

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞAİRLERİNDEN
ŞİHABUDDİN İBN MATUK EL-HUVEYZİ VE ŞİİRİ**

MOHAMMAD MOHAMMADI

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MUHAMMET TASA**

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mohammad MOHAMMADI		
	Numarası	168106083001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Şihabuddin İbn Matuk el-Huveysi ve Şiiri		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mohammad MOHAMMADI

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mohammad MOHAMMADI		
	Numarası	168106083001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri /Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA		
	Tezin Adı	Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Şihabuddin İbn Matuk el-Huveyzi ve Şiiri		

Bu çalışmada Hûveyze’de doğmuş, erken yaşlarında Basra’ya gitmiş ve orada yetişmiş olan Osmanlı dönemi Arap Şii şairi Şihâbuddîn İbn Ma’tûk el-Hûveyzî’nin hayatı ile şiirleri incelenmiştir.

Bu eser giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi ve amacı, araştırmanın yöntemi ve kaynakları ile Osmanlı dönemi Arap edebiyatına genel bir bakış başlıkları konu edinilmiştir. Birinci bölümde tarih, coğrafya, siyasi, sosyal ve dini yapısı itibariyle şairin yaşadığı dönem ile o dönem Arap Şii şiirinin genel özellikleri işlenmiştir. Ayrıca şairin hayatı ve edebi kişiliği ele alınmıştır. İkinci bölümde şairin şiirleri medih, gazel, mersiye, züht/hikmet, İhvânîyât, şikâyet ve tabiat temaları şeklinde kategorileştirilmiş ve muhtevaları bakımından tahlil edilmiştir. Şiirlerinin şekilsel özelliklerinin incelendiği üçüncü bölümde ise nazım türleri başlığı altında kaside, Tahmis, bend, mevâliyyâ, rûbâ’î, ma’kûs, taşîr şiir yapıları ve bunların taşıdığı vezin, kafiye, üslup ve anlatım yöntemleri ile belagat üslup ve sanatları ortaya konmuştur.

Sonuç olarak İbn Ma’tûk, şiirlerinde hem muhteva hem de şekilsel olarak Arap şiirinin izini taşımakla birlikte daha önce görülmemiş yapı ve vezinlerde de şiirler söylemiştir. Bunları dil ve üslup olarak başarılı bir şekilde ele aldığı görülmüştür

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mohammad MOHAMMADI		
	Student Number	168106083001		
	Department	Basic Islamic Sciences/ Arabic Language And Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Muhammet TASA		
	Title of the Thesis/Dissertation	Shihabuddin Ibn Ma'tuq al-Huwayzi: An Ottoman Era Arab Poet and His Poetry		

This study deals with the life and poetry of Shihābuddīn Ibn Ma'tūq al-Huwayzī, a Ḥuwayza-born Arab Shia poet, whose journey took him to Basra at a tender age, where he blossomed into his poetic prowess during the Ottoman era.

The structure of this study includes three main chapters, in addition to the introduction and conclusion chapters. The introduction section covers the importance and purpose of the topic, the research methodology, and the sources used, along with a general overview of Arabic literature during the Ottoman period. In the first chapter, the poet's life and literary persona are examined, as well as the historical, geographical, political, social, and religious context of the era in which the poet lived, and the general characteristics of Arabic Shii poetry during that time. The second chapter categorizes his poems into themes such as madiḥ, ghazal, marthiyya, zuhd/ḥikma, ikhwaniyya, shikāya and ṭabī'a and then proceeds to analyze their contents. The third chapter examines the structural features of Ibn Ma'tūq's poems, including various poetic forms such as qasīda, takhmis, band, mewāliyya, rubā'ī, ma'kūs and tashṭīr. Additionally, the chapter explores the meter, rhyme, style, and narrative techniques employed in these poetic structures, as well as the rhetorical devices and artistic expressions.

In conclusion, Ibn Ma'tūq, in his poems, not only embodies the essence of Arabic poetry in both content and form but also introduces innovative structures and meters that were previously unseen. His mastery of language and style is evident in his successful execution of these poetic elements.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
TRANSKRİPSİYON	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI OSMANLI DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ	1
--	---

1. Konunun Önemi ve Amacı	2
2. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları	4
3. Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatına Genel Bir Bakış	7

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MA‘TÛK’UN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1. İbn Ma‘tûk’un Yetiştği Bölgeye Genel Bir Bakış	12
1.1. İbn Ma‘tûk’un Yaşadığı Bölgenin İsmi	12
1.2. Bölgenin Tarihi ile Coğrafi ve Siyasî Durumu	13
1.3. Sosyal Yapısı ve İnanç Durumu	24
1.4. Hûzistân’da Arap Edebiyatı, Arap Şiiri ve Özellikleri	25
1.5. İbn Ma‘tûk’un Şiirlerinde Hûzistân ve Hûveyze	27
2. Şihâbuddîn İbn Ma‘tûk el-Mûsevî el-Hûveyzî’nin Hayatı ve Edebî Kişiliği	31
2.1. Adı, Nesebi ve Künyesi	31
2.2. Doğumu	33
2.3. Ailesi	33
2.4. Mezhebi	35
2.5. Eğitimi	37
2.6. Vefatı	39
2.7. Edebî Kişiliği	39
2.8. Divanı	42
2.9. Şiirleri	43
2.10. Diğer Şairlerle Arasındaki Etkileşimler	45

2.11. İbn Ma'tûk'a Yazılan Taşîr Şiir.....	48
2.12. Şiirlerinde Türkler.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

İBN MA'TÛK'UN ŞİİRLERİNDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

1. Medih.....	57
1.1. Dini Medihler.....	62
1.1.1. Hz. Peygamber'i Medhi.....	62
1.1.2. Hz. Ali'yi Medhi.....	75
1.1.3. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi Medhi.....	79
1.2. Siyasî Medihleri.....	81
1.2.1. Seyyid Ali Hân b. Halef'i Medhi.....	86
1.2.1.1. Seyyid Ali Hân'ın Adı, Nesebi ve Mezhebiyle ilgili Medhi.....	100
1.2.1.2. Seyyid Ali Hân'ın Kişiliği ve Ahlakıyla İlgili Medhi.....	102
1.2.1.3. Seyyid Ali Hân'ın Yöneticiliğiyle İlgili Medhi.....	103
1.2.1.4. Seyyid Ali Hân'ın Alimliğiyle İlgili Medhi.....	103
1.2.1.5. Seyyid Ali Hân'ın Cömertliğiyle İlgili Medhi.....	104
1.2.2. Seyyid Mensûr b. Muttalib'i Medhi.....	105
1.2.3. Seyyid Bereke b. Mansûr'u Medhi.....	107
1.2.4. Seyyid Haydar b. Seyyid Ali Hân'ı Medhi.....	112
1.2.5. Seyyid Abdullah b. Seyyid Ali Hân'ı Medhi.....	116
1.2.6. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali Hân'ı Medhi.....	118
1.2.7. Seyyid Muhsin'i Medhi.....	119
1.2.8. Mirzâ Mehdî'yi Medhi.....	121
1.2.9. Hüseyin Paşa b. Ali Paşa'ya Medhi.....	122
1.2.10. Yahyâ b. Ali Paşa'ya Medhi.....	125
1.3. Diğer Medihleri.....	127
2. Gazel.....	128
2.1. Afif Gazel.....	133
2.1.1. Aşk.....	134
2.1.1.1. Âşık.....	137
2.1.1.2. Maşûka.....	138
2.1.1.3. Aşkın Tezahürleri.....	140

2.1.2. Ayrılık ve Özlem	141
2.1.3. Sitem	145
2.1.3.1. Kendine Sitem	145
2.1.3.2. Sevgiliye Sitem	146
2.1.3.3. Kınayanlara Karşı Sitem	147
2.2. Hissî Gazel	148
2.2.1. Saç	149
2.2.2. Kaş, Göz Kapağı ve Kirpik	150
2.2.3. Göz	152
2.2.4. Bakış	153
2.2.5. Ağız, Dudak ve Diş	154
2.2.6. Yanak	157
2.2.7. Yüz	161
2.2.8. Endam	164
2.2.9. Elbise ve Takıları	166
4. Mersiye	168
4.1. Hz. Hüseyin'e Mersiyesi	171
4.2. Seyyid Halef'e Mersiyesi	178
4.3. Seyyid Hüseyin'e Mersiyesi	180
4.4. Seyyid Nâsır'a Mersiyesi	181
5. Zühdt ve Hikmet	185
5.1. Zühdt	185
5.2. Hikmet	192
6. İhvânîyât	194
6.1. Dostluk	194
6.2. Kutlama	196
6.3. Taziye	198
6.4. Özür Dileme	199
6.5. Yazışmalar	200
7. Şikâyet	202
8. Tabiat	204
8.1. Çiçek Tasviri	205

8.2. Ufuk Tasviri.....	206
------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN MA‘TÛK ŞİİRLERİNİN ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

1. Şekil Özellikleri	208
1.1. Nazım Yapısı	208
1.1.1. Kaside	210
1.1.1.1. Matla‘ Beyitleri.....	214
1.1.1.1.1. Ana Konuyla Uyum ve Etkileyiciliği	214
1.1.1.1.2. Matla‘ Beyitleri Arasındaki Benzerlik.....	221
1.1.1.2. Mukaddime	222
1.1.1.2.1. Atlâl (Kalıntılar)	224
1.1.1.2.2. Gazel	231
1.1.1.2.3. Hamriyyât	238
1.1.1.3. Tehalluş.....	241
1.1.1.4. Hâtîme.....	245
1.1.2. Diğer Nazım Türüleri.....	254
1.1.2.1. Tahmis	254
1.1.2.2. Bend	258
1.1.2.3. Mevâliyyâ	262
1.1.2.4. Rûbâ‘î	269
1.1.2.5. Ma‘kus Şiir	273
1.2. Vezin ve Kâfiye	275
2. Üslup ve Dil Özellikleri.....	285
2.1. Kelime Tercihleri.....	286
2.2. Anlatım Yöntemleri	294
2.2.1. Hitâbet.....	294
2.2.2. Doğaçlama	295
2.2.3. Muhâvere	296
2.2.4. Tahkiye	297
2.3. Cümle Yapıları.....	299
2.3.1. Haberî Cümle.....	300
2.3.2. İnşâî Cümleler.....	302

2.3.2.1. Emir	303
2.3.2.2. Nehiy.....	305
2.3.2.3. Nidâ.....	306
2.3.2.4. İstifhâm	308
2.3.3. İcâz.....	311
2.3.4. İtnâb	312
2.4. Beyân Üsluplarından Yararlanması	313
2.4.1. Teşbih	314
2.4.2. Mecaz.....	320
2.4.3. İsti‘âre	323
2.4.4. Kinaye.....	325
2.5. Bedî‘ Sanatlarından Yararlanması	327
2.5.1. Cinas	327
2.5.2. İktibas	329
2.5.3. Telmîh.....	332
2.5.4. Tağmin.....	333
2.5.5. Tıbâk	335
2.5.6. Tevriye.....	336
2.5.7. Redd’l-‘Acuz ‘Ala’s-Sadr.....	337
2.5.8. Murâ‘âtu’n-Nazîr	339
2.5.9. Teşâbuhu’l-Etrâf	340
2.5.10. Mübâlağa	341
2.5.11. Husnu’t-ta‘lîl.....	342
2.5.12. Muķâbele	343
2.5.13. Tensîķu’s-Sıfât.....	344
2.5.14. Taşrî‘	345
2.5.15. Muvâzene.....	346
2.5.16. Leff-ü Neşir.....	347
SONUÇ	349
KAYNAKÇA.....	354

ÖNSÖZ

Arûz ilmince belirlenen sınırlar aşılmayacak şekilde nazmedilen şiir, insanlığın varoluşundan beri en çok yaygınlık kazanan ve en önemli edebî bir sanat olarak dilin engin, estetik ve ritmik özelliklerini kullanagelmıştır. Müziksel akışından dolayı ezberlenmesi, okunması ve dilden dile dolaşmasının kolay olması sebebiyle özellikle yazının hayata geçirilmediği dönemlerde büyük bir ehemmiyet kazanmış ve hatta yazının kullanıldığı ilk dönemlerde şairler, katiplere nazaran daha değerli kabul edilmişlerdir.

Hemen hemen her toplumda şairler şiirin vezinli ve kafiyeli sözlerden oluşması, sahip olduğu melodi ve ritimle insanı büyüleyip kendi etkisi altına alması hasebiyle müntesibi oldukları toplum, coğrafya ve kültürde tezahür eden aşk, sevgi, hüzn, acı, övgü ve yergi gibi duygu ve düşüncelerin tercümanı olmuş, tüm bu hisleri sonraki dönemlere de aktarma görevini üstlenmiştir. Cahiliye döneminden beri Arapların şiire ve şaire her zaman önem verdikleri bilinmektedir. Cahiliyeden sonra ise gerek yapısal gerekse de muhteva olarak şiirin eski özelliklerinin korumasının yanında yeni özgü niteliklerle bu eşsiz şiir kültürü çağlar boyunca devam ettirilmiştir.

Osmanlı döneminde Arap şiiri ise hem şekilsel hem de içerik olarak yeni özellikler kazanmasının yanı sıra kendinden önceki dönemin şiirlerinin izini taşıyarak da varlığını sürdürmüştür. Bunu çalışmanın temel konusu olan Osmanlı dönemi Arap şairlerinden İbn Ma'tûk'un şiirlerinde görmek mümkündür.

İbn Ma'tûk, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam hilafetinin başını çektiği dönemde Hûveyze'de doğmuş, Basra'da yetişmiş ve orada eğitimini tamamlamıştır. Yine Basra'da şiir meclislerine katılarak şiirler söylemiştir. Klasik şiirleri yanı sıra bend, rubâ'î müzebbel (makfûfu'r-recez) gibi farklı şiir türleri ortaya koymuştur. Peygamber medhiyesi konusunda büyük ölçüde Bûşîrî'den etkilenen şairlerin aksine İbn Mâ'tûk farklı ve kendine özgü Peygamber medhiyeleri kaleme almıştır. Ayrıca belagat ilminin üslup ve sanatlarından bolca yararlanarak döneminde Arap şiirinin gelişimine ve yenilikler kazanarak ilerlemesine katkı sunmuştur. Zira Osmanlı dönemi Arap edebiyatı araştırmacıları, Arap edebiyatının özellikle de Arap şiirini tamamen taklitten ibaret olduğunu dile getirerek eleştirmiş ve ayrıca diğer dönemlere nazaran incelemelere daha az konu etmişlerdir.

Bu araştırma Osmanlı döneminde doğmuş, bu dönemde yetişmiş ve döneme özgü belagat üslupları ve güzel sanatlarını çokça içeren şiirler söylemiş bir şair olan İbn Ma‘tûk ortaya koyduğu her şeyle üstteki iddiaların aksine taklitten uzak olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın ortaya konulmasında danışman hocam Prof. Dr. Muhammet Tasa'ya, önemli katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım.

Mohammad MOHAMMADI

Konya-2023

TRANSKRİPSİYON

Bu çalışmada aşağıda verilen transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

Sesliler:

ا : e (kalın okunan harflerde a)	و : u	ي : î
ي : î	آ, آء, ئ : â	و : û

Sessizler:

ء : '	د : d	ض : ḍ	ك : k
ب : b	ذ : ḏ	ط : ṭ	ل : l
ت : t	ر : r	ظ : ṣ	م : m
ث : ṯ	ز : z	ع : '	ن : n
ج : c	س : s	غ : ğ	و : v
ح : ḥ	ش : š	ف : f	ه : h
خ : ḫ	ص : ṣ	ق : q	ي : y

Yukarıda verilen transkripsiyon sisteminden farklı olarak harf-i ta'rifler, cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. Harf-i ta'rif ile gelen kelimenin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Örneğin: *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî, el-'Uşmâniyyûn fi't-Tarîh ve'l-Haḍâra*. İzâfet terkibi şeklinde bulunan ibarelerde (şahıs adı, kitap adı vb.) ve vasil gerektiren yerlerde muzâf ile muzâfun ileyhin i'râbı yazıda gösterilmiştir. Örneğin: *fi Divani Tîrâzi'l-Bulegâ'*. Türkçe'ye yerleşmiş kelime ve tabirlerde transkripsiyon uygulanmamıştır. Örneğin: Şîî, İsmail, Hasan, Ali. Abdullah, Abdulkadir ve Şihâbuddîn gibi meşhur bileşik isimler tek kelime halinde yazılmıştır.

KISALTMALAR

b.	: bin
bk.	: Bakınız.
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
çev.	: çeviren
ed.	: editör
h.	: hicrî
m.	: miladî
nr.	: numara
ö.	: ölüm yılı
s.	: sayfa
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

**KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI
ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI
OSMANLI DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ**

Çalışmanın giriş kısmında konunun önemi, amacı, yöntemi, araştırmada faydalanılan kaynaklar ve Osmanlı dönemine genel bir bakış ortaya konulacaktır.

1. Konunun Önemi ve Amacı

Arap edebiyatının en önemli unsuru olan Arap şiiri, Cahiliye döneminden günümüze kadar klasik şeklini korumasıyla birlikte yeni özellikler kazanarak önemli gelişmeler kaydedegelmiştir. Arap şiirinin bu serüveni Câhiliye, Sadr-ı İslâm, Emeviler, Abbasiler, Memlükler ve Osmanlılar gibi farklı dönemler altında incelenmektedir. Bunların içerisinde Osmanlı dönemi, araştırmacıların objektif ilgisinden mahrum kalmıştır. Bu dönem bazı Arap araştırmacılar tarafından genel anlamda Arap edebiyatının, özel anlamda ise Arap şiirinin durakladığı ve hatta gerilediği bir dönem olarak tanımlanmış ve bilimselliğe uygun olmayacak eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı dönemine dair yapılan ve yapılacak olan çalışmalar dönemin Arap edebiyatı ve Arap şiirinin varlığını tüm özellikleriyle ortaya konulması, bunların objektif bir biçimde değerlendirilmesi ve yerinde tespitlerde bulunulması bakımından büyük öneme sahiptir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan, Osmanlı döneminde Arap şiirine daha önce hiç kullanılmamış olan nazım türleriyle önemli yenilikler getiren ve XVII. asırda yaşayan Şihâbuddîn İbn Ma'tûk dönemin en önemli Şii Arap şairlerindendir. Lafız olarak kulağa hoş gelen ve dinleyiciyi etkileyen, mana olarak da kolay kavranan şiirlere sahip olan şair, me'âni ve beyân üslupları ve bedî sanatlarından ustaca ve fazlaca yararlanmış, birçok konuda kendisine has şiir türleriyle dönemine önemli katkılar sağlamıştır. Buna rağmen birkaç makale dışında şairle ilgili ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulmuş bir çalışmaya tesadüf edilmemiştir. Özellikle Türkiye'de Orhan İyışenyürek'in *İbn Ma'tûk'un Divanı'ndaki Peygamber Medhiyeleri*¹ çalışması dışında başka herhangi bir çalışma yapıldığına şahit olunamamıştır. Adından da anlaşıldığı gibi bu makale, İbn Ma'tûk'a ait Peygamber medhiyesi temalı iki kasidesinin incelenmesidir.

İbn Ma'tûk hakkında Türkiye dışında yapılan çalışmalar, yine çoğunluğu makale türü araştırmalar olsa da Türkiye'de yapılan çalışmalara kıyasla daha çoktur. 'Abdulfettâh Lâşîn es-Seyyid Lâşîn'e ait *el-Mecaz fî Divani Tîrâzi'l-Bulegâ* ve *Hâtimi'l-Fuşehâ* li-

¹ Orhan İyışenyürek, "İbn Ma'tûk'un Divan'ındaki Peygamber Medhiyeleri," *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 145–194.

İbn Ma'tûk adlı yüksek lisans tezi 2008 yılında Mısır el-Ezher Üniversitesi'nde çalışılmış olup daha sonra bir makale olarak Mektebetu Câmi'ati'l-Ezher'de yayımlanmıştır. Makale türündeki araştırmalara bakıldığında ise 'Abdu's-Şabûr es-Seyyid el-Ğandûr'a ait *Divan ve Şâ'ir*², Meşnâ Na'im Humâdî'ye ait *Fennu't-Teşbîh fî Şi'ri Ebî Ma'tûk el-Mûsevî ve Ali b. Hâlef el-Hûveyzî*³; Zeyneb Abdulkerim'e ait *Dirâsetu't-Tahlîliyye li Nemâzici's-Şi'riyye min Şi'ri İbn Ma'tûk el-Mûsevî*⁴, Âdil Haydarî'ye ait *Şi'ru'l-Bendi'l-'Arabî 'inde Ebî Ma'tûk el-Hûveyzî*⁵, Salâh Sâlimî'e ait *el-Fedâ' el-Mekânî fî Eş'âri Ebî Ma'tûk el-Hûveyzî*⁶ ve Ebu'l-Hasan Emîn Muqaddes'e ait *Medh-i Ehl-i Beyt ez Manzar-i İbn Ma'tûk*⁷ gibi çalışmalarla karşılaşmıştır. Her ne kadar alana katkı sağlasalar da bu çalışmaların tamamının gerek İbn Ma'tûk'u gerekse de şiirlerini kısmi olarak değerlendirdiği ve bütün yönleriyle derinlemesine ortaya koymadığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla ulaşılabilen tüm bu kaynakların sonucunda İbn Ma'tûk ve şiirleriyle ilgili genel ve kapsayıcı bir çalışmaya rastlanmamış olması, bu incelemenin şairin hayatını daha ayrıntılı ve şiirlerinin özelliklerini lafız, mana ve türleri olarak daha kapsamlı bir biçimde ortaya konması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca şairin Osmanlı döneminde yetişen bir şair olarak şiirleriyle Arap edebiyatına katkısı bu önemini daha da pekiştirmektedir.

Bu minvalde çalışmanın asıl amacı İbn Ma'tûk'un hayatını ve şiirlerinin muhtevasıyla edebî üslup yönünü ortaya koymaktır. Bunlar üç bölüm altında değerlendirilecektir. Birinci bölümde şairin hayatı, doğduğu yerle yetiştiği yerin siyasî, ilmî ve toplumsal yönü, söz konusu eseri ve edebî kişiliği incelenecektir. İkinci bölümde şiirlerinin muhtevaları ve bu muhtevaların şiir ve beyit sayısı olarak divan içerisindeki

² 'Abdu's-Şabûr es-Seyyid el-Ğandûr, "Divan ve Şâ'ir," *Mecelletu Kulliyeti'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'z-Zekâzîk* 2/ (1983), 119–157.

³ Meşnâ Na'im Humâdî, "Fennu't-Teşbîh fî Şi'ri Ebî Ma'tûk el-Mûsevî ve Ali b. Hâlef el-Hûveyzî," *Mecelletu Midâdî'l-Âdâb* 28 (ts), 143–184.

⁴ Zeyneb Abdulkerim, "Dirâsetu't-Tahlîliyye li Nemâzici's-Şi'riyye min Şi'ri İbn Ma'tûk el-Mûsevî," *Mecelletu Kulliyeti'l-'Arabiyet'l-İslâmiyye li'l-'Ulûmi't-Terbeviyye ve'l-İslâmiyye* 20/ (2015), 43–56.

⁵ Âdil Haydarî - es-Seyyid İbrâhîm Dîbâcî, "Şi'ru'l-Bendi'l-'Arabî 'inde Ebî Ma'tûk el-Hûveyzî," *The Islamic University College Journal* 48/ (2018), 85–125.

⁶ Salâh Sâlimî, "el-Fedâ' el-Mekânî fî Eş'âri Ebî Ma'tûk el-Hûveyzî," *Mecelletu'l-Eşer* 18/1 (2021), 156–173.

⁷ Ebu'l-Hasan Emîn Muqaddes, "Medh-i Ehl-i Beyt ez Manzar-i İbn Ma'tûk," *Mecelletu'l-Dânişkedeyi Edebiyyât ve 'Ulûmi İnsaniyyi Dânişgâhi Tahrân* 127/ (ts), 23–36.

dağılımı işlenecektir. Üçüncü bölümde ise şiirleri şekilsel, edebî üslup ve vezin-kafiye bakımından değerlendirilecektir.

2. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

İbn Ma‘tûk ve şiirleri adlı bu araştırmaya başlamadan önce, çalışma boyunca takip edilen yöntem ve istifade edilen temel kaynaklar hakkında kısaca bilgiler vermek uygun olacaktır.

Bu inceleme var olan bir metin üzerinden kuramlara ulaşmak hedeflendiği için nitel araştırma ve inceleme sonucu elde edilen verilerin sayılarla toplamı ve oranları tablo ve grafiklerle açıklanarak nicel araştırma yöntemlerinden istifade edilmiştir. Aynı şekilde araştırmanın veri setini oluşturan birincil ve ikincil kaynakların elde edilmesi, okunması ve yorumlayıp sunulmada geleneksel kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler bir örneklem (bir bütünün içinden seçilmiş parçalar) üzerinden problemlere çözüm üretilmesi ve bu örneklerin bütünü temsil etmesi için olasılık örneklem nitel araştırma yönteminden istifade edilmiştir. Kaynakların referans olarak gösterilmesinde İsnad Atıf Sistemi baz alınmıştır. Dipnotlar sayfanın altında klasik dipnot gösterme sistemiyle, sıradizinsel olarak yazarın ölüm tarihine göre tertip edilmiş ve şekil olarak asma dipnot kullanılmıştır. Kaynakça da alfabetik sıralama ile verilmiştir.

İncelemede ilk olarak şairin divanının birkaç farklı baskısı elde edilmiş olup bunlardan kolay elde edilmesi ve daha okunaklı olması hasebiyle Saîd eş-Şertûnî'nin (ö. 1331/1912) 1885 yılında tahkik ettiği baskı⁸ esas kabul edilmiştir. Vezin açısından doğru olmakla birlikte yanlış veya anlaşılması zor kelimelerin tercih edilmesi hususunda diğer baskılardan da istifade edilmiştir. Şiirle şairin hayatının iç içe olmasından dolayı sırasıyla şairin hayatı, ilmi, yaşadığı coğrafya, içinde yetiştiği toplum ile bölgenin kültürel ve siyasî durumu incelenmiştir. Daha sonra divanda yer alan şiirler taranarak yapısal açıdan sınıflandırılmış, sonra şiir ve beyit sayıları belirtilmiş ve tamamının tercümesi yapılmıştır. Devamında bu şiirler vezin, kafiye ve bahirleri bakımından tasnife tabi tutulmuştur. Araştırmada kullanılacak şiir ve beyitleri temsil edebilecek türden örnekler seçilmiş ve bu örnekler türleri, muhtevaları ve edebî üslupları açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca bu tasnifler farklı bölümlerde tasnif edilip şiir ve beyit sayıları bakımından divan

⁸ Şihâbuddîn İbn Ma‘tûk, Dîvân, thk. Saîd eş-Şertûnî (Beyrut: el-Maṭba‘atu’l-Edebiyye, 1885)

içerisindeki dağılım oranları tablolar halinde ortaya konulmuştur. Sonuçta elde edilen bulgular ve tespitler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın şekillenmesi için divan incelemesi türünde Türkiye’de yapılmış bazı araştırmalar⁹ örnek alınmış olup inceleme sonucu elde edilen bilgiler ışığında bu araştırmaya özgülik kazandırılmaya çalışılmıştır. Kaynak olarak şairin kendi divanı başta olmak üzere mümkün mertebe temel kaynaklardan yararlanılmaya gayret sarf edilmiştir. Zira şairle ilgili belli başlı kaynaklar dışında bilgiler bulmak çok zor olmuştur. İncelemeler sonucu varılan kanaate göre İbn Ma’tûk döneminin önemli bir şairidir. Böylesine bir şair hakkında pek az bilgiye rastlamak araştırmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle önce şairin kendi divanı baştan sona incelenmiş, ardından Ömer Musa Paşa’nın ilk baskısı 1989 yılında olan *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Aşr el-‘Uşmânî*¹⁰ adlı eserinde şair hakkında 50 sayfalık bir bölümde verdiği bilgilerden istifade edilmiştir.

Şairin hayatıyla ilgili yararlanılan temel kaynaklar Ömer Musa Paşa’nın adlı eserinden sonra sırasıyla el-Muhibbî’ye ait *Nefhatu’r-Reyhâne*, Abdu’l-Hüseyin Ahmed el-Emînî en-Necefi’ye ait *el-Ğadîr fî l-Kitâb ve’s-Sünne ve’l-Edeb*, Muhsin el-Emîn’e ait *A’yânu’s-Şî’a*, eş-Şeyh Ahmed el-İskenderî ve eş-Şeyh Mustafa ‘Anânî’ye ait *el-Vasîf fî l-Edebi’l-‘Arabî ve Târîhihi*, eş-Şeyh Muhammed es-Semâvî’ye ait *eṭ-Ṭalî’atu min Şu’arâi’s-Şî’a*, Corcî Zeydân’a ait *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Hayruddîn ez-Ziriklî’ye ait *el-A’lâm ve Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Âğâbuzurg Tahrânî’ye ait *Ṭabakâtu A’lâmi’s-Şî’a er-Ravḍatu’n-Nazîretu fî ‘Ulemâ’*, Câsim Hasan Şebur’a ait *Târîhu’l-Muşa’sa’iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim* ve es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî’ye ait *Cevâhiru’l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati’l-‘Arab* isimli eserlerdir. Söz konusu eserler şair hakkında oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır.

Şairin yaşadığı dönemin değerlendirilmesi ve Osmanlı döneminde Arap edebiyatının genel bir surette ele alınması konusunda ise şairin hayatını konu edinen bu eserlerin yanında Ali b. Ahmed İbn Ma’sûm’a ait *Kitâbu Sulâfeti’l-‘Aşr fî Maḥâsini’s-*

⁹ Mehmet Mesut Ergin, *İbn Mâ’sûm el-Medenî Şâ’iran* (Dimaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2004); Muhammet Tasa, *İbnu’s-Semmân ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2007); Mehmet Mesut Ergin, *İbnu’n-Nahhâs el-Halebî ve Şiirleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2008); Mücahit Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017); Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017); İbrahim Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu’n-Nakîb ve Şiiri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016).

¹⁰ Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Aşrî’l-‘Uşmânî* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1989).

Şu‘arâ’i bi Kulli Mısr, Ziya Kazıcı’ya ait *Osmanlı Devleti Tarihi*, Abdurrahmân Kerîm el-Lâmî’ye ait *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Ahvâz*, Corcî Zeydân’a ait *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, Şevkî Dayf’a ait *el-Edebu’l-‘Arabiyyi’l-Mu‘âşır fî Mısr*, Muhammed Seyyid Kîlânî’ye ait *el-Edebu’l-Mısrî fî Zilli’l-Hukmi’l-‘Usmânî*, Ignace Goldziher’e ait *Klasik Arap Literatürü*, Muhammed Harb’a ait *el-‘Usmâniyyûn fî’t-Tarih ve’l-Hağâra*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde yer alan Recep Uslu’ya ait “Hûzistan” ve Osman Gazi, Özgüdenli’ye ait “Muşa‘şa‘lar” maddeleri, Hasan el-Emin’ye ait *Dâirat’l-Ma‘ârifi’l-İslâmiyye eş-Şi‘iyye*, Ali Ni‘me el-Hulv’a ait *el-Ahvâz ‘Arabistân*, eseri, Seyyid Muhammed Ali İmâm Ahvâzî’ye ait *Tarih-i Hûzistân*, Abbâs Pûr Abbâsî’ye ait *Nigâh-i be Şi‘r ‘Arabî Şi‘î der Hûzistân*, Remzi Kılıç’a ait *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri*, Nişâr Ahmed el-Hez‘alî’ye ait *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdır el-Mustakbel* ve Câbir Celîl el-Mânî’e ait *el-Ahvâz, Kabâ’iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A‘lâmuha* gibi çalışmalardan istifade edilmiştir.

Şiirlerinin muhteva ve edebî üslup yönünden incelenmesinde Kudâme b. Ca‘fer’e (ö. 337/948 [?]) ait *Naḳdu’ş-Şi‘r’i*, İbn Reşîk’e ait *el-‘Umde fî Meḥâsini’ş-Şi‘r’*, Abdulkâhir el-Curcânî’ye (ö. 471/1078-79) ait *Delâilu’l-İ‘câz ve Esrârû’l-Belâga*, el-Ḳazvînî’ye (ö. 739/1338) ait *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâga* ve *et-Telḥîs fî ‘Ulûmi’l-Belâga*, et-Taftâzânî’ye (ö. 792/1390) ait *Kitâbu’l-Muṭavvel* ve *Muḥtaşaru’l-Me‘ânî’si*, Komisyon derlemesi olan *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabiyyetu’l-‘Âlemiyye*, Râşîd Yahyâvî’ye ait *eş-Şi‘riyyetu’l-‘Arabiyye el-Envâ‘ ve’l-Ağrâd*, Mahmud Sâlim Muhammed’e ait *el-Medâ’ihu’n-Nebevîyye ḥatta Nihâyeti’l-‘Aşri’l-Memlûkî*, Zekî Mubârek’e ait *el-Medâ’ihu’n-Nebevîyye* ve Ahmed Maṭlûb’a ait *Mu‘cemu’l-Muşṭalahâti’l-Belâgiyye ve Teṭavvuruhâ* ve *Mu‘cemu’l-Muşṭalahâti’n-Naḳdi’l-‘Arabi’l-Ḳadîm* eserlerinden yararlanılmıştır.

Şiirlerdeki kelime, ıstılah ve bazı özel isimlerin anlaşılması için el-Ḥalîl b. Ahmed’in (ö. 175/791) *Kitâbu’l-‘Ayn’ı*, el-Cevherî’nin (ö. 400/1009’dan önce) *eş-Şihâh’ı*, el-Ḥamevî’nin (ö. 626/1229) *Mu‘cemu’l-Buldân’ı*, İbn Manzûr’un (ö. 711/1311) *Lisânu’l-‘Arab’ı*, el-Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Ḳâmûsu’l-Muḥîṭ’i* ve ez-Zebîdî’nin (ö. 1205/1791) *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Ḳâmûs’u* gibi sözlüklerden yararlanılmıştır.

Tüm bu eserlerin yanı sıra gerek Arap edebiyatına gerekse de Arap şiirine ait olsun modern dönemde İslam dünyasında yapılmış olan pek çok eserden mümkün mertebe istifade edilmiştir.

3. Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatına Genel Bir Bakış

Osmanlı döneminde Arap medeniyeti ve Arap edebiyatı ile ilgili yaygın hale gelmiş olumsuz bir kanaat vardır ve bu kanaat çeşitli nedenlere bağlanabilir. Çalışmanın giriş kısmında da işaret edildiği gibi Cahiliye, Sadr-ı İslâm, Emevîler, Abbâsîler, Memlûklüler ve modern devirlerin aksine Osmanlı dönemi araştırmalara yeterince konu olmamıştır. Arap Edebiyatı ve tarihi araştırmacılarının yanı sıra bazı oryantalist yazarlar biraz ihmal ederek ve muhtemelen biraz da kasıtlı olarak bu dönem için “Arap medeniyeti ve Arap edebiyatının zayıflama, durma ve hatta gerileme devri” olduğu şeklinde tutum sergilemişlerdir.¹¹ Sonraki bir kısım araştırmacılar da bu tür kaynaklardan beslenerek çoğu zaman ön yargılı olarak bilimsellikten uzak bir şekilde aynı bilgileri nakletmekle yetinmişlerdir.

Muhammed Seyyid Kîlânî, derin okuma ve araştırmaları sonucu zihninde Osmanlı dönemiyle ilgili her şeyin netleşmesi sonucunda kaleme aldığı *el-Edebu'l-Mısrî fî Zilli'l-Hukmi'l-'Uşmânî* isimli eserinde bu hükümlerin doğru olmadığını, bunlara inanmanın komik olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yazar yaygın kanının aksine Osmanlı döneminde Arap-İslam medeniyetinin ve Arap edebiyatının gerilemediğini ve kendine has özellikleriyle gelişerek devam ettiğini aktarmaktadır.¹²

Ömer Musa Paşa da “Günümüz araştırmacıları, Osmanlı dönemi araştırmalarını, dönemle ilgili çalışılmış kaynakların azlığı, o kaynakların çoğunun hala el yazması olması ve bunların da bulunmasının zor yahut imkânsız olması nedeniyle ihmal etmiştir. Buna cehaletleri de eklenince daha da ileri giderek altı asırdan fazla bir dönem için edebiyat tarihini (Osmanlı Dönemini) atlayarak Abbasi döneminden doğrudan modern çağa sıçradıklarını görürsünüz.”¹³ şeklinde tenkit etmiştir.

¹¹ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Kâhire: Maṭba'atu'l-Hilâl bi'l-Fecâle, 1913), 1075–1081; Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyi'l-Mu'âşır fî Mısr* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts), 38.

¹² Kîlânî, *el-Edebu'l-Mısrî fî Zilli'l-Hukmi'l-'Uşmânî*, 4–6.

¹³ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 5.

Dolayısıyla altı asır sürmüş bir imparatorluk hakkında bilimsel ve objektif bir veri ortaya koymak için aceleci hüküm vermek yerine araştırmak ve anlamak için gayret sarf etmek gerekmektedir. Bunun doğru yapılması için bazı şartlar önerilmektedir. İlk olarak dünyanın farklı yerlerinde birçok farklı dilde yazılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'na dair mevcut verilerin ortaya konulması, ikinci olarak Osmanlı dönemine ait yazma eserlerin neşri ve üçüncü olarak da Osmanlı'nın Arap ülkelerindeki kanunnamelerinin yayınlanmasıdır.¹⁴ Ancak böyle bir umumi çalışmayla Osmanlı dönemi hakkında bilimsel açıdan doğru hükümler verilebilir.

Bilimsel bir bakış açısıyla ele alınacak olursa Osmanlı dönemine atfedilen bu eleştirilerin aslında daha önce Moğollar'ın Abbâsîler'i işgal etmesiyle başladığı ve Memlûklüler döneminde de devam ettiği görülmektedir. Kaldı ki Moğol işgali sadece Arap medeniyeti ve edebiyatı için değil tüm İslam medeniyeti için çok büyük olumsuz etkilere sahiptir.¹⁵ Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu Arap ülkelerinde yönetimi ele geçirince, Türk kültürünü ve dilini zorunlu kılmak yerine Arap ve İslam medeniyetini olduğu gibi kabul etmiştir. Arap dilini iyi bilen ve Arapça şiirler söyleyen Osmanlı padişahlarının yanı sıra devlet kademelerinde Arap edebiyatına katkı sağlayacak pek çok eser kaleme alan üst düzey görevliler yetiştirmiştir. Bununla birlikte temelini Arap dili ve belagatının oluşturduğu medreseler dahi kurmuştur.¹⁶ Ayrıca İslam aleminin farklı bölgelerinde, Arap edebiyatına ve İslam ilimlerine dair şiir ve nesir halinde nadide eserler bırakan şairler, edipler ve alimler yetiştirmiştir.

“Osmanlı döneminde yetişen şairler yaratıcılıktan yoksundur ve taklitçilik yapmayan yaratıcı bir şair görülmemiştir.”¹⁷ ifadesinin bilimsellikten uzak olduğunu söylemek mümkündür. Her şeyden önce yakın tarihe kadar bu dönem yeterince araştırılmamış bir dönemdir. Ancak daha sonra Osmanlı dönemi Arap şairleri yahut tarih

¹⁴ Muhammed Harb, *el-‘Uşmâniyyûn fî t-Tarih ve l-Hadâra* (Kahire: el-Merkezu'l-Mısrî li'd-Dirâsâtî'l-‘Uşmâniyye ve Buḥûşî'l-‘Âlemi't-Turkî, 1994), 297–298.

¹⁵ Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 1/325; Abbâs Pûr Abbâsî, *Nigâh-i be Şi'r 'Arabî Şi'i der Hûzistân, Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve 'Ulûm-i İnsân-i Dânişgâh-i Tahrân* (Tahrân, 1379), 43/75; Gulâm Rıza Kerîmî - Mâlik Ka'b 'Amîr, “Dirâsetu fî Şi'rî'l-'Arabî el-Mu'âşır li Hûzistân,” *Buḥûş fî l-Luġati'l-'Arabîyye ve Âdâbihâ: Nişfu Seneviyyeti Maḥkeme li Külliyyeti'l-Luġati'l-Ecnebiyye bi Câmi'ati İsfahân* 6/ (1391), 89.

¹⁶ Leylâ eş-Şabbâğ, *min A'lâmi'l-Fikri'l-'Arabî fî l-'Aşri'l-'Uşmâniyyi l-Evvel* (Dimeşk: eş-Şeriketu'l-Muttaḥide li't-Tevzî', 1986), 8–14.

¹⁷ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev: Azmi Yüksel - Rahmi Er (İstanbul: İmaj Yayınları, 1993), 166.

olarak Osmanlı döneminde yetişmiş olan şairler ve onların Arap şiirine katkılarından bahseden birçok araştırma yapılmıştır.¹⁸ el-Bûşîrî (ö. 1213-1296)¹⁹, çalışmaya konu olan Şihâbuddîn İbn Ma'tûk (ö. 1616-1678), Arapça, Farsça ve Osmanlıca bilmesinin yanında Arap tarihi ve edebiyatına dair birden fazla eser veren önemli edip ve şair 'Abdu'l-'Ali b. Nâsir b. Raḥme el-Ḥûveyzî,²⁰ Safiyüddîn el-Ḥillî (ö. 749/1348), İbn Nubâte el-Mısrî (ö. 768/1366) ve diğerleri yine bu dönemin önemli yaratıcı şairlerindendir.²¹ Şairlerin yanı sıra bu döneme katkı sağlayan pek çok alim ve edebiyatçı da yetişmiştir.²²

Osmanlı döneminde başta Arap şairler olmak üzere Arapça şiir söylemiş Fars ve Türk şairlerin yetişmesi ve bunların geleneksel şiir yapısıyla birlikte farklı şiir türleri ve muhtevaları ortaya koymaları Osmanlılarda Arap edebiyatı ve Arap şiirinin ne denli geliştiğine dair büyük bir kanıttır. Hatta Arapça bu dönemde kültürün, medeniyetin, edebiyatın ve ilmin dili olmuştur.²³ Bu durum Osmanlıların genel anlamda İslam-Arap

¹⁸ Araştırmada yöntem açısından istifade edilen kaynaklar olarak belirtilenler dışında şu çalışmalar yapılmıştır. Muhammet Vehbi Dereli, "Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Ebu't-Tayyib el-Ğazzî ve Şiirleri," *Marife* 9/2 (2009), 205–226; Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri* (Konya: Palet Yayınları, 2019); Orhan İyişenyürek, *Abdullah eş-Şebrâvî ve Şiiri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); İsmail Ekinci, *Abdulganî b. İsmail en-Nablûsî ve Divanü'l-Hakâik ve Mecmû'u'r-Rekâik İsimli Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Mehmet Zahid Çokyürür, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden el-Habsî el-Ummânî* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2021); Ramazan Özkan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerden Muhammed Emîn el-Muḥibbî ve Şiirleri* (Konya, Palet Yayınları, 2023); Abdullah Esat Bağcı, *Arap Şairlerinden Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023); İzzettin Bilgehan, *18. Asır Arap Şairlerinden el-Emîr es-San'ânî ve Divanı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023); Mehmet Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şair: Ahmed el-Keyvânî", *Nûsha Şarkiyat Araştırmalar Dergisi* (İstanbul, 2002) ve Fatih Yavaş, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve Divânı*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'îd el-Bûşîrî, *el-Burdetu bi Şerhi'l-Bâcûrî*, thk. Yusûf Alî Bedevî (Dimeşk: Dâru Menâbi'i'n-Nûr, 2007).

²⁰ Firdevs Abdurrahman Kerîm, "'Abdu'l-'Ali b. Nâsir b. Raḥme el-Ḥûveyzî Muerrihen," *Mecelletu'l-Âdâb* 2020/135 (2020), 247–276.

²¹ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab* (Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, ts), 2/210.

²² Bunlardan Bazıları: Celâleddîn el-Kazvînî (ö. 739/1338), Ebû Ḥayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), Lisânu'd-Dîn İbnü'l-Ḥatîb (ö. 776/1374-75), el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413), el-Kalkaşendî (ö. 821/1418), İbn Ḥacer el-'Askalânî (ö. 852/1449), es-Suyûtî (ö. 911/1505), Şehâbeddîn Ḥafâcî (ö. 1069/1659), bkz. es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab* (Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, ts), 2/207-208; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 1/330-344. İbn Haldûn (ö. 808/1406) Bkz. Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/538-543. İslami ilimler ve özellikle Arap edebiyatıyla ilgili sayılması mümkün olmayacak derecede nice alimler yetişmiştir. Bkz. Muhammed Ḥarb, *el-'Uşmâniyyûn fî't-Tarih ve'l-Hadâra* (Kahire: el-Merkezu'l-Mısrî li'd-Dirâsâti'l-'Uşmâniyye ve Buḥûsi'l-'Âlemi't-Turkî, 1994), 315–320.

²³ Ḥarb, *el-'Uşmâniyyûn fî't-Tarih ve'l-Hadâra*, 312.

medeniyetine ve özelde ise Arap edebiyatına ne kadar büyük önem verdiğinin bir göstergesidir.

Netice olarak giriş ve sonuç hariç üç bölümden meydana gelen bu çalışmanın yukarıda görüldüğü üzere giriş kısmında konunun önemi ve amacı, araştırmanın yöntem ve kaynakları izah edilmiş olup Osmanlı dönemi Arap edebiyatına dair genel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Birinci bölüme gelince, İbn Ma'tûk'un yaşadığı coğrafya ile toplumsal, siyasal ve kültürel tarihinin yanı sıra dönemindeki Arap edebiyatı ve Arap şiirinin durumu hakkında açıklamalar yapılmıştır. Yine bu bölümde şairin hayatı, edebî kişiliği, diğer şairlerle münasebeti ve Türklerden bahsettiği beyitler hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde şiirlerinin tamamı incelenip muhteva bakımından tahlili yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise şiirleri, şekilsel ve edebî üslupları açısından incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MA‘TÛK’UN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

İBN MA‘TÛK’UN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1. İbn Ma‘tûk’un Yetiştği Bölgeye Genel Bir Bakış

Bu çalışmada İbn Ma‘tûk’u daha iyi tanımak ve anlamak için yaşadığı dönem ile sakini olduğu bölgenin tarihî, coğrafi, siyasî, sosyal, kültürel ve ilmî ehemmiyeti ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bunların yanında Osmanlının bu bölgeye verdiği değere de değinilecektir. Bunları ortaya koymak için özellikle Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki savaş ve barış halleri başta olmak üzere o döneme münhasır ilişkilerden bahsetmek yerinde olacaktır.

1.1. İbn Ma‘tûk’un Yaşadığı Bölgenin İsmi

İbn Ma‘tûk’un yaşadığı bölgenin adı Ahvâz’dır ve burası günümüzde Hûzistân’a tekabül etmektedir.²⁴ Hûzistân (حوزستان) Hûz (حوز) kavminin yaşadığı bölgenin adı ve onlara nispetle Hûzistân olarak adlandırılmıştır.²⁵ Hûzistân’ın kaynaklarda geçen diğer isimleri Hûz (حوز), Ahvâz (أخواز), Hûz (حوز), Ahvâz (أخواز), Hûz (هوز), Ahvâz (أهواز)dır.²⁶ İran’ın güneybatısında yer alan²⁷ ve yirmi dört eyaletinden biri olan Hûzistân²⁸ çoğunlukla Arap kaynaklarında Ahvâz ve İran kaynaklarında da Hûzistân olarak geçmektedir.

Hûzistan’ın tarih seyrinde ilçe, köy ve kasabaları şunlardan ibarettir: Sûku’l-Ahvâz (Ahvâz), Râmhurmuz, İyzec (İyze), ‘Askerimükrem, Tuster (Şûşter), Cundisâbûr, Sûs (Şûş), Surrek, Nehri Tîrey ve Menâzir.²⁹ Hûveyze hakimi Seyyid Ali Hân İbn Ma‘tûk’un yoğun olarak şiir yazdığı dönemde Hurremşehir, Âbâdân (‘Abaân), Bender-i

²⁴ Abdurrahman Kerîm el-Lâmî, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Ahvâz* (Bağdat: Dâru’l-Hurriye li’t-Tıba‘a, ts. İrec Efşâr Sistânî, *Nigâhî be Hûzistân* (Tahran: Neşr-i Billur, 1369), 65, 69; Seyfullah Reşîdyân, *Coğrafiyâ-y-i Hûzistân* (Tahran: Çâphâne-i Ahter Şemâl, 1374), 6-7.

²⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân* (Beyrut-Lubnân: Dâru Şâdir, 1986), 1/284/2/404; Reşîdyân, *Coğrafiyâ-y-i Hûzistân*, 5-6; Hasan el-Emin, *Dâirat’l-Ma‘ârifî’l-İslâmiyye eş-Şî‘iyye* (Beyrut-Lubnân, 2002), 12/7; Recep Uslu, “Hûzistan,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul-Türkiye: TDV Yayınları, 1998), 18/436; Ebu’l-Feth Naşr b. Abdurrahman el-İskenderî, *Kitâbu’l-Emkine ve’l-Miyâh ve’l-Cibâl ve’l-Âsâr ve Nahvihâ el-Mezkûr fi’l-Ahbâr ve’l-Eş‘âr*, thk. Hamed el-Câsir (Riyad: Dâretü’l-Melik ‘Abdu’l-‘Azîz, 2004), 1/453; Sistânî, *Nigâhî be Hûzistân*, 67.

²⁶ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, 1/284-285, 2/404; el-Lâmî, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Ahvâz*, 10; Reşîdyân, *Coğrafiyâ-y-i Hûzistân*, 5-6.

²⁷ el-Emin, *Dâirat’l-Ma‘ârifî’l-İslâmiyye eş-Şî‘iyye*, 12/7; Uslu, “Hûzistan,” 18/436.

²⁸ Uslu, “Hûzistan,” 18/436.

²⁹ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, 1/285.

Mâhşehr, Bahbahân, Mescid-i Süleyman, Duzfûzl, Endîmeşk, Sûsengerd,³⁰ Vâsit³¹ ve ed-Devrek³² ile Irak (Basra) ve Bahreyn'i de Hûveyze topraklarına katmıştır.³³

1.2. Bölgenin Tarihi ile Coğrafi ve Siyasî Durumu

Hûzistân dünyanın ilk yerleşim yerlerindendir. Geçmişî milattan önce üç bin yıla dayanan İylâmiler ile onlardan sonra sırasıyla Sumerler, Akadlar, Bâbilliler, Aşûriler / Asurlular, Keldâniler, Mâzililer, Mulûku't-Tevâ'if, Fersiler (Pers İmparatorluğu), Sâsâniler, Büyük İskender hüküm sürmüşlerdir. 17/638 yılından itibaren Müslümanların Hûzistan'ı fethi sonrası sırasıyla hulefâ-i râşidinden Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, sonrasında Hâricîler, Emevîler, Abbâsîler, Muşâ'sa'iler, İmâretu Benî Ka'b³⁴, Selçuklular, Moğollar, Celâyirliler, Timurîler, Safevîler ve Osmanlılar bölgeyi farklı dönemlerde yönetmişlerdir.³⁵

Hûzistan'ın bu kadar köklü bir geçmişinin olması ve dünyayı yönetenlerin o bölgeyi ele geçirmeye çalışmasının sebeplerinden en önemlisi, bulunduğu coğrafi konumdur.

³⁰ Sistânî, *Nigâhi be Hûzistân*, 22.

³¹ Câsim Hasan Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa' iyyîn ve Terâcimu A'lâmihim* (Necf: Matba'atu'l-Âdâb, 1965), 16.

³² el-Lâmî, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Ahvâz*, 29-30.

³³ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1989), 359; eş-Şeyh Ahmed el-İskenderî - eş-Şeyh Mustafa 'Anânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi* (Kâhire: Matba'atu'l-Hilâl bi'l-Fecâle, 1920), 316.

³⁴ Ali Ni'me el-Hulv, *el-Ahvâz 'Arabistân* (Bağdat: Dâru'l-Basrî, 1969), 10, 12, 13, 14, 15, 19, 21, 56, 61, 76, 144, 238; Dr. Halid Musâlîme, *el-Ahvâz el-Ardu'l-'Arabiyye'l-Muhtelle* (Bochum: Matba'atu Câmi'ati'r-Rûr, 2008), 14-22; el-Emin, *Dâirat'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye eş-Şi'iyye*, 12/8-9; Seyyid Muhammed Ali İmâm Ahvâzî, *Târîh-i Hûzistân* (Tahrân: Encumen-i Âşâr ve Mefâhîr-i Ferhangî, 2000), 19, 33, 54, 61, 75 ve 152-154; Uslu, "Hûzistan," 18/436-437; Gulâm Rıza Kerîmî - Mâlik Ke'b 'Amîr, "Dirâsetu fi's-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır li-Hûzistân," *Buhûş fi'l-Lugâti'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ: Nişfu Seneviyyeti Maḥkeme li Külliyyeti'l-Lugâti'l-Ecnebiyye bi Câmi'ati İsfahân* 6 (1391), 87.

³⁵ el-Emin, *Dâirat'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye eş-Şi'iyye*, 12/9-10; İmâm Ahvâzî, *Târîh-i Hûzistân*, 219-249, 257, 279, 307; Uslu, "Hûzistan," 18/437.

Bölge Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan bir nokta olmakla beraber ticaretin en yakın ve en kolay geçiş yolu olmuştur.³⁶ Bu sebeptendir ki hiçbir zaman siyasî bir istikrar yakalayamamıştır. 1436 yılında Basra Körfezinin kuzey doğusunda İbn Ma'tûk'un da müntesip olduğu Arap Şîi kabilesi Muşa'sa'lar'dan Seyyid Muhammed b. Felâh b. Hibetillah b. el-Hasan b. Ali³⁷ (ö. 870/1465-66 ya da 866/1461-62)³⁸ önderliğinde Muşa'sa'lar Devleti kurulmuştur. O dönemde XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'dan giden (Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadir, Karamanlı, Afşar, Kaçar, Karadağlı ve Varsak³⁹) ile orada bulunan bazı Türkmen kabilelerin Şâh İsmail (ö. 930/1524) önderliğinde İran ve Orta doğuda kurduğu Safevî Devleti ile⁴⁰ XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da Osmanlı ailesinin kurduğu Osmanlı Devleti hüküm sürmüştür. Muşa'sa'lar, Hûveyze'yi başkentleri olarak kabul ettiler. Ayrıca bu devlet birçok isimle anılmıştır. Bunlar önce bazı liderlerine ve sonra da devlete ad olarak verilmiştir. Örneğin el-Muşa'sa' ismi önce devletlerinin kurucusu Muhammed b. Felâh'a verilmiştir. Bunun da verilme sebebi yüzünün parlak olmasıdır. Nitekim *şa'sa'a* kelimesi sözlükte ışıık yayılmak, saçılan ve parlayan anlamındadır.⁴¹ Ondan sonra Muşa'sa' olarak adlandırılmışlardır. Muhammed b. Felâh'ın babasına nispetle de Âl-i Felâh denilmiştir. Yine Ali b. Muhammed b. Felâh el-Muşa'sa'ye⁴² (ö. 861/1457) nispetle *el-Mevâli/el-Mevla* olarak isimlendirilmiştir. es-Seyyid Ali Hân'a nispetle de *Âl-i Hân* denilmesinin yanı sıra kendilerine Âlu Haydar ve Âlu Sajâd denildiği de olmuştur.⁴³

³⁶ Abbâs Pûr Abbâsî, *Nigâh-i be Şi'r 'Arabî Şî'i der Hûzistân, Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve 'Ulûm-i İnsân-i Dânişgâh-i Tahrân* (Tahrân, 1379), 43/74.

³⁷ Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 15.

³⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Muşa'sa'lar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 32/155.

³⁹ Efdal As, "XVI. YY. 'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Esndtitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 46/ (2010), 222.

⁴⁰ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri (1520-1566)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 45.

⁴¹ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Dâvûd Selmân el-'Anbekî - İn'âm Dâvûd Sellûm (Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 2004), 414; Mevlüt sarı, *el-Mevârid Arapça Türkçe Lûgat* (İstanbul: Kitapkalbi Yayıncılık, 2018), 826.

⁴² Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 50-60.

⁴³ el-Emin, *Dâirat'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye eş-Şî'iyye*, 12/13.

Ayrıca Muşa‘şa‘ların nesep olarak Benî Esed kabilesine mensup olduklarını İbn Ma‘tûk’un h. 1084/m. 1673 yılında Seyyid Ali Hân’ın torunu Seyyid Nâşir vefat ettiğinde kaleme aldığı bir beytiyle anlamak mümkündür.⁴⁴ (Tavîl)

فَحَقًّا لِمَلِكِ الْحُوزِ يَشْكُو فِرَاقَهُ فَعَنْ غَايِهِ قَدْ غَابَ خَيْرُ بَنِي الْأَسَدِ

Hûveyze muntıkası, onun ayrılığından şikâyet etmekte haklıdır. Zira aslanların en iyileri Benî Esed kabilesi ormanlarından kaybolmuştur.

Muşa‘şa‘a Devleti’nin kuruluşundan yetmiş yıl sonra Şah İsmail tarafından Muşa‘şa‘a’ların bağımsızlıklarına son verildi. Fakat Seyyit Muhammed Felâh’ın torunu Felâh yeniden Hûveyze’yi ele geçirerek Hûzistân’ın yönetimini Safevî’lere bağlı kalmaları şartıyla kendi elinde tuttu.⁴⁵ Muşa‘şa‘lar’ın, I. Yavuz Sultan Selim’in 1514 yılındaki Çaldıran Savaşında⁴⁶ Safevî Devleti’ni yenilgiye uğratmasının ardından Hûzistân’ı, Safevî Devleti’nin bu zafiyet durumunu fırsat bilerek Kürtlerin yaşadığı dağlık bölgeleri ve Luristan’ı ele geçirerek tamamen kendi hükümlerine altına aldıkları da bildirilmektedir.⁴⁷

Muşa‘şa‘lar coğrafi konumu gereği, XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti’nin sınırında bulunmaktaydı. Bu yüzden kendi bölgelerinde istikrarı sağlayabilmek açısından bu iki büyük devletle aynı sınır bölgesinde bulunduğu için, bazen Osmanlı Devleti’ne bazen de Safevî Devleti’ne biat etmiş ve böylece devletlerini 260 yıl ayakta tutmayı başarmışlardır.⁴⁸ Bu süre boyunca Muşa‘şa‘ Devleti’nin birçok padişahı olmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın ana konusunu oluşturan İbn Ma‘tûk’un doğduğu tarihten vefat ettiği tarihe kadar ki Muşa‘şa‘a padişahlarından özetle bahsetmek gerekirse:

⁴⁴ Şihâbuddîn İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, thk. Saîd eş-Şertûnî (Beyrut: el-Matba‘atu’l-Edebiyye, 1885), 222.

⁴⁵ Osman Gazi Özgüdenli, “Muşa‘şa‘lar,” 32/156.

⁴⁶ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri (1520-1566)*, 66–68, 91-100; As, “XVI. YY. ‘dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü,” 224.

⁴⁷ Osman Gazi Özgüdenli, “Muşa‘şa‘lar,” 32/156.

⁴⁸ İmâm Ahvâzî, *Târîh-i Hûzistân*, 311; Musâlîme, *el-Ahvâz el-Ardu’l-‘Arabîyye’l-Muhtelle*, 22; Uslu, “Hûzistan,” 18/437; Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa’iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 11–14; Osman Gazi Özgüdenli, “Muşa‘şa‘lar,” 32/155-156.

el-Mevlâ es-Seyyid Nâsir b. Mubârek (ö. 1026/1617): 1025/1616 ve 1025/1617 yılları arasında birkaç ay hüküm sürmüştür. Padişahlığı döneminde zehirlenerek öldürülmüştür.⁴⁹

el-Mevlâ es-Seyyid Râşid b. Sâlim b. Muttalib (ö. 1029/1620):⁵⁰ 1026/617 ile 1026-1620 yılları arasında hüküm sürmüştür.⁵¹

el-Mevlâ Muhammed b. Mubârek: Kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. 1029/1620 ile 1044/1634 yılları arasında hüküm sürmüştür.⁵²

el-Mevlâ Mensûr b. Muttalib (ö. 1053/1643): 1044/1634 ile 1053/1643 yılları arasında hüküm sürmüştür.⁵³

el-Mevlâ Bereke b. Mansûr: Bu padişahın da ölüm tarihine rastlanmamaktadır. 1053/1643 ile 1060/1650 yılları arasında hüküm sürmüştür.⁵⁴

el-Mevlâ es-Seyyid Ali Hân b. Halef (ö. 1088/1677): 1060/1650 ile 1088/1677 yılları arasında Muşa‘şa‘î Devleti padişahlığını yapmıştır. Seyyid Ali Han en meşhur ve en büyük padişahlarındandır.⁵⁵

Burada, çalışmanın mihver konularından olan Seyyid Ali Hân’a detaylı olarak değinilmesi yerinde olacaktır. Zira şairin en çok şiir inşâd ettiği dönem Ali Hân dönemidir ve aynı zamanda Seyyid Ali Hân şairin medhiyelerine en çok mazhar olmuş Muşa‘şa‘ padişahıdır.⁵⁶ Ayrıca kendisi, Şihâbuddîn’in maddi ve manevi hâmîsi ve neredeyse

⁴⁹ Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa‘iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 116–117; Nişâr Ahmed el-Hez‘alî, *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdır el-Mustakbel*, (Ahvâz: Şereketu’s-Şarkî’l-Evsat li’t-Tıba‘a, 1990), 86; Câbir Celîl el-Mânî, *el-Ahvâz, Kabâ’iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A’lâmuahâ* (Beyrut: ed-Dâru’l-‘Arabiye li’l-Mevsû‘ât, ts.), 257–258; el-Hulv, *el-Ahvâz ‘Arabistân*, 193.

⁵⁰ Ahmed Kisravî, *Târîh-i Pânşad Sâle-i Hûzistân* (Tahran: İntşârât-i Bingâh-i Maṭbû‘ât-i Kûtanberg, 1911), 76–77.

⁵¹ Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa‘iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 117–119; el-Mânî, *el-Ahvâz, Kabâ’iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A’lâmuahâ*, 258; el-Hulv, *el-Ahvâz ‘Arabistân*, 194–195.

⁵² Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa‘iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 120–121; el-Mânî, *el-Ahvâz, Kabâ’iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A’lâmuahâ*, 259.

⁵³ Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa‘iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 121–128; el-Hulv, *el-Ahvâz ‘Arabistân*, 197–203; el-Mânî, *el-Ahvâz, Kabâ’iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A’lâmuahâ*, 259–260; el-Hez‘alî, *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdır el-Mustakbel*, 86.

⁵⁴ el-Hulv, *el-Ahvâz ‘Arabistân*, 203–205; el-Hez‘alî, *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdır el-Mustakbel*, 86; el-Mânî, *el-Ahvâz, Kabâ’iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A’lâmuahâ*, 260; Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa‘iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 129–132.

⁵⁵ İbn Ma’sûm Ali b. Ahmed, *Kitâbu Sulâfeti’l-‘Asr fî Maḥâsini’s-Şu‘arâ’i bi Kulli Mısr* (İskenderiye, 1907), 545; Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa‘iyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 133–151.

⁵⁶ Nesebi, es-Seyyid Ali Hân b. es-Seyyid Halef b. es-Seyyid Abdumuttalip b. Haydar b. Muhsin b. Muhammed el-Mehdî b. Felâh b. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Rıza b. İbrâhîm b. Hibetullah b. Tabîb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsim b. Ebî’t-Tahhân b. Giyâs b. Ahmed İbn el-İmâm Mûsa b. Ca’fer el-Muşa‘şa‘î el-Hüveyzî’dir. Detaylı bilgi için bkz. Abdu’l-Hüseyn Ahmed el-Emînî en-Necefi, *el-Ğadîr fî’l-Kitâb ve’s-Sünne ve’l-Edebi* (Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-‘Arabî, 1986), 11/312.

öğretmeni olarak anlatılmaktadır.⁵⁷ Hatta divanında İbn Ma'tûk'un mevlâsı, güvencesi, koruyup kollayanı ve ikinci hocası olduğu söylenilmektedir.⁵⁸ Bu sebeplerden ötürü çalışmanın devamında kendisinin zikri çokça geçecektir. Burada bilgi sahibi olmak işi kolaylaştırmış olacaktır.

Seyyid Ali Hân padişahlığının yanında kaynaklarda büyük bir alim, zâhit, müellif, edip ve şair olduğu geçmektedir. Bu alanlarda birden çok eser kaleme almıştır.⁵⁹ Seyyid Ali Hân'ın şiirleri, Muhammed el-Muhibbî'nin *Nefhatü'r-Reyhâne* adlı eserinde detaylı olarak ele alınmaktadır ve çalışmanın sınırlılığı açısından şiirlerinin detaylarına girilmeyerek,⁶⁰ daha çok İbn Ma'tûk ve Seyyid Ali Hân'la alakalı bilgiler üzerinde durulacaktır. Şihâbuddîn İbn Ma'tûk şiirlerinde Seyyit Ali Hân'ın alimliğinden, şairliğinden ve bazı eserlerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda bu noktalara değinmek daha yerinde olacaktır.⁶¹ (Remel)

47	أَوْ تَعْنَتْ وَزُفُّهَا فِي شِعْرِه	هَزَّتِ الْأَعْطَافَ بِالرَّقْصِ رُبَاهَا
48	لَسِيْنٌ كُلُّ لَالٍ يَدُهُ	فَرَقَتْهَا هُوَ فِي التَّنْطِقِ حَوَاهَا
49	بَحْرٌ عِلْمٍ لُجَّةٌ مِنْ جَعْفَرٍ	قَبَسَ شُعْلَتَهُ مِنْ نُورِ طَهَا
50	كَمْ بِرَوْضَاتِ الْقَرَّاطِيسِ لَهُ	كَلِمَاتٍ تُشْبِهُ الزَّهَرَ رَوَاهَا
51	عِلْمُهُ نُورٌ مُبِينٌ لِلْهَدَى	ظُلُمَاتِ النَّصَبِ بِالنَّصِّ جَلَاهَا
52	جَادَ فِي خَيْرٍ مَقَالٍ صِدْقُهُ	شُبَّةَ الْبَاطِلِ بِالْحَقِّ مَحَاهَا

47. Veya (Necd'in) güvercinleri (Seyyid Ali Hân'ın) şiirinde öterse, (Necd'in) etrafları ve tepelerini dansla harekete geçirir.

48. (Seyyid Ali Hân öyle bir) akıcı konuşandır ki (bu) konuşmasıyla elinin saçtığı incilerin tümünü geri toplar.

⁵⁷ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 361–362.

⁵⁸ Şihâbuddîn İbn Ma'tûk, *Dîvân*, thk. Saîd eş-Şertûnî (Beyrut: el-Ma'tba'atu'l-Edebiyye, 1885), 4.

⁵⁹ el-Emînî en-Necefi, *el-Gadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/312-313; Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a* (Beyrut: Dâru't-Te'âruf li'l-Ma'tbû'ât, 1986), 8/235; Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'iyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 133–139: el-Mânî', *el-Ahvâz, Qabâ'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A'lâmuhâ*, 261.

⁶⁰ Muhammed Emîn b. Faḍlullâh b. Muhibbî'd-Dîn b. Muhammed el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne*, thk. 'Abdu'l-Fettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1111), 3/164–174.

⁶¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 172.

49. (O) ilmin denizidir ki onun derinliği Cafer'dendir.⁶² (O) bir ateştir ki meşalesi Tâhâ'nın⁶³ nurundandır.

50. Onun bahçeyi andıran kitaplarında anlattığı, çiçeğe benzeyen nice sözler vardır.

51. Onun ilmi hidayet için apaçık bir ışıktır. Putun (şirkin) karanlıklarını nasla (delille) aydınlattı.

52. O çok güzel Hayru'l-Mekâl'i⁶⁴ kaleme aldı (yazdı), onun (kitabın) doğruluğu batılın benzerini (batılı ve batılın benzerini) hakla yok etti.

Bir diğer beytinde Seyyid Ali Hân'ın gerek konuşması olsun gerekse düz yazısı olsun her iki anlamda da fasih olduğunu ve onun konuşmalarının diğer büyüklerin konuşmalarına güzellik kattığını ifade etmektedir.⁶⁵ (Vâfir)

فَصِيحٌ نُطْقُهُ نَظْمًا وَنَثْرًا يُرْصَعُ لَفْظُهُ الدُّرَرُ الْكِبَارُ

Onun konuşması şiir ve düz yazı olarak fasihtir, ki (konuştuğu) kelime ve cümleleri büyük incileri süslüyor.

Yine Seyyid Ali Hân'ın kitaplarından, kitaplarının değer ve kalitesinden bahsettiği bazı beyitleri şu şekildedir:⁶⁶ (Vâfir)

70 لَهُ كُتُبٌ يَعْرِزُ النَّصْبُ عَنْهَا إِذَا شَنْتَ كَتَائِبَهَا مُعَارَا
71 حَكَتْ زَهْرُ الرِّيَاضِ الْعَصَى حُسْنًا وَنَشَرَ الْمِسْكَ طَيِّبًا وَانْتِشَارَا
72 وَفَاقَتْ عَيْنَ تَسْنِيمٍ صَفَاءً وَعَيْنَ الشَّمْسِ نُورًا وَاشْتِهَارَا
73 فَوَاصِلُهَا سُيُوفٌ فَاصِلَاتٌ وَهَدْيٌ بِالصَّلَاةِ لَا يُمَارَى
74 مِنْ الدِّبَاجِ أَلْبَسَهَا ثِيَابًا وَصَاعٌ مِنَ التُّصَارِ هَا فِقَارَا
75 إِذَا فِي إِثْرِهَا الْأَفْكَارُ سَارَتْ لِتَذَرِكَ ثَارَهَا وَقَفَتْ حَيَارَى

⁶² Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) İsnâaşeriyye'nin altıncı imamı olarak kabul edilmektedir. Bkz. Hasan Onat, "İmamiyye Şiası," *İslâm Mezhepleri Tarihi*, thk. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 185.

⁶³ Kur'an-ı Kerim'in 20. sûresidir. bkz. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 3/322.

⁶⁴ *Hayru'l-Mekâl*, Seyyid Ali Hân'ın Hz. Peygamber (s.a.) ve ailesi hakkında medhiyelerini içeren kitabıdır. Dört ciltten oluşmaktadır. Bkz. Şebur, *Târîhu'l-Muşa'şa' iyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 139.

⁶⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 176.

⁶⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 177-178.

76	فَنُورٌ مُبِينٌهَا جَمْعُ الدَّرَارِي	وَحَيْرٌ مَقَالِهَا الدُّرُرُ النَّتَارَا
77	وَفِي نُكْتِ الْبَيَانِ أَبَانٌ فَضْلًا	بِمُخْتَصَرٍ حَوَى حِكْمًا غِزَارَا
78	كِتَابٌ كُلُّ سِفْرِ مِنْهُ سِفْرٌ	مِنْ الْإِفْهَارِ فِي الْأَقْطَارِ دَارَا
79	فَلَوْ أُمُّ الْكِتَابِ أَتَتْ بِنَجَلٍ	لَقُلْنَا فِيهِ قَدْ حَمَلَتْ قِصَارَا
80	إِذَا وَرَدَ الْعِدَا مِنْهُ كِتَابٌ	تَوَعَّدَهُمْ بِهِ طَلَبُوا الْفِرَارَا

70. Onun kitapları vardır, onların (kitapların) kurmayları (içinde yazılanlar) saldırıya geçtiğinde (delil olarak gösterildiğinde) onların karşısında durmak (onlarla tartışmak) çok zordur.

71. (O kitaplar) güzellik olarak taze bahçenin çiçeklerini, yayılma ve güzel koku olarak da miskin (kokusunun) yayılışını taklit eder.

72. (O kitaplar) saf ve tertemiz olarak Tesnîm⁶⁷ çeşmesine, kapsama ve ışık olarak güneşin gözüne (ışığına) üstünlük sağladı.

73. (O kitaplar) ayırmayı (parçalamayı) sürdüren kılıçlarıdır ve (O kitaplar) bir hidayet edendir ki sapmayla ortadan kaldırılamaz.

74. (O kitaplara) ipekten elbise giydirmiş ve onun üzerine altından (süsler) nakşetmiştir.

75. Eğer (başkalarının) fikirleri (kitapların) peşinden intikam almaya (eleştirmeye) düşerse, onların karşısında şaşkınlıkla durduğunu görürsün.

76. (O kitapların) nuru, incilerin tamamıdır. Hayru Mekâl⁶⁸ onlardan (o kitaplardan) saçılmış (düz yazı) incilerdir.

77. O açıklamasının nüktesinde özet olarak fazileti açığa çıkarır ki (bu da) birçok hikmeti içeriyor.

78. (Hayru Mekâl) öyle bir kitaptır ki onun her bir bölümü ülkelerdeki büyük başarılarla doludur.

⁶⁷ et-Tesnîm, cennet çeşmelerinden bir çeşmedir. bkz. Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Cemî', 1941), 4/133.

⁶⁸ Hayru Mekâl ismiyle ilgili bilgi için çalışmanın 84. sayfasına bkz.

79. *Eğer Ummu'l-Kitâb⁶⁹ (fatihe suresinin) bir benzeri gelmiş olsaydı, biz onun hakkında derdik ki (Seyyid Ali Hân'ın kitabından) bir özet (bölüm) içermektedir.*

80. *Eğer onun (kitaplarından) bir parça (söz) görünürse (okunursa), düşmanların gözünü korkutur ve bu düşmanlar da ondan kaçmayı arzularlar.*

el-Mevla Haydar b. Ali Hân⁷⁰ (ö. [?]): 1089/1678 ve 1092/1681[?] yılları arasında padişahlık yapmıştır. İbn Ma'tûk'un vefatından sonra iktidara gelmiştir. Ancak İbn Ma'tûk'un bu padişah hakkında iki tane şiiri bulunduğu için adı zikredilmiştir.

Osmanlının İran Safevî Devleti ve Hûzistân Muşa'sa'î Devleti ile alakasına değinilecek olursa, Osmanlı güttüğü siyaseti itibariyle her ne kadar Batıya doğru açılmayı amaçlamış olsa da zaman zaman İran'daki Türkmen aşiretlerinin isyanlarına karşılık vermek zorunda kalmıştır. İlki Fatih Sultan Mehmet (ö. 886/1481) döneminde Tercan yakınlarında 11 Ağustos 1473 tarihinde Doğu Anadolu'yla İran'ın büyük bir kısmını yöneten Akkoyunlular Devleti'nin lideri Uzun Hasan (ö. 882/1478) ile arasında yapılan ve Fatih Sultan Mehmet'in kazandığı Otlukbeli (Başkent) Savaşı'dır.⁷¹ Sonrasında II. Bayezid, (ö. 1481/1512) Safeviler, Osmanlı Devleti'ni tehdit edecek seviyede görmediğinden Şâh İsmail'in Anadolu'ya gelip gitmesine herhangi bir önlem almamıştır. Ancak Osmanlı Devleti daha sonra Şâh İsmail'in Safevî Devleti'nin kurucusu olmakla beraber Türk olması, halkının da II. Bayezid'in gitmelerine izin verdiği Anadolu Türklerinden olması, Şii mezhebini devletin resmi mezhebi durumuna getirmesi, Sünni düşmanlığı yapması, Anadolu'ya halifeler göndererek Şiiliği yaymaya çalışması ve buradaki bazı Türkmen kabileleri Osmanlı'ya karşı ayaklandırarak Anadolu'ya sızma politikası gibi sebeplerden dolayı, İran'ı dikkate almaya başlamıştır.⁷²

⁶⁹ Ummu'l-Kitâb, Kur'an'ın başlangıç suresi olduğu için Fatiha sûresine denilmektedir. Bkz. Râğib el-İşfehânî, *Mufredâtu Elfâzu'l-Kur'an*, thk. Adnan Dâvûdî (Şam: Dâru'l-Kalem, 2002), 85; Cumhura göre ummu'l-kitâb, Fatiha suresidir ve bunun sebebi Ebû Hureyre'nin şu şekilde rivayetidir: Hz. Muhammed s.a.v. şöyle dedi, "el-Hamdu lillâhi Rabbi'l-Âlemîn. Ummu'l-Kitâb, Ummu'l-Kur'an, es-Seb'u'l-Mesânî ve el-Kur'ânü'l-'Azîm'dir." Bkz. Ebu'l-Fedâ İsmail İbn Keşîr el-Kureyşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru İbn Keşîr* (Beyrut: Dâru'l-Endulus, 1966), 1/17; Emin Işık, "Fâtiha Sûresi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/252. Aynı zamanda Levh-i Mahfûz'un da bir adı ummu'l-kitâb'dır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/151.

⁷⁰ el-Mâni', *el-Ahvâz, Kabâ'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A'lâmuha*, 261; Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 152.

⁷¹ Erhan Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 34/4-6.

⁷² Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme," *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 99/ (2012), 1-2.

I. Selim (ö. 926/1520) döneminde ciddi manada Safevî'lere karşı sert bir refleks oluşmuş ve hatta düşman olarak nitelendirilmeye başlamışlardır.⁷³ Yine bu dönemde Şâh İsmail'in halife olarak gönderdiği Nur Ali, Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenlerini yanına alarak bazı Osmanlı kuvvetleriyle savaşmış, Tokat'ı zapt edip Şâh İsmail adına hutbe okutmuş, daha sonra da Çorum, Tokat, Niksar ve Amasya'yı kana bulamıştır. Böylece bir kez daha Osmanlının dikkatini Doğuya çekmişlerdir.⁷⁴ Bunun ardından Osmanlı Devleti de Şâh İsmail'in halifesi adına gelen Şii mezhebi misyonerleri Orta, Güney ve Doğu Anadolu'da sıkı bir şekilde araştırarak, yakalatıp idam ettirmiş ve İran'dan gelen propaganda mektuplarını da yaktırmıştır.⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu yukarıdaki zikredilen sebeplerin yanında Basra-Bağdat ticaret yolunun güvenliği bakımından da Hûzistân'a ayrı bir önem vermeye başlamıştır.⁷⁶ Hatta Osmanlı ve Safevî arasındaki gerilim ve savaşlarda Osmanlılar Muşa'sa'lar'ı kendi yanlarına çekebilmek için büyük çabalar sarf etmiştir. Nitekim bu çabalar sonucu dönemin Muşa'sa' hükümdarı Seyyid Seccâd b. Bedrân (ö. 992/1584) Osmanlı Devleti'yle siyasî ilişkiler kurmuştur.⁷⁷

Yine Hûzistân'daki Arap kabileleri XVI. yüzyılda hüküm sürmüş onuncu Osmanlı padişah Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) döneminde Osmanlı'ya biat etmesiyle Osmanlı hakimiyeti altına girmişlerdir. Basra, Katîf ve Bahreyn bölgelerinin isimleriyle beraber Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi Muşa'sa'a Devletine ait yerlerin de kaydını tutturmuştur. Bu dönemde Kanuni, Safevî'lerin Osmanlı sınırlarına doğru gelmesi üzerine Nahcivan Seferini⁷⁸ başlatmış, ancak iki taraf arasında büyük bir savaş olmayıp onun yerine 1555 tarihli Amasya Antlaşması gerçekleşmiştir.⁷⁹ Osmanlı İran Safevî Devleti'ne güvenemediği için Hûzistân'ı her fırsatta kontrol altında tutmak

⁷³ Uluerler, "Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme," 2; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri (1520-1566)*, 29-57.

⁷⁴ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri (1520-1566)*, 63; As, "XVI. YY.'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü," 222.

⁷⁵ As, "XVI. YY. 'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü," 223.

⁷⁶ Uslu, "Hûzistan," 18/437; Uluerler, "Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme," 9-12.

⁷⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Muşa'sa'lar," 32/156.

⁷⁸ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri (1520-1566)*, 329-335.

⁷⁹ İlhan Şahin - Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 3/4-5; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri (1520-1566)*, 345-356; As, "XVI. YY. 'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü," 224-225.

istemıştır. 1722 yılında Afganistanlıların Safevî Devleti'yle savaşı ve İsfahân gibi büyük şehirlerini ele geçirmesiyle Osmanlı Devleti de bir kez daha Hûzistân Bölgesini kendine bağlamıştır.⁸⁰

İbn Ma'tûk'un bir Osmanlı dönemi şairi olması sebebiyle yaşadığı XII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahlarından ve o padişahların dönemindeki İran Safevî Devleti ile yaşanan hadiselerden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Sultan I. Ahmed (ö. 1026/1617): 1603 yılında yani 14 yaşında iken tahta geçmiş ve 1617'ye kadar tahtta kalmıştır. İki devlet arasındaki yukarıda değinilen barış antlaşması kısa sürmüş ve I. Ahmet döneminde savaşlar tekrar başlamıştır. Bu savaşlar 1612 yılında Kuyucu Murat Paşa'nın yerine atanan veziriazam Nasuh Paşa Antlaşmasıyla sona ermiştir. Antlaşmaya Nasuh Paşa ile Şah Abbas arasında gerçekleştiği için Nasuh Paşa Antlaşması denilmiştir.⁸¹

Sultan I. Mustafa (ö. 1048/1639): 1617-1618 ile 1622-1623 yılları arasında iki farklı dönemde Osmanlı padişahlığını yapmıştır.⁸² Padişahlığının ilki doksan altı gün ikincisi ise 15 ay sürmüştür. Her iki dönemi de tamamen iç karışıklıklarla geçmiştir.⁸³

Sultan II. Osman (ö. 1031/1622): 1618-1622 yılları arasında Osmanlı padişahı olmuştur. On dört yaşında tahta çıktığı için kendisine Genç Osman da denilmektedir.⁸⁴ Genç Osman döneminde İran'ın, antlaşmanın gerekliliklerini yerine getirmediğinden antlaşma bozulmuş ve 1615'te iki ülke arasında başlayan savaşın sonucunda 1618'da Nasuh Paşa Antlaşması tekrardan imzalanmıştır.⁸⁵ II. Osman'ın kendisinde önceki ve sonraki padişah, amcası I. Mustafa olduğu için bu dönemler genelde iç karışıklıkla geçmiştir.⁸⁶

⁸⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Muşa'sa'lar," 32/156.

⁸¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011), 225,227; Mücteba İlgürel, "Ahmed I," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 2/30-33; As, "XVI. YY. 'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü," 225.

⁸² Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 235.

⁸³ Feridun Emecen, "Mustafa I," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/272-275.

⁸⁴ Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 243; Feridun Emecen, *Osman II, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/453.

⁸⁵ As, "XVI. YY. 'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü," 225.

⁸⁶ Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 243; Feridun Emecen, "Osman II," 33/453-456; Feridun Emecen, "Mustafa I," 31/272-275.

Sultan IV. Murad (ö. 1049/1640): Padişahlık dönemi 1612 ilâ 1640 yılları arasındır. Bu dönemde de İran'a büyük bir sefer düzenlenmiş kendisi de bizatihi bu seferde bulunmuştur. Bu seferi sonucunda önce Revan'ı, sonra Bağdat'ı almıştır. Ardından Safevîlerin barış istemesi üzerine 1639'da Kasr-i Şirîn Antlaşması gerçekleşmiştir.⁸⁷

Sultan İbrahim⁸⁸ (ö. 1058/1648): 1640-1648 yılları arasında sekiz yıl Osmanlı padişahlığı yapmıştır. İran Safevî Devleti elçisi 1641'de padişahlık tebriği için gelmiş ve önceki antlaşmalar yenilenmiştir. Buna rağmen Sultan İbrahim, Safevî Devleti'ne güvenmeyerek İran sınırlarında tedbirleri devamlı olarak sıkı tutmuştur.⁸⁹

İran ile sorun yaşamayan Osmanlı padişahları ise 1648-1687 yılları arasında padişahlık yapan Sultan IV. Mehmed (ö. 1104/1693),⁹⁰ 1687-1691 yılları arasında padişahlık yapan Sultan II. Süleyman (ö. 1102/1691),⁹¹ 1691-1695 yılları arasında padişahlık yapan Sultan II. Ahmed (ö. 1106/1695)⁹² ve 1695-1703 yılları arasında 8 yıl padişahlık yapan Sultan II. Mustafa'dır. (ö. 1115/1703)⁹³

Modern dönemde İran'ın Hûzistân'ı bu kadar sahiplenmesinin sebebi ise İran petrolünün ve doğal gazının %85'nin ve elektriğinin de yaklaşık %75'nin Hûzistân bölgesinden temin edilmesidir.⁹⁴

1925 yılında İran şahı Rıza Pehlevî Hûzistân'a girerek bölgenin Arabistan olan ismini Hûzistân'a çevirmiştir ve İran sınırı 1975 yılında nihai olarak belirlenince Hûzistân bölgesi Irak'la anlaşarak İran'a bırakılmıştır. 1980'e gelindiğinde ise Irak anlaşmayı tek taraflı olarak feshetmiş ve 1988'de İran-Irak savaşı başlamıştır. İki yıl süren bu savaş

⁸⁷ Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 251,255-256; Efdal As', "XVI. YY. 'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü," 225-226; Ziya Yılmaz, "IV. Murat" (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/180-181.

⁸⁸ Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 263.

⁸⁹ Feridun Emecen, "İbrâhim," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/275.

⁹⁰ Abdulkadir Özcan, "Mehmed IV.," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/414-418; Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 271.

⁹¹ Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 281; Abdulkadir Özcan, "Süleyman II.," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/75-80.

⁹² Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 287; Mücteba İlgürel, "Ahmed II.," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/33-34.

⁹³ Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 293; Abdulkadir Özcan, "Mustafa II.," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/275-280.

⁹⁴ Musâlime, *el-Ahvâz el-Ardu'l-'Arabiyye'l-Muhtelle*, 85.

sonrası 1990’da taraflar arasında 1975 yılında yapılan sınır antlaşması tekrar onanmış ve barış sağlanmıştır.⁹⁵ Böylece Hûzistân, İran sınırları içerisinde kalmaya devam etmiştir.

1.3. Sosyal Yapısı ve İnanç Durumu

Daha önce değinildiği üzere Hûzistân milattan önce 4000’li yıllara uzanan geçmişiyile dünyanın en önemli yerleşim yerlerinden biri olagelmıştır. Bulunduğu konum tarıma elverişliliği ve sahip olduğu yer altı madenleriyle önemini hep korumuştur. Tarih boyunca başta Araplar olmak üzere -ilk yerleşen kavim olan İylâmi’lerin Arap olduğu kabul edildiğine göre- hep Araplar tarafından Arapların ülkesi olarak kabul edilmiştir. Hatta XVII. yüzyıla kadar Hûzistân’a, Fars dilinde Arap vatani anlamına gelen Arabistan denilmiştir.⁹⁶ İranlılar, Araplara doğrudan Arap demek yerine Arapça konuşan anlamına gelen Arap Zabân demektedirler.⁹⁷ Aynı zamanda orada Farslar ve Türkler de yaşamaktadır.⁹⁸

Günümüze kadar yaşayanların çoğunluğunu Arapların oluşturmasının önemli bir sebebi de Arapların başka kavimlerden gelin almayı caiz görüp, başka kavimlere gelin vermeyi ayıp olarak kabul ettikleri içindir. Buna rağmen bölgede azınlıkta bulunan kavimler, zamanla bir şekilde oraya gelip yerleşmişlerdir.⁹⁹ Örneğin önce Porsukoğulları ve daha sonra Avşar Türkleri ilk olarak Büyük Selçuklu hükümdarı Berk Yaruk zamanında (1092-1104) gelip burayı mesken edinmişlerdir. Yine bu bölgede Kaşkay Türklerinin varlığından da söz edilmektedir.¹⁰⁰

Hûzistân bölgesi, yerleşim yeri olarak şehirlerde ve sahillerde yaşayanlar ile kasaba ve köylerde yaşayanlar olarak ikiye ayrılabilir. Etrafta yaşayanlar tarım ve çiftçilikle uğraşırken şehirlerde yaşayanlar ise devlet işleri, eğitim, ticaret ve zanaatla uğraşmıştır. Bunların yanında doğalgaz ve petrolü çıkarma ve taşıma işleriyle de meşgul

⁹⁵ Uslu, “Hûzistan,” 18/438.

⁹⁶ Musâlîme, *el-Ahvâz el-Ardu’l-‘Arabiyye’l-Muhtelle*, 5–7, 14–15, 30; Nişâr Ahmed el-Hez’alî, *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdır el-Mustağbel*, thk. 1. Baskı (Ahvâz: Şereketu’s-Şarkî’l-Evsat li’t-Tıba’a, 1990), 7,11; el-Mâni’, *el-Ahvâz, Kabâ’iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A’lâmuha*, 25–26.

⁹⁷ Musâlîme, *el-Ahvâz el-Ardu’l-‘Arabiyye’l-Muhtelle*, 98.

⁹⁸ Uslu, “Hûzistan,” 18/439.

⁹⁹ el-Hez’alî, *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdır el-Mustağbel*, 41; Musâlîme, *el-Ahvâz el-Ardu’l-‘Arabiyye’l-Muhtelle*, 96.

¹⁰⁰ Uslu, “Hûzistan,” 18/437, 439; Sistânî, *Nigâhî be Hûzistân*, 124–125, 127–130; Musâlîme, *el-Ahvâz el-Ardu’l-‘Arabiyye’l-Muhtelle*, 96.

olmuşlardır.¹⁰¹ Hûzistan'da yaygın dini inanç olan İslam'ın hakimiyetinden önce Hristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlük gibi dinlere inanan halklar hüküm sürmekteydiler. Fakat İslam fethinden sonra çoğunluğu İslam dinine inanan insanlar oluşturmuştur. Diğer dinlerin mensupları zamanla yok denilecek kadar azalmıştır.¹⁰² Özellikle Muşa'sa'ların dinî ve mezhebî inançlarının temelinde mehdilik anlayışı yatmaktadır. Hatta kurucularından Seyyit Muhammed Felâh kendisini mehdi olarak görüyordu. Ancak daha sonra Safevî Devleti'nin baskısıyla Seyyit Mübarek, İsnâ'aşeriyye Şii'liğini mezhep olarak kabul etmiştir.¹⁰³ O zamandan beri çoğunluğun mezhebi Şia'nın Caferî koludur. Azınlıkta olanlar Sünniler ise Hanefî, Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerindendir.¹⁰⁴

Hûzistan'ın resmi dili Farsça olmasına rağmen halkın çoğunluğunun konuştuğu günlük dil Arapça'dır.¹⁰⁵ Orada yaşayan Türk aşiretler de kendi aralarında kendi lehçelerinde Türkçe konuşmaktadırlar.¹⁰⁶

1.4. Hûzistân'da Arap Edebiyatı, Arap Şiiri ve Özellikleri

Hûzistan'ın önemli bir coğrafi konumda olması sebebiyle farklı medeniyet ve kültürlerle sahip imparatorluklar tarafından yönetilmiş, deniz ve karadan ticaret yolları üzerinde bir geçiş güzergahı olmuştur. Yine bu sebeplerle, farklı milletlerin gelenek ve adetlerini içerisinde barındıran bir bölge olmuştur.¹⁰⁷ Böylece geçmişten günümüze kadar farklı kültür ve medeniyetlerin beşiği olmuştur.¹⁰⁸ Bu durum ister istemez Hûzistân'ın ilim, kültür ve edebiyatına etki etmiş, İslam aleminde de ün salmasına sebep olmuştur.¹⁰⁹ Bu etkileşim sayesinde Hûzistan hicri II. yüzyıldan Moğollar dönemine kadar çok sayıda alim, edip ve şair ya burada yetişmiş ya da bu topraklara gelip yaşayarak kendini Hûzistân'a nispet ettirmiştir.

Bunlar: Ka'b b. Sa'd / Ma'dân el-Eşkarî el-Ezdî (ö. 50/670 [?]), Yezîd b. Müferriğ el- Himeyrî (ö. 69/689), Muğîre b. Habnâ' (ö. 91/710), Cercîs eṭ-Ṭabîb (ö. [?]), Hammâd

¹⁰¹ el-Emin, *Dâirat'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye eş-Şi'iyye*, 12/7; Musâlîme, *el-Ahvâz el-Arḍu'l-'Arabiyye'l-Muhtelle*, 90–92; Sistânî, *Nigâhî be Hûzistân*, 133–136.

¹⁰² Sistânî, *Nigâhî be Hûzistân*, 167–171; Uslu, "Hûzistan," 18/439.

¹⁰³ Osman Gazi Özgüdenli, "Muşa'sa'lar," 32/156.

¹⁰⁴ Sistânî, *Nigâhî be Hûzistân*, 167–171; Uslu, "Hûzistan," 18/439.

¹⁰⁵ Musâlîme, *el-Ahvâz el-Arḍu'l-'Arabiyye'l-Muhtelle*, 99; Sistânî, *Nigâhî be Hûzistân*, 172–174.

¹⁰⁶ Uslu, "Hûzistan," 18/439.

¹⁰⁷ Pûr Abbâsî, *Nigâh-i be Şi'r 'Arabî Şi'i der Hûzistân*, 43/74.

¹⁰⁸ Kerîmî - 'Amîr, "Dirâsetu fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır li Hûzistân," 87.

¹⁰⁹ Pûr Abbâsî, *Nigâh-i be Şi'r 'Arabî Şi'i der Hûzistân*, 43/74.

‘Acrad (ö. 161/778), Vâlibe b. el- Ĥubâb el-Esedî (ö. 170/787), ‘Ukâşe b. Abdu’s-Şamed el-‘Amî (ö. 171/788), es-Seyyid İsmail el- Ĥimeyrî (178/795 [?]), Sibeveyh en-Nahvî (ö. 180/796 [?]), eş-Şâ’ir Ebû Nu’âs (ö. 198/813 [?]), Sehl b. Hârûn el-Ahvâzî (ö. 215/830), İbrahim b. ‘Abbâs eş-Şûlî (ö. 244/858 [?]), Ebu Yûsuf Yakub İshâk es-Sikkît (ö. 244/858), Yuhannâ b. Mâseveyh (ö. 243/857), Di’bil b. Ali b. Rezîn el- Ĥuzâ’î (ö. 246/860), Ali b. Mahziyâr (ö. [?]), el-‘Uĥaytîl el-Ahvâzî (III. yüzyıl [?]), Ebû’l-‘Anbes eş-Şaymerî (ö. 275/888), Ebu’l-‘Aynâ’ (ö. 283/896), Sehl et-Tusterî (ö. 283/896), İbnu’r-Râvendî (ö. 301/913-14 [?]), Ebû Ali b. Sellâm el-Cubbâî (ö. 303/916), Ĥallâc-ı Manşûr (ö. 309/922), Ebu’l-Hasen er-Râmehurmuzî (ö. 360/971), Ebû ‘Abdullâh el-‘Abâdânî (ö. 181-190/798-806 [?]), İbn Dureyd el-Ezdî (ö. 321/933), Ebû Hâşim el-Cubbâî (ö. 321/933), Ebû’l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ali b. Muhammed et-Tenûhî (ö. 342/953), Ebû Ali en-Neysâbûrî (ö. 349/960), Ebu’l-Muhammed el-Hasen el-Muhelleb (ö. 352/963), Muhammed b. Ali Ebubekir el-‘Askerî (ö. 345/956), Ebu’l-‘Abbâs el-Mîkâlî (ö. 362/972) ve Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö. 400/1009)’dan sonra diğer onlarcasıdır.¹¹⁰

1258 yılındaki Moğol istilası sonrası bölgede gelişmeye devam eden ilim, kültür ve edebiyat neredeyse yok olmuştur. Bundan sadece Ĥûzistân değil, belki tüm İslam alemi etkilenmiştir.¹¹¹ Ancak daha sonra Osmanlılar ile bölgenin hakimi olan Muşa’sa’lar dönemlerinde ülkede hemen hemen her alanda hızlı kalkınma başlamış bilhassa Arap edebiyatı ve şiirinde çok büyük ilerleme kaydedilmiş ve büyük şairler yetişmiştir.

Bunlar: es-Seyyid Abdu’l-Vehâb b. Halef el-Muşa’sa’î (ö. 1071/1660 [?]), es-Seyyid Helef b. Abdulmuttalib el-Ĥûveyzî (ö. 1074/1663), Abdu’l-‘Ali b. Raĥme el-Ĥûveyzî (ö. 1075/1664), Şihâbuddîn İbn Ma’tûk el-Mûsevî el-Ĥûveyzî (ö. 1087/1676), es-Seyyid Ali Hân b. Halef el-Muşa’sa’î (ö. 1088/1677), Seyyid Ni’metullah b. Abdullah el-Cezâ’irî (ö. 1112/1700), es-Seyyid Feracullah et-Tusterî (ö. 1128/1716), Muhammed Mu’men b. Muhammed Kâsim (Hakîm el-Cezâ’irî) (ö. 1130/1717), Abdulkahir b. el-Hâc ‘Abd b. Receb el-‘İbâdî el-Ĥûveyzî (ö. 1100/1688 [?]), Ali b. Huseyin el-Câmi’î el-‘Âmilî (ö. 1135/1722), Muĥyi’d-Dîn b. Huseyin el-Câmi’î el-‘Âmilî (ö. 1119/1707 [?]), Fethullah b. ‘Ulvân el-Ka’bî ed-Devrekî (ö. 1130/1717), es-Seyyid Ali b. Bâleyl el-

¹¹⁰ el-Lâmî, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Ahvâz*, 69–70; Pür Abbâsî, *Nigâh-i be Şi’r ‘Arabî Şi’i der Ĥûzistân*, 43/74–75; daha fazlası için bu esere de bakılabilir. Bkz. Abdülgani İrvânîzade - Naşrullah Şâmlî, *el-Edebu’l-‘Arabî ve’l- İrânîyyûn* (Tahran: Merkez-i Taĥkîk ve Tevsi’a-i ‘Ulûm-i İslâmî, 1967).

¹¹¹ Kerîmî - ‘Amîr, “Dirâsetu fi’ş-Şi’ri’l-‘Arabî el-Mu’âşır li Ĥûzistân,” 79; Pür Abbâsî, *Nigâh-i be Şi’r ‘Arabî Şi’i der Ĥûzistân*, 74.

Mûsevî ed-Devrekî (ö. 1102/1691 [?]), Feracullah b. Muhammed b. Dervîş el-Hûveyzî (ö. 1141/1728), Abdullah b. Feracullah el-Muşa‘şa‘î (ö. 1131/1718 [?]) ve Hâşim b. Hardân el-Ka‘bî ed-Devrekî (ö. 1231/1815) gibileridir.¹¹²

Böyle bir dönemde bu kadar çok sayıda şairin olması, o bölgenin insanlarının ve özellikle hükümdarların Arap edebiyatı ve şiirine çok fazla önem verdiklerinin bir göstergesidir. Bu konuda onlar Arap toplumlarının en önde gelenlerinden olmuşlardır. Zira şiire büyük bir önem atfetmiş ve şiir söyleyeni takdir etmişlerdir. Buna rağmen Hûzistan Arapları unutulmuş ve unutturulmuştur.¹¹³ Çünkü bu şairler hakkında Arap aleminde yok denilecek derecede az çalışma yapılmıştır. Bunun sebebi ise mezhepsel bir çıkar çatışması olarak Şii olmalarıdır. Bu durum İran için de nispeten geçerli olup, bunda bir diğer etken bu şairlerin Arap olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Hûzistân şiirinin türleri sırasıyla: eş-şi‘ru’l-hur, eş-şi‘ru’l-‘amûdî, eş-şi‘ru’l-menşûr, eş-şi‘ru’l-ictimâ‘î, eş-şi‘ru’l-munasebât, eş-şi‘ru’l-masrahî, medih, (Ehl-i Beyt ve hükümdarları medih), ihvânîyât, gazel, mersiye, fahr, hamase, şikayet, tabiat, nasihat, züht, nazmu’l-‘ulûm, bunûd ve hicivdir ki hiciv en az rastlanılan şiir türüdür.¹¹⁴

Muhteva olarak Hûzistân şiiri ise Ehl-i Beyti sevmeye, övmeye ve savunma ile Hûzistân şairlerinin genellikle alim ve manevi insanlardan olması sebebiyle de vaaz ve nasihat içeriklidir. Üslup olarak ise hakaret ve hicivden uzak durulmuş, kendilerinden önceki şairlerin şiirlerinden faydalanılmış, mahlas (şiirin sonunda şairin adının zikredilmesi) gibi edebî üsluplardan faydalanılmıştır.¹¹⁵

1.5. İbn Ma‘tûk’un Şiirlerinde Hûzistân ve Hûveyze

Bu çalışmanın temelini oluşturan şair Şihâbuddîn İbn Ma‘tûk el-Mûsevî el-Hûveyzî o dönem Hûzistân’ın başkenti olan Hûveyze’de doğmuş ve yaşamıştır. Bu başlık altında da Hûveyze ile o dönemin genel durumlarından bahsettiği şiirlerinden bazı örnekler ele alınacaktır.

¹¹² el-Lâmî, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Ahvâz*, 94-134; Pür Abbâsî, *Nigâh-i be Şi‘r ‘Arabî Şi‘î der Hûzistân*, 43/76-78; Kerîmî - ‘Amîr, “Dirâsetu fi’ş-Şi‘ri’l-‘Arabî el-Mu‘âşır li Hûzistân,” 88-90; Şebur, *Târîhu’l-Muşa‘şa‘îyyîn ve Terâcimu A’lâmihim*, 223-298.

¹¹³ el-Lâmî, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Ahvâz*, 10-101.

¹¹⁴ el-Lâmî, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Ahvâz*, 135-262; Kerîmî - ‘Amîr, “Dirâsetu fi’ş-Şi‘ri’l-‘Arabî el-Mu‘âşır li Hûzistân,” 90-100; Pür Abbâsî, *Nigâh-i be Şi‘r ‘Arabî Şi‘î der Hûzistân*, 43/80-85.

¹¹⁵ Pür Abbâsî, *Nigâh-i be Şi‘r ‘Arabî Şi‘î der Hûzistân*, 43/80-83.

Aşağıdaki beyitler İbn Ma'tûk'un, döneminin hükümdarı Seyyit Ali Han'ın bazı Arap kabilelerinin isyanına karşı galip geldiği bir savaş sonrası yazdığı bir kasidedendir. Burada bahsettiği isyan da Seyyid Ali Hân'ın zaferiyle bastırılan isyanlardan biridir. Elbette bu savaşlar isyan ve ayaklanmalar sonucu olduğu için Seyyit Ali Han bu isyanları devlet gücüyle hep bastırmıştır. Şairin bu hadiselerden birini şöyle dile getirdiği görülmüştür.¹¹⁶(Vâfir)

- 46 أَلَا يَا مَعْشَرَ الْأَعْرَابِ كُفُّوا وَتَوُوبُوا عَنْ حَبِثَاتِ الْفَعَالِ
- 47 فَإِنْ تُبْتُمْ فَبُشْرَاكُمْ بِعَفْوٍ وَمَعْفَرَةٍ وَحُسْنِ مَالٍ حَالِ
- 48 وَإِنْ عُدْتُمْ يَعِدْ يَوْمًا بِأُخْرَى تُصَبِّحُكُمْ أَشَدَّ مِنْ الْأَوَّلِ
- 49 لِيُهْنِكَ سَيِّدِي فَتَحْ قَرِيبَ بَعِيدِ الصَّيْتِ مُرْتَفَعِ الْمَنَالِ
- 50 وَنَصْرٌ لَا يَزَالُ الدَّهْرُ مِنْهُ عَلَيْنِكَ يَزِفُ الْوَيْةَ الْجَلَالِ
- 51 فَلَا بَرَحٌ دِيَارَكَ مُؤْنَقَاتِ وَرَوْحِ عِلَاكَ مَمْدُودِ الظَّلَالِ
- 52 وَلَا زَالَتْ شُمُوسُكَ مُشْرِقَاتِ بِدَائِرَةِ الزَّوَالِ بِلَا زَوَالِ

46. Ey Arap toplulukları! Amellerin kötüsünden tövbe edin ve vazgeçin.

47. Eğer tövbe ederseniz af, bağışlama ve durumun cezasının güzelliği size müjde olsun.

48. Ve eğer düşmanlık ederseniz, bir gün sizin için öncekinden daha kötüsüyle geri dönecektir.

49. Ey efendim! Yakın fetih, şöhret ve nail olacağın şeyin yüksekliği sana mübarek olsun.

50. Ve bir zafer ki ondan beri zaman geçmiyor, yüceliğin bayrağı üzerine sallanıyor.

51. Ülken güzel olmaya devam etsin ve rahatlık gölgenin uzunluğunu (hakimiyetini) uzatsın.

52. Güneşlerin yok olan bir daire içinde yok olmadan doğmaya devam etsin.

¹¹⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 150–151.

Seyyid Ali Hân'ın bazı Arap kabileleriyle Hûveyze'de giriştiği diğer bir savaşla ilgili gece gündüz demeden savaştıklarını söylediği kasideden bir beyit şöyledir:¹¹⁷ (Vafir)

وَكَمْ لَكَ بِالْحَوِيزَةِ يَوْمَ حَرْبٍ تَشِيبُ لَهْوِلَهُ لِمَمَّ اللَّيَالِي

Ve Hûveyze'de senin için nice zamandır gecelerinin çılgınlıkları (karanlıkları) onun (Seyyid Ali Hân'ın) korkusundan aydınlandığı bir savaş günüdür.

Seyyit Ali Hân'ın Hûveyze'yi akıl, mantık, adalet ve tedbirle yönettiğini böylece oraya ve tüm Ahvâz'ın kasabalarına istikrar, gelişim ve refahı getirdiğini şöyle dile getirmektedir.¹¹⁸ (Vâfir)

رَسَا حِلْمًا فَقَرَّ الْحَوِيزُ فِيهِ وَلَوْلَا حِلْمُهُ فِينَا لَمَارَا

O yumuşak (akıl, adalet ve tedbir) olarak (Hûveyze'ye) demir attı, böylece onun döneminde Hûveyze istikrar buldu. Ve eğer bizim hakkımızda onun yumuşaklığı (tedbiri ve adaleti) olmasaydı, (Hûveyze) sağa ve sola sallanırdı.

Bir diğer beyit de aşağıdaki gibidir. (Tavîl)¹¹⁹

تَوَلَّى بِأَدَاةِ الْحَوِيزِ فَلْيَحْلُ بِأَهْلَا وَتَفَرَّغَ مِنْ بَعْدِ الْهُمُومِ الشَّوَاعِلِ

Hûzistan şehirlerini ele geçirdi, ardından şehirlerin yıkılmışlığı (harabeler) ortadan kalktı ve (uzun bir müddet) maruz kaldığı derter bittikten sonra bir rahat nefes aldı.

Hûveyze halkının vatanlarına ne kadar bağlı olduklarını anlatmaya çalıştığı bu beyti ise Seyyit Ali Han'a bayram tebriği için yazdığı kasidesinde zikretmektedir.¹²⁰ (Basît)

طَوَّدَ لَوْ أَنَّ سَرَنْدِيبًا تُبْدِلُهُ لِسَاكِنِي الْحَوِيزِ بِالرَّاهُونَ مَا قَبِلُوا

¹¹⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 148.

¹¹⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 176.

¹¹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 57.

¹²⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 136.

O (Hûveyze) yüksek bir dağdır. Hûveyze'yi sakinleri için emniyet olarak Serendib'e değiştirsen de onlar kabul etmez.

1077/1666 yılında Seyyid Ali Hân'a Ramazan Bayramını tebrik etmek için yazdığı bir kasidesinde Ali Han'ın Hûveyze'den ayrıldığını, daha sonra geri döndüğünü ve bu süreçte bazı huzursuzlukların yaşandığını ifade etmektedir.¹²¹ (Basît)

لَوْ أَمْ تَعُدُّ أَمْ تَعُدُّ لِلْحَوْزِ بَهْجَتُهُ وَلَا تَوَرَّدَ يَوْمًا حُدُّهُ الْتَرَبُّ

Sen dönmemiş olsaydın Hûveyze'ye huzur geri gelmezdi ve bir gün bile onun toprak (gibi) olan yanağında çiçek açmazdı.

Seyyid Bereke Hân'a yazdığı bir bayram tebriği konulu medhiyesinde onun Hûveyze'yi ele geçirdiğini, artık orayı düşmandan savunamayan askerlerin kaçması gerektiğini ve oranın cesur halkının bundan sonra ona sahip çıkacağını şöyle dile getirmektedir.¹²² (Basît)

تَمَلَّكَ الْحَوْزَ فَلْتَهَرَّبْ تَعَالَيْهِ فَقَدْ تَكْفَلْ جَيْشَ الْمَلِكِ قَسْوَرُهُ

O, (Seyyid Bereke Hân) Hûveyze'yi ele geçirmiştir ve artık oranın tilkilerinin (korkak askerler) kaçması gerekir. Çünkü oranın aslanları, (cesur askerleri) padişahın orduları olmayı sorumluluklarına almışlardır.

Şair aşağıdaki beytinde Seyyid Mensûr Hân'ın Hûveyze'yi din ve iman açısından bozulmaya karşı koruduğunu, bir bayram tebriği olarak yazdığı şiirinde şu şekilde zikretmektedir.¹²³ (Basît)

لَوْلَاكَ حَلَّتْ بِأَرْضِ الْحَوْزِ زَلْزَلَةٌ تَرْمِي دَعَائِمَ دِينِ اللَّهِ بِالْحَذَلِ

Eğer sen olmasaydın Hûveyze topraklarında bir deprem olurdu ki Allah'ın dininin destekçilerini parçalayarak atardı (ortadan kaldırırdı).

¹²¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 117.

¹²² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 39.

¹²³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 25.

Seyyit Haydar Han'a, şah ile görüşmeye giderken karşı çıktığı ancak onun yine de gittiği ve dönüşünde karşı çıktığı için özür dilediği bir kasidesinden Hûveyze'yle ilgili bir beyti de şu şekildedir:¹²⁴ (Kâmil)

مَا الْحُزُّ بَعْدَ نَدَاكَ إِلَّا مُقْلَةٌ مَطْرُوفَةٌ فَدُمُوعُهَا لَا تَهْجَعُ

Senden ayrı kaldıktan sonra Hûveyze göz yaşının dinmediği, (seni) gözleyen bir göz oldu.

İbn Ma'tûk döneminin Basra hakimi Vezir Hüseyin Paşa için yazdığı ve sonra kendisine takdim edilmesi için gönderdiği bir dubeytinde de Hûveyze ismi geçmektedir.¹²⁵ (Basît)

وَلِي مُهْجَةٍ لَا تَزَالُ إِلَيْكَ تَتَوَقَّدُ مِنَ الْخُوَيْرَةِ إِلَى كِرْمَانَ تَتَرَدَّدُ

Ve bir kalbim var sürekli senin için yanar, Ahvâz'dan Kirman'a gidip geliyor.

2. Şihâbuddîn İbn Ma'tûk el-Mûsevî el-Hûveyzî'nin Hayatı ve Edebî

Kişiliği

Bu başlık altında Şihâbuddîn İbn Ma'tûk ve şiirleri hakkında, kendi divanı başta olmak üzere kendisinden bahseden eserlerden bilgiler aktarılacaktır. İbn Ma'tûk'un şimdiye dek detaylı bir biyografisinin yazılmaması bu çalışmayı biraz zorlaştırsa da divanı ışığında, hakkında elde edilebilen bilgiler zikredilecektir.

2.1. Adı, Nesebi ve Künyesi

Kaynaklarda adıyla ilgili birden fazla farklı bilgi mevcuttur. Sırasıyla: es-Seyyid Şihâbuddîn İbn Ma'tûk el-Mûsevî,¹²⁶ es-Seyyid Şihâbuddîn b. Sa'îd el-Mûsevî el-Hûveyzî,¹²⁷ Muhammed b. Muhammed İbn Ma'tûk (Şihâbuddîn el-Mûsevî),¹²⁸ Şihâbuddîn b. Ma'tûk el-Mûsevî,¹²⁹ Şihâbuddîn b. Ahmed b. Nâşir b. Hûzî b. Lâvî b.

¹²⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 105.

¹²⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

¹²⁶ el-Eminî en-Necefî, *el-Ğadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/307.

¹²⁷ Muhsin el-Emin, *A'yânu's-Şî'a* (Beyrut: Dâru't-Te'âruf li'l-Maţbû'ât, 1986), 7/352.

¹²⁸ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 8/179.

¹²⁹ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab* (Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, ts.), 2/212; el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasîf fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Tarihi*, 315.

Haydar b. el-Muhsin el-Mûsevî el-Hûveyzî (İbn Ma'tûk),¹³⁰ Şihâbuddîn el-Mûsevî el-Hûveyzî¹³¹ ve Ahmed b. Nâşir b. Ma'tûk el-Hûveyzî'dir.¹³²

Tam adı: es-Seyyid Şihâbuddîn b. Ahmed b. Nâşir b. Hûzî b. Lâvî b. Haydar b. Muhsin b. Muhammed Mehdî b. Felâh b. Mehdî b. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Rıza b. İbrahim b. Hibetullah b. Tayyib b. Ahmed b. Muhammed b. Kâsim b. Muhammed Ebî'l-Fahhâr b. Ebî Ali Ni'metullah b. 'Abdullah b. Ebî 'Abdillah Ca'ferî'l-Esved el-Mulaqqab bi'irtifâhi İbn Mûsa b. Muhammed b. Musa b. Ebî Ca'fer Abdillah el-'Avlakânî b. el-İmâm Mûsa'l-Kâzım el-Hûveyzî'dir.¹³³

Genel olarak kaynaklara bakıldığında adı Şihâbuddîn İbn Ma'tûk, lakabı ise İsnâ'aşeriyye'nin yedinci İmamı olan Mûsa el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdik b. Muhammed el-Bâkir'in (ö. 183/799) soyundan geldiği için el-Mûsevî'dir.¹³⁴ Aynı zamanda Musevîler, Mûsa el-Kâzım'ın öldüğüne inanmayan ve onun geri geleceğini bekleyen bir Şia fırkasıdır.¹³⁵

Doğduğu yer kesin olarak belli olmasa da Hûveyzeli olarak tanındığı için de el-Hûveyzî denilmiştir.¹³⁶ Aynı zamanda kendisine "Basra ehlerinden"¹³⁷ ya da "Irak Şairi"¹³⁸ de denilmektedir. Bunların sebebi de küçüklüğünde Basra'ya gidip orada yetişmesi ve orada eğitim almış olması olabilir.¹³⁹ Nitekim o dönem Basra da Hûzistan topraklarından sayılıyordu. Çünkü kaynaklarda Hûveyze hâkimi Seyyit Ali Hân'ın kendi döneminde Basra (Irak) ve Bahreyn'i de yönettiğine dair bilgiler mevcuttur.¹⁴⁰

¹³⁰ eş-Şeyh Muhammed es-Semâvî, *eṭ-Ṭalî'atu min Şua'râ'i's-Şî'a*, thk. Kâmil Selmân el-Cebbûrî (Beyrut: Dâru'l-Muerrihi'l-'Arabî, 2001), 1/394; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1989), 357; el-Emin, *A'yânu's-Şî'a*, 7/352-353.

¹³¹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 3/280.

¹³² Âğâbuzurg Tahrânî, *Ṭabakâtu A'lâmi's-Şî'a er-Ravḍatu'n-Nazîretu fî 'Ulemâ* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2009), 8/269.

¹³³ el-Emînî en-Necefî, *el-Ğadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/307-308; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 357; es-Semâvî, *eṭ-Ṭalî'atu min Şua'râ'i's-Şî'a*, 1/394.

¹³⁴ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 360; 'İzze'd-Dîn İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb* (Beyrut: Dâru Şâdir, ts.), 3/268.

¹³⁵ el-Cezerî, *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, 3/268-269.

¹³⁶ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 357.

¹³⁷ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 357.

¹³⁸ el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, 7/353.

¹³⁹ el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasîṭ fî'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*, 315; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 359-360.

¹⁴⁰ el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasîṭ fî'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*, 315-316; el-Emînî en-Necefî, *el-Ğadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/308-309.

İbn Ma'tûk'un kendi nesebiyle ilgili olarak, Peygamber soyundan gelen bir seyyit olduğuna dair beyitleri şöyledir:¹⁴¹ (Basît)

هُم وَإِيَّاهُ سَادَاتِي وَمُسْتَنْدِي الْ
أَفْوَى وَكَعْبَةُ إِسْلَامِي وَمُسْتَلَمِي
شُكْرًا لِأَلَاءِ رَبِّي حَيْثُ أَلْهَمَنِي
وَلَا هُمْ وَسَقَانِي كَأَسَ حُبِّهِمْ
لَقَدْ تَشَرَّفْتُ فِيهِمْ مُحْتَدًا وَكَفَى
فَخْرًا بِأَنِّي فَرَعٌ مِنْ أَصُولِهِمْ

Onlar (ehlibeyt) ve o (Hz. Peygamber) benim efendim, en güçlü güvencem, dinimin Kâbe'si ve Haceru'l-Esvedim'dir.

Rabbime nimetleri için şükürler olsun, öyle ki o (Allah) beni onların velayetinde meşgul kıldı (beni onların vâlisi kıldı) ve onların sevgisinin bardağından bana içirdi.

Gerçekten onların vasıtasıyla tekrar tekrar şeref ve izzet sahibi oldum. Benim onların aslından bir parça olmam bana iftihar olarak yeter.

2.2. Doğumu

İbn Ma'tûk el-Mûsevî el-Ĥûveyzî'nin doğum tarihi hakkında biri (1020/1611) ve diğeri de (1025/1616) olmak üzere iki farklı tarihten bahsedilse de oğlu Ma'tûk, divanın mukaddimesinde babasının 62 yaşında 1087 yılında vefat ettiğini söylemektedir. Doğum tarihine ulaşmak için 1087'den 62'yi çıkarttığımızda 1025 kalır. Dolayısıyla (1025/1616) senesinde dünyaya gözünü açmış olması daha muhtemeldir. Doğum yeri hakkında da kesin bir bilgi olmamakla beraber Ĥûveyze'de doğduğu bilinmektedir.¹⁴²

2.3. Ailesi

Terâcim kitaplarında nisbesi dışında hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ailesi de bunlardan biridir. Divanı yoluyla ulaşılabilen tek bilgi, birden fazla çocukları olduğuna dairdir. İsim olarak da bir tek oğlu Ma'tûk'tan zikredilmektedir.¹⁴³ Diğer çocuklarına dair tam bir sayı ve isim bilinmemektedir.

¹⁴¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 15.

¹⁴² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 4; el-Emin, *A 'yânu 'ş-Şî'a*, 7/352; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 357; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/179; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab*, 2/212; Tahrânî, *Tabakâtu A'lâmi 'ş-Şî'a er-Ravdatu'n-Nazîretu fî 'Ulemâ*, 8/269; el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasîf fî'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*, 315; el-Eminî en-Necefî, *el-Ğadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/308.

¹⁴³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 2.

Divanında oğullarından birisinin kendisini bırakıp yabancı ülkelere gitme niyetinden dolayı rahatsız olmuş ve bu durumdan serzenişte bulunarak bir kaside yazıp peşinden göndermiştir. Bu kasidesinde şair, çocuğundan beklentisini, onu nasıl yetiştirdiğini ve nasıl babalık yaptığını, buna rağmen çocuğunun kendisine düşman gözüyle baktığını, yaşlanınca da hayat sigortası olarak gördüğü çocuğunun kendisini terk ettiğinde neler hissettiğini dile getirmeye çalışmıştır.¹⁴⁴ (Vâfir)

1	جَعَلْتُكَ بِالسُّوَيْدَا مِنْ فُؤَادِي	وَمِنْ حَدَقِي فَدَيْتُكَ بِالسَّوَادِ
2	هَوَيْتُكَ وَاصْطَفَيْتُكَ دُونَ رَهْطِي	وَأَوْلَادِي فَكُنْتُ مِنَ الْأَعَادِي
3	جَهَلْتُ أَبَوَيَّ وَجَحَدْتُ حَقِّي	وَقَابَلْتُ الْمَوَدَّةَ بِالْعِنَادِ
4	أَنْسَى حُسْنَ تَرْبِيَّتِي وَلُطْفِي	وَمَا سَيِّئْتُ إِلَيْكَ مِنَ الْأَيَادِي
5	رَجَوْتُكَ كَالْعَصَا لِأَوَانِ شَيْيِ	وَمُعْتَمِدِي إِذَا مَالَتْ عِمَادِي
6	وَأِنْ كَسَرْتُ يَدَ الْحَدَثَانِ عَظْمِي	تَرَى مِنْهُ بِمَنْزِلَةِ الضَّمَادِ
7	وَلَسْتُ أَحَالُ فَيْكَ يُحِبُّ ظَنِّي	وَيُحْطِي سَهْمُ حَدْسِي وَاجْتِهَادِي
8	عَسَاكَ عَلَيَّ تَعْطِفُ يَا حَبِيبِي	وَتَهْجُرُ مَا تَرُومُ مِنَ الْبِعَادِ

1. Seni kalbimin derinliklerine yerleştirdim ve senin için gözüümü budaktan sakınmadım.
2. Çocuklarım ve zümreme karşı seni seçtim ve sevdim, fakat sen düşmanlarımdan oldun.
3. Babalığımı görmezden geldin, hakkımı inkâr ettin ve sevgiye inatla (düşmanlıkla) karşılık verdin.
4. Lütfumu, sana verdiğim terbiyemin güzelliğini ve sana yapılan yardımları unutuyor musun?
5. Seni yaşlılık dönemimde asam, sırtım bükülmeye başladığında değneğim gibi arzu etmiştim.
6. Ve eğer musibetlerin eli kemiğimi kırarsa, acaba onu sarıp sarmalayan bir dostum olur mu diye (bekledim).

¹⁴⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 324–325.

7. *Senin hakkında zannımın yanılacağını, çaba ve sezgimin okunun isabet etmeyeceğini düşünmüyordum.*

8. *Ey sevdiğim, umulur ki bana acırsın ve gitmeyi arzuladığın uzaklardan vazgeçersin.*

2.4. Mezhebi

İbn Ma'tûk Şîa mezhebine mensuptur ancak Şîa'nın hangi koluna mensup olduğuna dair hakkında muhtelif bilgiler vardır. Ömer Mûsa Paşa *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşr el-'Osmânî* adlı eserinde üç farklı görüş zikretmektedir. İbn Ma'tûk'un, Mûsa Kâzım'ın öldüğüne inanmayan ve onun geri geleceğini bekleyen el-Mûsevî cemaatine mensup olduğu ya da İsnâ'âşeriyye koluna mensup olduğunu veya da İsmail b. Ca'fer es-Sâdik b. Muhammed el-Bâkir el-Hâşimî el-Kureys'i (ö. 138/755-56 [?]) imam olarak kabul eden İsmailiyye koluna mensup olabileceğini zikretmektedir.¹⁴⁵

el-İskenderî'nin (1875-1938) *el-Vasîf fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhihi* isimli eserinde İbn Ma'tûk'un Gülât-ı Şîa'dan olduğu, Şî'ilik konusunda aşırı derecede mübalağa yaptığı ve özellikle Hz. Ali ve oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin hakkında kaleme aldığı medihlerinde şeriat ve aklın sınırını aştığı söylenmektedir.¹⁴⁶ Ancak el-Emînî (1902-1971) *el-Ğadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edeb* adlı eserinde el-İskenderî'nin İbn Ma'tûk hakkındaki "*Ğâliyetun fi't-Teşeyyu*" ifadesini onun Alevi olması şeklinde yorumlayarak, şiirlerinde de Ehl-i Beyti övme konusunda şeriat ve aklın sınırını aşmış söyleminin doğru olmadığını, aksine şairin nesep ve mezhep olarak Alevi olmadığını fakat edebiyat ve eğilim olarak Alevi görüldüğünü söylemektedir. Yoksa genel olarak Ehl-i Beyt şairlerinin ifrattan uzak olduklarını ve eserlerinin de akıl ve şeriata uygun olduğunu ifade etmektedir. Hatta daha ileri giderek İbn Ma'tûk'un Gülât-ı Şî'adan olduğunu veya Alevi olduğunu söylemenin iftiradan ibaret olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁷

Ancak İbn Ma'tûk'un şiirlerine bakıldığında kendisinin akrabası, hâmîsi ve ikinci hocası olduğu söylenen Seyyid Ali Hân'ın Alevi olduğunu bildirdiği ve Ehl-i Beyti medhederken aşırıya kaçtığı olmuştur. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda

¹⁴⁵ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşr el-'Osmânî*, 360.

¹⁴⁶ el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasîf fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*, 316.

¹⁴⁷ el-Emînî en-Necefi, *el-Ğadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edeb*, 11/309.

kendisinin de Alevi ve Ğulât-ı Şi‘adan olabileceğini düşünmek gayet doğal olacaktır.¹⁴⁸
(Hafif)

عَلَوِي لَهُ نِجَادٌ إِذَا مَا دَكْرُوهُ يَجْرُ كُلُّ عَمِيدٍ

(Seyyid Ali Hân) Alevidir, onun bir kılıcı vardır ve onu (kılıcını) andıklarında
(kahraman) komutanların tamamı sürüklenir (öldürülür).

Bir diğer beyit de şöyledir: (Basît)¹⁴⁹

مَقْنَى الثَّرَى فَاضِلٌ عَمَّتْ فَوَاضِلُهُ عَفُ الرِّدَا عَلَوِي طَاهِرُ الْخُلَلِ

O geçim ve rızkın toplayıcısıdır, onun kapsayan bir fazileti vardır ve o masum,
Alevi, sireti temiz (kimse)dir.

Bunlardan hareketle Seyyid Ali Hân'ın Alevi olduğu kabul edildiği takdirde, şairin kendisinin de Alevi olduğunu söylemek mümkündür. Zira şair, Seyyid Ali Han ile aynı soydan ve aynı kavimden gelmekle birlikte aynı dönemde yaşamış ve Ali Hân'ın himayesinde büyümüştür. Yani her ikisi de Muşa‘şa‘a’dır.¹⁵⁰ Ancak şiirlerinde diğer sahabîler, mezhep, inançlar ve ırklara karşı herhangi bir yerme ve sövme içeren şiir bulunmamaktadır.

Fakat Ehl-i Beyte karşı sevgisinden dolayı şiirlerinde, sevgisini ifade konusunda mübalağa yaptığı da inkâr edilemez. Özellikle bazı surelerin onların hakkında indiğine dair beyitleri vardır. Bununla ilgili birkaç örnek verilecek olursa:¹⁵¹ (Basît)

سَلِ الْخَوَائِمِمْ هَلْ فِي غَيْرِهَا نَزَلَتْ وَهَلْ أَتَى هَلْ أَتَى إِلَّا بِمَدْحِهِمْ

Havâmîm’e (Fussilet Suresine) sor, onlar hariç bir başkası için inmiş midir? Hel
eta’ya (İnsan Suresine) sor, onların medhi dışında başkalarının medhi için mi gelmiştir?

Yine Ehl-i Beytin Allah’ın kılıcı olduklarını ve var olan pisliklerin sadece onlarla giderilebileceği anlamını taşıyan şiirler de söylemiştir.¹⁵² (Basît)

¹⁴⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 92.

¹⁴⁹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 211.

¹⁵⁰ es-Semâvî, *et-Talî‘atu min Şua‘râ‘i Şi‘a*, 1/394.

¹⁵¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 14.

¹⁵² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 15.

سَيُؤْفُ حَقِّ لِدِينِ اللَّهِ قَدْ نَصَرُوا لَا يَطْهَرُ الرَّجْسُ إِلَّا فِي حُدُودِهِمْ

Onlar, Allah'ın dini içindirler, hakkın (Allah'ın) kılıçlarıdır; her zaman başarılı oldular ve pislik (kötülük) sadece onların sınırlarında (kılıçlarında) temizlenir.

Yine Hz. Ali'yi tanrısal sıfatlarla methederek mübalağa yaptığı da görülmektedir.¹⁵³ (Hafif)

مَهْطُ الْوَحْيِ مَعْدِنُ الْعِلْمِ وَالْإِفْ ضَالٍ لَا بَلْ مُقَدِّرُ الْأَرْزَاقِ

Vahyin iniş yeri, ilmin ve faziletlerin madeni, hatta ve hatta rızıkları takdir edendir.

Dolayısıyla bu beyitlerden yola çıkarak Ehl-i Beytin masum oldukları, onlar dışında hiçbir kimsenin Allah dini için bir kötülüğü gideremeyeceğini ve Hz. Ali'nin rızıkları takdir eden şeklindeki ifadelerinden dolayı, İbn Ma'tûk'un Ehl-i Beyti sevmek konusunda mübalağa yaptığı yorumunda bulunulabilir.

2.5. Eğitimi

Şihâbuddîn İbn Ma'tûk çocukluğunda Basra'ya gelmiş ve orada yetişmiştir. Aynı zamanda burada eğitimini tamamlamış, şiir söylemeye başlamış ve bu alanda iyice usta olmuştur.¹⁵⁴ Hatta Basra'ya geldikten sonra doğum yeri olan Hûveyze'ye bir daha dönmediğine dair bilgiler de vardır.¹⁵⁵

Yine divanında Basra'da küçükken bazı şiir meclisleri ve tartışmalarına katıldığı, bazı ediplerle bir araya geldiği ve doğaçlama olarak şiir söylediği de görülmektedir.¹⁵⁶ Şair, ediplerle bir araya geldiği dönemlerde bir gece Basra'da evinin kapısının önünde otururken güzel yüzlü, beyaz sarıklı ve siyah elbiseli bir genç önünden geçip gitmiştir. O da adam siyah elbiseyi benim üzölmem için giymiş ve beyaz sarığı da üzüntümü gidermek için sarmış diyerek şu dúbeyti doğaçlama olarak söylemiştir.¹⁵⁷ (Vâfir)

¹⁵³ İbn Matûk, *Dîvân*, 17.

¹⁵⁴ el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasîf fî'l-Edebi'l-'Arabî ve Tarîhi*, 315; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 359.

¹⁵⁵ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 360.

¹⁵⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 224-225.

¹⁵⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 225.

وَيَ قَمَرٌ مُنِيرٌ ضَاعَ مِنِّي بِنُقْطَةٍ خَالِهِ الْمِسْكِي نُسْكِي
تَقَبَّا بِالظَّلَامِ لِأَجْلِ حُزْنِي وَعَمَّمَ بِالصَّبَاحِ لِأَجْلِ هَنْكِي

Benim aydınlatıcı ayım, o misk saçan beninin noktasıyla benden zahitliğimi alıp götürdü.

O üzüntüm için siyah elbise giymiş ve hüznümü gidermek için de sabahı başına sarık yapmıştır.

Yine çocukluk yıllarında güneşin battığı ve yıldızların doğduğu zaman ufuğu tasvir etmek için şu dúbeyti dile getirmiştir.¹⁵⁸ (Basît)

كَأَمَّا الْأَفُقُ لَمَّا شَمْسُهُ غَرَبَتْ وَاللَّيْلُ يَشْمُلُ دُرَّ الشُّهُبِ مَسْدَفُهُ
صَبُّ تَرَدَّى بِأَفْوَاهِ الْأَسَى فَبَكَّى بِدَمْعٍ يَعْقُوبُ لَمَّا غَابَ يُوسُفُهُ

Güneşi battığı ve gecenin karardığı inci gibi parlak yıldızlardan oluştuğu zaman. Hüznün her türlüşünü kuşanmış, Yusuf'u kaybolduğunda Yakup'un akıttığı gözyaşıyla ağlayan bir aşıktır.

Şairin çocukluk döneminde bir şiir yarışması meclisine katılarak ve o meclis hakkında doğaçlama olarak söylediği bir diğer şiiri de şöyledir:¹⁵⁹ (Basît)

وَصَوْتُ شَادٍ حَكَى فِي سَجْعٍ مَنْطِقِهِ وَرُقُ الْحَمَائِمِ تَعْرِيدًا وَتَصَوُّيْنَا
إِذَا تَعَنَّيَ عَدَا فِي جَنْبِ نَعْمَتِهِ هَارُوتُ فِي حَلَبَاتِ السَّبْقِ سَكِينَا
مَا حَارَ دُرٌّ مَعَانِي لَفْظِهِ أُذُنِي إِلَّا يُسَاقُطُ مِنْ عَيْنِي يَوْفِيْنَا

Şiir inşad edenin sesi, konuşmasının kafiyesinde ötme ve seslenme olarak yeşilimsi bir güvercinin (sesine) benzedi.

Yarın o kendi nağmesiyle şiir inşâd ederse, Harût yarış arenasında sessizliğe gömülür.

¹⁵⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 225.

¹⁵⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 224.

Kulağım, lafzının manalarının derinliğine vakıf olmadı. Ancak (kafiye ve sesinin güzelliğinden) gözlerimden yakut düşüyordu.

Görüldüğü üzere Şihâbuddîn İbn Ma'tûk çocukluğundan itibaren edip ve şairlerin bulunduğu meclislere katılarak kendini geliştirmiş ve o dönemlerden vefatına kadar şiirler söylemiştir. Onun şiir söylemedeki maharetinin gelişmesinde Seyyid Ali Hân'ın büyük etkisi olmuştur. Fakir bir ailede doğup büyüyen İbn Ma'tûk'un Seyyit Ali Hân'la tanışması hayatının dönüm noktası olmuştur. Sultanın himayesiyle yaşayan şair hiçbir geçim kaygısı taşımaksızın en güzel şiirlerini bu dönemde söylemiştir.¹⁶⁰

Bu konuda kendisi şunları söylemektedir:¹⁶¹ (Kâmil)

بَدَاهُ عَلَّمَنِي الْقَرِيبُ فَصَعْنَهُ فَأَنْتَيْتُ فِيهِ مُرْصَعَ الْأَقْوَالِ

Cömertliğiyle şiiri bana öğretti, ben de onu (söze/kaleme) döktüm ve sonra o şekilde sözlerin en süslüsünü ortaya koydum.

2.6. Vefatı

Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'un, hayatının sonlarına doğru felç geçirip yatalak olduğu¹⁶² ve Şevval ayının on dördünde pazartesi 1087/1676 yılında vefat ettiği, yine divanın mukaddimesinde zikredilmektedir.¹⁶³ Ancak el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab* adlı eserinde felç geçirerek 1111/1699 senesinde vefat ettiğini bildirmektedir.¹⁶⁴ Dolayısıyla şairin vefat tarihi konusunda farklılıklar olsa da divanında geçen tarihin daha doğru olduğu müşahede edilmektedir.

2.7. Edebî Kişiliği

Şihâbuddîn İbn Ma'tûk el-Müsevî el-Hûveyzî Osmanlı dönemi Şii Arap şairidir. Zira Corci Zeydan,¹⁶⁵ Ömer Musâ Paşa,¹⁶⁶ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî¹⁶⁷ ve Ahmed el-

¹⁶⁰ el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasîf fî'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*, 315–316; el-Emînî en-Necefî, *el-Gadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/308; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 360.

¹⁶¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 126.

¹⁶² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 188.

¹⁶³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 4.

¹⁶⁴ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab*, 2/212.

¹⁶⁵ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîye*, 8/280.

¹⁶⁶ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 357.

¹⁶⁷ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab*, 2/212.

İskenderî¹⁶⁸ gibi alimler onu Osmanlı dönemi şairlerinden saymaktadır. Şairliği hakkında oğlu Ma'tûk divanın mukaddimesinde şunları söylemektedir:

“Allah onu nefsinin tutsaklığından kurtardı. Onu kendi razı kalacağı şekle dönüştürdü. Ferasetini kâmil kıldı. Fıtratını salim kıldı. Ona öyle bir şiir söyleme melekesi verdi ki şiir söyleme meydanında son olsa bile herkesi geçti. Şiirleri öyle bir sanattır ki ancak Allah'ın şiirden anlama melekesi verdiği kişiler anlayabilir. Onun şiiriyle çok büyük edebiyatçılar saygı kazandı ve o şiirlerini Allah'ın rıza dairesi içinde söyledi.”¹⁶⁹ Şiirleri incelendiğinde de bunu görmek mümkündür. Zira şairin şiirinde neredeyse hiç hiciv şiiri bulunmamaktadır. Şii olmasına rağmen herhangi bir sahabe ve Şii olmayan bir alim veya yönetici hakkında hiciv bir tarafa olumsuz bir düşüncesi bile yoktur. Sadece Ehl-i Beyt'e olan sevgisinden dolayı Hz. Hüseyin'in ölümüne neden olan Hint, onun oğlu Muaviye ve bu hadiseye ortak olanları Allah ve Rasulünün lanetlemiş olduğunu mersiye temalı kasidesinde¹⁷⁰ zikretmiş, onlar ahirette Allah Resulü karşısına nasıl çıkar ve onun yüzüne nasıl bakar ifadesiyle “veyl” olsun demektedir.

Yine muhtelif kaynaklarda, şairliğiyle ilgili “Belîğ bir şairdir.”¹⁷¹ “Şiirin kibar ve zarifliğinde şiir meydanının önde gelenidir.”¹⁷² gibi yorumlar da bulunmaktadır. Yine hakkında “Ehl-i Beyt şairlerinin dâhisi, şiirlerinin lafızları ihtişamlı ve manaları da akıcıdır, güzel ahlaklı, cömert, soylu, fasih ve edip bir şairdir.”¹⁷³ ve “Şihâbuddîn İbn Ma'tûk şiirinin güzelliği ve zarifliği açısından Mısır ve Şam şiir geleneğinden farklıdır.”¹⁷⁴ da denilmektedir.

Seyyit Ali Han, *Mulhaku's-Sulâfe* adlı eserinde Şihâbuddîn İbn Ma'tûk hakkında “Irak Şairi, şerefli ve müeddip bir aileden gelmektedir” demektedir. *Envâru'l-Mukaddem* adlı eserinde ise “Şüphesiz o meşhur, tanınan ve yetenekli büyük alim, şair ve ediptir.” demektedir.¹⁷⁵

¹⁶⁸ el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*, 316.

¹⁶⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 2-3.

¹⁷⁰ İbn Matûk, *Dîvân*, 214-215.

¹⁷¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/279.

¹⁷² el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fi Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab*, 2/212; el-İskenderî - 'Anânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*, 315.

¹⁷³ el-Emînî en-Necefi, *el-Gadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/308.

¹⁷⁴ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 367.

¹⁷⁵ el-Emîn, *A'yânu's-Şi'a*, 7/353.

Yine divanında Şeyh Sâlim b. Kutbuddîn adında bir alimin, Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'un şairliğiyle ilgili şöyle dediği zikredilmiştir:¹⁷⁶ (Hafif)

يَا فَصِيحَ اللِّسَانِ نَثْرًا وَنَظْمًا وَمِنْ الْفَضْلِ وَالسَّمَاحَةِ شَائُهُ

Ey nesir ve nazım olarak dili fasih olan ve ey şanı fazilet ve cömertlik olan kimse!

İbn Ma'tûk'un şiir söylemek yeteneğinin tamamen bir ilahi meleke olduğuna ve şiirlerinin de Allah tarafından kendisine ilham edildiğine inandığı şu beyitlerinden okunabilmektedir.¹⁷⁷ (Vâfir)

أَنَا ابْنُ جَلَا الْقَرِيضِ مَتَى شَكَّكُمُ وَطَلَّاعُ الثَّنَا أَفْتَعْرِفُونِي
خُذِ الْأَلْوَاخَ مِنْ زُبُرِ الْقَوَافِي فَتَسَحَّطُهُنَّ تَرْجُمَةُ الْيَقِينِ
بِكَ الرَّحْمَنُ عَلَّمَنِي الْمَعَايِي وَأَوْحَاهَا إِلَيَّ قَلَمِي وَنُونِي

Ben şiirin cilvesinin oğluyum, ne zaman şüphelendiniz? Medih işini iyi bilen beni tanımadınız mı?

Kafiyelerin kitaplarından levhaları al, böylece o levhalar (kafiyeler), yakînin (kesin bilginin) tercümesini kaydedecek.

Allah, manaları bana seninle öğretti. Nûnuma (yazılarıma) ve kalemime o manaları vahyetti.

İbn Ma'tûk rüyasında şiir söyleyebilecek kadar şairlik melekesi gelişmiş bir şairdir. Çünkü oğlu aşağıdaki dübeyti babasının uykusunda söylediğini yazmaktadır. Bu şiirinde topluma, vatana ve millete zararlı, gereksiz insanların hiçbir şey olmadıklarını ve eğer bir şeyse de Allah'ın böyle absürt bir insan yaratmayacağını ifade ederek kötü tabiatlı insanları eleştirmektedir.¹⁷⁸ (Basît)

لَوْ أَقْسَمَ الْمَرْءُ بِالرَّحْمَنِ خَالِقُهُ بِأَنَّ بَعْضَ الْوَرَى لَا شَيْءَ مَا حَنَنَّا
إِنْ كَانَ شَيْئًا فَعَبْرُ اللَّهِ خَالِقُهُ اللَّهُ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَخْلُقَ الْعَبْنَا

¹⁷⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 211.

¹⁷⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 90.

¹⁷⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 226.

Kişi yaratıcısı olan Rahman'a bazı insanların hiçbir şey olmadığı konusunda yemin ederse, yalan yere yemin etmiş olmaz.

Eğer o insanlar bir şeyse, onun yaratıcısı Allah'tan başkadır. Çünkü Allah absürt olanı yaratmayacak kadar cömerttir.

2.8. Divanı

Oğlu Ma'tûk , İbn Ma'tûk'un vefatının ardından Seyyit Ali Han'ın tavsiyesiyle babasının tüm şiirlerini muhteva olarak medihler, mersiyele ve yapısal olarak muhtelif şiirleri (kaside, mukatta', dübeyt, bunûd ve mevâliyyâ) olarak üç başlık altında bir araya getirmiştir.¹⁷⁹

İbn Ma'tûk'un söz konusu bu divanının adı *Dîvânu İbn Ma'tûk*'tur. Ancak bu yanlış bir bilgidir ve doğrusu *Dîvânu Ebî Ma'tûk*'tur. Çünkü tam adından da anlaşılacağı üzere babasının ismi Ma'tûk değildir fakat daha önce de bahsedildiği üzere kendisinin Ma'tûk adında bir oğlu vardır.¹⁸⁰ Buna rağmen divanın adı *Dîvânu İbn Ma'tûk* olarak yaygınlık kazanmıştır. Bunun sebebi ise kendisi vefat ettikten sonra oğlu Ma'tûk'un babasının şiirlerini kitap olarak bir araya getirmesi ve dile kolay gelmesinden *Dîvânu İbn Ma'tûk* denilmiş olmasıdır.¹⁸¹ Bu çalışmada yine de kendisine İbn Ma'tûk denmeye devam edilecektir. Zira öyle meşhur olmuştur.

Bu divan birden fazla kez Mısır (Kahire ve İskenderiye) ve Beyrut'ta neşredilmiştir.¹⁸² Şu ana kadarki tespitlere göre h. 1221, 1290, 1302 ve 1320 yıllarında Mısır'da¹⁸³ ve m. 1885 yılında ise Beyrut'ta¹⁸⁴ olmak üzere toplamda beş kere yayımlanmıştır.

Orhan İyışenyürek *İbn Ma'tûk'un Dîvânı'ndaki Peygamber Medhiyeleri* makalesinde İsmail Durmuş'un *Muhammed (Arap Edebiyatı)*", DİA maddesinden referans göstererek İbn Ma'tûk'un divanındaki iki Peygamber medhiyesi dışında *Râîku'l-*

¹⁷⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvânu İbn Ma'tûk*; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 364–366.

¹⁸⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 2.

¹⁸¹ el-Emîni en-Necefi, *el-Ğadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/308; el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, 7/353; es-Semâvî, *et-Talî'atu min Şua'râ'i's-Şî'a*, 1/395; Tahrânî, *Tabakâtu A'lâmi's-Şî'a er-Ravdatu'n-Nazîretu fî 'Ulemâ*, 8/269.

¹⁸² Zeydân, *Târîhu Adâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 3/280; Tahrânî, *Tabakâtu A'lâmi's-Şî'a er-Ravdatu'n-Nazîretu fî 'Ulemâ*, 8/269.

¹⁸³ el-Emîni en-Necefi, *el-Ğadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edebi*, 11/308.

¹⁸⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvânu İbn Ma'tûk*.

Âdâb fî Medhî Seyyidi'l- 'Arab isminde bir diğer Peygamber medhiyesi muhtevalı divanın olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵ Bu bilgi Orhan İyışenyürek'in referans gösterdiği 453. sayfada değil, İsmail Durmuş'un *Muhammed (Arap Edebiyatı)* DİA maddesinin 451. sayfasında İbn Ma'tûk'a atfedilen divanı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet, nr. 270'te yer aldığını bildirmektedir.¹⁸⁶

Çalışma için önem arz eden bu bilgi üzerine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ne müracaat edilerek yazma eser elde edilip incelenmiş ve bu yazma eserin Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'a ait olmadığı tespit edilmiştir. Şöyle ki malum yazma eserin son sayfasında yazarının Hasan b. Ahmed eş-Şehîr İbn Ma'tûk'a el-'Atî eş-Şâfi'î (ö. [?]) olduğu kayıtlıdır. Yine bu eserin sondan bir önceki sayfasında h. 879 yılının Cemâziyelâhîr ayının son on gününde tamamlandığı yazılmaktadır.¹⁸⁷ Zira Hasan b. Ahmed eş-Şehîr İbn Ma'tûk el-'Atî eş-Şâfi'î Şihâbuddîn İbn Ma'tûk el-Mûsevî el-Hûveyzî değildir. Çünkü isimler, lakaplar ve mezhepleri ikisinin aynı kişi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. İkincisi ise *Râîku'l- Âdâb fî Medhî Seyyidi'l- 'Arab* adlı divanın tamamlanma tarihi Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'un doğum tarihiyle örtüşmemekle birlikte arada bir buçuk asır gibi bir fark mevcuttur. Dolayısıyla bu divanı Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'un yazmış olması imkansızdır. Nitekim Mûsâ Pâşâ da *Târîhu'l-Edebi'l- 'Arabî el- 'Aşri'l- 'Uşmânî* isimli eserinde İbn Ma'tûk'un divanındaki iki Peygamber medhiyesi haricinde başka Peygamber medhiyesini bulamadığını yazmaktadır.¹⁸⁸ Yine Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'un oğlu da divanın birinci bölümünde medihle ilgili bulabildiği ne varsa hepsini yazdığını bildirmektedir.¹⁸⁹

2.9. Şiirleri

İbn Ma'tûk'un divanına bakıldığında çocukluğundan beri söylediği şiirlerinin ekseriyeti medihlerdir. Bu medihler divanında toplam 92 şiirden oluşmaktadır. 86'sı siyâsî medih, dördü dini ve ikisi de diğer temalı medihlerdir. Bunlardan çoğu da Seyyit Ali Han'a takdim edilmiş medihlerdir. 6 şiir ihvânîyât, 36 şiir ise gazel, 5'er şiir mersiye

¹⁸⁵ İyışenyürek, "İbn Ma'tûk'un Divan'ındaki Peygamber Medhiyeleri," 151.

¹⁸⁶ İsmail Durmuş, "Muhammed (Arap Edebiyatı)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/451.

¹⁸⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet, nr. 2470'te yer alan yazma esere bkz. Hasan b. Ahmed eş-Şehîr İbn Ma'tûk'a el-'Atî eş-Şâfi'î, *Râîku'l- Âdâb fî Medhî Seyyidi'l- 'Arab*, ts, 208, 206.

¹⁸⁸ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l- 'Arabî el- 'Aşri'l- 'Uşmânî*, 370.

¹⁸⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 212.

ve hikmet, 3 dini içerik, 2 şiir tabiat ve birer şiir şikâyet, züht ve gulâmiyât ile ilgili olmak üzere toplam 152 şiiri mevcuttur. Bunların beyit sayıları 4046'dır.¹⁹⁰

Şiirlerinin şekilsel, muhteva ve edebî üslup bakımından incelenmesi daha detaylı olarak ileriki bölümlerde verilecektir. Ancak İbn Ma'tûk'un *bend*¹⁹¹ ve *rûbâ'î*'yi *muzebbel*¹⁹² gibi daha önceki dönemlerde görülmemiş kendine özgü farklı nazım türleri de vardır.

İbn Ma'tûk yukarıda zikredilen kendine özgü şiirlerinin yanı sıra bir de *mevâliyyâ*,¹⁹³ *ma'kus*,¹⁹⁴ *rûbâ'î*¹⁹⁵, *taḥmis*¹⁹⁶ ve *taşîr*¹⁹⁷ nazım türülerinden şiirler de kaleme almıştır ki bunlara çalışmanın üçüncü bölümünde değinilecektir.

Bunlardan mukatta'a olan bir şiiri Seyyid Ali Hân'a aittir. Torunu vefat ettiğinde mersiye olarak irad etmiştir.¹⁹⁸ (Tavîl)

وَلِيَّ الْأُخْفِيِّ لَوْعِي عَنْ مُحَدَّثِي وَفِي الْقَلْبِ مَا يَنْهَى الْجُفُونَ عَنِ الْعَمَضِ
فَلَوْلَا رِضَا الرَّحْمَنِ وَالصَّبْرِ وَالْحِجَى لَمَا كَانَ بَعْضُ الْقَلْبِ يَصْنَعُ عَنْ بَعْضِ
تَسِيلُ دُمُوعِي وَمِنْ جُفُونٍ وَلَمْ أَقُلْ مَقَالًا يَفِيْتُ الْأَجَرَ مِنِّي وَلَا يُرْضِي

Ve ben acımı konuşanımdan gizliyorum ve kalpte öyle bir şey vardır ki göz kapaklarımdan kapanmasına engel olur.

Eğer Allah'ın rızası, sabır ve fetanet olmasaydı, kalbin bazısı bazısından sabır bulamazdı.

Göz yaşlarım göz kapaklarımdan akıyor ve ben karşılığı benden gidecek ve razı olunmayacak hiçbir söz söylemedim.

¹⁹⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 1–239.

¹⁹¹ Bendle ilgili bilgi için çalışmanın 264. sayfasına bkz.

¹⁹² Muzebbel Rûbâ'î şiirle ilgili bilgi için çalışmanın 277. sayfasına bkz.

¹⁹³ Mevâliyyâ ilgili bilgi için çalışmanın 268. Sayfaya bkz.

¹⁹⁴ Ma'kûs şiirle ilgili bilgi için çalışmanın 280. sayfaya bkz.

¹⁹⁵ Rûbâ'î ile ilgili bilgi için çalışmanın 276. sayfaya bkz.

¹⁹⁶ Taḥmisle ilgili bilgi için çalışmanın 261. sayfaya bkz.

¹⁹⁷ Taşîr şiirle ilgili bilgi için çalışmanın 282. sayfaya bkz.

¹⁹⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 226.

Bir diğeri yetim ise Şeyh Kutbuddîn'in İbn Ma'tûk'u methetmek için yazdığı bir şiirdir.¹⁹⁹ (Hafif)

يَا فَصِيحَ اللِّسَانِ نَثْرًا وَنَظْمًا وَمِنْ الْفَضْلِ وَالسَّمَاحَةِ شَأْنُهُ

Ey nesir ve nazım olarak dili fasih olan ve ey şanı fazilet ve cömertlik olan kimse!

Bu iki şiirin divanda yer alma sebepleri net olarak belirtilmemiştir. Ancak Seyyid Ali Hân'a üzüldüğünü düşünerek sadece bu şiirine cevap olarak teselli temalı şiir yazmıştır. Şeyh Kutbuddîn'e de kendisini övdüğü için karşılık olarak aynı vezinde şiir söylemiştir.²⁰⁰ Bu şiirlere cevap yazdığı için divanda zikri geçmiş olması yüksek muhtemeldir.

2.10. Diğer Şairlerle Arasındaki Etkileşimler

el-Mutenebbî'nin "At, gece, çöl, mızrak, kağıt ve kalem beni bilir." diyerek kendini övdüğü ve kendi ölümüne sebep olan şiirinin on yedinci beytinde şiirlerinin zorluğundan rahat uyurken başka şairlerin uyuyamadığını ve onun açıklaması için birbirleriyle tartıştıklarını belirterek kendi şairliğini övmektedir.²⁰¹ (Basît)

أَنَا مِلءُ جُنُوفِي عَنْ شَوَارِدِهَا وَيَسْهَرُ الْخَلْقُ جَرَّاهَا وَيَخْتَصِمُ

Ben şiirlerin zorluklarından gözkapaklarımın doluluğuyla (rahatlığıyla) uyuyorum ve insanlar (diğer şairler) onları (zor olan şiirleri) açıklamak amacıyla uyuyamıyor ve tartışıyorlar.

İbn Ma'tûk, el-Mutenebbî'nin beytinin manasını şu beytiyle alıntılamaktadır:²⁰² (Vâfir)

أَنَا الْهَادِي إِذَا الشُّعْرَاءُ هَامُوا بِوَادِي الشَّعْرِ فِي لَيْلِ الضَّلَالِ

Ben, şairler karanlığın gecesinde şiir vadisinde şaşkınlıkları zaman hidayet edenim.

¹⁹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 211.

²⁰⁰ Şeyh Kutbuddîn'e cevaben söylediği şiirle ilgili bilgi için çalışmanın 200. sayfasına bkz.

²⁰¹ Ahmed b. Hüseyin el-Ca'fî el-Mutenebbî Ebu't-Tayyib, *Divanu'l-Mutenebbî*, (Beyrut: Dâru Beyrut, 1983), 332.

²⁰² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 42.

Ömer Mûsa Paşa (ö. 1437/2016) *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî el-'Aşr el-'Uşmânî* adlı eserinde Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'un Nebevî medihleriyle, Muhammed b. Sa'd el-Bûşîrî'nin²⁰³ (ö. 695/1296 [?]) *Kaşîdetu 'l-Burde 'sine*²⁰⁴ vezin, kafiye, amaç, bazı terkip ve mekan isimleri olarak benzerliğinden bahsetmektedir. Örneğin her iki şair de جَيْرَةُ الْبَانِ ('Alem Dağının komşusu), ذِكْرُ الْبَانِ وَالْعَلَمِ ('Alem Dağının ve Bân Ağacının anılması) ve إِضْمٌ (dağ veya Medine'nin içinde olduğu bölgenin ismi) gibi kavramları benzer şekillerde kullanmaktadır.²⁰⁵ Lakin Ömer Mûsa Paşa bu iddiasıyla ilgili yalnızca İbn Ma'tûk'un şiirlerinden örnek vermekle yetinmiştir. Fakat el-Bûşîrî'nin *Burde*'si incelendiğinde aralarında vezin, kafiye, mana ve bazı kelimeler olarak başka benzerlikler de bulunmaktadır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki İbn Ma'tûk'un iki tane Nebevî kasidesi vardır ve aralarındaki benzerlikler yalnızca ikinci Nebevî kasidesiyle ilgilidir.²⁰⁶

Vezin ve kafiye olarak aradaki benzerliklerle ilgili olarak İbn Ma'tûk'un ikinci Nebevî kasidesinin birinci beyti örnek gösterilebilir.²⁰⁷ (Basît)

لَا بَرَّ فِي الْحَبِّ يَا أَهْلَ الْهَوَى قَسَمِي وَلَا وَفَتْ لِلْعُلَى إِنْ خُنْتُكُمْ ذِمِّي

Ey aşk ehli! Yemin ederim aşkta sözünü tutmak yoktur. Eğer size ihanet edersem sözümün büyüklük için vefası yoktur.

el-Bûşîrî'nin birinci Nebevî kasidesinin birinci beyti şöyledir:²⁰⁸ (Basît)

أَمِنْ تَذَكُّرٍ جَيْرَانٍ بِذِي سَلَمٍ مَرَجَتْ دَمْعاً جَرَى مِنْ مُقَلَّةٍ بِدَمٍ

²⁰³ Muhammed b. Sa'îd b. Hamâdi'd-Dilâsî el-Bûşîrî, 7 Mart 1212 veya 1296 yılında Dilâs civarında dünyaya adım atmış ve Bûşîr'de büyümüştür. Peygamber medhiyesi anlamına gelen *Burde* manzumesiyle İslam aleminin her bir tarafına nam salmıştır. bkz. Ebû 'Abdillâh Muhammed İbn Sa'îd el-Bûşîrî, *el-Burdetu bi Şerhi 'l-Bâcûrî*, thk. Yûsûf Âlî Bedevî (Dimeşk: Dâru Menâbi'i'n-Nûr, 2007), 16; el-İmâm Hâlid el-Ezherî, *Şerhu 'l-Burde* (Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1966), 5.

²⁰⁴ *Burde* veya *Bur'e* en önemli Nebevî kasidelerinden sayılır, lafız ve mana olarak etkileyici ve benzersiz özelliklere sahip olması hasebiyle ondan sonra Peygamber medhiyesi yazan şairler genelde kendine Bûşîrî'nin burdelerini örnek almıştır. el-Bûşîrî, *el-Burdetu bi Şerhi 'l-Bâcûrî*, 17; Bkz. el-Ezherî, *Şerhu 'l-Burde*, 11.

²⁰⁵ Ömer Musa Paşa, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî el-'Aşrî 'l-'Uşmânî*, 373.

²⁰⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 10–16.

²⁰⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 10.

²⁰⁸ el-Ezherî, *Şerhu 'l-Burde*, 34.

Selemdeki yârenlerinin hatırlamasından mı gözünden akan göz yaşına kanını karıştırmaktasın?

Bazı terkip ve kelimeler açısından benzerlik taşıyan beyitlerine örnek olması için İbn Ma'tûk'un ikinci Nebevî kasidesinin on üçüncü ve on dördüncü beyitleri şu şekildedir:²⁰⁹ (Basît)

يَا حَيْرَةَ الْبَانِ لَا يَنْتُمْ وَلَا بَرَحْتُ تَبْكِي عَلَيْكُمْ سَوْرًا أَعْيُنُ الدِّيمِ

Ey Bân ağacının komşuları! Siz tamamlanmadınız ve sağanak yağmurun gözleri mutluluktan sizin üzerinize ağlamaya devam etti.

وَلَا انْجَلَى عَنْكُمْ لَيْلُ الشَّبَابِ وَلَا أَفْلُتُمْ يَا بُدُورَ الْحَيِّ مِنْ إِضْمٍ

*Ve **İdem** mahallesinin ayları ne sizden gençliğin gecesi aydınlandı ne de yıldızınız battı.*

el-Bûşîrî'nin birinci Nebevî kasidesinden ikinci ve beşinci beyitleri aşağıdaki gibidir.²¹⁰ (Basît)

لَوْ لَا اِهْوَى لَمْ تُرَقْ دَمْعًا عَلَى طَلَلٍ وَلَا أَرَقْتُ لِذِكْرِ الْبَانِ وَالْعَلَمِ

Eğer bu aşk olmasaydı herhalde ağlayıp durmazdın, Bân ağacı ve 'Alem dağındı andıkça uykuyu terk etmezdin.

أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ تَلْقَاءِ كَاظِمَةٍ وَأَوْمَضَ الْبَرْقُ فِي الظَّلَمَاءِ مِنْ إِضْمٍ

*Yoksa o şerefli şehir Medine-i Münevvere tarafından bir rüzgâr mı esti veya zifiri karanlık içindeyken **İdem** dağından bir şimşek mi çaktı geçti?*

Mana olarak benzerlik taşıyan beyitlerine örnek olarak İbn Ma'tûk'un ikinci Nebevî kasidesinin elli dokuzuncu beyti şöyledir:²¹¹ (Basît)

هُوَ الْحَبِيبُ الَّذِي جُنِنْتُ فِيهِ هَوًى يَا لَائِمِي فِي هَوَاهُ كَيْفَ شَتَّى لَمْ

²⁰⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 11.

²¹⁰ el-İmâm Hâlid el-Ezherî, *Şerhu'l-Burde*, 34, 38.

²¹¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 13.

O sevgili öyle bir sevgilidir ki onun aşkıdan deli oldum. Ey onun aşkı hakkında beni kötöleyen, istediğin gibi kötüle!

el-Bûşîrî'nin birinci Nebevî kasidesinin dokuzuncu beyti şu şekildedir:²¹² (Basîf)

يَا لَأَمِّى فِي الْهُوى الْعُدْرِىِّ مَغْدِرَةً مِّئِى إِلَيْكَ وَلَوْ أَنْصَفْتُ لَمْ تَلَمْ

Ey benim kınayanım! 'Uzriyy (gençleri gibi ateşli) aşk hakkında senden özür dilerim. Eğer sen (benim ateşli aşkıma) bilseydin, beni kınamazdın.

Bunlara rağmen Ömer Mûsa Paşa, "İbn Ma'tûk'un bizatihi Bûşîrî'nin metodunu takip etmediğini ve bu hususta kendini kontrol ederek Peygamberin zatında olan vasıfları üzerinden methettiğini belirtmiştir. Ancak bu anlamda Bûşîrî'nin Peygamber hakkında kendini kontrol edemeden sevgi ve duygularına kapılarak Peygamberin zatında olmayan medihler söylemektedir. Sonuç olarak aralarında böyle bir farkın olduğu ifade edilmektedir."²¹³

Seyyid Abdullah b. Seyyid Ali Han'a söylediği medhiyesinde kendisinin en belîğ olduğunu söylerken diğer şairlerin kendisinden şiir aldığını söylemektedir.²¹⁴ (Kâmil)

جَارَتْنِي الْفُصْحَاءُ نَحْوَ مَدِيحِكُمْ فَتَلَوْا وَكُنْتُ مُلَجَّأً الْبُلْعَاءِ

Fesahatlılar senin medhin için bana komşu oldular, ardından okudular ve ben de belâgatçıların sığınılan yeri oldum.

2.11. İbn Ma'tûk'a Yazılan Taştîr Şiir

Taştîr şiir, şairin başka bir şairin şiirindeki şatırları kullanarak şiir yazmasıdır. Bu tür şiir genellikle tahmîsten az olarak yazılır ve nadir olarak 16 şatıra kadar çıkabilir. Ancak 16 şatırı geçemez.²¹⁵ Ömer Musâ Pâşâ'nın aktardığına göre adını belirtmediği bir şair, İbn Ma'tûk'un şiirine bir taştîr yazmıştır. İbn Ma'tûk'a ait şatırlar kalın olarak yazılmıştır.²¹⁶ (Kâmil)

يَا نَاقِلَ الْمَصْبَاحِ لَا تَمُرْ عَلَيَّ رَنِّعَ بِهِ صُبْحُ الْمَحَاسِنِ أَشَقَرَا

²¹² el-Ezherî, *Şerhu'l-Burde*, 42.

²¹³ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 373–376.

²¹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 183.

²¹⁵ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 289.

²¹⁶ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 601.

2 وَاحْذَرِ بِأَنْ تَعْتَشِيَ أَشْعَةً نُورِهِ وَجَهَ الْحَبِيبِ وَقَدْ تَكْحَلُ بِالْكَرَى

3 وَاحْذَرِ²¹⁷ خَيَالَ الْهُدْبِ يَجْرُحُ حَدَّهُ فَيَبُتُّ مِسْكَ الْحَالِ فِيهِ الْعَنْبَرَا

4 أَوْ أَنْ يَدُبَّ عَلَيْهِ نَمْلٌ عِدَارِهِ فَيَقُومَ مِنْ سِنَةِ الْكَرَى مُتَدَعِّرَا

1. Ey kandil taşıyıcı, güzelliğin sabahının görüldüğü yerden geçme.
2. Kandilin ışıklarının, uyku ile gözüne sürme süren (uyuyan) sevgilinin yüzünü örtmesinden sakın.
3. Yanağını yaralayan kirpiğinin gölgesinin sakın, yoksa benin miski amber kokusunun içinde yayılır.
4. Ya da yanağının uyuşmasından sakın, yoksa narin uykusundan korkarak uyanır.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk'un divanıyla ilgili şiir türleri, yukarıda zikredilen çeşitlerden ibarettir. Söz konusu bu şiir türlerine bakıldığında İbn Ma'tûk'un hem klasik hem de yaşadığı çağa göre modern şiirler ortaya koymasından ve bunların yanında da kendine has şiir türleriyle birlikte geleneksel kafiye yapılarında şiirler söylemesinden onun şiire hakim usta bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

2.12. Şiirlerinde Türkler

Dîvânü İbn Ma'tûk'ta Türklerle ilgili Efrâsiyâb²¹⁸ padişahlarından bahsedilmekle birlikte bir de 1670 yılında Seyyid Ali Hân'ı Ramazan Bayramı münasebetiyle ilgili tebrik edip methettiği bir kasidesinde genel olarak Türklerle ilgili kanaatini bildiren tek bir beytine rastlanmıştır.

Efrâsiyâb devleti Basra'yı 1597'de Osmanlı Devleti'yle anlaşarak ele geçirmiş, Osmanlı Devleti de Basra'yı Osman Gazi'nin isminin hutbelerde okunması şartıyla bir

²¹⁷ Bu kelime Ömer Mûsâ Pâşâ'nın aktardığı şiirde وَاحْذَرِ olarak gelmektedir. Bkz. Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 601.

²¹⁸ Efrâsiyâb hakkında pek fazla bilgi olmamakla birlikte Türk olduğu ve Karahanlılar ile Selçuklular'ın Efrâsiyâb soyundan geldiği bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmut *Divan-u Luğâtu Türk'te* Türk destan kahramanı Alp Er Tunga'nın Efrâsiyâb olduğunu yazmıştır. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Efrâsiyâb," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/479. Ayrıca Karahanlılar'ın İslam kaynaklarında bir adı da Âl-ı Efrâsiyâb olarak geçmektedir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/404. Bir diğer iddia ise Osmanlı'nın Irak'taki ordusunun katibi ve Selçuklu ailesinden olduğu belirtilmektedir. Kendisinden sonra kurduğu devleti kendi ismi olan Efrâsiyâb ismiyle anılmış ve sonrasında soyundan gelenler tarafından devam ettirilmiştir. Bkz. 'Abbas el-'Azâvî, *Târîhu'l-'İrâk Beyne İhtilâleyn* (Bağdat: Şerketu't-Ticâre ve't-Tibâ'atu'l-Mahdûde, 1949), 4/139-140.

diğer Türk Devleti Efrâsiyâblara bırakmıştır.²¹⁹ Böylece padişah Efrâsiyâb (ö. [?]) Basra'da hükümdar olmuştur. Ardından oğlu Ali Paşa (ö. [?]) hükümdarlık yapmış, ondan sonra Ali Paşa'nın oğlu Vezir Hüseyin Paşa (ö. [?]) ve ondan sonra da Ali Paşa'nın bir diğer oğlu Yahya Paşa (ö. [?]) hükümdar olmuştur.²²⁰ Bazı kaynaklar Efrâsiyâb'ı oğlu Ali Paşa'yı ve onun oğulları Vezir Hüseyin Paşa ile Yahya Paşa'yı Osmanlı'nın Basra'ya atadığı valiler olarak zikretmektedir.²²¹

Hüseyin Paşa Basra hakimiyken Hûveyze'yi ele geçirmiştir. İbn Ma'tûk ona dokuz dübeyt ve iki kaside ile toplam 12 adet şiir yazmıştır. Hepsinde de idari, ekonomik ve ilmî gelişmelerden bahsetmektedir.²²² Şair şiirlerinde Efrâsiyâb ailesinden sadece Vezir Hüseyin Paşa b. Ali Paşa ve Yahya Paşa b. Ali Paşa'ya medhiyeler dizmiş, onların dönemlerinde ülke ile halkın durumunun iyi olduğunu ve o günleri hasretle özlediklerini dile getirmiştir.²²³ (Basît)

كَأَنَّ لُطْفَ صَبَاها فِي أَصَائِلِها لُطْفُ الْوَزِيرِ حُسَيْنٍ فِي رَعِيَّتِهِ
فُزْنَا بِها وَأَمَّنَّا كُلَّ حَادِثَةٍ كَأَمَّا نَحْنُ فِي أَيَّامِ دَوْلَتِهِ
مَضَتْ وَلِلَّانْ عِنْدِي لَيْسَ يَفْضُلُها شَيْءٌ مِنَ الدَّهْرِ إِلَّا يَوْمَ نُصْرَتِهِ

Sanki güneş batarken sarardığı vaktindeki (gibi) nesiminin lütfu, vezir Hüseyin'in halkına olan lütfu gibidir.

(Halk olarak) onunla kazandık ve her hadisenin karşısında emniyet bulduk. Sanki biz onun devletinin günlerindeyiz.

(Kavuşma günü) geçti ve şimdi benim nezdimde o zamandan, onun (Vezir Hüseyin Paşa'nın) zafer elde ettiği günler hariç hiçbir şey değerli değildir.

İbn Ma'tûk, Yahya Paşa'nın Osmanlı tarafından Basra'ya vali olarak atandığında tebrik amaçlı yazdığı kasidesinde onu şöyle methetmektedir.²²⁴ (Tavîl)

دَرَى الْمَلِكُ يَا يَحْيَى بِأَنَّكَ قَلْبُهُ فَضَمَّكَ حَتَّى مِنْهُ أَسْكَنْكَ الصَّدْرَا

²¹⁹ Kisravî, *Tarih-i Pânşad Sâle-i Hûzistân*, 80.

²²⁰ Kisravî, *Tarih-i Pânşad Sâle-i Hûzistân*, 81.

²²¹ Cengiz Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra* (Ankara: Orsam (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi), 2012), 65.

²²² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 192, 200, 232 ve 234.

²²³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 202.

²²⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 205.

جَلَسْتُ عَلَى كُرْسِيِّهٖ فَأَزْنَتْهُ فَأَصْبَحْتُ كَالْتَّوْرِيدِ فِي وَجْنَةِ الْعَدْرَا

Ey Yahyâ! Padişahlık anladı ki sen onun kalbisin, bunun için seni içine aldı hatta sana göğsünde yer verdi.

Padişahlığın tahtına oturdun, ona yakıştın ve böylece güzel kızın yanağındaki (kırmızı çiçekle) boyanmış gibi oldun.

Şair Seyyid Ali Hân'ı methettiği bu beyitte, Türkleri gökteki yıldızlara ve gündüze benzetmiştir.²²⁵ (Vâfir)

كَسَا ثُرُكُ النُّجُومِ مُسَوِّحَ نَفْعٍ وَرُومِيَّ النَّهَارِ بَطْيَلَسَانَ

Yıldızların Türk'üne (yıldızlar gibi olan Türklere) tozun elbisesini, gündüzün Rumî'sine (Türkler'i gündüze benzetmiştir) taylasanı(dan elbiseyi) giydirdi.

Görüldüğü üzere burada Osmanlılarla ilgili doğrudan Türk ve Rûm kelimelerini kullanarak Osmanlıları geceleyin gökte parlayan yıldıza ve gündüze benzeterek övmektedir. Bu şairin zihninde Osmanlılarla ilgili olumlu yargılarının olduğunun bir göstergesidir. Sonuç olarak şairin bu beyti Osmanlı Türkleri hakkında müspet bir düşünceye sahip olduğunu açıkça ortaya koyduğu gibi Efrâsiyâb Türkleriyle ilgili de medhiye temalı dışında başka şiirlerinin olmayışı genel olarak Türkler hakkında iyi düşünceler taşıdığına bir göstergedir.

Özet olarak birinci bölümde şair adı, doğumu, ailesi, eğitimi, mezhebi, edebi kişiliği, divanı, şiirleri, diğer şairlerle arasında etkileşim ve şiirlerinde Türklerden bahsetmesi gibi konular incelenmiştir. Bundan sonraki bölümde şiirlerinin şekil ve muhteva özellikleri ele alınacaktır.

²²⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 153.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN MA‘TÛK’UN ŞİİRLERİNDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Şiir, kelime anlamı olarak kavramak, bilmek, akıl etmek, idrak etmek ve fahmetmek demektir. Terim olarak şiir kavramıyla ilgili birçok tarif yapılmıştır. Bunlardan en yaygın olanları şunlardır: Sınırları aşılamayacak şekilde belirlenmiş bazı kurallar içerisinde nazmedilen bir edebî türdür.²²⁶ Buradaki sınırları belirleyen, şiirlerin şekilsel özellikleriyle ilişkili olarak vezin ve kafiye kurallarıyla birlikte ‘arûz ilmidir. Bu da şu tariftan anlaşılmaktadır: Şiir vezinli ve kafiyeli bir sözdür.²²⁷ Bedî‘atu’l-Hurâzî, *Mefhûmu’ş-Şi’r* adlı eserinde bu tarifi de yeterli olmayacağını bildirerek bir şiirin gerçek manada şiir olabilmesi için vezin ve kafiyesiyle birlikte niyet ve amacının da olması gerektiğini ifade etmektedir.²²⁸ Şiir insanlığın varoluşundan beri en çok yaygınlık kazanan ilk ve en önemli edebî sanatlardan birisidir.²²⁹ Özellikle yazının hayata geçirilmediği dönemlerde Araplar nezdinde ezberlenmesi ve okunması açısından kolay olması sebebiyle büyük bir ehemmiyet kazanmış, hatta yazının uygulanmaya başladığı ilk dönemlerde bile şairler, katiplere nazaran daha değerli kabul edilmişlerdir.²³⁰

Şiirin, birincisi şekilsel ve ikincisi ise muhtevâ özelliği olmak üzere iki temel özelliği vardır. Arap şiirinde şiirin muhtevâsı, şiirin konusu ve şiirin teması eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.²³¹ Şair kasidesini şiirin şekilsel özelliklerine göre bina ederken şiirin konusunu ihtiva eden özellikleri kasideye dökmektedir. Dolayısıyla şiir her iki çeşidi için de pek çok farklı özellikler göstermektedir. Eski Araplar şiiri, amaç ve konularına göre medih, vâsf, hicâ, fahr, gazel, reşâ, hamâset vb. olarak tasnif etmişlerdir.²³² Bazı araştırmacılar bu tasnifi şiirin amaçları (أَغْرَاضُ الشَّعْرِ)²³³ diye

²²⁶ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 413; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ* (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Cemî‘, 1941), 2/59; İsmail b. Himmâd el-Cevherî, *eş-Şihâh*, thk. Ahmed ‘Abdu’l-Gafûr ‘Attâr (Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî bi Misr, 1956), 2/699; Komisyon, *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyetu’l-‘Âlemiyye* (Riyâd: Mu‘essesetu A‘mâli’l-Mevsû‘ati li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1999), 14/138.

²²⁷ Komisyon, *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyetu’l-‘Âlemiyye*, 138.

²²⁸ Bedî‘a el-Hurâzî, *Mefhûmu’ş-Şi’r ‘İnde Nukḳâdi’l-Mağrib ve’l-Endelus fi’l-Ḳarneyni’s-Sâbi‘ ve’ş-Şâmini’l-Hicriyyeyn* (Rabat: Dâru Neşri’l-Ma‘rife, 2005), 28.

²²⁹ ‘İzzeddîn İsmail, *el-Edeb ve Funûnuhu* (Kahire: Dâru’l-Fikr el-‘Arabî, 2013), 75.

²³⁰ Komisyon, *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyetu’l-‘Âlemiyye*, 14/138,140.

²³¹ Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 55; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 57.

²³² Komisyon, *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyetu’l-‘Âlemiyye* (Riyâd: Mu‘essesetu A‘mâli’l-Mevsû‘ati li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1999), 14/163; Muhammed Mendûr, *Fennu’ş-Şi’r* (Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2019), 51.

²³³ Garâd, sözlük anlamında hedef, ihtiyaç, istek ve his demektir. Şiirlerin garazı da şairlerin şiirlerine yansıttıkları medih, hicâ, gazel, vâsf, fahr vb. konularda şairin belirlediği dahili veya içsel bir hedef, istek ve ihtiyacıdır. Bunlar da ya birinin rızasını kazanmak ya da maddi ve manevi birşeyler elde etmek içindir. Yahut da tamamen bir istek ve arzu için olabilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Raşîd Yahyâvî, *eş-Şi’riyyetu’l-‘Arabîyye el-Envâ‘ ve’l-Ağrâd* (Mağrib: Afrikiyya‘ş-Şark, 1991), 56-57.

adlandırmaktadırlar.²³⁴ Çünkü bu tasnifine göre şairlerin şiir söyleme amaçlarının neler olduğunu kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Netice olarak şiirin muhtevâsı, şairlerin duygu ve düşüncelerini bu vasıta ile diğer insanlara nakletmesi demektir.²³⁵ Şiirlerin muhtevâsının yukarıdaki tasnifine daha sonraki dönemlerde ihvânîyât, hamriyyât, hikmet, tabiat ve züht konuları da eklenmiştir.²³⁶

Sonuç olarak “muhteva, manzumenin ilk kelimesinden son kelimesine kadar hangi duygu ve düşünce üzerinde durulduğu (tema), hangi mesele, intiba ve olayın ele alındığı (konu) ve okuyucuya ne söylediğidir (mesajdır).”²³⁷

Çalışmanın bu bölümünde İbn Ma’tûk’un şiirlerinin muhtevâ özellikleri üzerinde durulacaktır. İbn Ma’tûk’un divanındaki şiirleri dikkate alındığında medih (dini medih, siyasî medih ve arakadaş medhiyesi), gazel, ihvânîyât, mersiye, züht ve hikmet, tabiat ve şikâyet konularından oluştuğu görülmektedir. İbn Ma’tûk’un divanındaki şiirlerin bu konulara göre ayırımı, şiir ve beyit sayılarını ve bunların divanda bulunduğu yüzdelik oranını aşağıdaki tablolarda görmek mümkündür.

Konu	Yetim	Nutfe	Mukatta’a	Kaside	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Medih	1	32	2	57	92	3721
Mersiye	-	-	1	4	5	180
Gazel	-	35	2	-	37	77
Züht ve Hikmet	-	6	1	2	9	43
İhvânîyât	-	6	-	-	6	12
Şikâyet	-	-	-	1	1	8

²³⁴ Yahyâvî, *eş-Şi’riyyetu l-‘Arabîyye el-Envâ’ ve l-Agrâd*, 19; el-Hurâzî, *Mefhûmu’s-Şi’r ‘İnde Nuḳḳâdi l-Mağrib ve l-Endelus fi l-Ḳarneyni’s-Sâbi’ ve’s-Sâmini l-Hicriyyeyn*, 181. el-Hurâzî, *Mefhûmu’s-Şi’r ‘İnde Nuḳḳâdi l-Mağrib ve l-Endelus fi l-Ḳarneyni’s-Sâbi’ ve’s-Sâmini l-Hicriyyeyn*, 181.

²³⁵ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 1/64.

²³⁶ Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 58; Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 55.

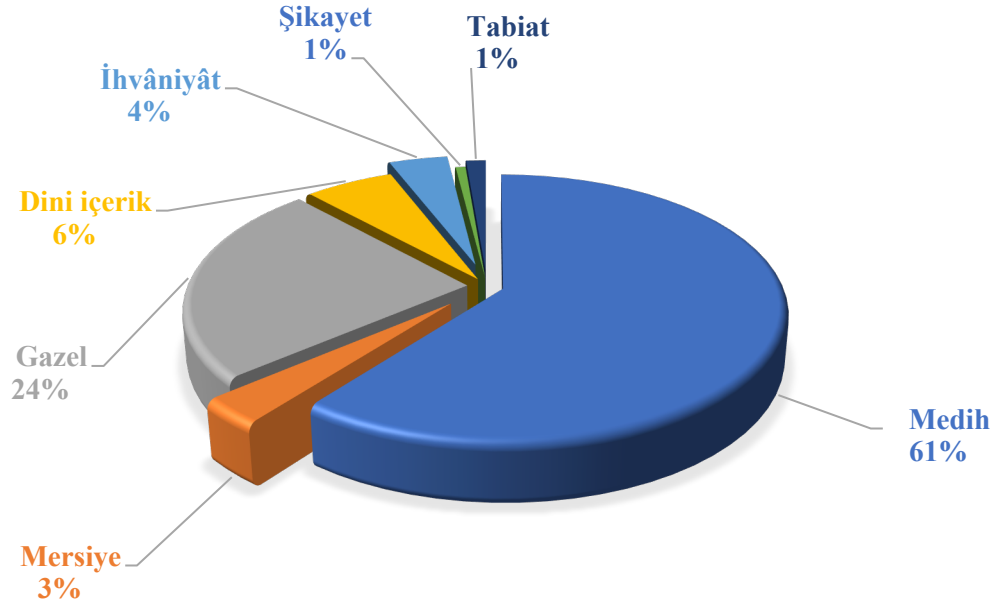
²³⁷ Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrîsî ve Şiirleri*, 33.

Tabiat	-	1	1	-	2	5
Toplam						
Şiir	1	80	7	64	152	4046
Sayıları						
Toplam						
Beyit	1	160	28	3857	4046	4046
Sayıları						

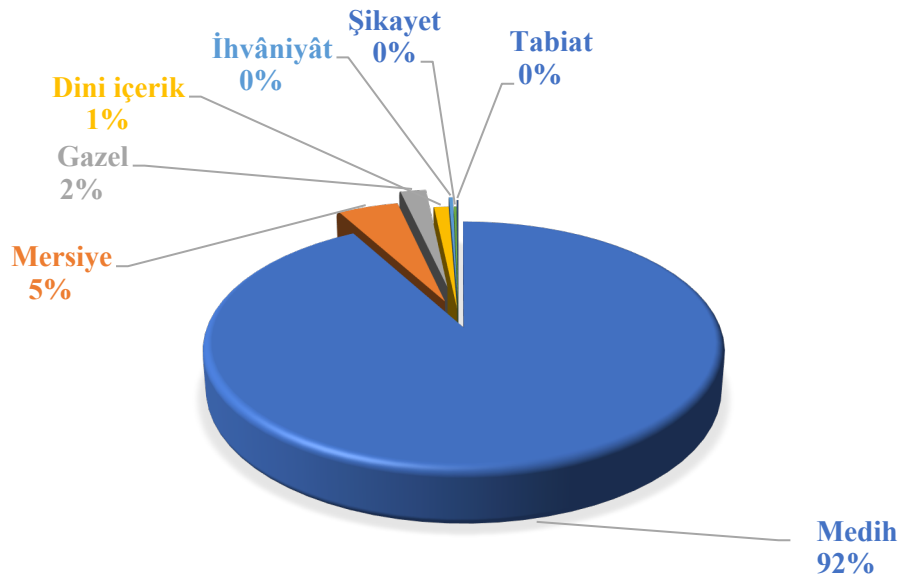
Verilen tabloda görüldüğü üzere İbn Ma'tûk'un divanı 152 şiir ve 4046 beyit içermektedir. 152 şiirin biri yetim (tek beyitli şiir), 80'i nutfe (dübeyt, iki beyitli şiir), 7'si mukatta'a (üç ve altı beyitten meydana gelen şiir) ve 64'ü kaside (yedi ve üzeri beyitli şiir)'dir. Ayrıca divandaki şiirler yetim olarak 1, nutfe olarak 160, mukatta'a olarak 28 ve kaside olarak da toplam 3857 beyittir. Bu şiirler konu olarak ele alınacak olursa yetim şiirin konusu medihttir. Nutfe şiirlerin 35'i gazel, 32'si medih, 6'sı ihvânîyât, 6'sı züht ve hikmet ve 1 tanesi de tabiat konuludur. 7 mukatta'a şiirinin ikişer tanesi gazel ve medih temalı şiirlerdir. Kalanları ise hepsi birer tane olmak üzere tabiat, züht, hikmet ve mersiye konularında şiirlerdir. Kasidelerin ise 4 tanesi mersiye, 2 tanesi züht ve hikmet, 1 tanesi şikâyet ve 55 tanesi medih şiiridir.

Çalışmanın bu bölümünde konuların her biri ayrı bir başlık altında olmak üzere şiirlerin sayısı, beyitlerin sayısı, bunların divanda bulunduğu yüzdelik oranı ve şiirlerin muhteva olarak tüm içerikleri örneklerle birlikte geniş kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Ayrıca şiirlerin ele alındıkları konularına göre şiir ve beyit sayılarındaki dağılımı ve divanda bulundukları oranlarını bildiren tablolar verilecektir.

KONULARINA GÖRE ŞİİRLERİN DİVANDA BULUNDUĞU YÜZDELİK ORANI

KONULARINA GÖRE BEYİT SAYILARININ DİVANDA BULUNDUĞU YÜZDELİK ORANLARI

Üsteki tablolarda görüldüğü gibi birincisinde beyit sayılarına göre şiirlerin çeşitleri (yetim, nutfe, mukatta'a ve kaside) ile bunların şiir ve beyit sayıları olarak toplamı ve konularına göre şiir ve beyit sayılarının divan içerisindeki yüzdelik dağılımı verilmektedir. İkinci ve üçüncü tabloda ise şiirlerin konularına göre şiir ve beyit sayılarının yüzdelik oranı gösterilmektedir. Divanda şiir sayıları olarak %61 ve beyit sayıları olarak %92 oranla en çok yüzdelik oranına sahip olan medih temalı şiirlerdir. Buna göre çalışmaya İbn Ma'tûk'un şiirlerinin muhtevâ özellikleri kısmında medihle başlayarak sırasıyla diğer temalarla devam edilecektir.

1. Medih

Medih kelime anlamı olarak yermenin karşıtı, övmenin güzelliği veya güzel övmek anlamlarına gelmektedir.²³⁸ Bir şiir terimi olarak ise övenin, övüleni iyilik ve güzelliklerle tavsif etmesidir.²³⁹ Daha ayrıntılı bir tarife göre medih, şairin bir kişinin dürüstlük, samimiyet, cesaret, cömertlik, saygı, izzeti nefis, yardıma koşmak, onur vb. güzel sıfat ve davranışlarını zikrederek övmesidir.²⁴⁰ Bir diğer övgü türü olarak reşâ vefat edenler için birer övgü unsuru içerirken medih de yaşayanlar için bir övgüdür.²⁴¹

Medih beşeriyetin ilk yaratılışından beri var olan bir sanattır. İnsanoğlu tabiatı gereği övgüden hoşlanan ve abartı da olsa medih lafızlarıyla mutlu olan bir varlıktır.²⁴² Medih eski milletlerden taş, papirüs, piramit, mezarlık, mabet ve tapınak vasıtalarıyla 21. asra kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla medih onlarda genel olarak dua, huşu, saygı, sevgi, takdir, yöneticilere övgü, onların özellik veya başarılarından bahsetmek ve onlara bazı önemli sıfat veya lakaplar atfetmek için kullanılmıştır.²⁴³

Medih, Arap edebiyatı sanatları arasında tarihsel olarak hayatın çeşitli yönleri içinde şiirsel bir kayıt türü olarak da yerini almıştır. Arap şiirinde medih, Cahiliye döneminden beri şiirin önemi açısından en bariz şekilde birincilik konumunu koruya gelmiştir.²⁴⁴ Özellikle İslam öncesi medih türü siyasî, dini ve toplumsal medih olarak üç

²³⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 772; el-Cevherî, *es-Şihâh*, 1/403; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1/248.

²³⁹ el-Hurâzî, *Mefhûmu's-Şi'r 'Inde Nukkkâdi'l-Magrib ve'l-Endelus fi'l-Karneyni's-Sâbi' ve's-Şâmini'l-Hicriyyeyn*, 186.

²⁴⁰ Osman Zeki Soyyiğit, *el-Edebu'l-'Arabî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 1993), 20.

²⁴¹ Mendûr, *Fennu's-Şi'r*, 51.

²⁴² Sirâcu'd-Dîn Muhammed, *el-Medih fi's-Şi'ri'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1997), 6.

²⁴³ Sâmi ed-Duhân, *el-Medih* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119), 5–11.

²⁴⁴ Komisyon, *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemiyye*, 150.

farklı şekilde görülmüştür. Medih o dönemlerde yönetici, zengin ve güçlülere övmek, onlardan maddi ve manevi kazanç elde etmek, din ve kabilelerini öne çıkarmak için kullanılmıştır. İslamın gelişiyle beraber asr-ı saadette dini medihten sadece Peygamberi, risaleti ve islama daveti övmek ya da İslam'ın ve Müslümanların üstünlüğünden bahsetmek için istifade edilirken fetihlerle beraber daha sonraki dönemlerde tekrar eski şekline bürünmeye başlamıştır. Yani tekrardan yöneticileri ve zenginleri övmek, onların rıza ve bahşişlerini elde edebilmek, kabilelerine ilave olarak mezhep ve meşreplerini methetmek için kullanılmaya başlamıştır.²⁴⁵

İbn Ma'tûk'un medih şiirlerine gelince divanında 3721 beyitten oluşan 92 medih şiiri vardır. Okuyucunun zihninde kolay yer bulabilmesi için medihlerin türleri, şiir sayıları ve beyit sayıları tablolarla anlatılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda medih temalı şiir ve beyit sayılarının yüzdelik oranlarını gösteren tablolarda verilecektir.

Medih Türü	Yetim	Nutfe	Mukatta'a	Kaside	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Dini Medih	-	-	-	4	4	251
Siyasî Medih	-	32	2	52	86	3457
Diğer						
Medihleri	1	-	-	1	2	13
Şiir Sayısı	1	32	2	57	92	3721
Beyit Sayısı	1	64	9	3647	3721	3721

Üstteki tabloda İbn Ma'tûk'un medih konulu şiirlerinin beyit sayılarına göre dağılımı ile medhin söylenme amacına göre divanda bulunduğu şiir sayıları, beyit sayıları ve bunların kendi aralarında toplamı gösterilmektedir.

Dini medihlerinin konuları içerisinde iki tanesi Peygamber medhiyesi,²⁴⁶ bir tanesi Ehl-i Beyt yani Hz. Ali medhiyesi, bir tanesi de Hz. Peygamber ve Hz. Ali

²⁴⁵ ed-Duhân, *el-Medih*, 12–13.

²⁴⁶ Türkiye'de İbn Ma'tûk'la ilgili yapılan tek çalışma Orhan İyışenyürek'in İbn Ma'tûk'un Divan'ındaki Peygamber Medhiyesi makalesidir. Bu çalışmayla ilgili çalışmanın birinci bölümünde kısa bir değerlendirme de yapılmıştır. bkz. Orhan İyışenyürek, "İbn Ma'tûk'un Divan'ındaki Peygamber Medhiyeleri," *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/ (2019), 145–194.

medhinden oluşmaktadır. Aynı zamanda bu medihlerinde Ehl-i Beyitten olan diğer sahabileri de methetmektedir. Özellikle Hz. Peygamber ve Hz. Ali medhiyeleri içerisinde Ehl-i Beyt medhinin çokça geçmesi münasebetiyle bu medhe Ehl-i Beyt medhiyesi de denilebilir. Bu hem üç medih şiirlerinden hem de İran’da kaleme alınan *Medh-i Ehl-i Beyt ez Manzar-i İbn Ma’tûk* adlı bir makaleden anlaşılabilmektedir.²⁴⁷ Bu medihlerin dini medihler diye adlandırılması veya dini medihler başlığı altında değerlendirilmesinin sebebi Arap edebiyatında Peygamber medhiyesi ve Ehl-i Beyt medhiyesinin dini medhiyelerden sayılması sebebiyledir.²⁴⁸

Başka bir tasnife göre Peygamber ve Ehl-i Beyt medhiyeleriyle birlikte din alimlerini methetmek de dini medihlerden sayılmaktadır.²⁴⁹ Dolayısıyla dinle ilgili başta Allah olmak üzere melekler, kutsal kitaplar, nebiler, mabetler, ibadetler, din alimleri vb. tüm konular dini medihlerden sayılabilir.

Şairin kendi divanında da Peygamber medhiyesi ile sahabî medhiyesi medih bölümünde yer almakta ve divanına ilk olarak bu türden medih kasideleriyle başlamaktadır.²⁵⁰ Sonuç olarak zikredilen tüm bu sebeplere binaen bu çalışmada da aynı yöntem takip edilerek, şiirlerinin muhteva özellikleri başlığına dini medihlerle başlanılıp sırasıyla siyasî medih, hoca ve akranlarını medih ile bunların ardından diğer gazel, ihvânîyât, hikmet, şikâyet vb. diğer şiir temalarıyla devam edilecektir.

Medih türlerinin kendi içerisinde şiir sayısı ve beyit sayılarına göre yüzdelik oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

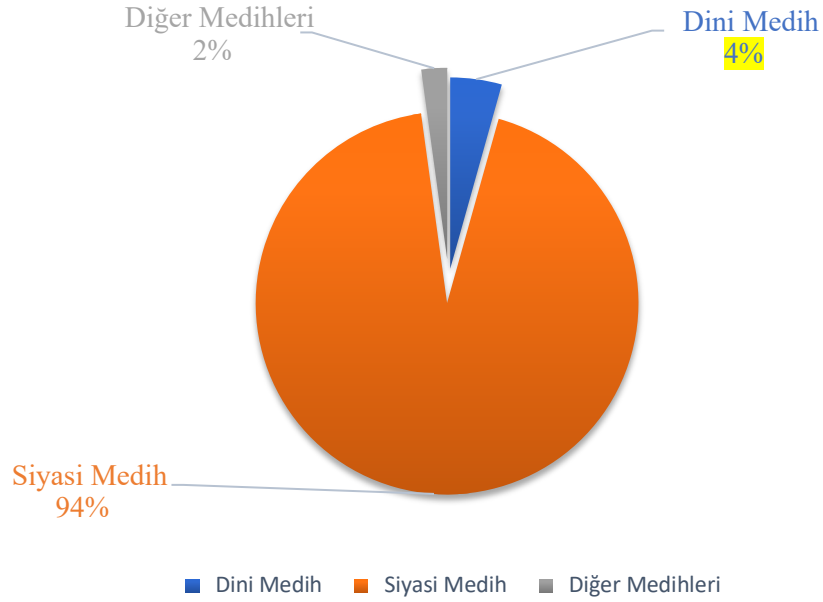
²⁴⁷ Ebu’l-Hasan Emîn Muḳaddes, “Medh-i Ehl-i Beyt ez Manzar-i İbn Ma’tûk,” *Mecelle-yi Dânişkedeyi Edebiyyât ve ‘Ulûmi İnsaniyi Dânişgâhi Tahrân* 127/ (ts), 23–36.

²⁴⁸ ed-Duhân, *el-Medîh*, 73–90.

²⁴⁹ Mahmud Sâlim Muhammed, *el-Medâ’ihu’n-Nebevîyye ḥatta Nihâyeti’l-‘Aşri’l-Memlûkî* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1996), 47–48.

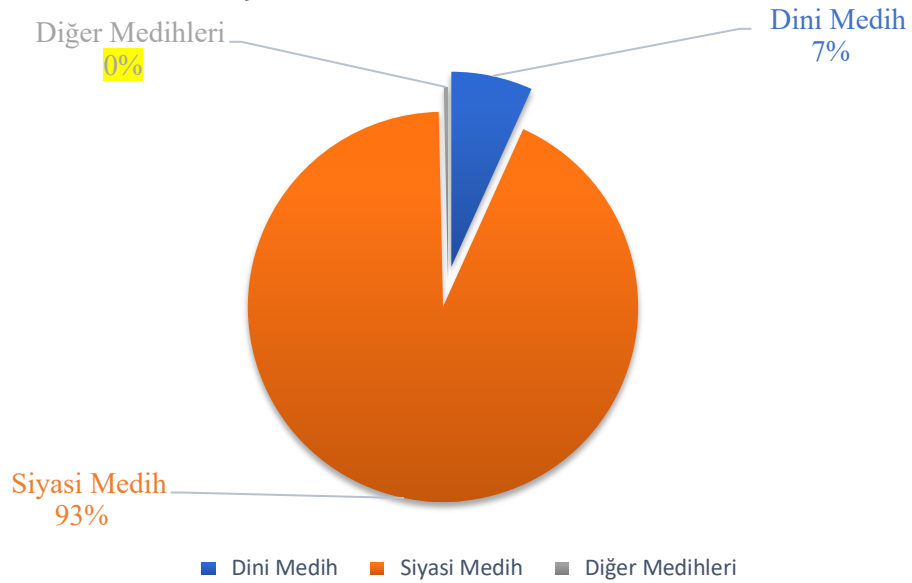
²⁵⁰ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 6–19.

MEDİH KONULARININ ŞİİR SAYISININ MEDİH TÜRÜ İÇERİSİNDEKİ YÜZDELİK ORANI

Görüldüğü gibi bu tabloda medih şiirlerinin türlerine göre şiir sayılarının divandaki medih türü içerisindeki yüzdelik oranları anlatılmaktadır. Aşağıdaki tabloda ise medhin türlerine göre beyit sayılarının medih şiirleri içerisindeki yüzdelik dağılımını gösterilmektedir

MEDİH KONULARININ BEYİT SAYILARININ MEDİH TÜRÜ İÇERİSİNDEKİ YÜZDELİK ORANI

Şairin medih temalı şiirlerinin 55'i divanının medih şiirleri diye adlandırılan birinci bölümde yer alırken,²⁵¹ 37'si ise divanının makâtî', bunûd ve mevâliyyâ şeklinde adlandırılan üçüncü bölümünde yer almaktadır.²⁵²

Tema olarak medih şiirleri genel hatlarıyla ikiye ayrılmaktadır. Tablolarda da görüldüğü gibi 92 medih şiirinin 86'sı siyasî, dördü dini ve ikisi diğer medihlerdir. Dolayısıyla İbn Ma'tûk'un medih şiirlerinin büyük bir bölümünü siyasî medih türü oluşturmaktadır denilebilir. Siyasî medihlerin, medih türü içerisindeki şiir sayısı dağılımına göre %94 ve beyit sayısı dağılımına göre %93 orana sahip olması da bunu açıkça göstermektedir.

Medih kasidelerinden siyasî medihleri; yöneticileri methetmek, bayramlarını (Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Nevruz Bayramı) tebrik etmek, düğünlerini (Çocuk ve torunlarının sünnet düğünlerini) kutlamak, sefere çıktıklarında dua ve iyi temennilerde bulunmak, seferden döndüklerinde eğer zaferle döndülerse tebrik edip mağlup olarak döndülerse teselli etmek, vefat eden yakınları olursa onlar için başsağlığı dilemek ve hac gibi önemli yolculuklara niyet etmişse onun için izin almak gibi konuları içermektedir.²⁵³ Netice olarak şairin siyasî medih temalı şiirleri genel mahiyette kutlama, tebrik etme, izin isteme ve özür dileme olarak nitelendirilebilir.

İbn Ma'tûk'un siyasî medih şiirlerinin amacına gelince bunların; yöneticilere bağlılığını bildirmek, onlara yakınlaşmak, rızalarını kazanmak, vefa göstermek, padişahın nezdinde itibarlı olmak, tavsiyeler vermek, ondan hediye ve nimetler elde etmek ve özür dileme unsurlarından bağımsız değildir.

Dini medihlerinin muhtevalarını ise özet olarak Hz. Peygamber medhiyesi, Hz. Ali medhiyesi ve bunlarla birlikte Ehl-i Beyt medhiyesi oluşturmaktadır. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgilerden, sıradaki başlık olan dini medih ve onun alt başlıklarını oluşturan Hz. Peygamber medhiyeleri ve Hz. Ali medhiyesi bağlamlarında örneklerle birlikte ayrıntılı olarak bahsedilecektir. Daha önce de belirtildiği üzere İbn Ma'tûk da divanına bu üç tür dini medih şiirleriyle başlamaktadır. Bunların ilk ikisi Peygamber medhiyeleridir. Bunun da sebebi, Peygamber medhiyesi söyleyen şairlerin genelinin Hz. Peygamber'in fazilet

²⁵¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6-212.

²⁵² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 224-239.

²⁵³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6-212, 224-239.

ve üstünlüğünden dolayı bereket umarak divanlarına Peygamber medhiyeli şiirlerle başlamalarıdır.²⁵⁴ Divandaki sıraya da riayet edilerek, dini medihler başlığı altında bu çalışmada Hz. Peygamber'in faziletinden ötürü Peygamber medhiyesinden başlanılacaktır.

1.1. Dini Medihler

Allah mahlukatı en güzel surette yaratmıştır. Tüm mahlukatı insana en iyi nimet olarak sunduğu için tüm dinler Allah'a şükür babında hamd ve sena etmektedir. Aynı şekilde dinlerin mukaddes kitapları da yaratıcıya hamdedilmesinden çokça bahsetmektedir. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın gücünü, kudretini ve yaratışının azametini anlatan pek çok ayet vardır. Hatta Kur'ân'ın ilk kelimesi de Allah'a hamd ile başlamaktadır. Şairler de Allah'ın bu kudret ve merhametinin yansıması olarak tabiatta O'nun güzelliğinin eserini ve dünyayı yaratışındaki azametinin güzelliklerini görünce Allah'ı, dinini, kitabını, rasulünü, rasulünün ailesini ve Allah'a ibadet edilen mekanları övmeye büyük önem atfetmişlerdir.²⁵⁵

Dini medihler başlığı altında İbn Ma'tûk'a ait Peygamber, Ehl-i beyt ve Hz. Ali medihleri incelenecektir.

1.1.1. Hz. Peygamber'i Medhi

Dini medhin en önemli unsurlarından biri de Nebevî medihler, diğer bir adıyla Peygamber medhiyeleridir. Hz. Muhammed'in Peygamber oluşu ve İslam'a açıktan davetin başlamasıyla birlikte Arap yarımadasında İslam'a inananlar olsun, islam'ı inkâr edenler olsun tüm Arapların dikkati doğrudan Hz. Muhammed'e yönelmeye başlamıştır. Sonrasında insanların büyük gruplar halinde Hz. Peygamber'e inanmaya başlamalarıyla Peygamber medhiyesi diyebileceğimiz şiir türü ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hız. Peygamber, yaşadığı döneminde yalan ve abartı dışında söylenen medihlere izin vermiştir.²⁵⁶ Hız. Muhammed'in huzurunda kendisini metheden meşhur şairlerden olan Ka'b b. Züheyr (ö. 24/645 [?]) ve Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]) gibileri Peygamber

²⁵⁴ İyişenyürek, "İbn Ma'tûk'un Divan'ındaki Peygamber Medhiyeleri," 151.

²⁵⁵ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. ed-Duhân, *el-Medîh*, 73–96.

²⁵⁶ Mahmud Sâlim Muhammed, *el-Medâ'ihu'n-Nebevîyye hatta Nihâyeti'l-'Aşri'l-Memlûkî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1996), 48-49.

medhiyeleriyle şöhret bulmuş şairlerdir.²⁵⁷ Hz. Peygamberim vefatından sonra da *Kaside-i Burde*'siyle şöhret bulan Muhammed b. Sa'îd el-Bûşîrî (ö. 695/1296 [?])²⁵⁸ yine Peygamber Medhi muhtevalı divanlarıyla meşhur olan Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (1849-1932)²⁵⁹ ve İbn Ma'tûk el-'Atî eş-Şâfi'î diye meşhur olan Hasan b. Ahmed (ö. [?])²⁶⁰ gibi önemli şairler olmuştur.

Bu medihler Hz. Peygamberin doğumuna, nesebine, şirkin onunla iptal edilip karanlığın yok olduğuna, güzel ahlakına, fizik yapısına, mucizelerine, şefaatine, ondan yardım talep edilmesine, ona duyulan özleme, onun üzerinde yaşadığı veya geçtiği kutsal mekanlara, ona salat ve selam getirmeye, Ehl-i Beyte ve ashabına övgüye dair birçok konuyu içermektedir.²⁶¹ Şairlerin bu tür medhiyeler düzmekteki amaçlarıyla ilgili Zeki Mübarek şöyle demektedir: “Allah’a yaklaşmak, dinin güzelliklerini yaymak ve Hz. Muhammed’i ismi, zatı, sıfatı, fiziki yapısı ve fiillerini övmektir.”²⁶²

Yaygın olarak dolaşımda olan bir anlayışa göre Peygamber medhiyelerini ilk duyuran tasavvuf erbabıdır. Hatta bu Nebvî medihlerin çoğu Hz. Peygamberin vefatından sonra söylenmiştir. Her ne kadar medhedilen kişinin vefatından sonra söylenen şiirlere medih değil, mersiye denilmekteyse de burada konu Hz. Peygamber olunca durum değişmektedir. Zira Rasulullah’ın ölümünden sonra söylenen şiirler de medih sayılmıştır. Çünkü şairler, Hz. Peygamber’in hayattan kopmadığını farz etmişler ve bu şekilde Hz. Muhammed’i muhatap alarak ona medhiyeler düzmüşlerdir.²⁶³

Daha önce belirtildiği gibi İbn Ma'tûk'un dini medhiyelerinin ikisi Peygamber medhiyesi, biri Hz. Ali medhiyesi, biri de hem Hz. Peygamber ve hem de Hz. Ali medhiyesi olmakla birlikte toplam dört kaside ve 251 beyitten oluşmaktadır. İbn Ma'tûk'un iki Peygamber medhiyesinin birincisi 75 beyit ve ikincisi ise 107 beyittir.

²⁵⁷ Abdülkerim, “Dirâsetu't-Taḥlîliyye li Nemâzici'ş-Şi'riyye min Şi'ri İbn Ma'tûk el-Mûsevî,” 44.

²⁵⁸ Konuyla ilgili bilgi için çalışmanın sayfanın 45. sayfasına bkz.

²⁵⁹ Mücahit Küçükşarı - Ak Murat, “Bir Nebvî Medih Şairi Olarak Yûsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtü'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-'İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı,” *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi* 26/2 (2022), 881–902.

²⁶⁰ Bununla ilgili bilgi için çalışmanın 41-42. sayfalarına bkz.

²⁶¹ Mehmet Mesut Ergin, “Osmanlı Dönemi Şii Araprinde Peygamber Medhiyeleri,” *Marife* 7/1 (2007), 119–120.

²⁶² Zekî Mubârek, *el-Medâ'ihu'n-Nebevîyye* (Kahire: Dâru'l-Meḥacceti'l-Beydâ, 1935), 17.

²⁶³ Nebvî medih ile ilgi daha fazla bilgi için Bkz. Zekî Mubârek, *el-Medâ'ihu'n-Nebevîyye*, 17; Yâsîn el-Eyyûbî, *Âfâku'ş-Şi'ri'l-'Arabî fî'l-'Aşri'l-Memlûkî* (Trablus: Currûs Purs, 1995), 116; İbrahim Fidan, *Şii Araprinde Hz. Peygamber* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).

Birincisinin kafiyesi mîm harfî olduğu için mîmiyyedir. Bahri ise kâmilidir. İkincisinin kafiyesi ise nûn harfî olduğu için nûniyyedir ve bahri de basîttir.

Şairin Peygamber medhiyesi iki taneyle sınırlı olmasına rağmen kendine özgü bazı özelliklere sahip olması açısından ayrıcalıklıdır. Çünkü bu konuda Bûşîrî'den en az etkilenecek, ondan farklı bir yol izleyen bir şair olarak tanınmaktadır.²⁶⁴

İbn Ma'tûk, Peygamber medhiyelerinde Hz. Muhammed'in adından, nesebinden, Tevrat ve İncil'in Rasullulah'ın gelişini haber vermesinden, faziletinden, merhametinden, aydınlığı (tevhidi) hakim kılmasından ve karanlığı (şirk ve küfrü) ortadan kaldırmasından onun geçtiği yolların ve yaşadığı mekanların kutsallığından, Ehl-i Beytten, onunla ilgili doğrudan veya dolaylı olarak işaret eden ayetlerden, ona olan ihlas ve benzersiz sevgisinden söz etmektedir. Ayrıca Peygamberi methederken şiirlerini tabiat tasviri ve gazellerle süslemiştir. Şiirlerinin lafız ve mana olarak güzel söz ve anlamlarla harmanlanmış olması, kulağa hoş gelen edebî özellikleriyle birlikte bu şiirler dinleyicilerde hayranlık uyandıracak bir üsluba sahiptir.²⁶⁵

Şair, bu iki Peygamber medhiyesini 38 yaşında yani 1653 yılında hac farızasını eda etmek için gittiği Mekke ve Medine'de inşad etmiştir.²⁶⁶ Divanında Seyyit Ali Hân'a yazdığı bir Ramazan Bayramı tebriki konulu medih şiirinde, bu yıllarda hacca gitmek için ondan izin istediği de görülmektedir.²⁶⁷

Şiirlerinde Hz. Peygambere olan aşırı sevgisinden dolayı "sen olmasaydın ne devem buralara gelirdi ne de ben" diyerek Medine ve Mekke'ye gittiğini yazmaktadır. Bu husus birinci Peygamber medhiyesinin altmış dokuzuncu ile yetmiş dördüncü beyitleri şu şekilde dile getirmektedir.²⁶⁸ (Kâmil)

69	لَوْلَاكَ مَا قَطَعْتُ بَيْنَ الْعَيْسِ الْقَلَا	وَطَوَيْتُ فَدَفَدَهُ إِلَى غَيْطَانِهِ
70	أَمَلْتُ فِيكَ وَزُرْتُ قَبْرَكَ مَادِحًا	لَأَقُورَ عِنْدَ اللَّهِ فِي رِضْوَانِهِ
71	عَبْدٌ أَتَاكَ يَقُودُهُ حُسْنُ الرَّجَا	حَاشَا نَدَاكَ يَعْوُدُ فِي حِرْمَانِهِ

²⁶⁴ Bu konuyla ilgili bilgi için çalışmanın 47. sayfasına bkz.

²⁶⁵ Abdulkerim, "Dirâsetu't-Tahliliyye li Nemâzici's-Şi'riyye min Şi'ri İbn Ma'tûk el-Mûsevî," 44-45.

²⁶⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6-10. Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1989), 370.

²⁶⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 57.

²⁶⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 10.

72 فَأَقْبَلْ إِنَابَتَهُ إِلَيْكَ فَإِنَّهُ بِكَ يَسْتَقِيلُ اللَّهُ فِي عَصِيَانِهِ

73 فَاشْفَعْ لَهُ وَلِأَلِهِ يَوْمَ الْجَزَا وَلِوَالِدَيْهِ وَصَالِحِي إِخْوَانِهِ

74 صَلِّ عَلَى آلِهِ عَلَيْكَ يَا مَوْلَى الْوَرَى مَا حَزَّ مُعْتَرِبٌ إِلَى أَوْطَانِهِ

69. Eğer sen olmasaydın dişi deve(m) benim için bu çöllere gelmezdi ve ben de çöllerin boş arazilerini çabucak geçemezdim.

70. Senin hakkında ümit besledim ve Allah'ın katından rızasını kazanmak için (seni) överek kabrini ziyaret ettim.

71. Bir kul ki ümidin(in) güzelliğinin (kendisini) yönlendirmesiyle sana geldi. Senin ihsanın olmazsa o tekrar mahrumiyetine geri döner.

72. Onun sana tövbesini kabul et. Çünkü o, senin vasıtanla Allah'tan günahları hakkında bağışlama diler.

73. Kıyamet gününde ona, ailesine, anne babasına ve salih kardeşlerine şefaet et.

74. Ey insanların efendisi! Allah'ın salât ve selamı senin üzerine olsun. Hiçbir gurbetçi (senin özlemini çektiği kadar) vatanının özlemini çekmedi.

Birinci Peygamber Medhi uzun bir kaside olup, 75 beyittir. Kafiyesi nûn'dur, yani nûniyye şiiridir. Bahri ise kâmilidir. İbn Ma'tûk genel olarak medih kasidelerine gazel ve atlâl (kalıntı) ile giriş yaptığı için bu medhiyesinde de atlâl²⁶⁹ ile başlamaktadır. İlk 34 beyit atlâl konulu giriş gazeli ve ma'tla'ı ile mukaddemesini oluşturmaktadır. 35'nci beyti tehalluş beyti yani Peygamber medhine geçiş yapılan beytidir. Hz. Muhammed'i methettikten sonra şiirini duayla tamamlamaktadır. Bu şiirinin unvanında 1063/1653 yılında Hz. Peygamber'e olan sevgisinden dolayı irad ettiği yazılmaktadır.²⁷⁰ Kasidelerin ma'tla', mukaddime, tehalluş ile hâtıme bölümleri ve bu bölümlerin muhtevaları çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı için burada kısaca bilgi verilerek beyitlerden örnek verilmekle yetinilecektir.

Aşağıdaki örnek, birinci Peygamber medhi kasidesinden atlâl (kalıntılar) muhtevalı ma'tla'ıdır. (Kâmil)²⁷¹

هَذَا الْعَقِيقُ وَتِلْكَ شُمُّ رِعَانِهِ فَأَمْرُجُ الْجُيْنِ الدَّمْعِ مِنْ عِصْيَانِهِ

²⁶⁹ Atlâl ile ilgili bilgi için çalışmanın 230. sayfasına bkz.

²⁷⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6.

²⁷¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6.

Bu ‘Akik’ tir ve şunlar da onun dağlarının tepeleridir. Öyleyse göz yaşının gümüşünü, onun saf altını ile karıştır.

Bu beyitte şair, Hz. Peygamber’in diyarına varınca gözünün yaşını, onun saf altınıyla karıştır diyerek orada iyice ağla, hasret ve özlemini gider demek istemiştir. Övülene verdiği önemle, asıl mahbubu ne kadar çok sevdiğini, ona ne kadar değer verip saygı gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Aşağıdaki beyitler, şairin Peygamber medhiyesi temalı kasidesinin atıl muhtevalı mukaddimesi bölümünden örnektir.²⁷² (Kâmil)

وَأَنْزِلْ فَمَّ مُمْرَسٌ أَبَدًا تَرَى فِيهِ قُلُوبَ الْعِشْقِ مِنْ رُكْبَانِهِ
وَأَشْمَمُ عَيْرٍ تُرَابِهِ وَالْثَمَّ حَصَى فِي سَفْحِهِ انْتَثَرَتْ عُقُودُ جُمَانِهِ
وَأَعْدِلْ بِنَا نَحْوَ الْمُحْصَبِ مِنْ مَنَى وَاحْذَرْ رُمَاةَ الْغُنَجِ مِنْ غَزْلَانِهِ

(Orada) konakla, orada bir düğün yeri vardır ki aşıkların kalbini, sonsuza kadar oranın hizmetçilerinden (misafirlerinden) görürsün.

Oranın toprağının kokusunu kokla ve çakıl taşlarını öp, (zira) oranın dağlarının eteğinde incilerinin gerdanlıkları saçılmıştır.

Mina’dan Muhassab’a kadar bize dürüst davran ve oranın ceylanlarının işvelilerinden korun.

Görüldüğü üzere bu beyitlerinde mahbubun diyarının güzelliğinden, ziyaretçilerinin kalplerindeki aşklarından, toprağının güzel kokusundan ve çakıl taşlarının öpüleceğinden bahsetmesiyle yine mahbuba olan sevgisini anlatmaktadır.

Aynı zamanda bu Peygamber medhiyesinin atıl temalı mukaddimesinde tabiat tasviri de yapmaktadır. Özellikle bu şiirinde Medine’yi gökten inen bir galaksiye, oranın sakinlerini yıldızlara ve şehrin üzerindeki yeşillikleri sebebiyle bir bahçeye benzetmektedir. Ayrıca insanî sıfatlar üzerinden de çiçeklerini kadınların kırmızı

²⁷² İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 6.

yanaklarına ve ağaçlarının dallarını da kadınların endamlarına benzeterek tasvir etmektedir.²⁷³ (Kâmil)

أَكْرِمَ بِهِ مِنْ مَرْبَعٍ مِنْ وَرْدِهِ الْوَجَنَاتُ وَالْقَامَاتُ مِنْ أَعْصَانِهِ
مَعْنًى إِذَا غَيَّ حَمَامُ أَرَاكِه رَفَصَتْ بِهِ طَرَبًا مَعَاطِفُ بَانِهِ
فَلَكُ تَنْزَلُ فَهُوَ يُحْسِبُ بُقْعَةً أَوْ مَا تَرَى الْأَقْمَارَ مِنْ سُكَّانِهِ

Onu, yanakları onun kırmızı gülünden ve endamları da onu ağaçlarının dallarından olan güzel bir bahçeyle şerefendir.

(O bahçe öyle güzel) bir misafirhanedir ki misvak ağacının güvercini şarkı söylediğinde, Bân (Moringa) ağacının paltoları (yaprakları) sevinçle dans eder.

(O bahçe) (gökten aşağı) inen bir gezegendir, buna rağmen yeryüzünden bir parça zannediliyor. Oysaki oranın sakinlerinin olan ayları görmüyor musun?

بَلَدٌ إِذَا شَاهدَتْهُ أَيقَنْتُ أَنَّ اللَّهُ تَمَنَّ فِيهِ سَبْعُ جَنَانِهِ

Bir şehirdir ki onu gördüğün zaman Allah'ın yedi cennetini onunla sekiz kaldığına inanırsın.

Aşağıdaki beyitleri de atıl temalı mukaddimesinin hissî gazel muhtevalı beyitlerine örneklerdir. Bu beyitlerde aşktan, kadınlarının güzelliğinden, hoş kokulu, güzel elbiseli ve parlak yüzlü oluşlarından bahsetmektedir.²⁷⁴ (Kâmil)

بَيْضٌ إِذَا لَعِبَتْ صَبًا بِدُيُوهَا حَمَلُ النَّسِيمِ الْمِسْكُ فِي أَرْدَانِهِ
عَمَدَتْ إِلَى قَبْسِ الضُّحَى فَتَبَرَّقَعَتْ فِيهِ وَقَعَهَا الدُّجَى بِدُخَانِهِ

Beyazlar (güzeller) nesimde (sabahleyin rüzgar eserken) etekleriyle oynadıkları zaman meltem, miski yenlerinde taşır.

(Güzeller) kuşluk vaktinin meşalesine doğru yöneldi, sonra o meşaleyle örtündü ve (zaten) karanlık onu dumanıyla örtmüştü.

²⁷³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6-7.

²⁷⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6-7.

Aşağıdaki beyitleri ise atlâl temalı mukaddimesinin afif gazel içeren beyitlerinden örneklerdir. Şair bu beytinde aşktan ve kalbinin aşka karşı tavrından söz etmektedir.²⁷⁵ (Kâmil)

يَا قَلْبُ لَا تَشْكُ الصَّبَابَةَ بَعْدَمَا أَوْفَعْتَ نَفْسَكَ فِي الْهَوَى وَهَوَانِهِ
هَوَى وَتَطْمَعُ أَنْ تَفَرَّ مِنَ الْهَوَى كَيْفَ الْفِرَارِ وَأَنْتَ رَهْنُ ضَمَانِهِ

Ey kalp! Kendini aşka ve aşkın küçük düşürmesine kaptırdıktan sonra bu tutulmadan şikâyet etme.

(Ey kalp) âşık olursun, sonra aşktan kaçmak istersin. Sen onun garantisi altında bir rehinken (ondan) nasıl kaçabilirsin?

İbn Ma'tûk'un Peygamber medhiyeli kasidelerinden atlâl konulu beyitlerine yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi, şairin şiirin ana temasıyla klasik kaside ve kaside mukaddimesi yapılarına uygun olarak şiir yazdığı görülmektedir. Şimdi ise tehalluş beyti, yani atlâl konulu mukaddimeden çıkıp şiirin asıl muhtevası olan medihe geçilen beyit incelenecektir. Bu beyitle beraber ana temayı içeren hâtimeden Hz. Muhammed'i medhinden ilk yedi beyti aşağıdaki gibidir. (Kâmil)²⁷⁶

- 34 لَمْ أَلْقَ قَبْلَ الْعِشْقِ نَارًا أَحْرَقَتْ بَشَرًا وَحُبُّ الْمُصْطَفَى بِجَنَانِهِ
35 خَيْرَ النَّبِيِّنَ الَّذِي نَطَقْتُ بِهِ ال تَوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ قَبْلَ أَوَانِهِ
36 كَهْفُ الْوَرَى عَيْثُ الصَّرِيخِ مَعَادُهُ وَكَفِيلُ نَجْدَتِهِ وَحِصْنُ أَمَانِهِ
37 الْمُنْطِقُ الصَّخَرِ الْأَصَمِّ بِكَفِّهِ وَالْمُحْرِسُ الْبُلْعَاءِ فِي تَبْيَانِهِ
38 لُطْفُ الْإِلَهِ وَسِرُّ حِكْمَتِهِ الَّذِي قَدْ ضَاقَ صَدْرُ الْعَيْثِ عَنْ كِتْمَانِهِ
39 قَرْنٌ بِهِ التَّوْحِيدُ أَصْبَحَ ضَاحِكًا وَالشِّرْكُ مُنْتَجِبًا عَلَى أَوْتَانِهِ
40 نَسَحَتْ شَرَائِعُ دِينِهِ الصُّحُفَ الْأَلَى فِي مُحْكَمِ الْآيَاتِ مِنْ فُرْقَانِهِ

34. Seçilmiş kişinin (Mustafa'nın/Hz. Peygamber'in) sevgisi onların ruhundayken, aşktan önce insanları yakan bir ateş görmedim.

35. (Hz. Muhammet fazilet olarak) nebilerin en hayırlısıdır. Kendisi gelmeden önce Tevrat ve İncil onun hakkında konuşmuştur.

²⁷⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 7.

²⁷⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 8.

36. İnsanların sığınağı, yardım isteyenlerin yağmuru, kurtuluşlarının sorumlusu ve güvenliklerinin kalesidir.

37. O eliyle dilsiz kayayı konuşuran, açıklamasıyla belagatçıları ve fesahatçıları susturandır.

38. O Allah'ın lütfu ve hikmetinin sırrıdır. Onun (yağmura) sığınmasından yağmurun göğsü daralmıştır.

39. O bir örnektir. Onunla tevhit (Allah'ın birliği) gülmeye ve şirk de (kendi) putlarına ağlamaya başladı.

40. Onun dininin şeriati, önceki sahifeleri (şeriatları) Kur'ân'ının muhkem ayetleriyle neshetti.

Şair Hz. Peygamber'in faziletini anlatırken meleklerin onun arkadaşı olduğunu ve bazı surelerin sırf onun faziletini anlatmak için indiğini ifade ederek onu şöyle methetmektedir.²⁷⁷ (Kâmil)

49 جِبْرِيلُ مِنْ أَعْوَانِهِ مِيكَالُ مِنْ أَخْدَانِهِ عَزْرِيْلُ مِنْ أَعْوَانِهِ

50 نُورٌ بَدَا فَأَبَانَ عَنْ فَلَاقِ الْهَدَىٰ وَجَلَا الضَّلَالَةَ فِي سَبِيلِ بُرْهَانِهِ

51 شَهِدْتُ حَوَامِيمُ الْكِتَابِ بِفَضْلِهِ وَكَفَىٰ بِهِ فَخْرًا عَلَى أَقْرَانِهِ

52 سَلْ عَنْهُ يَا سَيِّدَا وَطَةَ وَالضُّحَىٰ إِنْ كُنْتَ لَمْ تَعْلَمْ حَقِيقَةَ شَانِهِ

49. Cebrâil onun yardımcılardan, Mikâil onun dostlarından ve Azrail onun destekçilerindendir.

50. O görünen bir nurdur ki hidayet şafağından (karanlığı) kaldırmış ve burhanının ışıyla yanılığı göstermiştir.

51. Kitabın (Kur'ân'ın) hâ mîm sureleri²⁷⁸ onun fazilete tanık oldu ve bu fazilet denklerine karşı ona üstünlük olarak yetti.

52. Eğer onun şan ve makamının hakikatini bilmiyorsan onu Yasîn, Tâhâ ve Duhâ surelerine sor.

²⁷⁷ İbn Ma'tûk, *Divân*, 8–9.

²⁷⁸ Hâ mîm sureleri, hâ mîm harfleri ile başlayan Kur'ân-ı Kerîm'in yedi sureleridir. Bunlar Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhan ve Ahkaf sureleridir. Bkz. Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li'l-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: el-Ma'tba'atu'l-İslâmiyye, 1982), 217.

İbn Ma'tûk aşağıdaki beyitlerde Hz. Peygamber'i iki dünyaya sığdıramayacak kadar övmesine rağmen hala onu övmekte aciz kaldığını, kelime dağarcığının yetersiz olduğunu ve medihlerinin de eksik olduğunu şöyle anlatmaktadır.²⁷⁹ (Kâmil)

عُذْرًا فَإِنَّ الْمَدْحَ فِيكَ مُقْصِرٌ وَالْعَبْدُ مُعْتَرِفٌ بِعَجْزِ لِسَانِهِ
مَا قَدَرُهُ مَا شِعْرُهُ بِمَدِيحِ مَنْ يُثْنِي عَلَيْهِ اللَّهُ فِي قُرْآنِهِ

Özür diliyorum, şüphesiz ki bu övgü senin için eksiktir ve kul (seni övmeye) lisanının zayıflığını itiraf etmektedir.

Allah'ın Kur'an'ında övdüğü kimseyi övmek için ne onun (kulun) gücü, ne de şiiri (yeterlidir).

Şair bu medih kasidesinin sonunu yani hâtimesini duayla tamamlamaktadır.²⁸⁰

İkinci Peygamber Medhi ise şairin en uzun kasidesidir. 105 beyitten oluşmaktadır. Kafiyesi mîm olduğu için mîmiyyedir. Bahri de basîttir. İlk 40 beyti gazeldir ve hem afîf gazel hem de hissî gazel örneklerini içermektedir. Diğer 65 beyitte Hz. Peygamberi övmektedir. Bu beyitlerin içinde Hz. Peygamberin kabilesinin ve Ehl-i Beytin faziletlerinden bahsettiği beyitler de mevcuttur.

Şairin Peygamber medihlerinin bu kadar uzun olmasının yegâne sebebi Hz. Peygamber'e olan sevgi, samimiyet ve sadakatinin gösterme çabasından kaynaklanmaktadır. Kendisi de bu durumu üstteki örnek beyitlerinde açıkça ifade etmektedir.

Aşağıda verilecek olan bir diğer Hz. Peygamber medhiyesi konulu mukaddimesi ağırlıklı olarak afîf gazel türündendir. Şair mukaddimenin sonunu hissî gazel ile tamamlamaktadır. Aşktan şikâyet ederek aşkta sadakat ve vefanın olmadığını, aşkın gereğinin yerine getirilmediğini ve kinaye olarak aşk konusunda değişmediğini sadece aradaki zamanın uzamasının öyle yansıttığını anlatmaya çalışmaktadır.²⁸¹ (Basîf)

1 لَا بَرَّ بِي الْحُبِّ يَا أَهْلَ الْهُوَى قَسَمِي وَلَا وَفَتْ لِلْعَلَى إِنَّ حُبُّكُمْ ذِمِّي
2 وَإِنْ صَبَوْتُ إِلَى الْأَعْيَارِ بَعْدَكُمْ فَلَا تَرَقَّتْ إِلَى هَامَاتِهَا هَمِّي

²⁷⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 9.

²⁸⁰ Daha fazla bilgi için çalışmanın 62-63. sayfalarına bkz.

²⁸¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 10.

3	وَإِنْ حَبَّتْ نَارُ وَجْدِي بِالسُّلُوفِ فَلَا	وَرَّتْ زِنَادِي وَلَا أُجْرَى الثُّهَى حِكْمِي
4	وَلَا تَعْصَفِرْ لَوْنِي بِالْهَوَى كَمَدًا	إِنْ لَمْ يُورِّدْهُ دَمْعِي بَعْدَكُمْ بِدَمِي
5	وَلَا رَشَفْتُ الْحُمَيَّا مِنْ مَرَاشِفِهَا	إِنْ كَانَ يَصْفُو فُؤَادِي بَعْدَ بُعْدِكُمْ
6	وَلَا تَلَذَّذْتُ فِي مَرِّ الْعَذَابِ بِكُمْ	إِنْ كَانَ يَغْدُبُ إِلَّا ذِكْرُكُمْ بِقَمِي
7	خَلَعْتُ فِي حُبِّكُمْ عُذْرِي فَأَلْبَسَنِي	تَجَرُّدِي فِي هَوَاكُمْ خِلْعَةَ السَّقَمِ
8	مَا صِرْتُ بِالْحُبِّ بَيْنَ النَّاسِ مَعْرِفَةً	حَتَّى تَنْكَرَ فَيْكُمْ بِالضُّعَى عَلَمِي
9	لَقَدْ قَضَيْتُمْ بِظُلْمِ الْمُسْتَجِيرِ بِكُمْ	وَيَلَاهُ مِنْ جُورِكُمْ يَا حَيْرَةَ الْعَلَمِ
10	أَمَّا وَسُودَ لَيْالٍ فِي غَدَائِكُمْ	طَالَتْ عَلَيَّ فَلَمْ أَصْبِحْ وَمَ أَنْمِ

1. Ey aşk ehli, eğer size karşı sözüümü yerine getirmediysem bu aşkta sadakat olmadığından ve (aşk gibi) yüce şeylere dair ahde vefa olmamasındadır.

2. Eğer sizden sonra yabancılara meyletseydim, gayretim onların başlarına kadar da yükselmezdi!

3. Aşk acısından kurtulmamın ateşi sönseydi tetiğim kıvılcım çıkarmaz ve akıl, bilgeliğimi ihsan etmezdi.

4. Eğer sizden sonra gözyaşım onu kanımla boyamasaydı, rengim solarak aşkla sararmazdı.

5. Ve sizin uzaklaşmanızdan sonra kalbim boş kalmasaydı, içki kadehlerinden içki içmezdim.

6. Ve ağzım sadece sizin zikrinizle tatlınsaydı, sizin azabınızın acısını tatmazdım.

7. Ben sizin aşkınızla ilgili bahanemi bıraktım, sonrasında sizin aşkınızdaki yalnızlığım bana hastalık elbisesini giydirdi.

8. Ben insanlar arasında sevilerek tanınmadım ve hatta sizin hakkınızdaki bilgim, yorgunlukla gizlendi.

9. Muhakkak ki siz, sizden aman dileyen kimsenin uğradığı haksızlıkla ilgili (iyi) hüküm verdiniz. Ey 'Alem dağının komşuları, size yapılan zulme yazıklar olsun!

10. Sizin saç örgülerinizdeki gecelerin karanlığı benim üzerime uzadı. Bundan dolayı ne sabahlayabiliyorum ne de uyuyabiliyorum.

Aşağıdaki beyitler kasidenin mukaddimesinden hissî gazel içerikli beyitlerdir. Şair burada sevgilinin dış güzelliklerini teşbih ve isti'âre sanatını kullanarak tasvir etmektedir. (Basît)²⁸²

مُفْلَجَاتٌ ثَنَائِيَهُمْ حَوَاجِبُهُمْ مَقْرُونَةٌ بِالْمَنَائِيَا فِي لِحَاطِهِمْ
كُلُّ الْمَلَاخَةِ جُزْءٍ مِنْ مَلَاحَتِهِمْ وَأَصْلُ كُلِّ ظَلَامٍ مِنْ قُرُوعِهِمْ
وَاطُولَ لَيْلِي وَوَيْلِي فِي ذَوَائِبِهِمْ وَرَقَّتِي وَخُولِي فِي خُصُورِهِمْ

Onların ön dişleri ayrık ve kaşları, gözlerinin uç kısmına doğru ölümlerle bitişiktir.

(Dünyadaki) güzelliklerin tümü onların güzelliklerinin bir parçası ve karanlığın (siyahlıkların) özü de onların dallarındandır (saçlarındandır).

Gecemin uzunluğu ve üzüntüm onların simsiyah perçemlerinde, hastalığım ve zayıflığım onların bellerinde uzatıldıkça uzatıldı.

Bu gazellerden sonra tehalluş beytiyle kasidenin asıl konusu olan Hz. Peygamber'in medhi başlamaktadır. İlk başta Hz. Peygamber'in yaratılışı, ismi, bazı sıfatlarıyla bunların mübarekliğine ve faziletlerine değinmektedir. (Basît)²⁸³

41 عُرِّ عَنِ الدَّرِّ لَمْ تَقْضُلْ مَبَاسِمَهُمْ إِلَّا سَجَايَا رَسُولِ اللَّهِ ذِي الْكَرَمِ
42 مُحَمَّدٍ أَحْمَدَ الْهَادِي الْبَشِيرِ وَمَنْ لَوْلَاهُ فِي الْعَيِّ ضَلَّتْ سَائِرُ الْأُمَمِ
43 مُبَارَكُ الْإِسْمِ مَيِّمُونَ مَا ثَرَهُ عَمَّتْ فَاتَاؤُهَا بِالْعَوْرِ وَالْأَكْمِ
44 طَوْقُ الرِّسَالَةِ تَاجُ الرُّسُلِ خَاتَمُهُمْ بَلْ زِينَةُ الْعِبَادِ اللَّهُ كَلِيمُ

41. Onların dudaklarındaki süs ve güzellik dişlerinin beyazlığından değil, o güzellikler ancak şeref sahibi Hz. Muhammed'in yaradılışındandır.

42. Müjdeleyen ve hidayet eden Ahmet Muhammet'tir ve o olmasaydı ümmetlerin hepsi günahlar uğruna yoldan sapardı.

43. İsmi mübarektir, güzel davranışları uğurludur. Onun sünnetleri, ovaları ve vadileri kapsadı (her yere yayıldı).

²⁸² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 12.

²⁸³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 12.

44. *Risalet'in gücü, Peygamberlerin tacı ve sonucusudur. O Allah'ın kullarının tamamı için bir ziynettir.*

İbn Ma'tûk, aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'in Allah katında insanlardan ve nebilerden üstün olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁴ (Basît)

قَدْ جَلَّ عَنْ سَائِرِ التَّشْبِيهِ مَرْتَبَةً إِذْ فَوْقَهُ لَيْسَ إِلَّا اللَّهُ فِي الْعِظَمِ

Makam ve mertebe olarak benzerlerinin (insanların ve Peygamberlerin) hepsinden üstündür. Büyüklükte onun üstünde Allah'tan başka bir şey yoktur.

Bunların devamında Hz. Peygamberin ailesi hakkında düşünce ve duygularını aşağıdaki beyitlerle şöyle ifade etmektedir.²⁸⁵ (Basît)

فِيهِ بَنُو هَاشِمٍ زَادُوا سَنًا وَعِلًّا فَكَانَ نُورًا عَلَى نُورٍ لَشَبْهِهِمْ

Haşimoğulları onunla şeref ve yücelik olarak yükseldiler. Hz. Peygamber onlardan olduğu için de nur üstüne nur oldu.

مَنْ مِثْلُهُمْ وَرَسُولُ اللَّهِ وَاسِطَةٌ لِعِقْدِهِمْ وَسِرَاجٌ فِي بُيُوتِهِمْ

Kim onlar gibi olabilir? Ki Allah'ın resulü onların gerdanlıklarında (en değerli) bir taş ve evlerinde bir kandildir.

Şair daha önce örnek beyit vererek zikredildiği gibi Hz. Muhammed'in tüm insanlar ve nebilerden üstündür dediği ifadeye yakın olarak meleklerin bile yüzlerindeki nuru ondan aldığını ifade etmesiyle bir nevi Hz. Muhammed'in meleklerden de üstün olduğunu belirterek övmektedir.²⁸⁶ (Basît)

نَبِيُّ صِدْقٍ بِهِ غُرُّ الْمَلَائِكَةِ لَا تَنْفَكُ طَائِفَةٌ مِنْ أَمْرِ رَحْمٍ

Doğruluk ve dürüstlüğün Peygamberidir, Rablerinin emrinden hiçbir zaman çıkmayan bir grup olarak meleklerin yüzündeki nur onun sayesinde.

²⁸⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 13.

²⁸⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 14.

²⁸⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 14.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere İbn Ma'tûk'un Peygamber medhiyeleri yazmaya sevkeden ana saik Rasulullah'a olan samimi sevgisidir. Bunu kendisi aşağıdaki beyitlerinde şöyle dile getirmektedir.²⁸⁷ (Basît)

هُوَ الْحَبِيبُ الَّذِي جُنْتُ فِيهِ هَوًى يَا لَأَيْمِي فِي هَوَاهُ كَيْفَ شِئْتُ لَمْ
أَرَى مَمَاتِي حَيَاتِي فِي حُبِّهِ وَخَنَتِي وَشَقَاتِي أَهْنًا النِّعَمِ

O, aşkıdan kendisine deli olduğum bir sevgilidir. Ey onun aşkı hakkında beni kötöleyen, istediğin gibi kötüle!

Ben ölümümü, onun aşkıyla yaşamamı, zorluklarımı ve sıkıntılarımı en hoş nimet olarak görürüm.

Yine yukarıda da işaret edildiği üzere Rasulullah'ın soyu, Ehl-i Beyt'in fazileti, onlar hakkında inen sureler ve onlara olan sevgisinden bahsetmektedir.²⁸⁸ (Basît)

قَدْ حَقَّقَتْ سُورَةُ الْأَحْزَابِ مَا جَحَدْتُ أَعْدَاؤُهُمْ وَأَبَانْتُ وَجْهَهُ فَضْلِهِمْ
كَفَاهُمْ مَا بَعَمَى وَالضُّحَى شَرَفًا وَالتَّوْرِ وَالتَّنَجِيمِ مِنْ آيِ أَتَتْ بِهِمْ
سَلِ الْخَوَامِيمِ هَلْ فِي غَيْرِهَا نَزَلْتُ وَهَلْ أَتَى هَلْ أَتَى إِلَّا بِمَدْحِهِمْ

Ahzâb suresi, onların düşmanlarının kasten inkâr ettiği şeyi gerçek kıldı ve onların faziletinin varlığını açığa çıkardı.

Duha, Nebe, Nûr ve Necm (sureleri) ayetlerinden onlar için gelen, şeref olarak onlara kafidir.

Havâmîm surelerine sor! Acaba başkası için inmiş midir ve hel atâ (İnsan) suresi onların medhi dışında (başkasının medhi için) gelmiş midir?

هَوَاهُ دِينِي وَإِيمَانِي وَمُعْتَقَدِي وَحُبُّ عِزَّتِي وَعَوْنِي وَمُعْتَصِمِي
دُرِّيَّةٌ مِثْلُ مَاءِ الْمَزْنِ قَدْ طَهُرُوا وَطُطِرُوا فَصَفَتْ أَوْصَافُ دَاهِمِ

Onun aşkı benim dinim, imanım ve itikadımdır ve zürriyetinin (Ehl-i Beytin) sevgisi benim yardımcım ve sığınağımdır.

²⁸⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 13.

²⁸⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 14.

Onun aile fertleri hem kendi temiz olan hem de temizleyen yağmur bulutun suyu gibidir; (aynı şekilde) onların asillerinin nitelikleri de tertemizdir.

İbn Ma'tûk ikinci Peygamber medhiyesinin geri kalan kısmına örnek olarak verilen diğer beyitlerde de Hz. Muhammed'in zat ve sıfatlarıyla ilgili güzel övgülerde bulunmaktadır.

Şair tıpkı birinci Peygamber medhiyesinde olduğu gibi ikinci Nebevî medih temalı kasidesinin hâtimesini de anlamlı bir dua ile tamamlamaktadır. Bu beyitlerden birkaç örnek verilerek Peygamber medhiyesi bölümü tamamlanacaktır.²⁸⁹ (Basît)

يَا سَيِّدِي يَا رَسُولَ اللَّهِ خُذْ بِيَدِي فَقَدْ حَمَلْتُ عَيْنًا فِيهِ لَمْ أَقِمِ
أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ مِمَّا قَدْ جَنَيْتُ عَلَى نَفْسِي وَيَا حَجَلِي مِنْهُ وَيَا نَدْمِي
إِنْ لَمْ تَكُنْ لِي شَفِيعًا فِي الْمَعَادِ فَمَنْ يُجِيرُنِي مِنْ عَذَابِ اللَّهِ وَالنِّقَمِ

Ey efendim, ey Allah'ın elçisi! Elimden tut, (çünkü ben) altından kalkamayacağım bir ağırlığı yüklendim.

Nefsime uyararak işlediğim bir suçtan dolayı Allah'a bağışlanma talebinde bulunuyorum. Vah ki ona karşı olan utancıma, vah ki pişmanlığıma...

Eğer kıyamet günü sen benim için şefaatçi olmazsan Allah'ın azabı ve öcünden beni kim kurtaracak?

Netice olarak şair her iki Peygamber medhiyesinde de klasik kaside yapısına uymuştur. Hz. Peygamber'in ve ailesini masumiyetini dile getirerek kendisinin onun soyundan gelmesine rağmen her iki şiirin sonunda da Hz. Muhammed'den şefat etmesini talep edip kendisinin masum olmadığı gibi düşüncelerini ifade etmiştir. Ayrıca çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği üzere Bûşîrî'den sonra gerek üslup gerekse kullandığı özel tabirlerle kendine özgü bir tarz ortaya koymuştur.

1.1.2. Hz. Ali'yi Medhi

Dinî medihler başlığı altına Hz. Muhammed'in ailesini medhi yani Ehl-i Beyt medhi de dahil edilmiştir. Bilindiği üzere Hz. Ali Rasulullah'ın yakın aile bireylerinden biridir. İbn Ma'tûk'un Hz. Ali hakkında yazmış olduğu bu kasidesi toplam 54 beyittir.

²⁸⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 15–16.

şairinin mukaddimesinin 24 beyti aynı Peygamber medhiyelerindeki gibi hissî gazel, afif gazel, atıl ve tabiat tasviri gibi içerikleriyle genel mahiyette gazel muhtevalıdır. Şair bu medhiyesinin diğer 30 beytinde ise Hz. Ali'yi Allah'ın velilerinin velisi, insanların dostu, imamı, dinin kopmayan ipi olarak ilim, fazilet, cesaret, adalet ve sadakat konularında övmektedir. Kasidenin kafiyesi kâf harfidir ve bahri de hafiftir.

Şair, Hz. Ali medhiyesinin mukaddimesine afif gazel ile başlayıp hissî gazelle tamamlamaktadır. Ancak bunu yaparken atıl ve tabiat tasviri gibi konuları da işlemektedir.²⁹⁰ (Hafif)

1	عَزَبَتْ مِنْكُمْ شُمُوسُ التَّلَاقِي	فَبَدَتْ بَعْدَهَا نُجُومُ الْمَآفِي
2	جَنَّ لَيْلُ النَّوَى عَلَيَّ فَأَمَسَتْ	فِي جُفُونِي مُبِيرَةٌ الْإِشْرَاقِ
3	أَخْبَرْتَنَا حَلَاوَةَ الْقُرْبِ مِنْكُمْ	أَنَّ هَذَا الْبِعَادَ مُرُّ الْمَذَاقِ
4	ذَكَ طُورَ الْعَزَاءِ نُورَ التَّجَلِّي	مِنْكُمْ لِلْوَدَاعِ يَوْمَ الْفِرَاقِ
5	أَنَسْتُ مُقْلَتَايَ نَارَ التَّنَائِي	فَاصْطَلَى الْقَلْبُ جَذْوَةَ الْإِشْتِيَاقِ

1. Sizleri görmenin güneşleri (aydınlığı) sizden ayrılıp gitti, bu güneşlerden sonra yerine parıldamanın yıldızları belirdi.
2. Uzaklığın (ayrılığın) gecesi beni sardı ve benim göz kapaklarımda doğuşun aydınlığı oldu.
3. Sizlere yakın olmanın tatlılığı, bizlere bu uzaklığın (ayrılık) acı olduğunu öğretti.
4. Sizinle görüşmenin nuru, vedalaşılan ayrılık gününde teselli dağıtı (yıkıp) dümdüz etti.
5. Gözlerim uzaklığın ateşine alışı ve kalbim de özlemin koruyla yandı.

Hissî gazel konulu mukaddemesinden örnek beyitler:²⁹¹ (Hafif)

وَعُصُونًا خُضِرَ الْمَلَأِيسِ سُودَ الشَّدِّ	عُرِّ حُمَرُ الْحُلِيِّ وَالْأُورَاقِ
وَأَتَّقِ الضَّرْبَ مِنْ جُفُونِ مِرَاضٍ	وَاحْذَرِ الطَّعْنَ مِنْ قُدُودِ رِشَاقِ

²⁹⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 16.

²⁹¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 17.

(Oranın güzellerinin) elbiselerin yeşilliği, saçlarının siyahlığı ve takılarının kırmızılığıyla yapraklı dallar (gibidir).

(Onların) baygın gözlerinden gelen darbelerden kendini koru, güzel endamlardan gelen işve ve cilvelerinden sakın.

Atlâl ve tabiat tasviri temalı beyitlerinden örnekler şu şekildedir:²⁹² (Hafif)

9	وَتَرَأَى لَكَ الْحِجَارُ وَلَا حَتَّ	بَيْنَ حُمْرِ الْقَبَابِ شُهْبُ الْعِرَاقِ
10	حَيْثُ تَلْقَى مَرَابِضَ الْعَيْنِ تُبْنَى	بَيْنَ سُمُرِ الْقَنَا وَبَيْضِ رِقَاقِ
11	وَبُحُورًا حَمَلْنَ غُدْرَ حَدِيدِ	وَأَسُودًا صَحْبَنَ رُبْدَ الْعِتَاقِ
12	مَنْزِلُ كُلِّمَا بِهِ سَنَحَ السِّرِّ	بُ تَذُوبُ الْأَسُودُ بِالْإِشْفَاقِ

9. Hicaz sana göründü ve kubbelerin kızıllığı arasında Irak'ın yıldızları doğdu.

10. Orada, mızrakların karalığı ve kılıçların beyazlığı arasına bina edilen, güzellerin mevzileriyle karşılaşsın.

11. Ayrıca demirin gaddarlığını yüklenmiş denizler ve yırtıcılığın özüyle arkadaşlık etmiş aslanlarla (karşılaşsın).

12. Orası öyle bir yerdir ki ne zaman kabileler ortaya çıkarsa aslanlar şefkatten eriyip gider.

İbn Ma'tûk'un Hz. Ali medhiyesinin mukaddemesine verilen örneklerden asıl konu olan Hz. Ali'nin medhine geçilecektir. Yukarıda da zikredildiği üzere bu beyitlerde Hz. Ali'yi, onun sıfatlarını zikretmek suretiyle övmektedir. Aynı zamanda buradaki övgüler daha önce şairin Ehl-i Beyt konusunda mübalağa yaptığı eleştirilere kanıt niteliğinde olduğu değerlendirilebilir.²⁹³ (Hafif)

25	فَاقَتِ الدَّهْرَ زِينَةً مِثْلَ مَا قَدْ	فَازَ قَدْرُ الْوَصِيِّ بِالْأَفَاقِ
26	سَيِّدُ الْأَوْصِيَاءِ مَوْلى الْبَرَائِيَا	عُرْوَةُ الدِّينِ صَفْوَةُ الْخَلَاقِ
27	مَهْبِطُ الْوَحْيِ مَعْدِنُ الْعِلْمِ وَالْإِفْ	ضَالِ لَا بَلْ مُقَدَّرُ الْأَرْزَاقِ
28	بَدْرُ أَفْقِ الْكَمَالِ شَمْسُ الْمَعَالِي	غَيْثُ سَحْبِ النَّوَالِ لَيْثُ التَّلَاقِ

²⁹² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 16–17.

²⁹³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 17–18.

29	ضَارِبُ الشُّوسِ بِالطُّبَى ضَرْبُهُ الْبُحْ	لِ بِمَاضِي مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ
30	قَلْبُ أَجْرَى الْأَسْوَدِ إِذْ يَلْتَقِيهِ	كَوْشَاحِ الْحَرِيدَةِ الْمِثْلَاقِ
31	حُكْمُهُ الْعَدْلُ فِي الْقَضَايَا وَلَكِنْ	جَائِزٌ فِي نَفُوسِ أَهْلِ الثِّقَاقِ
32	عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ لَا يَغْ	زُبُّ عَنْهُ حِسَابُ ذَرِّ دِفَاقِ
33	حَاضِرٌ عِنْدَ عِلْمِهِ كُلِّ شَيْءٍ	فَطَوَالُ الدُّهُورِ مِثْلُ فَوَاقِ
34	مَلِكٌ كُلَّمَا رَقِيَ لِلْمَعَالِي	فَلَهُ النَّيِّرَاتُ أَذْنَى الْمَرَاقِي

25. (O) vasinin kadir ve kıymetinin ufukları elde ettiği gibi (sevgili de) bir güzellik olarak zamanı aşmıştır.

26. Vasilerin efendisi, insanların dostu, dinin bağı ve yaratanın seçilmiştir.

27. Vahyin iniş yeri, ilmin ve faziletlerin madeni, hatta ve hatta rızıkları takdir edendir.

28. O kâmil ufkun ayı, yücelerin güneşi, cömert bulutun yağmuru ve kavuşma gününün aslanıdır.

29. O (savaşta) kılıçlarla cesaretlileri vuran ve güzel ahlakın keskin kılıcıyla cimriliği yok edendir.

30. En cesur aslanların kalbi onunla karşılaştığı zaman bakire kızın salınan şalı gibi (tir tir titrerler.)

31. Hükümlerde onun hükmü adaletlidir ancak kötülük ehline (onların hakkında hüküm vermeye) gelince o zaman acımasızdır.

32. O görüneni ve görünmeyeni bilendir, (hatta) en ufak zerrenin hesabı bile ona gizli değildir.

33. Onun ilmi her şeyi kapsamaktadır, zamanların uzunluğu ona bir hıçkırık (ya da son nefes) gibidir.

34. O bir padişah'tır, ne zaman yüksek mertebelere ulaşırsa yıldızlar onun için (yine de) yükselmenin en aşağısı olarak kalır.

Görüldüğü üzere İbn Ma'tûk bu beyitlerde Hz. Ali'nin sahip olduğu veya kendisinin Hz. Ali'ye münasip gördüğü özelliklerden bahsederek mübalağalı bir şekilde methetmektedir.

Şair bu medhi de duayla bitirmiştir. Hz. Ali'ye olan sevgisini, en iyi şiirini ona yazmış olduğunu söyleyerek dile getirmektedir.²⁹⁴ (Hafif)

صَاغَا عَنْ سَوَىٰ عِلَاكَ شِهَابُ يَا شِهَابًا أَضَاءَ بِالْإِشْرَاقِ
فَالْتَفَتَ نَحْوَهَا بِعَيْنِ قَبُولِ فَلَهَا بِالْقَبُولِ أَسْنَىٰ صِدَاقِ
وَعَلَيْكَ السَّلَامُ مَا رَقَصَ الْعُصْ نِ وَغَنَّتْ سَوَاجِعُ الْأَوْرَاقِ

Ey doğmasıyla aydınlatan yıldız! Seyyid Şihâbiddîn bu kasideyi senin üstün merteben dışındaki şeylere karşı korumuştur.

Dolayısıyla sen ona kabul gözüyle bak, çünkü kabul gözüyle bakmak onun için en parlak çeyizdir.

Dallar dans ettikçe ve yaprakların ahengi şarkı söyledikçe selam (ve salat) senin üzerine olsun.

1.1.3. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi Medhi

Dini medih muhtevalı İbn Ma'tûk'un bu şiiri divanın üçüncü bölümünde yer almaktadır. Şekil olarak bend yani mensûr kasidedir. Hz. Peygamber'i medhiyle başlayıp Hz. Ali'yi medhiyle devam ederek döneminin yöneticisi Seyyid Bereke Hân'ı medhiyle sonlandırmıştır. Bu bendin neredeyse tamamına yakını Hz. Peygamber ve Hz. Ali medhiyesi olduğu için dini medihlerinden sayılmıştır. Hz. Peygamber medhiyesi kısmı şöyledir:²⁹⁵

بَاعِثُ الرُّسُلِ أُولَىٰ الْعَزْمِ * إِلَى الْعَرَبِ مَعَ الْعَجَمِ * وَمَنْ طَهَّرَ مَا أَخَذَتْ الْكُفْرُ مِنَ الرَّجْسِ
عَنْ مِلَّةٍ بِالطُّهْرِ * أَبِي الْقَاسِمِ ذِي الرَّافَةِ وَالرِّفَةِ وَالْقِسْوَةِ وَالْقُدْرَةِ مَعَ الْحِكْمَةِ
وَالْحُكْمِ * مُجَلِّي ظِلْمِ الْفِتْرِ * مِنْ نُورِ ضَحَى الْبَعْنَةِ * مِصْبَاحِ دُجَى الْمِلَّةِ * مُبْدِي نُجْحِ الْحَقِّ * وَخُفْيِ
سُبُلِ الْفُسْقِ * وَمَنْ فَجَّرَ فِي مُعْجَزِهِ الصَّمِّ مِنَ الصَّخْرِ * وَمَنْ حَنَّ لَهُ الْجِدْعُ
وَأَنْشَقَّ لَهُ الْبَدْرُ *

²⁹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 19.

²⁹⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 228.

(Allah) büyük azamet sahibi olan Peygamberleri acemlerle Araplara gönderendir. O öyle bir kimsedir ki küfürden hasıl olan pisliği, kendisinin temizliğiyle gidermiştir. Kâsım'ın babası, yöneticilik ve hikmetle beraber kıymet, güç, kuvvet, hiddet, incelik ve merhamet sahibidir. Peygamber olarak gönderilişin güneşinin nuruyla fetretin karanlığını aydınlatandır ve ümmetin karanlığının kandilidir. Hak yolunun aydınlatıcısı ve kötülüklerin yolunun örtendir. O öyle bir kimsedir ki onun sessiz mucizesiyle sert kayadan su fişkırmış, ceylan onunla konuşmuş ve hurma dalı onun özlemini çekmiş ve ay onun için ikiye bölünmüştür.

Hiz. Muhammed'den sonra Ali'yi methettiğı kısmı da aşağıda verilmektedir.²⁹⁶

وَمِنْ أَيْدِيهِ اللَّهُ تَعَالَى بِأَخِيهِ الْأَسَدِ الضَّارِبِ فِي أَبِيضِهِ الْأَرُوسِ*
وَالطَّاعِنِ فِي أَسْمَرِهِ الْأَنْفُسِ حَاوِي شَيْمِ الْعَرِّ* شَرِيفِ النَّسَبِ الطَّاهِرِ* بَحْرِ الْكَرَمِ
الرَّاحِرِ* مَنْ رَدَّ لَهُ الْفُرْصُ فَجَلَى عَسَقُ اللَّيْلِ* وَمَنْ حَاطَبَهُ تُعْبَانُ وَمَنْ عَلِمَ الْجَبْرِيلُ*
إِمَامًا بَطَلًا غَالِبًا* مُعَاوِرَ بَنِي غَالِبٍ* مَوْلَايَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ* مُحْيِي سُنَنِ الدِّينِ* أَبِي
الْعَرِّ الْمَيَامِينِ* شَمْسُ الْفَضْلِ وَالْعِزَّةِ* أَقْطَابُ سَمَاءِ الرُّتَبَةِ* أَقْمَارُ دُجَى الْأُمَمَةِ* أَنْوَارُ هُدًى
فِيهِمْ بَانَ لَنَا الْعُيُ مِنَ الرُّشْدِ وَاسْتَبَصَّرَتِ الْعَمَى وَعَنْهُمْ نُقِلَ الْعِلْمُ وَفِيهِمْ خَزَنُ الْوَحْيِ
مَصَالِيْتُ مُصَلِّينَ ذَوِي زُهْدٍ وَتَقْوَى* فَعَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ صَلَوَاتُ الْمَلِكِ الْخَالِقِ* مَا سَبَّحَتِ الْخَلْقُ
وَمَا سَبَّبَ بِالرِّيحِ* وَمَا عَرَّدَتِ الْوُزُقُ* وَمَا اسْتَلَّ سِنَا الْبَرَقِ* ضِيَاءُ التَّيْرِ عَلَى الْأَفْقِ*

Peygamber öyle bir kimsedir ki yüce Allah onu başları kılıcıyla kesen aslan kardeşi (Hz. Ali) ile destekledi, o öyle bir mızrak saplıyor ki canlar onun mızrağının (ucundadır), o temiz hasletli ve şerefli nesep sahibidir. Taşan cömertliğin denizidir. O öyle bir kimsedir ki güneş onun için geri döndü ve gecenin karanlığını aydınlattı, yılan onunla konuştu ve Cibril ondan eğitim aldı. Zaferin kahramanının imamı, zaferin çocuğunun komutanı efendim Ali b. Ebî Talib'tir. O dinin sünnetlerinin ihtiyacı, mübarek beyaz yüzlülerin babası, onlar (Hz. Ali'nin çocukları) zürriyet ve faziletin güneşleri, rütbeli göğün eksenleri, ümmetin karanlığının ayları, hidayet nurları ki onların vasıtasıyla bize hidayetten sapmak görüldü, körler görmeye başladı, ilim onlardan bize

²⁹⁶ İbn Ma'tûk, Dîvân, 228-229.

geldi ve vahyinin hazinesi onların arasındadır. Onlar takva ce züht sahibi namaz kılanların koruyucusudur. Rüzgâr estiği ve mahlukat tesbih çektiği, güvercinler öttüğü ve şimşegın parıltısı ufuktan altın renkli ışığı çıkardığı müddetçe yaratan ve her şeyin sahibi Allah'ın salâtı onu (Hz. Ali) ve onların (çocukları) üzerine olsun.

İbn Ma'tûk'un dini medihleri bu üstteki örnekle tamamlanmış bulunmaktadır. Netice olarak şairin muhteva açısından dini medih kasideleri, matla', mukaddime, teħalluş ve hâtimeden oluşacak bir şekilde yazıp, giriş bölümündeki atıl ve gazel temalarını güzelleştirici bedî' sanatlarıyla ele alarak geleneksel klasik kaside yapısına²⁹⁷ uygun olarak işlemiştir. Şair bunu yaparken asıl amacı olan medihten taviz vermemektedir. İbn Ma'tûk'un bu medihleri dile getirmesinin sebebi Hz. Muhammed'e olan samimi sevgi ve sadakat duygularıdır.

1.2. Siyasî Medihleri

Daha önce medih başlığı altında da bahsedildiği gibi Araplarda medih şiiri Cahiliye döneminden beri var olagelen en önemli şiir konularından biridir. Özellikle Cahiliye döneminde yöneticilerin şairlere önem vermesi, onların güçlü şiirleriyle kabilece iftihar duyma ve şanını yüceltme, düşmanlarını alt etmek konusunda şiirin önemli bir işleve sahip olması dolayısıyla bu türden şiirle siyasî medhin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Şairler yöneticilerin şiire verdiği bu önemi görünce siyasî medhi bir meslek haline getirip yazdıkları medihleri yöneticilerin huzuruna gidip takdim etmişlerdir. Yöneticiler de şiirin bu gücünün farkındalığıyla şairleri saraylarına alıp onlara bolca bahşış vermişlerdir.²⁹⁸ Şairler, gündelik hayatlarında sıradan birer insan oldukları için yöneticilerin kendilerine sundukları lüks hayatı görüp, bir de üzerine bolca ihsanlara sahip olunca yöneticilere düzdükleri bu medihlerde onları mübalağalı olarak yüceltmeleri de kaçınılmaz olmuştur.

İslam ve Asr-ı saadette siyasî medih yerini Hz. Peygamberi övmeye, dini değerleri yüceltmeye evrilmiştir. Cahiliye döneminde medih konulu şiirlerde görülen gerçekçi olmayan mübalağalı anlatımlar bu aşamada terkedilmiştir. Sonraki tarihlerde İslam'ı savunmak ve yaymak için savaşılan fetih komutanlarını methetmek de bu dönemin medih

²⁹⁷ Hüseyin 'Atvân, *Muqaddimetu'l-Kasidetu'l-'Arabiyye fi's-Şi'ri'l-Câhili* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, 1970), 114-136.

²⁹⁸ Muhammed, *el-Medih fi's-Şi'ri'l-'Arabî*, 7.

konularından biri olmuştur. Bunların yanında siyasî medihler adalet, zekât, namaz, hac, oruç, takva gibi hususları konu edinmiştir.²⁹⁹

Emeviler döneminde siyasî medihlerin önemli sebeplerinden biri de Emevî yöneticilerin şairler üzerindeki baskısıdır. Nitekim şairler yöneticilerin korkusundan onların istek ve menfaatleri doğrultusunda kendilerini methedip muhaliflerini de yeren şiirler yazmışlardır. Aksi halde hapse atılmak, sürülmek veya idam edilmek gibi cezalarla karşılaşabiliyorlardı.³⁰⁰ Buradan hareketle Emevî dönemi şairlerinin saray şairliği yaptıkları kolaylıkla söylenebilir. Zira şairleri buna iten önemli faktör de can güvenlikleri olabilir. Bu dönemde üstteki konuların yanında kabile milliyetçiliği yapmak, siyasî hiziplerini savunmak, kendilerinin lehine ve muhaliflerin aleyhine şiirler yazmak da Emevî dönemi şairlerinin amaçları arasındadır.³⁰¹

Abbasiler döneminde de benzer şeylerin yanında siyasî medih, Abbasi halifeleri tarafından şairler aracılığıyla Müslüman halkları arasında geniş ve saygın bir yer edinmeleri için kullanılmıştır. Bu sebeple halifeler şairleri kendilerine çekmek için onlara bol bol hediye ve bahşişler vermişlerdir. Bu sefer şairler de padişahlara yaklaşmak ve onlardan daha fazla maddi kazanç elde etmek için birbiriyle yarışmışlar, neredeyse İslam'ın koyduğu sınırları zorlayacak şekilde abartıya kaçmışlardır.³⁰²

Osmanlı dönemi siyasî medihlerinde padişahların adalet, lütuf, cömertlik, savaşçılık, cesaret, feraset vb. sıfatları dile getirilmiştir. Bunlar dile getirilirken istiâre ve teşbih üsluplarından da yararlanılmıştır. Şairin yöneticiyi methetmesinin amacına gelince maddi beklenti ana gerekçe olarak görülse de şairlerin, maddi olarak desteklemeyen yöneticiler için de medhiye yazıldıklarına şahit olunmuştur.³⁰³

İbn Ma'tûk'un siyasî medihleri kasidelerinin neredeyse tamamını ve divanın da büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Şairin siyasî medih temalı şiirlerinden önce

²⁹⁹ Muhammed, *el-Medih fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, 18.

³⁰⁰ Soyuyiğit, *el-Edebu'l-'Arabî*, 125–126; Clement Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, ed. Cemal Sezgin (Ankara: TİSA Matbaacılık Sanayii, 1971), 60–61.

³⁰¹ Muhammed 'Abdî'l-Mun'im Hafâcî, *el-Edebi'l-'Arabî ve Tarîhihi fi'l-'Aşreyni'l-Umevî ve'l-'Abbâsî* (Beyrut: Dâru'l-Celîl, 1990), 173.

³⁰² Hafâcî, *el-Edebi'l-'Arabî ve Tarîhihi fi'l-'Aşreyni'l-Umevî ve'l-'Abbâsî*, 158.

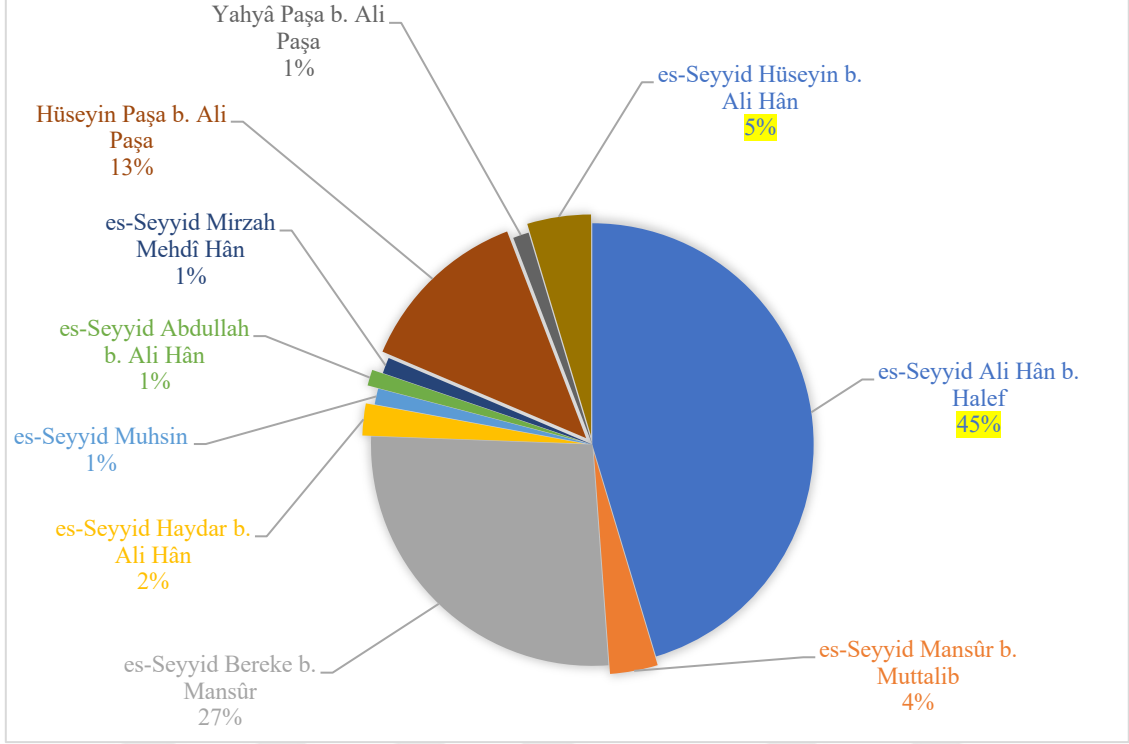
³⁰³ Yaşar Aydemir, "Medhiye (Türk Edebiyatı)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/410.

tablolarla şiir ve beyit sayılarından sonra da örnek beyitlerle muhtevalarından bahsedilecektir.

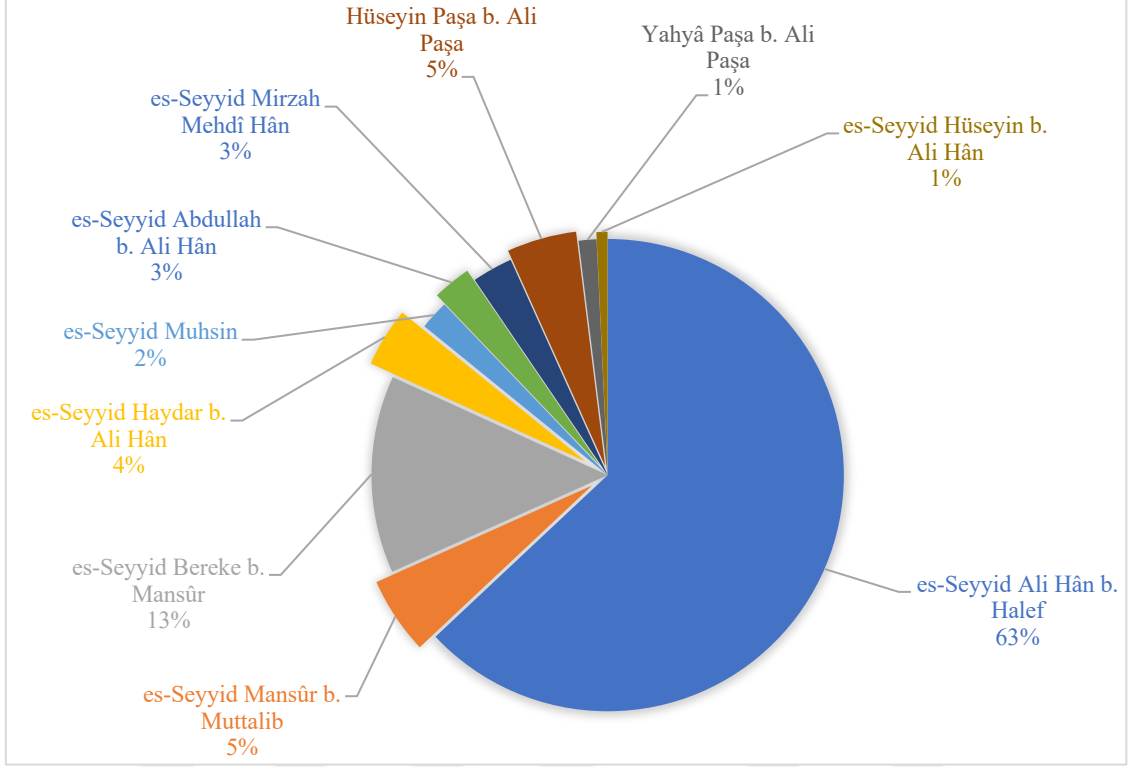
Yöneticiler	Nutfe	Mukatta‘a	Kaside	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Seyyid Ali Hân b. Halef	8	-	31	39	2178
Seyyid Mensûr b. Muttalib	-	-	3	3	183
Seyyid Bereke b. Mansûr	12	2	9	23	467
Seyyid Haydar b. Ali Hân	-	-	2	2	140
Seyyid Muhsin	-	-	1	1	69
Seyyid Abdullah b. Ali Hân	-	-	1	1	91
Seyyid Mirzah Mehdî Hân	-	-	1	1	96
Hüseyin Paşa b. Ali Paşa	9	-	2	11	165
Yahyâ Paşa b. Ali Paşa	-	-	1	1	42
Seyyid Hüseyin b. Ali Hân	3	-	1	4	26
Şiir Sayısı	32	2	52	86	3457
Beyit Sayısı	64	9	3384	3457	3457

Bu tabloda nutfe, mukatta‘a ve kaside olarak 86 şiir ve 3457 beyit siyasî medih muhtevalıdır ki bunların içerik olarak tamamı yöneticilere yönelik medihleridir. Yine tabloda bu şiirlerin bunların toplam kaç yöneticiye atfedildiği, hangi yöneticiye nicelik olarak kaç şiir ve kaç beyit söylendiği de gösterilmektedir. Aşağıdaki tablolarda da bunların yüzdelik oranları şiir ve beyit sayıları olarak ele alınmaktadır.

ŞİİR SAYILARINA GÖRE YÖNETİCİLERE YAZILAN MEDİHLERİN YÜZDELİK DAĞILIMI

BEYİT SAYILARINA GÖRE YÖNETİCİLERE YAZILAN MEDİHLERİN YÜZDELİK DAĞILIMI

İbn Ma'tûk'un bu kadar siyasî medhiyeler düzmesinin temel sebeplerinden birisi fakir bir aileden geldiği için dönemin büyük siyasî yöneticisi Seyyid Ali Hân'ın himayesinde yetişmiş olması olabilir. Zira Seyyid Ali Hân'ın, kendisinin ikinci öğretmeni olduğundan daha önce de bahsedilmişti. İbn Ma'tûk'un daha çocukluk dönemlerinde siyasîlerle başlayan ilişkisi daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Haliyle bu durum onun şiirlerine, yazmış olduğu siyasî medihler şeklinde yansımaktadır. Nitekim bunların da pek çoğunu Seyyid Ali Hân'a söylemiştir.

Daha önce de işaret edildiği üzere İbn Ma'tûk yaşamı boyunca her yöneticiye medihler söylemiştir. Bunun da belli başlı sebeplerine gerek birinci bölüm olsun gerekse ikinci bölümün başlarında olsun yer yer değinilmiştir. Bunların yanında İbn Ma'tûk'un şiirleri bir bütün olarak değerlendirilince yöneticileri övmesinin temel sebebinin onlara olan bağlılığını, hayranlığını, sevgisini ve saygısını bildirmek olduğu söylenebilir. Her ne kadar İbn Ma'tûk'un asıl gayesi yöneticilerin cömertlikleri üzerinde durup, onların gücü ve nimetlerinden yararlanmak gibi görünse de İbn Ma'tûk, idarecileri överken kendi zâtlarında ve amellerinde olan şeyleri benzetme üslubuyla övmektedir. Sonuç olarak şairin dönemindeki tüm yöneticilerle arasını iyi tuttuğu rahatlıkla söylenebilir. Yine şair

Kurban Bayramı, Ramazan Bayramı, düğünler, törenler, savaşa gidiş ve dönüşler gibi önemli günlerde onları unutmayıp medhiyeler kaleme almıştır.

Bir sonraki başlıkta İbn Ma'tûk'un yöneticilere medhiyeleri içerisinde en çok medih şiiri söylemiş olduğu Seyyid Ali Hân'ı Medhi ele alınacaktır.

1.2.1. Seyyid Ali Hân b. Halef'i Medhi

Seyyid Ali Hân'ın nesebi, el-Mevlâ es-Seyyid Ali Hân b. Halef b. Muttalib b. Haydar el-Müsevî el-Muşa'sa'î el-Hûveyzî'dir.³⁰⁴ Doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.³⁰⁵ 1060/1650 ile 1088/1677 yılları arasında yani yaklaşık 28 yıl Muşa'sa'î Devleti padişahlığını yapmıştır.³⁰⁶ Vefat tarihiyle ilgili *A'yânu's-Şî'a*'da m. 1052, 1058 veya 1074 yılları geçse de 1088/1677 yılında vefat ettiği daha kesindir.³⁰⁷ Zira hüküm süresi 1088/1677 yılına kadar sürdüğüne göre bu tarihten önce vefat etmesi imkansız olmaktadır. Kendisi de alim, müellif, şair ve tasavvufa meyilli bir şahsiyet olarak tebaasını hükmü süresince insaf ve adaletle idare etmiştir.³⁰⁸ Seyyid Nimetullah el-Cezâirî, Seyyid Ali Hân'ı alim, edip, âbid ve salih olarak nitelendirmiştir.³⁰⁹ İbn Ma'tûk da şiirlerinde kendisinden aynı özelliklerle bahsetmektedir.³¹⁰

Seyyid Ali Hân alim ve müellif bir babanın çocuğu olduğu için kendisi de ilim meydanında birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. en-Nûru'l-Mubîn: Dört cilt halinde telif edilen bu eserin konusu hadistir.
2. Hayru'l-Mekâl fî Medhi'n-Nebî ve'l-Âl: Adından anlaşılacağı üzere bir Peygamber ve Ehl-i Beyt medhiyesi divanıdır. Bu eseri de dört cilttir.
3. Nuketu'l-Beyân: Tefsir ve hadislerle ilgili birtakım bilgileri de içeren Seyyid Ali Hân'ın bu eseri, bazı alimlerle arasındaki karşılıklı konuşmalar ile Peygamber, düşünür ya da fazilet sahibi sufilerden hikmetli sözler

³⁰⁴ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a* (Beyrut: Dâru't-Te'âruf li'l-Ma'tbû'ât, 1986), 3/230; el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne*, 3/164.

³⁰⁵ el-Hulv, *el-Ahvâz 'Arabistân*, 206.

³⁰⁶ Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 133; el-Hulv, *el-Ahvâz 'Arabistân*, 206.

³⁰⁷ el-Mâni', *el-Ahvâz, Kabâ'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A'lâmuhâ*, 261.

³⁰⁸ Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 135,137.

³⁰⁹ el-Hulv, *el-Ahvâz 'Arabistân*, 207–208.

³¹⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 187.

içermektedir. Ayrıca eserde şiir sanatlarıyla ilgili bazı bilgiler de ele alınmaktadır.

4. Muntahabu't-Tefâsîr: Bu eseri yalnızca tefsirle ilgilidir.
5. Hayru'l-Celîs ve Ni'amu'l-enîs: Şiir divanı olup ve dili Farsça'dır.
6. el-Mekâsid: Seyyid Ali Hân'ın, hocalarına yazdığı mektupları içerir. Ayrıca diğer kitaplarından bilgilerle soru cevap şeklinde birtakım bilgiler de ele alınmıştır.³¹¹

Seyyid Ali Hân'ın tüm bu üstün özellikleri onun eserlerine de yansımıştır. Dolayısıyla kendi döneminin şairlerinin medihlerine konu olmuştur. Daha önce değinildiği gibi bunlardan en önemlisi İbn Ma'tûktur. Buradaki başlıkta ise İbn Ma'tûk'un Seyyid Ali Hân'a söylediği medihlerin muhtevası üzerinde durulacaktır.

Daha önce verilen bilgilerde ve müşahade edilen tablolarda da olduğu gibi Seyyid Ali Hân, İbn Ma'tûk'un en çok siyasî medih söylediği yöneticidir. Hakkında sekiz mevâliyâ³¹² ve 31 kaside olarak toplam 39 medih kaleme almıştır. Bunların şiirlerdeki toplam beyit sayısı 2178 beyittir. Örnek beyitlerde de görüleceği üzere özellikle Seyyid Ali Hân'a bu kadar fazla medih yazmasının temel gerekçesi ona olan sevgisiyle aralarında hasıl olan dostluk ve vefa bağlılığıdır. İbn Ma'tûk Seyyid Ali Hân'a sadece padişahlığı sırasında değil o padişah olmadan önce de medihler söylemiştir.³¹³ Buradan malum olmaktadır ki şairin Ali Hân'a medih söylemesindeki tek amacı padişahlığından dolayı ondan yararlanmak değildir. Şimdi sırasıyla bu şiirleri ne zaman, ne için ve nasıl söylediğinden bahsedilerek örnek beyitler halinde ele alınmaya çalışılacaktır.

³¹¹ Şebur, *Târîhu'l-Muşa'şa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 138–139.

³¹² Mevâliyâ, fusha (sahih) veya ammice (melhûn/yanlış) yazılabilen bir şiir türüdür. Kendi içinde rubâ'î, a'rac ve nu'mânî olarak üçü ayrılır. Dört, beş ve yedi kafiye (dört, beş ve yedi şatır) olarak yazılır. Dört kafiye olarak yazıldığında her dördünün de ravî harfleri aynı olur. Buna rubâ'î denir. Beşli olarak yazıldığında dördüncü şatırının ravî harfi diğerlerinden farklı, diğer dördü ise aynı olur ki bu da a'recdir. Yedili olarak yazıldığında ilk üç şatırın ravî harfi aynı ve son üç şatırın ravî harfi de aynı fakat ilk üçtekinden farklı olur. Son yani yedinci şatırın ravî harfi de ilk üç şatırın ravî harfiyle aynı olur. Bunlar basit bahrinde yazılır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sefâ Halûşî, *Fennu't-Tahtî'i's-Şi'ri ve'l-Kâfiye* (Bağdat: Menşûrâtu Mektebeti'l-Musennâ bi Bağdâd, 1977), 343-346. Bu konu çalışmanın üçüncü bölümünde daha geniş ele alınacaktır.

³¹³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 26.

İbn Ma'tûk'un Seyyid Ali Hân'a atfettiği sekiz mevâliyâyâ gelince birinci mevâliyâ, rubâ'i mevâliyâdır yani bir nutfedir. Kafiye olarak lâmiyye ve vezni de basît bahrindedir.³¹⁴

يَا مَنْ بِسَيْفِ التَّوَالِ أَبَادَ نَفْسَ الْمَالِ وَمَنْ بِعَدْلِهِ لِأَفْطَارِ الْبُسَيْطَةِ مَالٌ
وَمَا جِدُّ مُدِّ نَشَا نَحْوِ الْمَكَارِمِ مَالٌ وَمَنْ بِسَيْفِهِ غُرُوشَ الْمُعْتَدِينَ أُمَالٌ

Ey ihsanın kılıcıyla malların canına okuyan (malını infak eden), ey adaletiyle (tüm) dünya ülkelerine giden (adaletinin tüm dünyaya bilindiği)kimse!

Ey şeref / cömertlik sahibi, doğduğundan beri sürekli büyük makamlara meyleden ve kılıcıyla zalim yöneticilerin tahtını kıran kimse!

Şair burada “ihsanın kılıcıyla malların canına okuyan” ifadesiyle cömertliğini ve “adaletiyle (tüm) dünya ülkelerine giden” ifadesiyle de adil olduğunu vurgulamaktadır. Yine ikinci beyitte de zalim ve zorbalara karşı çıktığını ve böylece insanlar nezdinde büyüklüğünün arttığını ima etmekle haksızlığa karşı olduğunu söylemek istemektedir.

İkinci mevâliyâsı ise mevâliyânın el-A'rec türünden olan beş şatırlı bir şiiridir. Kafiye olarak bir lâmiyye olup, vezni basît bahridir.³¹⁵

لَكَ رَاحَةٌ مِنْ عَطَايَاهَا الزَّمَانُ اِفْتَلَا وَلُيُوثُ حَرْبٍ لَهَا ذِيْبُ الْمَفَاوِزِ تَلَا
وَصَوَائِرُ كُلَّمَا عَزَمْتُ يَهْنُ اِفْتَلَا تَدْرِي الْأُسُودُ جَوَاهِرَهَا وَهْنٌ نِمَالُ
وَالْهَامُ تَبْكِي نَجِيعٌ وَتَضْحَكُ الْأَمَالُ

Senin bir elin var, zaman onun (verdiği) ihsanlarla dolup taşı, savaşan aslanların vardır ve çöllerde (savaş alanlarında) onları peşi sıra takip eden kurtları vardır.

Her ne zaman senin azmin (ellerin) kılıçlarla dolarsa, aslanlar onların hakikatini bilince karınca olurlar (zayıf bir varlık olurlar). Başlar kan ağlar ve umutlar de güler (sen galip gelmiş olursun).

³¹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 232.

³¹⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 233.

Şair bu beyitlerinde “zaman senin elinin (verdiği) ihsanlarından dolup taşı” cümlesiyle Seyyid Ali Hân’ın cömertliğini ve “Aslanlarının savaş alanlarında peş sıra takip eden kurtları var” ifadesiyle de her süvari ve piyade şeklinde savaş alanına ardarda gelen savaşçı askerlerini övmektedir. Onların girdikleri her savaşta galip geldiklerini ve yine “(ellerin) kılıçlarla dolarsa” ifadesiyle Seyyid Ali Hân’ın cesaret ve yiğitliğini methetmektedir.

Üçüncü mevâliyyâ yine bir nutfedir. Kafiyesi kâftır, vezni basît bahridir.³¹⁶

كُنْتُ أَرْجِيكُمْ إِذَا قَلَّ الصَّدِيقُ صَدِيقٌ وَأَقُولُ فِينَكُمْ طَنُونِي تُدْرِكُ التَّصَدِيقُ
فَالآنُ مَعْلُومٌ عِنْدِي صَارَ بِالتَّحْقِيقِ مَنْ حُبُّكُمْ فَهُوَ مِنْكُمْ بِالصُّدُودِ حَقِيقُ

Gerçek dostlar azaldığında siz karşı umut bekliyordum ve şimdi sizin hakkınızda zanlarımın gerçek olacağını söylüyorum.

Şimdi benim nezdimde araştırmayla belli oldu ki hakiki manada kim sizi seviyorsa o sizdendir.

İbn Ma’tûk bu şiirinde de Seyyid Ali Hân’ı hakiki manada sevdiğini ima etmektedir. Aynı şekilde dört, beş, altı ve yedinci mevâliyâlarında da Seyyid Ali Hân’a olan sevgi ve özlemini ifade etmektedir.³¹⁷ Bu minvalde Ali Hân’a olan dostluk ahdini unutmadığını ancak Ali Hân’la arasında büyük bir engel olduğunu bildirerek bu sebeple ziyaretine gelemediğini şöyle dile getirmektedir.³¹⁸ (Basît)

يَا خَيْرِي مِنْ أَهْلِ وُدِّي وَمِنْ نَاسِي لَا تَحْسَبُونِي لِعَهْدٍ وَدَادِكُمْ نَاسِي
لَوْ لَمْ يَحِلْ طَوْدُ صَدِّ دُونَكُمْ رَاسِي أَتَيْتُكُمْ كَالْقَدَمِ أَسْعَى عَلَى رَاسِي

Ey sevdiklerim ve insanlarım içerisinde en güzidem! Size verdiğim dostluk ahdinin unuttuğumu sanmayın!

Eğer engelleyen dağ benim tarafımdan size engel olmamış olsaydı, sizin huzurunuzla cesurlar gibi başım üzerinde koşarak gelirdim.

³¹⁶ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 233.

³¹⁷ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 233.

³¹⁸ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 233.

Dolayısıyla İbn Ma'tûk burada Ali Hân'dan uzak kaldığını, bunun kendisinden kaynaklanmadığını, dışarıdan başka bir engel olduğunu ve buna rağmen sevgisinin devam ettiğini anlatmaya çalışmaktadır.

Seyyid Ali Hân'a yazmış olduğu son mevâliyâsında onu en güzel lafızlarla, anlamı narin ve kalpten gelen duygulu kelimelerle abartarak hatta bir insan olarak onda olmayan vasıflarla medhiyeler düzmek istediğini söylemektedir. Aynı şiirin ikinci beytinde bir itiraf sadedinde Ali Hân hakkında hakikatine uygun medih söylemek yerine abartarak ona beşer üstü vasıflarla söylediği medihlerin kendisini hayrete düşürdüğünü söylemektedir. Nitekim bu, Ali Hân hakkında yalan ve abartı olarak medih söylese bile yine de İbn Ma'tûk'un kendisine bu vasıfları yakıştırdığı anlamına gelmektedir. Aşağıdaki şiirde ise şair, memdûhun makam ve mertebe olarak beşeriyetin üstünde olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.³¹⁹ (Basît)

حَتَّامَ أَشْغَلَ بِفِكْرِ الْقَلْبِ وَأَعْدَبُهُ وَأُرِيدُ مَعْنَى لَطِيفٍ عَلَيْكَ أَكْذِبُهُ
وَالْمَدْحُ لَوْ لَمْ أَجِدْهُ فِيكَ وَأَهْدَبُهُ أُرِيدُ أَقُولُ الصِّدْقَ وَيُقَوِّئِي أَعْدَبُهُ

Ne zamana kadar kalbin düşüncesiyle uğraşıp ona engel olayım? (Zira) ben sana güzel manalı (cümleler ile) yalan (şiir) söylemek istiyorum.

Eğer senin hakkında en güzel ve en saf Medhi söylememiş olsaydım, doğrusunu söylemeyi isterdim ama daha hoş olanı beni geçti gitti (söylemiş bulundum).

Çalışmanın sınırlılığı gereği, İbn Ma'tûk'un Seyyid Ali Hân'a söylediği 31 kasidenin tamamından tek tek bahsetmek imkansızdır. Ancak bahsetmemek de divandaki şiirlerin genel manada yansıtılmamasına yol açar. Bu sebeple aşağıdaki tabloda Ali Hân'a atfedilen şiirlerin tamamının; divanındaki numaraları, kısa açıklamaları, beyit sayıları, kafiyesi, bahirleri ve şiir türleri olarak verilmesiyle yetinilecektir.

Nr.	Kısa Açıklaması	Beyit Sayısı	Kafiyesi	Bahri	Şiir Türü
-----	-----------------	--------------	----------	-------	-----------

³¹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

1	Seyyid Ali Hân'ın tahta geçmesinden önce 1055/1645 yılında söylediği medhidir.	64	تَصْرِيفِي	Kâmil	Kaside
2	Seyyid Ali Hân'ın, yöneticiliği döneminde Kerh'te kendisine karşı olan bazı Arap kabilelerle yaptığı savaşta elde ettiği zaferini methederek bu savaşı kazandığı için onu tebrik etmektedir.	70	الفَجْرِ	Tavîl	
3	Bir üstteki medhiyenin devamı niteliğinde bir diğer medhidir.	67	حَاصِلِ	Tavîl	
4	Seyyid Ali Hân'ın Ramazan Bayramını kutlayarak onu methetmekte ve hacca gitmek için izin talep etmektedir.	72	مُظَلِّمِ	Tavîl	
5	1063/1653 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	76	طِبَائِيهِ	Kâmil	
6	1064/1654 yılında Kurban Bayramını kutlayarak methetmektedir.	63	المَطْلَبِ	Kâmil	
7	1065/1655 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	73	يَحْمَرِهِ	Kâmil	
8	Seyyid Ali Hân'ın şahı ziyaretinden dönüşü sonrasında bu ziyarete karşı çıktığı için özür dileyerek onu methetmektedir.	71	المَنَا	Kâmil	
9	1066/1656 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	71	مَعَانِيهِ	Tavîl	

10	Seyyid Ali Hân'ın tuttuğu orucu kutlayarak methetmektedir.	69	فَيُجْمَعُ	Kâmil
11	1070/1660 yılında Kurban Bayramını kutlayarak methetmektedir.	72	دُبُونِي	Vâfir
12	1071/1661 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	76	السُّجُودِ	Hafif
13	1078/1668 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	86	ظَبَيَاتِهِ	Kâmil
14	1077/1667 yılında bazı Arap kabilelerle savaşıp onlara karşı kazandığı zaferi kutlayarak, Seyyid Ali Hân'ı ve çocuklarını methetmektedir.	38	العَصْرِ	Tavîl
15	1074/1664 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	83	بِحُدُودِي	Kâmil
16	Seyyid Ali Hân'ı methedip kendisine arzettiği kasidedir.	40	الشُّكْرِ	Tavîl
17	1077/1667 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	86	الْحَبِّبِ	Basît
18	1078/1668 yılında Ramazan Bayramını kutlamaktadır.	69	وَعَرَّجُوا	Basît
19	1078/1668 yılında torunun sünnet düğününü kutlayarak methetmektedir.	83	دَلَالِ	Kâmil
20	Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	81	وَصَلُّوا	Basît

21	1080/1670 yılında Seyyid Ali Hân'ın oğlu ve torununun sünnet düğününü kutlayarak methetmektedir.	81	الثَّانِي	Kâmil
22	1079/1669 yılında Seyyid Ali Hân'ın kendisine karşı çıkan bazı Arap kabilelerle savaşta galip gelişini ve Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	85	الْخَوَاطِرُ	Kâmil
23	1079/1669 yılında Seyyid Ali Hân'ın kendisine karşı çıkan bazı Arap kabilelerle Hûveyze'de girmiş olduğu bir savaşta galip gelişini kutlayarak methetmektedir.	52	المَعَالِي	Vâfir
24	1081/1671 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	73	الْعَوَالِي	Vâfir
25	1083/1673 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	91	حَكَاهَا	Hafif
26	1083/1673 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	72	الشَّبَابِ	Vâfir
27	1084/1674 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	72	دَرَاهَا	Ramel
28	1085/1675 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	93	السُّكَارَى	Vâfir
29	1086/1676 yılında Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	81	وَتَوَّأَمَا	Tavîl

30	1087/1677 yılında İbn Mâ'tuk felç olduğu halde oğlu Ma'tûk'a yaslanıp Seyyid Ali Hân'ı methetmektedir.	40	أَوْدَاجِهِ	Kâmil	
31	Seyyid Ali Hân'ı nesebini ve mezhebini zikrederek methetmektedir.	12	نَائِلُهُ	Basît	
32	Seyyid Ali Hân'ı methettiği rubâ'î mevâliyâdır.	2	مَالُ	Basît	Mevâliyâ
33	Seyyid Ali Hân'ı methettiği el-A'rec mevâliyâdır.	2	تَلَا	Basît	
34	Seyyid Ali Hân'ı methettiği rubâ'î mevâliyâdır.	2	التَّصْدِيقِ	Basît	
35	Seyyid Ali Hân'ı methettiği rubâ'î mevâliyâdır.	2	قَاسِي	Basît	
36	Seyyid Ali Hân'ı methettiği rubâ'î mevâliyâdır.	2	نَاسِي	Basît	
37	Seyyid Ali Hân'ı methettiği rubâ'î mevâliyâdır.	2	بِعَذَابِ	Basît	
38	Seyyid Ali Hân'ı methettiği rubâ'î mevâliyâdır.	2	بَالِي	Basît	
39	Seyyid Ali Hân'ı methettiği rubâ'î mevâliyâdır.	2	أَكْذَبُهُ	Basît	

Tabloda divandaki beytlere dair verilen bilgiler doğrultusunda da görüldüğü üzere 31 kaside toplam 2162 beyit, sekiz mevâliyyâ toplam 16 beyit olmakla beraber hepsi toplamda 39 şiir ve 2178 beyit olarak daha önce verilen bilgilerle aynılık göstermektedir.

Şairin Seyyid Ali Hân'a yönelik yazdığı kasidelerinde memduhu pek çok yönden övdüğü görülmektedir. Seyyid Ali Hân'ın övgüye konu olan özellikleri önce tek kaside üzerinden örneklendirilip ardından şairin daha fazla üzerinde durduğu özellikleri farklı başlıklar halinde ele alınacaktır.

İbn Ma'tûk'un Seyyid Ali Hân'ı methettiği tek bir kasideden verilecek beyitler şairin 1086/1676 yılında Seyyid Ali Hân'ın Ramazan Bayramını kutlayarak methettiği bir şiirindendir. Şiir toplam 81 beyittir. Ana konuyu içeren 32 ila 73. beyitler arası seçilmiştir.³²⁰ (Tavîl)

32	هُمَّامٌ لَدَى الْهَيْجَاءِ لَوْ أَنَّ بَأْسَهُ	بِبحرٍ طَمًا فِي مَدَدِهِ لَتَحَجَّمَا
33	وَدُو عَزَمَاتٍ لَوْ تُصَاغُ صَوَارِمًا	لَأَوْشَكَنَّ فِي صَمِّ الصَّفَا أَنْ تُصَمِّمَا
34	سُلَالَةٌ خَيْرِ الْمُرْسَلِينَ مُطَهَّرٌ	أَتَى طَاهِرًا مِنْ كُلِّ أْبْلَجٍ أَكْرَمَا
35	أَجَلٌ مُلُوكِ الْأَرْضِ قَدْرًا وَقُدْرَةً	وَأَشْرَفُهُمْ نَفْسًا وَأَطْيَبُ مُنْتَمَى
36	جَوَادٌ أَتَى وَالْجَوُّ جَوْنٌ فَأَصْبَحَتْ	أَيَادِيهِ فِيهِ كَالشَّيَاتِ بِأَذْهَمَا
37	وَوَائِي الْمَعَالِي بَعْدَ مَا خَرَّ سَقْفُهَا	فَشَيَّدَ مِنْ أَرْكَانِهَا مَا هَدَمَا
38	إِذَا الدَّهْرُ أَجْرَى جَحْفَلًا كَانَ قَبْلَهُ	وَإِنْ هَرَّ سَيْفًا كَانَ كَفًّا وَمَعْصَمَا
39	كَرِيمٌ عَيْوُنُ الْجُودِ لَوْلَا وَجُودُهُ	لَفَاضَتْ جَوَارِيهَا وَأَعْصَتْ عَلَى عَمَى
40	وَلُطْفٌ بَرَاهُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مُجْمَلًا	فَنَوَّعَهُ بِالْمَكْرَمَاتِ وَقَسَّمَا
41	هُوَ الْعَدْلُ إِلَّا أَنَّهُ إِذْ يَرُومُهُ	عَدُوٌّ بِظُلْمٍ كَانَ أَذْهَى وَأَظْلَمَا
42	هَلَالٌ حِمَامٌ فَوْقَهُ مِنْ دَلَاصِهِ	هَلَالٌ حَيَاةٍ يَنْزُكُ الْخُتْفَ أَقْصَمَا
43	وَبَدْرٌ كَمَالٍ بِالسُّرُوجِ بُرُوجُهُ	وَلَيْثٌ نَزَالٍ بِالْعَوَالِي تَأَجَّمَا
44	يَرَى عَامِلَ الْخَطِيئِ قَدًّا مُهْفَهِّمًا	وَيَحْسِبُ إِيمَاضَ الْيَمَانِي تَبَسُّمًا
45	إِذَا مَا تَوَلَّى لِلْوُتُوبِ عَلَى الْعَدَا	يَكَادُ عَلَيْهِ الدَّرْعُ أَنْ يَتَفَصَّمَا
46	عَنِّي لَدَيْهِ لَا يَزَالُ مِنَ الثَّنَا	كُنُوزٍ وَإِنْ أَضْحَى مِنَ الْمَالِ مُغْدِمَا
47	لَهُ نِقَمٌ مَخْدُورَةٌ عِنْدَ سُحْطِهِ	وَلَا عَرَوْ أَنْ عَادَتْ مِنَ الْعَقْرِ أَنْعَمَا
48	ضَحُوكٌ إِذَا اسْتَمَطَرَتْهُ فَهُوَ بَارِقٌ	يَجُودُ وَإِنْ جَرَبَتْهُ كَانَ مِخْدَمَا

³²⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 186–188.

- 49 وَصَعِبَ إِذَا اسْتَعْطَفْتَهُ لَانَ جَانِبًا وَعَدَبْتُ إِذَا عَادَيْتَهُ صَارَ عَلَقَمًا
- 50 حَوَى الْبَأْسَ وَالْمَعْرُوفَ وَالنُّسْكَ وَالنَّهْيَ وَحَازَ الْمَعَالِيَ وَالْتَفَى وَالتَّكْرُمًا
- 51 أَعَارَ وَمِيْضَ الصَّاعِقَاتِ حُسَامُهُ وَصَاغَ لِسَانَ الْمَوْتِ لِلرُّمَحِ هُدَمًا
- 52 وَبَرَّقَ فِي فَجْرِ الصَّبَاحِ جِيَادُهُ وَجَلَّلَهَا لَيْلًا مِنَ النَّفْعِ مُعَلَمًا
- 53 فَتَى أَصْلَحَ الْأَيَّامِ بَعْدَ فَسَادِهَا وَكَمَّلَ أَغْوَانَ الْكِرَامِ وَتَمَّمَ
- 54 وَبَيَّنَ مَا بَيْنَ الضَّلَالَةِ وَالْهُدَى فَأَوْضَحَ نَحْجًا طَالَمَا كَانَ أَقْتَمًا
- 55 وَقَوَّمَ زَيْغَ الدِّينِ بَعْدَ اعْوِجَاجِهِ فَأَصْبَحَ فِيهِ بَعْدَ مَا كَانَ قَيِّمًا
- 56 وَالزَّمَ أَهْلَ النَّصَبِ بِالنَّصِ فَاعْتَدَى فَصِيحُهُمْ لَا يُحْسِنُ النُّطْقَ أَبْكَمًا
- 57 فَلَوْلَاهُ لَمْ يَصِفُ الْعَدِيرُ مِنَ الْقَدَى وَأَصْبَحَ عَوْرًا مَأْوُهُ وَتَأَجَّمَا
- 58 أَفَاضَ عَلَيْهِ مِنْ أَدَلَّةٍ فَهَمِهِ سُبُلًا فَأَضْحَى طَيِّبَ الْوُزْدِ مُفْعَمًا
- 59 ذَكِيَّ إِذَا قُصَّتْ دَوَائِيْ مَدَحِهِ تَنَفَّسَ صُبْحُ الطَّرِيسِ مِسْكَاً مُخْتَمًا
- 60 لَهُ قَلَمٌ يَجْرِي الزَّمَانُ بِمَا جَرَى وَيَسْعَى الْقَضَا فِي إِثْرِ مَسْعَاهُ حَيْثُمَا
- 61 يَمْجُجُ رُضَابُ النَّحْلِ طَوْرًا لِسَانُهُ وَيَنْفُثُ طَوْرًا نَابَهُ سُمٌّ أَرْقَمَا
- 62 يَرَاغُ يُرِيغُ الْبَيْضَ إِمْضَاءَ حُكْمِهِ فَتَحَسَّبُ أَمْضَاهُنَّ ظُفْرًا مُقْلَمًا
- 63 يُتَرْجَمُ مَا يُوحِي إِلَيْهِ جَنَانُهُ فَيَنْتُرُ دُرًّا فِي السُّطُورِ مُنْظَمًا
- 64 فَصِيحٌ عَنِ الْأَسْمَاءِ جَمَجَمَ لَفْظُهُ وَأَسْمَعَ مَعْنَاهُ الْقُلُوبَ وَأَفْهَمَا
- 65 بِرُوحِي مِنْهُ رَاحَةٌ نَفَحَتْ بِهَا أَنَامِلُهُ مِنْ دَوْحِهِ فَتَكَلَّمَا
- 66 تَتَبَعَ خُضْرَ الْخُطِّ حَتَّى اسْتَوَى بِهَا فَحَلَّ عَلَى عَيْنِ الْحَيَاةِ وَحَيَّمَا
- 67 وَشَارَفَ مِنْهَا رَوْضَةَ الْقُدْسِ فَادَّعَى إِخَاءَ عَصَا مُوسَى وَأَقْلَامَ مَرِيَمَا
- 68 تَقَدَّسَتْ مِنْ طُودٍ بِأَمْنٍ طُورِهِ كَرِيمٌ رَوَى فَضْلَ الْخِطَابِ وَتَرْجَمَا
- 69 أَمْوَالِي إِنَّ الدَّهْرَ يَعْلَمُ فَضْلَكُمْ وَيَعْرِفُكُمْ أُنْدَى بَنِيهِ وَأَكْرَمَا
- 70 تَمَلَّكُكُمْ رِقٌّ الزَّمَانِ وَأَهْلُهُ فَلَيْسَ اللَّيَالِي فِيهِ إِلَّا لَكُمْ إِمَامَا
- 71 لَقَدْ كَانَ وَجْهُ الْأَرْضِ أَطْلَسَ مَعْبَرًا فَأَمْسَى لَكُمْ كَالْأَفْقِ يَزْهُو مُنْجَمَا
- 72 تَوَاضَعُكُمْ أَدْنَى مَوَاضِعُكُمْ لَنَا وَقَدَّرُكُمْ فَوْقَ السَّمَوَاتِ قَدْ سَمَا
- 73 لَعَمْرُكَ مَا جُودُ السَّحَابِ غَزِيرَةٌ وَلَكِنَّهُ عَلَّمَتْهُ فَتَعَلَّمَا

32. (Seyyid Ali Hân) savaş anında bir kahramandır; eğer onun cesareti, genişlemesinde suyu taşıyacak bir deniz olsaydı, deniz daha da genişleyip yayılırdı.

33. Ve o öyle bir gayret sahibidir ki eğer (onun gayreti) kılıç olarak işlenmiş olsaydı, neredeyse kayayanın sertliğine saplamasıyla (kayayı) yeniden şekillendirir.

34. Elçilerin (Peygamberlerin) hayırlısının soyundan tertemizdir (masumdur), en parlak (en masum) ve en asil (insanların) hepsinin (arasından) pâk olarak (dünyaya) gelmiştir.

35. Değer ve güç olarak yer yüzündeki padişahların en büyüğü, zatı bakımından onların en şerefli ve soy bakımından da en iyisidir.

36. Hava karanlık(ken) bir cömert geldi, sonra onun elleri onda (karanlık gecede) karanlıktaki (beyaz) lekler (karanlığı aydınlatan yıldızlar) gibi oldu.

37. Yüceliğin çatısı çöktükten sonra o (Seyyid Ali Hân) tekrar onları kâmil kıldı ve yıkılan temellerini tekrar ayağa kaldırdı.

38. Eğer zaman / hayat büyük bir ordu harekete geçirdiyse, (Seyyid Ali Hân bunu) ondan önce yapmıştır ve eğer (zaman / hayat) bir kılıç salladıysa, (kılıcı sallayan) onun avucu ve bileğidir.

39. O bir soyludur, cömertliğin pınarlarıdır. O olmasaydı çeşmenin bol suyu giderek azalır ve gözü kapanarak kör olurdu (tıkanırdı).

40. O, bir lütuftur, Allah onu insanlık için bir özet olarak yarattı, Ardından (Allah) onu asil davranışlarla çeşitlendirdi (donattı) ve sonra onu böldü (açıkladı).

41. O adalettir, ancak bir düşman ona zulmetmeyi arzularsa (o zaman) o daha sert ve daha acımasız olur.

42. O, ölümün ayıdır, onun üzerinde kendi parlaklığından ölümü parçalanmış olarak bırakan hayatın ayı vardır.

43. O, kamilliğin dolunaydır, yıldızları eyerlidir ve yüksek sesiyle kükreyen savaşın aslanıdır.

44. Hattî'nin³²¹ çalışanını (akerlerini) boylu poslu olarak görür ve Yemen (kılıcının) şimşegini gülmek zanneder.

45. O düşmana saldırmayı üstlendiğinde (niyetliğinde) neredeyse üzerindeki zırh parçalanır.

³²¹ 'Ummân ile Bayren'de bir mıntikanın ismidir. Orası mızraklarıyla meşhurdur. Bkz. el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, 2/378.

46. O, kendisinden övgünün eksik olmayacağı bir zengin ve mal mülkten yoksun olsa bile bir hazinedir.

47. Onun, kızdığı zaman tehlikeli öfkesi vardır, ancak o, affettikten sonra ihsanlarının tekrar geri gelmesi de gayet doğaldır.

48. O bir gülen (yüzlü)dür, ondan yağmur talebinde bulunursan o, bir yıldırım olur, Ayrıca o öyle cömertlik yapar ve eğer onu tecrübe (kızdırmaya) kalkarsan o, keskin bir kılıç olur.

49. O zor (birisi)dir, eğer onun merhametli davranmasını istersen (kalbinin) bir tarafı yumuşar ve o bir tatlı (dilli)dir, eğer ona düşman olursan apacı olur.

50. O cesaret, iyilik, züht ve akıl sahibidir, (böylelikle) yücelik, takva ve cömertliği elde etmiştir.

51. O yıldırımların parıltısını, kılıcına ödünç verdi ve ölümün dilini, mızrak için bir temren olarak hazırladı.

52. Sabahın seherinde güzellerinin (atlarının) peçesini (yüz maskasını) takmış ve geceleyin toz ve topraktan (korunması için) onların örtüsünü giydirmiştir.

53. O (öyle) bir yiğittir ki zaman bozulduktan sonra onu ıslah etmiş, cömertlerin temellerini kâmil kılıp tamamlamıştır.

54. (Memduh) Hidayet ile sapıklık arasında olanı (ilmiyle) açıklamış ve çokça karanlık olan yolu aydınlatmıştır.

55. Ve o dinin eğrilmesini (tahrife uğramasını) eğrildiğinden sonra doğrultmuş, ardından kıymetli (doğru) olan her şey onda (dinde var) olmuştur.

56. O, putperestlere nasla galip gelmiş ve sonra onların fasihleri güzel konuşmadan dilsiz olarak uzaklaşmıştır.

57. Eğer o (Seyyid Ali Hân) olmasaydı gölün suyu tozdan temiz kalmayıp, suyu azalır ve hava da aşırı ısınarak (bize) zulmederdi.

58. Onun bilmesinin (ilminin) delillerinden onun (gölün) üzerine seller akıttı. Sonra putperestleri, ağzına kadar dolu olan (göle) su içmeye gelen hayvanların en güzeli yaptı.

59. O, bir zekidir, onun övgülerinin divânları (onun hikayesini) anlatırsa sayfaların sabahı (beyazlığı) onun süslenmiş miskini solur.

60. Onun bir kalemi (yazısı) vardır, zaman onun aktığı tarafa doğru akar ve onun çabası nerede olursa kaza da onun peşine düşer.

61. Bazen onun dili bir arının salyasını (balını) tükürür, bazen de onun azı dişi en kötü yılanın zehrini akıtır.

62. O (bazen) bir kalemdir ki hükmünün imzası beyazlığı ürkütür, sonra sen onun imzalarını kalem haline getirilmiş turnaklar sanırsın.

63. Onun kalbi, kendine vahiy (ilham) olanları tercüme eder, ardından da onları satırlarda nesir ve şiir şeklinde inci (gibi) dizer.

64. O(nun), söylediği lafızlar (anlam olarak) açık seçik olmasa da isimler (o lafızlar) konusunda (konuşması) fasihtir. Onların manasını kalbe dinletir ve anlaşılmasını sağlar.

65. Canım ona feda olsun, onun bir eli vardır ondan parmakları ihsan etti ve ardından onun büyük ağacı (bilgi hazineli ağzı) konuşmaya başladı.

66. O çizginin yeşilliğini takip etti, sonunda da onun üzerine istikrar kılıp, ardından hayat pınarının üzerine ikamet etti ve orada çadır kurdu.

67. Ve oradan da Kudüs'ün bahçesine ulaştı, akabinde de Hz. Musâ'nın asasının ve Hz. Meryem'in kalemlerinin kardeşliğini istedi.

68. Sen büyük dağın (Tûr dağının) sahip olduğu kutsiyetinden kutsallık elde ettin, O (dağ öyle) bir cömerttir ki hitabetin bölümlerini tercüme etti ve anlattı.

69. Ey efendim! Şüphesiz zaman sizin faziletinizi bilir, sizi evlatlarının en asili ve en cömerti (olarak) tanır.

70. (Ey efendim!) Siz zamanın köleliğini ve onun sahibini hükümlerinizin altına aldınız, zamanın geceleri de sadece sizin cariyeniz oldu.

71. (Ey efendim! Sizden önce) yeryüzü tozlu bir atlastı, sizin için yıldız (ile) parlayan ufuk gibi oldu.

72. (Ey efendim!) Mütevaziliğiniz, sizin konumunuzu bize yaklaştırırken kıymetiniz göğün üstüne kadar yükseldi.

73. Ömrüne yemin ederim ki bulutların cömertliği bol değildir, ancak sen ona öğrettin o da hemen öğrendi.

74. Sen her hedef için kaderle beraber yürüdün, bunun için biz ikinizden hanginizin etkili olduğunuzu bilmiyoruz.

Verilen örnek beyitler şairin Seyyid Ali Hân hakkında söylediği şiirlere de örneklik teşkil edecek niteliktedir. Görüldüğü üzere şair memduhu soyu, kişiliği, alimliği, şairliği, hükümdarlığı cömertliği ve cesareti gibi birçok özelliğini tek bir kasidede methetmiştir. Bunu yaparken de isti'âre, teşbih, mübâlağa vb. belagat üslup ve

sanatlarından bolca yararlanmıştı. Aşağıda da İbn Ma‘tûk’un Seyyid Ali Hân’la ilgili en çok üzerinde durduğu özellikleri birçok şiirden farklı örneklerle ele alınacaktır.

1.2.1.1. Seyyid Ali Hân’ın Adı, Nesebi ve Mezhebiyle ilgili Medhi

Aşağıda verilmiş olan beyit, Seyyid Ali Hân’ın adının açıkça geçtiği beyitlerden bir örnektir. Bu beytin konusu şairin, güzel günler görüp bereketli ve refah seviyesi yüksek bir yaşam sürmesinin, Seyyid Ali Hân’ın sayesinde olduğu düşüncelerini bildirerek onu övmesidir. Aynı zamanda bu beyit husnu’t-tehalluş sanatı içermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi şair, Ali Hân’a söylediği siyasî medihlerin tehalluş beyitlerinin hemen hemen hepsinde ya Ali Hân’ın adını açıkça zikretmekte veya da onun en bariz özelliklerinden bahsetmektedir.³²² (Tavîl)

وَأَيَّامُنَا عُرِّ كَأَنَّ حُجُوهَا أَيَادِي عَلِيٍّ فِي رِقَابِ بَنِي الدَّهْرِ

Ve günlerimiz bembeyazdır (bereketlidir), sanki o günlerin beyazlığı zamanın evlatlarının (insanlarının) boynunda olan Seyyid Ali Hân’ın elleridir (yardımıdır).

Bu konuyla ilgili başka beyitleri de şöyledir: (Kâmil)³²³

حُرٌّ تَوَلَّدَ مِنْ سُلَالَةٍ مَطْلَبٍ خَلَفَ الْأَيْمَةَ مِنْ بَنِي عَدْنَانَ
مِنْ هَاشِمٍ أَهْلُ الْمَفَاخِرِ وَالتَّقَى وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالْإِيمَانِ
بَيْتِ النَّبَوَةِ وَالرِّسَالَةِ وَالْهُدَى وَالْوَحْيِ وَالْتَّنْزِيلِ وَالْفُرْقَانِ

(Seyyid Ali Hân) imamların halifesi olarak arzu edilenin soyundan ve ‘Adnân (Hz. Peygamberin geldiği soyun) neslinden doğan hür biridir.

İftihar, takva, iyiliğe emir ve imanın ehli olan Haşîmîler’den dir.

Hidayet, risalet, nübüvvet, vahiy, tenzil ve Furkân’ın evinde (dünyaya gelmiştir.)

Yukarıda verilen beyitlerde görüldüğü üzere Seyyid Ali Hân’ın, Hz. İbrahim ve Peygamber’in ait olduğu ‘Adnân soyundan, Hz. Muhammed’in yakın soyu olan Hâşîmîler’den ve Ehl-i Beytten geldiğine işaret edilmektedir.

³²² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 52.

³²³ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 142.

Bilindiği üzere Seyyid Ali Hân mezhep olarak Şii'dir. bu konuda Şia mezhebinin hangi koluna mensup olduğuna dair de İbn Ma'tûk'un birden fazla beyti vardır. Bunlar sırasıyla aşağıdaki gibidir.

İbn Ma'tûk Seyyid Ali Hân'ı methettiği bir diğerinde onun Alevî olduğunu zikretmektedir.³²⁴ (Hafîf)

عَلَوِيٌّ لَهُ نِجَادٌ إِذَا مَا دَكَّرُوهُ يَجُرُّ كُلُّ عَمِيدٍ

(Seyyid Ali Hân) Alevidir, onun bir kılıcı vardır. O kılıcı andıklarında hükümdarların tamamı sürüklenip (yok olup) giderler.

Seyyid Ali Hân'ın methettiği bir diğer beytinde de onun Fâtîmî olduğunu ifade etmektedir.³²⁵ (Hafîf)

فَاطِمِيٌّ سَلِيلُ فَخْرٍ أَبُوهُ خَلَفُ الطَّاهِرِينَ مِنْ آلِ طَهْ

O (Seyyid Ali Hân) bir Fâtîmî'dir, şan ve şerefîn soyundandır. Babası, Tâhâ ailesinden pâk olanların halefidir.

Daha önce zikredildiği gibi Seyyid Ali Hân'a hem İmam Mûsâ el-Kâzım'ın soyundan geldiği için hem de inanç olarak İmam Mûsa el-Kâzım'ın (ö. 183/799) vefat ettiğine inanmayıp onu geri geleceğini bekleyen bir Şii fırkasına müntesip olduğu için Musevî denilmektedir.³²⁶ Şair de buna ithafen memduhun Musevî olduğunu zikrederek onu methetmektedir.³²⁷ (Basît)

مُوسَوِيٌّ أَزْكَى الْمُلُوكِ نِجَارًا حَيَرَهَا قُدْرَةٌ وَقَدَّرًا وَجَاهًا

O (Seyyid Ali Hân) bir Mûsevî'dir, nesep olarak padişahların en iyisi; makam, değer ve güç olarak da en hayırlısıdır.

³²⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 92.

³²⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 157.

³²⁶ Bilgi için çalışmanın 15. sayfasına bkz.

³²⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 158.

1.2.1.2. Seyyid Ali Hân'ın Kişiliği ve Ahlakıyla İlgili Medhi

Şair, Seyyid Ali Hân'ın ahlakı ve kişiliğiyle alakalı birçok beyit kaleme almıştır. Bunlardan bir kısmı şöyledir:³²⁸ (Tavîl)

- 47 لَهُ نِقْمٌ مَّخْذُورَةٌ عِنْدَ سُحْطِهِ وَلَا عَزْوٌ أَنْ عَادَتْ مِنَ الْعَفْوِ أَنْعُمًا
48 ضَحُوكٌ إِذَا اسْتَمَطَّرَتْهُ فَهَوَ بَارِقٌ يَجُودُ وَإِنْ جَرَّبَتْهُ كَانَ مِخْذَمًا
49 وَصَعْبٌ إِذَا اسْتَعْطَفَتْهُ لَانَ جَانِبًا وَعَذْبٌ إِذَا عَادَيْتَهُ صَارَ عُلْقَمًا
50 حَوَى الْبَأْسَ وَالْمَعْرُوفَ وَالنُّسْكَ وَالنُّهَى وَحَازَ الْمَعَالِي وَالنُّقَى وَالتَّكْرُمَا

47. Onun, kızdığı zaman tehlikeli öfkesi vardır, ancak o, affettikten sonra ihsanlarının tekrar geri gelmesi de gayet doğaldır.

48. O bir gülen (yüzlü)dür, ondan yağmur talebinde bulunursan o, bir yıldırım olur, Ayrıca o öyle cömertlik yapar ve eğer onu tecrübe (kızdırmaya) kalkarsan o, keskin bir kılıç olur.

49. O zor (birisi)dir, eğer onun merhametli davranmasını istersen (kalbinin) bir tarafı yumuşar ve o bir tatlı (dilli)dir, eğer ona düşman olursan apacı olur.

50. O cesaret, iyilik, züht ve akıl sahibidir, (böylelikle) yücelik, takva ve cömertliği elde etmiştir.

Bu beyitlerde görüldüğü üzere şair, Seyyid Ali Hân'ın ahlak ve kişilik özelliklerini bu dört beyitte özetlemektedir. Özellikle dördüncü beyte bakıldığında Seyyid Ali Hân akıllı, iyi, zahit, muttaki, sûfi, gayretli bir şahsiyet olarak birçok yücelik ve büyüklük sıfatlarına sahip birisi olarak tespit edilmektedir. Diğer üç beyitte kızdığı zaman öfkesinin sakınılır olduğu, düşman olunduğu zaman acıya benzetilerek çok can yakacağı, affettiği zaman bol nimetler vereceği, güler yüzlü ve çok merhametli olduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla bu beyitler, Seyyid Ali Hân'ın nasıl bir karaktere sahip olduğunun idrak edilmesi açısından önemli bilgiler içermektedir.

³²⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 186–187.

1.2.1.3. Seyyid Ali Hân'ın Yöneticiliğiyle İlgili Medhi

İbn Ma'tûk, Seyyid Ali Hân'ın pek çok yöneticilik vasfından bahsetmektedir. Bunların hepsini içine alan bir özelliği vardır ki o da adalet özelliğidir. Ali Hân öyle adil bir yöneticidir ki şair kendisinden 'adl (adalet) diye bahsetmektedir.³²⁹ (Tavîl)

هُوَ الْعَدْلُ إِلَّا أَنَّهُ إِذْ يُرْوَمُهُ عَدُوٌّ بِظُلْمٍ كَانَ أَذَى وَأَظْلَمًا

O adaletin kendisidir, eğer düşman ona zulmetmeye niyetlenirse (o zaman) o daha katı ve daha zalim olur.

Aynı şekilde başka beyitlerinde de Seyyid Ali Hân'ın İslami bir yönetim biçimi sergilediğini, inanmayan kimselerin hayatını zorlaştırdığını, hak ile batılı ayırdığını ve her zaman hakkın yanında, batılınsa karşısında olduğunu, yine onun döneminde yönettiği bölgenin genel olarak refah bulduğunu zikrederek methetmektedir.³³⁰

1.2.1.4. Seyyid Ali Hân'ın Alimliğiyle İlgili Medhi

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde Ali Hân'ın birçok eser olarak büyük bir alim ve büyük bir şair olduğuna değinilmiştir. Burada da İbn Ma'tûk'un onun alimliğini methettiği diğer beyitleri zikredilecektir.³³¹ (Remel)

بَحْرُ عِلْمٍ لَّهُ مِنْ جَعْفَرٍ قَبَسَ شُعْلَتَهُ مِنْ نُورِ طَهَا
كَمْ بَرُوضَاتِ الْقَرَّاطِيسِ لَهُ كَلِمَاتُ نُشْبِهِ الرَّهْرِ رَوَاهَا
عِلْمُهُ نُورٌ مُبِينٌ لِلْهُدَى ظُلُمَاتُ النَّصْبِ بِالنَّصْرِ جَلَاهَا

O (Seyyid Ali Hân), dalgası Ca'fer'den (İmam Ca'fer (ö. 148/765)) olan bir ilmin denizidir ve o bir ateştir ki şulesi Tâhâ'nın nurundandır.

Onun kağıttan bahçelerinde suladığı çiçeklere benzeyen nice sözleri vardır.

Onun ilmi hidayet için apaçık bir ışıktır, şirkin karalığını yazdıklarıyla aydınlığa kavuşturmuştur.

³²⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 186.

³³⁰ Daha fazla bilgi için çalışmanın 93-94. sayfalarına bkz.

³³¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 172.

Özet olarak şair yukarıdaki beyitlerinde Seyit Ali Hân'ın ilmini denize, aydınlığa ve çiçeğe benzetmekte ve onu büyük bir alim olarak methetmektedir.

1.2.1.5. Seyyid Ali Hân'ın Cömertliğiyle İlgili Medhi

İbn Ma'tûk Seyyid Ali Hân'ın en çok cömertliğinden bahsetmektedir. Daha önce de bahsi geçtiği üzere şair memduhun kendisine bahşetmiş olduğu ihsanlarla müreffeh bir hayat sürmüş ve bu nedenle Seyyid Ali Hân'ı pek çok kez övmüştür. Burada da onun cömertliğiyle ilgili bazı beyitler örnek gösterilerek Seyyid Ali Hân bölümü tamamlanacaktır.³³² (Vâfir)

مُيِّدُ الْمَالِ فِي يَدِ الْعَطَايَا مَجْلَى السَّبْقِ فِي يَوْمِ الطَّلَابِ

O (Seyyid Ali Hân) infak ve ihsan konusunda malını tümünden tüketmiştir, ihtiyaç sahiplerinin çok olduğu günlerde (yardım etmede) hep en önde gelendir.

Yine cömertliğini konu edinen bir başka beyitler şöyledir.³³³ (Vâfir)

44 كَرِيمٌ صَاغَ مِنْ بَيْضِ الْأَيْدِي حَوَاتِمَهُ وَأَطْوَأَقَ الرِّقَابِ
45 وَحَسَنٌ بِالنَّدَى وَجْهَهُ الْمَعَالِي وَوَرَدَ خَدَّهَا يَدَمُ الصَّرَابِ
46 وَمِنْ مِسْكِ الْعُبَارِ أَثَارٌ سُحْبًا مُحَضَّبَةً الْمَبَارِقِ بِالْمَلَابِ
47 مَكَارِمُهُ تَسِيرُ بِكُلِّ أَرْضٍ كَأَنَّ يَمِينَهُ حَوْضُ السَّحَابِ
48 وَأَنْعَمُهُ تُعَلِّمُنَا الْقَوَائِي فَهَذَا الدُّرُّ مِنْ ذَاكَ الْعُبَابِ

45. *O (Seyyid Ali Hân) öyle bir cömerttir ki ellerinin beyazlığından (verdiği bahşişlerden) kendisine yüzük ve kolyeler yapmıştır.*

46. *O yüceliğin yüzünü cömertlikle güzelleştirdi ve (yüceliğin) yanağını da kılıcın kanıyla kırmızıya boyadı.*

47. *O yıldırımın safranla boyanması ve tozun miskinden bulutları meydana getirdi.*

48. *Onun cömertlikleri her yere gitmektedir, sanki onun sağ eli bulutların havuzu gibidir.*

49. *En kıymetlisi de onun bize kafiyeleri öğretmesidir. İşte bu inci, şu seldendir.*

³³² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 167.

³³³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 168.

Şairin, Seyyid Ali Hân'la ilgili olarak yukarıda örnek beyitlerin tamamında onun cömertliğini konu edinerek methettiği görülmektedir.

1.2.2. Seyyid Mensûr b. Muttalib'i Medhi

Seyyid Mensûr b. Muttalib'in tam adı el-Mevlâ es-Seyyid Mensûr Hân İbn es-Seyyid Abdu'l-Muttalib el-Haydarî şeklindedir.³³⁴ 1044/1634 ve 1053/1643 yılları arasında Muşa'sa' Devleti padişahlığını yapmıştır.³³⁵ Terâcim kaynaklarında bu padişah hakkında çok fazla detaylı bilgi bulunmamaktadır.

İbn Ma'tûk, Seyyid Mansûr'la ilgili üç siyasî medih şiir kaleme almıştır. Bunlar toplamda 183 beyittir. Yüzdelik olarak siyasî medihlerinin %4'ünü oluşturmaktadır. Yazmış olduğu birinci kasidesi 62 beyittir. Kafiye harfî râ ve vezni de hafif bahridir.³³⁶ İkinci kasidesi toplam 60 beyit, kafiye harfî lâm ve vezni basît bahridir. Bu şiirinde Ramazan Bayramını kutlayarak Seyyid Mansûr'u methetmektedir.³³⁷ Üçüncü medih kasidesi 61 beyit olup kafiye harfî lâm ve vezni vâfir bahridir. Bu şiirinde ise oğlunun sünnet düğününü tebrik ederek Seyyid Mansûr'u methetmektedir.³³⁸

Şairin, Seyyid Mansûr'un ön plana çıktığı bazı önemli özelliklerinin bahsi geçtiği şiirlerden bazı örnek beyitler şöyledir:³³⁹ (Hafif)

53	مِلْكُ كُلِّ سَرَى	يَحْسَبُ الْأَرْضَ	كُلَّهَا	كَالْفَقِيرِ
54	هَوْنُ الْبَأْسِ عِنْدَهُ	كُلِّ شَيْءٍ	وَالْعَظِيمِ	مِثْلُ الْحَقِيرِ
55	لَمْ تَزَلْ مِنْ نَوَالِهِ	فِي سَحَابٍ	يُنْبِثُ الدَّرَّ	فِي رِيَاضِ الْفَقِيرِ
56	يَا أَبَا هَاشِمٍ	الْمُظَفَّرَ لَازِلَ	مَتِ تَغِيرُ	الْعُدُوَّ طَوَّلَ الدُّهُورِ
57	فَلَقَدْ جُرْتَ	بِالْفَخَارِ مَقَاماً	شَيْدَتُهُ	الرِّمَاحِ فَوْقَ الْعُبُورِ
58	ذَلَّتِ الْكَائِنَاتُ	مِنْكَ إِلَى أَنْ	صَارَ مِنْهَا	الْعَزِيزُ كَالْمُسْتَجِيرِ

³³⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 22.

³³⁵ Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa' iyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 121; el-Mâni', *el-Ahvâz*, *Qabâ'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A'lâmuhâ*, 259; el-Hez'alî, *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdîr el-Mustağbel*, 86.

³³⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 19–22.

³³⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 22–26.

³³⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 40–44.

³³⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 22.

53. O (Seyyid Mensûr Hân) bir padişaktır, (ihtiyaç sahiplerini) araştırmak için geceleyin gezinmeye çıktığı zaman yeryüzünün her yerini oyuk (muhtaç ve fakir) zanneder.

54. Cesaret ona yanında her şeyi kolay kılmış ve büyük olan her şey onun katında küçük olmuştur.

55. Onun bulutlar (gibi) ihsanlarından bitkisiz bahçede inci(ler) bitmeye devam eder.

56. Ey Hâşim el-Muzaffer'in babası! Sen hayat(ın) boyunca düşman(ların) üzerine akınlar yaptın.

57. Sen mızrakların geçidin üstüne inşa ettiği bir makam olarak iftiharla ödüllendirildin.

58. Tüm kâinat, (sana) sığınan bir kimse gibi izzet buluncaya kadar senden aşağı bir konumdadır.

Görüldüğü gibi şair buradaki beyitlerinde Seyyid Mansûr'u överek onun ülkenin durumunu takip etmek için geceleri dolaşmaya çıktığından ve yeryüzündeki insanların ihtiyaçlarını görmesini kendisine vazife edindiğinden bahsetmektedir. Aynı şekilde Seyyid Mensûr büyüklüğü, cesareti, cömertliği ve heybeti gibi methe konu olan özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Şair, kendi durumu ile bulunduğu bölge ve bölgenin şartlarından dolayı "tüm kâinat senden aşağı bir konumdadır" diyerek padişahı yüceltmektedir.

Aşağıdaki beyitlerde de Seyyid Mansûr'un aşırı derece cömert, makam ve mertebesinin yüce olduğunu ifade etmektedir. Yardımlarının, kişiyi zengin edecek derecede olduğunu vurgulamaktadır.³⁴⁰ (Basît)

يَا مَنْ يُشَبَّهُ بِالْأَمْطَارِ نَائِلُهُ أَفْصَرُ فَمَا جُجِجَ الْأَنْجَارِ كَالْوَسَلِ
أَنْظُرْ إِلَيْهِ تَرَى لَيْثًا وَشَمْسَ عَلَا وَبَحَرَ جُودٍ بَرَاهَا اللَّهُ فِي رَجُلٍ

Ey bahşışleri yağmura benzeyen kimse! (Yardımlarını) azalt, çünkü denizin derinlikleri (senin bol vermen durumunda) damla gibi değildir.

³⁴⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 24.

Ona bir bak! (Ona baktığında) bir aslan, yüksekliğin güneşini, cömertliğin denizini Allah'ın bir kişide toplamış olduğunu görürsün.

1.2.3. Seyyid Bereke b. Mansûr'u Medhi

Seyyid Bereke b. Mansûr, 1053/1643 yılında hükümeti babası Seyyid Mansûr'dan devralıp 1060/1650 yılına kadar altı küsur sene müddetle Muş'a'şa' Devleti padişahlığı yapmıştır. Aynı zamanda kendisi de bir edip olduğu için edebiyat, şiir ve şairlere değer vermiştir.³⁴¹ Bunların yanında iyi bir at binicisi ve iyi bir avcı olduğu da kaynaklarda geçmektedir.³⁴²

İbn Ma'tûk kendisiyle ilgili olarak nutfe, mukatta'a ve kaside türlerinde çok sayıda siyasî medih kaleme almıştır. Bunlardan 12 tanesi nutfe olup toplam 24 beyit, iki tanesi mukatta'a olup toplam dokuz beyit ve dokuz tanesi de kaside olup toplamda 434 beyitten oluşmaktadır. Genel yekunu ise toplam 23 şiir ve 467 beyittir. Buna göre Seyyid Bereke, İbn Ma'tûk'un Seyyid Ali Hân'dan sonra en çok siyasî medih söylediği ikinci yöneticidir. İbn Ma'tûk'un Seyyid Bereke Hân'ı methettiği şiirlerin tamamı özet bir açıklama ile beyitlerinin sayısı, kafiyesi, bahri ve şiir türü olarak sırasıyla altta verilen tablodaki gibidir.

Nr.	Kısa Açıklaması	Beyit Sayısı	Kafiyesi	Bahri	Şiir Türü
1	Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	64	حَدِّه	Kâmil	Kaside
2	Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	64	الْبَيْنِ	Kâmil	
3	Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	64	يَحْفَرُهُ	Basît	
4	Ramazan Bayramını kutlayarak methetmektedir.	51	قَوَائِمُ	Vâfir	

³⁴¹ Şebur, *Târîhu'l-Muş'a'şa' iyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 129.

³⁴² el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, 3/111.

5	1098/1688 yılında kaleme aldığı bir medihtir.	46	وَاسْتَرِ	Basît	
6	1083/1673 yılında torunun sünnet düğününü kutladığı medihtir.	92	مَطْوُوقُ	Kâmil	
7	Nevrûz Bayramını kutlayarak methetmektedir.	32	الشَّعَرِ	Mekfûfu'r-Racez	Muvaşşah
8	At biniciliğiyle padişahlık ve yöneticilik sıfatlarını zikrederek methetmektedir.	2	-	Ramel	Bend
9	At biniciliği ve savaşçılığını zikrederek methetmektedir.	2	-	Ramel	
10	Seyyid Bereke'nin medhi çok sevdiğine işaret ederek övmektedir.	4	شُهُودُ	Basît	Mevâliyyâ
11	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	بَحْوُودُ	Basît	
12	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	صَعْدُ	Basît	
13	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	الهَامُ	Basît	
14	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	عَامُ	Basît	
15	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	أَمَانُ	Basît	
16	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	المِجْتَنَامُ	Basît	

17	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	الصِّلْدَام	Basît
18	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	عُلَام	Basît
19	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	الأَجْرَام	Basît
20	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	2	الإِغْدَام	Basît
21	Kurban Bayramını kutlayarak methetmektedir.	2	سَلَام	Basît
22	Cömertliğini zikrederek methetmektedir.	5	ثُرْس	Basît
23	At biniciliği ve savaşçılığını zikrederek methetmektedir.	2	بُكُور	Basît

Üsteki tabloda da görüldüğü üzere İbn Ma‘tûk Seyyid Bereke’nin yöneticiliğini, cesaretini, savaşçılığını, cömertliğini ve edebiyatı sevmesini konu edinen şiirler ve beyitler kaleme almıştır. Bunlara bazı örnek beyitler aşağıda verilecektir.

Şair mevâlîyyâ türündeki bir şiirinde Seyyid Bereke’nin, insanlar arasında sadece onun üstün özelliklere sahip olduğunu, cesaretini ve övülmeyi çok sevdiğini anlatmaya çalışmaktadır.³⁴³ (Basît)

1	يَا مَنْ بِهِ الْجَمْعُ فِي يَوْمِ الْوَعَا مَشْهُودُ	جَوَارِحِي فِي نَوَالِكَ لَكَ عَلَيَّ شُهُودُ
2	وَبَعْدَ يَا طِبِّ سَقَمِ الْمُمَرِّضِ الْمَجْهُودِ	وَمَنْ إِلَيْهِ الْمَعَالِي بِالْوَرَى انْتَسَبِ
3	وَمَاجِدٌ بَعْدَ خَلَاقِي عَلَيْهِ اِحْتَسَبِ	لَمَّا عَشِيقْتُ الْمَدْحَ وَأَنَا عَشِيقْتُ الْكَسَبِ

³⁴³ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 230.

4 صَيَّرْتُ رُحْمِي يَرَاعِي وَالْمَدِيحُ جُنُودُ وَأَتَيْتُ غَايِرًا عَلَى مَا لِكَ بِخَمْسِ بُنُودُ

1. Ey savaş gününde kendisine (cesaretine) herkesin şahit olduğu kimse! Uzuvarım (bana verdiğin) ihsan konusunda senin için bana şahittir.
2. Ve ey her türlü tedaviye rağmen iyileşmeyen yorgun hastanın tabibi ve insanlar arasında yüceliklerin (sadece) kendisine intisâb ettiği kimse!
3. O öyle cömert birisidir ki yaratıcılığımı ortaya koyduktan sonra (ona şiir yazdıktan sonra) karşılığını alırım, çünkü o övünmenin aşığı, ben de kazanç elde etmenin aşığıyım.
4. Sen kalemimi mızrağım, medih(im) 'i ordu kıldın ve ben de senin üzerine beş ordu birliğiyle (beş bend şiiri) ile yürüdüm..

Bu beyitte görüldüğü gibi şair “o medhin (övülmenin) aşığı, ben de kazanç elde etmenin aşığıyım” ifadesiyle önemli bir noktaya işaret etmektedir. Seyyid Bereke'nin hem övülmeyi hem de lafız, muhteva ve vezin olarak kulağa hoş gelen şiiri çok sevdiği için şairlere bahşiş karşılığı şiirler söylettiği anlamına gelebilir. Ayrıca İbn Ma'tûk'un kendisinin de “ben de kazanç elde etmenin aşığıyım” diyerek bu işi bir meslek haline getirdiği ve daha çok medih muhtevalı olarak kaleme aldığı şiirlerde maddî kazancın önemli bir önceliği olduğu anlaşılabilir de daha önce de bahsedildiği üzere şiirleri bir bütün olarak ele alındığında siyasî medihlerini sadece maddi kazanç elde edebilmek için değil, siyasetçilere olan bağlılığını, sevgisini ve saygısını bildirmek için de söylemiştir.

Nitekim İbn Ma'tûk bir başka mevâliyyâ şiir türünde de Seyyid Bereke'nin çok cömert olduğunu, onu bir denize ve yağmur taşıyan bir buluta benzeterek methetmektedir.³⁴⁴ (Basît)

مَا الظَّنُّ أَظْمًا وَفِي كَفَيْكَ بَحْرُ الْجُودِ وَأُنْخَلُ وَسُحْبُ نَوَالِكَ بِاللُّجَيْنِ بَجُودِ
وَبَعْدُ يَامِنُهُ تُغَدَّى الْأُسُودُ بَجُودِ مَاذَا الْعَجْبُ يَا حَلِيفَ الْجُودِ يَا بَرَكَاتُ
أَشْكُو الْفَقْرَ وَأَنْتَ يَا كَنْزَ الْعَيْ مَوْجُودُ

Senin elinde cömertliğin denizi varken susuzluk düşüncesi yoktur, bahşişlerinin bulutları gümüşle cömertlik ederken fakir kalmam.

³⁴⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 230.

Onun sağ eli(nden) aslanlar yedirildiği ve ikram ettiğinden sonra ey berekat (Seyyid Bereke Hân) ve ey cömertliğin dostu şaşırmaq yoktur.

Sende zenginliğin hazinesi varken ben fakirlikten nasıl şikâyet edeyim?

Bazı dini konulu medihlerinde de olduğu üzere, şairin yöneticilere yazdığı tüm medih temalı kasideleri, klasik kaside yapısına uygun olarak gazelle başlamaktadır. Nitekim daha önce de bu konulardan bahsedilip örnekler verildiğinden tekrara düşülmemesi için sadece medih beyitleri üzerinde durulacaktır.

Şairin, kaside türündeki yöneticilere medhi temalı şiirlerinden Seyyid Bereke'ye ithafen yazdığı birkaç örnek beytiyle konu incelemesi burada tamamlanacaktır. İbn Ma'tûk bu beyitlerde Bereke Hân'ı kişisel ve yöneticilik özellikleri üzerinden methetmektedir.³⁴⁵ (Kâmil)

30	وَأَمْنٌ	بِأَسِّ	النَّائِبَاتِ	كَأَمَّا	بَرَكَاتُ	أَمْسَى	كَافِلِي	وَضَمِينِي
31	سَامِي	الْحَقِيقَةِ	لَا	يُحْسُ	نَزِيلُهُ	بِحَوَادِثِ	التَّقْدِيرِ	وَالْتَّكْوِينِ
32	بَشَرٌ	يُرِيكَ	الْبَحْرَ	تَحْتَ	رِدَائِهِ	وَالْبَدْرَ	فَوْقَ	سَرِيرِهِ
33	غَيْثٌ	يُنَوِّرُ	الشَّقِيقَ	إِذَا	سَمَا	تَزْهُوُ	رِيَاضُ	الْمُقْتَرِ
34	قَاضٍ	بِأَحْكَامِ	الشَّرِيعَةِ	عَالَمٌ	بِقَوَاعِدِ	الْإِشْرَادِ	وَالْتَّبَيِّنِ	
35	عَدْلٌ	تَحْكُمُ	فِي	الْبِلَادِ	فَقَامَ	فِي	مَقْرُوضِ	دِينِ
36	بَلَغَ	الْكَمَالَ	وَمَا	تَجَاوَزَ	عُمُرُهُ	عَشْرًا	وَحَارَ	الْمُلْكِ
37	خَطَبَ	الْمَعَالِي	بِالرِّمَاحِ	فَرُوجَتْ	بِكُرِّ	الْعُلَا	مِنْهُ	بَكَيْتِ
38	تَلَقَّى	الْعِدَا	وَالْوَفْدُ	مِنْهُ	إِذَا	بَدَا	تَيَّهَ	الْعَزِيزِ
39	سَمِعَ	لِمَنْ	طَلَبَ	الْإِفَادَةَ	بَاسِطٌ	بِبَنَانِهِ	وَبَيَانِهِ	كَتَرِيزِ
40	مَا	مَدَّ	رَاحَتَهُ	وَجَادَ	بِعِلْمِهِ	إِلَّا	الْتَّقَطْنَا	لَوْلُو
41	لَوْ	بِالْبَلَاغَةِ	لِلنُّبُوَّةِ	يَدْعِي	لَعَدَا	وَمَا	قُرْآنُهُ	بِعِضَيْنِ

30. Ben belaların zararından emniyette oldum ve sanki bereketler (Seyyid Bereke) benim kefilim ve garantörüm olmuştu.

³⁴⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 35.

31. *O hakikati yükseltendir. Ona misafir olan (sığınan) tabiat ve kader hadiselerini hissetmez.*

32. *O sana elbisesinin altından denizi, mücevherle süslenmiş yatağının üstünden ayı gösteren bir beşerdir.*

33. *O yükseldiği zaman kardeşliğin nuru ile (yağan) bir yağmurdur ve (onunla) mahsul vermeyen kurumuş bahçeler çiçek açmaktadır.*

34. *O şeriatın ahkâmlarıyla hüküm veren bir hakim, irşad ve açıklamaların kurallarını bilen bir alimdir.*

35. *O bu topraklarda hüküm süren bir adalettir ki böylece buralarda Allah'ın dininin farzlarını ve (Peygamber'in) sünnetini ayakta tuttu.*

36. *O daha yaşı 10'u geçmemişti ki kemale erdi, 20 yaşında ise padişahlığı elde etti.*

37. *O yücelik, mızraklarla nişanlandı ve ululuğun bakiresi, mağaraların aslanıyla evlendirildi.*

38. *Düşmanlar, onun (Seyyid Mansûr'un) elçisi geldiği zaman izzetli bir kimsenin kibri ve miskin zilletiyle (onu) karşıladı.*

39. *O kendisinden bilgi isteyen kişi için eliyle ve diliyle iki hazineyi yayan (ortaya koyan) bir cömerttir.*

40. *Biz iki denizin mercanlarını toplamasaydık o elini uzatmaz ve ilmiyle cömertlik yapmazdı.*

41. *Eğer o belagatıyla Peygamberlik iddiasında bulunmuş olsaydı hemen kabul edilirdi ve onun Kur'ân'ı bölük bölük de inmezdi.*

Sonuç olarak incelenen beyitlerde İbn Ma'tûk, Seyyid Bereke döneminde ülkenin emniyette olduğunu, onun hak ve hakikatin savunucusu olduğunu, ona sığınanın güvende olduğunu, cömertliğini, adaletini, ülkesini Allah'ın şeriatıyla ve Peygamber'in sünnetiyle yönettiğini, ilmiyle amel ettiğini, çok genç yaşta olgunlaşarak padişahlık tahtına geçtiğini ve kendisini onun döneminde çok güvende hissettiğini zikrederek şiirinde Seyyid Bereke'yi medhetmektedir.

1.2.4. Seyyid Haydar b. Seyyid Ali Hân'ı Medhi

Seyyid Haydar, babası Seyyid Ali Hân'ın vefatından sonra 1089/1679 ve 1092/1682 yılları arasında Muş'a'sa'lar Devleti padişahlığı yapmıştır. Hakimiyeti boyunca kardeşi Seyyid Abdullah ile taht kavgasına girişmiş bu da ülkede huzursuzluğa

sebepe olmuştur.³⁴⁶ İbn Ma'tûk, Seyyid Haydar hakkında medih temalı iki kaside kaleme almıştır. Bunlardan birinci şiiri 81 beyt, kafiyesi 'ayn ve vezni kâmil bahridir. Şiirin konusu özet olarak, Seyyid Haydar'ın dönemin Safevî padişahıyla görüşmeye gitmek için yol hazırlığı yaptığı esnada İbn Ma'tûk'un bu yolcuğa karşı çıkması ve Seyyid Haydar olumlu neticeyle dönünce gitmeden önce karşı çıktığı için özür mahiyetinde kaleme aldığı bir medih şiiridir.³⁴⁷ İkinci şiiri ise 59 beyit, kafiyesi râ ve vezni tavîl bahridir. Şiirin teması ise İbn Ma'tûk'un 1079-1669 yılında Seyyid Haydar'ın Ramazan Bayramını kutlayarak kaleme aldığı bir medih şiiridir.³⁴⁸ Bu iki kasiden örnek beytiler aşağıda verilecektir.

Bu beyitlerinde İbn Ma'tûk, Seyyid Haydar'ın İran şahının yanına gittiği sırada kendisinin onun dönüşünü perişan bir halde beklediğini ancak bu ziyaretten zaferle dönerken bunu rüyasında gördüğünü ve bundan mutluluk duyduğunu, ayrıca ona karşı çıktığı için de özür dilediğini ifade ederek methetmektedir.³⁴⁹ (Kâmil)

57	أَحْيَيْتَهَا بِالْعُودِ بَعْدَ مَمَاتِهَا وَكَذَا بِعُودِ الْغَيْثِ نَحْيَا الْأَرْبَعِ
58	فَارَقْتُهَا فَكَأُمِّ مُوسَى قَلْبُهَا يُبْدِي الصَّبَابَةَ فَارِغًا يَتَوَجَّعُ
59	وَرَجَعْتُ مَسْرُورًا فَقَرَّتْ بِاللِّقَا عَيْنًا وَقَرَّ فُؤَادُهَا الْمُتَفَرِّعُ
60	نَادَاكَ نُورٌ قَدْ نَشَأَ مِنْ دَوْحَةٍ صَفْوِيَّةٍ أَزْكَى الْأُصُولِ وَأَيْنَعُ
61	فَوَطَأَتْ أَشْرَفَ بُقْعَةٍ قَدْ قُدِّسَتْ وَلَبِسَتْ خِلْعَةً إِنَّ نَعْلَكَ يُخْلَعُ
62	وَحُصِصَتْ بِالرُّؤْيَا هُنَاكَ وَفُزْتُ فِي شَرَفِ الْخُطَابِ وَلَدَّ مِنْكَ الْمَسْمَعُ
63	فَلْيَهْنِكِ الشَّرَفُ الْمُمَجَّدُ وَلْيَفُزْ فِي عَوْدِكَ الْمَجْدُ التَّلِيدُ الْأَرْفَعُ
64	مَوْلَايَ لَمْ أَهْدِ الْقَرِيضَ إِلَيْكَ مِنْ طَمَعٍ وَلَا بِي عَنْ عَطَاكَ تَرْفَعُ
65	لَكِنِّي قَدْ خِفْتُ يَسْرِقُ دُرَّهُ الْ مُتَشَاعِرُونَ وَبِي سِوَاكَ يُضَيِّعُ
66	وَهَوَاكَ الْجَانِي لَذَلِكَ وَالْهَوَى سِحْرٌ بِهِ يُنْشَأُ الْقَرِيضُ وَيُصْنَعُ
67	فَاسْتَجْلِهَا بِكَرٍّ يُقْلِدُهَا الثَّنَا بِالذِّرِّ مِنْهُ وَبِالْحَرِيرِ يُلْفَعُ

³⁴⁶ Şebur, *Târîhu 'l-Muşa 'şa 'iyyîn ve Terâcimu A 'lâmihim*, 152; el-Mâni', *el-Ahvâz, Qabâ 'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A 'lâmuuhâ*, 261.

³⁴⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 101-106.

³⁴⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 131-134.

³⁴⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 105-106.

- 68 عَذْرَاءٌ قَدْ رُفِّتَ إِلَيْكَ وَإِنَّمَا مِنْهَا الْوَصَالُ عَلَى سِوَاكَ مُنْعٌ
- 69 قَدْ طَرَزْتَ بِسِنِّي مَدْحَكَ بُرْدَهَا فَكَأَنَّمَا هُوَ بِالْحَرِيرِ مُجَرَّعٌ
- 70 وَتَمَسَّكَتْ بِذِيُولِكُمْ فَتَمَسَّكَتْ أَرْدَاهَا مِنْ طِيْبِكُمْ وَالْأَذْرَعُ
- 71 مَحَبُّوْبَةٌ سَفَرَتْ إِلَيْكَ وَوَجَّهَهَا مِنِّي بِحُسْنِ الْإِعْتِدَارِ مُبَرِّقٌ
- 72 حَشِيْبَتٌ مُشَارِكِي بِذَنْبٍ تَخْلُفِي عَنْكُمْ فَكَانَ لَهَا لَدَيْكَ تَسْرَعُ
- 73 سَبَقَتْ لِتَشْفَعَ لِي إِلَيْكَ وَإِنَّمَا أَلْ وَجْهُ الْجَمِيْلُ لَدَى الْكَرَامِ يُشْفَعُ

57. Yağmurun dönüşüyle baharın hayat bulduğu gibi, onun (Hûveyze'nin) ölümünüden sonra sen de dönüşünle ona hayat verdin.

58. (Hûveyze'yi) Musa'nın annesi(nin Musa'yı bıraktığı) gibi bırakıp gittin. Onun (Hûveyze'nin) kalbi acı çekerek aşk tutulmasını önemsizmiş gibi gösterir.

59. Sen mutlu bir şekilde geri döndün de sana kavuştuğu için o (Hûveyze) ve onun (Hûveyze'nin) ürkmüş kalbi ferahlamış oldu.

60. Sana (Hûveyze'nin) üzerinde kökleri temiz ve olgun olan büyük berrak bir ağaçtan çıkan ışık seslendi.

61. Sen mukaddes kılınan en şerefli bölgenin yolunu düzledin ve kaftanı giydin, şüphesiz senin ayakkabıların çıkartılır.

62. Orada rüya ile özel kılındın, hitabetin şerefinde galip geldin ve kulak senden (konuşmandan) lezzet aldı.

63. Yüceltilmiş şeref sana mübarek olsun, dönüşün sayesinde en âli sonsuz şeref galip gelsin!

64. Efendim, aç gözlülükten dolayı bu şiiri sana ithaf etmedim ve ben, verdiğin ihsanlarla büyük makamlara da yükselmedim.

65. Ancak ben, başka şairlerin (şiirin) incisini çalmasından korktum. Zira (bu şiir) senden başkasına boşa giderdi.

66. Senin öldürücü aşkın da bunun içindir ki aşk bir sihirdir, şiirler onunla yazılır ve sanatlaştırılır.

67. Ondan (Hûveyze'den), övgünün inci kolye taktığı ve ipek ile sardığı bir bakire olarak açığa çıkmasını iste.

68. Bakire seninle evlenmiştir ve şüphesiz ona senin dışında başkasına kavuşmak (zifafa girmek) yasaklanmıştır.

69. Onun (Hûveyze'nin) vücuda dolanan giysisi, senin medihlerinin yüceliğiyle süslendi ve sanki o (giysi), ipekle ebru gibi işlenmiştir.

70. Hûveyze, sizin eteğinizden tuttu ve ardından sizin iyiliğiniz sebebiyle onun yenleri ve kolları tutundu.

71. Yüzü benden özür dilemenin güzelliğiyle örtülmüş olan bir sevgili sana gitti.

72. Benim sizin gerinizde kalmamın günahı sebebiyle ziyaretinize gelmekten çekindi(m) ve onun için sizde bir çabuk davranmak (kızgınlık) vardır.

73. Sen bana daha önce şefaatt ettin ve şüphesiz ancak asil kimselerin sahip olduğu güzel yüz, şefaatt etmeyi kabul eder.

İbn Ma'tûk'un, Seyyid Haydar'ın Ramazan Bayramını kutlayarak onu övdüğü bir diğer medih kasidesinden beyitler aşağıdaki gibidir.³⁵⁰ (Tavîl)

54 إِذَا مَرَّ ذِكْرُ الْفَاجِرِينَ فَذِكْرُهُ كَفَاتِحَةِ الْقُرْآنِ فِي أَوَّلِ الذِّكْرِ

55 فَيَا ابْنَ عَلِيٍّ وَهِيَ دَعْوَةٌ مُخْلِصٍ لِدَوْلَتِكُمْ بِالسِّرِّ مِنْهُ وَبِالْجَهْرِ

56 لَقَدْ زَادَتْ الْأَيَّامُ فِيكَ مَسَرَّةً وَفَاقَ عَلَى وَجْهِ الْعَلَا رَوْنَقُ الْبَشَرِ

57 وَعَزَّتْ بِكَ الْأَيَّامُ حَتَّى كَأَنَّهَا لَيَالِيكَ فِيهَا كُلُّهَا لَيْلَةُ الْقَدَرِ

58 فَنَحْنُ يَدُكَ الْيُمْنَى الْمَنِيَّةُ وَالْمُنَى وَبِمَنْ لِمَنْ يَنْبَغِي الْأَمَانُ مِنَ الْفَقْرِ

59 فَلَا بَرَحْتَ فِيكَ الْعَلَا دَاتَ بَهْجَةٍ وَلَا زَالَ فِيكَ الْمَجْدُ مُبْتَسِمِ الثَّغْرِ

54. Üstün kimselerin zikri yâd edildiği zaman onun (Seyyid Haydar'ın) zikredilmesi, tıpkı Kur'ân'ın Fatiha'sı gibi zikredilenlerin başındadır.

55. Ey Seyyid Ali Hân'ın oğlu! Bu sizin devletinize ihlasla bağlı kimsenin hem gizliden hem de açıktan bir davetidir.

56. Günler senin hakkında mutluluk verici bir şekilde çoğaldı ve beşerin (halkının) aydınlığı, yüceliğin yüzünü hatırladı.

57. Günler seninle izzet buldu ve hatta sanki senin gecelerinin hepsi o günlerde Kadir gecesi gibi oldu.

³⁵⁰ İbn Ma'tûk, Dîvân, 134.

58. *Sağ elinde ölüm ve umutlar vardır, fakirlikten kurtulmak isteyen kimse için de bereket vardır.*

59. *Sendeki yücelik hala görkemlidir ve sendeki şeref de hala dudakları gülümser vaziyettedir.*

Yukarıdaki iki farklı şiiirden örnek verilen beyitlerde görüldüğü üzere şair, memduhunun bir yönetici olarak halkını ve şehrini güzel yönettiğini, onun sayesinde bereket ve bolluğun arttığını zikretmektedir. Ayrıca İbn Ma'tûk, Seyyid Haydar'ın kişisel özellikleri olarak cesaret, savaşçılık, cömertlik gibi vasıflara sahip olduğunu söylemenin yanında bu medih şiirlerini, ona olan sevgi ve bağlılığı sebebiyle kaleme aldığını da belirtmektedir.

1.2.5. Seyyid Abdullah b. Seyyid Ali Hân'ı Medhi

Seyyid Abdullah bin Seyyid Ali Hân 1097/1687 yılında yedi ay ve 20 gün Muşa'sa Devleti'ne hükümdarlık yapmıştır. Tahta geçtiği sırada 25 yaşındadır. Kendisinin bir hükümdar olarak adil, müttefiklerine sadık, düşmanlarına karşı heybetli, cesur ve güçlü olduğundan bahsedilmiştir. Bunun yanında mütevazı, yumuşak huylu, takvalı, namazları nafileleriyle kılan, alimleri seven, onlara sürekli yardımcı olan, akraba ve komşularını gözetip kollayan biri olarak anlatılmaktadır.³⁵¹

İbn Ma'tûk'un kendisi hakkında bir siyasî medih kasidesi vardır. Bunu da 1085/1675 yılında Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Nasrullah'ın sünnet düğününü tebrik vesilesiyle kaleme almıştır. Bu şiiri toplam 91 beyit ve revî harfi hemze olup bahri olarak kâmindir.³⁵²

Zikri geçen bu kasidesinden örnekler aşağıda verilmektedir. Burada Seyyid Abdullah'a bu medih şiirinin kendisi hakkında söylediğini ve daha önce de Seyyid Haydar'a söylediği gibi bunda da herhangi bir maddi talebi olmadan sadece ona olan muhabbeti ve bağlılığından dolayı övdüğünü bildirmektedir. Yine bu beyitlerinde diğer şair ve vaizlerin, Seyyid Abdullah'ı övmek için şairin kendisini taklit ettiklerini

³⁵¹ Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 154–155.

³⁵² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 179–184.

söyleyerek en iyi medhi kendisinin yazdığını ima etmekte ve son olarak da çocuğunun sünnet düğününü kutlamaktadır.³⁵³ (Kâmil)

- 70 مَوْلَايَ سَمْعًا إِنَّ عُرِّيَ مَدَائِحِي فَيْكُمْ لَتَشْهَدُ لِي بِصَدِيقٍ وَلَا يَ
71 وَلَقَدْ شَكَّكَتَ بِمَا ادَّعَيْتَ مِنَ الْوَلَا أَوْ لَيْسَ هَذَا الْمَدْحُ نُصَحٌ وَلَا
72 أَوْ مَا تَرَوْنِي كُلَّمَا بِصُدُودِكُمْ أَخْرَفْتُمْ عُودِي يَطِيبُ شَدَائِي
73 جَارَتْنِي الْفَصَحَاءُ نَحْوَ مَدِيحِكُمْ فَتَلَوْا وَكُنْتُ مُلَجَّأً الْبُلْعَاءِ
74 أَنَا عَرَسُ وَالِدِكَ الَّذِي تَمَرَّ الثَّنَا مِنْهُ جَنَّتُهُ لَكُمْ يَدُ النَّعْمَاءِ
75 أَرْضَعْتُكُمْ دَرَّ الْفَصَاحَةِ طَبِيبًا إِذْ كَانَ طَبِيبُ رَوْضِهِ مَرْعَاءِي
76 يَا مَنْ أُصُولُ عَلَى الزَّمَانِ بِنَاسِهِ وَجُيُبُ عِنْدَ الْحَادِثَاتِ نِدَائِي
77 بِجَنَانٍ نَصَرَ اللَّهُ قَرَّتْ أَعْيُنُ الدُّنْيَا وَسُرَّتْ مُهْجَةُ الْعُلَيَاءِ
78 وَالْوَفْتُ رَاقٌ وَرَقٌ حَتَّى صَفَّقْتُ وَرَقُ الْغُصُونِ عَلَى غَنَا الْوُزَاءِ
79 فَتَهَنَّ بِالْوَلَدِ السَّعِيدِ وَخَتَنَهُ وَارْشَفَ هَنِيئًا شَهْدَةَ السَّرَّاءِ

70. Ey efendim bir kulak ver! Muhakkak ki sana söylediğim medihlerimin en parlakları, dostluğumun gerçekliğine benim için şahitlik eder.

71. Eğer iddia ettiğim dostluğumdan şüphelendiysen, bu medih dostluğun göstergesi değil midir?

72. Sizin uzaklarınızda olduğum her zaman, udumu yakarak güzel kokumun daha da güzelleştiğini görmüyor musunuz?

73. Fasîhler (güzel Arapça konuşanlar) sizin Medhiniz hakkında benimle yarıştılar, ardından (beni) takip ettiler. Oysaki ben zaten belagatçıların sığınağıydım.

74. Ben babanızın diktiği filizim. Bu öyle bir filizdir ki lütfun eli, övgü meyvelerini ondan sonra sizin için toplamıştır.

75. Fesahatin sütüyle sizi güzelce emzirdim (şiir yazdım). Çünkü (babanızın) bahçesinin en iyi yeri, benim otlağımdı.

76. Ey cesaretiyle zamanın üzerine saldıran ve sıkıntılar başıma geldiği zaman çağırırma cevap veren kimse!

³⁵³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 183.

77. Tüm dünya Seyyid Nasrullah'ın sünnet düğünüyle sevindi ve büyüklüğün kalbi hoşnut oldu.

78. Bu vakit (sünnet düğününün günleri) ışıl ışıl bir vakit oldu. Hatta dalların yaprakları, güvercinlerin şarkılarını alkışladı.

79. Öyleyse (bu) şanslı çocuğu ve onun sünnet düğünü kutla! Mutluğun tatlılığını afiyetle yudumla!

1.2.6. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali Hân'ı Medhi

Konuyla doğrudan alakalı kaynaklarda Seyyid Ali Hân'ın, Seyyid Hüseyin adında bir oğlu olduğuna rastlanamamaktadır. Ancak İbn Ma'tûk öyle birisinin olduğunu söyleyerek hakkında bir medih kasidesi ve üç nutfe olmak üzere toplam dört şiir kaleme almıştır. Kaside 20 beyittir. Kafiye harfî dâl ve vezni de tavîl bahridir.³⁵⁴ Nutfelerinin tamamı mevâlîyyâ türünden olup basît bahrindedir.³⁵⁵

İbn Ma'tûk'un, Seyyid Hüseyin'e yazdığı medih kasidesinden aşağıda verilen örnek beyitlerde onun hayırseverliği, cömertliği ve cesurluğu gibi özelliklerini dile getirerek hükümdarı methetmektedir.³⁵⁶ (Tavîl)

5	إِلَى ابْنِ الْكَرَامِ الْفَاخِرِينَ ذَوِي الْعَلَاءِ	حَلِيفِ النَّدَى الْمَوْلَى الْحُسَيْنِ أَخِي الرُّشْدِ
6	سَحَابٌ إِذَا اسْتَسْقَى الْعُقَاةُ نَوَالَهُ	يَجُودُ بِلَا وَغَدٍ وَيَهْمِي بِلَا رَعْدِ
7	كَرِيمٌ إِذَا هَبَّ السُّؤَالُ بِسَمْعِهِ	يُنَبِّهُ عَنْ أَخْلَاقِهِ حَدَقُ الْوَرْدِ
8	بِمَوْلِدِهِ طَابَ الزَّمَانُ وَأَهْلُهُ	وَشَبَّ وَفَرَّتْ مُفْلَةُ الْعَدْلِ وَالْمَجْدِ
9	يَرِقُّ إِذَا رَقَّ النَّسِيمُ لَدَى النَّدَى	وَيَقْسُو لَدَى الْهَيْجَاءِ كَالْحَجَرِ الصَّنْدِ
10	تَكُونُ مِنْ بَأْسٍ وَجُودٍ وَبَأْسُهُ	بِأَعْضَائِهِ يُورِي وَرَاحَتُهُ تُنْدِي

5. (Bu kaside), çok değerli ve saygın olan yücelik sahiplerinin evladı, cömertliğin dostu, hidayetin kardeşi el-Mevlâ el-Hüseyin'edir.

6. O öyle bir buluttur ki rızık dileyenler ondan bağış istediği zaman söz vermeden cömertlik yapar, şimşek çakmadan (gürültüsüz) yağdırır.

³⁵⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 207–208.

³⁵⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

³⁵⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 207.

7. O öyle bir cömerttir ki ihtiyaç sahibinin dilemesi kulağına vardığı zaman gülün bakışı (gözünün parıldaması), onun ahlakından (ne kadar iyi insan olduğundan) haber verir.

8. Onun doğumuyla zaman ve zamanın ehli hoşnut olup ve gençleşti. Ayrıca adaletin ve övgünün göz bebeği ferahladı.

9. Cömert kimseye nesim yumuşak estiğinde o da yatıştır ancak savaş zamanında katı taş gibi sert olur.

10. O cesaret ve cömertlikten oluşmuştur, onun cesareti azalarında gizlenir ve elleri de hayra açılır.

Aşağıdaki şiiri mevâliyyâ türü dübeyitlerinden bir örnektir. İbn Ma'tûk burada hükümdara olan sevgi ve saygısını ifade etmektedir. Yine burada Seyyid Hüseyin'in Kirmân'da olduğu bilgisi de geçmektedir.³⁵⁷(Basît)

لِي لَوْعَةٌ فِيكَ طُولَ الدَّهْرِ تَتَجَدَّدُ وَدَمْعَةٌ فَوْقَ صَحْنِ الْحَدِّ تَتَرَدَّدُ
وَمُهْجَةٌ لَا تَزَالُ إِلَيْكَ تَتَوَقَّدُ مِنْ الْخُوَيْرَةِ إِلَى كِرْمَانَ تَتَرَدَّدُ

Bende sana karşı zaman geçtikçe yenilenen bir sevgi ve yanağı(mın) üstüne akıp duran bir göz yaşım vardır.

Ve hala senin için yanıp Ahvâz'dan Kirman'a durmadan gelip giden bir kalbim vardır.

1.2.7. Seyyid Muhsin'i Medhi

Konuyla ilgili kaynaklarda İbn Ma'tûk'un yaşadığı dönemde Seyyid Muhsin adında bir yöneticinin olduğu bilgisine rastlanmamaktadır. Özellikle bu başlık altında değinilecek olan, İbn Ma'tûk'un kendisi hakkındaki kaleme aldığı bu şiiri yazdığı 1079/1669 senesinde,³⁵⁸ Seyyid Muhsin'in padişah olması imkansızdır. Çünkü o dönemde, yani 1060/1650 ve 1088/1678 yılları arasında Muşa'sa' Devleti hükümdarı Seyyit Ali Hân'dır.³⁵⁹ Muşa'sa'lar'ın, Muhsin b. Felâh adında bir yöneticisi olsa da bu padişah 866/1462 ve 913/1507 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır ve Muşa'sa'

³⁵⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

³⁵⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 127.

³⁵⁹ Şebur, *Târîhu'l-Muşa'sa'îyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*, 133; el-Mâni', *el-Ahvâz, Kâbâ'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A'lâmuhâ*, 261.

devletinin ikinci padişahıdır.³⁶⁰ Dolayısıyla İbn Ma'tûk'un devrinden hayli zaman önce yaşamıştır. Seyyid Muhsin'in kim olduğuna dair, ulaşılabilen kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla birlikte bir vali veya devletin alt kademelerinde görevli bir kişi olması muhtemeldir.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk kendisi hakkında 1079/1669 yılında çocuğunun sünnet düğününü tebrik ederek bir medih şiir söylemiştir. Bu şiir 69 beyittir, kafiye harfî mîm ve vezni de kâmil bahrindedir.³⁶¹

Şair, aşağıdaki beyitlerde Seyyid Muhsin'in Haydarî kökenli olmasından ve dilinin fesahatlı olmasından dolayı onun Farisîlerden değil, Muş'a'sa'lar'dan olduğunu ifade etmektedir. Hatta Seyyid Muhsin'in babası ve dedesini iyi yâd ettiği ve yine onlardan da şiirlerinde Haydarî diye bahsettiği için Seyyid Muhsin'in, Seyyid Ali Hân'ın torunu olma ihtimali yüksektir. Babası ve dedesinin geçmişte hayırlı işlerle meşgul olduğunu ve Seyyid Muhsin'in de iyi işleri onlardan miras aldığını zikrederek onu övmektedir.³⁶² (Kâmil)

لَوْلَا فَصَاحْتُهُ وَنَسَبُهُ حَيْدَرٍ لَطَنَنْتُهُ يَوْمَ الْكَرْبَةِ رُسَمًا
وَلَدٌ لَأَكْرَمَ وَالِدٍ مِنْ مَعْشَرٍ وَرَثُوا الْمَكَارِمَ أَكْرَمًا عَنْ أَكْرَمًا
عَنْ جَدِّهِ يَرْوِي أَبَوْهُ مَائِرًا لِأَبِيهِ وَهُوَ الْيَوْمَ يَرْوِي عَنْهُمَا

Eğer onun fesahatı ve nesebi haydarî olmasaydı kesin savaş gününde onu Rüstem³⁶³ zannederdim.

O, güzel ahlakı en asil insanlardan ikram olarak miras almış bir topluluktan soylu bir babanın oğludur.

Babası, kahramanlıkları dedesinden anlatırken o (Seyyid Muhsin), hem babası hem de dedesinden anlatmaktadır.

³⁶⁰ el-Mâni', el-Ahvâz, Kabâ'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A'lâmuhâ, 252.

³⁶¹ İbn Ma'tûk, Dîvân, 127-130.

³⁶² İbn Ma'tûk, Dîvân, 129.

³⁶³ İran'ın millî destanlarında en güçlü kahramandır.

1.2.8. Mirzâ Mehdî'yi Medhi

Seyyid Muhsin gibi Mirzâ Mehdî'nin de kim olduğuna dair ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak şair bu kişi hakkında bir siyasî medih kaleme almıştır. Bu medih kasidesi 96 beyit, revî harfî hâ ve vezni de basît bahrindedir.³⁶⁴

Söz konusu şiirinden aşağıda verilen örnek beyitlerde Mirzâ Mehdî'nin Peygamber soyundan geldiğini, merhametli, takvalı, hayırsever, cömert ve iyi bir insan olduğunu ve “vezirliğin tacı” ifadesiyle devletin vezirlik mertebesinde bir yönetici sıfatıyla onu methetmektedir.³⁶⁵ (Basît)

39	أَعِيذُ نَفْسِي مِنَ الشُّكُوى إِلَى بَشَرٍ	بِاللَّهِ وَالْقَائِمِ الْمَهْدِيِّ مَوْلَاهَا
40	ابْنِ النَّبِيِّ أَبِي الْفَضْلِ الْأَبِيِّ أَخِي أَلْ	مَعْرُوفِ خَيْرِ بَنِي الدُّنْيَا وَأَزْكَاهَا
41	نُورِ الرُّجَاةِ مِصْبَاحِ تَوَقَّدَ مِنْ	نَارِ الْكَلِيمِ الَّتِي فِي الطُّورِ نَاجَاهَا
42	جُزْءٍ مِنَ الْعَالَمِ الْقُدْسِيِّ هِمَّتُهُ	يُنُوءُ بِالْعَالَمِ الْكَلْبِيِّ أَذْنَاهَا
43	تَاجِ الْوِزَارَةِ طَوْقُ الْمَجْدِ خَاتَمُهُ	إِنْسَانُ عَيْنِ الْمَعَالِي زَنْدُ يُمْنَاهَا
44	خَلِيفَ فَضْلِ بِهِ تَدْرِي الْوِزَارَةُ إِذْ	فِيهَا بَحَلَى بِأَيِّ الْفَضْلِ خَلَاهَا
45	طِيبُ النُّبُوَّةِ فِيهِ عَنْهُ يُخْبِرُنَا	بِأَنَّهُ ثَمَرٌ مِنْ دَوْحِ طُوبَاهَا
46	كَرِيمُ نَفْسٍ مِنَ الْإِحْسَانِ قَدْ جُبِلَتْ	مِنْهُ الطِّبَاغُ فَعَمَّ النَّاسَ جَدْوَاهَا
47	ذَاتُ مِنَ اللَّطْفِ صَاغَ اللَّهُ غُنْصُومَهَا	وَرَحْمَةً لِحَمِيعِ النَّاسِ سَوَاهَا
48	عَظِيمَةٌ يَتَّقِي الْجَبَّارُ سَطْوَتَهَا	زَكِيَّةٌ تَعْرِفُ الْعِبَادُ تَقْوَاهَا

39. Bir beşere şikâyet etmekten Allah'a ve efendim Mirzâ Mehdî'ye sığınırım.

40. (O) Peygamber evladı (Peygamber soyundan olana), fazilet sahibi, onurlu olan iyiliğin kardeşi, dünya insanlarının arasında en hayırlısı ve en temizi...

41. (O) camdan yansıyan ışıktır, Hz. Musa'nın ateşi sayesinde Tûr dağında münacatta bulunduğu ateşten yakılan bir kandildir.

42. (O) kutsi alemden bir parçadır, onun himmetinin azı bile tüm aleme ağır gelir.

³⁶⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 191–196.

³⁶⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 193.

43. (O) vezirliğin tacıdır, şerefın gerdanlığı onun yüzüğüdür, yüceliğin pınarının insanı ve sağ elinin bileğidir.

44. (O) faziletin dostudur. Vezirlik onu bilir ve eğer vezirlikte ortaya çıkarsa, onu her türlü iyilikle donatır.

45. Nübüvvetin güzel kokusu ondadır. Bize onun nübüvvetin büyük temiz ağacının meyvesi olduğunu ondan haber verir.

46. (O) iyilikle dolu asil bir kişidir, ahlaklar da ondan (onun ihsanlarından) meydana getirilmiştir ve onun lütufları insanların tamamını kapsamıştır.

47. Allah onun zatını lütuftan şekillendirdi ve onu tüm insanlara rahmet olarak yarattı.

48. (Onun) zatı büyüktür ki zalimler onun kudretinden sakınırlar ve öyle bir masumdur, âbidler onun takvasını bilirler.

1.2.9. Hüseyin Paşa b. Ali Paşa'ya Medhi

Hüseyin Paşa, Türk asıllı bir devlet olan Efrâsiyâb Devleti'nin kurucusu Efrâsiyâb'ın torunu ve Ali Paşa'nın oğludur.³⁶⁶ Bu başlık altında İbn Ma'tûk'un söylediği medihler üzerinde durulacaktır. Şairin Hüseyin Paşa ile ilgili olarak dokuz nutfe ve iki kasidesi olmakla beraber toplam 11 tane medih şiiri vardır. Bunların beyit sayısı, kafiyesi, vezni, şiir türü ve kısa özeti aşağıda verilen tablodaki gibidir.

No	Kısa Açıklaması	Beyit Sayısı	Kafiyesi	Bahiri	Şiir Türü
1	Ramazan Bayramını kutlayarak methediyor.	68	وَدُوْدُ	Tavîl	Kaside
2	Hukûf Kalesinin fethini kutlayarak methediyor.	79	حَرْمَتِهِ	Basît	Kaside
3	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	أَخْبِرْ	Basît	Nutfe

³⁶⁶ Daha fazla bilgi için çalışmanın 47. sayfasına bkz.

4	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	بَصِيرٌ	Basît	Nutfe
5	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	يَسِيرٌ	Basît	Nutfe
6	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	إِلْمَامٌ	Basît	Nutfe
7	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	ضُرُوفُهُ	Basît	Nutfe
8	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	بِأَحْسَاهُ	Basît	Nutfe
9	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	هَوَمًا	Basît	Nutfe
10	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	الظَّمَا	Basît	Nutfe
11	Mevâliyâ türünde yazdığı bir şiirle methediyor.	2	السَّمَا	Basît	Nutfe

Aşağıda verilen beyitler, şairin Hüseyin Paşa'ya yazmış olduğu kasidelerinden bir örnektir. Şair burada kendisinin Hüseyin Paşa'ya olan muhabbet ve bağlılığını dile getirmekte, çok iyi bir insan ve adil bir kimse olarak Basra'yı yönetmeyi hak eden yönetici olduğunu, onunla beraber Basra'nın gelişip refaha kavuştuğunu ifade ederek onu övmekte ve Ramazan Bayramını tebrik etmektedir.³⁶⁷ (Tavîl)

- 59 فَيَا ابْنَ عَلِيٍّ وَهِيَ دَعْوَةٌ مُخْلِصٍ لَهُ عَهْدٌ صِدْقٍ فِي وِلَاكَ أَكِيدُ
- 60 لَقَدْ نَفَذَ الرَّحْمَنُ حُكْمَكَ فِي الْوَرَى فَلَيْتَ هُمْ لَفْظًا وَأَنْتَ شَدِيدُ
- 61 وَكَافَأْتَ بِالْإِحْسَانِ مَنْ سَاءَ فِعْلُهُ إِلَيْكَ فَحَزَنَ الْفَضْلُ وَهُوَ حَمِيدُ

³⁶⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 199–200.

- 62 وَعَظَّمْتَ بِئْرَ الظُّلَمِ حَتَّى تَهْدَمَتْ فَأَصْبَحَ فَصْرُ الْعَدْلِ وَهُوَ مَشِيدُ
- 63 أَرْضَتْ حُطُوبَ الدَّهْرِ وَهِيَ جَوَامِخُ وَطَاوَعَكَ الْمِقْدَارُ وَهُوَ عَنِيدُ
- 64 لِيُهْنِكَ عِيدُ الْفِطْرِ يَا بَهْجَةَ الْوَرَى وَمُلْكُ قَدِيمٍ عَادَ وَهُوَ جَدِيدُ
- 65 فَمَا الْبَصْرَةُ الْفَيْحَاءُ إِلَّا قِلَادَةٌ وَأَنْتَ بِهَا نَحْرٌ يَلِيْقُ وَحِيدُ
- 66 بِطَبِيْعِكَ طَابَتْ أَرْضُهَا مُدُّ حَلَّتْهَا فَسَافَرُ مِنْهَا الْمِسْكُ وَهُوَ صَعِيدُ
- 67 فَلَا زِلْتَ مَحْرُوسَ الْجَنَابِ مُمْلَكًا حَلِيْفَاكَ فِيْهَا دَوْلَةٌ وَخُلُوْدُ
- 68 تَزْوَرُّكَ أَمْلاُكَ الْوَرَى وَهِيَ خُضْعٌ وَتَقْصِدُكَ الْإِيَّامُ وَهِيَ وَفُوْدُ

59. Ey Ali Paşa'nın oğlu! Bu, senin sadakati konusunda gerçek bir dostluk sözü olan vefalı bir kimsenin davetidir.

60. Rahman olan Allah yaratılmışlar arasında senin hükmünü yerine getirmiştir. Sert bir insan olmana rağmen, onlara karşı sözlerin yumuşamıştır.

61. Sana kötülük yapana iyilikle karşılık verdin. Böylece fazileti elde ettin ve bu övülmeye değerdir.

62. Zulmün kuyusunu, yıkılıp yok olana kadar hasara uğrattın için adalet sarayı inşa edilmiş oldu.

63. Sen dik başlı olan zamanın sıkıntılarını teskin ettirdin ve çok inatçı olan kader sana itaat etti.

64. Ey tüm yaratılmışların mutluluk kaynağı, Ramazan Bayramı sana mübarek olsun! Eski saltanat yeni olarak döndü.

65. Geniş Basra bölgesi sadece bir gerdanlıktır ve sen ona layık olan tek gerdansın.

66. Sen oraya (Basra'ya) yerleştiğinden beri, oranın toprağı senin güzel kokunla kokulandırıldı. Çok büyük yeri olmasına rağmen misk, oradan göçtü.

67. Sen hala bir sultan olarak oranın etrafını korursun. Senin iki müttefikin de orada kalıcı bir devlettir.

68. İnsanların hükümdarları boyun eğdirilmiş halde seni ziyaret eder ve çağlar da heyetler halinde sana gelir.

İbn Ma'tûk nutfe / dübeyitlerinde Hüseyin Paşa'ya olan muhabbet ve bağlılığını bildirmek için ziyaretine gitmek istediğini şöyle dile getirmektedir.³⁶⁸ (Basît)

فَصْرِي إِلَيْكُمْ صَلَاتِي بِالطَّرِيقِ تَمَامَ وَالْتَعَبُ رَاحَةُ وَسَيْرِي نُحُوتُكُمْ إِيْمَامَ
وَرَعْبَةُ فِيكُمْ قَادَتْنِي بَعِيرُ زَمَامَ أَدْرِي هَا عِنْدَ مِثْلِكَ حُرْمَةً وَزِمَامَ

Eksik namazım size gelirken yolda tam olur, (yolun) yorgunluğu onun şarabıdır (rahatlıştır) ve size gelişim bir an önce (gelmeştir).

Size karşı arzu / istek beni dizginsiz bir halde sürdü, o isteğin sizin gibilerin nezdinde kutsal ve dizginli olduğunu düşünüyorum.

Üstteki beyitten anlaşıldığı gibi şair, Hüseyin Paşa'yı ziyaret için yola çıkmıştır ancak bu ziyaret gerçekleşmemiştir. Bir diğer mevâliyyâ türü nutfesinde de bu ziyareti çok istemesine rağmen karşısına çıkan engellerden dolayı gelemediğini padişah bildirmek için aşağıdaki şiiri kaleme almıştır.³⁶⁹ (Basît)

لِي مُهْجَةٌ لَا تَزَالُ إِلَيْكَ مَصْرُوفَةً وَيَعُوقُهَا عَنْ لِقَاكَ الدَّهْرُ وَصُرُوفُهُ
وَبَعْدُ يَا مَنْ تَمَلَّكْنَا بِمَعْرُوفَةٍ هَذَا كِتَابِي إِلَيْكَ عَلَى الْبُعْدِ نَائِبُ
عَنِّي تَقَبَّلْ يَدًا بِالْجُودِ مَعْرُوفَةً

Benim, işi sana doğru uçmakta olan bir kalbim var. Ancak zaman ve onun sıkıntıları seninle buluşmaya engeller çıkarıyor.

Ve sonra, ey iyilikleriyle (yardımlarıyla) bize sahip olan kimse! Bu uzaktan beni temsil etmesi için sana benim yazdığımdır.

(Öyleyse) eliyle yaptığı iyilikleriyle tanınan (bu şiiri) benden kabul et.

1.2.10. Yahyâ b. Ali Paşa'ya Medhi

Yahyâ Paşa, Ali Paşa'nın Hüseyin Paşa'dan sonra Basra hükümdarlığı yapan bir diğer oğludur. İbn Ma'tûk kendisiyle ilgili bir kaside kaleme almıştır. Bu kaside 42 beyittir. Kafiye harfî râ ve vezni tavîl bahridir. Şair bu şiirinde, Yahya Paşa'nın Osmanlı

³⁶⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

³⁶⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

yönetimi tarafından öz kardeşine karşı desteklenerek vali olarak atandığını belirtmekte³⁷⁰ ve bu zaman zarfında onu kutlayarak methetmektedir.³⁷¹

Şair bu kasideden aşağıda örnek verilen beyitlerde Yahyâ Paşa'nın çetin bir savaştan sonra Basra'yı ele geçirdiğini ve savaş sebebiyle harabe olmuş durumdayken tekrar orayı her alanda altının bile kıskanacağı bir seviyeye kaldırdığını, o dönemde kendisine düzenbazlık yapan ve suç işleyenleri cezalandırmadan onların bağışlanması için bahane olarak özür dileme yollarını açtığını, onun döneminde Basra halkının mutlu ve huzurlu olduğunu ve hükümdarlığı döneminde hükümdarın övgü, cesaret, azim, akıllılık, cömertlik, bağışlama, yumuşak huyluluk ve sabır gibi bir çok üstün ahlaki sıfatların sahibi olduğunu söylemektedir.³⁷² (Tavîl)

- 26 وَأَضْحَكْتُهَا بَعْدَ الْبُكَاءِ فِي صَوَارِمٍ مَتَى ابْتَسَمْتَ فِي الرَّوْعِ تَسْتَضْحِكُ النَّصْرَا
27 وَرَشَقْتُهَا حَتَّى حَكَى التَّيْرُ ثُرْمَهَا وَلَوْمْ تَكُنْ فِي أَرْضِهَا أَصْبَحَتْ قَفْرَا
28 فَكُنْتُ لَهَا لَمَّا اسْتَوَيْتُ بِعَرْشِهَا كَيْوُسُفَ إِذْ وَلَاهُ سَيِّدُهُ مِصْرَا
29 فَلَمْ تَجْزِ أَهْلَ الْكَيْدِ يَوْمًا بِكَيْدِهِمْ وَلَمْ تَصْطْنِعْ عُذْرًا بِمَنْ صَنَعَ الْعُذْرَا
30 وَهَبْتَ جَمِيعَ الْمُدْنِيِّينَ نُفُوسَهُمْ فَأَوْسَعَتْهُمْ عُذْرًا وَأَنْقَلَبَتْهُمْ شُكْرَا
31 وَجُودُكَ فِيهَا لِلْعِبَادِ مَسْرَّةٌ لِأَنَّكَ بَدَّرَ وَهْيَ بِالشَّرَفِ الزُّهْرَا
32 حَوَيْتَ الثَّنَا وَالْبَأْسَ وَالْحَزْمَ وَالنُّهَى وَخُزْتَ النَّدَى وَالْعَفْوُ وَالْحِلْمَ وَالصَّبْرَا
33 عَمَرْتَ بُيُوتَ الْمَجْدِ بَعْدَ خَرَابِهَا فَجَدَّدْتَ يَا يَحْيَى لَأَمْوَاتِهَا عُمْرَا
34 بِخُفْيِكَ بِمَشْيِ النُّعْلِ وَهُوَ حَدِيدَةٌ يَفُوقُ عَلَى تَاجِ النَّضَارِ عَلَى كِسْرَى
35 وَفِيكَ تَرَى الْفَيْحَاءَ لَمَّا حَلَلَتْهَا تَشَرَّفَ حَتَّى شَارَفَ الْأَنْجَمَ الزُّهْرَا

26. Sen, keskin kılıcınla ağlattıktan sonra onu (Basra'yı) güldürdün. Basra her ne zaman korkarak gülümsese, zaferle gülmek ister.

³⁷⁰ Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmanın 47-48. sayfalarına bkz.

³⁷¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 205-207.

³⁷² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 206-207.

27. Sen, altın tozun Basra'nın toprağına benzeyinceye kadar onu (Basra'yı) güzelleştirdin ve eğer sen o yerde (Basra'da) olmasaydın, orası çorak bir arazi olurdu.

28. Sen Basra'nın padişahlık tahtına oturduğun zaman onun için, efendisinin Mısır padişahı olarak tayin ettiği Hz. Yusuf gibi oldun.

29. Sen, hiçbir zaman hile yapanlara hile ile karşılık vermedin ve ihanet eden hiçbir kimseye ihanet etmedin.

30. Sen, suçluların hepsine canlarını bağışladın. Böylece (onları bağışlamak için) onlara özür dileme sahasını genişlettin ve teşekkür etmeye zorladın.

31. Senin orada (Basra'da) olman, halkı için bir mutluluk kaynağıdır. Çünkü sen bir aysın ve Basra (bu) şerefle parlamaktadır.

32. Sen övgü, cesaret, azim ve akılı kendinde topladın; cömertliği, bağışlamayı, yumuşak huyluluğu ve sabrı da elde ettin.

33. Sen viraneye dönüşen şerefin evlerini tamir ettin. Ve sen ey Yahyâ, ölenlerin ömrünü yeniledin!

34. Kendisi demir olduğu halde ayakkabı, senin terliklerinle yürüyor. Senin ayakkabıların değer olarak, Kisra'nın başındaki tacının üzerinde duruyor.

35. Sen Basra'ya yerleştiğinde, oranın toprağı senin sayende şeref buldu. Hatta şerefte parlak yıldızlarla rekabet etti.

1.3. Diğer Medihleri

İbn Ma'tûk'un divanında medhe konu olan iki medih şiiri daha vardır. Bunlardan ilki Şeyh Kutbuddîn adında bir alimin, İbn Ma'tûk'u methettiği şiiridir. Bu şiirinin ravî harfî hâ ve vezni de hafif bahridir. Şeyh Kutbuddîn'e ait olan bu şiirin divanda yalnızca matlaı verilmiştir.³⁷³ (Hafif)

يَا فَصِيحَ اللِّسَانِ نَثْرًا وَنَظْمًا وَمَنِ الْفَضْلُ وَالسَّمَاحَةُ شَأْنُهُ

Ey nesir ve nazım dili fasih olan! Ey şanı fazilet ve cömertlikten olan kimse!

İkinci şiir ise İbn Ma'tûk'ın bu şiirin aynı vezin, aynı kafiye ve aynı ravî harfîni kullanarak Şeyh Kutbuddîn'i övdüğü medih şiiridir. Şairin bu şiiri toplamda 12 beyittir, ravî harfî hâ ve vezni de hafif bahridir.³⁷⁴ (Hafif)

³⁷³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 211.

³⁷⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 211–212.

أَيُّهَا الْمَصْفَعُ الْمُهَذَّبُ طَبْعاً وَفَتَى يَسْحَرُ الْعُقُولَ بَيَّانَةً
وَالْفَصِيحُ الَّذِي إِذَا قَالَ شِعْراً خَلَّتْهُ يَنْظُمُ النُّجُومَ لِسَانَهُ
لَكَ مِنْ جَوْهَرِ الْكَلَامِ نِظَامٌ زَانَ مَا بَيَّنَّ دُرَّهَ مَرْجَانَهُ

Ey fitrat olarak nezaketli ve akıcı konuşan! Ey fesahatı ile akılları büyüleyen genç!

Ve ey şiir söylediği zaman dili yıldızları nazmediyor zannettiğin fasih kimse!

Senin kelamının cevherinin öyle bir şeli vardır ki onun mercanları, sedeflerin arasında olanları süslüyor.

Burada İbn Ma'tûk'un medih temalı şiirleri tamamlanmış durumundadır. Sonuç olarak dört dini medih (ikisi Hz. Peygamber, biri Hz. Ali ve ikincisi Hz. Muhammed ve Hz. Ali medhiye temalıdır.), 86 siyasî medih -ki bunlar toplam olarak 10 yönetici hakkında söylenmiştir- ve iki diğer konu medihler olmak üzere toplamda şairin 92 adet medih temalı şiirini temsil edecek ve muhteva olarak konunu anlaşılması sağlayacak kadar örnek beyitler verilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümünün bundan sonraki kısmına, tema olarak ikinci sırada yer alan gazellerle devam edilecektir.

2. Gazel

Gazel kelimesi tasrif olarak غَزَلَ fiilinin mastarı olan غَزْلًا kökünden gelmektedir. Kişinin kadınla aşk ve muhabbetle konuşması, ona olan sevgi ve beğenisini anlatması,³⁷⁵ genç erkekle genç kızın konuşması, kadınla erkeğin eğlenme ve şakalaşması,³⁷⁶ kadınla vakit geçirme, ayartma ve gönlünü çalma,³⁷⁷ delikanlıların cariyelerle konuşması³⁷⁸ ve insanın kadına âşık olma konusunda zihninde bir inancının olması anlamlarına gelmektedir.³⁷⁹

Bir şiir terimi olarak gazel, şairin kadınlar hakkında konuşması, onlara olan sevgi ve aşk gibi duygularından dolayı kalbinde kaynayan şeyi açığa çıkarması, kadının

³⁷⁵ Cubrân Mes'ûd, *er-Râid* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1967), 1077.

³⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, ts), 11/492; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 154; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*, 148.

³⁷⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, 4/24; Muhammed Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 2005), 8/34; Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 56.

³⁷⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 608; Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısı ve Şiirleri*, 36.

³⁷⁹ Kudâme b. Ca'fer Ebû'l-Ferec, *Nakdu's-Şi'r* (İstanbul: Matba'atu'l-Cevâ'ib, 1885), 33.

güzellik, cazibe ve çekiciliğini tasvir ve tavsif etmesi, ayrılık acısından, ona olan özlemin üzüntüsünden, ondan uzak durmanın sabırsızlığından, sevgilinin vaatlerini yerine getirmemesi üzerine ona yaptığı sitemlerden bahsetmesidir.³⁸⁰ Başka bir ifadeyle kişinin kadına olan beğeni, muhabbet ve aşkıdan dolayı ona karşı sevinç ve üzüntü olarak yaşadıkları ve hissettiklerini, sevgilinin suret ve siret olarak kişisel özelliklerini coşkulu ifadeler eşliğinde nazım sanatıyla anlatmasıdır.³⁸¹ Bunlardan ayrı olarak şairin içki ve bahar karşısında duygularını anlatan şiirlere de gazel denilmiştir. Bu şiir türü beyit sayısı açısından yetim, nutfe ve mukatta'a ve kaside olabilmektedir.³⁸²

Dolayısıyla gazelin birçok tanım ve tarifi vardır. Buna rağmen gazel, tüm tariflerde esas olarak şu üç şey üzerine bina edilmektedir. İlk olarak konuşan ve âşık olan bir kişi, ikinci olarak o kişinin konuşmasını ve aşkını dinleyen bir kadın ve üçüncü olarak ise kişi ile kadın arasındaki konuşmadır ki bu konuşmanın asıl konusu da sevgi ve aşktır.³⁸³ Konusu itibarıyla gazel kelimesinin birçok müradifi vardır. Bunlar *nesîb*, *teşbîb*, *'işk*, *hubb*, *hevâ*, *şabbâbe*, *hiyâm*, *şagâf*, *'alaka*, *lev'a*, *vecd*, *teyyem*, *tebl* ve *tedliye*' dir.³⁸⁴ Bunlardan *nesîb* ve *teşbîb* tagazzul ile aynı anlamda kullanılmaktadır.³⁸⁵ Ancak dil alimlerinin çoğunun müttelik olduğu nokta *gazel* kelimesinin *nesîb*, *tagazzul* ve *teşbîb* kelimelerinden farklı olduğudur. Hatta *gazel* ile *tagazzul* terimlerinin dahi aynı anlamda kullanılmasının yanlış olduğunu bildirmektedirler.³⁸⁶ *Gazel* ile *nesîb* arasındaki farkı Kudâme b. Ca'fer şöyle açıklamaktadır: “Gazel kadına âşık olma manasındadır, bunu dile getirmekse *nesîb* 'tir.”³⁸⁷ Konunun daha açığa kavuşması için ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-'Arûs* adlı eserindeki görüşüne de değinmek gerekir ki *teşbîb*, *nesîb* ve *gazel* arasındaki aynılık

³⁸⁰ Kemal Helâyîlî, *Cemheretu Revâ'iu'l-Ğazel fi's-Şi'ri'l-'Arabî* (Beyrut: el-Mu'essetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1993), 11.

³⁸¹ Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrîsî ve Şiirleri*, 36; Mehmet Mesut Ergin, “Osmanlı Dönemi Şii Araprinde Sosyal Unsurlar,” *Nüşa Şarkiyat Araştırmalar Dergisi* 6/21 (2006), 48; Halûk İpekten, “Gazel,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/442; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*, 148; Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 36–57; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 134.

³⁸² İpekten, “Gazel,” 13/440.

³⁸³ Hassân Ebû Rihâb, *el-Ğazel 'inde'l-'Arab* (Kahire: Matba'atu Mısr Şerike Musâheme Mısrîyye, 1947), 12.

³⁸⁴ Ebû Rihâb, *el-Ğazel 'inde'l-'Arab*, 9.

³⁸⁵ İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakḍihi*, thk. Muhammed Muḥyi'd-Dîn 'Abdulhamîd (Kahire: Matba'atu's-Se'âde, 1964), 2/117; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 8/43.

³⁸⁶ el-Kayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakḍihi*, 2/117; Ebû'l-Ferec, *Nakḍu's-Şi'r*, 42–43; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 8/43.

³⁸⁷ Ebû'l-Ferec, *Nakḍu's-Şi'r*, 42.

ve farklılığı, diğer kaynaklardan referans göstererek şunları söylemektedir: “*Nesīb* ile *teşbīb* arasında aynılık vardır ve bunlar da *tagazzul* anlamındadır. *Tagazzul* ise *gazel*’in zikridir.³⁸⁸ Sonuç olarak *gazel tagazzuldan* farklıdır. Fakat anlamsal olarak birbirlerine çok yakın oldukları için bu farkı anlamak zordur.”³⁸⁹

Eski ve yeni edipler ile dilbilimcilerin gazelle ilgili görüşlerini ayrıntılı bir şekilde işleyen Ahmed Muhammed el-Ĥûfî, *el-Ġazel fî l-‘Aşri l-Câhilî* adlı eserinde şu sonuca varmaktadır: “Eski edip ve dilbilimci alimlerin görüşlerinden şunu elde ettim ki (*gazel, nesīb ve teşbīb*) kelimelerinin manaları arasında ayırım yapmıyorum/yapamıyorum.”³⁹⁰ Böylece anlamsal olarak aralarından bir farkın olmadığını işaret ederek sadece gazelin, diğerlerine nispeten dile kolay gelmesi sebebiyle daha yaygın olduğunu bildirmektedir. Netice olarak hemen hemen herkesin vardığı nokta, aralarında anlamsal olarak ciddi bir farkın olmadığıdır. Aralarından fark olduğuna kail olanların en bariz delili ise birinin (*gazelin*) pasif oluşu, diğerinin (*tagazzulun*) aktif olarak maddi kalıba dökülmesidir. Bu da sonuç olarak iki terimin mahiyetleri itibariyle aynı olduklarının bir kanıtı niteliğindedir.

Gazel, Arap edebiyatında en eski şiir sanatlarından biridir. Cahiliye dönemi şiirleri de bundan azade değildir ki o dönemlerde doğrudan bir gazel şiirinin olduğu söz konusu olmasa da şairler medih, hiciv ve mersiye temalı şiirlerinin başında gazel beyitleri söylemişlerdir. Cahiliye döneminde gazel, sevgilin terk edip gitmesiyle ondan geride kalan kalıntılar olarak sevgilinin yurdu, evi ve akrabaları gibi olguları anlatan atıl teması, sevgilinin güzelliğiyle fiziki çekiciliği, şairin sevgiliyle konuşması ve görüşmesi,³⁹¹ husumet, kin ve kıskançlıktan dolayı kadının şairle olan münasebeti veya şairin kendisiyle münasebet kurmayı reddeden kadınları karalaması gibi konuları içermektedir.³⁹²

Cahiliye dönemin söylenen gazellerin konusu, sadece sevgili ya da kadına mahsus olarak kalmamaktadır. Cariye, şarap veren kişi veya şarap meclisleri için söylenebilen

³⁸⁸ Gazel, genç erkeklerin cariyelerle/genç kızlarla konuşması, tagazzul ise bu konuşmayı üstlenmesi ve şiirle dile getirmesidir. Dolayısıyla tagazzul ve gazel, anlam olarak farklı ancak birbirine yakın ve hatta birbirinden ayrılmaz olarak görülmektedir. Bkz. el-Ferâhîdî, *Kitâbu l-‘Ayn*, 608; İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab*, 11/491.

³⁸⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu l-‘Arûs min Cevâhiri l-‘Kâmûs*, 8/43.

³⁹⁰ Ahmed Muhammed el-Ĥûfî, *el-Ġazel fî l-‘Aşri l-Câhilî* (Kahire: Mektebetu Nahḍati Mısır bi l-Fucâle, 1950), 7–11.

³⁹¹ Sirâceddîn Muhammed, *el-Ġazel fî Şi‘ri l-‘Arabî* (Beyrut: Dâru r-Râtibi l-Câmi‘iyye, 2011), 8.

³⁹² Yusuf Bekkâr, *Ġazelu l-Mekkîyin fî l-‘Aşri l-Emevî* (Mekke: Mu’essesetu l-Furḳân li t-Turâsi l-İslâmî, 2009), 32.

iffet ve haya içerikli gazeller olduğu gibi haya ve iffet sınırını aşan gazellerin de mevcut olduğu kaynaklarda mevcuttur.³⁹³ İslam'ın gelişiyle Peygamber medhiyesi, İslam'a davet ve irşat, İslam düşmanları ve kafirleri hiciv muhtevalı şiirler ön plana çıksa da gazel temalı şiirlerin konuları gûnahtan uzak bir şekilde iffet ve namus dairesi içinde alınarak devam ettirilmiştir.³⁹⁴

Emevîler döneminde tekrar gelişmeye başlayan gazel üç çeşit olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar *el-gazelu'l-'uzrî* (*el-'afîf*), *el-gazelu'l-'umerî* (*el-hadarî*) ve *el-gazelu't-taklîdî* (*el-fâhiş* ya da *el-câhilî*)'dir.³⁹⁵ Abbasiler döneminde ise hayatın refah olarak yükselmeye başlamasıyla gazel de değişmeye ve gelişmeye devam etmiştir. Özellikle bu dönemde mucûn da denilen fahiş gazel neveleri türemeye başlamıştır.³⁹⁶ Memlûklar döneminde ise, Emevî dönemindeki gazel çeşitlerine ilaveten konu olarak ilâhi ve tasavvufî gazelin ortaya çıkması, bu dönem gazelin en önemli özelliği olmuştur.³⁹⁷

Hicri V asrın sonu ve VI asrın başlarında Arap edebiyatındaki gazelin bu serüveninden etkilenen Fars edebiyatında gazel şiiri, nesîb ve teşbîb olarak görülmeye başlamış³⁹⁸ ve oradan da VIII. yüzyılda Türk edebiyatına geçmiştir.³⁹⁹ Osmanlı dönemine bakıldığında gazel, önceki dönemlerdeki özelliklerini korumasının yanında tarz olarak akıcı bir üslupla en çok söylenen şiir muhtevalarından biri haline gelmiş⁴⁰⁰ ve medih kasidelerinin başında veya ayrı olarak kaside ve mukatta'a halinde kaleme alınır olmuştur. Bilhassa mukatta'a şeklinde kaleme alınan gazeller, Osmanlı dönemi gazelinin yenilikçi özelliklerinden biri olmuştur.⁴⁰¹

³⁹³ Ömer Rıza Kehhale, *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (Dimeşk: el-Maṭba'a et-Ta'âvuniyye bi Dimeşk, 1972), 80–81.

³⁹⁴ Muhammed, *el-Ğazel fî Şi'ri'l-'Arabî*, 19; Kehhale, *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, 80; Kehhale, *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, 90–91.

³⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed, *el-Ğazel fî Şi'ri'l-'Arabî*, 19–20; Kehhale, *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, 106–107.

³⁹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Selâm, *el-Edeb fî 'Asri'l-'Abbâsiyyîn* (İskenderiye: Munşa'âtu'l-Ma'ârif bi'l-İskenderiyye, ts), 304.; Ebû Rihâb, *el-Ğazel 'inde'l-'Arab*, 153; Muhammed, *el-Ğazel fî Şi'ri'l-'Arabî*, 44–45.

³⁹⁷ Halid İbrahim Yusûf, *eş-Şi'ru'l-'Arabî Eyyâmu'l-Memâlik* (Beyrut: Dâru'n-Nahḍati'l-'Arabiyye, 2003), 399.

³⁹⁸ Fatime Ali, "Seyr-i Gazel Der Şi'r-i Fârsî," *Fasıl-nâme-i Edebiyat-i Fârsî* 6 (1965), 100–101; Esadullah Wahîd, *Gazel-i Kemâl* (Tebriz: Tebriz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, ts), 309.

³⁹⁹ İpekten, "Gazel," 13/440–441.

⁴⁰⁰ Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*, 149.

⁴⁰¹ Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 58.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra Şihâbuddîn İbn Ma'tûk'un gazel şiirleri ele alınacak olursa, medih muhtevalı şiirlerinden sonra şiir sayısı olarak en çok söylenen şiir gazel konulu şiirleridir. İbn Ma'tûk'un gazel muhtevalı şiirleri iki şekildedir ki bunlar ya medih kasidelerinin mukaddimelerini oluşturan gazeller ya da müstakil olarak nutfe ve mukatta'a olarak söylediği gazellerdir. Medih kasidelerinin mukaddimelerini oluşturan gazellerden, konusu geçildiği yerlerde bilgi ve örnekler verilmiş, ayrıca bu şiirleri medih başlığı altında gazel ('afif ve hissî) ve nesîb olarak da değerlendirilmiştir. Burada ise İbn Ma'tûk'un gazel muhtevalı şiirleri ve bu şiirlerin beyitlerinin konularını izah için müstakil gazel şiirlerinin yanında, medih ve mersiye muhtevalı şiirlerinin mukaddimelerinde yer alan gazellerinden de örnekler verilmeye çalışılacak ancak daha çok İbn Ma'tûk'un müstakil olarak yazdığı gazel şiirleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılması açısından şiirler, örnek beyitlerle açıklanacaktır. Öncelikle şairin gazel türündeki şiirlerinin kolay anlaşılması ve çalışmada takip edilen metoda da uygun olması hasebiyle müstakil gazel şiirleri tabloda gösterilerek izah edilmeye çalışılacaktır.

Gazel Türü	Nutfe	Mukatta'a	Toplam Şiir Sayısı	Toplam Beyit Sayısı
Afif Gazel	17	1	18	38
Hissî Gazel	17	1	18	37
Ġulâmiyât	1	-	1	2
Şiir Sayısı	34	2	37	77
Beyit Sayısı	69	7	75	75

Yukarıda verilen tabloda görüldüğü üzere İbn Ma'tûk, gazel muhtevalı şiirleri beyit adedine göre nazım türü açısından nutfe ve mukatta'a olarak kaleme alınmıştır. Nutfe 35 şiir ve 70 beyitken mukatta'a ise iki şiir ve yedi beyittir. Gazel türü olarak afif gazel ve hissî gazel 18'er şiir olup Ġulâmiyât ise bir şiir olmakla beraber toplam 37 şiir ve 77 beyittir. Genel olarak İbn Ma'tûk gazel muhtevalı şiir ve beyitlerinde sevgilinin zatında bulunan maddi ve manevi güzelliğinin yanı sıra, sevgilinin zatından olmayan elbisesi, mücevheratı, kokusu, iffetli ve namuslu oluşu, vefasızlık, ayrılık, özlem ve acı

gibi yaşanmışlıklarından da bahsetmektedir. Sonuç itibariyle İbn Ma'tûk'un daha çocuk yaşlarında doğaçlama olarak da söylediği gazellerin sebebi, sevgi veya aşk olmuştur. Arap edebiyatında gazelin kaynağı olan aşk, duygusal (manevî) ve fiziksel (etkileyici) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴⁰² Şu var ki İbn Ma'tûk'un gazel söylemesine sebep olan etkileyici sevgi çeşidi, fâhiş olmayan hissî gazel mahiyetindedir. Zira İbn Ma'tûk'un hissî gazelleri de sevgilin dış güzelliklerinin resmetmesi şeklindedir. Bunu yaparken de iffet sınırını aşmadığı, onun şiirlerinde açıkça görülmektedir.

Gazelin birçok çeşidi olmasına rağmen⁴⁰³ genel olarak gazel ile ilgili kaynaklara bakıldığında gazel, 'uzrî ('afif) ve hissî olmak üzere iki şekliyle ön plana çıkmaktadır.⁴⁰⁴ Bu çalışmada bu iki gazel çeşidinin yanında bir de gulâmiyât üzerinde durulacaktır.

2.1. Afif Gazel

'Afif gazel, şairin şiirinde âşık olduğu kadının fiziki güzelliklerini resmetmekten kaçınarak manevi güzelliklerini, ona olan aşkını, o aşktan dolayı kalbinde alevlenen ateş ve heyecanı, onunla buluşmanın verdiği mutluluğu, ayrılığının verdiği acıyı ve ondan uzak kalmanın ne anlamlara geldiğini, onunla ilgili özlem ve arzusunun sıcaklığını, onun kendisine yaşattığı acı ve tatlı halleri, ahlak ve edebe aykırı ifadelerden kaçınarak iffetli bir şekilde dile getirmesidir ki 'uzrî gazel olarak da bilinmektedir.⁴⁰⁵ Afif gazelin en önemli unsurlarında biri, edeb ve iffet dairesi içerisinde olmasıdır. Gazelin bu türü, İslam'ın gelişinden sonra ortaya çıktığı için böyle bir farklılığa sahiptir.⁴⁰⁶ Çünkü İslam kadın ile erkek arasında ilişki dairesini, iffet ve namus çerçevesinde çizmiştir.⁴⁰⁷

İbn Ma'tuk, afif gazel konulu şiirlerinde başta aşk, aşkın tarifi ve mahiyeti, aşk acısı, ayrılık, kavuşma, özlem, kendine sitem, sevgiliye sitem, aşkından ötürü kınayanlara sitem vb. gibi konulardan bahsetmektedir.

⁴⁰² el-Hûfî, *el-Ğazel fi'l-'Aşri'l-Câhili*, 15.

⁴⁰³ Gazelin çeşitleri için bkz. Bekkâr, *Ğazelu'l-Mekkîyin fi'l-'Aşri'l-Emevî*.

⁴⁰⁴ el-Hûfî, *el-Ğazel fi'l-'Aşri'l-Câhili*, 115,151; Nebîl Hâlid Ebû Ali, "Me'âniyi Şi'ri'l-Ğazel beyne't-Taklîd ve't-Tecdîd fi'l-'Aşreyni'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî," *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye* 17/1 (2009), 3; Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısı ve Şiirleri*, 37;

⁴⁰⁵ Ebû Ali, "Me'âniyi Şi'ri'l-Ğazel beyne't-Taklîd ve't-Tecdîd fi'l-'Aşreyni'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî," 3; Ebû Rihâb, *el-Ğazel 'inde'l-'Arab*, 167; Yusûf, *eş-Şi'ru'l-'Arabî Eyyâmu'l-Memâlik*, 406-417; el-Hûfî, *el-Ğazel fi'l-'Aşri'l-Câhili*, 151-152.

⁴⁰⁶ el-Hûfî, *el-Ğazel fi'l-'Aşri'l-Câhili*, 153-154.

⁴⁰⁷ el-Hûfî, *el-Ğazel fi'l-'Aşri'l-Câhili*, 158.

2.1.1. Aşk

Aşk kelimesi Arapça bir kelimedir. Aslı “عَشِيقٌ” olup “عَشِيقٌ” filinin mastarıdır.⁴⁰⁸

Anlamı her dilde olduğu gibi çok sevmek, sevgide aşırıya kaçmak, sevgilinin ayıp ve kusurlarının göremeyecek derecede sevmektir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla aşk, âşık (seven) ve ma’şûk (sevilen/sevgili) ıstılahları birbirini tamamlayan ıstılahlardır. Birinin varlığı diğerinin varlığını bağlar ve olmadan diğerinin varlığı söz konusu değildir.

İbn Ma’tûk’un şiiirlerinden yola çıkılarak, şairin kendi aşk anlayışını görmek mümkündür. Aşağıdaki örnekler, şairin gazel muhtevalı şiiirlerinde aşkla ilgili olan beyitlerinden seçilmiştir. Dolayısıyla bu şiiirleri üzerinden şairin aşk anlayışını izah edilmesi yerinde olacaktır. (Basît)⁴¹⁰

خُلُوْ قَلْبِكَ مِنْ نَّارِ الْهُوَى عَجَبٌ وَمُكْمُنُ النَّارِ لَا يَنْفُكُ فِي الْحَجَرِ

Kalbinde aşk ateşinin olmaması ne gariptir. Zira ateşin pusu yeri (ateş fırını), hala taştadır.

Bir diğer örnek: (Kâmil)⁴¹¹

لَمْ أَلْقَ قَبْلَ الْعِشْقِ نَارًا أَحْرَقَتْ بَشَرًا وَحُبُّ الْمُصْطَفَى بِجَنَانِهِ

Mustafa’nın (efendimizin) sevgisi onların (insanların) ruhunda olduğu halde, aşktan önce insanları yakan bir ateşle karşılaşmadım.

İbn Ma’tûk bu iki örnekteki beyitlerinde geçen *aşkın ateşi* anlamındaki “نَارِ الْهُوَى” ve *aşktan önce yakan bir ateşle karşılaşmadım* anlamındaki “لَمْ أَلْقَ قَبْلَ الْعِشْقِ نَارًا أَحْرَقَتْ” ifadeleriyle aşkı ateşe benzeterek, aşkın can yakıcı olduğunu söylemektedir. (Kâmil)⁴¹²

وَهَوَاكَ الْجَانِي لَذَلِكَ وَالْهُوَى سَحَرٌ بِهِ يُنْشَأُ الْقَرِيضُ وَيُصْنَعُ

⁴⁰⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 547.

⁴⁰⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, 3/265.

⁴¹⁰ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 48.

⁴¹¹ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 8.

⁴¹² İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 105.

Senin öldürücü aşkın da bunun içindir, aşk bir sihirdir, şiirler onunla yazılır ve sanatlaştırılır.

Üçüncü örnekteki beyitte *aşk sihirdir* anlamındaki “وَالْهُوَى سِحْرٌ” cümlesiyle şair aşkı sihre benzetmektedir ki sihir, insan aklını başından alan ve tamamen istediği gibi yöneten bir şeydir. Bundan dolayı şair de aşkın, insanı şaşkına çevirerek onu yönlendiren bir şey olduğunu ima etmektedir. Bu beytin ikinci şatırında şiirin aşkla yazıldığına dikkat çekmekte ve “بِهِ يُنْشَأُ الْقَرِيبُ وَيُصْنَعُ” yani *şiir aşkla yazılır ve güzelleştirilir* ifadesiyle bir anlamda gazel şiirlerinin konusunun ve kaynağının aşk olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. (Kâmil)⁴¹³

هَوَى وَتَطْمَعُ أَنْ تَفْرَّ مِنَ الْهُوَى كَيْفَ الْفِرَارِ وَأَنْتَ زَهْنٌ ضَمَانِهِ

(Ey kalp) âşık olursun, sonra aşktan kaçmak istersin. Sen onun elinde bir rehinken (ondan) nasıl kaçabilirsin?

Beyitte geçen “كَيْفَ الْفِرَارِ وَأَنْتَ زَهْنٌ ضَمَانِهِ” yani *sen aşkın esiriyken ondan nasıl kaçarsın* söylemiyle aşka tutulan veya ona duçar olanın bir daha ondan kurtulmasının mümkün olmayacağını işaret etmektedir. (Hafif)⁴¹⁴

كَجِرَاحِ الْهُوَى هُنَّ جِرَاحُ لَيْسَ تُرْفَى وَلَا يُصَابُ دَوَاهَا

Onların aşk yarası gibi yaraları vardır, o yaralar (aşk yaraları) muskayla iyileşmez ve ilaç da fayda vermez.

İbn Ma'tûk bu beytinde, aşk yarasının iyileşmeyeceğini ve hiçbir ilacının da fayda vermeyeceğini söylemektedir. Dolayısıyla şair her iki beyitte de bir kere aşka tutulduktan sonra ondan kurtulmanın mümkün olmadığını anlatmaktadır. (Kâmil)⁴¹⁵

مَنْ لَمْ يَصِلْ فِي الْحُبِّ مَرْتَبَةَ الْفَنَاءِ فَوْجُودُهُ عَدَمٌ وَفَرَضُ تَحَالٍ

Her kim ki aşkta yok olma mertebesine ulaşmadıysa, onun varlığı yoktur ve imkânsızdır.

⁴¹³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 7.

⁴¹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 157.

⁴¹⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 123.

İbn Ma'tûk altıncı örnekteki beyitte aşkı bir var olma sebebi olarak ele almaktadır. Beytin birinci şatırı olan “مَنْ لَمْ يَصِلْ فِي الْحُبِّ مَرْتَبَةَ الْفَنَاءِ” yani *aşkın fenâ mertebesine ulaşmayan kimse* ifadesiyle aşkın birden çok mertebesi olduğunu, bunların içerisinde de son önemli mertebesinin yok olma mertebesi olduğunu ve varoluş çizgisinin burası olduğunu belirterek buraya ulaşamayana “فَوُجُودُهُ عَدَمٌ وَفَرَضُ مُحَالٍ” yani *varlığı yoktur ve imkansızdır* demektedir. (Basî) ⁴¹⁶

لَا بَرَّ فِي الْحُبِّ يَا أَهْلَ الْهَوَى قَسَمِي وَلَا وَفَتْ لِلْعَلَى إِنَّ خُنْتُكُمْ ذِمِّي

Ey aşk ehli, eğer size karşı sözüümü yerine getirmediysem bu aşkta sadakat olmadığından ve (aşk gibi) yüce şeylere dair ahde vefa olmamasındadır.

Son olarak yedinci örnekteki beyitte “لَا بَرَّ فِي الْحُبِّ يَا أَهْلَ الْهَوَى قَسَمِي” yani *ey aşıklar yemin ederim ki aşkta vefa yoktur* ifadesiyle aşkta vefasızlık ya da kavuşamamazlık olduğunu ima etmektedir. (Tavîl) ⁴¹⁷

تَشَبَّهْتُ بِدَعْوَى وَلَوْ كُنْتُ مُشَبَّهِي بَوُجْدٍ إِذَا أَصْبَحْتَ تَبْكِي مَعِي دَمًا
فَكَمْ بَيْنَ بَاكِ مُسْتَهَامٍ وَبَيْنَ مَنْ تَبَاكَى حَلِيًّا وَهُوَ يُبْدِي التَّبَسُّمًا

Ey şimşek! Bana benzedin, iddiada bulundun ve eğer aşk konusunda da bana benziyorsan benimle kan ağlardın.

Kara sevdadan dolayı gerçekten ağlayanla, aslında gülerken aşktan dolayı ağlıyor gibi yapan arasında ne kadar da çok fark vardır!

Son olarak bu nutfesinde ağlamayı çeşitlendirdiği görülmektedir. Şaire göre insan ya aşk acısından ağlar ya da aşk acısı çekiyormuş gibi ağlama taklidi yapar. Sonuç olarak aşk acısı dışında ağlamayı boş ağlamak olarak değerlendirerek asıl ağlamanın aşktan dolayı olduğunu işaret etmektedir.

Verilen örneklere genel bir pencereden bakıldığında İbn Ma'tûk gerçek aşkın mutluluktan daha çok acı verici olduğunu, akıllı bile teshir ettiğini, vefasızlık yaşatan bir şey olduğunu ve ayrıca aşkın bir varoluş meselesi olduğunu zikretmektedir. Ayrıca aşık

⁴¹⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 10.

⁴¹⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 184.

olmayanın yok hükmünde olduğunu varsayan İbn Ma'tûk, aşkın son derece önemli olduğunu ve var olmak isteyen herkesin âşık olması gerektiğini ima etmektedir.

2.1.1.1. Âşık

İbn Ma'tûk'un gazel şiirlerinde âşığın nasıl tanımlandığı ve nasıl tasvir ettiği dikkate alındığında, âşığın daha çok seven, sevgisi için mücadele eden, arzulayan ve hep isteyen taraf olarak tanımlandığına şahit olunmaktadır. Bunun için de hep acı çeken, üzülen ve ağlayan olarak tasvir edilmektedir. (Kâmil)⁴¹⁸

تَمْسِي قُلُوبُ الْعَاشِقِينَ لِنَارِهَا نَعْشُو كَمَا يَعْشُو الْفَرَّاشُ فَتُحَرِّقُ

Kelebeğin (ateşin etrafında) göremeyip sonunda yandığı gibi onun ateşinden âşıkların kalbi kör olur.

Görüldüğü üzere şair burada âşığın, ateşin etrafında dönüp kendini yakarak öldüren pervane olmuş bir kelebeğe benzetmiştir. Aşk ateşe, âşığın kalbini de kör kelebeğe benzettiği bu durumda aşk âşığın hem varoluşsal amacı ve biricik arzusu hem de onun felaketi olmaktadır. Fakat fena olarak tarif edilen âşığın bu hali zemme konu olmayıp âşktan kemale ermesinin delili ve nişanesi sayılmaktadır. Başka bir şiirinde şair aşkın âşığın helake sürükleyecek kadar üzüntü ve keder getirdiğini, kınanmaya neden olduğunu şu şekilde dile getirmektedir. (Vâfir)⁴¹⁹

وَهَمْنَا بِالْحِسَانِ وَمَا فَهِمْنَا بَنَاتِ صُدُورِهَا تَلِدُ الْبَوَارِ
وَهَبْنَا الْعُدْرَ لِعُدَالٍ لَمَّا خَلَعْنَا فِي عَذَارِهَا الْعِدَارِ

Biz güzellere âşık olduk da onların üzüntülerinin başımıza helak edici belalar getireceğini anla(ya)madık.

Bakire kızlar konusunda haya ve utanmayı bırakınca kınayanlara kınama fırsatı verdik.

⁴¹⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 161.

⁴¹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 174.

Başka bir beyitte ise aşğın aşk hüznü ve sıkıntısından dolayı gözünden akıttığı yaşı, can damarı kesildiğinde oradan fışkıran kana benzetmekte ve aşığı hem hüznü hem de ağlayan bir kimse olarak tasvir etmektedir. (Kâmil)⁴²⁰

خَلَطَ الْعَرَامُ الشَّجْوَ فِي أَمْسَاجِهِ فَبَكَى فَحَلَّتْ بُكَاهُ مِنْ أَوْدَاجِهِ

Tutku, hüznü onun kanyla karıştırdı ve sonra ağladı, ben de onun ağlamasını can damarlarından zannettim.

Sonuç olarak şair burada aşığı, düşünmeden kendini sevgiliye feda edecek derecede kendini kaptıran, onun yok edici sıkıntılarına maruz kalan ve o üzüntülerden dolayı sürekli ağlayan biri olarak tasvir etmektedir.

2.1.1.2. Maşûka

İbn Ma'tûk'un gazel içerikli şiir ve beyitleri incelendiğinde maşukayı ufuğa, aya, yıldıza, vahşi ineğe, ceylana, dolunaya, şimşeğe, geceye, çiçeğe benzeterek hep sevilen, istenilen, korunan, zarif, narin, güzel vb. sıfatlarla tasvir etmektedir. Bunlarla ilgili örnekler hissî gazel başlığı altında verileceğinden burada ayrıca zikredilmeyecektir. Bu başlık altında ise İbn Ma'tûk gerçekten birine aşık mıdır, öyle biri hakikatte var mıdır, yoksa onun adını şiirlerinde zikretmiş midir soruları üzerinde durulacaktır.

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde şuna aşığım diyerek ismen zikrettiği bir kişiye rastlanmamaktadır. Ancak şiirlerinde birçok yerde Leylâ ismi geçmektedir. Sevgilisinin isminin gerçekten Leylâ olup olmadığına sorusuna gelince cevap muhtemelen olumsuzdur. Zira bir şiirinde, ölüm korkusundan dolayı sevgilisinin adını açıkça zikredemeyeceği için sevgilisini dolunay diye adlandırdığını söylemektedir. Bundan hareketle isminin Leylâ olmadığı söylenilebilir. Çünkü bu maşukanın gerçek ismini zikredemeyeceğine işaret etmektedir.

Şair maşukayı insan gibi tasvir edip onunla görüştüğünü bir diğer beytinde ise ayırdıklarını ve kavuşamadıklarını bildirmektedir. Dolayısıyla bunlardan yola çıkarak şairin bir maşukası olduğu kanaati oluşsa da bu maşuka hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat şair üstte de zikredildiği gibi onu ilâhî aşk, Arap gazel şiirlerinin

⁴²⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 188.

simgesi olan Leylâ ve Lubnâ veya hükümdarlara olan sevgisi üzerinden anlatmaktadır. Bunlarla ilgili örnekler sırasıyla aşağıdaki gibidir. (Vâfir)⁴²¹

وَهَلْ طَرَفْتُ مَجَرَ دُبُولٍ لَيْلَى فَقَدْ جَاءَتْ مُعْطَرَةً النَّيَابِ

(Nesim) *Leylâ'nın eteğinin sürüklenip gittiği yerden mi geldi? Çünkü (nesim) elbisenin kokusunu getirdi.*

Üstteki beyitte görüldüğü üzere maşukayı Leylâ diye hitap etmektedir. Nitekim aşağıdaki beyitte de Lubnâ ve Leylâ şeklinde zikretmektedir. (Tavîl)⁴²²

وَيُطْهِرُ فِي لُبْنَى الْعَرَامَ مُوَرِّياً وَمِنْهُ إِلَى لَيْلَى الصَّمِيرِ يَعُودُ

O, Lubnâ'ya olan aşkını ima ederek açığa çıkarır, ancak onun gönlü ondan (Lubnâ'dan) (aşkı kalbine işlemiş) Leylâ'ya geri döner.

Şair yine aşağıdaki beyitte de maşukayı Leylâ ve hükümdarına olan sevgisi üzerinden ele almaktadır. (Vâfir)⁴²³

أُورِي عَنْ هَوَاهُ بِحُبِّ لَيْلَى وَفِيهِ تَعْرِى وَبِهِ اشْتَعَالِي

Leylâ'nın aşkından söz ederek onun (Seyyid Mansûr'un) sevgisini ima ediyorum, onun hakkında gazel söylüyor ve tüm meşguliyetim onunladır.

Şair aşağıdaki beyitte de bir geceyi maşukayla görüştüğü ve geceyi birbirine yaklaştırmadan iffet dairesi içerisinde geçirdiğini anlatmaktadır. (Tavîl)⁴²⁴

وَبِتْنَا كِلَانَا فِي الْعَفَافَةِ وَالتُّقَى أَنَا يُوسُفُ وَهِيَ الْكَرِيمَةُ مَرْيَمُ

Biz ikimiz geceyi iffet ve takvalı olarak geçirdik, ben Hz. Yusuf'tum ve o ise asil Hz. Meryem'di.

Altteki beyitte de vefalı bir sevdiğinin olmadığından bahsetmektedir. (Basîl)⁴²⁵

فَمَا وَفَى لِي حَبِيبٌ كُنْتُ أَعْشَقُهُ وَلَا صَفَا لِي خَلِيلٌ كُنْتُ أَؤْتِرُهُ

⁴²¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 165.

⁴²² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 196.

⁴²³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 41.

⁴²⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 59.

⁴²⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 38.

Bana ne kendisine âşık olduğum sevgilim vefa etti, ne de kendisine fedakârlık yaptığım bir dostum bana karşı samimi oldu.

Şair aşağıdaki beyitte ölüm korkusundan dolayı maşukanın adını açıkça zikredemeyeceği için dolunay diye adlandırdığını söylemektedir.⁴²⁶ (Basîl)

لَمَّا هَوَيْتُكَ وَحُبُّكَ بِالْحُشَا كُنَيْتُ خَوْفَ الْقَضِيحَةِ عَنْ إِسْمِكَ بِالْبَدْرِ كُنَيْتُ

Sana âşık olduğum zaman aşkın içime işledi, ismini ima ettim, (başıma) ölüm (getireceği) korkusundan seni dolunay diye isimlendirdim.

Netice olarak şair âşık olmasa da bir âşık gibi şiir yazdığı ve şiirlerinde bir maşukanın varlığı söz konusudur.

2.1.1.3. Aşkın Tezahürleri

Aşkın tezahürü, âşıkta aşkı ortaya çıkaran tavır ve belirtilerdir. Bu konu İbn Ma'tûk'un gazellerinde aşağıdaki şekilde yansıtılmaktadır. (Basîl)⁴²⁷

أَعْجَمُ هَوَاكَ وَأَجْفَانِي عَنْهُ يَفْضَحُنْ وَيُخَوِّنِي فَيْتُكَ وَهْنٌ لِي يَنْصَحُنْ
لَا نَأْسَ بِأَهْوَاكَ لَوْ أَضْحَنَ دَمًا يَنْصَحُنْ عَادَاتُ أَهْلِ الْعَرَامِ جُمُوعُهُمْ يَفْضَحُنْ

Senin aşkını gizliyorum, ancak gözlerim onu açığa çıkarıyor. (Gözlerim) senin aşkın konusunda bana ihanet ederler, (oysaki) gözlerim bana nasihat ediyor.

Eğer (gözlerim) senin aşkın için kan dökseler de ayıp değildir, çünkü aşk ehlinin gözlerinin her zaman aşkları açığa çıkarması adetleridir.

Bu iki beyitte de göz, aşkın tezahür ettiği yerler olarak gösterilmektedir. Birinci beyitte yer alan *gözlerim onu açığa çıkarıyor* anlamındaki “وَأَجْفَانِي عَنْهُ يَفْضَحُنْ” ibaresinde mutlak anlamda gözden bahsedilmektedir. İkinci beyitte ise *kan dökseler* anlamındaki “لَوْ أَضْحَنَ دَمًا” tabiriyle göz yaşını aşkın tezahürü olarak tarif etmektedir. Nitekim alttaki beyitte de bunu işaret ettiği görülmektedir. (Tavîl)⁴²⁸

⁴²⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 237.

⁴²⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 237.

⁴²⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 196.

يَمُّ عَلَيْهِ الدَّمْعُ وَهُوَ جَحُودٌ وَيَنْتَجِلُ السُّلْوَانُ وَهُوَ وَدُودٌ

O inkâr ederken, göz yaşı onu ele veriyor. O çok sevdiği halde üzüntü ve acıyı sahipleniyorlar.

Yine şairin aşağıdaki şiirinde kalp de aşkın zuhur mahalli olarak görülmektedir. (Basît)⁴²⁹

مَاذَا عَلَى مَنْ أَدَى الْأَشْوَاقِ يُنْهَكُهُ لَوْ أَفْصَحَ الدَّمْعُ عَنْهُ حِينَ يُنْهَكُهُ
يَا لَائِمِّي فِي هَوَى مَنْ لَسْتُ أَتْرُكُهُ كَمْ أَتَّكُمُ الْوَجْدَ وَالْأَجْفَانَ هَتَّيْكُهُ
وَأُطْلِقُ الْحَبَّ وَالْأَحْشَاءُ تُمَسِّكُهُ

Özlemin eziyetinin zayıflattığı kimseye ne olmuş? Keşke özlem onu zayıflatmak yerine gözyaşı ondan özlemi açığa çıkarsaydı.

Ey aşkında beni kınayan! Onu terk etmiş değilim. Aşkı defalarca gizledim ama gözlerim onu açığa çıkarıyor.

Yukarıda da anlatıldığı gibi bu şiirin ikinci beytinde “لَأَجْفَانُ هَتَّيْكُهُ” yani gözler onu açığa çıkarıyor ifadesiyle gözleri, “وَالْأَحْشَاءُ تُمَسِّكُهُ” yani kalpler onu bırakmıyor tabiriyle de kalbi, aşkın bir tezahür mahalli olarak zikrettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak bu örneklerden yola çıkılarak İbn Ma’tûk’un, içsel organ olarak kalbi ve dışsel organ olarak da gözü ve göz yaşını aşkın tezahürü olarak yorumladığı görülmektedir.

2.1.2. Ayrılık ve Özlem

İbn Ma’tûk’un afif gazel şiirlerinde rastlanan bir diğer temalar da ayrılık, özlem ve vuslat konularıdır. Şair bu duygularını şu şekilde dile getirmektedir. (Basît)⁴³⁰

1 ظِيِّي قَبْضَ بِالْهَوَى مَيِّ الْحَوَاسِ زُهُونُ كَيْفَ أَصْغِي السَّمْعَ فِيهِ لِحْلَةٍ يَنْهَوْنُ
2 عَزِيرُ وَصَلٍ تَرْكَنِي فِي عَذَابِ الْهُونُ كُلُّ الْمَصَائِبِ سِوَى هَجْرِهِ عَلَيَّ تَهُونُ

⁴²⁹ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 226.

⁴³⁰ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 237.

3 لِي مُهْجَةً لِّسَوَاكَ مِنَ الْوَرَى لَمْ تَحْنُ وَأَصَالِعْ فَوْقَ غَيْرِ مَوَدَّتِكَ لَمْ تَحْنُ

4 وَإِنْ تَوَالَّت عَلَيْنَا مِنْ نَوَاكَ الْمَحْنُ صَبْرًا عَسَى عَنْ قَرِيبٍ رُؤْيَاكَ يَنْمَحْنُ

1. O öyle bir ceylandır ki duyguları(mı) benden aşkla rehin aldı, mani olduğu arkadaşlık için ona nasıl kulak vereyim?

2. Kavuşması zor olan beni rüsva edici azabın içine terk etti, bana onun ayrılığı hariç musibetlerin tamamı kolaydır.

3. Benim insanlardan senden başkasını özlemeyen bir kalbim ve senin sevgin dışında başka sevgi arzulamayan uzuvlarım vardır.

4. Eğer senin uzaklığından dolayı kavuşmamız bize zorluk getirecekse sabrederiz, umulur ki yakından senin görünce (bu zorlukların) hepsi geçer.

Bu şiire bakıldığında birinci beyitte şair duyguları(mı) benden aşkla rehin aldı anlamında “ظَلِيَّ قَبْضَ بِالْهُوَى مِثْلِي الْحَوَاسَ رُهُونٌ” diyerek şiirin içinde anlam uyumunu dikkate almış ve şiirine ona tüm hisleriyle âşık olduğunu ifade ederek başlamıştır. Daha sonra sırasıyla kavuşması zor olan beni terk etti anlamındaki “عَزِيزٌ وَصَلٍ تَرَكَنِي”, bana onun ayrılığı hariç musibetlerin tamamı kolaydır anlamındaki “كُلُّ الْمَصَائِبِ سِوَى هَجْرِهِ عَلَيَّ هُوْنٌ”, benim insanlardan senden başkasını özlemeyen bir kalbim var anlamındaki “لِي مُهْجَةً لِّسَوَاكَ مِنَ” ve sabrederiz, umulur ki yakından senin görünce (bu zorlukların) hepsi geçer anlamındaki “صَبْرًا عَسَى عَنْ قَرِيبٍ رُؤْيَاكَ يَنْمَحْنُ” cümleleriyle sevgilisinin katlanılması zor bir ayrılığa terk ettiğini, onun ayrılığının zorluğunu tüm musibet ve sıkıntılara nazaran çok daha zor olduğunu, sadece onun özlemini çektiğini ve tüm bunlara rağmen ona kavuşma umudu içinde olduğunu belirtmektedir. (Basîl)⁴³¹

النَّوْمُ بَعْدَكَ عَلَى عَيْنَيَّ رَدَّ نَقَاهُ وَالصَّبْرُ عَنْ مُهْجَتِي سَافَرَ وَعَزَّ لِقَاهُ

لَا تَحْسَبِ الصَّبَّ بَعْدَكَ حُبَّ طُولِ بَقَاهُ لَكِنَّ مَوْتَ الشَّقِيَّ يُبْطِئُ لِطُولِ شَفَاهُ

⁴³¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 238.

Senden sonra uyku gözlerimden perdesini kaldırdı, sabır da kalbimden gitti ve ona kavuşmak nadirattan oldu.

Senden sonra sevginin devamlılığının kalıcı olacağını sanma, şu kadar var ki bedbaht kimsenin ölümü bedbahtlığının süresinin uzunluğuyla da yavaşlattırır.

Bu iki beyitte *senden sonra uyku gözlerimden perdesini kaldırdı* anlamındaki “وَالصَّبْرُ عَنْ مُهْجَتِي سَافَرَ” ve *sabır da kalbimde gitti* anlamındaki “الْتَّوَمُ بَعْدَكَ عَلَى عَيْنِي رَدَّ نَفَاةَ” ifadeleriyle sevgilinin ayrılığından dolayı uyuyamadığını ve sabrının da tükendiğini anlatmaktadır. Ayrıca sabrının tükenmesi, ayrılığın uzun sürdüğü anlamına da gelmektedir. (Basît)⁴³²

إِذَا ذَكَرْتُكَ وَلَاحَ الْبَدْرُ لِي حَنِيتُ إِلَيْهِ وَعَلَى هَوَاكَ أَضَالِعِي حَنِيتُ
لَمَّا هَوَيْتُكَ وَخُبُّكَ بِالْحُشَا كَنِيتُ خَوْفَ الْفُضِيحَةِ عَنْ إِسْمِكَ بِالْبَدْرِ كَنِيتُ

Seni yad ettiğim ve dolunay bana doğdu zaman, ben de ona uçtum ve aşkımdan dolayı uzuvlarım eğildi.

Sana âşık olduğum zaman aşkın içime işledi, ismini yad etmenin (başıma) ölüm (getireceği) korkusundan seni dolunay diye isimlendirdim.

Birinci beyitteki *seni yad ettiğim zaman* anlamındaki “إِذَا ذَكَرْتُكَ” tabirinden anlaşılmaktadır ki bu nutfede âşık olduğu güzelden ayrı kaldığından bahsetmektedir. *Aşkımdan dolayı uzuvlarım eğildi* anlamındaki “وَعَلَى هَوَاكَ أَضَالِعِي حَنِيتُ” cümlesinden de bu ayrılığın verdiği sıkıntıdan dolayı fiziksel hastalıklar yaşamış olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca daha önce şairin sevgilisinin adını anmaktan korktuğu için asıl adını anmadığı zikredilmişti ki bu beyit bu hususa da bir örnektir. (Basît)⁴³³

نَفَائِسَ الْعُمَرِ بِالْأَمَالِ أَنْفَقْتُهَا وَبِالصَّبَابَةِ جَنَانِيْنِ أَهْوَى فُقْتُهَا
وَالرُّوحَ رَامَتْ تَرُوحُ وَأَنْقَضَى وَقْتُهَا لَكِنَّ لِلْيَوْمِ لِأَجْلِ لِقَاكَ عَوَّقْتُهَا

⁴³² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 237.

⁴³³ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 235.

Ömrün nefeslerini onun için arzularla tükettim ve onun için (aşkın) delilerini geride bıraktım.

Ruh (bedenden) gitmek istedi ve onun vakti de geldi, fakat senle görüşeceğim gün için ruhu gitmekten alıkoydum.

Bakıldığı zaman bu şiirde de *ruh gitmek istedi* anlamında “وَالرُّوحُ رَامَتْ تَرَوْحُ” ve devamında *onun vakti de geldi* anlamında “وَأَنْقَضَى وَقْتُهَا” diyerek ecelinin geldiğini, *fakat senle görüşeceğim gün için ruhu gitmekten alıkoydum* anlamındaki “لَكِنَّ لِّلْيَوْمِ لِأَجْلِ لِقَاكَ” ifadesiyle de sevgiliyi görmek için ölümümü ertelediğini ifade etmektedir. Nitekim aşağıdaki beyitte de aşkın ayrılığından dolayı dertli bir gönle sahip olarak aşk için yaşadığını, aşksız yaşamın ise onun için bir ölüm olduğunu vurgulamaktadır. (Basît)⁴³⁴

حَيُّ الْهَوَى مَيِّتُ السُّلْوَانِ دُو كَيْدٍ مُوجُودَةٌ أَصْبَحَتْ فِي حَيِّرِ الْعَدَمِ

O, aşkın dirisi, ayrılığın ölümü ve yokluk sahasında var olan (dertli) bir ciğer sahibidir.

Bu konuyla ilgili bir diğer beyti şöyledir: (Kâmil)⁴³⁵

مَنْ لِي بِوَصْلِ مَهَاةٍ خَدِرٍ فَارَقْتُ عَيْنِي وَطَئِي أَفَلَتَتْهُ بَيْمَنِي

Kim benim gözümden uzaklaşan ve elimden kaçırdığım harem ceylanına kavuşmamı sağlar?

Bu beyitte de şair “مَهَاةٍ خَدِرٍ” yani *harem ceylanı* tabiriyle yeri belli olan sevgiliye kavuşmasını sağlayan bir vasıta aramasıyla, ona kavuşmanın zorluğundan bahsetmektedir.

Yine başka bir şiiri de şöyledir: (Basît)⁴³⁶

لَا الْفِكْرُ يُمَكِّنُ يَصِيدُ لِقَاكَ بِمُرَاسِلَةٍ وَلَا الصَّبَا تَسْتَطِيعُ تَجِيكَ بِمُرَاسِلَةٍ

⁴³⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 11.

⁴³⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 34.

⁴³⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 235.

صَبُّ يَزُورِكَ دُجَى كَمْ بَاسٍ وَمِرَاسٍ لَهُ وَمُنَيَّمٌ مِنْكَ يَرْجُو الْوَصْلَ كَمْ رَاسٍ لَهُ

Ne düşünce seni (gönderdiği) elçisiyle avlayabilir (görebilir), ne nesim elçisiyle (esmesiyle) sana gelebilir.

(Ancak seni) çok seven, gecenin kapkaranlığında seni ziyarete gelir, ne güzel bir yiğitlik ve kararlılığa sahiptir o. Sana gönül bağlayan sana kavuşmayı umar. (Sonra kavuşmak ise) ne güzel bir güçtür.

Şair üstteki bu şiirinde ayrılığın farklı bir boyutunu işlemektedir. Birinci beyitte *ne düşünce seni (gönderdiği) elçisiyle avlayabilir, ne nesim elçisiyle (esmesiyle) sana gelebilir* ifadesiyle sevgiliye maddi ve manevi hiçbir şeyin ulaşamayacağını, kavuşmanın bu denli zor olduğunu ifade etmektedir. Kavuşmanın bu kadar zor olmasına rağmen, ikinci beyitteki *çok seven, gecenin kapkaranlığında seni ziyarete gelir* cümlesiyle ancak rüyasında onu görebileceğini ima etmekte ve ayrıca onu çok sevdiği ve özlediğini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk'un şiirlerinde ayrılık, özlem ve vuslatı sık sık işlediği görülmektedir. Şairin bu afif gazel türünde sevdiğinden ayrılmak, özlemek ve ona kavuşmak istemenin bir âşık için maddi ve manevi büyük hastalıklara ve acılara sebebiyet verdiğini, hatta ölüme kadar götürdüğünü anlatmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

2.1.3. Sitem

Sitem de afif gazelde işlenen konulardan biridir. İbn Ma'tûk'un da gazel şiirlerinde bu konu üzerinde durduğu görülmektedir. Bunu bazen kalbi üzerinden kendisine, ma'sûkuna yahut da aşk hayatında kendisini kınayanlara ve arkasından konuşanlara karşı dile getirmektedir.

2.1.3.1. Kendine Sitem

Aşağıdaki şiirde, şair kendi kalbini muhatap alarak şahsına yönelik bir sitemde bulunmaktadır. (Basît)⁴³⁷

يَا قَلْبُ حَتَّامَ أَجْهَدُ فِي مُدَافِعَتِكَ عَنِ الْهَوَى وَالشَّقَاوَةِ فِيهِ دَافِعُكَ
مَنْ يَوْمَ بِالصَّبْرِ مَا تَحْصُلُ مُسَاعَفَتُكَ إِذْهَبْ وَهَذِي الصَّبَابَةُ وَالْأَسَى عَفْتُكَ

⁴³⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 235.

Ey kalp, onda olan kötülük (dert) seni kendine çekerken seni ne zamana kadar aşktan alıkoyacağım?

O günden sonra sabır sana bir daha yardım etmeyecek. Git, o aşk ve kötülük seni yok etsin.

Görüldüğü üzere burada *ey kalp* nidasıyla kendini muhatap alarak aşkın sıkıntı veren bir yönü olduğunu ve kendisini çektiğini ifade etmektedir. Ayrıca *seni ne zamana kadar alıkoyayım* anlamındaki “حَتَّامٌ أَجْهَدُ فِي مُدَافِعَتِكَ” sitemiyle de kendisine sitem etmektedir.

Yukarıdakine benzer bir diğer şiiri şöyledir: (Kâmil)⁴³⁸

يَا قَلْبُ لَا تَشْكُ الصَّبَابَةَ بَعْدَمَا أَوْقَعْتَ نَفْسَكَ فِي الْهَوَى وَهَوَانِهِ
هَوَى وَتَطْمَعُ أَنْ تَفْرَّ مِنَ الْهَوَى كَيْفَ الْفِرَارُ وَأَنْتَ زَهْنٌ ضَمَانِهِ

Ey kalp! Kendini aşka ve aşkın küçük düşürmesine kaptırdıktan sonra bu tutulmadan şikâyet etme.

(Ey kalp) âşık olursun, sonra aşktan kaçmak istersin. Sen onun garantisi altında bir rehinken (ondan) nasıl kaçabilirsin?

İbn Ma'tûk üstteki bu şiirinde, her ne kadar kalbini muhatap alsa da aslında kendine sitem etmektedir. Yaşadığı ayrılık ve vefasızlıktan sonra çektiği sıkıntı, huzursuzluk ve kınanmalardan bir pişmanlık hissetmeye başlayınca kalbine seslenerek bir anlamda suçu ona yüklemektedir. Hissettiği pişmanlık, şikâyet ve kendini kötü hissetme durumları karşısında, dolaylı olarak kalbine sitem etmektedir.

2.1.3.2. Sevgiliye Sitem

Şairin nutfe ve gazel şiirlerinde sevgilisine sitemi içerikli beyitler bu başlık altında verilecektir. İbn Ma'tûk, sevgilisinin aralarındaki aşkın gerektirdiği şekilde kendisine ehemmiyet vermediğini düşünerek ona sitem etmektedir. (Basî)⁴³⁹

يَا مَنْ بِشَوْقِهِ عَلَى جَيْشِ الْهَمُومِ نَصُولُ حَتَّامٌ نَصْبِرُ وَفِينَا مِنْ نَوَاكٍ نُصُولُ

⁴³⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 7.

⁴³⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 235.

تَهْجُرُ وَتَقْطَعُ وَتَلْقَانَا بِوَجْهِ وَصُولِ كَالْبُدْرِ نُورُكَ قَرِيبٌ وَلَا إِلَيْكَ وَصُولُ

Ey kendisinin aşkıyla dertlerin ordusuna karşı taarruza geçtiğimiz kimse! Senin uzaklığından içimizde bir yara varken ne zamana kadar sabrederim?

Gidiyorsun, (ilgi ve alakayı) kesiyorsun ve (canın isteyince) bir şekilde bizle görüşüyorsun. Nurun ay gibi yakın ve (buna rağmen) sana kavuşmak imkânsızdır.

Şair sevgilisine hitaben, özlemiyle sıkıntılara göğüs gerdiğini, ondan ayrı kalmasının içini delip geçen bir mızrak gibi ciğerini deldiğini, sevgilinin bazen yüz verip çoğu zaman da irtibatını kestiğini, kendisine görünür olmasına rağmen ona kavuşmanın imkânsız olduğunu söyleyerek sevgilisine sitem etmektedir.

2.1.3.3. Kınayanlara Karşı Sitem

İbn Ma'tûk burada, hem kendi aşk ve sevgisinin dışavurumu olan söylem ve davranışlarından dolayı kendisini kınayanlar ve kötüleyenlere hem de hayat ve zamana sitem etmektedir. (Basît)⁴⁴⁰

هُوَ الْحَبِيبُ الَّذِي جُنِنْتُ فِيهِ هَوًى يَا لَائِمِي فِي هَوَاهُ كَيْفَ شِئْتُ لَمْ

O, aşkımdan kendisine deli olduğum bir sevgilidir. Ey onun aşkı hakkında beni kötüleyen, istediğin gibi kötüle!

Şair burada kendisini aşkımdan dolayı kınayanlara meydan okurcasına, bir nevi “evet, ben onun aşkımdan dolayı deli olduğum için istediğiniz gibi kınayın veya ayıplayın” diyerek onlara meydan okumaktadır.

Diğer bir beyti de aşağıdaki gibidir. (Tavîl)⁴⁴¹

وَمَا أَنَا بِمَنْ يَتَّقِي الْخُفَّ إِنْ بَعَى مَرَاماً وَلَا يَنْبِيهِ فِي الْحَبِّ لَوْ

Biri isteyerek zulmetse de ölümden sakınanlardan değilim, şiddetlice kınayanların aşk konusunda belini büktüğü kişilerden de değilim.

⁴⁴⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 13.

⁴⁴¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 59.

Burada da şair, aşk konusunda kendisine zorbalık yapan ve zulmeden kişiye karşı ölümü bile göz alabileceği tehdidiyle, *kınayıcı veya kötüleyici kimse aşk konusunda beni aşktan alıkoyamaz* diyerek onlara meydan okumaktadır.

Konuyla başka bir beyti de şöyledir: (Basî) ⁴⁴²

يَا عَادِلِي يَوْمَ جَدَّ الْحُبُّ بِالْفُرْقَا فَارَقْتُ إِلْفَكَ وَتَشَقَّى مِثْلَ مَا أَشَقَّى
تَقُولُ إِصْبِرْ وَعَاقِبَةُ الصَّبْرِ تَلْقَى مَلِيحٌ تَامِرٌ وَلَكِنَّ أَيْنَ مَنْ يَبْقَى

Ey beni kınayan! Aşkın başına ayrılık geldiği zaman sevgilinle ayrıldın, benim gibi sen de mutsuz oldun.

Sabret, sabrın sonunda tatlılığın güzeliyle karşılaşırsın diyorsun ve lakin (bu şekilde yaşamaya) devam edecek olan nerededir?

İbn Ma'tûk burada kendisini kınayan ve sabret, sabrın sonu tatlıdır diyerek kendini teselli edenlere *böyleme yaşamayı sürdürecektir olan nerededir* anlamında “وَلَكِنَّ أَيْنَ مَنْ يَبْقَى” diyerek istifham-ı inkârî üslubunda bulunmaktadır. Sabrın sonu neresi, sonsuz değilim ki sabrın sonuna kadar bekleyeyim imasıyla bu kınayanlara karşı sabırlı davranmayacağını ima etmektedir.

Sonuç olarak yaşadıklarının kendisini bu hale getirdiğini ve sitem edenlerin de bu durumu bizzat yaşamadıkları için kendisini anlamadıklarını söyleyerek, şairin aşkı için bu kınamalara katlanmak zorunda olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Hissî Gazel

Hissî gazel, afif gazelin aksine sevgilin fiziki yani saç, yüz, göz, burun, ağız, diş, bel, endam, elbise, mücevherat ve kokusu gibi haricî güzelliklerini hoş ve etkileyici ifadelerle tasvir etmektir. ⁴⁴³ İbn Ma'tûk'un şiirlerinde hissî gazel türüne örnek olarak yukarıda zikredilen sevgilinin dışsal güzellik ve özelliklerini tasviri, aşağıdaki beyitlerde görülebilmektedir.

⁴⁴² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 236.

⁴⁴³ Ebû Ali, “Me'âniyi Şi'ri'l-Gazel beyne't-Taklîd ve't-Tecdîd fi'l-'Aşreyni'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî,” 15; Ebû Rihâb, *el-Gazel 'inde'l-'Arab*, 176; Muhammed Huseyin el-'Aracî, *eş-Şi'r fi'l-Kûfe munzu Evâsiti'l-Karni's-Şânî hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlis* (Bağdat: Manşûrâtul-Cemel, 2007), 148.

2.2.1. Saç

Hissî gazel türünün bir örneği olarak sevgilinin saç konusuna örnekler aşağıdaki gibidir. (Kâmil)⁴⁴⁴

تَبْدُو فَيَبْدُو الْأَفْقُ حَدَّ عَشِيْقَةٍ وَاللَّيْلُ لِمَةَ عَاشِقٍ مُفْتُونٍ

O ortaya çıkınca, ufuk sevgilinin yanağında, gece ise meftun olan aşkın saçında görünür.

Görüldüğü üzere şair üstteki beyitte “وَاللَّيْلُ لِمَةَ عَاشِقٍ” yani *gece aşkın saçında görünüyor* ifadesiyle de sevgilisinin saçının siyahlığını, gecenin karanlığına benzeterek saçının simsiyah olduğunu anlatmaktadır.

Saçla ilgili bir şiiri de şöyledir: (Tavîl)⁴⁴⁵

وَهَتَكْتُ عَنْ سَيْنِ الثَّنَايَا لِثَامَهَا فَأَبْصَرْتُ عَيْنَ الْخَضِرِ فِي ظُلْمَةِ الشَّعْرِ
وَجَادَبْتُهَا سُودَ الدَّوَائِبِ فَأَنْتَنِي عَلَيَّ قَضِيبُ الْبَانِ فِي الْحَلَلِ الْخَضِرِ

Peçesini ön dişlerinin sîn harfi (gibisin)den çıkarıp attım, saçlarının karalığında yeşil gözü gördüm.

Onu kaküllerinin siyahından çekiştirdim de Bân ağacının dalı, yeşil elbisesi ile üzerime eğildi.

Şairin burada, sevgilisinin saç ve kakülünün simsiyah olduğundan bahsettiği görülmektedir.

Aşağıdaki beyit şairin rûbâ'î müzebbel şiirinden saç konulu bir beyittir. (Mekfûfu'r-Racez)⁴⁴⁶

مَا اشْتَقُّ بَيَاضُ مِسْكِيهَا الْكَافُورِ مِسْكُ الشَّعْرِ

Onun kafur kokulu miskin beyazlığı (yüzünün beyazlığı), saçının miskini (siyahlığını) yok etmedi.

⁴⁴⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 34.

⁴⁴⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 131.

⁴⁴⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 208.

Şair burada mübalağa yaparak bir anlamda sevgilinin yüzünün aşırı derecede parlak olmasına rağmen saçının siyahlığını bastıramadığını söyleyerek yine saçının renginin simsiyah oluşunu vurgulamaktadır.

Konuyla ilgili başka bir örnek de şöyledir: (Kâmil)⁴⁴⁷

وَمُقَرَّطٍ كَأُورٍ فَجَرٍ جَبِينِهِ يَنْشَقُّ عَنْهُ ظَلَامٌ عَنَرٍ جَعْدِهِ

Kıvırcık amberinin (saçının) karalığı, kaftan giymiş alnının aydınlığının kafurundan ayrılır.

Şair bu üstteki beyitte “يَنْشَقُّ عَنْهُ ظَلَامٌ عَنَرٍ جَعْدِهِ” yani *kıvırcık amberinin (saçının) karalığı ayrılır* diyerek sevgilinin yüzünü, alnından saçını iki tarafa ayırarak yüzünün iki tarafında siyah saç ve ortasında kalan bembeyaz parlak yüzü şeklinde resmetmiştir. Yine beyitte “ظَلَامٌ عَنَرٍ” yani *amber karalığı* tamlamasıyla karanlığı tasvir ederek sevgilinin yüzünde saçının duruşunu tasvir etmektedir.

2.2.2. Kaş, Göz Kapağı ve Kirpik

Şairin hissî gazel şiirlerinde sevgilinin yüzünün güzelliğine dair tasviri yapılan diğer unsurlar göz, kirpik ve kaştır. (Basît)⁴⁴⁸

لِي مُهَجَّةٌ زَادَ فِيكَ حُفُوقٌ وَاجِبُهَا وَلَوْ قَضَتْ مَا قَضَتْ يَهْوَاكَ وَاجِبُهَا
يَا مَنْ عَنِ النَّوْمِ عَيْنُ الصَّبِّ حَاجِبُهَا رُوحِي فِدَا عَيْنِكَ الْوَسْنَا وَحَاجِبُهَا

Benim bir kalbim var, senin için onun çarpması arttı ve eğer kalbim ölürse de senin aşkınla çarpması durmayacaktır.

Ey aşkın gözünü uykudan alıkoyduğu kimse, canım mahur gözlerine ve kaşlarına feda olsun.

Görüldüğü üzere bu şiirin ikinci beytinin ikinci şatırında *canım mahur göziün ve onun kaşına feda olsun* anlamındaki “رُوحِي فِدَا عَيْنِكَ الْوَسْنَا وَحَاجِبُهَا” cümlesinin başındaki *kaşına ruhum feda olsun* ifadesinde şairin, sevgilinin kaşını çok beğendiği

⁴⁴⁷ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 30.

⁴⁴⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 236.

anlaşılabilmektedir. Aşağıdaki beyitte de kadınların kaşının şekliyle ilgili olarak *kaşları gözlerinin uç kısmına doğru birbirine yakındır* diyerek bir anlamda sevgilisinin de kaşının bitişik olduğunu ifade etmektedir. (Basî) ⁴⁴⁹

مُقَلَّجَاتُ ثَنَائِيَاهُمْ حَوَاجِبُهُمْ مَقْرُونَةٌ بِالْمَنَآيَا فِي لِحَاطِهِمْ

Onların ön dişleri ayırık ve kaşları, gözlerinin uç kısmına doğru ölümlerle bitişiktir.

Konuyla alakalı ir diğer örnek de şöyledir: (Basî) ⁴⁵⁰

وَبِالْجُفُونِ جَمَالًا تَحْتَ بُرْقَعِهِ لَا يُسْفِرُ الصُّبْحُ إِلَّا حِينَ يُسْفِرُهُ

Peçesinin altında o göz kapaklarının içinde öyle bir güzellik var ki onları (göz kapaklarını) kaldırmadıkça (bana) sabah olmuyor.

Şair burada sevgilinin gözünün güzelliğini tavsif ettiği görülmektedir. Şairin bu konuyla ilgili bir şiiri de şöyledir: (Kâmil) ⁴⁵¹

يَا نَاقِلَ الْمِصْبَاحِ لَا تَمُرْ عَلَى وَجْهِ الْحَبِيبِ وَقَدْ تَكَلَّلَ بِالْكَرَى
أَحْسَى خَيَالَ الْهَدَبِ يَجْرُحُ خَدَّهُ فَيَقُومُ مِنْ سِنَةِ الْكَرَى مُتَدَعِّرًا

Ey kandil taşıyıcısı, uyku ile gözüne sürme süren (uyuyan) sevgilinin önünden geçme!

Kirpiğinin gölgesinin yanağını çizmesinden ve bu sebeple narin uykusundan korkarak uyanmasından korkarım.

Şair ikinci beytinin birinci şatırındaki *kirpiğinin gölgesi* anlamındaki “خَيَالَ الْهَدَبِ” tamlamasıyla sevgilisinin kirpiğinin uzun olduğunu ifade etmeye çalıştı anlaşılmaktadır. Başlıkla alakalı bir diğer beyti şöyledir: (Kâmil) ⁴⁵²

وَاسْتَلَّ مُرْهَفَ جَفْنِهِ أَوْ مَا تَرَى بِصَفَاءِ وَجْهِهِ خَيَالَ فِرْنِدِهِ

⁴⁴⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 12.

⁴⁵⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 37.

⁴⁵¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 226.

⁴⁵² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 30.

Göz kapağının kılıcını (kirpiğini) çıkardı, elmacığının temizliğine (yansıyan) kılıcının (kirpiğinin) parlaklığının gölgesini görmüyor musun?

Şair burada sevgilinin kirpiğini kılıca benzetmekle kirpiklerini tıpkı bir kılıç gibi öldürücü olduğunu ima etmektedir. İbn Ma'tûk'un konuyla ilgili bir başka beyti de şöyledir: (Vâfir)⁴⁵³

نَصَالٌ مِنْ جُفُونِكَ أَمْ سِهَامٌ وَزُمُجٌ فِي الْعِلَالَةِ أَمْ قَوَامٌ

Göz kapaklarının keskin ucu (kirpiklerin) kılıç mı veya ok mu ya da üzeri örtülü mızrak mı yoksa düpedüz (kirpik) midir?

Görüldüğü üzere bu beytinde baştan sona sevgilinin dış güzelliklerinden olan kirpiklerini tasvir etmektedir. Bunu yaparken de yine kirpiklerini kılıca ve oka benzetmektedir. Kılıcın kesici ve okun delici özelliği olduğu için kirpiklerinin de etkileyici olduğunu ima ettiği görülmektedir.

2.2.3. Göz

İbn Ma'tûk'un hissî gazel şiirlerinde sevgilinin fiziki güzellik olarak üzerinde durulan en önemli uzuvlardan biri de gözdür. Aşağıdaki mevâliyyâ şiir türü de bunun bir örneğidir. (Basî)⁴⁵⁴

حَتَّامٌ يَا قَلْبُ عَنْ نُجْلِ الْعُيُونِ أَهْكَ وَلَا تُبَالِي بِقَرْطِ السُّقْمِ وَالْإِهْكَ
خَالَفْتُ نُصْحِي وَلَا عَنْهَا هَكَ هَكَ أَنْظُرُ إِلَى أَيِّ حَالٍ حُبُّهَا أَهْكَ

Ey kalbim, sen bitkinlik ve hastalığın aşırısına aldırılmazken ben seni gözlerin güzelliğinden ne zamana kadar yasaklayacağım (koruyacağım)?

Benim nasihâtime karşı çıktın ve bitkinlik seni gözlerin güzelliğinden alıkoymadı. Bak ne durumdasın, onun sevgisi seni bitirdi!

Görüldüğü üzere burada şair sevgilinin gözün güzelliğini o derece abartmakta ki bundan dolayı hastalandığını ve bitip tükendirdiğini söylemektedir. Konuyla ilgili bir başka örnek beyit de şairin rûbâ'î müzebbel şiir türündedir. (Mekfûfu'r-Racez)⁴⁵⁵

⁴⁵³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 44.

⁴⁵⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

⁴⁵⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 208.

حُودٌ كَحُلَّتْ جُفُوهَا بِالْعَسَقِ وَأَفْتَرَّ شُيْبُهَا لَنَا عَنْ فَلَكِ

Bakire kız, gecenin ilk karanlığıyla gözüne sürme çekmiştir ve onun dişleri tan vaktinden bize parlamıştır.

Aşağıda örnek verilen beyitte de gecenin karanlığıyla gözüne sürme çekmiştir anlamındaki “حُلَّتْ جُفُوهَا بِالْعَسَقِ” cümlesiyle, sevgilinin gözüne siyah sürme çekmiş gibi olduğunu söyleyerek onun güzel gözü olduğunu belirtmektedir. Bir diğer örnek de şu şekildedir: (Kâmil)⁴⁵⁶

هُوَ فِي الْجُفُونِ السُّودِ مِنْ فِتْيَانِهِ أَوْ فِي الْجُفُونِ الْبَيْضِ مِنْ فِتْيَانِهِ

O (ölüm), oranın genç kızlarının siyah göz kapaklarında veya genç oğlanlarının parlak kılıç kınlarındadır.

Görüldüğü üzere şair burada da gözünün siyahlığının can alıcı bir derecede olduğundan bahsetmektedir. Başka bir örnek beyit de şöyledir: (Basît)⁴⁵⁷

بِمُهْجَتِي دَعَجًا يَجْرِي بِمَقْلَتِهِ لَا أَعْرِفُ الْمَوْتَ إِلَّا حِينَ أَنْظُرُهُ

Benim canım onun gözündeki hareket eden siyahlığa feda olsun, zira sadece ona (gözüne) bakınca ölümün farkında oluyorum.

Üstteki beyitte de sevgilinin göz bebeğinin güzelliğinden bahsetmektedir. *Ölümü ona bakınca hatırlıyorum* anlamında “لَا أَعْرِفُ الْمَوْتَ إِلَّا حِينَ أَنْظُرُهُ” cümlesiyle sevgilisinin gözünün öldürücü derecede güzel olduğunu vurgulamak istemektedir.

Genel olarak şair sevgilinin gözünü tasvir ederken, sürmeli oluşunu, beyazlığının çok parlak oluşunu ve siyahlığının koyu oluşunu ön plana çıkarmaktadır.

2.2.4. Bakış

Bu başlık altında İbn Ma‘tûk’un sevgilini bakışını şiirlerinde nasıl tasvir ettiği incelenecektir. Bununla ilgili ilk örnek şöyledir: (Kâmil)⁴⁵⁸

وَأَتَّقِ الضَّرْبَ مِنْ جُفُونِ مِرَاضٍ وَاحْذَرْ الطَّعْنَ مِنْ قُدُودِ رِشَاقٍ

⁴⁵⁶ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 6.

⁴⁵⁷ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 37.

⁴⁵⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 17.

O mahur gözlerin darbesinden kendini koru ve güzel endamların sebep olacağı yaralanmalardan sakın.

Şair üsteki beytinde sevgilinin o güzel gözleriyle bakışını bir kılıç darbesi olarak nitelendirmektedir. Bir diğer örnek de aşağıdaki gibidir. (Kâmil)⁴⁵⁹

هَٰذَا بِأَنْصِلِ جَفْنَهَا تَسْطُو عَلَى مَهَجِ الْأَسْوَدِ وَذَاكَ مِنْ مُرَانِهِ

O (güzel), mızrak (gibi) gözüyle aslanların kalbine saldırır ve o mızrak da dişbudak ağacındandır.

Görüldüğü üzere burada sevgilinin bakışını, dişbudak ağacından yapılmış bir mızrağa benzetmektedir. Çünkü dişbudak ağacı kolay kırılmaz ve sağlam bir ağaçtır. Sevgilinin bakışının da sevenin kalbinde öyle basit bir yara açmadığını ima ederek o bakışının çok etkileyici olduğunu söylemek istemektedir. Sevgilinin bakışıyla ilgili bir başka örnek de şöyledir: (Kâmil)⁴⁶⁰

وَمُضَارِعٍ لِلْبَدْرِ مَاضٍ لِحُظَّةٍ مُتَسَرِّرٍ فِيهِ صَمِيرٌ فُنُونِ
رَشًّا غَدَتْ حَرَكَاتُ كَسْرِ جُفُونِهِ تَبْنِي عَلَى فَتْحِ السَّهَادِ جُفُونِي

O dolunaya benzer ki bakışı keskin bir kılıç (gibi) içinde türlü türlü maharetler saklıdır.

O göz kapağının az bir miktar hareket ettiği bir ceylandır, (böylece) göz kapaklarımı kaldırarak uykularımın açılmasına sebep oluyor.

Şair üstteki beyitlerde sevgilinin bakışının etkileyici olduğundan ve onun bakışının uykulu gözlerinden uykusunun kaçmasına sebebiyet verdiğini bildirerek tesiri vurgulamaktadır.

2.2.5. Ağız, Dudak ve Diş

Hissî gazel türünden bir diğer örnek ise sevgilinin ağzı, dudakları ve dişleridir. Bunlara dair örnek beyitler de aşağıdaki gibidir. (Basîl)⁴⁶¹

⁴⁵⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 7.

⁴⁶⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 34.

⁴⁶¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 237.

لِحِفَاطِ كَنْزِ الثُّغْرِ حَوْلَهُ نَفْسُ طَلْسِمٍ بِهِ اِنْكَتَبَ مِنْ حُرُوفِ الْاِسْمِ الْاَعْظَمِ اِسْمٌ

(Dişlerin) etrafında tılsımın nakışı olan ağzının hazinesini (dişlerini) korumak için üzerine en yüce isim (Allah lafzı) harflerle resmedilmiştir.

Görüldüğü üzere şair burada “كَنْزِ الثُّغْرِ” yani ağzının hazinesi tabiriyle sevgilinin dişlerini, “نَفْسُ طَلْسِمٍ” yani tılsımın nakışı tabiriyle de sevgilisinin dudağını bir tılsıma benzeterek ve en yüce isim (Allah lafzı) harflerle resmedilmiştir anlamındaki “بِهِ اِنْكَتَبَ مِنْ” şatırını söyleyerek sevgilinin büyüleyici bir ağzı, dudakları ve dişleri olduğunu vurgulamaktadır.

Konula ilgi başka bir örnek de şöyledir: (Kâmil)⁴⁶²

وَدَنْتُ اِلَى فَمِهَا اَرَاكُمُ فَرَعَهَا فَتَكَلَّفْتُ بِحِفَاطِ كَنْزِ الْجَوْهَرِي

Saçının yılanları (zülfü), onun (güzelin) ağzına doğru yakınlaştı ve onlar (yılanlar) çok değerli hazinenin (ağzın) korumasını üstlendi.

Üsteki bu beyitte birçok unsurla sevgilin yüzünü ve özellikle ağzını resmettiği görülmektedir. Örneğin saçının yılanları anlamındaki “أَرَاكُمُ فَرَعَهَا” tamlamasıyla sevgilinin zülfünü yılanla benzetmiştir. Cevherin hazinesinin anlamındaki “كَنْزِ الْجَوْهَرِي” tabiriyle de sevgilin dişlerini cevhere ve ağzını da hazineye benzeterek bunların güzelliğine işaret etmektedir.

Bir diğer örnek de şöyledir: (Kâmil)⁴⁶³

يَفْتَرُ ثَغْرُ الْبَرْقِ تَحْتَ لِثَامِهَا وَيَسِيرُ مِنْهَا الْعَيْثُ فِي قُمْصَانِهِ

Yaşmağının altından yıldırımın gediği (ağzından dişi) parlıyor. Onun parlamasından da yağmur kendi elbisesinde yağıyor.

⁴⁶² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 26.

⁴⁶³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 7.

Görüldüğü üzere şair burada “نَعْرُ الْبَرْقِ” yani *yıldırımın ağzı* benzetmesiyle yıldırımın ağzı veya yıldırımın parladığı yere işaret ederek sevgilinin dişlerinin parlaklığına vurgu yapmaktadır.

Bir diğer örnek: (Kâmil)⁴⁶⁴

وَافْتَرَّ مَبْسُومُهُ فَشَوَّقَنَا سَنَا بَرْقِ الْعَقِيقِ إِلَى الْعُذَيْبِ وَوَرَدِهِ

Onun ağzı öyle bir parladı ki akikin (dişlerinin) parıldamasının ışıışı, bizi onun (ağzının) güzelliğı ve gülünden (öpmeye) heveslendirdi.

İbn Ma'tûk üstteki beyitte de *akiğın parıldamasının ışıışı, onun ağzının güzelliğı ve gülünden öpmeye heveslendirdi* ifadesiyle sevgilinin dişlerini akike ve ağzını güle benzeterek dişlerinin parlak ve bembeyaz olduğunu, dudaklarını da kırmızı olduğunu belirtmektedir.

Bir diğer örnek şu şekildedir: (Basît)⁴⁶⁵

كَأَنَّ وَلَوْلَا الثَّنَائَا مِنْ مَبَاسِعِكُمْ مَا شَاقَّنِي بِالثَّنَائَا بَارِقُ الظُّلَمِ

Eğer ağızlarındaki ön dişleriniz olmasaydı, zulmün şimşegi beni asla o dişlere aşık kılamazdı!

Üstteki bu beyitte de “بَارِقُ الظُّلَمِ” *zulmün yıldırımı/parıldaması* diyerekten sevgilinin ön dişlerinin beyazlığına ve sevene zulmedercesine aşk acısı çektiren olarak tasvir etmektedir.

Bir başka örnek de şöyledir: (Basît)⁴⁶⁶

مُفْلَجَاتٌ ثَنَائَاهُمْ حَوَاجِبُهُمْ مَقْرُونَةٌ بِالْمَنَائَا فِي لِحَاطِهِمْ

Onların ön dişleri ayırık ve kaşları, gözlerinin uç kısmına doğru ölümlerle bitişiktir.

⁴⁶⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 30.

⁴⁶⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 11.

⁴⁶⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 12.

Yukarıdaki beyitte de güzellerin dişlerinin ağızlarında dizilişini “مُفْلَجَاتُ ثَنَائِيَاهُمْ” ön dişleri ayrıık şeklinde beyan eden şair bu durumu bir güzellik unsuru olarak ele almaktadır.

Konuyla alakalı başka bir beyit de şöyledir: (Basît)⁴⁶⁷

سَلْ صَاحِكَ الْبَرْقِ يَوْمًا عَنْ ثَنَائِيَاهَا فَقَدْ حَكَاهَا فَهَلْ يَرَوِي حَكَايَاهَا

Bir gün sevgilinin ön dişlerini, onu taklit eden şimşeğin parıldayışına sor! Acaba onun hikayelerini gerçekten anlatır mı?

Görüldüğü üzere şair bu beyitte sevgilinin dişini şimşeğin parıldayışına benzeterek dişlerinin son derece parlak ve güzel olduğunu ima etmektedir.

Son bir örnek de şöyledir: (Basît)⁴⁶⁸

وَأَفْتَرَّ عَنْ لُؤْلُؤٍ مَا لَاحَ أَبْيَضُهُ إِلَّا وَيَافُوتُ دَفْعِي سَالِ أَحْمَرُهُ

(Sevgilin dişileri) inci (gibi) parladı, ancak onların beyazlığı görünmedi ve yine de gözyaşımın kırmızı olan yakutu (kanı) aktı.

İbn Ma‘tûk üstteki bu beyitte de sevgilinin dişlerini, sevenin gözünden kan akıtacak kadar güzel olduğunu söylemek istemektedir.

2.2.6. Yanak

Yanak hemen hemen her şair için kadının en güzel fiziki güzelliklerinden birdir. İbn Ma‘tûk da bununla ilgili birçok şiir ve beyit kaleme almıştır. Bunlardan bazıları bu başlık altında incelenecektir. (Vâfir)⁴⁶⁹

يُرُوحِي عَارِضًا كَالشَّدْرِ حُسْنًا عَلَى يَافُوتٍ حَدٍّ كَاللَّهْيَبِ
وَحَقِّكَ مَا سَعَى فِي الْحَدِّ إِلَّا لِيَلْقَطَ نَمْلُهُ حَبَّ الْقُلُوبِ

Canım, güzellik olarak altın taşı ve yanağın yakutunda alevli ateş gibi olan o yanağa feda olsun!

⁴⁶⁷ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 191.

⁴⁶⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 37.

⁴⁶⁹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 225.

Senin hakkında yemin olsun ki, onun (yanağın) karıncası, kalplerin tohumunu toplamaktan başka bir şey için çabalamamıştır.

Görüldüğü gibi üstteki beyitte şair, *yanağı güzellik olarak altın taşı gibidir* anlamındaki “عَارِضًا كَالشَّذْرِ حُسْنًا” cümlesiyle sevgilinin yanağını güzellik olarak altına ve *yanağın yakutunda alevli ateş gibi* anlamındaki “يَاقُوتٍ حَدِّ كَاللَّهْيَبِ” cümlesiyle de önce yakuta ve sonra ateşin alevine benzeterek onun son derecede can alıcı olduğunu bildirmektedir.

Bir diğer örnek de şöyledir: (Basît)⁴⁷⁰

مِنْ فَوْقِ صَادَيْنِ عَيْنَيْكَ الدُّعْجُ نُونًا وَبَصَحْفِ حَدِّكَ نُسْحَةُ حِكْمَةِ أَيْوَانًا
يَا لِلْعَجَبِ نَارُهَا تَضْرِبُ بِكُلِّ جَنَانًا وَلِحَاطِطِ الْخُورِ تَسْكُنُهَا وَهْنٌ جِنَانًا

İki şâd harfinin üstündeki iki sim siyah gözünde iki nûn ve yanaklarının elmacığında Yunan hikmetinin nüshası (mührü) vardır.

Gariptir, yanağının ateşi tüm kalplerde alev alev yanıyor ve (öyle bir) bakışın var ki orada huriler mesken ediniyor.

İbn Ma‘tûk bu şiirinde *iki şâd harfinin üstündeki iki siyah gözü* anlamındaki “فَوْقِ” ifadesiyle sevgilinin yanağını şâd harfine benzetmiş, *yanaklarının elmacığında Yunan hikmetinin nüshası vardır* anlamındaki “بَصَحْفِ حَدِّكَ نُسْحَةُ حِكْمَةِ أَيْوَانًا” cümlesiyle de sevgilinin yanağının Yunan imparatorluğunun kırmızı mührüne benzeterek yanağının kırmızılığına vurgu yapmaktadır.

Başka bir şiir de şöyledir: (Basît)⁴⁷¹

قَلْبِي بِعَيْرِ الْخُدُودِ الْخُمْرِ لَا يَغْنِي وَفِي سَوَى الْبَيْضِ لَا يَغْرُمُ وَلَا يَغْنِي
إِنْ قُلْتُ خَلِّي لِهَذَا الْعَيِّ وَاتَّبِعْنِي يَقُولُ بَعْضُ وُجُوهِ الْعَزِّ يَمْنَعْنِي

⁴⁷⁰ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 236.

⁴⁷¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 236.

Kalbim sadece al yanaklıyı düşünüyor ve sadece güzel yüzlülere esir ve âşık oluyor.

Kalbime, bu kötülükleri bırak ve benim dediğimi yap dediğimde ise bazı iffetli yüzler bana engel oluyor diyor.

Şair üstteki şiirinde de *kalbim sadece al yanaklıyı düşünüyor* anlamındaki “قَلْبِي لِعَيْنِ الْخُدُودِ الْحُمْرِ لَا يَغْنِي” cümlesiyle sevgilinin yanağını al diyerekten güzel olduğunu anlatmaktadır.

Konuyla ilgili bir diğer şiir de şöyledir: (Basît)⁴⁷²

ظَنِّي إِذَا مَا رَنَا مِنْهُ الْأَسْوَدُ تَرْتَهَّبُ لِحُسُومِنَا السَّقَمَ جَفَنَاهُ الْفَوَائِرُ تَهَبُ
لَهُ وَجَنَّةٌ لِلْعُقُولِ بِحُسْنِهَا تَنْتَهَبُ يَخْضَرُ فِيهَا الْعِدَارُ وَنَارُهَا تُلْتَهَبُ

O öyle bir ceylandır ki o baktığında aslanlar ondan korkar. Onun mahur bakışlı gözleri bizim hasta bedenlerimiz için bir ganimettir.

Onun bir yanağı vardır ki güzelliğiyle akılları yağmalar, o yanağında zülfü yeşerir (salınır) ve ateşi de alevlenir.

Görüldüğü üzere üstteki şiirin ikinci beytinde *onun bir yanağı vardır ki güzelliğiyle akılları yağmalar* anlamındaki “لَهُ وَجَنَّةٌ لِلْعُقُولِ بِحُسْنِهَا تَنْتَهَبُ” şatriyla sevgilinin en akıllı insanları bile etkileyecek güzellikte bir yanağa sahip olduğuna işaret etmektedir. Hemen devamında ise *yanağında zülfü yeşerir* anlamındaki “يَخْضَرُ فِيهَا الْعِدَارُ” cümlesiyle yanağında zülfünün salındığına işaret etmiş ve *ateşi de alevlenir* anlamında “وَنَارُهَا تُلْتَهَبُ” benzetmesiyle de sevgilinin yanağını ateşin alevine benzeterek sevgilinin yanağını birçok açıdan tasvir ettiği müşahade edilmektedir.

Başka bir beyit de şöyledir: (Basît)⁴⁷³

فَسَحَرُ عَيْنَيْهِ عَنْ هَاوَتِ يَسْنُدُهُ وَحُطُّ خَدَّيْهِ عَنْ كَأُفُورِ يَسْطُرُهُ

⁴⁷² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 236.

⁴⁷³ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 38.

Onun gözünün büyüü Harut'u gösteriyor ve yanaklarındaki çizgi (gamze) kafurdan bahsediyor.

Şair üstteki beyitte *sevgilinin yanağının çizgisi/gamzsei* anlamındaki “حَطُّ حَدِّيْهِ” tabirinin aynı beytin birinci şatırındaki *onun gözünün sihir* ifadesi gibi bir güzellik unsuru olarak ele aldığı görülmektedir.

İbn Ma'tûk sevgilinin yanağı konusunda başka bir beyitte şöyle demektedir.(Basît)⁴⁷⁴

لَوْلَا حَرِيرُ عِدَارَتِهِ لَمَّا نَسَجَ الـ
لَدَيْبَاغِ شِعْرِي وَلَا فِكْرِي يُصَوِّرُهُ

Onun iki yanağının ipeği olmasaydı ne şiirim yazılır ne de düşünce onu tasvir ederdi.

Görüldüğü üzeri yukarıdaki beyitte şair sevgilinin yanağını *eğer sevgilinin yanağının ipeği olmasaydı ne şiirim yazılır ne de düşünce onu tasvir ederdi* diyerekten şiirlerini onun için yazdığını yazdığını ve ipeğe benzeterek çok güzel olduğunu vurgulamaktadır.

Konuyla ilgili bir diğer örnek de şöyledir: (Kâmil)⁴⁷⁵

حَازَتْ نَضَارَةً حَدَّهُ رَوْضَ الرُّبَا
فَثَنَتْ شَفَائِفَهَا أَعْنَةً رَنْدِهِ

Onun yanağının güzelliği, tepelerin bahçelerini fethetti ve mağarasının (gamzelerinin) dizginleri, oradaki çiçeklerin başını eğdi (utandırdı).

İbn Ma'tûk üstteki beyitte sevgilinin yanağının güzelliğini, baharda yeşermiş ve çiçek açmış dağların tepelerine benzeterek etkileyici derecede güzelliğini anlatmaya çalışmaktadır.

Son bir örnek beyit de şöyledir: (Vâfir)⁴⁷⁶

وَبَلَّوْا بِحَدِّكَ أُمَّ عَقِيقٍ
وَشَهِدْتُ فِي رُضَابِكَ أُمَّ مُدَامٍ

⁴⁷⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 38.

⁴⁷⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 30.

⁴⁷⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 37.

Yanağındaki kristal mi, yoksa akik midir ve tükürüğündeki bal mı yoksa içki midir?

Aynı şekilde üstteki beyitte *yanağındaki kristal mı, yoksa akik mi* anlamındaki “وَبُلُورٌ يَخْدِكِ أَمْ عَقِيقٌ” sorusuyla, sevgilinin yanağının parlak kristal gibi saf ve akik taşı gibi kırmızı olduğunu beyan etmektedir.

Sonuçta şairin sevgili yanak tasviri, genel hatlarıyla ele alındığında onun parlak, saf, kırmızı ve etkileyici derecede güzel bir yanağı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

2.2.7. Yüz

Yüzün, insanın güzelliğini yansıtmışından dolayı şairlerin de en çok üzerinde durduğu önemli bir konudur. Burada İbn Ma‘tûk’un yüz temalı şiir ve beyitleri yardımıyla bir güzelin sahip olması gereken güzel yüz anlayışı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. (Basît)⁴⁷⁷

لَمَّا سَنَا الْحُسْنُ مِنْ حَدِّكَ أَنْسَنَا مِنْ وَحْشَةِ الْبَيْنِ وَاهْجَرَانُ أَنْسَنَا
وَحِينَ فَبِكَ الضَّنَّا أَضْحَى مُلَابِسَنَا مِنْ أَحْمَرِ الدَّمْعِ فَصَلْنَا مَلَابِسَنَا

Senin yanaklarından güzellik parladığında (tüm dünya) parladı. Biz de gidişinin ve ayrılığının korkusuna alıştık.

O zaman senin aşkıdan kaynaklanan bitkinlik, bizimle daimi oldu ve biz de elbiselerimizi göz yaşının kanyla boyadık.

Üstteki şiirde *yanaklarından güzellik parladığında* ifadeyle sevgilinin yüzünün parlaklığını vurgulamaktadır.

Şairin başka bir mevâliyyâ şiiri de şöyledir: (Basît)⁴⁷⁸

لَمَّا عَلَى وَجْنَتِهِ نَثَرَ الْحُسْنُ أَوْرَاقَ وَبَانَ مِثْلَ الْعُبَارِ بِحَدِّهِ الْبَرَّاقِ
قَالُوا تَغَيَّرَ جَمَالُهُ قُلْتُ لَا بَلْ رَاقَ مَا يَنْقُصُ التَّيَرِ نَقْشُ التَّيَرِ بِالْإِحْرَاقِ

Güzellik, onun yanağının üzerinde yapraklar saçmaya başladığı zaman, parlaklık yanağında sis gibi ortaya çıktı.

⁴⁷⁷ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 235.

⁴⁷⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 237.

Onlar onun güzelliği değişti dediler fakat ben hayır, daha güzel oldu dedim. (Çünkü) altının üzerindeki nakışların yanmasıyla altının değerinden bir şey eksilmez.

İbn Ma'tûk üstteki şiirinde daha çok yüz güzelliğinin üzerinde durmaktadır ki yüz güzelliğini de altına benzetmektedir. Nitekim yüzün yaşlanınca da güzel kalmasını, altını ateşte eritmekle ateş altına değer kaybettirmez söylemiyle savunmaktadır.

Konuyla ilgili bir beyit de şöyledir: (Kâmil)⁴⁷⁹

وَجَلَّتْ لَنَا مِنْ تَحْتِ مُسْكَةٍ حَالِهَا كَافُورَ فَجَرٍ شَقَّ لَيْلِ الْعَنْبَرِ

Beninin (peçesinin) tutamının altından, amber gecesini (simsiyah saçını) yarıp çıkan şafağın kafurunu (yüzünü) bize gösterdi.

Şair üstteki beytinde sevgilinin yüzünün güzelliğini ve beyazlığını vurgulamaktadır.

Başka bir beyit de şöyledir: (Tavîl)⁴⁸⁰

كَشَفْتُ حِجَابَ السَّجْفِ عَنْ بَيْضَةِ الْحِدْرِ فَزَخَزَحْتُ جَنَحَ اللَّيْلِ عَنْ طُلْعَةِ الْبَدْرِ

Haremin (güzelin) yumurtasından (yüzünden) örtünün perdesini kaldırdım ve böylece gecenin bir miktarını da ayın doğmasıyla uzaklaştırdım.

Görüldüğü gibi bu beytinde de yüzünün yumurtası anlamındaki “بَيْضَةُ الْحِدْرِ” tamlamasıyla sevgilin yüzünün yumurtanın beyazlığına ve aya benzeterek yine parlaklığına vurgu yapmaktadır.

Bir diğer beyit de şöyledir: (Hafîf)⁴⁸¹

كُلُّ طَيِّبٍ عَزِيزٍ شَكْلٍ عَزِيزٍ يَفْضَحُ الْبَدْرُ بِالْجَمَالِ الْعَزِيزِ

Güzel ve tecrübesiz şeklindeki her geyik ve muhteşem güzelliğiyle dolunayı rüsva eder.

⁴⁷⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 26.

⁴⁸⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 131.

⁴⁸¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 21.

Yukarıdaki beytinde de *muhteşem güzelliğiyle dolun ayı utandırıyor* anlamındaki “يَفْضَحُ الْبَدْرُ بِالْجَمَالِ الْعَرِيرِ” ifadesiyle sevgilinin yüzünün aşırı beyaz oluşuna vurgu yaptığı anlaşılmaktadır.

Yine rûbâ'î müzebbel şiirinden bir örnek de aşağıdaki gibidir. (Mekfûfu'r-Racez)⁴⁸²

مَا اشْتَقُّ بَيَاضُ مِسْكِيهَا الْكَافُورِ مِنْكَ الشَّعْرِ
إِلَّا كَسَرَ الضُّحَى بِتَرِكَ النُّورِ زَنْجَ السَّحْرِ

Onun kafur kokulu miskinin beyazlığı (yüzünün beyazlığı), saçının miskini (siyahlığını) yok etmedi.

Güneş ışığını bırakarak seher vaktinin karanlığını kırması dışında...

Şair üstteki bu beytinde ne kadar sevgilinin saçının siyahlığına vurgu yapsa da yüzünü güneşe ve beyazlığını da güneş ışığına, *güneş ışığını bırakarak seher vaktinin karanlığını kırması* ifadesiyle sevgili yüzünü açınca her taraf aydınlanıyor demek istemekte olduğu düşünülmektedir.

Bir başka beyit de şöyledir: (Vâfir)⁴⁸³

وَتَشْمَسُ فِي قِنَاعِكَ أَمْ هِلَالٌ تَزَيَّا فِيكَ أَوْ بَدْرٌ تَمَامٌ

Senin peçenin altındaki güneş mi, seni süsleyen hilal mi ya da tam bir dolunay mıdır?

Aynı şekilde yukarıdaki beytinde sevgilinin yüzünü güneşe, aya ve dolunaya benzeterek aşırı parlak olduğunu dile getirmektedir

Konuyla ilgili son örnek de şöyledir: (Tavîl)⁴⁸⁴

جَمَالُ جَبِينِ الْبَدْرِ وَالَّتِيرُ الَّذِي بَطَلَعَتْهُ قَدْ أَشْرَفَتْ غُرَّةُ الدَّهْرِ

Ayin (sevgilinin) alnının güzelliği ve parlaklığının doğuşuyla asrın güneşi doğdu.

⁴⁸² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 208.

⁴⁸³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 44.

⁴⁸⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 132.

Şair bu beytinde sevgiliyi dolunaya ve güneşe benzeterek alının güzelliği ve parlak oluşundan bahsetmektedir. Sonuç olarak İbn Ma'tûk yüz tasvirinde daha çok yüz güzelliği ve yüz renginin beyaz oluşunun üzerinde durmuştur.

2.2.8. Endam

Her şair gibi İbn Ma'tûk da şiirlerinde sevgilinin endamından bahsetmiştir. Bu aşlık altında edamı nasıl tasvir ettiği, konuyla ilgili yazılan beyitlerden yola çıkarak ortaya koyulmaya çalışılacaktır. (Basît)⁴⁸⁵

لَكَ عُصْنٌ قَدِّ بِأَنْوَاعِ أَلْبَهَا أَتَمَّرَ وَلَيْلٌ فَزَحٍ بِوَاضِحٍ عَرَّتِكَ أَقْمَرُ
وَوَجَنَةٌ فِي الْقُلُوبِ كَهَيْبَتِهَا أَجْمَرُ تَظَنُّهَا جُلْنَارُهُ وَهِيَ مَوْتُ أَحْمَرُ

Senin dal (gibi) endamın var, çeşitli kıymetli meyveler verir ve karanlık gece (gibi) kapkara saçların, alnının beyazlığının parlamasıyla (ayın aydınlattığı gece gibi olur.)

Ve senin bir yanağın var, onun ateşi kalplerde (sönmeyen) kordur, sen onun nar gülü zannedersin, oysaki o kanlı ölümdür.

Örneğin yukarıdaki şiirin birinci beytinin ilk şatırında *endamının dalı* anlamındaki “عُصْنٌ قَدِّ” tabiriyle, sevgilinin endamını dala benzettiği görülmektedir.

Rûbâ'î müzebbel şiir türünden bir örnek de şöyledir: (Mekfûfu'r-Racez)⁴⁸⁶

مَا الرُّمْحُ بِبَالِغٍ مَدَى قَامَتِهَا وَالصَّارِمُ مُعْتَزٍّ إِلَى مُقْلَتِهَا

Mızrak onun boyunun uzunluğuna yetişmez ve keskin kılıç da onun gözüne karşı gururlanmaz.

Yine aynı şiirin devamında şöyle demektedir:

وَالْقَدُّ قَضِيئُهُ بَدَا بِالطُّورِ مُرَحَى الْحَبْرِ

Endamının kılıcı, Tûr Dağında çarşafına asılı olarak görünmüştür.

Şair üstteki bu iki beytinde *mızrak onun boyunun uzunluğuna yetişmez* anlamında “مَا الرُّمْحُ بِبَالِغٍ مَدَى قَامَتِهَا” ifadesiyle boyunun uzunluğunu ve *endam onun ince kılıcı*

⁴⁸⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 237.

⁴⁸⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 209.

anlamında da “الْقَدُّ قَضِيْبُهُ” tabiriyle de sevgilinin endamını kılıca benzeterek sevgilisinin uzun ve ince fiziksel özelliklere sahip olduğuna işaret etmektedir.

Aynı şiirin bir diğer beytinde de şöyle demektedir. (Mekfûfu’r-Racez)⁴⁸⁷

وَالْخَصْرُ نِطَاقُهُ نَوَى بِالْعَوْرِ تَحْتَ الْأُرْرِ

Belinin kemeri, şalının altındaki oyuğa yerleşmiştir.

Şair burada sevgilinin belinin ip inceliğine vurgu yapmaktadır.

Konuyla alakalı bir beyti de şu şekildedir: (Basît)⁴⁸⁸

لَأَنْتَ كَلْبَيْنِ الْقَنَا قَامَاتُهُمْ وَحَكَّتْ أَجْفَانُ بِيضِهِمْ أَجْفَانُ بِيضِهِمْ

Onların endamları, kına ağacı gibi yumuşadı ve onların beyazlığının (güzel yüzlerinin) göz kapakları, kılıcın keskin ucunu anımsattı.

Yine aynı kasidesinin devamında da şöyle demektedir:

وَاطْوَلْ لَيْلِي وَوَلِي فِي ذَوَائِبِهِمْ وَرَقَّتِي وَنُحُولِي فِي خُصُورِهِمْ

Gecemin uzunluğu ve üzüntüm onların simsiyah perçemlerinde, hastalığım ve zayıflığım onların bellerinde uzatıldıkça uzatıldı.

Şair üsteki bu iki beytinde *endamları, kına ağacı gibi yumuşadı* anlamındaki “لَأَنْتَ كَلْبَيْنِ الْقَنَا قَامَاتُهُمْ” cümlesiyle endamının her tarafa eğilen yaş bir dal gibi olduğunu ve *hastalığım ve zayıflığım onların bellerinde uzatıldıkça uzatıldı* anlamındaki “رَقَّتِي وَنُحُولِي” ifadesiyle sevgilinin belinin inceliğine ve güzelliğine vurgu yapmaktadır.

Endamla ilgili bir başka örnek de şöyledir: (Basît)⁴⁸⁹

مُهْفَهْفُ الْقَدِّ لَعَوِي النَّطَاقِ حَوَى مَعْنَى كَمْحَدُوفٍ نَحْوِي يُفْدِرُهُ

Endamın inceliği ve konuşmanın abesliği, nahvînin hazîf edilene takdir etmesi gibi bir mana içerir.

Şair bu şiirinde de *endamin(ın) inceliği* anlamındaki “مُهْفَهْفُ الْقَدِّ” tabiriyle sevgilinin güzel, zarif ve ince bir endamı olduğuna vurgu yapmaktadır.

⁴⁸⁷ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 209.

⁴⁸⁸ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 12.

⁴⁸⁹ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 37.

Son bir örnek de şu şekildedir: (Kâmil)⁴⁹⁰

خَفَرْتُ بِسَيْفِ الْغُنَجِ ذِمَّةَ مِغْفَرِي وَفَرْتُ بِرُمَحِ الْقَدِّ دِرْعَ تَصَرِّي

İşvenin kılıcıyla, miğferimin savunmasını ortadan kaldırdı ve endamın mızrağıyla sabrımın kalkanını parçaladı.

Görüldüğü gibi İbn Ma'tûk burada sevgilinin endamını mızrağa benzeterek incecik düz olduğuna işaret etmektedir.

2.2.9. Elbise ve Takıları

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde sevgilisinin elbisesi, takıları ve kokusu konularını da ele aldığı görülmektedir. Konuyla ilgili örnekler sırasıyla aşağıdaki gibidir. (Kâmil)⁴⁹¹

يَبِضُّ إِذَا لَعِبَتْ صَبًا بِذِيوِهَا حَمَلُ النَّسِيمِ الْمِسْكُ فِي أَرْدَانِهِ

Beyazlar (güzeller) nesiminde etekleriyle oynadıkları zaman meltem, miski yenlerinde taşır.

Örneğin üsteki beyit *etekleri* anlamındaki “ذِيوِهَا” ve *yenleri* anlamındaki “أَرْدَانِهِ” ifadeleriyle sevgilinin etekli ve yenli uzun bir elbise giydiğine işaret etmektedir.

Bir diğer beyit de şöyledir: (Hafif)⁴⁹²

وَعُصُونًا خُضَرَ الْمَلَابِيسِ سُودَ الشَّعْرِ غَرَّ حُمْرِ الْحُلِيِّ وَالْأُزَاقِ

(Oranın güzellerinin) elbiselerin yeşilliği, saçlarının siyahlığı ve takılarının kırmızılığıyla yapraklı dallar (gibidir).

Şair yukarıdaki beyitte *elbiselerin yeşilliği* anlamındaki “خُضَرَ الْمَلَابِيسِ” tabiriyle sevgilisinin elbisenin yeşil olduğunu kastetmesi muhtemeldir. Aynı zamanda *takıların kırmızılığı* anlamındaki “حُمْرِ الْحُلِيِّ” ifadesiyle de sevgilinin taktığı takıların renginin kırmızı olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca yapraklı dalları onun endamına vurgu yapmaktadır.

⁴⁹⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 26.

⁴⁹¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6-7.

⁴⁹² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 17.

Bir diğerk örnek de şöyledir: (Tavîl)⁴⁹³

وَجَادَّبْتُهَا سُودَ الدَّوَائِبِ فَأَنْتَنَى
عَلَيَّ قَضِيبُ الْبَانَ فِي الْحَلَلِ الْخَضِرِ

Onu kaküllerinin siyahından çekıştirdim de Bân ağacının dalı, yeşil elbisesi ile üzerime eğildi.

Yine üstteki beytin ikinci şatırındaki *yeşil elbisesinde* anlamındaki “فِي الْحَلَلِ الْخَضِرِ” tabiriyle sevgilinin elbisenin renginin yeşil olduğunu göstermektedir.

İbn Ma’tûk’un gazel temalı şiirleri ve beyitlerinden örnekler tamamlanmış bulunmaktadır. Bu beyitlerin incelenmesindeki amaç, şairin gazellerinde sevgiliyi nasıl tasvir ettiğini görmek ve buradan yola çıkarak da şairin sevgi, aşk, âşık ve maşukaya dair görüşleriyle maddi ve manevi güzellik anlayışının ne olduğunu ortaya koymaktı. Bu noktada, geçen başlıklarla ilgili olarak İbn Ma’tûk’un divanındaki tüm gazel şiirleri incelenmiş ve konuya örneklik olması açısından şairin en uygun şiir ve beyitleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu başlıkta İbn Ma’tûk’un gazellerinin muhtevâsından bahsederken müstakil olarak yetim, dúbeyt ve mukatta’a şiirlerinden örnekler olduğu gibi, şairin kasidelerinin mukaddimelerindeki gazel şiirlerinden de örnekler verilmiştir. Şairin gazel ile ilgili iki mukatta’ası, bunların biri üç beyit, diğeri de dört beyit olmak üzere toplam yedi beyittir. Diğerk gazel şiirlerinin tamamı dúbeyttir. Medih şiirlerinin mukaddimesindeki gazel konulu beyitlere gelince, bu konudaki beyitlerin uzunluğu 30-40 beyti bulmaktadır. Şair gazel temalı mukaddimesinde sevgiliyi genel olarak tasvir ettiğinde 34 beyit söylemiş ancak bir beyti sevgilinin saçıyla ilgiliyse diğerk beyti ağzıyla ve bir sonraki de sevgilinin beliyle ilgilidir. Netice olarak gazel temalı uzun mukaddimelerinde sevgilinin tek bir diğerk güzelliğini tasvir etmek yerine birden fazla fiziki güzelliğini dağınık olarak ele aldığı görölmektedir. Bu örnekler tek beyit üzerinden takip edilmiştir.

İbn Ma’tûk hemen hemen her temada şiir söylemiştir. Bunlardan biri de gulâmiyâttır. Bu da muhtemelen her konuda şiir söylemiş olmak için söylediğı bir şiir

⁴⁹³ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 131.

olarak bakılabilir. Oğlu, şiirlerini bir araya getirirken çocukluk yaşlarında doğaçlama olarak bu gulâmiyâtı yazdığını söylemektedir.⁴⁹⁴ (Vâfir)

وَيَ قَمَرٌ مُنِيرٌ ضَاعَ مِنِّي بُنْقَطَةٌ خَالِهِ الْمِسْكِي نُسْكِي
تَقَبَّا بِالْظَّلَامِ لِأَجْلِ حُرْنِي وَعَمَّ بِالصَّبَاحِ لِأَجْلِ هَتْكِي

Aydınlatici ay bana uğradı ve böylece misk (gibi) olan beninin noktasıyla benim zahitliğimi götürdü.

Benim üzüntüm sebebiyle karanlığı (siyah elbiseyi) giyiyor ve o hüznümü gidermek için de başına sabahı (beyaz sarığı) sarıyor.

Şair üstteki şiirini çocukluk zamanında evinin kapısının önünde beklerken yanından geçen güzel giyimli bir cariyeye ya da özenle giyinmiş bir erkek akranı için kaleme aldığı düşünülmektedir.

4. Mersiye

Mersiye, tasrif olarak رَمَى fiilinin mimli mastarıdır. Kelime anlamı ölen birine ağlamak veya vefat ettikten sonra onu methetmek anlamındadır⁴⁹⁵ Mersiye söylenen kimsenin iyi yönlerini zikrederek ve o kişi için bir nevi ağıt yakarak tarihte canlı kalmasını sağlamak amacıyla⁴⁹⁶ söylenen en önemli şiir temalarındandır.⁴⁹⁷

Bir şiir terimi olarak mersiye, bir erkek ve kadının ölen bir yakını veya sevdiği için, arkasından onun iyi ve güzel özelliklerini anarak ve onu kaybettiği için yaşadığı keder ve acıyı, şiddetli bir şekilde ağlayarak nazımlı sözlerle dile getirmesidir.⁴⁹⁸ Aynı zamanda bazı eserlerde insanın kendisi, vatani ve lideri için mersiye söylediği de kaynaklarda zikredilmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 225.

⁴⁹⁵ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 286.

⁴⁹⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhîd*, 4/332.

⁴⁹⁷ Mes'ûd, *er-Râid*, 718.

⁴⁹⁸ Şevkî Dayf, *er-Rişâ* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119), 1-2; Bekrî Şeyh Emîn, *Muâla'ât fî's-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1986), 99-100; Komisyon, *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemîyye*, 14/165; Sirâcu'd-Dîn Muhammed, *er-Rişâ fî Şi'ri'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, ts), 5-6; M. Faruk Toprak, "Mersiye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/215.

⁴⁹⁹ Zeyneb Bire Ceklî, "Maẓâhiru'r-Rişâ fî Şi'ri'l-'Arabî fî'l-'Aşri'l-'Uşmânî," *Mecelletu Câmi'ati's-Şârîka li'l-'Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-İnsâniyye* 4/2 (2007), 1; Emîn, *Muâla'ât fî's-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî*, 99.

Mersiye, sünnetullah gereği insanın fitratında olan bir şeydir. İnsan doğunca sevinilir, vefat edince de üzülmür ve yas tutulur.⁵⁰⁰ İlk inşad edilen nazmın mersiye olduğunu ve bunun da Kâbil'in Hâbil'i katletmesi üzerine Hz. Âdem'in inşad ettiğini kaydetmektedir.⁵⁰¹ Bu denli bir tarihi olan mersiye, Cahiliye döneminde de önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle kadınların çocuk, koca, baba, anne ve kardeş gibi yakınlarını kaybettiklerinde şiddetli bir şekilde ağlayarak mersiye söylediklerine şahit olunmuştur.⁵⁰²

Arap şiirinin önemli ve eski muhtevalarından olan mersiye, Cahiliye döneminde üç çeşit olarak inşad edildiği görülmektedir. İnsanın, ölen kişiyi kaybettiği için acı ve kederini dile getirerek ağlaması *nuvâh ve nedb*, vefat edenin iyi sıfatlarını zikretmesi *te'bîn* ve bu vefata duyulan sabır ve teselli ise *'azâ'*dır.⁵⁰³ Bazı alimler de nedbi insanın kendisi, ailesi, akrabası, Hz. Muhammed, Ehl-i Beyt ve vatanı için söylediği mersiye; te'bîni resmi yani devlet adamları, kabile reisleri, alimler için söylenen mersiye ve *'azâyı* da yaşam ile ölümün hakikatini ve varlık ile yokluğun felsefesini anlamaya çalışmak olarak mersiye sınıflandırmışlardır.⁵⁰⁴

Mersiye Arap edebiyatı tarihinde Cahiliye döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de önemini korumaya devam etmiştir. Zira ölüne üzülmek ve ağlamak da hayatın içinde her daim olan bir hakikattir. Ancak şairler tarafından mersiye her dönem bazı yeni özelliklerin kazandırıldığı olmuştur. Mesela Cahiliye döneminde mersiye en öne çıkan özelliği çoğunlukla kadınların ağlayıp yakararak mersiye söylemeleri, şairlerin kendilerine ölmeden önce mersiye söylemeleri,⁵⁰⁵ öldürülen kişilerin intikamını almaya yemin etme ve düşmanı korkutma gibi muhtevalara sahip oluşudur.⁵⁰⁶

İslam gelince mersiye'nin konusu İslam'ın emir ve yasaklarına göre sınırlandırılmış, sabrederek Allah'ın takdirine teslim olma inancını mersiye'ye işlemiştir. Bu yüzden o dönemin şairlerine ait mersiye'nin cihat, Allah için gazi ve şehit olanları övme ve düşmanları yerme gibi konuları içerdiği görülmektedir.⁵⁰⁷ Emevîler döneminde ise mersiye önceki dönemden farklı olarak siyasileştirilmiş, yönetimin istediklerine

⁵⁰⁰ Emîn, *Muâla 'ât fi 'ş-Şi 'ri 'l-Memlûkî ve 'l-'Uşmânî*, 99.

⁵⁰¹ Toprak, "Mersiye," 29/215.

⁵⁰² Komisyon, *el-Mevsû 'atu 'l-'Arabîyyetu 'l-'Âlemîyye*, 14/165.

⁵⁰³ Dayf, *er-Risâ*, 8–9.

⁵⁰⁴ Emîn, *Muâla 'ât fi 'ş-Şi 'ri 'l-Memlûkî ve 'l-'Uşmânî*, 99–100.

⁵⁰⁵ Komisyon, *el-Mevsû 'atu 'l-'Arabîyyetu 'l-'Âlemîyye*, 14/165.

⁵⁰⁶ Toprak, "Mersiye," 29/215.

⁵⁰⁷ Komisyon, *el-Mevsû 'atu 'l-'Arabîyyetu 'l-'Âlemîyye*, 14/165.

mersiyeler dizilmiş ve düşmanlarına da hicivler söylenmiştir. Şairlerden de bunu kendi lehlerine çevirenler olmuştur. Abbasîler döneminde ise önceki dönemlerde kazandırılan özelliklerinin yanında Şiiilerin Ehl-i Beyte söylediği mersiyeler ortaya çıkmaya başlanılmıştır.⁵⁰⁸

Memlükler döneminde ise kendilerinden önceki Fatimîler ve Eyyûbîler döneminde Müslümanlar ve gayrimüslim arasında artan savaşlardan dolayı savaşta ölenlerle birlikte kaybedilen topraklar ile Kudüs gibi önemli şehirler için mersiyeler inşad edilmiş, cihatla mücadeleye vurgu yapılmış ve tüm Müslümanları bu kayıplar için İslam adına üzülmeleri, ağlamaları ve Allah’a dua etmeleri istenmiştir. Memlüklüler de kendilerini Eyyûbîlere nispet etmekten gurur duydukları için Eyyûbî döneminin mersiye özelliklerini korumuşlardır.⁵⁰⁹

Osmanlı dönemine gelince genel hatlarıyla mersiye, geçmişte olduğu gibi insanın kendine, ailesine, akrabalarına, arkadaşlarına, alimlere, İslam şehirlerinin kaybına vb. konularıyla yazılmaya devam etmiştir. Ancak bunlara ek olarak Osmanlı hilafeti döneminde mersiyeye daha önce sahip olmadığı bazı özellikler kazandırılmıştır. Mersiyelerin dini, toplumsal ve siyasî bir veçheye bürünerek yeni fetihlerin kazandırılması için içerideki isyanlardan bahsetmesi, ilim ve kadının ehemmiyetine vurgu yapması, fesat ve hataları eleştirmesi, ölenlerin kötü sıfatlarını ibret olsun diye zikretmesi ile Osmanlının hakim olduğu topraklarda farklı mezhep inanç ve din sahiplerine mersiye yazılması, daha önce bilmediğiniz hayali ve gerçekçi görüntüler oluşturmanın yanı sıra berzahın tasviri gibi yeni konular Osmanlı döneminin en önemli mersiye konularının başında gelmektedir.⁵¹⁰ Dolayısıyla yukarıda denildiği gibi o dönemin şairlerinin farklı din ve mezhep mensuplarına mersiye söylemeleri, Osmanlı dönemimin kazandırdığı yeniliklerdendir. Hal böyleyken mersiyelerin gelişim göstererek ön plana çıkması ve böyle bir özgürlüğün ardından herkesin istediği şekilde mersiye söyleyebilmesi Ehl-i Beyt sevdalısı Şii şairlerin de kendi istedikleri gibi mersiyeler söylemesini sağlamıştır. Bu şairlerden biri de çalışmanın konusunu oluşturan İbn Ma‘tûk’tur.

⁵⁰⁸ Komisyon, *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabiyyetu’l-‘Âlemiyye*, 14/165.

⁵⁰⁹ Emîn, *Mu‘âla ‘ât fi’-Şi‘ri’l-Memlûki ve’l-‘Uşmânî*, 100–114.

⁵¹⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cekli, “Mazâhiru’r-Rişâ fi Şi‘ri’l-‘Arabî fi’l-‘Aşri’l-‘Uşmânî,” 1-36.

İbn Ma'tûk'un bir mukatta'a ve dört kaside olmak üzere toplam beş mersiyesi vardır. Bunların içerisinde dört kasidesi divanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Mukatta'a olanı ise divanın üçüncü bölümünde yer almaktadır. Şairin mersiye temalı beş şiirinden mukatta'a şiiri üç beyit ve dört adet kasidesi de 177 beyit olmak üzere toplam 180 beyittir. Mersiye temalı şiirlerin tabloda gösterimi aşağıdaki gibidir.

	Mukatta'a	Kaside	Şiir Sayısı	Toplamı
Nazm Türü	1	4	5	5
Beyit Sayısı	3	177	180	180

4.1. Hz. Hüseyin'e Mersiyesi

İbn Ma'tûk'un dört mersiye muhtevalı kasidesinden birincisi 1088/1677 yılında Hz. Hüseyin'e söylemiş olduğu şiiridir. Kafiyesi râ ve aruzu da kâmil veznindedir. Toplam 64 beyittir.⁵¹¹

İbn Ma'tûk bu mersiyesini matla'ında Muharrem ayından bahsetmektedir.⁵¹² (Kâmil)

هَلَّ الْمُحَرَّمُ فَاسْتَهْلَ مُكَبِّرًا وَأَنْشَرُ بِهِ دُرَرَ الدُّمُوعِ عَلَى الْفَرَى

Muharrem ayı görününce o, tekbir getirerek terennüm etti. Muharrem ayı(nın) gelişiyile (inci gibi) göz yaşının toprağın üzerine akıt.

Hz. Hüseyin'e mersiye temalı kasidesinden uzunca bir örnek aşağıdaki gibidir. Örnekte yer almayan 2-13. beyitlerde şair muharrem ayının önemini, Kerbela hadisesini ve Hz. Hüseyin'e olan özlemini anlatmaktadır.

⁵¹³ (Kâmil)

14 قُتِلَ الْحُسَيْنُ فَيَا هَا مِنْ نَكْبَةٍ أَضْحَى هَا الْإِسْلَامُ مُنْهَدِمٌ الذَّرَا
15 قُتِلَ يَدُلُّكَ إِنَّمَا سِرُّ الْفِدَا فِي ذَلِكَ الدَّبْحِ الْعَظِيمِ تَأَخَّرَا

⁵¹¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 213–216.

⁵¹² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 213.

⁵¹³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 214–216.

- 16 رُؤْيَا حَلِيلِ اللَّهِ فِيهِ تَعَبَّرْتُ حَقًّا وَتَأْوِيلُ الْكِتَابِ تَفَسَّرَا
- 17 رُزْءٌ تَذَارَكَ مِنْهُ نَفْسٌ مُحَمَّدٍ كَدْرًا وَأَبْكَى قَبْرُهُ وَالْمِنْبَرَا
- 18 أَهْدَى السُّرُورَ لِقَلْبٍ هِنْدٍ وَابْنِهَا وَأَسَاءَ فَاطِمَةً وَأَشْجَى حَيْدَرَا
- 19 وَيْلٌ لِقَاتِلِهِ أَيْدِي أَنَّهُ عَادَى النَّبِيَّ وَصَنُوهُ أُمَ مَا دَرَى
- 20 شُلْتُ يَدَاهُ لَقَدْ تَقَمَّصَ خِزْيَةً يَأْتِي بِهَا يَوْمَ الْحِسَابِ مُؤَزَّرَا
- 21 خُزْنٍ عَلَيْهِ دَائِمٌ لَا يَنْقُضِي وَتَصْبِرِي مَنِي عَلَيَّ تَعَدَّرَا
- 22 وَارْحَمَتَاهُ لِصَارِحَاتٍ حَوْلَهُ تَبْكِي لَهُ وَلَوْجِهَا لَنْ تَسْتُرَا
- 23 مَا زَالَ بِالرُّفْحِ الطَّوِيلِ مُدَافِعًا عَنْهَا وَيَكْفُلُهَا بِأَبْيَضٍ أَبْتَرَا
- 24 وَيَصُومُهَا صَوْنٌ الْكَرِيمِ لِعِرْضِهِ حَتَّى لَهُ الْأَجَلُ الْمُتَخَّحِ تَقَدَّرَا
- 25 هَمِّي عَلَى ذَاكَ الذَّبْحِ مِنَ الْفَقَا ظُلْمًا وَظَلٌّ ثَلَاثَةً لَنْ يُفْبَرَا
- 26 مُلْمَى عَلَى وَجْهِ الثَّرَابِ تَنْظُنُّهُ دَاوُدَ فِي الْمِحْرَابِ حِينَ تَسُورَا
- 27 هَمِّي عَلَى الْعَارِي السَّلِيبِ ثِيَابُهُ فَكَأَنَّهُ دُو الثُّونِ يُنْبَدُ بِالْعُرَا
- 28 هَمِّي عَلَى الْهَاوِي الصَّرِيعِ كَأَنَّهُ قَمَرٌ هَوَى مِنْ أَوْجِهِ فَتَكْوَرَا
- 29 هَمِّي عَلَى تِلْكَ الْبَنَانِ تَقَطَّعَتْ لَوْ أَنَّهَا اتَّصَلَتْ لَكَانَتْ أَبْجَرَا
- 30 هَمِّي عَلَى الْعَبَّاسِ وَهُوَ مُجَنَّدٌ عَرَضَتْ مَيِّتُهُ لَهُ فَتَعَثَّرَا
- 31 حَقٌّ الْعُبَارُ جَبِينُهُ وَلَطَالَمَا فِي شَأْوِهِ لِحَقِّ الْكَرَامِ وَعَبَّرَا
- 32 سَلَبْنُهُ أَبْنَاءُ اللَّيَامِ قَمِيصُهُ وَكَسْتُهُ ثَوْبًا بِالتَّجِيعِ مُعْصَفَرَا
- 33 فَكَأَنَّمَا أَثَرُ الدِّمَاءِ بِوَجْهِهِ شَفَقٌ عَلَى وَجْهِ الصَّبَاحِ قَدِ انْبَرَى
- 34 حُرٌّ بَنَصْرٍ أَخِيهِ قَامَ مُجَاهِدًا فَهَوَى الْمَمَاتِ عَلَى الْحَيَاةِ وَأَثَرَا
- 35 حَفِظَ الْإِحَاءَ وَعَهْدَهُ فَوْقَ لَهُ حَتَّى قَضَى تَحْتَ السُّيُوفِ مُعَفَّرَا
- 36 مَنْ لِي بِأَنْ أَفْلِدِي الْحُسَيْنَ بِمُهْجَتِي وَأَرَى بِأَرْضِ الطَّيْفِ ذَاكَ الْمِخْضَرَا
- 37 فَلَوْ اسْتَطَعْتُ قَدَفْتُ حَبَّةً مُقْلَتِي وَجَعَلْتُ مَدْفِنُهُ الشَّرِيفَ الْمِخْجَرَا
- 38 رُوحِي فَدَى الرَّاسِ الْمُفَارِقِ جِسْمَهُ يُنْشَى التَّلَاوَةَ لَيْلَهُ مُسْتَعْفَرَا
- 39 رَجْحَانَةٌ ذَهَبَتْ نَضَارُهُ عُودَهَا فَكَأَنَّمَا بِالْثَرَبِ تَسْتَقِي الْعُنْبَرَا

- 40 وَمُضَرِّجٍ بِدِمَائِهِ فَكَأَنَّمَا يُحِبُّوهُ فَتَنَّتْ مِسْكًا أَذْفَرَا
- 41 عَضْبٌ يَدُ الْحِدَتَانِ فَلَتَ غَرَبُهُ وَلَطَالَمَا فَلَقَ الرُّؤُوسَ وَكَسَّرَا
- 42 وَمُتَّقِفٍ حَطَمَ الْحِمَامُ كُعُوبُهُ فَبَكَى عَلَيْهِ كُلُّ لَدْنٍ أَسْمَرَا
- 43 عَجَبًا لَهُ يَشْكُو الظَّمَاءَ وَإِنَّهُ لَوْ لَامَسَ الصَّخْرَ الْأَصَمَّ تَفَجَّرَا
- 44 يَلِجُ الْعَبَارَ بِهِ جَوَادٌ سَابِغٌ فَيُحَوِّضُ نَفَعَ الصَّافِنَاتِ الْأَكْدَرَا
- 45 طَلَبَ الْوُصُولَ إِلَى الْوُرُودِ فَعَاقَهُ ضَرْبٌ يَشْبُ عَلَى النَّوَاصِي مَجْمَرَا
- 46 وَإِلَّامِنْ قَتَلُوهُ ظَمَانًا أَمَّا عِلِمُوا بِأَنَّ أَبَاهُ يَسْقِي الْكَوْثَرَا
- 47 لَمْ يَقْتُلُوهُ عَلَى الْيَقِينِ وَإِنَّمَا عَرَضَتْ لَهُمْ شُبُهَ الْيَهُودِ تَصَوَّرَا
- 48 لَعَنَ الْإِلَهَ بَنِي أُمِّيَّةٍ مِثْلَمَا دَاوُدُ قَدْ لَعَنَ الْيَهُودَ وَكَفَّرَا
- 49 وَسَقَاهُمْ جُرْعَ الْحَمِيمِ كَمَا سَقَوْا جُرْعَ الْحِمَامِ ابْنُ النَّبِيِّ الْأَطْهَرَا
- 50 يَا لَيْتَ قَوْمِي يُؤَلِّدُونَ بَعْضُهُ أَوْ يَسْمَعُونَ دُعَاءَهُ مُسْتَنْصِرَا
- 51 وَلَوْ أَنَّهُمْ سَمِعُوا إِذَا لَأَجَابَهُ مِنْهُمْ أُسُودٌ شَرَى مُؤَيَّدَهُ الْفَرَى
- 52 مِنْ كُلِّ شَهْمٍ مَهْدَوِيٍّ دَأْبُهُ ضَرْبُ الطُّلَا بِالسَّيْفِ أَوْ بَذُلُ الْقِرَا
- 53 مِنْ كُلِّ أَمَلَةٍ تَجُودُ بِعَارِضٍ وَبِكُلِّ جَارِحَةٍ يُرِيكَ عَضُنْفَرَا
- 54 قَوْمٌ يَرُونَ دَمَ الْقُرُونِ مُدَامَةً وَرِيَاضَ شُرَيْهِمِ الْحَدِيدِ الْأَخْضَرَا
- 55 يَا سَادَتِي يَا آلَ طَهَ إِنَّ لِي دَفْعًا إِذَا يَجْرِي حَدِيثُكُمْ جَرَى
- 56 بِي مِنْكُمْ كَأَنَّمَا شَهَابٌ كُلَّمَا أَطْفِئْتُهُ بِاللِّدْمَعِ فِي قَلْبِي وَرَى
- 57 شَرَفْتُمُونِي فِي زَكِيٍّ نَحَارَكُمْ قَدَعَيْتُ فِيكُمْ سَيِّدًا بَيْنَ الْوَرَى
- 58 أَهْوَى مَدَائِحُكُمْ فَأَنْظِمُ بَعْضَهَا فَأَرَى أَجَلَ الْمَدْحِ فِيكُمْ أَصْعَرَا
- 59 يَنْحَطُّ مَدْحِي عَنْ حَقِيقَةِ مَدْحِكُمْ وَلَوْ أَنَّنِي فِيكُمْ نَظَّمْتُ الْجَوْهَرَا
- 60 هَيْهَاتَ يَسْتَوِي الْقَرِيضُ ثَنَاءَكُمْ لَوْ كَانَ فِي عَدَدِ التُّجُومِ وَأَكْثَرَا
- 61 يَا صَفْوَةَ الرَّحْمَنِ أَبْرَأُ مِنْ فَقِيٍّ فِي حَقِّكُمْ جَحَدَ النُّصُوصِ وَأَنْكَرَا
- 62 وَأَعُوذُ فِيكُمْ مِنْ ذُنُوبٍ أَثْقَلْتُ ظَهْرِي عَسَى بِوَلَائِكُمْ أَنْ تُغْفَرَا
- 63 فَبِكُمْ نَجَاتِي فِي الْحَيَاةِ مِنَ الْأَدَى وَمِنْ الْحَجِيمِ إِذَا وَرَدْتُ الْمَحْشَرَا

64 فَعَلَيْكُمْ صَلَّي الْمُهَيِّمِينَ كُلَّمَا كَرَّ الصَّبَاحُ عَلَى الدُّجَى وَتَكْوَرَا

14. Hz. Hüseyin öldürüldü, vay bu büyük musibete ki üzüntüden İslam'ın tepeleri (onun başı) yerle bir oldu.

15. Bu öyle bir ölümdür ki bu büyük kurbanlıkta kurban olmanın sırrı gecikmiş olarak, sana anlatıyor.

16. Halilullah'ın (Hz. İbrahim'in) rüyası, onun (Hz. Hüseyin) hakkında gerçekleşecek diye tabir olundu ve (böylece) kitabın (Kur'an'ın) tevili de tefsir olundu.

17. Öyle bir musibettir ki Hz. Muhammed'in (sav) ruhu onu, kederlenerek hissetti ve (bu musibet) Efendimizin kabrini ve minberini ağlattı.

18. (Bu musibet), Hind'in ve oğlunun (Muaviye'nin) kalbine mutluluk hediye etti. Hz. Fatıma'yı ise rencide etti ve Hz. Ali'yi de üzdü.

19. Vay onun katilinin haline! Acaba Hz. Peygamber'e ve onun eş değerine (Hz. Hasan'a) düşmanlık yaptığını biliyor mu? Yoksa bilmiyor mu?

20. Eli çolak olsun! O kesinlikle utanç elbisesini giydi ve kıyamet gününde onunla bürünmüş olarak gelecek.

21. Benim ona olan üzüntüm daimidir, asla geçmez. Ancak ona (onun öldürülmesine) sabır göstermem, benim için imkansızdır.

22. Allah, onun (Hz. Hüseyin'in) etrafında, yüzleri açık ve onun için ağlayarak haykıranlara merhamet etsin!

23. (Etrafındakiler) uzun mızraklarla onları (ağlayanları) savunmaya ve kısa kılıçlarla da onları korumaya devam ettiler.

24. (Etrafındakiler), iffetini koruyan asil namuslu insan gibi onları takdir edilmiş olan ölüm gelene kadar korudular.

25. Üzüntüm zalimce ensesinden kesilmesinedir. O (Hüseyin), hala defnedilmemiş bir halde üzerinden üç gün geçti.

26. Toprağın üzerine atılmıştır ve sen onu (düşmanlarının onu öldürmesi için) duvara tırmandığında mihraptaki Hz. Davut zannedersin.

27. Üzüntüm elbisesi soyulup çıplak olanadır. Sanki o, ıssız çölde bırakılan Hz. Yunus'tur.

28. Üzüntüm yere düşen hoşgörülüyledir. Sanki o, yerinden düşüp de yuvarlanmış bir aydır.

29. Üzüntüm kesilmiş o parmaklardır ki eğer birbirine yapışık olsalardı deniz olurlardı.

30. Üzüntüm yere düşürülmüş aslanadır. Ölümü ona arz gözükmüş de ardından o yere yıkılmıştır.

31. Toz alnına yapışmış ve o, gayesinde olduğu müddetçe cömertlere kavuşur ve toza karışır.

32. Kötü (insanların) çocukları onun elbisesini çıkardı ve ona kanla boyanmış bir elbise giydirdi.

33. Sanki yüzündeki kanın izi, sabahın yüzünde görünür olan şafaktır.

34. O, kardeşinin yardımıyla cihat etmeye kalkan bir yiğittir ve hayata karşı ölümü istemiş ve tercih etmiştir.

35. O kardeşliği ve kardeşlik sözünü korumuştur. Ona (kardeşliğe) vefa göstermiş ve hatta toza bulanmış kılıcın altında can vermiştir

36. Canımı Hüseyin'e feda etme konusunda kim benimledir? Ki ben hayal aleminde o kalabalığı göreyim...

37. Eğer yapabilseydim gözümü (çıkarıp) atar ve göz çukurumu onun mübarek mezarı yapardım.

38. Ruhum onun cisminden ayrılan başına feda olsun, (onun ölüm) gecesinde bağışlama dileyerek Kur'an okuyor.

39. O kokusunun tazeliği gitmiş bir reyhan çiçeğidir. Zannedersin ki o (reyhan), toprağı amber ile suluyor.

40. Toprak onun kanına bulanmıştır. Ancak sanki o, ceplerinden (kan akan yerlerinden) mis gibi kokular yaymış gibidir.

41. O bir keskin kılıçtır ki belaların eli onun keskinliğini köreltmıştır. Ancak o, uzun bir süre (belaların) kafalarını koparmış ve kesmiştir.

42. O, ölümün onun eklemlerini parçaladığı bir bilgedir. Sonra onun için tüm kara merhametliler (şansızlar) ağlamıştır.

43. Susuzluktan şikâyet edene şaşırlır! Oysaki sert kayaya dahi dokunsa, (oradan) su fişkirir.

44. Seğirten at, onu tozun içine götürür de sonra o da asil atların bulanık tozuna dalar.

45. O at çeşmeye ulaşmak istedi, fakat alınlara ateşi eden bir vuruş onu engelledi.

46. Onu susamış olduğu bir halde öldürenlere yazıklar olsun! Acaba bilmiyorlar mıydı babasının ona Kevser'den içereceğini

47. Kesinlikle onu öldürmediler! Muhakkak ki Yahudiler'in şüpheleri onlara göründü onlar da (öldüğünü) düşündüler.

48. Allah Benî Umeyye'yi, Hz. Davud'un Yahudileri lanetlediği ve inkâr ettiği gibi lanetledi.

49. Allah onlara, Peygamberin masum torunlarına ölümü içirdikleri gibi cehennemın sıcak suyunun yudumunu içirsin!

50. Keşke benim kavmim onun zamanında dünyaya gelselerdi ve onun feryadını duyup ona yardım etselerdi...

51. Eğer onlar (benim kavmim), (onun feryadını) duysalardı ormanın aslanları ona misafirperverlik sofrasıyla cevap verirlerdi.

52. (Kavmimden her biri) huyu, kılıçla kafaları uçurmak ya da misafirperverlik cömertliği olan hidayet bulmuş bir cesur olarak cevap verirlerdi.

53. Kendilerine gelene ikram eden her parmaklar (eller) ve (kendilerini) sana aslan olarak gösteren her yırtıcı üzerinden (cevap verirlerdi.)

54. Öyle bir kavim ki denklerinin kanını, şarabı ve şarap içtikleri bahçeyi yeşil demir (keskin kılıç) olarak görürler.

55. Ey efendim ve ey Âl-i Tâhâ! Şüphesiz ki benim, sizlerin hikayesi anlatılmaya başlayınca akmaya başlayan bir göz yaşım var.

56. Benim sizden, ne zaman göz yaşımın kalbimde söndürmeye çalışsam alevlenen, ismim gibi bir Şihâb'ım (ateş parçam) var.

57. Siz beni kesilmiş temiz kurbanlarınızla şereflendirdiniz ve sonra sizin sayenizde insanların arasında seyyid diye çağırılmaya başladım.

58. Sizleri methetmeye aşığım, bu yüzden bazılarını nazmederim ve sonra medihlerin en büyüklerini siz için küçük kaldığını görürüm.

59. Benim medihlerim, sizlerin zatınızda bulunan sıfatların gerçekliği karşısında değersiz kalıyor ve oysaki ben sizin için cevherinizi yazdım.

60. (Şiirin) sayısı yıldızlar kadar veya onlardan daha fazla olsa bile, şiirin sizin övgünüzü karşılaması imkansızdır!

61. Ey Rahman'ın seçkin (kulu)! Ben sizin için bir genci, nasların tamamını inkâr etmekten ve nankörlük etmekten uzaklaştırıyorum.

62. *Belime ağır gelen günahlardan size sığınıyorum, umulur ki büyüklüğünüzle affedersiniz.*

63. *Hayatta eziyetten ve mahşere girdiğimde cehennemden kurtuluşum sizin sayenizdedir.*

64. *Sabah gece olup tekrarladıkça Allah'ın selat ve selamı sizin üzerinize olsun.*

Yukarıda bahsedilen mersiye konularını İbn Ma'tûk'un bu mersiye şiirinde ana hatlarıyla görmek mümkündür. Şiirde ilk başta Hz. Hüseyin'in başının ensesinden kesilerek parmaklarının eklem yerlerinden parçalanıp elbiselerinin soyulduğunu ve bu şekilde üç gün defnedilmeden kaldığından bahsetmektedir. Şairin, "*Halîlullah'ın (Hz. İbrahim'in) rüyası, onun (Hz. Hüseyin) hakkında gerçekleşecek diye tabir olundu ve (böylece) kitabın (Kur'an'ın) tevili de tefsir olundu*" ve "*Bu öyle bir ölümdür ki bu büyük kurbanlıkta gecikmiş olan kurban olmanın sırrı, sana (Hz. Hüseyin) delalet ediyor.*" anlamlarındaki beyitlerinden, Hz. Hüseyin'in ecelinin geldiğini ve buradaki katillerin ise sadece bir sebep olarak gördüğünü çıkarmak mümkündür. Ancak yine de buna sebep olan katillerine beddua etmektedir. Onların bu yaptıklarıyla Hz. Peygamber'e düşmanlık ettiğini beyan etmektedir. Hz. Hüseyin'in ölümünün Hz. Peygamberi çok üzdüğünü, onun kabri ve minberini ağlattığını, Hz. Ali'ye ve Hz. Fatıma'ya kötülük ettiğini, bunun Ümeyyeoğullarını ve özellikle de onlardan Hind'i ve oğlu Muaviye'yi mutlu ettiğini zikretmektedir. Böylece İbn Ma'tûk'un tüm divanında adını zikredip hakkında bedduada bulunduğu kişiler yalnızca Hind ve Muaviye'dir. Onun dışında şair bu mersiyesinde Hz. Hüseyin'in güzel sıfatlarına değinerek kendisinin ve İslam aleminin onun ölümüne üzüntüsünden bahsetmiştir. Kendi sabrının ve tesellisinin bu üzüntü karşısında yeterli olmayacağından yakınmıştır. Hz. Hüseyin ile yan yana savaşanlara iyi dua ve dileklerde bulunmuştur. Şiirin belki de en dikkat çekici bölümü olarak yaşanan bu hadiseyi ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Mersiye'nin sonunda yazmış olduğu şiirlerin, Hz. Hüseyin ve ailesinin zatında olan niteliklerin hakikatini anlatmaya yetmeyeceğini söyleyerek kendisi için dua ve bağışlanma temennisiyle tamamlamaktadır.

Netice olarak şairin Ehl-i Beyt hakkında tek bir mersiyesi olup bu da yukarıda bahsi geçen mersiyesidir. Geri kalan mersiye'leri yine siyasî temada olup Muşâ'şâ Devleti yöneticilerine atfedilmiştir.

4.2. Seyyid Halef'e Mersiyesi

İbn Matûk'un ikinci mersiyesini, Seyyid Ali Hân'ın babası Seyyid Halef bin Seyyid Abdulmuttalib el-Mûsevî⁵¹⁴ hakkında 1074/1663 yılında kaleme almıştır. Bu mersiye temalı şiiri toplam 43 beyittir ve kafiye harfi râ'dır. Bu şiirinden örnek beyitler aşağıdaki gibidir.⁵¹⁵ (Tavîl)

- 1 مَضَى خَلْفُ الْأَبْرَارِ وَالسَّيِّدُ الطُّهْرُ فَصَدَّرُ الْعَلَى مِنْ قَلْبِهِ بَعْدَهُ صُفْرُ
- 2 وَغُيِّبَ مِنْهُ فِي الثَّرَى نَيْزُ الْهُدَى فَعَارَتْ ذُكَاؤُ الدِّينِ وَانْكَسَفَ الْبَدْرُ
- 3 وَمَاتَ النَّدَى فَلَتَرَتْهُ أَلْسُنُ الثَّنَا وَلَيْثُ الْوَعَى فَلَتَبَكَّهِ الْبَيْضُ وَالسُّمْرُ
- 4 فَحَقُّ الْمَعَالِي أَنْ تَشَقَّ جُيُومَهَا عَلَيْهِ وَتَنْعَاهُ الْمَكَارِمُ وَالْفَخْرُ
- 5 هُوَ الْمَاجِدُ الْوَهَّابُ مَا فِي يَمِينِهِ هُوَ الْعَابِدُ الْأَوَّابُ وَالشَّفْعُ وَالْوَثْرُ
- 6 هُوَ الْخَرُّ يَوْمَ الْحَرْبِ تُنْبِي حِرَائِهِ عَلَيْهِ وَفِي الْمِخْرَابِ يَعْرِفُهُ الدُّكْرُ
- 7 فَلَا تَحْسَبَنَّ الدَّهْرَ أَهْلَكَ شَخْصَهُ وَلَكِنَّهُ فِي مَوْتِهِ هَلَكَ الدَّهْرُ
- 8 فَلَوْ دَفَنُوهُ قَوْمُهُ عِنْدَ قَدْرِهِ لَجَلَّ وَلَوْ أَنَّ السَّمَاءَ لَهُ قَدْرُ
- 9 وَمَا دَفَنُوهُ فِي الْأَرْضِ إِلَّا لِعِلْمِنَا بِهِ أَنَّهُ كَنَزٌ لَهَا وَلَنَا دُخْرُ
- 10 وَمَا غَسَلَهُ بِالْمَاءِ إِلَّا تَطَوُّعًا وَإِلَّا فَقُولَا لِي مَتَى تُجَسَّ الْبَحْرُ
- 11 فَتَى يُورِدُ الْهِنْدِيَّ وَهُوَ حَدِيدَةٌ وَيَصْدِقُ فِيهِ وَهُوَ مِنْ عَلَقٍ تَبْرُ
- 12 حَوَى الْفَضْلَ وَالْإِيشَارَ وَالرُّهْدَ وَالنَّهْيَ وَصَاحِبُهُ الْمَعْرُوفُ وَالْجُودُ وَالْبِرُّ
- 13 تَعَطَّلَ الْأَحْكَامُ بَعْدَ وَفَاتِهِ وَضَاعَتْ حُدُودُ اللَّهِ وَالنَّهْيُ وَالْأَمْرُ
- 14 فَهَلْ لِفُرُوضِ الدِّينِ وَالنَّفْلِ حُرْمَةٌ وَهَلْ لِلْيَبَالِي الْقَدْرِ مِنْ بَعْدِهِ قَدْرُ
- 15 يَعْرِزُ عَلَى الْمُخْتَارِ وَالصَّنَوِ زُرُّهُ لِعِلْمِهِمَا فِي أَنَّهُ الْوَلَدُ الْبِرُّ

⁵¹⁴ Memduh hakkında ayrıntılı bilgi için çalışmanın 14. sayfasına bkz.

⁵¹⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 217–219.

1. *Salih insanların halefi ve masum o Efendi geçip gitti. Ondan sonra büyüklüğün göğsü, onun kalbinden mahrum kaldı.*
2. *Ondan olan hidayetın nuru toprakta kayboldu, ardından dinin güneşi battı ve ay da tutuldu.*
3. *Cömertlik öldü, bu yüzden medhin dilleri mersiye söylesin! Savaşın aslanı öldü, öyleyse kılıç ve mızrak ona ağlasın!*
4. *Büyüklüğün hakkı, kendisi için göğüslerin parçalanmasıdır. İftihar ve asalet de onun sıfatlarını söyleyerek ağlamalıdır.*
5. *O şerefli, elinde olan her şeyi bağışlayandır, tövbe eden zâhittir, hem çifttir, hem tektir.*
6. *O öyle bir yiğittir ki savaş gününde mızraklarının ucu ona medhiye dizer ve zikir de onu mihrapta tanır.*
7. *Zannetme ki zaman onun kişiliğini yok etti. Ancak onun kendi ölümü sebebiyle zaman helak oldu.*
8. *Eğer kavmi onu, kendi değeri kadar bir mezarda defnetseydi mezarı öyle büyük olurdu ki... Keşke yüceliğin kabri olsaydı.*
9. *Onun mezarı yerde değil, ancak bizim ilmimizdedir. O, bizim için bir hazineyken yer için bir madendir.*
10. *Onun yıkanması ancak (Allah'a) kulluk etmektir. Yoksa bana söyleyin, deniz ne zaman pis olur?*
11. *O Hint kılıcını dile getiren bir gençtir, demirin özüdür. Altın tozu dahi onun hakkında onun kıymetli bir parça olduğunu söyler.*
12. *O fazileti, fedakarlığı, takvayı ve akli elde etti. Ona iyilik, cömertlik ve hayırlı işler arkadaşlık etti.*
13. *Dini hükümler onun vefatından sonra uygulanmadı. Allah'ın kırmızı çizgisi olan emir ve nehiy önemsiz oldu.*
14. *Acaba dinin farzları ve nafilelerinin kutsallığı var mı ya da ondan sonra kadir gecesinin değeri kadri kaldı mı?*
15. *Onun iyi bir oğul olduğunu bildikleri için ölümü dostlarına ve kardeşlerine zor geliyor.*

Yukarıda İbn Ma'tûk'un ikinci mersiyesine verilen örnek beyitlerde görüldüğü üzere şair burada Seyyid Halef'in vefatından sonra alim, zahit, cömert, fedakâr, iyiliği

emreden ve kötülükten yasaklayan, masum vb. sıfatları zikretmek suretiyle ona mersiye söylemiştir.

4.3. Seyyid Hüseyin'e Mersiyesi

İbn Ma'tûk'un üçüncü mersiyesi Seyyid Ali Hân oğlu Seyyid Hüseyin hakkında olup h. 1080 yılında yazılmıştır. Bu mersiye muhtevalı şiiri toplam 45 beyittir. Kafiye harfî be ve vezni de tavîl bahrindedir.⁵¹⁶

Aşağıda bu mersiyeyle verilen örnek beyitlerde görüldüğü gibi şair Seyyid Hüseyin'in ölümünü bir musibet olarak ele almış, büyüklük ve şerefın bile onun ölümüne üzüldüğü dile getirmiştir. Aynı şekilde Seyyid Hüseyin'in cömertlik, cesaret, savaşçılık vb. gibi iyi sıfatlarını andığı da görülmektedir.⁵¹⁷ (Tavîl)

6	فَيَا لَيْتَهَا فَدَّتْ حُسَيْنًا بِمَا تَشَا	مِنْ الْوَفْدِ مِنْ مَاشٍ إِلَيْهِ وَرَاكِبِ
7	لَقَدْ شَفَعْتُ يَوْمَ الصُّفُوفِ بِمِثْلِهِ	وَوُثِّقْتُ بِكَيْثٍ مِنْ لُؤْيٍ بِنِ غَالِبِ
8	هَزَبْتُ تَرَى بَيْضَ الْعَطَايَا بِكَفِّهِ	وَحُمُرَ الْمَوَاضِي بَيْنَ حُمُرِ الْمَحَالِبِ
9	صَوَارِمُهُ فِي أَوْجِهِ الْمَوْتِ أَعْيُنٌ	وَأَقْوَسُهُ مِنْهَا مَكَانَ الْحَوَاجِبِ
10	فَتَى كَانَ كَالْتَّوْرِيدِ فِي وَجَنَةِ الْعُلَى	وَكَالْعِقْدِ حُسْنًا فِي نُحُورِ الْمَرَاتِبِ
11	فَلَا انْطَبَقْتُ عَيْنُ الْعَلَا بَعْدَ فَقْدِهِ	وَلَا ابْتَسَمَ الْهِنْدِيُّ فِي كَفِّ ضَارِبِ
12	عَزِيزُ ثَوَى تَحْتَ التُّرَابِ بِحُفْرَةٍ	فَيَا لَيْتَهَا حُفْرَةٌ فِي التُّرَائِبِ
13	فَلَا تَحْسَبُوهُ مِنْ دُجَى الْقَبْرِ رَاهِبًا	أَلَيْسَ الْمُحْيَا مِنْهُ مِصْبَاحَ رَاهِبِ
14	سَقَى اللَّهُ مِثْوَاهُ بِعَفْوٍ وَرَحْمَةٍ	وَأَوْلَاهُ سَتْرًا يَوْمَ كَشْفِ الْمَعَايِبِ

6. Keşke o musibetler, yaya ve süvarilerden oluşan gruplar olarak istediği ile Hüseyin'le feda olsaydı.

7. (Musibetler) savaş gününde onun (Hüseyin) gibisiyle ikili oldu ve Lueyy b. Gâlib gibi olan bir aslanın iki katı kadar oldu.

⁵¹⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 219–222.

⁵¹⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 219–220.

8. O, ihsanın kılıcını elinde ve kana bulanmış keskin kılıcı ise pençelerin(in) kırmızılığının (kanlı pençelerinin) arasında gördüğün bir aslandır.

9. Ölümün yüzlerinde onun keskin kılıçları iki göz (gibidir) ve yayları ise kaşlarının yerini almıştır.

10. O, yüceliğin yanağındaki kırmızı (gül) gibi ve güzellik olarak da yüksek makamların boynundaki gerdanlık gibi olan bir gençtir.

11. Onun gidişinden sonra (rahat bir uyku için) ne yüceliğin gözü kapandı ne de dövüşçünün elindeki kılıç güldü.

12. O toprağın altındaki çukurda yatan bir efendidir. Keşke o, (benim) göğüs kafesime gömülü olsaydı.

13. Onu kabrin karanlığından korkar sanmayın, onun çehresi rahibin kandili değil midir?

14. Allah onun ikametgahını rahmeti ve mağfiretiyle sulasın, ayıpların ortaya çıktığı gün ona bir perde kılsın.

4.4. Seyyid Nâsır'a Mersiyesi

Seyyid Nâsır, Seyyid Muhsin'in oğlu ve Seyyid Ali Hân'ın da torunudur. Hangi yaşta öldüğü bilinmemekle birlikte mersiye'nin h. 1084 yılında söylendiği dikkate alınırsa genç yaşta vefat etmesi muhtemeldir. İbn Ma'tûk'un ömrünün son zamanlarında yazdığı bu mersiye toplamda 25 beyittir. Kafiye harfî dâl ve vezni tavîl bahrindedir.⁵¹⁸

İbn Ma'tûk'un mersiye temalı dördüncü kasidesinden aşağıda verilen örnek beyitlerde şair Seyyid Nâsır'ın cömert, cesur, savaşçı ve çok iyi insan olmasının yanında Peygamber soyundan geldiğini de söylemektedir. Sabır ve teselli konusunda cennetteki hurilerin onun için yarıştığını ve cenneti dünyaya tercih ettiğini beyan etmektedir. Aynı şekilde Seyyid Nâsır'ın kefenine hitaben onu sardığı için gurur duyması gerektiğini söylemekte ve tabutunu muhatap alarak da onu nasıl taşıyabildiğini sorarak sitemini dile getirmektedir. Onun ölümü için üzülmeyi tabii bir olgu olarak yorumlamaktadır. Hatta ona duyduğu sevgi ve saygısı sebebiyle onun kurtulması için kendisini dahi feda edebileceğini ifade etmektedir.⁵¹⁹ (Tavîl)

9 هُوَ ابْنُ رَسُولِ اللَّهِ وَالْجَوْهَرُ الَّذِي تَكُونُ مِنْ نُورِ النُّبُوَّةِ وَالرُّشْدِ

⁵¹⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 222–223.

⁵¹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 222–223.

- 10 لَقَدْ وَهَبَ الدُّنْيَا لِأَكْرَمِ وَالِدٍ وَأَثَرَ فِي طُوبَى الْقُدُومِ عَلَى الْجَدِ
- 11 تَنَازَعُ فِيهِ الْحُورُ حُبًّا وَغَيْرَةً وَتَعْطُطُهُ الْوِلْدَانُ فِي جَنَّةِ الْخُلْدِ
- 12 لَوْ أَنَّ بَنَاتِ النَّعْشِ فِي سَمَكِ نَعْشِهِ لَصَارَتْ لِنَدْرِ التِّمِّ مِنْ أَكْرَمِ الْوُلْدِ
- 13 فَحَقًّا لِمَلِكِ الْحُوزِ يَشْكُو فِرَاقَهُ فَعَنْ غَايَةِ قَدْ غَابَ خَيْرُ بَنِي الْأَسَدِ
- 14 وَحَقًّا لِعَيْنِ الْحَرْبِ تَبْكِي لَهُ دَمًّا فَقَدْ فَقَدَتْ فِي فَقْدِهِ سَيْفَهَا الْهِنْدِي
- 15 وَحَقُّ الْعَلَى أَنْ تَنْبُشَ الْأَرْضُ بَعْدَهُ فَقَدْ صَيَّعَتْ فِي التُّرْبِ وَاسِطَةَ الْعِقْدِ
- 16 سَرَى طَيْبُهُ فِي الْأَرْضِ حَتَّى كَانَتْ سَرَى طَيْبُهُ فِي الْأَرْضِ حَتَّى كَانَتْ
- 17 فَحَسْبُكَ يَا أَكْفَانُهُ فِيهِ مَفْخَرًا فَإِنَّكَ مِنْ نَصْلِ الْعَلَا مَوْضِعِ الْغَمْدِ
- 18 وَيَا نَعْشُهُ بِاللَّهِ كَيْفَ حَمَلْتَهُ وَيَا لِحَدُّهُ كَيْفَ انْطَوَيْتَ عَلَى أَحَدِ
- 19 جَوَادٍ عَلَى آثَارِ آبَائِهِ جَرَى وَأَجْدَادِهِ الْغُرِّ الْعَطَارِفَةِ اللَّذِّ
- 20 وَلَوْ لَمْ تَعْفُهُ الْحَادِثَاتُ عَنِ الْمَدَى لِأَذْرَكَ مِنْ غَايَاتِهِمْ غَايَةَ الْقُصْدِ
- 21 وَلَوْ أَنَّ شَقَّ الْجَنِبِ قَدْ رَدَّ فَأَتَيْنَا لَقَلَّ وَلِيَّيْ قَدْ شَقَّقْتُ لَهُمْ كَيْبِدِي
- 22 وَلَوْ قَبِلَ الْمَوْتُ الْفِدَاءَ فَدَيْتُهُ وَلَكِنَّهُ لَنْ يُعْطِيَ الْحَرَّ بِالْعَبْدِ
- 23 بَنُو الْمَجْدِ لَا أَصْمَنُكُمْ أَسْهُمُ الرِّدَى وَلَا شَلَّتِ الْأَيَّامُ مِنْكُمْ يَدَ الرِّفْدِ
- 24 وَلَا امْتَحَنْتُ بِالْبَيْنِ يَوْمًا عَيْوَنُكُمْ وَلَا أَحْرَقْتُ أَخْشَاءَكُمْ لَوْعَةُ الْبُعْدِ
- 25 وَلَا بَرِحْتُ آرَاءَكُمْ وَأَكْفُكُمْ مَصَابِيحُهَا هَدْيٍ وَرَاحَتُهَا بُحْدِي

9. O (Seyyid Nâsir) Hz. Peygamber'in evladıdır, nübüvvet ve hidayet ışığından yaratılan bir cevherdir.

10. O dünyayı en asil babaya bırakmış ve en güzel varış yerini çalışmaya (dünyaya) tercih etmiştir.

11. Cennetteki huriler ona duydukları aşkları ve birbirlerine karşı kıskançlıkları sebebiyle onun için çekişirler ve aynı şekilde sonsuz cennetteki oğlanlar da ona gıpta ederler.

12. Eğer yıldızlar onun na'sının üstünde olsaydı, dolunay için en cömert evlatlar olurlardı.

13. Hûveyze hükümdarının onun ayrılışından şikâyet etmeye hakkı vardır. Çünkü Benî Esed'in iyisi (yuvasından) kaybolup gitmiştir.

14. Savaşın gözünün, onun için kan akıtmaya hakkı vardır. Çünkü savaş onu kaybetmekle Hint kılıcını (keskin kılıcını) kaybetmiştir.

15. Ondan (bu ayrılışından) sonra, büyüklüğün yeri kazmaya hakkı vardır. Çünkü gerdanlığının ortasındaki mücevherini toprakta kaybetmiştir.

16. Sanki güzel koku, gül kokusuna dönüşmüş gibi onun kokusu tüm yeryüzüne yayılmıştır.

17. Ey onun kefeni, ona sarılman sana iftihar olarak yeter! Çünkü sen büyüklük mızrağının kını konumundasın.

18. Ey onun tabutu, Allah aşkına sen onu nasıl taşıdın! Ey onun mezarı, sen Uhud'a (Uhud Dağı gibi olan Seyyid Nâsır'a) nasıl kapandın?

19. O, hem atalarının hem de güzel huylu, büyük ve sert mizaçlı olan ecdadının izinden yürüyen bir cömerttir.

20. Eğer musibetler onun yaşamaktan alı koymasaydı, kesin onların (ecdadının) hedefindeki niyet edilmiş amaca ulaşırdı.

21. Eğer (onun ölümünden) göğüs geç de olsa yırtılmış olsaydı, yine de az gelirdi. Zira ben onun için ciğerimi parçaladım.

22. Eğer ölüm ona karşılık fidye kabul etseydi, ben kendimi feda ederdim. Ancak ölüm, hiçbir zaman bir köleye karşılık özgür birini bırakmaz.

23. Sizler şerefın evlatlarısınız, ölümün okları sizleri susturmaz ve günler size karşı ihsanın elini felç bırakmaz.

24. Bir gün gözleriniz ayrılıkla sizleri imtihan etmez ve uzaklığın ateşi iç organlarınızı yakmazsa...

25. Görüşleriniz yol gösterici ıfık ve elleriniz de ihsanlarda bulunan eller olmaya devam edecektir.

İbn Ma'tûk'un divanının ikinci bölümünü oluşturan mersiye temalı kasideleri burada tamamlanmaktadır. Şairin oğlu bu bölümün sonunda, babasının bunlardan başka mersiye şiiri olmadığı bilgisini eklemiştir.⁵²⁰ Ancak divanın üçüncü bölümünde yer alan Seyyid Ali Hân'ın torununa yazdığı mersiye muhtevalı bir mukatta'a şiiri, çalışmanın bu bölümüne eklenmiştir. Bu mersiye Seyyid Ali Hân'ın yazmış olduğu bir şiirdir. Burada zikredilmesinin sebebi, şairin onun bu mersiye temalı şiirine karşı teselli amaçlı bir şiir

⁵²⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 223.

yazmış olması muhtemeldir. Ali Hân'a ait bu mersiye ise üç beyitli bir mukatta'a ve kafiye harfî dâd'dır.⁵²¹ (Tavîl)

وَإِنِّي لَأُخْفِي لَوْعَتِي عَنْ مَخْدَتِي وَفِي الْقَلْبِ مَا يَنْهَى الْجُفُونَ عَنِ الْعَمَضِ
فَلَوْ رِضَا الرَّحْمَنِ وَالصَّبْرِ وَالْحِجَى لَمَا كَانَ بَعْضُ الْقَلْبِ يَصِيرُ عَنْ بَعْضِ
تَسِيلُ دُمُوعِي مِنْ جَفْنِي وَلَمْ أَقُلْ مَقَالًا يَفِيثُ الْأَجَرَ مِثِّي وَلَا يَرْضِي

Ve ben acımı konuşanımdan (dilimden) gizliyorum ve kalpte öyle bir şey vardır ki göz kapaklarımın kapanmasına engel olur.

Eğer Allah'ın rızası, sabrı ve fetaneti olmasaydı, kalbin bazısı bazısından sabır bulamazdı.

Göz yaşlarım göz kapaklarımdan akıyor ve ben karşılığı benden gidecek ve razı olunmayacak hiçbir söz söylemedim.

Görüldüğü gibi İbn Ma'tûk'un mersiyelerinden biri Ehl-i Beyten Hz. Hüseyin'e, üçü Muşa'sa' yöneticilerine ve son bir tanesi de bir yöneticinin torununa söylenmiştir. Bu mersiyelerin tamamına muhteva olarak bakıldığı zaman şair vefat eden kişiye üzüntüsünü onun iyi sıfatlarını yad ederek, eğer birileri tarafından öldürüldüyse düşmanlarına beddua ederek, cennete gittiğini temenni ederek, acısına da sabretmek gerektiğini ifade ederek ve sonuç olarak ölümün vakti geldiği zaman beklemeyeceğini ve böylece ilahi kadere teslim olunması gerektiğini söyleyerek dile getirmektedir.

Mersiyeleri Ehl-i Beyte karşı söylediği mersiyeler ve siyasî liderlerin vefatına yönelik söylediği mersiyeler olarak iki başlık altında ele alındığında Osmanlı dönemi mersiye muhtevasını yansıttığı görülmektedir. Şairin Şia mezhebine mensup olması dolayısıyla Ehl-i Beyte mersiye söylerken Ümeyyeoğullarına, özellikle de Hint ve oğlu Muaviye'ye beddua ettiği görülmektedir. Bunun dışında herhangi bir sahabeye için olumsuz ifadeler kullandığı söylenemez. İbn Ma'tûk'un mersiyeleri, üslubu ve mahiyeti açısından güzel bir örnek olarak kabul edilebilir.

⁵²¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 226.

5. Züht ve Hikmet

Bu başlık altında İbn Ma'tûk'un şiirlerindeki, bir yönüyle dinî içerik de sayılabilecek züht ve hikmet gibi temalar incelenecektir. İbn Ma'tûk'un bu şiirlerini aşağıdaki tabloda olduğu gibi sınıflandırmak mümkündür.

Konu	Nutfe	Mukatta'a	Kaside	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Züht	2	-	2	4	29
Hikmet	4	1	-	5	14
TOPLAM	6	1	2	9	43

Tabloda görüldüğü gibi şairin züht ve hikmet temalı şiir türleriyle bu şiirlerin şiir sayıları, beyit sayıları ve hepsinin genel toplamı verilmektedir.

5.1. Züht

Züht ve zuhâde kelimeleri زَهْدٌ filinin mastarıdır.⁵²² Zuhâde genel surette her şey için yani tüm dünyalık meseleler için kullanılırken züht ise sadece din için kullanılmıştır.⁵²³ Sözlükte cimriliğin zıttı, bir şeye meyletme, mal ve dünyaya karşı rağbet etmeme, haris olmama, az malı veya yetecek kadar malı olma, azığının az olması, şükrünün helal maldan ve sabrının ise haram mal edinme hırsından çok olması anlamlarına geldiği görülmektedir.⁵²⁴ Dini ve tasavvufi bir terim olarak ise dünyadan yüz çevirme, nefsi dünyevi muhabbet ve temayülden uzak tutma, Allah'ın verdiği rızka çokça şükretme ve haram kıldığı şeylerden sabır ve azimle uzak durmak anlamında;⁵²⁵ dünya malına, makam ve mevkiye, şan ve şöhrete önem vermeme, azla yetinme ve çokça ibadet etme gibi dini konuları içeren bir şiir ıstılahıdır.⁵²⁶

⁵²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/196-197.

⁵²³ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 340.

⁵²⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 340; Ebî'il-Hüseyn Ahmed b. Faris Zekerîyya, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğa*, thk. Şihâbuddîn Ebu 'Amr (Beyrut: Dâru'l-Fikr li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts), 462; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/197; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, 1/298.

⁵²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/197; Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 107.

⁵²⁶ Semih Ceyhan, "Zühd," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530.

Zühtün, Câhiliye döneminde اَلتَّسْكُ (züht hayatı sürmek), اَلدَّيَّانُ (dindar), اَلرَّيَّانِي (sadece Allah için yaşamak) ve اَلرَّهْبَانُ (rahip) anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.⁵²⁷

Câhiliye döneminde züht kelimesinin eşanlamlısı olan *şûfî* kelimesinin, kendini Allah'a adayarak Kâbe'de yaşamaya başlayan bir kavmin adı olduğu bilgisi de kaynaklarda zikredilmektedir. Netice olarak züht olgusunun Câhiliye döneminde var olduğu bir gerçektir.⁵²⁸ Dolayısıyla Câhiliye dönemi şiirlerinde züht kelimesi de yukarıdaki anlamlarda kullanılmaktadır.⁵²⁹

Câhiliye döneminde züht konusu, tek başına bir şiir teması olarak yazıldığı gibi kasidelerin başında beyitler halinde de yer almıştır. Bu dönemdeki züht şiirleri dinle ilgili konuları içerir, düşünme ve tecrübe sonucu ortaya çıkan farklı hikmetli sözlerden bahseder, ölüm ve ölüm sonrasıyla ilgili şeyleri konu edinirdi. Câhiliye döneminin sonlarında ahlaki bakımdan son derece bozulmuş olan bu toplumun ıslahı için yeni bir dinin zuhur edeceği bilgisi yaygınlık kazandığı için o dönem züht konularını içeren şiir ve beyitler anlam olarak İslam'ın ruhuyla özdeşleşmektedir. Durumun böyle olmasında eski dinlerin etki de söz konusudur. O dönemin züht konulu şiir söyleyen meşhur şairleri şunlardır: 'Adî b. Zeyd (ö. 600), Eksem b. Sayfî (ö. 612 m. [?], Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl (ö. 606), Varağa b. Nevfel (ö. 610 [?]), Ebû'l-Kays er-Râhib (ö. 626 [?]), 'Ummeyye b. Ebî's-Salt (ö. 8/630 [?]),⁵³⁰ el-Efveh el-Evdî (ö. 570), 'Alkame b. 'Abede el-Fahl (ö. 603) ve Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609)'dır.⁵³¹

Arap dünyasında İslam'ın gelişiyle ilk başlarda şiirin sesi kısılmaya başlasa da daha sonra dini temalı şiirler İslam'ı savunma, Hz. Muhammed'in medhi, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma gibi amaçlarla gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemin en meşhur şairleri de en-Nâbiğa el-Ce'dî (ö. 65/685 [?]), Ka'b b. Zuheyr (ö. 24/645 [?]) ve Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?])'tir.⁵³² Daha sonraki dönemlerde meydana gelen siyasî hadiseler

⁵²⁷ 'Usâme 'Ânûtî, *Ebûl-'Atâhiye Râidu'z-Zuhd fi's-Şi'ri'l-'Arabî* (Beyrut: Câmi'atu'l-Amîrkiyye, 1957), 71.

⁵²⁸ Zekî Mübârek, *et-Taşavvufu'l-İslâmî fi'l-Edeb ve'l-Ahlâk* (Kahire: Matba'atu'r-Risâle, 1937), 51.

⁵²⁹ 'Ânûtî, *Ebûl-'Atâhiye Râidu'z-Zuhd fi's-Şi'ri'l-'Arabî*, 72-76.

⁵³⁰ Siracuddîn Muhammed, *ez-Zuhd fi's-Şi'ri'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, ts), 5-6; Siracuddîn Muhammed, *ez-Zuhd ve't-Taşavvuf fi's-Şi'ri's-'Arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, ts), 5-6.

⁵³¹ Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 183.

⁵³² Muhammed, *ez-Zuhd ve't-Taşavvuf fi's-Şi'ri's-'Arabî*, 6; Muhammed, *ez-Zuhd fi's-Şi'ri'l-'Arabî*, 6.

ve birbirinden farklı dini sorunlar, din alimlerinin dünya hayatından uzaklaşarak kıyı ve köşelerde dini anlatmaya, vaaz ve öğütler vermeye sevk etmiştir. Ayrıca bu durum Müslümanların bu konularda şiir söylenmesine ve sadece zühtle ilgili şairlerin çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Örneğin Ebû Nuvâs (ö. 199/813) hayatının son zamanlarında tövbe ve züht gibi konular işlemiştir. Züht şiiri, tasavvuf şairlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte zirvesine ulaşmıştır.⁵³³

Osmanlı terminolojisinde züht, aynı önceki dönemlerde olduğu gibi dünyevi mal ve hazlara meyletmeyip perhizkar ve takvalı olarak yaşamak şeklinde tanımlanmaktadır.⁵³⁴ Osmanlı gerek devlet gerekse halk olarak her daim dine hürmet etmiştir. Bu sebeple dindar olan ve dinle ilgilenen herkese de özel ihtimam göstermiştir.⁵³⁵ Osmanlı devrinde züht olgusu, sistemleşen tasavvufun bir parçası olarak devam etmiştir. Özellikle divan ve zühdiyyât edebiyatında dünyadan elini çekip Allah’a yönelmek, kendini ibadete vermek, eşyaya rağbet etmemek ve perhizkar olmak anlamlarına gelmiştir.⁵³⁶

Netice olarak Osmanlı döneminde önemli şiir temalarından biri olan züht, İbn Ma‘tûk’un divanında da hem müstakil olarak şiir şeklinde hem de kasidelerde beyitler olarak yerini almıştır. Yukarıda bahsi geçtiği üzere şairin züht temalı şiirleri iki nutfe ve iki kaside olmak üzere toplam 4 şiir ve 29 beyittir. Bunlar müstakil şiirleri olmakla birlikte mersiye ve medih temalı kasidelerinde şairin züht konulu yüzlerce beytinden söz etmek mümkündür.

İbn Ma‘tûk’un züht temalı iki şiiri de kaside yapısı olarak benddir. Birinci bölümde vurgulandığı gibi bend şeklinde olan şiirler nesir gibi yazılmaktadır. Divandaki satır sayılarına göre her bir satır bir beyit olarak değerlendirilmiştir. Böylece şairin bu iki kasidesi toplamda 25 beyit yani 25 satırdır.

⁵³³ Muhammed, *ez-Zuhd ve t-Taşavvuf fi ş-Şi’ri ş-‘Arabî*, 6–7; Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 107; bu dönemler zühd temalı şiir ve şairlerle ilgili daha fazla için bkz. ‘Ânûtî, *Ebûl-‘Atâhiye Râidu’z-Zuhd fi ş-Şi’ri l-‘Arabî*, 71; Mubârek, *et-Taşavvufu l-İslâmî fi l-Edeb ve l-Ahlâk*, 90.

⁵³⁴ Mehmet Zeki Pâkalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3/665.

⁵³⁵ Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut Zâhid Hakkında* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996), 13.

⁵³⁶ Nurgül Sucu, “Zâhid-Sûfî Tipinin Kimliği, Divan Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri,” *İstem* 5/10 (2007), 229–231; Ceyhan, “Zühhd,” 532.

Birinci züht temalı kasidesinde göğün güzelliğini ve ihtişamını, gecedен gündüze ve gündüzden geceye hallere bürünmesini tasvir ederek anlatmaktadır. Bunu ise Allah'ın tabiatı yarattığını ve kendi kendine böyle bir şeyin var olmasının mümkün olmadığını söyleyerek Allah'ın varlığının ispatı ve kudretinin ne denli büyük olduğunun göstergesi olarak açıklamaktadır.⁵³⁷

أَيُّهَا الرَّاقِدُ فِي الظُّلْمَةِ * نَبِّهْ طَرْفَ الْفِكْرِ * مِنْ رَقْدَةِ ذِي الْعُقْلَةِ * وَانْظُرْ أَثَرَ الْقُدْرَةِ *
 وَاجْلُ عِلَسَ الْحَيِّزَةِ * فِي فَجْرِ سَنَاءِ الْحَبْرَةِ * وَارْزُ فَلَكِ الْأَطْلَسِ وَالْعَرْشِ * وَمَا فِيهِ مِنَ النَّفْسِ *
 وَهَذَا الْأُفُقِ الْأَدْكَنِ * فِي ذَا الصُّنْعِ الْمُتَنَعِنِ * وَالسَّبْعِ السَّمَوَاتِ * فَفِي ذَلِكَ آيَاتُ هُدًى
 تَكْشِفُ عَنْ صِحَّةِ إِبْتِاتٍ إِلَهٍ كُشِفَتْ قُدْرَتُهُ عَنْ غُرْرِ الصُّبْحِ * وَارْحَتْ طُرُزُ التُّجَعِ عَلَى نَحْرِ
 ضِيَاءِهِ فَعَدَا يَغْسِلُ مِنْ مَبْسَمِهِ الْأَشْنَبِ * فِي مَضْمَضَتِي نُورُ سَنَاءِ لَعَسِ الْعَيْبِ * وَاسْتَبَدَلَتْ
 الظُّلْمَةُ مِنْ عَنَبِهَا الْأَسْوَدِ بِالْأَشْهَبِ * وَاعْتَاضَتْ مِنْ مَفْرَقِهَا الْحَالِكِ بِالْأَشْيَبِ * وَانْصَاعَتْ
 مِنْ خَوْفِ كَمِيَّتِ الشَّفَقِ الْمُعْلِمِ * دَهْمُ الْعَسَقِ الْمُظْلِمِ * إِذْ سَارَ مِنَ الْمَشْرِقِ فِي سَابِقِهِ الْأَشْفَرِ
 مَلِكُ فَلَكَ الْأَعْظَمِ * وَانْبَثَّ مِنَ النُّورِ بِهِ عَنِيْرُ كَافُورٍ وَاجْرَثَ لُجُجُ اللَّيْلِ بِتَوْبِ السَّبْحِ
 الْأَسْحَمِ كَالسَّيْلِ فَاسْوَدَّ * وَابْدَى زَيْدَ الْأُنْجَمِ مِنْ خَالِصِ بُلُورٍ وَعَسَجَدِ * فَكَسَتْهُ حُلَّةُ النَّيْلِ
 وَحَلَّتْهُ بِاِكْلِيلِ * وَجَلَبَتْهُ بِمَصَابِيحِ * مِنَ الْبَدْرِ بِهِ لَاحِ * وَمِنْ كَوْكَبِ زَهْرَاهُ بِقُنْدِيلِ وَمِنْ شُهْبِ
 ثُرْيَاهُ بِمَشْكَائِهِ فَسَوَّاهُ مُنِيرًا فَهُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ * وَالْبَاطِنُ وَالظَّاهِرُ * وَالْقَابِضُ وَالْبَاسِطُ
 وَالْبَاعِثُ وَالْوَارِثُ وَالْعَادِلُ وَالْعَالِمُ فِي حَائِنَةِ الْأَعْيُنِ سِرًّا وَجَهَارًا

Ey karanlıkta uyuyan, düşüncenin gözünü gaflet uykusundan uyandır ve kudretin alametlerine bak.

Şaşkınlığın karanlığını (bilememezliğini) tecrübenin parıltısının şafağında (şafağı ile) aydınlat, karalığın göğüne (kararmaya başlamış göğe), arşa, nakıştan onda olana ve karanlık ufuğa bak.

Bu sağlam sanata ve yedi göğe bak. Çünkü bunda hidayetin alametleri vardır. Öyle alametler ki Allah'ın ispatının sıhhatini ortaya çıkarır ve kudreti, sabahın aydınlığını açığa kavuşturur.

⁵³⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 227–228.

Mutluluğun kâkülü onun (sabahın) aydınlığının boynuna doğru sarktı ve böylece dudaklarının parlaklığı, sabahleyin onun güzel dişli ağzından gaybın karanlığını iki kere çalkalayarak yıkar oldu.

Karanlık, kapkara amberini boz rengine değiştirdi ve kapkara başını geriye çevirdi.

Ve karanlık, şafağın haber veren doru atının korkusundan kapkara akşamın karanlığına hızlıca geri döndü.

Feleğin en büyük padişahı, doğudan eski sarı haline (güneşe) doğru yürüdüğünde, Ve ışıktan kafurun tozu yayılıp, gecenin büyük kalabalığı hafif kara deri elbiseyle kararmış sel gibi aktığında,

(Gece) yıldızların seçilmişini, billur ve altının saf halinden gösterirse, yıldızlar da ona (geceye) mavi elbiseyi giydirip taçlarla onu süsler ve aydan ona kandili getirirse, o (Allah) da onunla ortaya çıkar.⁵³⁸

Ve (yıldızlar), onun (gecenin) ışığını bir lamba ile yıldızlardan ve kandille Süreyya yıldızının parlaklığından getirir. Zira o, hem ilk hem de sondur.

Gizleyen, açıklayan, sıkan, yayan, sevk eden, mirasçı, adil ve gözleri gizliden veya açıktan ihanetini bilendir.

Şair ikinci züht temalı bend türü şiirinde de yeryüzünün dağı, ağacı, denizi, gecesi ve gündüzünü tasvir ederek bunların yaratıcısının Allah olduğunu ve her birisinin Allah'ın varlığına delil olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Burada Kur'ân'dan iktibas ve telmih sanatlarına da yer vermiştir.⁵³⁹

خَالِقُ أَضْحَكٍ فِي قُدْرَتِهِ الْبَرِّقِ * فَأَبْدَى شَنْبَ اللَّمْعِ وَأَبْكَى مِقْلَ الْوَدْقِ * فَأَبْكَى دُرَّرَ
الدَّمْعِ فَأَخْبَى نُفْعَ الْأَرْضِ * فَأَنْبَتَ دَنَائِرَ بَهَارٍ حَمَلَتْهَا قَضْبُ الشُّدُورِ * وَمِنْ حُمُرٍ يَوَاقِيتِ
شَقِيقٍ وَالْخُمُلِ الْخُضْرِ * حَقًّا فَأَخْزَنَ الْمَسْكُ بِهَا الْفُطْرَ * إِذَا مَا انْفَتَحَتْ كَالْمُقْلِ الرَّمَدِ مِنْ
الشَّهْدِ بَكَتْ فِي دُرْرِ الطَّلِّ وَأَشْكَالٍ وَأَجْناسٍ مِنَ الزَّهْرِ وَالْوَانِ * وَنَسْرِينَ وَفَيْرُوزَ
رِيحَانٍ * وَأَجْفَانِ لُجَيْنٍ شَخَصَتْ فِي حَدَقِ الْعَسْجَدِ مِنْ نَرْجِسِهَا الْعَصْرِ * وَأَفْوَاهِ أَقَاحٍ بِسْمَتِ
عَنْ شَنْبِ الدُّرِّ * وَأَسْنَانٍ مِنَ الطَّلَعِ وَقَامَاتٍ مِنَ الْبَانِ وَسَاقَاتِ أَنْايِبِ زَجَاجٍ حَمَلَتْ

⁵³⁸ Burada yıldızlar geceyi güzelleştiren taç ve elbiseler, ay da kandil olarak zikredilmiştir.

⁵³⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 228.

مِنْ وَرَقِ الْوَرْدِ بِمَرْجَانٍ وَعَقِيَانٍ * وَنَارَنْجٍ بِأَشْجَارٍ تُضَاهِي أَكْثَرَ النَّارِ * وَتُقْفَاحٍ * كَوْجَنَاتٍ
 عَدَارَى شَرِبَتْ مِنْ رَاحٍ * وَزَمَانٍ بِأَعْصَانٍ * تَرَى الْأَعْيُنُ إِذْ بَانَ * نَهْودًا رَفَعَتْ فَوْقَ
 خُدُودٍ رَفَعَتْ فِي حُلَلِ السُّنْدُسِ * وَالرَّوْضِ كَسِيٍّ مُحْمَلِهِ الْأَطْلَسِ * وَالْأَسَ لَهُ عُنْدُ فِي
 عَارِضِهِ الْأَخْضَرِ * وَالزَّبَقِ قَدْ صَفَفَ أَعْلَامَ بُيِّ الْأَبْيَضِ وَالنُّورِ بِهِ أَخَذَ فِي جُنْدِ بُيِّ
 الْأَصْفَرِ * وَالشَّيْخِ هَا عَبَّرَ أَنْوَابَ صَبَا الرِّيحِ * وَلَيْلُ الشَّجَرِ الْمُقْمِرِ فِي نُورٍ وَفِي الزُّبَيْدِ * كَأَنْفَاسٍ
 حَسِبَ حَمْلُ الْوَرْدِ عَلَى الْحَدِّ * إِذَا بَلَغَ الطَّلُ رَوَى عَنْ شَعْلِ النَّدِّ * فَلَا يُعْجِزُهُ ضِدٌّ * وَلَا
 يُشَبِّهُهُ نَدٌّ * تَعَالَى الصَّمَدُ الْفَرْدُ * كَرِيمٌ سَبَقَتْ رَحْمَتُهُ السُّخْطُ * لَهُ الْحَمْدُ عَلَى الصِّحَّةِ وَالسُّقْمِ
 وَفِي الْيُسْرِ * وَفِي الْعُسْرِ * وَفِي الْقُوَّةِ وَالضَّعْفِ مَدَى الدَّهْرِ * وَمَا سَارَ شَدَا الزَّهْرِ * عَلَى
 الرِّيحِ مَسَاءً وَنَهَارًا *

O öyle bir yaratandır ki kudretiyle yıldırımı güldürmüş, parlaklığın dişlerini göstermiş ve yağmurun gözünü ağlatmıştır. Böylece göz yaşının incisini akıtmış ve ardından yer küresinin çöllerini diriltmiştir.

(Bulutlar) birbirinden ayrı dalların taşıdığı baharın dinarını (tomurcuğunu) dağ lalesinin kırmızılığı ve yeşil liflerden çıkartmıştır.

Hakikaten misk, ud kokusunu o tomurcuklarda biriktirmiştir. Onların (tomurcukların) henüz açılmadığı vakitte, nesrin, reyhanın firuzesi (mavi suyu), renkler ve çiçekler, (farklı) cinsler ve şekiller hasta gözü görmek için göz yaşını akıttığı gibi şebnemin incisini akıtmıştır.

Ve gümüş (gibi) göz kapakları, altın bakışında bulanık olan nergis çiçeğini görmüş ve onun ağzı, inci (gibi) güzel dişleri ve yanaklarıyla gülmüştür.

Parlak dişler ve Bân ağacından endamlar, cam şişeleri (gibi) olan bacaklar, dalları gül yaprağından halis altın ve mercan taşıyor.

Ağaçlardaki portakallar, ateşin toplarına benziyor ve elmalar da içki içmiş bakire kızların yanakları gibidir.

Dallardaki narlar, ince ipekli elbise içinde dans eden bakire kızların göğüslerinin üstünde yükselen memeler olarak ortaya çıktığında gözler onu görür.

Bahçe de elbisesi ipekten dokunmuş ve yeşil yanağında hayası olan mersin ağacı gibidir.

Süsen çiçeği, beyazlığın koyuluğunun alametlerini sıralamış ve ışık onunla (süsenle) sarılığın koyuluğunun ordusunu kuşatmıştır. Pelin otu onunla (bayraklarla) rüzgârın sabahı boyunca (nesiminin), elbisesinde geçişindeydi.

Ay olan ağacın gecesi ışık ve aydınlıkta, yanağında gülünü taşıyan sevgilinin nefesleri gibidir ve çiy onu (bahçeyi) ıslattığında ‘ûd ağacının yanışı burnuna gelir.

Ona karşıt olan kimse, onu (Allah’ı) aciz bırak(a)maz. Onun rakibi de ona benze(ye)mez. Büyüktür, benzersizdir, cömerttir. Rahmeti kızgınlığını geçmiştir.

Kolaylıkta, zorlukta, zamanın sonuna kadar (süren) güçlülükte, zayıflıkta, hastalıkta, sağlıkta, gülün kokusu sabahleyin ve akşamleyin rüzgâr üzerinde yürüdüğünde ona hamdolsun.

Aşağıda İbn Ma‘tûk’un züht temalı nûtfelerinden bir örnek bulunmaktadır. Şiirin kafiye harfi bâ’dır.⁵⁴⁰ (Hafîf)

فُلْتُ إِذَا غَابَ مُنَيِّي أَتَيْنَ رُوحِي فَسَمِعْتُ الْخِطَابَ مِنْ نَحْوِ قَلْبِي
لَنْ تَرَانِي وَلَسْتُ تَدْرِي مَكَانِي إِنَّمَا الرُّوحُ أَمْرُهَا عِنْدَ رَبِّي

Ölümüm benden gittiğinde, ruhum nerededir dedim. Cevabı ta kalbimden işittim.

Beni görmez ve mekanımı da bilemezsin. Zira ruh ve onun işleri ancak rabbimin katındadır.

Görüldüğü gibi şair bu şiirinde, ruhun mahiyetini Kur’ân’dan telmiğ yaparak ele almaktadır. Özellikle birinci beytin ilk şatırındaki “ölüm benden gittiğinde ruhum nerededir dedim” ifadesiyle ölüm sonrası ruhun akıbetini ele almakta ve sonra da ikinci şatırında “cevabı ta kalbimden işittim” diyerek ruhun kalpte veya göğüste olduğuna işaret etmektedir. Şiirin ikinci beytinde ruhun görülebilir ve kavranabilirliği açısından mahiyetini ele almakta ve beytin ikinci şatırında “ruh ve onun mahiyeti rabbimin katındadır.” iktibasıyla ruhun görülmeyeceğini ve bilinemeyeceğine işaret etmektedir. Bu da dinle alakalı olarak ölüm sonrasını konu edinen bir züht konulu şiiridir.

Diğer bir züht temalı nutfesi ise aşağıdaki gibidir. Bu şiirin kafiye harfi dâl’dir.⁵⁴¹ (Tavîl)

⁵⁴⁰ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 225.

⁵⁴¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 224.

أَوَائِلُ أَسْمَاءِ الَّذِينَ ارْتَبَعْتُهُمْ يُفَرِّجُ عَنِّي فِيهِمْ الْمَتَشَدِّدُ
ثَلَاثَةٌ خَاءَاتٍ وَأَرْبَعٌ أَعْيُنُ وَأَرْبَعٌ مِيمَاتٍ وَجِيمٌ مُوَحَّدٌ

Kendilerine umut beslediğim isimlerinin ilkleri (ilk harfleri) olan kimseler ki onlar vasıtasıyla benden zorluk giderildi.

(Bunlar) üç ha, dört ‘ayn, dört mîm ve bir cîmdir.

Şair burada İsnâ’aşariyye’nin 12 imamının adlarının ilk harfleri zikretmektedir. Şiirdeki sırasıyla 12 imam şu şekildedir: Üç hâ, Hasan b. Ali (ö. 49/669), Hüseyin b. Ali (ö. 61/680), Hasan b. Ali el-‘Askerî (ö. 260/874); dört ‘ayn Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Ali Zeynel’âbidîn (ö. 94/713), Ali er-Rıza (ö. 203/818) ve Ali en-Nakî el-Hâdî (ö. 254/868); dört mîm Muhammed el-Bâkir, (ö. 114/733), Mûsâ el-Kâzim (ö. 183/799), Muhammed et-Takî el-Cevâd (ö. 220/835) ve Muhammed el-Mehdî el-Muntazar (d. 255/869); bir cîm ise Ca’fer es-Sâdik (ö. 148/765)’tir.⁵⁴² Şair Şia mezhebinden olduğundan her Şii gibi onun da 12 masum imamdan medet umduğu görülmektedir. Bu medet umma, dünyadaki sıkıntılar için olabileceği gibi tamamen ahiret yani ölümden sonrasıyla ilgili de olabilir. Bundan dolayı ele alınan bu şiir, züht muhtevalı bir şiirdir.

5.2. Hikmet

Hikmet kelimesi, حَكْمٌ يَحْكُمُ fiilinin mastarı olan *hikme* kelimesinin türkçeleşmiş halidir.⁵⁴³ Kelime anlamı olarak birden çok karşılığı vardır. el-Ḥalîl b. Ahmed kötülük, fesat, batıl, yanlış vb. gibi şeylerden menetmek, alıkoymak ya da reddetmek manalarına geldiğini söylemektedir.⁵⁴⁴ Bir diğer manası en iyi ve en güzel yöntemle en doğru ilimi öğrenmek,⁵⁴⁵ eşyanın hakikatini öğrenmek, tecrübe ve deneyimlerden hareketle ibretli sözler sarf etmek, cehalet ve akılsızlıktan alıkoyan faydalı sözler anlamındadır.⁵⁴⁶ Seyyid Şerif Cürçânî’nin tanıma göre hikmet, eşyanın hakikatini var olduğu hal üzere araştıran teorik bir bilim dalıdır.⁵⁴⁷

⁵⁴² On iki İmamla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, “İsnâ’aşariyye,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2021), 143.

⁵⁴³ Mes’ûd, *er-Râid*, 582.

⁵⁴⁴ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 170.

⁵⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/140-141.

⁵⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 141; Mes’ûd, *er-Râid*, 583.

⁵⁴⁷ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürçânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât* (Beyrut: Mektebetu Lübnan Sâhatu Riyâzu’s-Sulh, 1985), 96.

Bir şiir konusu olarak hikmet, Cahiliye döneminde dağınık olarak kasidelerin içerisinde ele alınmış ve daha sonraki dönemlerde gelişerek müstakil bir şiir teması olmuştur. Hikmet türü şiirin konuları ise nasihat, hidayet, vaaz ya da tecrübe ve uzunca düşünme sonucunda doğru bildiklerini paylaşmaktır.⁵⁴⁸ İbn Ma'tûk'un şiirinde de bu türden hikmetli şiir ve beyitleri görmek mümkündür.

İbn Ma'tûk alttaki dîvânında da nefisine vaaz ederek ve nefisini muhatap alarak istifham üslubu aracılığıyla onu uyarmakta ve onu irşat etmektedir. Ölümün vaktinin olmadığı ve her an gelebileceğini söyleyerek fazla günah işlememesi ve eski günahları için tövbe etmesi konusunda nasihat etmektedir. Bu da bir nutfedir ve kafiyesi nûn'dur.⁵⁴⁹ (Basî)

حَتَّامَ يَا نَفْسُ مِنْ سُكْرِ الْهَوَى تَصْحِيحُ وَمُسَوِّدَاتِ الذُّنُوبِ بِتَوْبَتِكَ تَمْحِيحُ
كَمْ تَعْقِلِينَ وَفِي أَسْرِكَ طَلَابُ الْحَيِّ مَا تَعْمَلِينَ إِذَا فَاجَاكَ هَذَا الْحَيِّ

Ey nefis, ne zamana kadar aşkın sarhoşluğundan uyanacaksın ve günahların müsveddelerini tövbenle yok edeceksin.

Zamanın fırsatları senin arkandan seni kovalıyorken ne kadar daha gafil kalacaksın? Ölüm sana hızla gelindiğinde bilemezsin.

Şair, aşağıdaki şiirinde yine nefisini muhatap alarak hayatın zorluklarından ve sıkıntılarından kurtulmanın tek yolunun Allah'a sığınmak olduğunu, *dinini altın ve gümüşe satma, Allah'tan kork* diyerek de Müslümanların Allah'a yönelmelerini, dini ve imanlarını üç beş kuruşa satmamalarını, hayatın hızlı bir şekilde geçip gideceğini ima etmekte ve erdemliliğe vurgu yapmaktadır.⁵⁵⁰ (Basî)

إِنْ شِئْتَ يَا نَفْسُ مِمَّا تَفْرَعِينَ تَنْجِيحُ بَعِيرِ مَوْلَاكِ الشَّدَّاتِ لَا تَلْحِيحُ
وَلَا تَبِيعِينَ دِينَكَ فِي ذَهَبٍ وَلَحِيحِ خَائِي مِنَ اللَّهِ بَعْدَ الشَّيْبِ مَا تَرْجِيحُ

Ey nefis, istersen korktuğun şeyden kurtulursun. Sadece kudretli efendine şikâyet et.

⁵⁴⁸ Siracuddîn Muhammed, *el-Hikme fî 'ş-Şi'ri 'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, ts), 5.

⁵⁴⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 238.

⁵⁵⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 238.

Dinini altın ve gümüşe satma, Allah'tan kork. Yaşlandıktan sonra (arık niye) ümit bağlayacaksın?

6. İhvânîyât

İhvânîyât türü, tıpkı gazel ve nesîb türleri gibi edebiyatçıların, yazarların ve dostların kendi aralarında mektuplaştığı edebî nesir ve şiir temalarından biridir.⁵⁵¹ Şekilsel olarak hem nesir hem de şiir yapısında olabilmektedir.⁵⁵² el-Ğalkaşendî (ö. 821/1419) *Şubhu'l-A'şâ* adlı eserinde ve *makâsidu'l-mekâtibât ve'l-ihvânîyât* başlığı altında ihvânîyâtı konu ve amaç olarak 17 ayrı başlıkta zikredip her bir başlığı detaylı bir şekilde örneklerle açıklamıştır. Bunların geneli kutlama, taziye, sitem, özür dileme, davet ve ziyaret yazışmalarıdır.⁵⁵³ İhvânîyât şiiri, şairlerin dilsel yeteneklerini yansıtabildikleri, akrabalık bağlarını güçlendirdikleri, kendi dost, hoca ve akranlarıyla aralarındaki bağı pekiştirdikleri ve yöneticilere yakınlaşmalarını sağladıkları bir araç olmuştur.⁵⁵⁴

Abbasî dönemi Arap edebiyatında en çok öne çıkan temalardan biri olan İhvânîyât,⁵⁵⁵ zamanla daha da gelişerek sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştür. Özellikle Osmanlı döneminde içeriği zenginleşen bir şiir teması olarak, zaten var olan değerini korumuştur.⁵⁵⁶

İhvânîyât teması hem müstakil şiir olarak hem de başka kasidelerde beyitler halinde yer almıştır.⁵⁵⁷ İbn Ma'tûk'un medih temalı kasidelerindeki ihvânîyât temalı çok sayıdaki beytinin yanında müstakil olarak kaleme aldığı ihvânîyât şiirlerine nadir de olsa rastlamak mümkündür.

6.1. Dostluk

İbn Ma'tûk'un ihvânîyât temalı şiirlerinin tamamı nutfe yapısındadır. Bunlar 6 şiir olup toplamda 12 beyittir. Dostluk konusuna aşırı derecede önem veren şair, şiirlerinde dostluğun ehemmiyetinden, dostlardan ayrı kalmaktan, onlara özlem ve sitem duymaktan

⁵⁵¹ Ahmed Maţlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ğadîm* (Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 2001), 54.; İmîl Nâşîf, *Erve'u mâ Ķile fi'l-İhvânîyât* (Beyrut: Dâru'l-Cebel, 1996), 5.

⁵⁵² Cebbûr 'Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 1979), 9.

⁵⁵³ Ebî'l-'Abbâs Ahmed el-Ğalkaşendî, *Şubhu'l-'Aşâ* (Kahire: Dâru'l-Kutubi's-Sultâniyye, 1916), 9/5; Ergin, "Osmanlı Dönemi Şii Araprinde Sosyal Unsurlar," 42–48.

⁵⁵⁴ Ergin, "Osmanlı Dönemi Şii Araprinde Sosyal Unsurlar," 42; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*, 51.

⁵⁵⁵ Maţlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ğadîm*, 55.

⁵⁵⁶ Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 208; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*, 52.

⁵⁵⁷ Nâşîf, *Erve'u mâ Ķile fi'l-İhvânîyât*, 5.

bahsetmektedir. Şair aşağıdaki beyitlerinde dostluğun mahiyetinden ve onlardan ayrı kalmanın verdiği üzüntü ve çaresizlikten bahsetmektedir.⁵⁵⁸ (Basît)

لِلّٰهِ إِخْوَانُ صِدْقٍ مَا هَوَاهُمْ مَيِّنَ بِالْبَيْنِ هُمَا وَحَلُّوا بِالْحَشَا هَمَيْنَ
كَانُوا سَنَا الْبَدْرِ بِالْدَّاجِي وَنُورَ الْعَيْنِ غَابُوا فَقُلْ لِي بَعْدَهُمْ مَنْ يَجِي بِالْعَيْنِ

Allah'a yemin olsun ki gerçek dostların sevgisi yalan değildir, onlar araları açtılar ve benim içime iki dert bıraktılar.

Onlar gecenin karanlığında gözüün nuru ve dolunayın parlaklığıydılar. Onlar kayboldular, onlardan sonra bana güneşi kim getirecek?

Şair alttaki nutfesinde, sahte ve yalandan dost olarak görünen insanların durumunu ele almaktadır.⁵⁵⁹ (Basît)

كَمْ صَاحِبٍ لَوْفِدٍ رَحُولِكَ تَدُورُ رَحَاهُ سَوَاكَ مِثْلُ الطَّحِينِ وَعِلْكَ بِرَحَاهُ
يُبْدِي الْمَوَدَّةَ وَيُخْفِي بِالْحَشَى بُرَحَاهُ بِالْوَجْهِ مِثْلُ الْمَرَاهِ وَفِي الْقَفَا مِسْحَاهُ

Dostlarından kaç senin yükünü değirmeninde döndürür, değirmeniyle parçalar ve un gibi temizler?

Dostluğunu gösterir, düşmanlığını içinde gizler, yüzüne karşı ayna gibidir, arkandan yokluğunu ister.

Başka bir mevâliyyâ türü şiirinde şair hastayken, kendisini hasta ziyaretine gelmeyen dostlarına karşı şikâyet ve serzenişini dile getirmektedir.⁵⁶⁰ (Basît)

دَاعِيَ الْجَهْلِ عَنْ زِيَارَةِ مُعْرِمِكَ أَنْفَاكَ يَا لَيْتَهُ عَنْهُ عَيْنَيْكَ عُضْضٌ وَالْجُمُ فَآكَ
وَجَهَلْتُ نَحْجَ الْوَدَادِ وَكَانَ لَا يَخْفَاكَ يَا مَنْ دَفَنْتَ الْوَفَا بِثَرَابِ رَاسِ الْجَفَا
اللَّهُ يُخَسِّنُ عَزَاكَ عَلَى وَفَاةٍ وَفَاكَ

Cahilliğin sevdiğinin ziyaretinden seni alıkoydu. Ah keşke, gözlerin ve ağzın cehalete karşı kapalı olsaydı.

⁵⁵⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 238.

⁵⁵⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 238.

⁵⁶⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 237.

Ey vefayı vefasızlığın toprağına defneden kimse! O sana gizli değilken sen dostluk yoluna cahil kaldın.

Allah senin vefanın ölümü üzerine taziye güzel kılsın.

6.2. Kutlama

Şairin bu temada müstakil bir şiiri bulunmamaktadır. Ancak medih kasidelerinin sonunda yer alan Ramazan Bayramı, Kurban Bayram, Nevrûz (yılbaşı) bayramı, sünnet düğünleri ve savaşlarda elde ettiği zaferleri kutladığı beyitleri bu başlık altında değerlendirebilir.

Şair, aşağıdaki beyitlerde Seyyid Ali Hân'ın Ramazan Bayramını kutlamaktadır. (Kâmil)

وَلِيَهْنِكَ الشَّهْرُ الْمُبَارَكُ صَوْمُهُ وَجَزَاكَ رَبُّكَ عَنْهُ أَفْضَلَ أَجْرِهِ
شَهْرٌ لَوْ أَنَّ مِنَ الْوَرَى أَوْقَاتَهُ عُدَّتْ لَرَحَّتْ وَأَنْتَ لَيْلَةُ قَدْرِهِ
وَاسْعُدْ بِعِيدِ أَنْتَ فِينَا مِثْلُهُ وَافْطُرْ قُلُوبَ الْمُعْتَدِينَ بِفِطْرِهِ

Mübarek Ramazan ayı ve orucu sana mübarek olsun, Rabbin onun ecrinin en iyisini sana versin.

O öyle bir aydır ki eğer onun vakitleri (günleri) insanlardan olsaydı sen doğal olarak onun kadir gecesini sayılırdın.

Sen bizim aramızda onun gibi olduğun (Ramazan) Bayramıyla mutlu ol ve bu bayramın ikramıyla düşmanların kalplerine ikramda bulun!

Ramazan Bayramı, şairin sürekli kutladığı bir bayramdır. Özellikle siyasî liderlere yazdığı medih kasidelerinin genelinde, Ramazan ayını veya Ramazan Bayramını kutlamaktadır. Şairin siyasî medih temalı kasidelerinin çoğunu, Ramazan Bayramında kaleme almıştır ki bunu da şiirlerin sonunda en az iki ve en çok beş beyit olarak zikretmektedir.

İbn Ma'tûk'un siyasî medih konulu kasidelerinin birinde, Kurban Bayram'ını kutladığı görülmektedir. Genel mahiyette Kurban Bayramına nazaran Ramazan

Bayramını daha çok kutladığı görülmektedir. Seyyid Ali Hân'ı methettiği bir kasidesinin sonundan aşağıda verilen beyitlerde, onun Kurban Bayramını kutlamaktadır.⁵⁶¹ (Vâfir)

لِيَهْنِكَ سَيِّدِي عَيْدُ شَرِيفٍ حَكَكَ فَعَجَلَ عَنْ شِبْهِ الْقَرِينِ
فَضَحَّ نُفُوسَ أَهْلِ الْغَدْرِ فِيهِ وَقَرَّبَ مُهْجَةَ الدَّهْرِ الْخَوُونِ
وَلَا بَرَحْتُ عَلَيْكَ مُحِيمَاتٍ سُرَادِقُ رَفْعَةِ الشَّرَفِ الْمَكِينِ

Efendim, kutlu bayram sana mübarek olsun! Bayram seni anlattı da böylece dosta benzeyenden de yüce oldu.

Orada hainlerin nefsinin de kurban et, ihanet eden zamanın sevincini kısa tuttur!

Köklü şerefın yüksekliğinin gölgelikleri hala senin üzerine kurulu çadırlardır.

Aşağıdaki beyitlerinde de Seyyid Abdullah'ın oğlu Nasrullah'ın sünnet düğününü kutlamaktadır.⁵⁶² (Kâmil)

76 مَوْلَايَ لَا بَرَحْتُ مُهْنِيكَ الْوَرَى وَلَكَ الْإِلَهُ بِمَا تُرِيدُ يُوفِّقُ
77 بِحَتَانٍ سَبَطِكَ أَحْمَدُ وَشَقِيقِهِ الْ مُحَمَّدٍ فَاضَ عَلَى الْبَرِيَّةِ رَوْقُ
78 وَالْوَرَقُ تَصَدَّحَ بِهَجَّةٍ وَطَرِبًا وَالْدَّوْحُ فِي وَرَقِ الْعُصُونِ يُصَفِّقُ
79 سَبْطَيْنِ كَالسَّمْطَيْنِ فِي حَيْدِ الْعُلَا كُلُّ مُنَاطٍ فَوْقَهُ وَمُعَلَّقُ

1. *Efendim, insanlar (torunun sünnet düğününü) hala seni tebrik ediyor ve Allah da sen ne istiyorsan onu senin için uygun hale getiriyor.*

2. *Torunun Ahmet ve onun kardeşi Mahmud'un sünnet düğünü sebebiyle halkın üzerine güzellikler (oluk gibi) aktı.*

3. *(Bu düğünde) güvercinler sevinç ve coşkudan şarkı söylüyor ve ağacın dalları yapraklarıyla alkış tutuyor.*

4. *İki torun, yüceliğin boynundaki iki gerdanlık gibidir ve onlardan her biri yüce boyunlara takılmış ve asılmıştır.*

⁵⁶¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 90.

⁵⁶² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 164.

Altaki beyitlerde de Seyyid Ali Hân'ın Hûzistân'da isyancı Arap kabilelere karşı bir savaşta elde ettiği zaferi kutlamaktadır.⁵⁶³ (Tavîl)

لِيَهْنِكَ نَصْرٌ عَزُهُ يَحْدُلُ الْعِدَا وَفَتْحٌ يَحُلُّ الْمُعْلَقَاتِ مِنَ الْأَمْرِ
وَحَسْبُكَ فَخْرًا كَفُفَكَ الْمَوْتَ عَنْهُمْ وَحَسْبُهُمْ ذَاكَ الْخُضُوعُ مِنَ الْأَسْرِ
أَلَّا فَاعَفُ عَنْهُمْ إِهْمٌ لَعَبِيدُكُمْ وَإِنَّ سَجَايَا الْعُقُوفِ مِنْ شَيْمِ الْحَرِّ

İzzetinin düşmanları zelil kıldığı zafer ve çözümsüz işleri çözen fetih sana kutlu olsun!

Onları öldürmemen sana iftihar olarak yeter, esir düşmeye boyun eğmeleri de onlar için yeter.

Onları bağışla, zira onlar sizin kölelerinizdir! Şüphesiz bağışlama huyu, özgür (asil insanların) karakterindendir.

6.3. Taziye

İbn Ma'tûk aşağıdaki mukatta'a şiirini torunu vefat eden Seyyid Ali Hân'a teselli olarak kaleme almıştır. Genel olarak şiirin içeriğinde ise Seyyid Ali Hân için, eğer bunlar senin padişahlığından dolayı başına gelmişse ve tüm bu olanlar senin tahammülsüzlük ve sabırsızlığına sebebiyet verecekse bu yüksek makamlar senden uzak olsun mealinde ifadelerde bulunmaktadır. Bu musibetin, tabiatın bir gereği olduğunu ve böyle musibetlerden sadaka verme yoluyla kurtulacağını söylemektedir. Tabiat ve kaderle savaşılmayacağını ima etmektedir. Bu musibetlerin kendisini durdurmuş olabileceğinden ama bu hayatta asıl olanın namus, karakter ve kişilik olduğunu vurgulamaktadır. Seyyid Ali Han'ın da bu hasletlerini koruduğunu söyleyerek onu yüce kişilik ve karakterine vurgu yapmak suretiyle Ali Hân'a tesellide bulunmaktadır.⁵⁶⁴ (Tavîl)

1 كَفَيْتَ خِلَافَ الدَّهْرِ يَا وَاحِدَ الْوَرَى وَوَفَّقَكَ الْمِقْدَارُ فِيمَا بِهِ تَقْضِي
2 وَحَاشَا عَلَانُكُمْ أَنْ تَمِيلَ نُفُوسُكُمْ إِلَى جَرَجٍ يُقْضِي إِلَى اللَّوْمِ وَالْحَقْضِ
3 بِكُمْ نَتَأَسَّى فِي الْخُطُوبِ وَهَتْدِي إِلَى سُنَنِ الْمَعْرُوفِ وَالنَّدْبِ وَالْفَرْضِ

⁵⁶³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 53–54.

⁵⁶⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 227.

- 4 فَكَيْفَ ظَلَامُ الْحَادِثَاتِ تُحِبُّكُمْ وَأَنْتُمْ مَصَابِيحُ الْهَدَى أَنْجُمُ الْأَرْضِ
- 5 قَتَلْتُمْ بَنَاتِ الدَّهْرِ بِالْبَاسِ وَالنَّدَى فَلَا تَجْرَعُوا مِنْهُ قَدَا سَبَبُ الْبُعْضِ
- 6 لَنْ أَتُحَنَّنَكُمْ بِالْجِرَاحِ سَهَامُهُ فَحَسْبُكُمْ أَنْ قَدْ سَلِمْتُمْ عَلَى الْعَرَضِ

1. Ey yaratılanların bir tanesi! Sen zamanın aksine yettin. Kader, kendisiyle hüküm verdiği şey hakkında sana muvafakat etti.
2. Büyüklüğünüz, nefislerinizi alçaklık ve kötülüğe sebep olan kaygıya düşürmekten uzak olsun!
3. Sizinle talihsiz durumlarda teselli bulur ve hayırlı işler, mendûb ameller ve farzların hidayet yoluna gireriz.
4. Siz yerin yıldızları ve hidayetini kandiliyken, hadiselerin karanlığı sizi nasıl da seviyor.
5. Cesaret (risk alarak) ve cömertlikle (sadakayla) zamanın felaketleri defettiniz. Ondan dolayı kaygılanmayın, çünkü kinin sebebi budur.
6. Onun (zamanın felaketlerinin) oku, yaralarla sizi zayıflatmışsa da sizin şerefimize halel getirmemiş olmanız size yeter.

Buradaki ifadelerden yola çıkılarak daha önce zikri geçtiği gibi isyan savaşlarına katılan Seyyid Ali Hân'ın bir isyan savaşında mağlup olduğunun, torununu da orada kaybettiğinin ve ağır bir yenilgi aldığı anlaşılmaktadır.

6.4. Özür Dileme

İbn Ma'tûk, İran Şahını görmeye gitmek isteyen Seyyid Ali Hân'a başta karşı çıkmış ancak Ali Hân'ın yine de giderek oradan istediğini elde ederek dönünce de karşı çıkmasını bir hata olarak değerlendirmiş ve ona yazdığı medih temalı bir kasidesinde şu beyitlerle kendisinden özür dilemiştir.⁵⁶⁵ (Kâmil)

- 68 وَأَعْفِرْ خَطِيئَةَ مَنْ إِذَا عُذِرًا بَعَى وَهُوَ الْفَصِيحُ عَدَا جَبَانًا أَلَكْنَا
- 69 إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ عَنْكَ تَخَلُّفِي ذَنْبٌ وَلَكِنِّي أَقُولُ مُضْمِنًا
- 70 أَصْحَى فِرَاقُكَ لِي عَلَيْهِ عُقُوبَةٌ لَيْسَ الَّذِي قَاسَيْتُ مِنْهُ هَيِّنًا

⁵⁶⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 78.

71 لَا زَالَ فِيكَ الْمَجْدُ مُبْتَهَجًا وَلَا فَجَعَتْ بِفِرْقَتِكَ الْعَلَا نُوبُ الدُّنَا

68. Özür dileyen kişinin hatasını bağışla ve o akıcı konuşan kişi (senden korktuğu için) korkak ve kekeme oldu.

69. Şüphesiz ben biliyorum ki sana karşı çıkmak suçtur. Ancak ben bunu içimden söylüyorum.

70. Gidişiniz benim için ağır bir ceza oldu ve bu katlandığım şey, benim için kolay bir şey değildir.

71. Şeref hala seninle gülümsemekte ve dünyanın musibetleri de senin bu yüce ayrılığın ile üzülmemektedir.

6.5. Yazışmalar

İbn Ma'tûk ile Şeyh Sâlim b. Kutbuddîn arasında geçen bir yazışma örneği divanın medih bölümünde geçmektedir. Bu yazışmada Şeyh Sâlim, İbn Ma'tûk'un şairliğini övdüğü bir şiir kaleme almıştır. İbn Ma'tûk da bu şiir ile aynı vezinde, Şeyh Sâlim'e cevaben teşekkür sadedindeki onu övdüğü bir kaside kaleme almıştır. İbn Ma'tûk, kendisinin şairliğini ve kişiliğini öven Şeyh Sâlim b. Kutbuddîn'e cevaben aşağıdaki şiiri kaleme almıştır.⁵⁶⁶ (Hafif)

1	أَيُّهَا الْمِصْفَعُ الْمُهَذَّبُ طَبْعًا	وَقَتَّى يَسْحَرُ الْعُقُولَ بَيَانُهُ
2	وَالْفَصِيحُ الَّذِي إِذَا قَالَ شِعْرًا	خِلْتَهُ يُنْظِمُ النُّجُومَ لِسَانُهُ
3	لَكَ مِنْ جَوْهَرِ الْكَلَامِ نِظَامٌ	زَانَ مَا بَيْنَ دُرِّهِ مَرْجَانُهُ
4	وَمَعَانٍ مِثْلُ الْيَوَاقِيتِ أَضْحَى	الْلَفْظُ فِيهَا مُرْصَعًا عِشْيَانُهُ
5	عِقْدُهُ فِي نُحُورِ خُورِ الْقَوَائِي	وَعَلَى مِعْصَمِ الْبَلَاغَةِ حَانُهُ
6	هُوَ لِلشَّارِبِينَ رُوحٌ وَرَاحٌ	بَلْ وَرَوْضٌ زَهَا بِهِ رِيحَانُهُ
7	لَوْ رَأَى مَا نَبَّيْتُ عَنْهُ ابْنُ عَادٍ	جَلَّ فِي عَيْنَيْهِ وَهَانَتْ جِنَانُهُ
8	أَوْ لِيَعْقُوبَ مِنْهُ جَاؤَا بِشَيْءٍ	دَهَبَتْ عَنْ فُؤَادِهِ أَحْزَانُهُ
9	يَا بَدِيعًا فَاقَ الْوَرَى وَأَدِيبًا	رَقَّ طَبْعًا وَزَاقَ فِيهِ زَمَانُهُ

⁵⁶⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 211–212.

- 10 أَنْتَ أَتُحَفِّتَنِي بِأَبْلَغٍ مَدَحٍ جَلَّ قَدْرًا وَفِي فُؤَادِي مَكَانُهُ
 11 دُرُّ الْفَاطِمَةِ عَلَى الدَّرِّ يُزِيرِي بَلْ وَتُزِيرِي عَلَى الشُّمُوسِ حِسَانُهُ
 12 مِنَّةٌ مِنْهُ كَأَلَمَانَةٍ عِنْدِي الْقَدْرُ مِنْهَا ثَقِيلَةٌ أَوْزَانُهُ

1. *Ey fitrat olarak nezaketli ve akıcı konuşan! Ey açıklaması akılları büyüleyen genç!*
2. *Ve ey şiir söylediği zaman, dili yıldızları düzenliyor zannettiğin fasih kimse!*
3. *Senin kelamın cevherinden bir şiven vardır ki, onun mercanları, sedeflerin arasında olanları süslüyor.*
4. *Ve manalar(ı) yakutlar gibidir ki manalardaki lafız(lar) saf altınla süslenmiştir.*
5. *Onun (sözün) gerdanlığı kafiyelerin hurisinin boyunlarındadır ve meyhanesi belâgatın bileğindedir.*
6. *O, içenler için hem bir can hem de bir içkidir ya da onda kelamın reyhanının açıldığı bir bahçedir.*
7. *İbn ‘Âd⁵⁶⁷’dan gelenin (söz söylemeyi) hoşuna gitmediğini görseydi, (bu durum) gözündeki büyür (umursamazlık olarak görür) ve bahçeleri verimsiz kalırdı (söylediklerini değersiz olduğunu anlardı).*
8. *Veya ondan bir şeyle (o şiirden bir kısımla) Yakub’a gelselerdi (ve okusalardı), onun kalbinden hüznüleri giderdi.*
9. *Ey mahlukata karşı üstün olan eşsiz yaratıcı! Ey edip ve tabiat olarak latif olan! Hayat onun zamanında bereketli oldu.*
10. *Sen en eşsiz ve değeri artan medhiyesi bana ithaf ettin, onun yeri benim kalbimdedir.*
11. *Onun (şiirin) lafızlarının incisi gerçek inciye hakir görür; belki onun (şiirinin) parlaklıkları da güneşi hakir görür.*
12. *(Bu şiir) ondan benim yanımda emanettir. O şiirin değeri çoktur.*

⁵⁶⁷ İbn ‘Âd, Hüd Peygamber döneminde yaşadığı rivayet edilen ‘Âd kavminin reisi Şeddâd b. ‘Âd b. ‘Avs b. ‘İrem b. Sâm b. Nüh’tur. Bunu da beytin sonunda onun bahçelerinden diyerek bahsettiğinden tahmin ediyoruz. Zira Şeddâd b. ‘Âd ile ilgili şöyle bir kıssa vardır: Hz. Hüd’a “senin tanrın ahirette yapacağı cennetle övünürse ben de bu dünyada bir cennet yapayım ki onun cennetinden daha muhteşem olsun.” diyerek İrem bağlarını yaptırdığı rivayet edilmektedir. Bkz: (Şemsu’d-dîn Ebû’l-Muzaffer Yûsuf b. Kizoglı b. ‘Abdullah, *Mir’âtu’z-Zamân fî Tavârihi’l-A’yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dimeşk: Dâru’r-Risâle el-‘Arabiyye, 2013), 1/349-353.

Bir başka yazışması Seyyit Ali Hân'a cevap olarak yazmış olduğu şiiiridir. Bunun ilk üç beyti şöyledir:⁵⁶⁸ (Tavîl)

كَفَيْتَ خِلَافَ الدَّهْرِ يَا وَاحِدَ الْوَرَى وَوَقَّفَكَ الْمِقْدَارُ فِيمَا بِهِ تَقْضِي
وَحَاشَا عَلَاكُمْ أَنْ تَمِيلَ نُفُوسُكُمْ إِلَى جَزَعٍ يُقْضِي إِلَى اللَّوْمِ وَالْحَقْضِ
بَكُمْ تَتَأَسَّى فِي الْخُطُوبِ وَهَتْدِي إِلَى سُنَنِ الْمَعْرُوفِ وَالنَّدْبِ وَالْفَرْضِ

Ey yaratılanların bir tanesi! Sen zamanın aksine yettin. Kader, kendisiyle hüküm verdiği şey hakkında sana muvafakat etti.

Büyükülüğünüz, nefislerinizi alçaklık ve kötülüğe sebep olan kaygıya düşürmekten uzak olsun!

Sizinle talihsiz durumlarda teselli bulur ve hayırlı işler, mendûb ameller ve farzların hidayet yoluna gireriz.

7. Şikâyet

Şikâyet kelimesi, شَكَا يَشْكُو fiilinin mastarıdır. Kelime anlamı olarak hastalık, kızgınlık, üzüntü, birini mutsuz edecek derecede azarlamak veya kötü davranan birine kötü davrandığını hatırlatmak anlamalarına gelmektedir.⁵⁶⁹

İlk dönem dil bilimcileri şikâyetin tarifini ele almamışlar aksine modern araştırmacılar şikâyeti bir edebî terim olarak ele almış ve birden çok tarifler ortaya koymuşlardır. Şikâyet kişinin acı, üzüntü ve umutsuzluk hissettiğinde veya buna benzer sosyal, siyasî ve ideolojik bir ortamda zulüm, çaresizlik, zorbalık ve huzursuzlukla karşı karşıya kalması sebebiyle bireysel veya toplumsal olarak başına gelen haksızlık ve adaletsizliği önlemek için başvurduğu doğuştan gelen bir eğilimdir.⁵⁷⁰ Başka bir tanımla şikâyet; hastalık, ihtiyarlık, ölüm, kötü hayat şartları, savaş, ihanet, yalan, haksızlık, ayrılık ve borç gibi şeylerden nefsin acı çekmesidir.⁵⁷¹ Diğerlerine göre daha kısa bir

⁵⁶⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 227.

⁵⁶⁹ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 421; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, 4/334; el-Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2394.

⁵⁷⁰ Yasemîn Aḥtar, *eş-Şekvâ fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî fi'n-Nısfî'l-evvel mine'l-Karni'l-'İşrîn* (İslâmâbad: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye el-'Âlemiyye, Arap Dili Fakültesi, Doktora Tezi, 2010).

⁵⁷¹ Zâfir Abdullah Ali eş-Şehrî, *eş-Şekvâ fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî* (Mekke: 'Ummi'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Doktora Tezi, ts), 4.

tarife göre ise şikâyet, insani koşullar karmaşık olduğunda ortaya çıkan yoksunluk ve adaletsizlik duygusunun bir ifadesidir.⁵⁷²

Dolayısıyla kelime ve terim anlamlarına genel surette bakıldığında hastalıklar, acılar, üzüntüler, ihanete uğramışlık gibi sıkıntıların kendisi şikâyetdir. Şikâyet etmek de onu dile getirmenin adıdır. Nitekim Halil b. Ahmed (ö. 175/791), şikâyet durumu için hastalığın kendisidir demektedir.⁵⁷³

Oldukça eski bir şiir konusu olan şikâyet, Cahiliye döneminde yaşayan şairlerin şiirlerinde ele aldıkları bir temadır. Daha sonraki dönemlerde İslam'ın yayılışıyla insanların başka medeniyet ve kültürlerle tanışması, hayatı şartlarının zorlaşması ve ihtiyaçların artmasıyla insanların sıkıntıları da çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Şairler de bu durumlara karşı sosyal, siyasî ve ekonomik sorunları, kişisel ve toplumsal açıdan, yalan ve iftiradan uzak bir şekilde kasidelerinde ele almışlardır.⁵⁷⁴

Yapılan araştırmalarda şikâyet konusunu ayrı bir başlık altında değerlendirilmemişse de günümüz araştırmacıları bunu tek başına bir şiir teması olarak değerlendirmektedirler. Söz konusu bu araştırmalarda şikâyet konusu, insanların yorgunlukla yüklü duygularını, insani meseleleri, sosyal sahneleri ve insani kaygıları tasvir eden en belirgin ve gerçek şiir teması olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷⁵

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde de şikâyet içeriği görmek mümkündür. Mustakil olarak kaleme aldığı şiirlerinin yanında kasidelerinde bu konuya farklı beyitler halinde değindiği de görülmektedir. Bunlardan bazıları, çalışmanın gazel teması başlığı altında sitem konusuyla ilgili olarak ele alınmıştır. Burada yalnızca şairin kendi çocuklarından birine şikâyet temasında yazdığı kısa bir kasidesi örnek verilecektir.⁵⁷⁶ (Vâfir)

1 جَعَلْتُكَ بِالسُّوَيْدَا مِنْ فُؤَادِي وَمِنْ حَدَقِي فَدَيْتُكَ بِالسَّوَادِ
2 هَوَيْتُكَ وَاصْطَفَيْتُكَ دُونَ رَهْطِي وَأَوْلَادِي فَكُنْتَ مِنَ الْأَعَادِي

⁵⁷² Basrah City, "Şi'ru'l-Başra fi'l-Ḳarni'r-Râbi'l-Hicrî" (Erişim Tarihi 1 Kasım 2022)1.11.2022.

⁵⁷³ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 421.

⁵⁷⁴ eş-Şehrî, *eş-Şekvâ fi's-Şi'ri'l-'Arabî hattâ Nihâyeti'l-Ḳarni's-Sâlisi'l-Hicrî*, 4–7.

⁵⁷⁵ Bu bağlamda daha fazla bilgi için bkz. Ahtar, *eş-Şekvâ fi's-Şi'ri'l-'Arabî fi'n-Nişfi'l-evvel mine'l-Ḳarni'l-'İsrîn*, 5; eş-Şehrî, *eş-Şekvâ fi's-Şi'ri'l-'Arabî hattâ Nihâyeti'l-Ḳarni's-Sâlisi'l-Hicrî*; Basrah City, "Şi'ru'l-Başra fi'l-Ḳarni'r-Râbi'l-Hicrî" (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2022); el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-'Aşâ*, 173–176; Ahmed Maţlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Qadîm* (Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâsirûn, 2001), 270.

⁵⁷⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 324–325.

3	جَهَلْتُ أَبَوَيَّ وَجَحَدْتُ حَقِّي	وَقَابَلْتُ الْمَوَدَّةَ بِالْعَادِ
4	أَتَنَسَّى حُسْنَ تَرْبِيَّتِي وَلُطْفِي	وَمَا سَيِّئْتُ إِلَيْكَ مِنَ الْأَيَادِي
5	رَجَوْتُكَ كَالْعَصَا لِأَوَانِ شَيْيِ	وَمُعْتَمِدِي إِذَا مَالَتْ عِمَادِي
6	وَإِنْ كَسَرْتَ يَدَ الْحَدَثَانِ عَظْمِي	تَرَى مِنْهُ بِمَنْزِلَةِ الصِّمَادِ
7	وَلَسْتُ أَخَالُ فِيكَ يُحِبُّ ظَنِّي	وَيُحْطِي سَهْمُ خُدْسِي وَاجْتِهَادِي
8	عَسَاكَ عَلَيَّ تَعْطِفُ يَا حَبِيبِي	وَتَهْجُرُ مَا تَرُومُ مِنَ الْبِعَادِ

1. Seni kalbimin derinliklerine yerleştirdim ve senin için gözümü budaktan sakınmadım.
2. Çocuklarım ve zümreme karşı seni seçtim ve sevdim, fakat sen düşmanlarımdan oldun.
3. Babalığımı görmezden geldin, hakkımı inkâr ettin ve sevgiye inatla (düşmanlıkla) karşılık verdin.
4. Lütfumu, sana verdiğim terbiyemin güzelliğini ve sana yapılan yardımları unutuyor musun?
5. Seni yaşlılık dönemimde asam, sırtım bükülmeye başladığında değneğim gibi arzu etmiştim.
6. Ve eğer musibetlerin eli kemiğimi kırarsa, acaba onu sarıp sarmalayan bir dostum olur mu diye (bekledim).
7. Senin hakkında zannımın yanılacağını, çaba ve sezgimin okunun isabet etmeyeceğini düşünmüyordum.
8. Ey sevdiğim, umulur ki bana acırsın ve gitmeyi arzuladığın uzaklardan vazgeçersin.

8. Tabiat

Tabiat kelimesi طَبَعَ طَبْعُ fiilinden türemiştir. Kelime olarak yaratılış, huy, karakter ve mizaç anlamlarına gelmektedir.⁵⁷⁷ şiirde bir tema olarak tabiat ise Arapça kaynaklar

⁵⁷⁷ Mes'd, *er-Râid*, 963; Maţlb, *Mu'cemu Muřţalaĥâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Qadîm*, 283.

ve Arap edebiyatında vasf,⁵⁷⁸ Türkiye’de yapılmış çalışmalarda tabiat ve tasvir olarak ele alınmaktadır.⁵⁷⁹ Buna göre tabiat, vasf ve tasvir kavramları bir şeyin durumunu ve sahip olduğu özelliklerini anlatmak anlamındadır.⁵⁸⁰ Başka bir deyişle vasf ya da tabiat, iç ve dış alemi isti‘âre ve teşbih sanatları yoluyla tasvir etmektir. Bir şiir teması olarak ise kainattaki nesnelerin dış görünümü ya da bilinen veya bilinmeyen güzelliklerini belagatin güzel sanatları aracılığıyla ortaya koymayı amaçlar.⁵⁸¹

Dolayısıyla tabiat, Arap şiirinin en köklü temalarından biridir. Genelde kasidelerde nesîb bölümünden başlar.⁵⁸² Bu köklü tema Abbasiler dönemine kadar kasidelerde konu olarak ele alınmıştır. Ancak bu dönemden sonra tabiat temalı şiirlerin müstakil olarak yazıldığı da görülmektedir. Böylece gelişerek devam eden tabiat teması Osmanlı döneminde de en öne gelen temalardan sayılmış ve şiirlerde yoğun olarak ele alınmıştır.⁵⁸³

İbn Ma‘tûk’un tabiat konusunda müstakil olarak belirlenmiş bir nutfe ve bir de mukatta‘a olarak iki şiiri vardır. Bunlar toplam beş beyittir.

8.1. Çiçek Tasviri

Şairin bu şiiri bir mukatta‘a yapısında olup üç beyittir. Konu olarak bakla çiçeğinin⁵⁸⁴ sahip olduğu özellikleri ele almaktadır.⁵⁸⁵ (Kâmil)

أَشْدَاءُ زَهْرِ الْبَقَالَاءِ تَصَوَّعَتْ نَفَحَاتُهُ أَمِ نَشْرُ مِسْكٍ أَدْفَرِ
يَقْقُ بِهِ نَشْفُ السَّوَادِ تَطْنُهُ فَوْقَ الْعُصُونِ نَصَارَةٌ لِلْمَنْظَرِ
أَطْفَاؤُ دَرِّ قُمِعَتْ فِي عَنَبٍ مِنْ فَوْقِ أَيْدٍ مِنْ زُجَاجٍ أَخْضَرِ

⁵⁷⁸ el-Ğayravânî, *el- ‘Umde fi Mağâsin ‘ş-Şi ‘r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 2/294; Ebû’l-Ferec, *Nakdu ‘ş-Şi ‘r*, 41; Maţlûb, *Mu‘cemu Muşţalahâti’n-Nakdi ‘l- ‘Arabiyyi ‘l-Ğadîm*, 444; ‘Abdunnûr, *el-Mu‘cemu ‘l-Edebî*, 292.

⁵⁷⁹ Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 105; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu’n-Nakîb ve Şiiri*, 115; Hüseyin Elmalı, “Tasvir,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 135.

⁵⁸⁰ Ebû’l-Ferec, *Nakdu ‘ş-Şi ‘r*, 41.

⁵⁸¹ ‘Abdunnûr, *el-Mu‘cemu ‘l-Edebî*, 293.

⁵⁸² Elmalı, “Tasvir,” 135.

⁵⁸³ Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 106; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu’n-Nakîb ve Şiiri*, 115; Elmalı, “Tasvir,” 135–136.

⁵⁸⁴ Bakla çiçeği sarıdan eflatuna çalan beyaz renkte bir bitkidir. Bkz. TDK Sözlük, “Bakla Çiçeği” (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022).

⁵⁸⁵ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 224.

Bakla çiçeğinin esintisinin emanet bıraktığı, bakla çiçeğinin kokuları mı? Yoksa ziyadesiyle hoş kokulu bir miskin yayılması mıdır?

(Bu bakla çiçeği) öyle beyazdır ki onunla siyahlık giderilir. Sen onu, dalların üstünde manzarayı güzelleştiren taze çiçekler olarak tasavvur edersin.

(Bakla çiçeği) amber içine, ellerin üstünden yeşil şişeler halinde yerleştirilen incilerin kabuklarıdır.

Görüldüğü üzere şair bu şiirinde, güzel kokulu ve renginin beyaz olduğu gibi nitelikleriyle bakla çiçeğini anlatmaktadır.

8.2. Ufuk Tasviri

İbn Ma'tûk'un bir diğer tabiat şiiri de bir nutfedir ve ele alınan teması ufuktur.⁵⁸⁶
(Basît)

كَأَمَّا الْأُفُقُ لَمَّا شَمْسُهُ غَرَبَتْ وَاللَّيْلُ يَشْتَمُلُ دُرَّ الشُّهْبِ مَسْدَفُهُ
صَبُّ تَرْدَى بِأَفْوَاهِ الْأَمْسَى فَبَكَى بِدَمْعٍ يَعْقُوبُ لَمَّا غَابَ يُوسُفُهُ

*Güneşi battığı ve gecenin karardığı inci gibi parlak yıldızlardan oluştuğu zaman.
Hüzünün her türlüünü kuşanmış, Yusuf'u kaybaldığında Yakup'un akıttığı gözyaşıyla ağlayan bir aşıktır.*

İbn Ma'tûk üsteki bu şiirinin birinci şatırında ufku, güneş batarken ve gece olunca gökyüzünde yıldızlar görünürken yaşattığı muhteşem ve etkileyici güzelliğini tasvir etmektedir. Bu tasvirinde güneşi batınca yıldızların belirmesiyle ufku, Hz. Yusuf kaybolduğunda babası Hz. Yakub'un aşktan ağlamasına benzeterek teşbih üslubunu kullanmıştır. Burada da yukarıda tabiat temalı şiirlerin tanımlarında değinildiği üzere geleneksel tasvir şeklini uygun bir şekilde kullanmıştır.

Bunlar şairin tabiatla ilgili müstakil şiirleriydi. Şimdi bahsedilecek örnekler kasidelerinin içerisinde yer alan tabiat temalı beyitleridir.

⁵⁸⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 225.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN MA‘TÛK ŞİİRLERİNİN ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Bir şiirin biri muhteva özellikleri, diğeri ise şekil ve üslup özellikleri olmak üzere iki temel unsuru vardır. Çalışmanın ikinci bölümünde İbn Ma'tûk'un şiirlerinin muhteva özellikleri üzerine durulmuştur. Üçüncü bölümde ise İbn Ma'tûk'un şiirleri şekil ve üslup olarak ele alınacaktır.

1. Şekil Özellikleri

Bu başlık altından İbn Ma'tûk'un yetim (tek beyitli şiir),⁵⁸⁷ nutfe (iki beyitli şiir),⁵⁸⁸ mukatta'a (üç ile altı beyitli şiir) ve kaside (yedi ve daha fazla beyitten oluşan)⁵⁸⁹ türündeki şiirleri, nazım yapıları ve edebî üslup özellikleri açısından incelenecektir.

1.1. Nazım Yapısı

İbn Ma'tûk'un divanında, nazım türlerinden yetim, nutfe, mukatta'a ve kaside olmak üzere her nazım türünden şiirleri mevcuttur. Bu türlerin aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi kaside 64 şiir ve 3857 beyit, mukatta'a 7 şiir ve 28 beyit, nutfe 80 şiir ve 160 beyit ve yetim bir şiir ve bir beyit olmasıyla toplam 152 şiir ve 4046 beyittir.

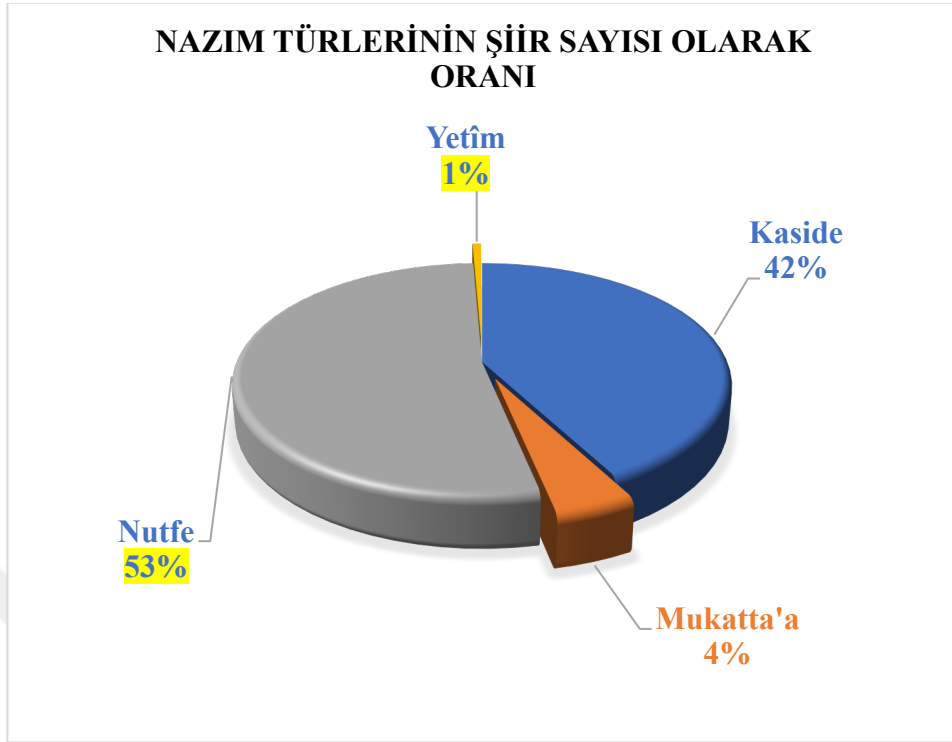
Nazım Türü	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Kaside	64	3857
Mukatta'a	7	28
Nutfe	80	160
Yetim	1	1
Toplamı	152	4046

Bu nazım türlerindeki toplam şiir sayılarının divanda bulunduğu yüzdelik oranı aşağıda verilen tablodaki gibidir:

⁵⁸⁷ Raşid Yahyâvî, *eş-Şi'riyyetu'l-'Arabiyye el-Envâ' ve'l-Agrâd* (Mağrip: Afrîkiyya's-Şark, 1991), 11-12.

⁵⁸⁸ Ahmed el-Hâşimî, *Mizânu'z-Zehab fî Şinâ'ti Şi'ri'l-'Arab*, thk. 'Alâeddîn 'Atiyye (Beyrut: Mektebetu Dâri'l-Beyrutî, 2006), 158-159.

⁵⁸⁹ İbn Raşîk el-Ezdî el-Kayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakḍihi*, thk. Muhammed Muḥyi'd-Dîn 'Abdulhamîd (Kahire: Maṭba'atu's-Se'âde, 1964), 1/188; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 313-314.

Aşağıdaki tablo da beyit sayıları nazım türleri açısından yüzdelik oranlarını göstermektedir.

Bu bölümde, nazım türlerinin toplam beyit sayıları göz önünde bulundurulduğunda en büyük orana sahip olan kaside türünden başlanılacaktır. Tüm türler ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.1.1. Kaside

Kaside kelimesi فَصْدُ kökünden türemiştir.⁵⁹⁰ Yolun düzlüğü anlamına gelen فَصْدُ kelimesi يَفْصِدُ فَصْدُ filinin mastarıdır.⁵⁹¹ Ayrıca kaside, şiirin yapısının (beyitlerinin) şaîr olarak tamamlanması anlamında da kullanılmaktadır.⁵⁹² Bir şiir terimi olarak kaside ise kendisinde eğrilik olmayan, lafzı zarif, manası ince, vezni su gibi akıcı, kafiyesi güzel ve uyumlu olmakla beraber en az yedi beyit olarak yazılan bir nazım türüdür.⁵⁹³ Bu minvalde kasidenin kaç beyit olduğu konusunda farklı bilgiler olsa da içlerinde en yaygın, en çok kullanılan ve tercih edilen görüş, kasidenin beyit sayısının en az yedi olmasıdır.⁵⁹⁴

Kasidenin tarihi incelendiğinde, Arap Edebiyatının ilk dönemlerinde şairlerin ihtiyaç ve meramlarını ifade etmek için birkaç beyit olarak ele aldıkları recez⁵⁹⁵ ve mukatta‘a şiirleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Az sayıda beyitler halinde ilk Hâşîm b. ‘Abdumenâf (ö. 524 [?]) döneminde Muhallil b. Rabî‘a et-Tagallubî (ö. 525 civarı) ve İmru‘l-Kays (ö. 540 dolayları) tarafından söylendiği bilinmektedir. Çok sayıda beyitler olarak ise ilk Hz. Muhammed döneminde el-Ağleb el-‘İclî (ö. 21/642) ve el-‘Accâc (ö. 97/715-16) tarafından söylenmiştir. Dolayısıyla bu şiirler, kaside türünün ilk şeklini oluşturmaktadır.⁵⁹⁶

İnsan hayatının değişip geliştiği gibi kaside de hem muhteva olarak hem de şekil ve üslup olarak gelişme göstermiştir.⁵⁹⁷ Bu bağlamda kaside alt sınır olarak yedi beyit,

⁵⁹⁰ Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalahâti’n-Nakdi’l-‘Arabi’l-Ḳadîm*, 323.

⁵⁹¹ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 675.

⁵⁹² el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 675; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/354; el-Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsu’l-Muḥîṭ*, 1/328; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Ḳâmûs*, 3/467.

⁵⁹³ Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalahâti’n-Nakdi’l-‘Arabi’l-Ḳadîm*, 323; Tasa, *İbnu’s-Semmân ve Şiirleri*, 129.

⁵⁹⁴ İbn Raşîk el-Ezdî el-Ḳayravânî, *el-‘Umde fî Maḥâsin’s-Şi‘r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, thk. Muhammed Muḥyi’d-Dîn ‘Abdulhamîd (Kahire: Maṭba‘atu’s-Se‘âde, 1964), 1/188; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalahâti’n-Nakdi’l-‘Arabi’l-Ḳadîm*, 323; Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 141; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 314.; Ekinci, *Abdulganî b. İsmail en-Nablusî ve Divanu’l-Hakâik ve Mecmû‘u’r-Rekâik isimli Eseri*, 178.

⁵⁹⁵ Recezle ilgili bkz. Tefvik Rüşti Topuzoğlu, *Recez, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

⁵⁹⁶ el-Ḳayravânî, *el-‘Umde fî Maḥâsin’s-Şi‘r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 189; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalahâti’n-Nakdi’l-‘Arabi’l-Ḳadîm*, 323; Topuzoğlu, “Recez,” 509; Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 140.

⁵⁹⁷ el-Melâike, *Ḳaḍâyâyı’s-Şi‘ri’l-Mu‘âşir*, 8–9.

üst sınır olarak ise yüzün üzerine çıkabilen beyit sayısıyla baştan sona tek bir kafiye ve vezne bağlı kalan ve tef'ileleri sabit bir şiir olarak son şeklini almıştır.⁵⁹⁸

Genel olarak kaynaklara bakıldığında ilk dönemlerde kaside iç yapısı, medih, hiciv, mersiye ve fahr gibi temel konulara bağlı kalmakla birlikte geçmişten günümüze kadar üç aşamadan geçmiştir. İlk aşamada şair kasideye sevgilisinden, ona olan aşkıdan, onun yaşadığı yerin çevresinden ve bu aşktan dolayı yaşadığı sevinç ve üzüntü hallerinden bahsettiği nesîb diye adlandırılan bölümle başlar. Ondan sonra ise yolculuktan, yollardan, çölden, yolculukta çekilen çileden ve develerin tasviriyle devam eder. Bu aşamadan sonra da kasidenin ana konusu yer alır.⁵⁹⁹ Daha sonraki dönemlerde gelişmeye devam eden kaside şekil ve anlam olarak dört bölümden oluşmaktadır. Birinci matla' (kasidenin ilk beyti)yle başlayan mukaddime (kasidenin giriş bölümü), ikinci tehalluş (ana konuya geçiş bölümü/beyti), üçüncü kasidenin ana teması ve dördüncüsü ise hâtıme (şiirin sonlandırma bölümüdür).⁶⁰⁰

İbn Ma'tûk'un şiirleri de yukarıda değinilen kasidenin iç ve dış özelliklerine göre ele alınacak ve şairin bunlara ne oranda uyup uymadığı incelenecektir. Kasidelerinin yapısal özelliklerine geçmeden önce İbn Ma'tûk'un kasidelerinin beyit sayıları olarak uzunluklarına değinmek yerinde olacaktır. Daha önce bahsedildiği gibi şairin kaside olarak toplam 64 şiiri ve 3857 beyti vardır. Bunların beyit uzunluklarının aralığı aşağıda verilen tablodaki gibidir.

Kasidenin Uzunluğu	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
8-25 beyit	10	138
32-46 beyit	8	326
51-75 beyit	28	1845

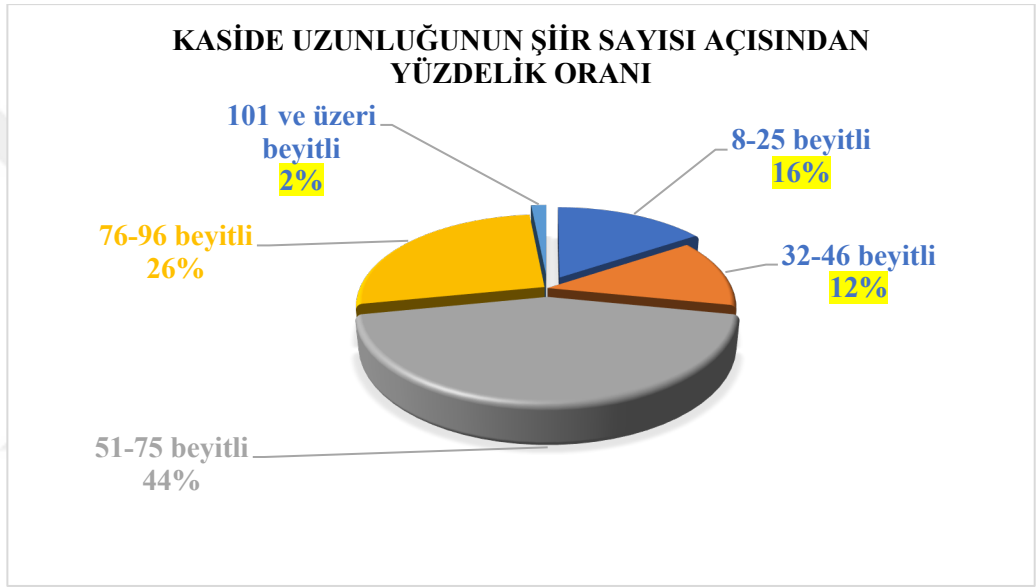
⁵⁹⁸ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 376.

⁵⁹⁹ Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 129; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 316-317; Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 141.

⁶⁰⁰ Yusuf Hüseyin Bekkâr, *Binâu'l-Kasîde fî'n-Nakdi'l-'Arabîyyi'l-Kadîm fî Dav'i'n-Nakdi'l-Hadîş* (Beyrut: Dâru'l-Endelus, ts), 203-230; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 318-319; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*, 189.

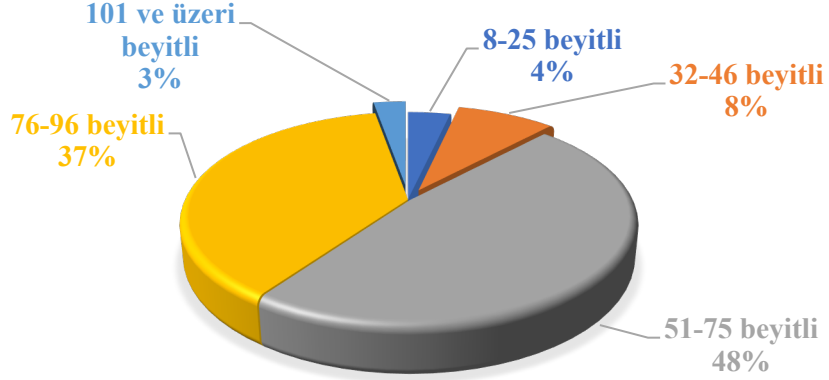
76-96 beyit	17	1441
101 ve üzeri beyit	1	107
Toplamı	64	3857

Üstteki tabloda da açıkça görüldüğü üzere İbn Ma'tûk'un kasidelerinin ekseriyetini uzun kasideler oluşturmaktadır. Bunların yüzdelik oranları aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Aşıttaki tabloda da kasidelerin beyit sayısı olarak uzunluğunun beyit sayısına göre divanda bulundukları yüzdelik oranları ele alınmaktadır.

KASİDE UZUNLUĞUNUN BEYİT SAYISI AÇISINDAN YÜZDELİK ORANI

Dolayısıyla tablodaki oranlar dikkate alındığında, İbn Ma'tûk'un kasidelerinin çoğu beyit sayısı açısından uzundur. Bunun da farklı sebepleri olması muhtemeldir. Daha önce de değinildiği gibi şairin kasideleri, divandaki şiirlerinin %53'ünü ve beyit sayısı açısından da şiirlerinin %95'ini oluşturur. Bu kasidelerin de konularına göre şiir sayısı açısından %61'ini ve konularına göre beyit sayısı açısından da %92'sini medih teması oluşturmaktadır. Yine çalışmanın ikinci bölümünde bahsedildiği gibi medih temalı kasidelerin şiir sayısı açısından %94'ünü ve beyit sayısı açısından %93'ünü siyasi medihler oluşturmuş durumdadır. Geri kalan medihleri ise dini ve diğer muhtelif konularda söylenmiş şiirlerdir. Bu medihler de sırasıyla medih teması içerisinde %4 ve %2'lik kısımları oluşturmaktadır.

Kasidenin uzunluğuna dair Arap Edebiyatındaki görüşlere göre söz ya da özel olarak şiir, ezberlensin diye kısaltılır ve anlaşılсын diye uzatılır. Özellikle özür, uyarı, korku ve teşvik için sözü uzatmak güzeldir. Çünkü kısaltmak veya özetleyerek anlatmak mümkün olmayabilir. Şiiri uzatmak yani kaside olarak söylemek ve kısaltmak yani o şiiri yetim, nutfe ve mukatta'a olarak söylemek için en önemli husus konunun tamamlaması, şairin düşündüğünü ifade etmesidir. Eğer şiiri kısa tutmakla meramını anlatmışsa bu en güzeldir. Yok eğer kısa şiirlerde istediğini ifade edememişse o zaman uzatmak daha iyidir. Başka bir tabirle şiiri uzatmak önemli makam ve mevkilerdekiler içindir.⁶⁰¹ Netice

⁶⁰¹ el-Kayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin 'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakḍihi*, 1/186-189.

olarak tüm bunlardan hareketle İbn Ma'tûk'un kasidelerinin neredeyse tamamı önemli mevkilerdekiler için yazılmıştır. Şekil ve kaside yapısı olarak geleneksel kaside anlayışına bağlı kalmış, anlaşılacak ve meramını karşı tarafa en iyi şekilde ifade etme amacı güdülmüştür. Zira şairin bu uzun kasidelerinde söylemek istediklerini kelime, cümle veya anlam olarak tekrara düşmeden ve gereğinden fazla uzatmadan ustaca ele aldığı görülmektedir.

1.1.1.1. Maṭla' Beyitleri

Maṭla' kelimesi طَلَعَ fiilinin ism-i mekanıdır. Güneşin görüldüğü ya da doğduğu yer anlamındadır.⁶⁰² Bir şiir terimi olarak ise kasidenin ilk beytine verilen addır.⁶⁰³ Başka bir tabirle kaside bir kilittir ve maṭla' da o kilidin anahtarıdır.⁶⁰⁴ Maṭla'nın şiirde çok önemli bir yeri vardır. Dinleyici dikkatini çekmek ve etkilemek için şairler kasidelerinde ilk beyitlerine çok önem vermişlerdir.⁶⁰⁵ Ayrıca maṭla' beyti, kasidenin ilk duyulan beyti olduğu için bu beytin dikkat çekici, şaşırtan ve merak uyandırıcı olması şairler tarafından hayli önemsenmiştir.⁶⁰⁶ Maṭla' beyitlerine aynı önemi veren İbn Ma'tûk da tesrî', cinas, tıbak ve istifham gibi belagat sanatlarından yararlanmıştı. Şairin maṭla' beyitlerinin ayrıntısıyla anlaşılması için aşağıdaki başlıklarla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1.1.1.1. Ana Konuyla Uyumu ve Etkileyciliği

Bu başlık altında İbn Ma'tûk'un maṭla' beyitlerinin kasidenin iç yapısının muhtevasıyla uyumu ile dinleyicileri ve okuyucuları açısından lafız, anlam, üslup olarak etkileyciliği incelenecektir.

Aşağıdaki beyit, İbn Ma'tûk'un Hz. Peygambere söylemiş olduğu divanındaki ilk kasidesi olan şiirin maṭla'ıdır.⁶⁰⁷ (Kâmil)

⁶⁰² el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 491.

⁶⁰³ Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muşṭalahâti'n-Nakdi'l-'Arabî'l-Qadîm*, 380.

⁶⁰⁴ Bekkâr, *Binâu'l-Qasîde fî'n-Nakdi'l-'Arabîyyi'l-Qadîm fî Dav'i'n-Nakdi'l-Hadîs*, 203; el-Ḳayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 217.

⁶⁰⁵ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Qâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 412.

⁶⁰⁶ Hüseyin Elmalı, "Kaside," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/563. Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 142; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 319.

⁶⁰⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6.

هَذَا الْعَقِيقُ وَتِلْكَ شُمُّ رِعَانِهِ فَأَمَزُجَ الْجَيْنَ الدَّمَعَ مِنْ عَقِيَانِهِ

Bu ‘Akîk’tir ve şunlar da onun dağlarının tepeleridir. Öyleyse gözyaşının gümüşünü, onun saf altını (kanı) ile karıştır.

Şair Hz. Muhammed için yazdığı medhin bu maṭla‘ beytinde, o bölgede aşıklarının kalbini kendine çeken birinden ve etrafındaki kutsal topraklardan bahsetmektedir. Şair, bu ikisi arasındaki uyumu sağlamak ve dinleyicide merak uyandırmak için ‘Akîk bölgesinin değerini ve neden değerli olduğunu anlatmadan doğrudan *oraya ağla* diyerek muhatabın dikkatini çekme niyetiyle şiirine başlamıştır. Mukaddime kısmında oranın sevgilinin yurdu olduğunu, aşıkların yeri olduğunu, her tarafının kutsal mekan olduğunu zikretme yoluyla bu bölümün hem gazel temasıyla hem de devamındaki asıl konu olan Peygamber medhiyesiyle arasındaki bütünlük ve uyumu tamamlamış olmaktadır. Kasidenin hâtimesinde Hz. Peygamberin, kendisinin methetmesinin üstünde olduğunu ve onun medhine aciz kaldığını söylemiştir. Bundan dolayı özür dileyerek duyduğu üzüntüden bahsetmiştir. Dolayısıyla kaside genel olarak üzüntüden bahsettiği için maṭla‘ beytinde gözyaşı yerine kan akıt diyerek etkileyici ve mükemmel bir uyum ortaya konmuştur.

Ayrıca عَقِيقُ (akik), جَيْنُ (gümüş) ve عَقِيَانُ (işlenmemiş saf altın) ile شُمُّ (yüksek/tepe) ve رِعَانِ (dağ) kelimeler arasında yakınlık ve uyum vardır.

İbn Ma‘tûk’un ikinci Peygamber medhiyesinin maṭla‘ beytinde de bu güzellikleri yakalamak mümkündür.⁶⁰⁸ (Basîṭ)

لَا بَرَّ فِي الْحُبِّ يَا أَهْلَ الْهَوَى قَسَمِي وَلَا وَفَتْ لِلْعُلَى إِنَّ حُبَّنْكَ دِمِّي

Ey aşkı ehli, eğer size karşı sözümü yerine getirmediysem bu aşkı sadakat olmadığından ve (aşk gibi) yüce şeylere dair ahde vefa olmamasındadır.

Şair burada âşğın verdiği sözleri tutamamasından hareketle aşkı sadakat olmadığını vurgulamaktadır. Bu beytin kasidenin ana konusuyla uyumu sevgide sadakat, vefa ve samimiyettir. Zira şair kasidenin ana konusunda Hz. Muhammed’e duyduğu sevgide sadakat, samimiyet ve vefasından bahsetmektedir. Bunlara bakıldığın kasidenin

⁶⁰⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 10.

maṭla‘ beytinin, kasidenin diğer bölümleriyle uyum içerisinde olduğunu görmek mümkündür. Yine şair son derece dikkat çekici bir üslupla قَسَمِي (yeminim olsun), دَمِي (sözüm olsun) ve يَا أَهْلَ الْهَوَى (ey aşıklar) gibi ifadelerle okuyucu ve dinleyicinin merakını uyandırmaktadır.

Aşağıdaki beyit, şairin Hz. Ali’ye söylediği medih temalı kasidesinin maṭla‘ıdır.⁶⁰⁹ (Hafif)

عَرَبْتُ مِنْكُمْ شَمْسُ التَّلَاقِي فَبَدَتْ بَعْدَهَا نُجُومُ الْمَاقِي

Sizleri görmenin güneşleri (aydınlığı) sizden ayrılıp gitti, bu güneşlerden sonra yerine parıldamanın yıldızları belirdi.

Şairin, güneşi Hz. Ali’ye benzeterek onun vefatını güneşin batmasıyla tasvir ettiği, ondan sonra ortaya çıkan yıldızları ise Ehl-i Beyt ve 12 imamın Hz. Ali’nin yerine geçtiğine işaret ettiği düşünülmektedir.

İbn Ma‘tûk kasidenin gazel temalı mukaddimesinde sevgiliyi güneşe ve başka güzelleri de güneş battıktan sonra ortaya çıkan yıldızlara benzetmiştir. Ayrıca sevgilinin yüzünün parlaklığından, sevgilinin kendisini terk edip uzaklara gittiğinden ve dolaylı da olsa ona ulaşmanın imkansızlığından bahsetmiştir. Görüldüğü gibi bu maṭla‘ beyti de kasidenin mukaddimesindeki gazelle tam bir uyum içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Yine عَرَبْتُ (battı), فَبَدَتْ (belirdi) ve التَّلَاقِي (buluşma), الْمَاقِي (parlak) tabirleri arasında hem menâ hem de lafız bakımından yakınlık vardır.

Maṭla‘ beyti kendi içinde de şekil olarak bir uyum içerisinde. Beytin birinci satırı fiil, şibh cümle ve isim tamlaması şeklindeki fail sırasında geldiği gibi ikinci satırın da fiil, şibh cümle ve isim tamlaması şeklindeki fail ile devam etmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer örnek ise Seyyid Mensûr Hân’ı, oğlunun sünnet düğününde methettiği kasidenin maṭla‘ beytidir.⁶¹⁰ (Vâfir)

تَلَكَّمُ بِالْعَقِيقِ عَلَى اللَّالِي فَعَشَى الْفَجَرَ مِنْ شَفَى الْجَمَالِ

⁶⁰⁹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 16.

⁶¹⁰ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 40.

İncilerin (dişlerin) üzerini Akik (dudak) ile peçelemiş ve sonra fecri (dudağı), güzelliğin şafağıyla (kırmızılığıyla) örtmüştür.

Şairin bu maṭla‘ beyti neredeyse tüm şiirin özeti gibidir. Çünkü kasidenin mukaddimesindeki gazel kısmında sevgilinin yüzünün parlaklığından, saçının siyahlığından, dudağının kırmızılığından, dişinin inci gibi oluşundan ve onun akik yüzüğünden bahsetmiştir. Ayrıca benzeri konularla teḥalluş ve ḥâtıme kısımlarında Seyyid Mensûr Hân’ı ay ve güneşe benzetmiş ve onun kana bulanmış kırmızı kılıcından bahsetmiştir. Bunlar bakıldığında kasidenin ilk beytinin kasidenin diğer bölümlerinde bahsedilen ana konuyla tam bir uyum içerisinde olduğu açıkça görülmektedir.

Aşağıdaki beyit, h. 1063 yılında Seyyid Ali Hân’ı Ramazan Bayramını tebrik münasebetiyle methettiği siyâsî medih temalı kasidesinin maṭla‘ beytidir.⁶¹¹ (Kâmil)

هَذَا الْحِمَى فَأَنْزِلْ عَلَيَّ جَزَائِهِ وَأَخَذِرْ طُبَا لَفَتَاتِ عَيْنِ طِبَائِهِ

Bu(rası) Himâ’dır, öyleyse oranın düzlüklerinde konakla ve ceylanlarının attığı bakışın kılıcından (kendini) koru.

Daha önce de değinildiği gibi kasidelerin mukaddimesinde genel olarak gazel konusu işlenmektedir. Şair, bu şiirinde mukaddimedeki gazel temasında sevgiliyi niye benzettiye, kasidenin teḥalluş ve ḥâtıme bölümündeki konularda da aynı metaforlar üzerinden devam eder. Örneğin yukarıdaki beytinde sevgilin köyünden bahsetmiş ve sevgilinin gözünü kılıca, bakışlarını da kılıcın kesmesine benzetmiştir. Kasidenin diğer bölümlerinde Himâ bölgesini yeşillikleri, ağaçları, güzelleri, ceylanları, aslanları gibi niteliklerini tasvir etmiştir. Ardından sevgiliyi ceylana benzeterek endamını ağaca, dudağını kırmızı güle benzetmiştir. Daha sonra Seyyid Ali Hân’ın savaşçılığından ve kılıcından bahsederken Ali Hân’ı dağa ve aslana, cömertliğini buluta benzetmiş. Dolayısıyla teşbihlere ortak fenomenler üzerinden devam etmiştir. Böylece İbn Ma‘tûk’un, şiirinin her boyutunda uyumu tam anlamıyla kormuştur.

İbn Ma‘tûk’un, kasidelerinin maṭla‘ beyitlerinin sadece kasidenin bir kısmıyla uyumlu olduğu kasideleri de vardır. Örneğin aşağıdaki beyit, Seyyid Ali Hân’a söylediği medih kasidesinin maṭla‘ beytidir ki burada kasidesinin mukaddime bölümündeki gazel kısmında da olduğu gibi aşk acısından bahsetmektedir. Oysaki kasidesinin ana temasında

⁶¹¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 62.

Ali Hân'ın cömertliğinden, cesaretinden, savaşçılığından ve alimliğinden bahseder. Kasidenin ilk beytinde de bunları görmek mümkün değildir.⁶¹² (Kâmil)

كَتَمَ الْهُوَى فَوَشَى النُّحُولُ بِسِرِّهِ وَصَحَا فَحَيَّاهُ النَّسِيمُ بِخَمْرِهِ

O aşkı(nı) gizlese de zayıflık, onun gizlediğini (aşkını) açığa çıkarmıştır. Sonra uyanmış ve nesim, içkisiyle onu selamlamıştır.

Aynı şekilde aşağıdaki maṭla‘ beyti de şiirin yalnızca mukaddimesinde geçen devenin tasvir edildiği kısmıyla uyumlu olarak gelmiştir. Oysaki kasidenin ana konusu yine Seyyid Ali Hân'ın medihidir. Şiirin sonuç kısmında ise Ramazan Bayramını kutlamaktadır.⁶¹³ (Remel)

قَدْ بَرَّاهَا لِلْسُرَى جَذْبُ بُرَّاهَا فَذَرَّاهَا يَأْكُلُ السَّيْرُ ذُرَّاهَا

Gece develeri iplerinden çekmek onları zorladı, bunun için bırakın da yolda yürümek onların tozlarını gidersin.

Netice olarak İbn Ma‘tûk’un kasidelerinin ilk beyitleri ya tam manada kasidenin temasıyla uyumlu ya da sadece bir kısmıyla uyumludur.

Aşağıdaki beyit Hz. Hüseyin’e söylediği mersiyesinin maṭla‘ beytidir. Kaside mersiye temalı olduğu için ana konusu Hz. Hüseyin’i ve onun iyi sıfatlarını anarak ona ağıt yakmaktadır. Dolayısıyla genel manada bir üzüntü ve tasadan bahsetmek mümkündür. Kasidenin ilk beytine bakıldığında dahi, şiirin bir mersiye olduğu ve bunun da Hz. Hüseyin’e söylendiği anlaşılmaktadır. Çünkü üzüntü ve hasret içerisinde Muharrem ayından bahsetmektedir. Bu anlamda beytin, kasidenin tamamıyla uyumlu bir maṭla‘ beyit olduğu söylenebilir.⁶¹⁴ (Kâmil)

هَلْ الْمُحَرَّمُ فَاسْتَهَلَ مُكَبِّرًا وَانْتَرُ بِهِ دُرَّرَ الدُّمُوعِ عَلَى الثَّرَى

Muharrem ayı görününce o, tekbir getirerek terennüm etti. Muharrem ayı(nın gelişiyile) göz yaşının incisini toprağın üzerine akıt.

⁶¹² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 70.

⁶¹³ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 169.

⁶¹⁴ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 213.

Ayrıca şair burada dinleyici veya okuyucuyu etkilemek için genelde kana benzettiği göz yaşını burada inciye benzeterek göz yaşının temiz ve berraklığını vurgulamıştır. Mersiye'nin özellikle Hz. Hüseyin için ağlamanın güzelliğine ve mübarekliğine dikkat çektiği düşünülebilir.

Aşağıdaki ma'tla' beytinin her iki şatırında da bediiyat olarak ayrı ayrı cinas sanatını kullandığı görülmektedir. Bu tür kullanımlar muhatabı etkileyici unsurlar olduğundan şiirin başlangıcında görülmesi dikkate değerdir.⁶¹⁵ (Kâmil)

مَا الرَّاحُ إِلَّا رَوْحٌ كُلِّ حَزِينٍ فَأَزَلْ بِحَمَرَتِهَا حُمَارَ الْبَيْنِ

Şarap her dertli insanı rahatlatandan başka bir şey değildir. Öyleyse ayrılığın sersemliğini, şarabın mutlu kılmasıyla ortadan kaldır.

Görüldüğü üzere birinci şatırda رَاح ve رَوْح kelimeleriyle ikinci şatırdaki حَمَر ve حُمَار kelimeleri arasında istikak cinası vardır. Şair, kasidesinin birinci beytinde bu sanatı ustaca bunu kullanarak okuyucuyu etkilemeye çalışmaktadır.

İbn Ma'tûk, aşağıdaki verilen Seyyid Ali Hân'ın torunu Seyyid Nasir'e üzüntülü bir ruh haliyle yazdığı mersiye'nin ma'tla' beytindeki ifadelerinde okuyucunun şiire dikkat kesilmesini sağlamak için abartı bir şekilde istiare sanatını işlemektedir.⁶¹⁶ (Tavîl)

هَوَى الْكَوْكَبُ الدَّرِي مِنْ أَفْقِ الْمَجْدِ فَتَبَّا لِقَلْبٍ لَا يَذُوبُ مِنَ الْوَجْدِ

Parlak yıldız, şanın ufkundan düşmüştür. Bundan dolayı aşktan erimeyen kalbe yazıklar olsun!

Şair burada bir ölümden ve bu ölüm için üzülmünün gerekliliğinden bahsetmektedir. Okuyucunun dikkatini çekmek için gökten yıldız düştü diyerek padişahın ölümünü yıldızın kaymasına benzetmiştir. Böyle bir kayıp için de insanların doğal olarak üzülmünün zorunlu olduğu bildirmektedir. Ayrıca الْمَجْد ve الْوَجْد kelimeleri arasında tasri' sanatını kullanarak muhatabını etkilemektedir.

⁶¹⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 33.

⁶¹⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 222.

İbn Ma'tûk bazen de ma'tla' beyitlerinde bilgi verme gayesiyle içinde bulunduğu vaziyeti istifham yoluyla anlatmaya çalışmıştır. Bunu yaparak başkalarını muhatap aldığı gibi bazen kendini de muhatap aldığı görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beytinde istifham-ı takrirî sanatını kullanarak soru sormuş ve bu yolla okuyucunun dikkat kesilmesini sağlamış, sonrası için de merak uyandırmıştır.⁶¹⁷ (Vâfir)

أَفِي طَيِّ الصَّبَا نَشُرُ التَّصَابِي فَقَدْ نَفَحَتْ بِنَا رُوْحُ الشَّبَابِ

Nesimnin katmanlarında çocukluğun kokusu gelir mi? Çünkü bize çocukluk ruhu üflledi.

İstifhâm-i inkârî ile başladığı ma'tla' beytinde de muhatapta merak uyandırdığı görülmektedir. Bu beyit Seyyid Ali Hân'ı methettiği kasidesinin ilk beytidir.⁶¹⁸ (Vâfir)

أَتُنْكِرُ بَأْسَ أَخْذَاقِ الْعَذَارَى أَمَّا تَذَرِي بِعَزِيدَةِ السُّكَارَى

Bakire kızların göz bebeklerinin gücünü inkâr mı ediyorsun? Sarhoşların feryadından da anlamıyor musun?

Görüldüğü gibi *inkâr mı ediyorsun* veya *anlamıyor musun* sorularıyla muhataba bir nevi “nasıl oluyor da öyle olduğu halde göremiyor ve anlayamıyorsun” diyerek şaşkınlığını dile getirmektedir. Şair الْعَذَارَى ve السُّكَارَى kelimeleri yoluyla bu beytinde de tasri' sanatını ustaca kullanmıştır.

Aşağıdaki ma'tla' beytinde ise şairin kendisini muhatap alarak durumuna yakındığı görülmektedir.⁶¹⁹ (Basît)

عَرَجَ عَلَى الْبَانِ وَأَنْشُدْ فِي مَجَانِيهِ قَلْبًا فَقَدْ ضَاعَ مِنِّي فِي مَعَانِيهِ

Bân ağacının üzerine çık ve dallarında bir kalbi ara. Çünkü ben kalbimi onun meskenlerinde kaybettim.

⁶¹⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 165.

⁶¹⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 173.

⁶¹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 78.

1.1.1.1.2. Maṭla‘ Beyitleri Arasındaki Benzerlik

Şairin maṭla‘ beyitleri incelenirken bazen maṭla‘ beyitleri arasında harfleri, kelimeleri, sesleri ve anlamları arasında bir benzerliğin olduğuna rastlanılmıştır. Her ne kadar bu durum şair için bir tenkit sebebi olabilecekse de sıklık olarak çokça karşılaşılan bir durum değildir. Konuya örnek olması açısından bu başlık altında bir tane örnek vermekle yetinilecektir. (Kâmil)⁶²⁰

هَذَا الْحِمَى فَأَنْزِلْ عَلَى جُرْعَائِهِ وَاحْذَرْ ظُبَا لَفْتَاتِ عَيْنِ ظِبَائِهِ

Bu(rası) Himâ’dır, öyleyse oranın düzlüklerinde konakla ve ceylanlarının attığı bakışın kılıcından (kendini) koru.

Bir diğer benzer beyti: (Basîṭ)⁶²¹

هَذَا الْحِمَى يَا فَتَى فَأَنْزِلْ بِحُؤْمَتِهِ وَاحْضَعْ هُنَالِكَ تَعْظِيمًا لِحُرْمَتِهِ

Ey genç, burası Himâ’dır! Onun merkezinde konakla ve saygınlığı yüceltmek için orada mütevazi ol!

Netice olarak İbn Ma‘tûḳ’un maṭla‘ beyitlerinde kullandığı yöntem, üslup, muhteva gibi özellikleriyle geleneksel yapıya bağlı kalmakla birlikte kendine özgü müfredat ve yöntemlerle dile getirdiği söylenilebilir. Nitekim Arap edebiyatında maṭla‘ beytinin gramer ve belagat açısından kusursuz ifadeler olması, eski kasidelerde fazla kullanılan قَدْ ve خَلِيلِي kelimelerinin kasidenin ilk beytinde kullanılmamasını ve maṭla‘ının mefhum olarak şiirin mukaddime, teḥalluş ve ḥâtimesi dahil ana konusuna uygun olması önemli görülmüştür.⁶²² İbn Ma‘tûḳ’un maṭla‘ beyitlerine verilen örneklerde de görüldüğü üzere kendisinin bu hususlara son derece özen gösterdiği kolayca fark edilmektedir. Örneğin altmış maṭla‘ beytinden sadece bir tanesinin başlangıcında yukarıda zikredilen قَدْ kelimesini kullanmıştır.⁶²³ Maṭla‘ beyitlerinin şiirin temasıyla

⁶²⁰ İbn Ma‘tûḳ, *Dîvân*, 62.

⁶²¹ İbn Ma‘tûḳ, *Dîvân*, 200.

⁶²² el-Ḳayravânî, *el-‘Umde fî Maḥâsin ‘ş-Şi‘r ve Âdâbihi ve Naḳdihi*, 1/217; Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 148; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 319.

⁶²³ İbn Ma‘tûḳ, *Dîvân*, 169.

uyumu konusunda da bazen şiirin tüm bölümlerine bazen da kasidenin mukaddime, tehalluş ya da hâtimesine olmak üzere bir bölümüne uyum sağladığı da görülmektedir. Yine şair matla' beyitlerinin neredeyse tamamında tesrî' sanatından yararlanmıştır. Bununla birlikte cinas, tıbak ve istifham gibi muhatabın dikkatini cezbeden belagat sanatlarından da istifade etmiştir. Bu hususların tamamı şairin kasidelerindeki matla' beyitlerinin özgülüğüne birer kanıt niteliğindedir.

1.1.1.2. Mukaddime

Mukaddime kısmı, Arap Edebiyatında şiirin giriş bölümü olarak önemli bir yere sahiptir.⁶²⁴ Geçmişî Cahiliye dönemine dayanan şiir mukaddimesi, matla' beytinden sonra tehalluşa kadarki bölümün adıdır. Genel olarak konusu atlâl (kalıntılar), yaptığı yolculuğun anlatımı, yolun tasviri, bir yerden başka bir yere taşınırken eski oturduğu yerden bahsetme ve develer ile gazel konularından olan sevgilinin iç ve dış güzelliklerinin anlatımı, ona duyulan aşk, onun ceylana ve aya benzetilmesi, ayrılık, aşk acısı, özlem, şikâyet gibi konuları içermektedir.⁶²⁵ Bunların yanında bir mukaddimenin ana konuya uygun tabirlerle başlayarak genel uyumu sağlaması, bu tabirlerin anlaşılabilir olması, lafız ve mana olarak kulağa hoş gelen güzel sözcükler kullanılmasıyla dinleyicilerin duygularını hareket geçirmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶²⁶ Mukaddime için önemli bir diğer husus da mukaddimenin kasidenin ana konusunu ihtiva eden beyitlerden sayıca az olmasıdır.⁶²⁷

İbn Raşîk el-Ğayravânî (ö. 456/1064), kasidenin mukaddimesinin muhtevasının o şiiri söyleyen şairin çölde yaşamasıyla şehirde yaşaması arasında değişkenlik gösterebileceğini söylemiştir. Örneğin çölde yaşayanlar mukaddimede yolculuk, taşınma, sevgiliden ayrı kalma endişe ve korkusu, atlâl (kalıntılar), götürülenler, deve, yıldırım çarpması, nesim, belli bazı bahçeler, sahra, dağ, tepe, sevgilinin yaşadığı yerlerden

⁶²⁴ Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 130; Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 149; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 323-224; Özkan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerden Muhammed Emîn el-Muhibbî ve Şiirleri*, 268.

⁶²⁵ Hüseyin 'Atvân, *Mukaddimetu'l-Kasîdetu'l-'Arabiyye fî's-Şi'ri'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısr, 1970), 93-97, 114-115; Bekkâr, *Binâu'l-Kasîde fî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ğadîm fî Dav'i'n-Nakdi'l-Hadîs*, 12-13; el-Ğayravânî, *el-'Umde fî Mağâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 225-226; Ebî Muhammed Abdillâh b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, thk. eş-Şeyh Hasan Temîm (Beirut: Dâru Ehyâ'î'l-'Ulûm, 1987), 31; Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 129-130.

⁶²⁶ Hüseyin 'Atvân, *Mukaddimetu'l-Kasîdetu'l-'Arabiyye fî'l-'Aşri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısr, 1119), 16; Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 130; Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 150.

⁶²⁷ el-Ğayravânî, *el-'Umde fî Mağâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 1/232.

görünen ışık veya ateşten bahsederken şehirde yaşayanlar ise bazı benzerlikler olmakla beraber genel anlamda sevgiliyle aradaki engeller, ayrılık, ihanet, dūřmanlık, içki, pişmanlık, bahçeler, güller, elma gibi meyveler, gulamiyât ve deve gibi konulardan bahsetmişlerdir.⁶²⁸ dolayısıyla zaman, mekan ve şartlara göre mukaddime konularında farklılıklar olabilmektedir. Nitekim bazı modern araştırmacılar göre Câhiliye döneminde az da olsa farklı konularla kasideye başlanmıştır.⁶²⁹

Emevi ve Abbasi dönemlerinde İşlam coğrafyasının genişlemesi, Arapların Arap olmayanlarla kaynaşması ve kùltür alışverişi sonrası pek çok şeyin farklılaşmasıyla tabii olarak şairler de hayat tarzı ve dūřünce olarak bu değişimden etkilenmiştir. Bunun genel olarak řiir ve özel olarak da kasidelerin mukaddimesine de tesiri olmuştur.⁶³⁰ Yine de birtakım yenilikler dışında bu dönem kasidelerinin, Câhiliye dönemi kasidelerininle karşılaştırıldığında büyük bir fark taşımadığı da bir gerçektir.⁶³¹

Osmanlı dönemi Arap şiir divanlarına bakıldığında buradaki mukaddimeler, geleneksel kaside mukaddimesi geleneğine uymakla⁶³² beraber bazı yeniliklerle özgülük kazanmıştır. Örneğin Osmanlı dönemi şairlerinden İbnu's-Semmân (ö. 1677) Allah'a tevekkül, geleceğin ilminin Allah katında olduğu, zamanın insanları terbiye ettiği, zor zamanlarda insanların Allah'a sığınmak ve aklını kullanarak çare bulmak gibi birden fazla konuyu işlemiştir.⁶³³ İbnu'n-Nakîb'in (ö. 1081 / 1670) ise geçmişe özlem konusu hariç klasik mukaddime geleneğine uymuştur.⁶³⁴ en-Nablûsî (ö. 1143/1731) geleneksel mukaddimenin aksine kasideye doğrudan ana konuyla başlamıştır.⁶³⁵ Yûsuf el-Esîr (ö. 1889) mukaddime konusunda geleneksel yönteme uymakla birlikte bu metodun dışına çıkılabileceğini ve zamanın şart ve koşullarına göre ele alınabileceğini savunmuştur.⁶³⁶

Dolayısıyla Osmanlı döneminde şairlerin klasik mukaddimeye uymasının yanı sıra kendi dönemine has yenilikler ortaya koymuştur. Aynı şekilde mukaddimeyi

⁶²⁸ el-Ķayravânî, *el- 'Umde fî Maĥâsin 'ş-Şi 'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 225.

⁶²⁹ 'Atvân, *Mukaddimetu 'l-Ķasîdetu 'l- 'Arabiyye fî 'ş-Şi 'ri 'l-Câhilî*, 114.

⁶³⁰ 'Atvân, *Mukaddimetu 'l-Ķasîdetu 'l- 'Arabiyye fî 'l- 'Aşri 'l- 'Abbâsiyyi 'l-Evvel*, 11–16.

⁶³¹ Elmalı, "Kaside," 24/563.

⁶³² Tasa, *İbnu's-Semmân ve şiirleri*, 130; Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap şairlerinden İbrâĥîm es-Sefercelânî ve şiirleri*, 150; Fidan, *Arap şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve şiiri*; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap şairlerinden Mencek Paşa ve şiirleri*, 223–224; Özkan, *Osmanlı Dönemi Arap şairlerden Muhammed Emîn el-Muĥibbî ve şiirleri*, 268.

⁶³³ Tasa, *İbnu's-Semmân ve şiirleri*, 130.

⁶³⁴ Fidan, *Arap şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve şiiri*, 192.

⁶³⁵ Ekinci, *Abdulganî b. İsmail en-Nablusî ve Divanu 'l-Hakâik ve Mecmû 'u 'r-Rekâik İsimli Eseri*, 182.

⁶³⁶ Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve şiiri*, 224.

tamamen farklı tarzda ele alan şairler de olmuştur. Bu durum aslında bir anlamda dönemin zenginliğini ortaya koymaktadır. Ancak yine de geniş zaman dilimine genel çerçevede bakıldığında mukaddime özelinde Arap şiiri klasik kaside geleneğine bağlı kalmıştır.⁶³⁷

İbn Ma'tûk'un mukaddimelerine gelince, şairin mukaddimleri genel anlamda ele alındığında yukarıda Osmanlı dönemi şairleriyle ilgili söylenen tarzda bir mukaddime üslubuna sahip olduğu söylenebilir. Dönemi ve yaşadığı şartlar çerçevesinde birden fazla konuyu özgü bir şekilde ele aldığı görülmektedir. İbn Ma'tûk'un mukaddimelerinde işlediği konular, başlıklar halinde incelenecektir.

1.1.1.2.1. Atlâl (Kalıntılar)

Atlâl kelimesi طَلَّل kelimesinin çoğuludur. Evden geride kalan izler, her şeyin kalıntısı, yok olmaya yakın her ev, yüksek yer ve üzerinde yaşanılan, yiyilen, içilen yer anlamlarına gelmektedir.⁶³⁸ Arap şairler açısından hep önemini korumuş bir şiir terimi olarak atlâl teması da kalıntıları konu edinmektedir. Çölde yaşayanlar, yerleşik halde şehirde yaşayanlara nazaran birtakım yenilikler ortaya koymuşlardır. Ancak Araplar genel manada millet olarak yolculuk yapmayı, çobanlık yapmayı ve bir yerden başka bir yere göç etmeyi seven bir millettir. Bu da yaşantıların bir yansıması olan şiirlerine tezahür etmektedir.

Tüm farklılıklara rağmen gerek çölde yaşayan şairler olsun gerekse şehirlerde yaşayanlar olsun sevgilinin yurdunun tüm özellikleriyle eski ve yeni halinin tasviri, rüzgârın kumunu savurmasıyla ve sağanak yağmurun vurmasıyla harabe haline gelen evi, oraya götüren yolun tasviri, sevgilisinin güzellikleri, orada geçirdiği eski günlerin anlatımı, o sevgiliye duyulan aşk ve özlem gibi konulara atlâl bölümünde yer vermişlerdir. Böylece bu üslup bir gelenek haline gelmiştir.⁶³⁹

Atlâl Arap edebiyatında genellikle gazele bağlı olarak gazelden önce gelmiştir.⁶⁴⁰ Nitekim İbn Ma'tûk da geleneksel klasik kaside anlayışına riayet ederek atlâl konulu

⁶³⁷ Elmalı, "Kaside," 24/563.

⁶³⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 493; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/406-407; Cubrân Mes'ûd, *er-Râid* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 1967), 976.

⁶³⁹ 'Aţvân, *Mukaddimetu'l-'Kasîdetu'l-'Arabiyye fî's-Şi'ri'l-Câhili*, 117-128; 'İzze Hasan, *Şi'ru'l-Vukûf 'ala'l-Atlâl mine'l-Câhiliyye ilâ Nihâyeti'l-'Karni's-Şâlis* (Dimeşk: Maţba'atu't-Terakkî, 1968), 9-11; Bekkâr, *Binâu'l-'Kasîde fî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-'Kadîm fî Dav'i'n-Nakdi'l-'Hadîs*, 212.

⁶⁴⁰ Atlâl ile ilgili bilgi için bkz. Hasan, *Şi'ru'l-Vukûf 'ala'l-Atlâl mine'l-Câhiliyye ilâ Nihâyeti'l-'Karni's-Şâlis*, 6.

mukaddimelerinde gazel kısmına önce atıl ile başlamıştır. Şairin atıl bölümünde işlediği konulara örnek olması açısından aşağıda Peygamber medhiyesinin mukaddimesinden alınan bir bölüm aşağıda verilecektir. Bu kasidesinin mukaddimesi toplam 34 beyittir. Bunlardan 25'i atıl ve sonrası ise tehalluş beytine kadar gazeldir.⁶⁴¹ (Kâmil)

1	هَذَا الْعَقِيقُ وَتِلْكَ شُمُّ رِعَانِهِ	فَامْرُؤُجُ الْجُبَيْنِ الدَّمْعِ مِنْ عِفْيَانِهِ
2	وَأَنْزِلْ فَتَمَّ مُعَرَّسٌ أَبَدًا تَرَى	فِيهِ قُلُوبَ الْعَشِقِ مِنْ رُكْبَانِهِ
3	وَأَسْتَمِعْ عَبِيرَ تُرَابِهِ وَالنِّمَّ حَصَى	فِي سَفْحِهِ انْتَشَرَتْ عُقُودُ جُمَانِهِ
4	وَأَعْدِلْ بِنَا نَحْوَ الْمُحَصَّبِ مِنْ مَنَى	وَاحْذَرِ زُمَاةَ الْعُنْجِ مِنْ غِزْلَانِهِ
5	وَتَوَقَّ فِيهِ الطَّعْنَ إِمَّا مِنْ قَنَا	فُرْسَانِهِ أَوْ مِنْ قُدُودِ حِسَانِهِ
6	أَكْرَمَ بِهِ مِنْ مَرْبَعٍ مِنْ وَرْدِهِ	الْوَجَنَاتِ وَالْقَامَاتِ مِنْ أَغْصَانِهِ
7	مَعْنَى إِذَا عَنَى حَمَامٌ أَرَاكِه	رَقَصَتْ بِهِ طَرَبًا مَعَاطِفُ بَانِهِ
8	فَلَا تَنْزَلَ فَهُوَ يُحْسِبُ بُفْعَةً	أَوْ مَا تَرَى الْأَقْمَارَ مِنْ سُكَّانِهِ
9	خَضَبَ النَّجْجِ غَزَالَهُ وَهَزَبَهُ	هَذَا بِوَجَنَتِهِ وَذَا بِبَنَانِهِ
10	فَلَيْنَ جَهْلْتَ الْخُتْفَ أَتَيْنَ مُقَرَّهُ	سَلْيَ فَإِنِّي عَارِفٌ بِمَكَانِهِ
11	هُوَ فِي الْجُمُودِ السُّودِ مِنْ فِتْيَانِهِ	أَوْ فِي الْجُمُودِ الْبَيْضِ مِنْ فِتْيَانِهِ
12	مَنْ لِي بِرُؤْيَا أَوْجِهِ فِي أَوْجِهِ	حَجَبَ الْبَعَادِ شُمُوسَهَا بِعَانِهِ
13	بَيْضٌ إِذَا لَعِبَتْ صَبًا بِذُيُولِهَا	حَمَلَ النَّسِيمِ الْمِسْكَ فِي أَرْذَانِهِ
14	عَمَدَتْ إِلَى قَبَسِ الضُّحَى فَتَبَرَّقَعَتْ	فِيهِ وَفَنَعَهَا الدُّجَى بِدُخَانِهِ
15	مِنْ كُلِّ نَيِّرَةٍ بِنَاجٍ شَقِيقِهَا	قَمَرٌ تَحْفُ بِهِ جُجُومٌ لِدَانِهِ
16	وَهَبَتْ لَهُ الْجُورَاءُ شَهَبَ نِطَاقِهَا	حَلِيًّا وَسَوْرَهَا الْهَلَالُ بِحَانِهِ
17	هَذِي بِأَنْصُلِ جَفْنِهَا تَسْطُو عَلَى	مُهَجِ الْأَسُودِ وَذَاكَ مِنْ مُرَانِهِ
18	يَقْفُرُ نَعْرُ الْبَرْقِ تَحْتَ لِنَامِهَا	وَيَسِيرُ مِنْهَا الْعَيْثُ فِي قُمْصَانِهِ

⁶⁴¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 6–7.

- 19 كَمَنْ النُّحُولُ بِخَصْرِهَا وَبَسِيفِهِ وَالْمَوْتُ مِنْ وَسْئَانِهَا وَسِنَانِهِ
- 20 فِي الْحَدَرِ مِنْهَا الْعَيْسُ تَحْمِلُ جُودَرًا وَيُقِلُّ مِنْهُ اللَّيْثُ سَرَجَ حِصَانِهِ
- 21 فَسَمَاءٌ بِسَلْعٍ وَهِيَ حِلْفُهُ وَامِيقٍ أَقْصَاهُ صَرَفُ الْبَيْنِ عَنْ جِيزَانِهِ
- 22 مَا اشْتَأَقَ سَمْعِي ذِكْرَ مَنْزِلِ طَيْبَةٍ إِلَّا وَهَمْتُ بِسَاكِنِي وَدَيَانِهِ
- 23 بَلَدٌ إِذَا شَاهَدْتُهُ أَقْبَنْتُ أَنَّ اللَّهَ ثَمَّنَ فِيهِ سَبْعَ حِجَانِهِ
- 24 ثَغَرٌ حَمَتُهُ صِفَاحُ أَجْفَانِ الْمَهْيِ وَتَكَلَّفَتْهُ رِمَاحُ أُسْدِ طِعَانِهِ
- 25 تُمَسِّي فِرَاشُ قُلُوبِ أَرْتَابِ الْهَوَى تُلْقِي بِأَنْفُسِهَا عَلَى نِيرَانِهِ

1. Bu 'Akîk'tir ve şunlar da onun dağlarının tepeleridir. Öyleyse göz yaşının gümüşünü, onun ('Akîk'in) saf altını (toprağı) ile karıştır.
2. (Orada) konakla, orada bir düğün yeri vardır ki aşıkların kalbini, sonsuza kadar oranın hizmetçilerinden (misafirlerinden) görürsün.
3. Oranın toprağının kokusunu kokla ve çakıl taşlarını öp, (zira) oranın dağların eteğinde incilerinin gerdanlıkları saçılmıştır.
4. Mina'dan Muhassab'a kadar bize dürüst davran ve oranın ceylanlarının işvelilerinden korun.
5. Orada gerek süvarilerin mızraklarından gerekse de oranın güzellerinin endamlarından yaralanmaktan (kendini) koru.
6. Onu, yanakları onun kırmızı gülünden ve endamları da onu ağaçlarının dallarından olan güzel bir bahçeyle şereflendir.
7. (O bahçe öyle güzel) bir misafirhanedir ki misvak ağacının güvercini şarkı söylediğinde, Bân ağacının paltoları (yaprakları) sevinçle dans eder.
8. (O bahçe) (gökten aşağı) inen bir gezegendir, buna rağmen yeryüzünden bir parça olarak sayılıyor. Oysaki oranın sakinlerinin olan ayları görmüyor musun?
9. (Oranın) otlakları, ceylanının yanaklarını ve aslanını pençelerini boyamıştır.
10. Ölümünün nerede olduğunu bilmiyorsan, bana sor. Çünkü ben yerini biliyorum.
11. O (ölüm) genç kızlarının siyah göz kapaklarında veya genç oğlanlarının beyaz kılıç kınlarındadır.
12. Kimdir benimle yüz yüze bakışan? Uzaklık, o yüzlerin güneşine bulutlarıyla perde çekmiştir.

13. Beyazlar (güzel yüzlüler kadınlar), nesiminda etekleriyle oynadıklarında meltem kokuyu yenlerinde taşır.

14. Onlar kuşluk vaktinin meşalesine kastetmiş ve onu peçe olarak kullanmışlardır. Zaten karanlık onları dumanıyla örtmüştü.

15. Onun yıldızları, kardeşinin tacı ile onun her tarafını aydınlık içerisinde sarar.

16. Cevza⁶⁴² ona kuşağının yıldızlarını süs olarak bağışlamıştır. Hilâl ise ona yaklaşıp onu bilezik takmıştır.

17. Onlar (güzel yüzlüler), göz kapaklarının karaağaçtan olan mızrağıyla aslanların kalbine saldırır.

18. Yaşmağının altından yıldırımın gediği parlıyor. Yağmur da oradan kendi elbisesine akıyor.

19. Zayıflıklar, onların (güzel yüzlülerin) beli ve onların (genç oğlanların) kılıcı sayesinde, ölüm ise onların (güzel yüzlülerin) uyuklaması ve onların (genç oğlanların) mızrağı sayesinde gizlenmiştir.

20. Dişi deve, üstündeki hevdecin içinde buzağıyı (güzel yüzlü) taşır ve aslan (genç oğlan) onu atın eyerinden bindirir.

21. Sel' bölgesine yemin olsun ki orası aşıkların sözleştiği yerdir. Onun en uzak noktası komşuların bir araya gelmesi engeller.

22. Kulağım sadece Medine evinin anılmasını özlemedi, sanıyorum ki oranın vadilerinde oturanları da özledi.

23. Orası öyle bir şehirdir ki gördüğünde Allah yedi cennetini onunla sekiz kıldığına kesin olarak inanırsın.

24. Orası öyle bir yerdir ki vahşi öküzlerin göz kapaklarının etrafı onu himaye eder ve aslanların mızrağının darbesi onu korur.

25. Aşk erbaplarının kalplerinin kebekleri, kendilerini oranın ateşinin üzerine atar hale gelirler.

İbn Ma'tûk atlâl konulu bu mukaddimesinde 'Akîk bölgesini tasvir etmektedir. Atlâl başlığı altında da değinildiği üzere bölgenin tepelerinden, topraklarından, yollarda döşeli çakıl taşlarından, konaklama yerlerinden, etrafındaki köylerden, bahçelerinden, güllerinden, ağaçlarından, o ağaçlar üzerinde uçuşan ve öten güvercinlerinden,

⁶⁴² 12 gök burcundan biridir.

gecesinden, gündüzünden, ayından güneşinden, nesiminden, ateş yakınca üzerinde oluşan dumanından, halkından ve oradaki sevgiliden, ona duyduğu aşktan, sevgilinin fiziki güzelliklerinden ve bakışlarından, oranın cesur ve kahraman yiğitlerinden bahsetmektedir. Ayrıca şair sevgiliyi ceylana, seveni de aslana benzeterek isti'âre sanatıyla lafız ve anlam olarak kulağa hoş gelen sözcükler kullanmayı da ihmal etmemiştir. Bu örneğe bakıldığında şairin tam bir klasik atıl konulu mukaddime sunmuş olduğu görülmektedir.

Şairin aşağıdaki atıl konulu mukaddimesi ise siyasî medih muhtevalı bir kasidesindendir. Bu şiiri h. 1063 yılında Seyyid Ali Hân'a söylemiştir.⁶⁴³ (Kâmil)

2	وَأَنْشُدْ بِهِ قَلْبًا أَضَاعَتْهُ النَّوَى	مِنْ أَضْلَعِي فَعَسَاهُ فِي وَعَسَائِهِ
3	وَسَلِّ الْأَرَاكَ الْعَصَّ عَنْ رُوحٍ شَكَّتْ	حَرَّ الْجَوَى فَلَجَتْ إِلَى أَفْيَائِهِ
4	وَأَقْصِدْ لُبَانَاتِ الْهَوَى فَلَعَلَّنَا	نَقْضِي لُبَانَاتِ الْفُؤَادِ الثَّائِيهِ
5	وَاضْمُمْ إِلَيْكَ خُلُودَ أَغْصَانِ النَّقَا	وَالْتِمُ ثُعُورَ الدَّرِّ مِنْ حَصْبَائِهِ
6	وَأَسْفَحْ بِدَاكِ السَّفْحِ حَوْلَ غَدِيرِهِ	دَمْعًا يُعَسِّجِدُ دَوْبَ فِضَّةٍ مَائِهِ
7	سَقِيًّا لَهُ مِنْ مَلْعَبٍ يُعْقُولُنَا	وَقُلُوبِنَا لَعِبَتْ يَدَا أَهْوَائِهِ
8	مَعْنَى بِهِ هَوَى الْقُلُوبِ كَأَنَّمَا	بِالطَّبْعِ يَجْذُبُهَا حَصَى مَعْنَائِهِ
9	أَرْجُ حَكَى نَفْسِ الْحَبِيبِ نَسِيمُهُ	يُذَكِّي الْهَوَى فِي الصَّبِّ بَرْدُ هَوَائِهِ
10	نَفْحَاتُهُ تُبْرِئِ الضَّرِيرَ كَأَنَّمَا	رِيحُ الْقَمِيصِ هَبُّ مِنْ تِلْقَائِهِ

2. *Himâ'da ayrılığın benim göğsümden çıkarıp attığı bir kalbin peşine düş. Umulur ki o kalp onun tepelerindedir.*

3. *Oranın tertemiz ağaçlarına, havanın sıcaklığından şikâyet eden canı sor da sonra o can onların gölgesine sığınsın.*

4. *Aşk isteğinin peşine düş. Belki bir gün biz de bu başıboş kalbin isteğini yerine getiririz.*

⁶⁴³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 62.

5. Kum tepesinin dallarının yanağına (goncasını) sarıl ve onun (kum tepesinin) çakıl taşlarından olan incisinin ağzından öp.

6. Vadilerinin etrafındaki tepelerin eteğinde, oranın suyunun gümüş çözeltilisini altına dönüştüren göz yaşını akıt.

7. Onun (sevgilinin) aşkının elinin akıllarımızla ve kalplerimizle oynadığı bir oyun alanından onu suladık.

8. Orası öyle bir köşktür ki kalpler, sanki o köşklerin çakıl taşları doğal olarak kalpleri kendilerine çekiyormuş gibi ona âşık olur.

9. Orası öyle güzel kokuludur ki havasının serinliğinin aşığı aşka tutuşturan nesim, sevgilinin nefesine benzemiştir.

10. Oranın, sanki onunla (Hz. Yusuf'la) karşılaşmasından dolayı gömleğin rüzgârının esmesi gibi nefes alıp vermesi (rüzgârı) gözü görmeyen kimseyi bile iyileştirir.

Üstteki beyitlerde şair Himâ'nın kumlu tepelerinden, tepelerin eteğinden ve tepeler arasındaki vadilerden, oranın ağaçlarından, oyun yerlerinden ve oradaki sevgilinin evinden ve ona olan aşkından bahsetmektedir. Bunu yaparken da lafız ve anlam olarak güzel ibareleri, insanı etkileyen edebî sanatlarla ustaca kullanmaktadır. Örneğin son beyitte Himâ'nın rüzgârını, Hz. Yûsuf'un Züleyha'yla buluşmasındaki gömleğinin uçuşmasına benzetme yoluyla telmih sanatını ustaca kullanarak bir nevi okuyucuyu etkileme çalışmıştır.

İbn Ma'tûk'un, Seyyid Ali Hân'a söylediği bir medih ve kutlama temalı kasidesine yine atılâ temasıyla başladığı bir başka beyitler aşağıdaki gibidir.⁶⁴⁴ (Kâmil)

1	لِلَّهِ مَنَزِلُهَا عَلَى الرُّوحَاءِ	دَرَّتْ عَلَيْهِ مَرَاضِعُ الْأَنْوَاءِ
2	وَسَقَتْ نَرَاهُ عُيُونُ أَزْيَابِ الْهَوَى	دَمَعًا يُورِدُ وَجَنَةً الْبَطْحَاءِ
3	وَأَسْتَخْرَجَتْ أَيْدِي الرَّبِيعِ كُنُوزَهُ	فَحَبَاهُ بِالْبَيْضَاءِ وَالصَّفْرَاءِ
4	أَكْرَمَ بِهِ مِنْ مَنَزِلِ أَكْنَافِهِ	جَمَعَتْ أُسُودَ شَرَى وَعَيْنَ ظَبَاءِ
5	مَعْنَى إِذَا سَفَرْتَ وَجُوهَ حِسَانِهِ	لَيْلًا يَطُولُ تَلَقُّتُ الْحِرْبَاءِ
6	بَحْجٍ يُكَلِّفُكَ السُّجُودَ صَعِيدُهُ	شَوْقًا لِلنِّمِّ مَبَاسِمِ الْخَصْبَاءِ

⁶⁴⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 179.

1. *Allah'a yemin olsun ki sevgilinin evi Revhâ'dadır.*⁶⁴⁵ *Onun evine mevsimlerin sütünü akın akın yağsın!*

2. *Aşk erbablarının gözleri, Baḥhâ'nın*⁶⁴⁶ *yanağına gül rengi veren o evin toprağını gözyaşıyla sulamıştır.*

3. *Baharın elleri onun evinin hazinelerini dışarı çıkarmış, onun evine beyaz ve sarı (güller) vermiştir.*

4. *Etrafı, cesur aslanların ve ceylanların gözlerini kendinde topladığı ev ile ona ikram et!*

5. *O öyle bir köşktür ki gece karanlığında güzellerinin yüz örtüsünü kaldırdığı zaman, ay çiçeği onların yüzüne doğru döner.*

6. *Onun çevresi öyle hoştur ki sen, taşların ağızlarını öpmeye hasret duyarak secde etmekle görevlendirilmiş olursun.*

Şair bu beyitlerde sevgilinin evini, bir bahar mevsiminde yağmurun yağmasıyla o evin sulanmasını, sarı ve beyaz çiçeklerin açmasını, ay çiçeğinin güneşe dönmesinden telmihte bulunarak sevgilinin güzelliğini vurgulamış ve çakıl taşlarının insanları öptüğünü edebî sanatlar yoluyla tasvir etmektedir.

Netice olarak İbn Ma'tûk çoğunlukla atılâl muhtevalı mukaddimelerine sevgilinin yaşadığı köy ile başlamış ve oranın sahip olduğu hemen hemen her detayı ele almıştır. Yine genel olarak devamında sevgilin evini ve sevgilinin fiziki güzelliklerini, o mekanın ana temasıyla uygun şekilde bölgede bulunan hayvan, ağaç ve çiçek türleri ile rüzgâr, gece, gündüz, ay, güneş ve yıldızla benzeterek tasvir etmeye çalışmıştır.

Daha da önemlisi şair atılâldan bahsederken kasidenin ana temasından hiçbir zaman kopmamıştır. Örneğin kasidenin ana teması siyasî medih olduğunda ona uygun olarak sevgilinin terk edip gittiği evi tasvir ederken sevgiliyi oranın ceylanına, askerlerini aslana, ağaçlarını mızrağa, yine sevgilin bakışını keskin kılıca ve mızrağa benzeterek ele almıştır. Eğer kasidenin konusu dini medih ise daha çok o bölgenin kutsallığı üzerine durarak zarif ve narin bir üslupla resmetmeye çalışmıştır. Cahiliye döneminde uygulandığı şekliyle İbn Ma'tûk da sevgilinin terk edip gittiği, yağmurun vurduğu ve

⁶⁴⁵ Bağdâd'ın İsâ nehrinin üzerinde olan önemli köylerinden biridir. Ancak şairin kastettiği Mekke ve Medine arasında bulunan mıntıkanın adı olması yüksek ihtimaldir. Bkz. el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 3/76.

⁶⁴⁶ Baḥhâ' selin geçtiği geniş bir vadi demektir. Fakat şairin kastettiği Mekke'de bir yer ismidir. Bkz. el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 1/442. Şairin kastının Mekke etrafında olan bir yer ismi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu beyitlerin devamında Necd'den bahsetmektedir.

rüzgârın savurduğu eviyle başlamış ve Abbasi döneminde olduğu gibi karışık olarak gazel, tabiat tasviri⁶⁴⁷ gibi konularla devam etmiştir. Tüm bunların yanında Osmanlı dönemi kasideleri mukaddimesinde olduğu gibi maṭla‘, teḥalluṣ ve ḥâtimesiyle birlikte şiirde genel uyumu sağlamıştır. Bu da şairin ne kadar usta ve yetkin bir edip olduğunun göstergesidir.

1.1.1.2.2. Gazel

Gazel, Cahiliye dönemi şairleri tarafından kaside mukaddimelerinde en çok ele alınan muhtevadır. Kaside mukaddimesindeki gazeller sevgilinin uzaklaşmasını, başka bir yere göç etmesini, aradaki uzaklığı, ayrılığı, sevgilinin arkada bıraktıklarını, ayrılığın uzamasını, şiddetli özlemi, şairin acı, telaş ve hasretten dolayı gözyaşı akıtmasını ve eski günlerindeki hoş ve tatlı hatıralarını konu edinmektedir. Ayrıca sevgilinin fiziki güzellikleri daha fazla zikredilerek bu özellikleri ay, yaban ineği, ışık, inci, mızrak, bulut, güneş, ceylan, papatya, şimşek, billur, ayna, misk, içki, karanlık, salkım, kum tepesi ve yaban ineğinin gözüne benzetme yoluyla tasvir edilmiştir. Bunlarla birlikte az da olsa sevgilinin manevi güzellikleri de ele alınmıştır. Sonraki dönem şairleri de gazel konulu mukaddimelerinde hemen hemen aynı usulü devam ettirmişlerdir.⁶⁴⁸

İbn Ma‘tûk’un da atlâl konulu mukaddimelerinde olduğu gibi gazel muhtevalı mukaddimelerinde de Cahiliye dönemi ve sonrasında devam eden klasik metoda uyduğu söylenebilir.

Şairin aşağıda dini medih temalı bir kasidesinden verilen mukaddimesi maṭla‘ hariç 38 beyittir ve tamamında gazel konuları işlenmiştir. Ancak atlâl içerikli mukaddimesinde olduğu gibi gazelden bahsederken de yer yer atlâl ve tabiat tasviri konularına değindiği görülmektedir.⁶⁴⁹ (Basît)

- 29 رَمَاءُ غُنْجٍ لِأَسْبَابِ الرَّدَى وَنَمُوا بِأَسْمِ السِّهَامِ وَنَمُوها بِكُحْلِهِمْ
- 30 صُبْحُ الْوُجُوهِ مَصَابِيحُ تَظْنُهُمْ زُرُّوا الْجُيُوبَ عَلَى أَقْمَارٍ لَيْلِهِمْ
- 31 إِذَا اكْتَسَى اللَّيْلُ مِنْ لَأْلَائِهِمْ ذَهَبًا أَجْرَى السَّرَابِ لَجِينًا فَوْقَ أَرْضِهِمْ

⁶⁴⁷ Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 155.

⁶⁴⁸ ‘Aṭvân, *Mukaddimetu’l-Ḳasidetu’l-‘Arabiyye fi’ş-Şi’ri’l-Câhili*, 128–136.

⁶⁴⁹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 11–12.

- 32 كَأَنَّ أُمَّ نُجُومِ الْأُفُقِ مَا وَلَدَتْ أَنْتَى وَلَا ذَكَرًا إِلَّا بِحَبِيهِمْ
- 33 أَوْ أَنَّ نَسْرَ الدُّجَى بَيَضَاتُهُ سَقَطَتْ لِلْأَرْضِ فَاسْتَحْضَنْتَهَا فِي حُدُورِهِمْ
- 34 لَأَنْتَ كُلِّينِ الْقَنَا قَامَاتُهُمْ وَحَكَّتْ أَجْفَانُ بِيضِهِمْ أَجْفَانُ بِيضِهِمْ
- 35 تَقْسَمُ الْبَاسُ فِيهِمْ وَالْجَمَالُ مَعًا فَشَابَهُ الْقِرْنُ مِنْهُمْ قَرَنَ شَتْسِهِمْ
- 36 تُنَاطُ حُمُرُ الْمَنَآيَا فِي حَمَائِلِهِمْ وَسُودَهَا كَائِنَاتُ فِي جُفُوفِهِمْ
- 37 مُفَلِّجَاتُ ثَنَائِيَاهُمْ حَوَاجِبُهُمْ مَقْرُونَةٌ بِالْمَنَآيَا فِي لِحَاطِهِمْ
- 38 كُلُّ الْمَلَاخَةِ جُزْءٌ مِنْ مَلَاحَتِهِمْ وَأَصْلُ كُلِّ ظَلَامٍ مِنْ فُرُوعِهِمْ
- 39 وَاطْوَلُ لَيْلِي وَوَيْلِي فِي ذَوَائِبِهِمْ وَرَقَّتِي وَنُحُولِي فِي خُصُورِهِمْ
- 40 إِنَّ النُّفُوسَ الَّتِي تَقْضِي هَوَى وَجَوَى فِيهِمْ لَأَوْضَحَ عُذْرًا مِنْ وَجُوهِهِمْ

29. O cilveli (uzvların) işveleri ölüme sebebiyet vermelerinden dolayı ok olarak damgalanmış ve sürmeleriyle de onlar isimlendirilmiştir.

30. O yüzlerin aydınlığı, yakalarına gecelerinin aylarıyla düşme diktiğini zannettiğin kandillerdir.

31. Gece onların parlaklığından bir altın kuşandığı zaman serap onların toprakları üstünde gümüş gibi akar.

32. Sanki ufuğun yıldızlarının annesi, onların canları dışında ne bir kadın ne de bir erkek doğurmuştur.

33. Veya sanki gecenin kartalının yumurtaları yere düşmüş ve ardından onların hareminde yumurtaların üstüne oturmuştur.

34. Onların endamları mızrağın yumuşaklığı gibi yumuşamıştır ve onların beyazının (güzel yüzlerinin) göz kapakları, onların beyazının (ellerinin) mızrağını anımsatmıştır.

35. Cesaret ve güzellik onlara eşit verilmiştir ve onların akranları, yıldızlarının ilk görünen kısmına benzemiştir.

36. Ölümün kızılığı, kılıç askılarına bağlanıyor ve (ölümün) karalığı ise onların göz kapaklarındaki kainattır.

37. Onların ön dişleri ayırık ve kaşları, gözlerinin uç kısmına doğru ölümlerle bitişiktir.

38. (Dünyadaki) güzelliklerin tümü onların güzelliklerinin bir parçası ve karanlığın (siyahlıkların) özü de onların dallarındandır (saçlarındandır).

39. Gecemin uzunluğu ve üzüntüm onların simsiyah perçemlerinde, hastalığım ve zayıflığım onların bellerinde uzatıldıkça uzatıldı.

40. Şüphesiz ki onlara karşı aşkı ve tutkuyu gerektiren nefislerin yüzünde utanç görünür.

Şair üstteki bu beyitlerinde güzellerin işvesini oka, boyunlarının ve yüzlerinin beyazlığını aya ve yıldıza, endamlarını mızrağa, göz kapaklarını kılıcın kanlı ucuna benzeterek sevgilinin daha çok fiziki güzelliklerini tasvir etmektedir. Ayrıca güzellerin parlak yüzlerini kılıcın parlamasına ve gecenin karanlığını onların saçlarına benzeterek hem gecenin uzamasının güzellerin zülüflerinin karalığından kaynaklandığını hem de kendisindeki cılızlık ve zayıflığın o güzellerin ince bellerinden kaynaklandığını ima etmektedir. Verilen bu beyitler mukaddimedeki beyitlerin yalnızca üçte biridir. Aynı şiirin mukaddimesinde sevgilinin manevi güzelliğinin tasvir ettiği de görülmektedir.⁶⁵⁰

Şairin, Peygamber medhine yazdığı bu mukaddimesinde ele aldığı gazelde bir tane sevgiliden değil aksine bir kavme ve bir bölgeye ait güzellerden genel olarak bahsetmektedir. Dikkatle incelediğinde o bölgenin Mekke'nin Safâ bölgesi ve kavmin de Hz. Peygamber'in müntesip olduğu kabile olduğu görülmektedir. Şairin mukaddimedeki gazeli bu şekilde ele almasında, kasidenin ana temasına uyumunu sağlama çabası görülmekle birlikte kulağa hoş gelen lafızlar ve kalbi yumuşatan manalar ile kendine özgü bir tarzda her zamanki gibi edebî sanatları ustaca işlediği görülmektedir.

İbn Ma'tûk, Hz. Ali'ye atfettiği Ehl-i Beyt medhiyesinin mukaddimesindeki gazeli afif gazel ile başlayıp hissi gazelle bitirmektedir. Mukaddimenin beyit sayısı 25'tir. Afif gazel konulu beyitlerden beyitler aşağıdaki gibidir.⁶⁵¹ (Hafif)

2	جَنَّ لَيْلُ النَّوَى عَلَيَّ فَأَمْسَتْ	فِي جُفُونِي مُنِيرَةً	الْإِشْرَاقِ
3	أَحْبَرْتَنَا حَلَاوَةَ الْقُرْبِ مِنْكُمْ	أَنَّ هَذَا الْبِعَادَ مُرٌّ	الْمَدَاقِ
4	ذَكَ طُورَ الْعَزَاءِ نُورُ التَّجَلِّي	مِنْكُمْ لِلْوَدَاعِ	يَوْمَ الْفِرَاقِ

⁶⁵⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 10–11.

⁶⁵¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 16.

5 أَنَسْتُ مُقْلَتَايَ نَارَ التَّنَائِي فَاصْطَلَى الْقَلْبُ جَذْوَةَ الْإِشْتِيَاكِ

6 أَيُّهَا الْمُقْرِى الْقَفَارَ بِضَرْبٍ أَحْسَنَتْهُ صَوَارِمُ الْأَعْنَاقِ

2. *Uzaklığın (ayrılığın) gecesi beni sardı ve benim göz kapaklarımda doğuşun aydınlığı oldu.*

3. *Sizlere yakın olmanın tatlılığı, bizlere bu uzaklığın (ayrılık) acı olduğunu öğretti.*

4. *Sizinle görüşmenin nuru, vedalaşılan ayrılık gününde teselli dağını (yıkıp) dümdüz etti.*

5. *Gözlerim uzaklığın ateşine alışı ve kalbim de özlemin koruyla yandı.*

6. *Ey vurarak çölleri kat eden kişi! Boyunların kılıcı (boyunları kesen kılıç) onu daha iyi yapmıştır.*

İbn Ma'tûk'un bir Şii şair olarak Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyte duyduğu karşılıksız sevgisi sebebiyle mukaddimeye önce afif gazel yani uzaklık, ayrılık, özlem, hasret ve vuslattan bahsetmektedir ki bunlar ana tema olarak her Şii mezhepli bireyin Hz. Ali'ye karşı hissettiklerine benzer konulardır. Şairin şiirine bu şekilde başlaması da mukaddime ile kasidenin ana konusunun bütünlüğü açısından büyük bir önem taşımaktadır. Aynı şekilde mukaddimeyi hissi gazel ile tamamlamaktadır.⁶⁵² (Hafîf)

14 ثَعُرَ حُسْنٍ حَمَّتْهُ سُمُرٌ قُدُودٍ وَطَبَى أَجْفُنٍ وَنَبَلٌ حِدَاقِ

15 وَجَلَلْتُ لَكَ الشَّمْسُ ظِلَامًا حَامِلَاتِ النُّجُومِ فَوْقَ التَّرَافِي

16 وَرَأَيْتَ الْبُدُورَ تَشْرِقُ فِي الْأَزْ ضِ بِحَالَاتِ عَسَجِدِ الْأَطْوَاقِ

17 فَتَلَطَّفَ وَحَيَّ عَيَّ حُدُورًا هِيَ حَقًّا مَصَارِغُ الْعُشَاقِ

18 وَعُصُونًا خُضِرَ الْمَلَأِيسِ سُودَ الشَّدِّ عَرِ حُمُرِ الْخُلَيِّ وَالْأُورَاقِ

19 وَاتَّقِ الضَّرْبَ مِنْ جُفُونِ مِرَاضٍ وَاحْدَرِ الطَّعْنَ مِنْ قُدُودِ رِشَاقِ

14. *Endamların esmerliği, göz kapaklarının ceylanları ve kirpilerin kılıcı, güzelliğin vadisini korumuştur.*

⁶⁵² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 17.

15. Güneşler senin için köprücük kemiklerinin üzerindeki yıldızlar taşıyan karanlığı aydınlatmıştır.

16. Sen yeryüzünde gerdanlıkların altın haleleriyle birlikte ayların doğduğunu gördün.

17. Lütfet ve haremlere benden selam götür! O (haremler) gerçek manada aşıkların dövüş yeridir.

18. (Oranın güzellerinin) elbiselerin yeşilliği, saçlarının siyahlığı ve takılarının kırmızılığıyla yapraklı dallar (gibidir).

19. Sarhoş göz kapaklarının vurmasından kendini koru ve güzel endamlardan gelen yaralamalardan sakın.

Şair hissi gazel temalı mukaddimesinde sevgilinin endamını mızrağa, gözlerini ceylanın gözüne, kirpiklerini kılıca, yüzünün beyazlık ve parlaklığını güneş ve aya, siyah saçı, yeşil elbisesi ve altından kırmızı takılarını yapraklı ve kırmızı çiçekli bir dala benzettiği görülmektedir. Bu da bir anlamda şairin, Hz. Ali'nin şehit edilmesine ve sonra cennette gidişine ya da Hz. Ali'nin çizilmiş portrelerinde görünen yeşil sarığa ustaca bir benzetmeyle atıfta bulunması olarak düşünülebilir. Şairin sevgili tasvirinde hem kaside içindeki hem de kasideden bağımsız olarak insanların zihnindeki Hz. Ali biçimiyle uyumlu bir içerikle edebî sanatları kullandığı görülmektedir.

Siyasî medih kasidelerinden gazel konulu mukaddimelerine örnek olacak beyitler aşağıda verilmektedir. Şairin hissi gazelden oluşan bu mukaddimesi maṭla' beyti ile birlikte toplam 30 beyittir.⁶⁵³ (Kâmil)

2	وَجَلَّتْ لَنَا مِنْ تَحْتِ مِسْكَةٍ خَالِهَا	كَافُورٍ فَجْرٍ شَقٍّ لَيْلِ الْعَنْبَرِ
3	وَعَدَتْ تَذُبُّ عَنْ الرُّضَابِ لِحَاظُهَا	فَحَمَّتْ عَلَيْنَا الْخُورُ وَرَدَ الْكُورِ
4	وَدَنْتُ إِلَى فَمِهَا أَرْاقُمُ فَرْعِهَا	فَتَكَفَّلْتُ بِحِفَاطٍ كَنْزِ الْجَوْهَرِ
5	يَا حَامِلَ السَّيْفِ الصَّحِيحِ إِذَا رَنْتَ	إِيَّاكَ ضَرْبَةَ جَفْنِهَا الْمُتَكَبِّرِ
6	وَتَوَقَّ يَا رَبَّ الْقَنَاءِ الطَّعْنِ إِنَّ	حَمَلْتُ عَلَيْكَ مِنَ الْقَوَامِ بِأَسْمَرِ

⁶⁵³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 26–27.

- 7 بَرَزْتُ فَسَيَّمْنَا الْبَرْقَ لَاحَ مُلْتَمَّاءَ وَالْبَدْرَ بَيْنَ تَقَرُّطِي وَخَمْرِ
- 8 وَسَعَتْ فَمَرَّ بِنَا الْعَزَالُ مُطَوَّقًا وَالْعَصْنُ بَيْنَ مُوشِحٍ وَمُؤَزَّرِ
- 9 يَايِ مَرَاشِفَهَا الَّتِي قَدْ لُيِّمَتْ فَوْقَ الْأَقَاحِي بِالشَّقِيقِ الْأَحْمَرِ
- 10 وَمُهْجَتِي الرُّوضُ الْمُقِيمُ بِمَقْلَةٍ ذَهَبَ النُّعَاسُ بِهَا ذَهَابَ تَحْيِرِي
- 11 تَاللهِ مَا ذُكِرَ الْعَقِيقُ وَأَهْلُهُ إِلَّا وَأَجْرَاهُ الْعَرَامُ بِمَحْجَرِي
- 12 لَوْلَاهُ مَا ذَابَتْ فَرَائِدُ عِبْرَتِي بَعْدَ الْجُمُودِ بِحَرِّ نَارٍ تَذَكُّرِي
- 13 كَمْ قَدْ صَحِبْتُ بِهِ مِنْ أَبْنَاءِ الطَّبَا سِرًّا وَمِنْ أَسَدِ الشَّرَى مِنْ مَعْشَرِ
- 14 وَضَلَلْتُ مِنْ عَسَقِ الشُّعُورِ بَعِيْهٍ وَهْدَيْتُ مِنْ تِلْكَ الْوُجُوهِ بَنِيَّ
- 15 يَا لِلْعَشِيرَةِ مَنْ لِمُهْجَةٍ ضَيِّعَ كَمَنْتُ مَمْنِيْنُهُ بِمَقْلَةٍ جُوْدَرِ
- 16 رُوحِي الْفِدَاءُ لِطَبِيْعَةِ الْحَدْرِ الَّتِي بُنِيَ الْكَنَاسُ لَهَا بِغَابِ الْقُسُورِ
- 17 لَمْ أَنْسَ زَوْرَهَا وَوَجَنَاتُ الدُّجَى تَنْبَاغُ ذِفْرَاهَا بِمِسْكِ أَذْفَرِ
- 18 أُمْتُ وَقَدْ هَزَّ السِّمَّاكُ فَنَاتَهُ وَسَطًا الضِّيَاءُ عَلَى الظَّلَامِ بِخَنْجَرِ
- 19 وَالْقَوْسُ مُعَرِّضٌ أَرَاشَتْ سَهْمُهُ بِقَوَادِمِ النَّسْرِينِ أَيْدِي الْمُشْتَرِي
- 20 وَعَدَتْ تُشَيِّفُ مِسْمَعِيَّ بِلَوْلُؤِ لَوْلَاهُ نَاطِمُ عِبْرَتِي لَمْ يَنْتُرِ

2. Beninin (peçesinin) tutamının altından, amber gecesini (simsiyah saçını) yarıp çıkan şafağın kafurunu (yüzünü) bize gösterdi.

3. Onun gözü, yağmur çiselemesini savuşturur oldu. Ardından huriler, bize kevser suyunu yasakladı.

4. Saçının yılanları (zülfü), onun (güzelin) ağzına doğru yakınlaştı ve onlar çok değerli hazinenin (ağzının) korumasını üstlendi.

5. Ey sağlam kılıcın taşıyıcısı! (Sevgili) baktığı zaman, sağlam olmayan göz kapağının (kılıcının) vurmasından sakın.

6. Ey mızrağın efendisi, eğer (sevgili) sana gelirse, onun uzun ve güzel endamına mızrakla vurmaktan sakın!

7. *O görününce ardından hemen yaşmaklı olarak parlayan şimşegin ve kürtek ile peçe arasında olan ayın yolunu gözledik.*
8. *O koştu, sonra ceylan çembere alınmış olarak ve dal da kuşaklı ile donlu arasından (geçerek) bize uğradı.*
9. *Babamın, papatyaların üzerine kırmızı çiçekle örtülmüş su içme kaplarıyla...*
10. *Sevincimde, göz bebeğinde mukim bahçe vardır. Şaşkınlığının gidişi gibi uyuklamak da onu götürdü.*
11. *Allah'a yemin olsun! 'Akîk ve onun halkı zikredilmedi, ancak aşk onu göz çukuruna (vadisine) götürdü.*
12. *O olmasaydı gözyaşımın mücevherleri (onu) hatırlamamın ateşinin sıcaklığıyla katılaştıktan sonra erimezdi.*
13. *Ona sürüler halindeki ceylan yavrularıyla, cesur aslanlarla, kalabalık topluluklarla ne kadar da çok eşlik ettim.*
14. *Duyguların alacakaranlığından karanlıkta kayboldum ve sonra aydınlığın olduğu yönlere hidayet edildim.*
15. *Ey aşiretim, geniş ağızlı aslana yem olana yardım edin! Onun ölümü, güzel buzağının gözbebeği gibi pusudadır.*
16. *Ruhum, aslanın ormanda kendisine yuvalar inşa edilen haremin ceylanına feda olsun.*
17. *Onun ziyaretini unutmadım ve karanlığın yanakları onun kötü kokusunu, güzel kokuyla satıyor (yayıyor).*
18. *O oraya yöneldi ve uzun olan, mızrağını salladı. Sonra ışık, bir hançerle karanlığa saldırdı.*
19. *Ve okuna tüy takılmış yay çekilmiştir. Nesrin çiçeğinin yapraklarında müşterinin eli vardır.*
20. *Ve kulaklarıma inci küpeler takar oldu. O olmasaydı, gözyaşımı dizen dağılmazdı.*

İbn Ma'tûk siyasî medih temalı mukaddimesinden örnek olarak verilen bu beyitlerinde sevgiliyi tasmaşı olan ceylana, yaban ineğine ve yeşillikle örtünmüş dala, yüzünün beyaz ve parlaklığını gün ışığına, şafağa, yıldıza ve aya, yüzündeki beni miske, dudaklarını sedefe, dişlerini inciye, tükürüğünü Kevser çeşmesinin suyuna, zülfünü güzel çizgili yılan, bakışını kılıcın kesmesine, endamını mızrağa ve saçının siyahlığını zifirin

karanlığa benzetmekte ve kulağındaki incili küpesini, yanağının kırmızılığını ve dudağını zikrederek sevgilinin tüm dış güzelliklerini tasvir etmektedir.

Netice olarak şair siyasî medih temalı kasidelerinin mukaddimelerinin içeriği Cahiliye dönemi mukaddime anlayışına uygun biçimde ele alınmıştır. İbn Ma'tûk'un bu uzun kaside ve mukaddimelerde tekrara düşeceği düşünülebilir. Ancak genel olarak mukaddimleri, kasideleri ve beyitleri incelendiğinde mefhum olarak aynı şeylere rastlansa da şairin farklı lafız ve terkipler kullanarak tekrara düşmekten kendini kurtardığı görülmektedir. Nitekim verilen beyitler incelendiği zaman yukarıdaki beyitlerde sevgiliyi iki yerde ceylana benzetmekte ancak her ikisinde de farklı ifadeler kullandığı görülmektedir. 7. beyitte عَزَال, 12. beyitte الطِّبَا ve 15. beyitte de طَبِيبَةٍ kelimelerini kullanmaktadır. Bu gibi örnekleri tek beyitte bile görmek mümkündür. Örneğin; beşinci beytin ilk şatırında mızrak olarak الْمَنَاءَ kelimesini ikinci şatırında ise أَسْمَر kelimesini kullanmaktadır. Nitekim şair zaman zaman aynı kelimeleri kullansa da bunları farklı terkiplerle ifade etmeye özen göstermiştir.

Dolayısıyla İbn Ma'tûk, kasidelerinin gazel temalı mukaddimelerinde klasik kaside yapısına uyarken modern kaside yapısını yani Cahiliye ve İslam'dan sonraki dönemlerini de göz ardı etmemiştir. Mersiye temalı kasideleri hariç diğer kasidelerinin mukaddimelerine atıl, gazel ve hamriyyât temalarıyla başladığı görülmektedir. Fakat bu mukaddimelerin çoğu gazel muhtevalıdır. Gazel temasının ekseriyeti de hissî gazeldir. Şairin mukaddimeyi bazen yalnızca afif gazel ile bitirdiği de olmuştur. Ayrıca bazen afif gazel ile başlayıp hissî gazel ile tamamlamış, bazen de hissî gazel ile başlayıp afif gazel ile bitirmiştir. İbn Ma'tûk şiirlerini, her anlamda tekrardan uzak bir şekilde ve edebî sanatların sıklıkla kullanarak kulağa hoş gelen bir ahenkte, kendine özgü bir tarzla ele almıştır.

1.1.1.2.3. Hamriyyât

Arap edebiyatında en önemli şiir temalarından biri olan hamriyyât, ilk dönem şiirlerine olduğu gibi sonraki dönem şiirlerine de konu olmaya devam etmiştir. Bazı şairler dert ve kederlerinden uzaklaşmak için içkiyi tavsiye etmiş, el değmemiş geline benzetmiş ve en iyi dost olarak görmüşken dini hassasiyeti yüksek olan bazı şairler de içkiye karşı savaş açarak zararlı olduğunu söylemiştir. Ayrıca bazı şairler de haram

olduğunu bildiği halde dertlere katlanmanın zorluğundan şarap içmek zorunda kaldıklarını bildirmişlerdir.⁶⁵⁴ İbn Ma'tûk da birkaç siyasî medih temalı kasidesinin mukaddimesinde şaraptan bahsetmektedir.⁶⁵⁵ (Hafif)

- 6 نَارُ رَاحٍ دَكِيَّةٌ قَدْ أَصَارَتْ كُرَّةَ الزَّفِيرِ حَرَّ السَّعِيرِ
7 خَفِيتَ مِنْ لَطَافَةِ الْجُرْمِ حَتَّى لَا تَرَى فِي وَغَائِهَا غَيْرَ نُورِ
8 بَاتَيْنَ الْمَاءَ لَوْهَا فَأَلَاؤَانِي كَالْمُسَاوِي هَذَا عَلَى الْمَشْهُورِ
9 تَمَلُّ الْمُحْتَسِي ضِيَاءَ إِلَى أَنْ تَنْظُرَ الْعَيْنُ سِرَّهُ بِالضَّمِيرِ
10 لَوْ حَسَاهَا بَنُو زُغَاوَةَ يَوْمًا مِنْ سَنَاهَا لِلْقُبَا بِالْبُدُورِ
11 ذَاتُ نُورٍ إِذَا جَلَّتْهَا سُحَيْرًا فِي زُجَاجِ الْكُؤُوسِ كَفَّ الْمُدِيرِ
12 خِلَّتُهُ بِالْقَضِيخِ مَرَّ جَمِيعًا ثُمَّ بِالنَّارِ حَاضَ بَعْدَ الْمُرُورِ

6. Şarabın ateşi zemherinin küresini cehennemın ateşine çeviren sıcak bir alevdir.

7. Şarap vücudunun güzelliğinden kaybolup gitmiştir, hatta kabında nurdan başka bir şey görmez.

8. Su şarabın rengine benzemedi, çünkü (su) kapları şöhrette şarapla denk gibidir.

9. Şarap, gözüün onun derunundaki sırrını görene kadar içeni nur ile doldurur.

10. Eğer bir gün Zuğâveoğulları onun parlamasından içerse, onlar aylar diye isimlendirilirler.

11. Şarap verinin eli, camdan şişelerde seher vakti nur dolu şarabı parlatırsa,

12. Sen onu rezilliğe uğramış ve sonra bu uğramanın akabinde de ateşe dalmış zannedersin.

Şairin içkiyle başladığı bir diğer siyasî medih kasidesi Seyyid Mensûr Hân'a atfettiği şiiRIDIR. Bu şiirinin mukaddimesi ma'tla' beyti hariç toplam 28 beyittir.⁶⁵⁶ (Kâmil)

- 1 رُوحٌ إِذَا فِي فِيكَ غَابَتْ شَمْسُهَا بَرَعَتْ مِنْ الْخَدَّيْنِ وَالْعَيْنَيْنِ

⁶⁵⁴ Ergin, "Osmanlı Dönemi Şii Araprinde Peygamber Medhiyeleri," 50–52.

⁶⁵⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 19–21.

⁶⁵⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 33–34.

2	قَبَسَ يُعَالِطُنَا الدُّجَى رَأَدَ الضُّحَى فِيهَا وَيَصْدِقُ كَاذِبُ الْفَجْرِينِ
3	مَا زَفَّهَا السَّاقِي بِطَائِرِ فَضَّةٍ إِلَّا وَحَلَّقَ وَاقِعَ النَّسْرَيْنِ
4	حَاكَتْ رُجَاةُ كَأْسِهَا الْفَنْدِيلَ إِذْ مَشَكَاتُهَا اتَّقَدَّتْ بِلَا زَيْتُونِ
5	تَبْدُو فَيَبْدُو الْأُفُقُ حَدَّ عَشِيقَةٍ وَاللَّيْلُ لِمَّةَ عَاشِقٍ مَفْتُونِ
6	مَبْنِيَّةٌ بِفَمِ التَّرْيِفِ مَذَافُهَا كَرَضَابٍ لَيْلَى فِي فَمِ الْمَجْنُونِ
7	بِكُرٍّ إِذَا مَا الْمَاءُ أَذْهَبَ بَرْدَهَا صَاعَ الْحُبَابِ هَا سَوَارَ الْجَيْنِ
8	لَوْ كَانَ فِي حَوْضِ الْعَمَامِ مَحْلُهَا جَرَى الْعَقِيقِ مِنَ السَّحَابِ الْجَوْنِ
9	أَوْ لَوْ أُرِنْتُ فَوْقَ يَذْبُلٍ جُرْعَةً مِنْهَا لِأَصْبَحَ مَعْدِنَ الرَّاهُونِ

1. (Şarap) öyle bir candır ki güneşi senin ağzında batıyorsa, gözlerinden ve yanaklarından doğar.
2. (Şarap) öyle bir közdür ki karanlık, sabahın güzeliyle olan bizleri yanıltır ve yalancı fecir bize doğru söyler.
3. O şarap vereni yüksek kayalarda uçurtmadı, ancak şarap veren (sevinçten) iki kartalın düştüğü gibi havada takla attı.
4. (Şarabın) camının şişesi kandile benzedi, zira kandili yağı olmadan yandı.
5. O ortaya çıkınca, ufuk sevgilinin yanağında, gece ise meftun olan aşığın saçında görünür.
6. Onun (şarabın) tadı dertli insanın ağzında Mecnû'nun ağzında Leyla'nın ağzının suyu gibidir.
7. O el dokunulmamıştır, soğukluğunu suyun gidermediği zaman parlaklığı ona gömüştün bileziğini yaptı.
8. Eğer onun (şarabın) yeri bulutlar havuzunda olsaydı küçük körfezli buluttan akık yağardı.
9. Eğer ondan bir yudum kurmuşun çiçeğin üzerine dökülseydi, Rahun (Hindistan'da bir kasabanın adı) madeni olurdu.

1.1.1.3. Teħalluş

Teħalluş kelimesi تَحَلُّصٌ fiilinin mastarı olup bir şeyden ayrılmak, kurtulmak veya başka bir şeye geçiş yapmak anlamlarına gelmektedir.⁶⁵⁷ Bir şiir terimi olarak şairin kasidede bir konudan başka bir konuya geçiş yapması anlamındadır.⁶⁵⁸ Daha ayrıntılı bir tarife göre teħalluş, şairin kasidesine başlamış olduğu gazel, fahr, tasvir vb. konulu mukaddime kısmından, okuyucuya hoş gelen lafız ve manalar kullanarak asıl konuya geçişi fark edilmeyecek şekilde ustaca yapması demektir.⁶⁵⁹ Teħalluş şiirde olduğu gibi nesirde de olabilmektedir. Ayrıca teħalluş şiirde sadece mukaddime kısmından asıl konuya geçiş için değil kasidenin farklı bölümlerinde konudan konuya geçiş için de kullanılabilmektedir.⁶⁶⁰

İbn Ma'tûk'un şiirleri incelendiğinde genel olarak teħalluş sanatına özen gösterdiği görülecektir. İbn Ma'tûk gerek atılâl, gerek gazel ve gerekse de hamriyyât konulu olsun, mukaddimeden asıl konu olan örneğin medihe geçerken memduhun ismi, lakabı veya öne çıkan sıfatlarından bazılarını zikretmek suretiyle geçiş yapmaktadır. Teħalluş beyitlerinde memduhun ismini veya ona ait özelliğini zikretmesi, şaire özgü bir özellik olması açısından önemlidir. Bu geçiş sanatını yaparken de kelime dağarcığını, belagat ilmini ve şairlik melekelerini devreye sokarak muhatabın farkına varmadan güzel lafızlar ve etkileyici anlamlar kullanmaktadır.

İbn Ma'tûk'un Peygamber medhiyesinin mukaddime bölümündeki gazelden teħalluş sanatı için önemli bir örnek aşağıda verilmektedir. Zira şairin bu beyitlerde memduhun ismini zikrederek aynı zamanda hem mukaddimeden kopmamış hem de muhataba fark ettirmeden asıl konuya ustaca geçiş yapmış olduğu görülmektedir.⁶⁶¹ (Tavîl)

لَمْ أَلَقْ قَبْلَ الْعِشْقِ نَارًا أَحْرَقَتْ بَشَرًا وَحُبُّ الْمُصْطَفَى بِجَنَانِهِ
خَيْرَ النَّبِيِّنَ الَّذِي نَطَقْتُ بِهِ تَوْرَةً وَالْإِنْجِيلُ قَبْلَ أَوَانِهِ

⁶⁵⁷ Mes'ûd, *er-Râid*, 376; Ma'tûb, *Mu'cemu Muştalahâtî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, 143.

⁶⁵⁸ el-Kayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin 'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 1/237; Mes'ûd, *er-Râid*, 376.

⁶⁵⁹ Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 141.

⁶⁶⁰ Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 168.

⁶⁶¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 8.

Hz. Peygamber'in sevgisi onların ruhundayken, aşktan önce insanları yakan bir ateş görmedim.

(Hz. Muhammet fazilet olarak) nebilerin en hayırlısıdır. Kendisi gelmeden önce Tevrat ve İncil onun hakkında konuşmuştur.

Aşağıdaki beyitler ise şairin Hz. Ali medhiyesinden tehalluş sanatı için alınan bir diğer örnektir. Buradaki ilk beyitte tehalluş sanatı vardır. Şair gazel muhtevalı mukaddimeden geçiş yaparken birinci beytin birinci şatırında güzellikten bahsederek hemen aynı beytin ikinci şatırında *vasînin kıymeti* anlamındaki *قَدْرُ الْوَصِيِّ* ifadesiyle Hz.

Ali'ye işaret etmiş bulunmaktadır. Kullandığı hoş gelen lafız ve güzel anlamlar sayesinde devamındaki ikinci ve üçüncü beyitlerde asıl konuya çoktan geçmiş bulunmaktadır.⁶⁶²

(Hafif)

فَاقَتِ	الدَّهْرَ	زِينَةً	مِثْلَ	مَا	قَدْ	فَارَ	قَدْرُ	الْوَصِيِّ	بِالْأَفَاقِ
سَيِّدُ	الأَوْصِيَاءِ	مَوْلَى	الْبَرَايَا	عُرْوَةُ	الدِّينِ	صَفْوَةُ	الْخَلَائِقِ	مُهَبِّطُ	الْوَحْيِ
مَعْدِنُ	الْعِلْمِ	وَالْإِفْ	ضَالٍ	لَا	بَلْ	مُقَدَّرُ	الْأَزْوَاقِ		

(O) vasinin kadir ve kıymetinin ufukları elde ettiği gibi (sevgili de) bir güzellik olarak zamanı aşmıştır.

Vasilerin efendisi, insanların dostu, dinin bağı ve yaratanın seçilmiştir.

Vahyin iniş yeri, ilmin ve faziletlerin madeni, hatta ve hatta rızıkları takdir edendir.

Verilen örneklerin her ikisi de dini medih muhtevalı kasidelerindeki tehalluş sanatıyla ilgiliydi. Aşağıdaki beyitler ise şairin siyasî medih temalı kasidelerindeki tehalluş sanatının kullanımına dair örneklerdir. Şair burada hamriyyât konulu mukaddimesinden asıl konu olan Muşa‘şa‘ padişahı Mensûr Hân'ın medhine geçmektedir. Birinci ve ikinci beyitlerde içkinin sarhoş edici özelliğini sarhoş insanın durumu üzerinden tasvir etmekte ve ardından üçüncü beytin birinci şatırında sarhoş gözü ve ikinci şatırında ise Mensûr Hân'ı zikrederek sonrasında onun cesaret, yiğitlik, kahramanlık ve savaşçılığını öveceği asıl konuya geçiş yapmaktadır. Bu ikisi arasında

⁶⁶² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 17.

öyle sanatsal bir geçiş yapmaktadır ki şair hem sarhoş gözden hem de Mensûr Hân'dan ve savaştan bahsederek neredeyse tüm kasidenin özeti mahiyetinde bir geçiş güzelliği sergilemiştir.⁶⁶³ (Hafif)

- 32 كَلَّمَا هَبَّ بِالْمُدَامِ نَشَاطًا كَسَلَ النَّوْمُ جَفَنَهُ بِالْفُتُورِ
33 فَرَعُهُ وَالْوَشَاحُ سَارَا فَهَذَا كَ اغْتَدَى مُتَهِمًا وَدَا بِالْعُورِ
34 كَمْ غَزَا الصَّبْرَ بِاللِّحَاطِ كَمَا قَدْ غَزَتِ الشُّوسُ أَنْصُلُ الْمَنْصُورِ
35 يَوْمَ غَارَتْ جِيَادُهُ آلَ فَضْلٍ بِلِهَامٍ عَلَى الْكُمَاةِ قَدِيرِ
36 كَلَّمَا سَارَ بِالْظُّيِّ وَالْعَوَالِي بَعَثَ الدُّعْرُ قَبْلَهُ بِالصُّدُورِ

32. Ne zaman şarapla bir canlılığı harekete geçirirse, uyku onun göz kapaklarını sakinlikle tembelleştirir.

33. Onun zülfü ve boyun atkısı yürür ve biri Tihâma'ye⁶⁶⁴ diğeri de Guveyr'e (Gevr'e)⁶⁶⁵ gider.

34. Mensûr Hân'ın kılıcının cesurlarla savaştığı gibi o da (sarhoş) gözleriyle defalarca sabırla savaştı.

35. Onun (Mensûr Hân'ın) büyük zırhlı ve güçlü askerleri Âl-i Fazl ile savaştığı gün

36. (O ordular) mızrak ve kılıçlarla yola koyulunca, savaştan önce (düşmanların) kalplerine korku düşmeye başlar.

Bir diğer örneğe yine şairin siyasî medih muhtevalı kasidesinden alınan bir tehalluş bölümüdür.⁶⁶⁶ (Kâmil)

- لِلَّهِ دَرُّ جَمَاهَا مِنْ زَائِرٍ رَسَمَ الْخَيَالُ مِثَالَهَا بِتَصَوُّرِي
مَ أَلَقَى أَطْيَبَ بَهْجَةٍ مِنْ نَشْرِهَا إِلَّا الْبِشَارَةَ فِي إِيَابِ الْخَيْدِرِي
إِنْهُنَّ أَهْمَامُ أَخُو الْعَمَامِ أَبُو النَّدَى بَرَكَاتُ شَمْسٍ تَهَارِنَا الْمَوْلَى السَّرِي

⁶⁶³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 21.

⁶⁶⁴ Tihâma Arap yarım adasında deniz kıyısında önemli bir bölgenin adıdır. bkz. el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 2/63.

⁶⁶⁵ Guveyr ya da Gevr, Tihâma'ya yakın bir yerin adıdır. Hatta Gevr-u Tihâma da denilmiştir. Dolayısıyla Gevr de Arap yarımadasında bir bölgenin adıdır. bkz. el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4/216.

⁶⁶⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 28.

Allah'a yemin olsun ki onun güzelliği (onu) ziyaret edenden dolaydır. Hayal, aynısını benim tasavvurumda resmetmiştir.

Onun kokusundan daha güzel bir sevinçle karşılaşmamıştım, ta ki Hadarî'nin (Seyyid Ali Hân'ın) döndüğü müjdesini (alana) kadar...

O yiğidin evladı, bulutların kardeşi, cömertliğin babası, gündüzümüzün güneşinin bereketi ve asil efendidir.

Şair daha önce memduhun adını zikretmek suretiyle uyguladığı tehalluş sanatını bu sefer memduhun lakaplarından birini zikrederek yapmaktadır. Bunu yaparken de mukaddimenin konusu olan gazelden kesin bir çizgiyle kopmak yerine daha yumuşak bir geçiş yaparak ikinci beytin birinci şatırında hissi gazelden bahsederken ikinci şatırında ise Seyyid Ali Hân'dan bahsetmiştir. Ondan sonraki beyitlerin tamamında ise memduhu övmektedir.

Aşağıdaki tehalluş örneği beyti de Seyyid Ali Hân'a atfettiği siyasî medih kasidesinin mukaddimesinden asıl konuya geçiş yaptığı beyittir. Burada doğrudan memduhun adını zikretmektedir.⁶⁶⁷ (Tavîl)

أَكَاثَتْ جُفُونِي كُلَّمَا اغْتَرَضَ النَّوَى بَنَانٌ عَلَيَّ وَالنَّوَى كَفَّ سَائِلُ

Uzaklık Ali'nin parmak ucunu (cömertliği) her engellediğinde benim göz kapaklarım ve uzaklık bir dilencinin eli midir?

Şair üsteki bu beyitte istifham-i inkârî sanatını kullanarak gazel konulu mukaddimeden asıl konu olan medhe geçiş yapmaktadır. Bunu da memduhun adını zikrederek uygulamaktadır.

Hüseyin Paşa'ya yazdığı siyasî medih kasidesinden tehalluş beyti aşağıdaki gibidir.⁶⁶⁸ (Tavîl)

هَآ لَفَتَاتٌ مُهْلِكَاتٌ كَأَنَّهَا لِسْرَحِ الرَّدَى رَوْضَ الْقُلُوبِ تَرُودُ
كَأَنَّ عَلَى أَعْنَاقِهَا وَنُحُورِهَا تَنْظَمُ مِنْ مَدْحِ الْحُسَيْنِ عُفُودُ

⁶⁶⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 55.

⁶⁶⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 198.

قَرِيبٌ إِلَى الْمَعْرُوفِ تَدْعُوهُ شَيْمَةٌ بِهَا عُرِفَتْ أَبَاؤُهُ وَجُدُوهُ

Onların öldürücü bakışları vardır. Sanki o bakışlar, ölüm ağacı için kalplerin bahçelerini arıyor.

Sanki onların boyunlarında ve göğüslerinde Hüseyin'in (Hüseyin Paşa'nın) medhinden gerdanlıkla dizilmiştir.

O (Hüseyin Paşa) iyi işlere yakındır, tabiatı onu iyi işlere yönlendirir ve ecdadı o bunlarla tanınmıştır.

İkinci beyitte *onların boyunları ve göğüsleri* anlamındaki *أَعْنَاقُهَا وَخُورُهَا* ifadesi ile mukaddimedeki gazelden kopmamıştır. Ancak bunun yanında aynı beytin devamındaki *Hüseyin'in medhi* anlamına gelen *مَدَحِ الْحُسَيْنِ* tabiriyle asıl konu olan methe başladığını fark ettirmeden geçiş yapmaktadır. Üçüncü beyitte ise asıl konuya tamamen geçmiş yapmış bulunmaktadır.

Sonuç olarak üstteki örnek beyitlerde ve onların açıklamasında görüldüğü gibi İbn Ma'tûk'un tehalluş anlayışı kendine has denilebilecek bir üsluptadır. Memduhunun ismi, ona işaret eden herhangi bir lakap, sıfat veya oğlunun adını zikretmek suretiyle edebî sanatlardan da yararlanarak hem lafız hem de mana olarak muhatabı etkileyebilecek bir yöntem uygulamaktadır. Bu beyitlerde kullandığı edebî sanatlara bölümün devamında ayrıyeten detaylıca değinilecektir.

1.1.1.4. Hâtime

Hâtime kelime olarak bir şeyin sonu, akıbeti⁶⁶⁹ ve sonucu⁶⁷⁰ anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda makta'⁶⁷¹ diye de adlandırılmaktadır. Bu anlamlarından yola çıkarak şiirde hâtime için, kasidenin son beyitleri ve sonucu olduğu söylenebilir.

Kaside hâtimesinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili birçok görüş ortaya konulmuştur. Bunlardan İbn Raşîk kaside yapısında hâtimenin çok derece önemli olduğunu vurgulayarak, kasidenin sağlam ve kaliteli olabilmesinden açısından matla' beytinin anahtar ve hâtimenin de kilit olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷²

⁶⁶⁹ Mes'ûd, *er-Râid*, 603.

⁶⁷⁰ Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 144.

⁶⁷¹ Bekkâr, *Binâu'l-Kasîde fî'n-Nakdi'l-'Arabîyyi'l-Kadîm fî Dav'i'n-Nakdi'l-Hadîs*, 229.

⁶⁷² el-Kayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin 'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 1/238.

Edebiyat eleştirmenleri hâtimeye kasidenin maṭla‘ kısmına önem verdikleri kadar itina göstermemiş olsalar da hâtimeyi önemseyenlerin sayısı maṭla‘ bölümünü önemseyenlerden hiç de az değildir.⁶⁷³ Dolayısıyla hâtime kasidenin son bölümü olduğu için muhatapta iyi izlenim bırakması, lafzının kulağa ve manasın zihne hoş gelmesi, şekil, muhteva ve üslup olarak kasidenin geride kalan bölümlüleriyle uyuması gerekmektedir.⁶⁷⁴

İbn Ma‘tûk’un hâtimeleri incelenecek olursa genel olarak siyasî medih temalı kasidelerini tebrik, kutlama, özür, iyi dilek, temenni ve dua ile dini medih muhtevalı kasidelerini bağışlanma dileme, şefaathat ve dua ile mersiye konulu kasidelerini ise mersiye söylediği kişiden medet umma ile iyi dilek ve temenni vb. konularıyla tamamlamaktadır. Ayrıca şair yukarıda zikredilen temaları hâtimelerinde işlerken maṭla‘, mukaddime ve teḥalluṣta olduğu gibi bunların da kasidenin yapısına ve ana konusunu uyumuna büyük önem vermiştir. Bunu yaparken de dinleyicinin duygularını etkileyen lafız, mana ve terkipler kullanmıştır. Nitekim aşağıda Peygamber medhiyesi konulu kasidesinden alınan bir hâtimesinde bunları görmek mümkündür.⁶⁷⁵ (Basîṭ)

- 97 هُمْ وَإِيَّاهُ سَادَاتِي وَمُسْتَنْدِي الْ أَقْوَى وَكَعْبَةُ إِسْلَامِي وَمُسْتَلَمِي
98 شُكْرًا لِإِلَاءِ رَبِّي حَيْثُ أَهْمَنِي وَلَا هُمْ وَسَقَانِي كَأَسْ خَبِيرِي
99 لَقَدْ تَشَرَّفْتُ فِيهِمْ مُخْتَدًا وَكَمَى فَحْرًا بِأَيِّ فَرْعًا مِنْ أَصُولِهِمْ
100 أَصْبَحْتُ أُعْزَى إِلَيْهِمْ بِالنَّجَارِ عَلَى أَنَّ اغْتِقَادِي أَيْ مِنْ عَبِيدِهِمْ
101 يَا سَيِّدِي يَا رَسُولَ اللَّهِ خُذْ بِيَدِي فَقَدْ تَحَمَّلْتُ عِثْمًا فِيهِ لَمْ أَقْمِ
102 أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ بِمَا قَدْ جَنَيْتُ عَلَى وَيَا حَجَلِي مِنْهُ وَيَا نَدَمِي
103 إِنْ لَمْ تَكُنْ لِي شَفِيعًا فِي الْمَعَادِ فَمَنْ يُجِيرُنِي مِنْ عَذَابِ اللَّهِ وَالنَّعَمِ
104 مَوْلَايَ دَعْوَةُ مُخْتَاجٍ لِنُصْرَتِكُمْ بِمَا يَسْأَلُ وَمَا يُفْضِي إِلَى التَّهَمِ
105 تَبَلَّى عِظَامِي وَفِيهَا مِنْ مَوَدَّتِكُمْ هَوَى مُقِيمٍ وَشَوْقٌ غَيْرُ مُنْصَرِمِ
106 مَا مَرَّ دِكْرُكُمْ إِلَّا وَالزَّمَنِي نَثَرَ الدُّمُوعَ وَنَظَّمَ الْمَدْحَ فِي كَلِمِي

⁶⁷³ Bekkâr, *Binâu'l-Kasîde fi'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm fi Dav'i'n-Nakdi'l-Hadiş*, 229.

⁶⁷⁴ Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 144; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 341.

⁶⁷⁵ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 15–16.

107 عَلَيْهِمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ مَا سَكِرَتْ أَزْوَاجُ أَهْلِ الثَّقَى فِي رَاحِ ذِكْرِهِمْ

97. Onlar (ehlibeyt) ve o (hz. Peygamber) benim efendim, en güçlü güvencem, dinimin Kâbe'si ve Haceru'l-Esvedim'dir.

98. Rabbime nimetleri için şükürler olsun, öyle nimetler ki beni onların velayetinde meşgul kıldı ve onların sevgisinin kasesinden bana içirdi.

99. Gerçekten onların vasıtasıyla tekrar tekrar şeref ve izzet sahibi oldum. Benim onların aslından bir parça olmam bana iftihar olarak kâfidir.

100. Benim inancıma göre ben onların kölelerinden olduğum için köken olarak onlara nispet edildim.

101. Ey efendim, ey Allah'ın elçisi! Elimden tut, (çünkü ben) altından kalkamayacağım bir ağırlığı yüklendim.

102. Nefsime uyararak işlediğim bir suçtan dolayı Allah'a bağışlanma talebinde bulunuyorum. Vah ki ona karşı olan utancıma, vah ki pişmanlığıma...

103. Eğer kıyamet günü sen benim için şefaate olmazsan Allah'ın azabı ve ödünden beni kim kurtaracak?

104. Efendim! Bir muhtacın duası, kötü duruma düşmesine veya töhmet altına bırakılmasına sebep olanlara karşı yardım etmeniz içindir.

105. İçinde sizin sevginizden kaynaklanan kalıcı bir aşk ve geçmeyen şevkle benim kemiklerim çürüyor.

106. Siz anma(mız) sona ermedi. Ancak (zikriniz) bana sözlerimde göz yaşının nesrini ve medhin şiirini zorunlu kıldı.

107. Takva ehlinin canları, onların zikrinin şarabında sarhoş oldukça Allah'ın salat ve selamı üzerinize olsun.

Yukarıda verilen örnek, şairin 105 beyitlik uzun bir kasidesinin sonuç bölümüdür. İbn Ma'tûk burada Peygamber medhiyesinin ana konusuna uygun olarak Hz. Peygamber'i övmüş ve kendisinin ona bağlılığını, sonsuz muhabbetini ve ondan şefaate beklediğini belirtmiştir.

Bir başka Peygamber medhiyesinde Resulullah'ı ziyaret ettiğinde ziyaretini kabul etmesini ve kendisine, anne babasına ve sevdiklerine şefaate etmesini istemiştir. Son beytinde Hz. Muhammed'e salavat getirmiştir. Ayrıca şair hiçbir gurbetçi vatanının

özlemi çekmedi tabiriyle şiirin matla‘ı ile mukaddimesinin temel muhtevasına dönüş yapmaktadır.⁶⁷⁶ (Kâmil)

- 71 عَبْدُ أَتَاكَ يَقُودُهُ حُسْنُ الرَّجَا حَاشَا نَدَاكَ يَعُودُ فِي حِرْمَانِهِ
72 فَأَقْبِلْ إِنَّا بَتُّهُ إِلَيْكَ فَإِنَّهُ بِكَ يَسْتَقْبِلُ اللَّهَ فِي عَصِيَانِهِ
73 فَاشْفَعْ لَهُ وَلَا إِلَهَ يَوْمَ الْحِزَا وَلَوْلَا دَيْهِ وَصَالِحِي إِخْوَانِهِ
74 صَلَّى الْآلَهُ عَلَيْكَ يَا مَوْلَى الْوَرَى مَا حَنَّ مُعْتَرِبٌ إِلَى أَوْطَانِهِ

71. Bir kul ki ümidin(in) güzelliğinin (kendisini) yönlendirmesiyle sana geldi. Sen onu çağırmadıkça o tekrar mahrumiyetine (evine) geri döner.

72. Onun sana tövbesini kabul et. Çünkü o, senin vasıtanla Allah’tan günahları hakkında bağışlama diler.

73. Kıyamet gününde ona, ailesine, anne babasına ve salih kardeşlerine şefaet et.

74. Ey insanların efendisi! Allah’ın salât ve selamı senin üzerine olsun. Hiçbir gurbetçi vatanının özlemini çekmedi.

Hiz. Ali’ye atfettiği medih kasidesinin hâtimesinde ise Hiz. Peygamber’e salat ve selam getirdiği medih kasidelerinin hâtimesinden farklı bir içerik işlemiş bulunmaktadır. Yine de ey doğmasıyla aydınlatan yıldız tabiriyle kasidenin matla‘ına, kabul gözüyle bakmak onun için en parlak çeyizdir ifadesiyle kasidenin mukaddimesine ve senin üstün merteben ibaresiyle de kasidenin ana konusuna atıfta bulunmuştur. Ayrıca dallar dans ettikçe ve yaprakların ahengi şarkı söyledikçe selam (ve salat) senin üzerine olsun ifadesiyle de hâtimeye gelindiğini belirtmiş bulunmaktadır. Şairin bunu yaparken şeklen ve manen aradaki benzerlikleri kurarak ustaca bir hâtime yaptığı görülmektedir.⁶⁷⁷ (Hafif)

- صَاهَا عَنْ سَوَى عِلَاكَ شِهَابٌ يَا شِهَابًا أَضَاءَ بِالْإِشْرَاقِ
فَالْتَفَيْتُ نَحْوَهَا بَعِينَ قَبُولٍ فَلَهَا بِالْقَبُولِ أَسْنَى صِدَاقِ
وَعَلَيْكَ السَّلَامُ مَا رَقَصَ الْغُصْنُ نِ وَغَنَّتْ سَوَاجِعُ الْأَوْرَاقِ

⁶⁷⁶ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 10.

⁶⁷⁷ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 19.

Ey doğmasıyla aydınlatan yıldız! Seyyid Şihâbiddîn bu kasideyi senin üstün merteben dışındaki şeylere karşı korumuştur.

Dolayısıyla sen ona kabul gözüyle bak, çünkü kabul gözüyle bakmak onun için en parlak çeyizdir.

Dallar dans ettikçe ve yaprakların ahengi şarkı söyledikçe selam (ve salat) senin üzerine olsun.

Siyasî temalı kasidelerinin hâtimesine bakılacak olursa bu tür şiirlerin sonucunda Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Nevruz Bayramı tebrikleri, savaşta kazanılan zafer ya da sünnet düğünü kutlamaları, yanlış yapıldığı düşünüldüğünde özür dileme ve memduh hakkında dua ve iyi dileklerde bulunma gibi konuları kasidenin yapısına uygun bir çerçevede yeniden ele aldığı görülmektedir. Örneğin aşağıdaki hâtime Seyyid Bereke Hân'a Ramazan Bayramını kutlayarak söylediği bir medih kasidesinin son beyitleridir.⁶⁷⁸ (Kâmil)

60 هُبِّتْ فِي عِيدِ الصَّبَّامِ وَفِطْرِهِ أَبَدًا وَقَابَلَكَ الْهَيْلَالُ بِسَعْدِهِ
61 أَلْعِيدُ يَوْمٌ فِي الزَّمَانِ وَأَنْتَ لَدِ إِسْلَامٍ عِيدٌ لَمْ تَزَلْ مِنْ بَعْدِهِ
62 لَوْ تُنْصِفُ الدُّنْيَا وَقَتَكَ بِنَفْسِهَا وَقَدَاكَ آدَمُ فِي بَقِيَّةِ وَلَدِهِ
63 لَا زَالَتْ الْأَقْدَارُ نَافِذَةً بِمَا تَنْوِي وَمَتَّعَكَ الزَّمَانُ بِخُلْدِهِ

60. Orucun bayramı ve iftarı ebedi olarak sana kutlu oldu ve (Şevval ayının) hilali seni orucun mutluluğuyla karşıladı.

61. (Ramazan) Bayram(ı) yıl boyunca bir gündür ve sen İslam için sonra da yok olmayacak bir bayramsın.

62. Eğer dünya sana insaf etseydi, seni kendi canıyla korur ve Hz. Âdem de kendi zürriyetinden geride kalan tamamını sana feda ederdi.

63. Kader senin niyet ettiği şeyde etkisi olmaya ve zaman da sonsuzluğuyla sana fayda sağlamaya devam etsin.

Yukarıda zikredilen temalara ilaveten üstteki hâtime beyitlerinde şair bir de konu bütünlüğünü sağlamak için sen İslam için bir bayramsın ve kader etkisi olmaya devam etsin gibi tabirler kullanmakta ve bu yolla hem Seyyid Bereke Hân'ı övmekte hem de

⁶⁷⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 33.

onun bayramını kutlamaktadır. Dolayısıyla İbn Ma'tûk birden fazla amacı aynı anda uygulayarak kasidesini tamamlamaktadır. Nitekim aşağıdaki Seyyid Bereke Hân'a atfettiği medih kasidesinden alınan beyitlerinde de şair onun Kurban Bayram'ını kutlamaktadır.⁶⁷⁹ (Basît)

مَوْلَايَ فَلْتَهْنِكَ الدُّنْيَا وَعَوْدُهَا إِلَيْكَ وَالْعِيدُ قَدْ وَاقَى مُبَشِّرُهُ
وَلْيَهْنِنَا حُجَّ بَيْتٍ مِنْكَ دَارَ عَلَى شَعَائِرِ الْبِرِّ وَالْمَعْرُوفِ مَشْعَرُهُ

Efendim, dünya ve onun sana dönüşü sana kutlu olsun ve şüphesiz ki bayram müjdecisi vefa göstermiştir.

İyiliğin şiarları etrafında dönen ve iyilik onun şiarı olan (Allah'ın) evinin hacrı senden dolayı bize mübarek olsun.

Üsteki beyitlerde geçen وَاقَى (vefa gösterdi) ve بَيْتٍ (ev) gibi atıl ve gazel temalarının lafızlarıyla hâtime de kaside bütünlüğün sağlamaktadır.

Şair, Bereke Hân'ı onurlandırmak için aşağıdaki hâtime beytinde ona duyulan güveni hiçbir şeyin zedelemeyeceğini bildirmiş ve bu duygularını onu etkilemeyi hedeflediği anlamlarla ifade etmiştir.⁶⁸⁰ (Kâmil)

لِي فِي مَعَانِيكَ اعْتِقَادٌ وَلَا فُلُوكُ كُشِفَ الْغَطَا مَا اِزْدَادَ فِيكَ يَتَقِينِي

Senin maksatlarında benim öyle bir dostluk inancım var ki perde kaldırılırsa da senin hakkında olan inancımda bir değişiklik olmaz.

Şairin siyasî kasidelerine has bir diğer hâtime muhtevası da elde ettiği zaferi konusunda savaştan dönen padişahı kutlamasıdır.⁶⁸¹ (Tavîl)

لِيَهْنِكَ نَصْرٌ عَزِيزٌ يَخْذُلُ الْعِدَا وَفَتْحٌ يَحُلُّ الْمُعْلَقَاتِ مِنْ الْأَمْرِ
وَحَسْبُكَ فَحْرًا كَفُكُ الْمَوْتِ عَنْهُمْ وَحَسْبُهُمْ ذَاكَ الْحُضُوعِ مِنَ الْأَسْرِ
أَلَا فَاعْفُ عَنْهُمْ إِيَّاهُمْ لَعَبِيدُكُمْ وَإِنَّ سَجَايَا الْعَفْوِ مِنْ شِيمِ الْحَرِّ

⁶⁷⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 40.

⁶⁸⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 37.

⁶⁸¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 53.

İzzetinin düşmanları zelil kıldığı zafer ve işten geri kalmayı mübah kılan fetih sana kutlu olsun!

Onları öldürmemen sana iftihar olarak yeterlidir, esir düşmeye boyun eğmeleri de onlar için yeterlidir.

Onları bağışla, zira onlar sizin kölelerinizdir! Şüphesiz bağışlama huyu, özgür (büyük insanların) karakterindendir.

Görüldüğü gibi şairin burada فَحْرٌ (övgü) ve لَعِيدُكُمْ (sizin köleleriniz) ifadelerini şeklen kasidesinin diğer bölümlerine uygun bir surette kullanmasının yanında padişahı överek ve onurlandırarak esirler adına ustaca bağışlama dilemesi onun usta şairliği ve de erdemi açısından bir örnek teşkil etmektedir.

İbn Ma'tûk, Seyyid Ali Hân'a attettiği bir diğer siyasî kasidesinin hâtimesinde onun sahip olduğu makam, mevki, büyüklük ve saygınlığın babasından kaldığını bildirmiş ve onun dünya için hala bir kutup ve hilal olduğunu söyleyerek şiirinin kilidini kapatmıştır.⁶⁸² (Tavîl)

مَنَاقِبُ فَحْرٍ حُرَّتَا يَا ابْنَهُ وَحُسْنُ
بُكَ فَحْرًا مَا بِهِ مِنْ شَمَائِلِ
فَلَا زِلْتُ قُطْبًا ثَابِتًا فِي الْعُلَا وَلَا
بَرَحْتُ هِلَالًا كَامِلًا غَيْرَ أَفِلِ

Ey gururun oğlu, sen gurur menkıbelerini elde ettin ve onlardan iyi özelliklerden olanlar sana övgü olarak yeter!

Sen büyüklükte hala sabit kutup ve (dünya üzerinde) batmayan tam bir hilalsin.

Şair aşağıdaki hâtime beytinde ise diğerlerinden farklı olarak Ali Hân'ın Ramazan Bayramını kutlamakla yetinmiştir.⁶⁸³ (Kâmil)

وَلِيَّتُكَ الصَّوْمُ الْمُبَارَكُ فِطْرُهُ
وَاللَّهُ يَخْتِمُهُ بِحُسْنِ جَزَائِهِ

Mübarek oruç ve Bayramı sana kutlu olsun! Allah onu en iyi mükafatla tamamlasın!

⁶⁸² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 57.

⁶⁸³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 66.

Şair bir diğer siyasî medih temalı şiirinin sonuç kısmında padişahın kararına karşı çıktığı ancak daha sonra bunun yanlış olduğunu kabul ettiği bir olayın akabinde bu şiir vasıtasıyla padişahı özür dileyerek kasidesini tamamlamaktadır.⁶⁸⁴ (Kâmil)

وَاعْفِرْ خَطِيئَةَ مَنْ إِذَا غُدْرًا بَعَى وَهُوَ الْقَصِيخُ عَدَا جَبَانًا أَلَكْنَا
إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ عَنْكَ تَخَلُّفِي ذَنْبٌ وَلَكِنِّي أَقُولُ مُضْمِنًا
أَضْحَى فِرَاقُكَ لِي عَلَيْهِ عُقُوبَةٌ لَيْسَ الَّذِي قَاسَيْتُ مِنْهُ هَيْئًا

Özür dileyen kişinin hatasını bağışla ve o akıcı konuşan kişi (senden korktuğu için) korkak ve kekeme oldu.

Şüphesiz ben biliyorum ki sana karşı çıkmak suçtur. Ancak ben bunu içimden söylüyorum.

Gidişiniz benim için ağır bir ceza oldu ve bu katlandığım şey, benim için kolay bir şey değildir.

Şair bir diğer kaside hâtimesinde Ali Hân'ı övmüş, Ramazan Bayramını kutlamış ve kilit yani kapanış beytinde memduhun duygu ve düşüncelerini etkileyecek şekilde onu Kabe'ye benzeterek şiirini bitirmiştir.⁶⁸⁵ (Kâmil)

لَا زِلْتُ لِلْإِسْلَامِ أَشْرَفَ كَعْبَةٍ لَمْ تَحُلْ يَوْمًا مِنْ طَوَافٍ وَفُودٍ

Sen İslam için hala ziyaretçilerin tavafını bir gün dahi bırakmadığı Kabe'nin en şereflişisin (en şerefli ziyaretçisisin).

İbn Ma'tûk, Seyyid Muhsin'e söylediği bir şiirini oğlunun sünnet düğününü kutlayarak sonlandırmaktadır.⁶⁸⁶ (Kâmil)

هَبَّتْ بِالْوَلَدِ السَّعِيدِ وَحْتَنِهِ وَرَعَاهُ خَالَتُهُ الْخَفِيفُ وَسَلَّمَا

Kısmetli oğlunun doğumu ve sünnet düğünü sana kutlu olsun, koruyucu yaratıcı (Allah) onu gözetip korusun.

⁶⁸⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 78.

⁶⁸⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 110.

⁶⁸⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 130.

Şairin Seyyid Abdullah için kaleme aldığı şiirinin dua temalı hâtimesinden örnek beyitler aşağıdaki gibidir.⁶⁸⁷

اللَّهُ يَحْرُسُهُ وَيَحْرُسُكُمْ مَعًا مِنْ سَائِرِ الْأَسْوَءِ وَالْأَزْوَءِ
وَعَسَى يُدْكُمُ الْإِلَٰهَ جَمِيعَكُمْ بِزِيَادَةِ الْأَعْمَارِ وَالْأَنْبَاءِ
وَعِدُّ الدُّكْمِ وَدَوْلَةُ مَجْدِكُمْ بِدَوَامِ إِقْبَالِ وَطُولِ بَقَاءِ

Allah hem onu hem de sizi tüm musibet ve kötülüklerin tümünden korusun.

Umulur ki Allah hepinize ömürlerinizin uzamasını ve evlatlarınızın çoğalmasını nasip etsin.

Babanızın ve azametli devletinizin, kurtuluşunun devamını ve bekasının uzunluğunu nasip etsin.

Aşağıda verilen örnekler şairin mersiye temalı şiirlerinin hâtimelerindendir. İbn Ma'tûk, Hz. Hüseyin'e söylediği mersiye temalı kasidesinde Hz. Hüseyin'in kendisinin dünya ve ahirette kurtuluşunun sebebi olduğunu bildirerek ona salat ve selam getirmektedir.⁶⁸⁸ (Kâmil)

فَبِكُمْ نَجَاتِي فِي الْحَيَاةِ مِنَ الْأَذَى وَمِنْ الْحُجَيْمِ إِذَا وَرَدْتُ الْمَحْشَرَا
فَعَلَيْكُمْ صَلَّي الْمُهَيْمِينَ كُلَّمَا كَرَّرَ الصَّبَاحُ عَلَى الدُّجَى وَتَكْوَرَا

Hayatta eziyetten ve mahşere girdiğimde cehennemden kurtuluşum sizin sayenizdedir.

Sabah tekrar gece oldukça veya tekrar yuvarlanıp çıktıkça Allah'ın selat ve selamı sizin üzerinize olsun.

Şair, kaside içerisinde bütünlüğü sağlama açısından الْمَحْشَرَا (mahşer) ve الْحُجَيْمِ (cehennem) gibi mersiye temalı kasidelerin ana muhtevasında kullanılan ibareleri hâtimede de kullanmıştır.

⁶⁸⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 183.

⁶⁸⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 216.

Bir diğ er mersiye içerikli kasidesinin h atimesinde mersiye söylediğı kişinin masumiyet ve g nahsızlığına işaret ederek yine da Rabbi ona güzel davransın şeklinde dua etmektedir.⁶⁸⁹

سَلَالَاتُ أَزْحَامٍ مِنَ الرَّجْسِ طُهِرَتْ مَيَامِينُ أَنْجَابٍ أَتَوْا مِنْ نَجَائِبِ
وَقَاهُ وَإِيَّاهُمْ مِنَ الشُّوءِ رُحُمٌ وَبَلَّغَهُمْ أَسَى الْمُنَى وَالْمَطَالِبِ

Onlar pislikten temizlenmiş rahimlerin çocuklarıdır. Onlar seçkin kadınlardan dünyaya gelmiş uğurlular ve soylulardır

Rableri onu ve onları kötülüklerden korusun, temenni ve isteklerin en parlağını (güzelini) onlara versin.

Netice olarak İbn Ma't k'un h atime bölümlerinde genel olarak, Peygamber medhiyesi ve Hz. Ali medhiyesi temalı kasidelerinde onlara olan muhabbetini bildirmek, onlara ziyaretinin kabul olunması ve onlardan kendisine şefa t etmelerini dilemek; medih kasidelerinde siyas ilerin duygularını coşturmak ve onları mutlu etmek için abartarak methetmek, uyarmak ve yönlendirmek, onlarla arası bozulduğunda özür dilemek, dini bayramları ve evlatlarının sünnet düğünlerini kutlamak, elde ettikleri zaferi tebrik etmek ve iyi temennilerde bulunup onlara dua etmek; mersiyelerinde ise mersiye söylediğı kişinin güzel hasletlerini anmak, onların günahsız olduklarını belirtmek ve Allah'ın onlara ahirette iyi davranmasını temenni etmek gibi birden fazla konuyu işlediğı görülmektedir. Bu konuları ele alırken benimsediğı edeb  bir üslup olarak h atimenin kasidenin diğ er bölümleriyle hem şeklen hem de manen uyumu gözetmiştir. Dolayısıyla konuların h atimede işlenme sıklığına göre sırasıyla dini bayramlar ve özellikle Ramazan Bayramı kutlaması, sünnet düğünleri tebriği ile iyi dilek ve temennileri gelmektedir.

1.1.2. Diğ er Nazım Türüleri

1.1.2.1. Tahmis

Kelime olarak beşleme, beş r k n ve beş karış anlamlarına gelmektedir.⁶⁹⁰ Bir şiir terimi olarak şairin yetim yani tek beyitli şiirine    şatır ilave etmesiyle beş şatırdan

⁶⁸⁹ İbn Ma't k, *D v n*, 222.

⁶⁹⁰ el-F r z b d , *el-      'l-Mu   *, 2/211-212; el-Fer     , *Kit bu 'l-'Ayn*, 224.

oluşan şiir türüdür.⁶⁹¹ Tahmis beş şatırlı olarak peş peşe de yazılabilir. İlk dört şatırın kafiyesi aynı olup beşinci şatırın kafiyesi ilk dört beytin kafiyesine göre farklı olur. Ancak sonraki tahmisin beşinci şatırının kafiyesi bir önceki tahmisin beşinci şatırının kafiyesiyle aynı olur.⁶⁹²

a---- ----
a---- ----
b---- ----
c---- ----
c---- ----
b---- ----

Bunlarla birlikte her beş şatır da birbirinden farklı olarak kendi aralarında aynı kafiye de yazılabilmektedir.⁶⁹³

a---- ----
a---- ----
a---- ----
b---- ----
b---- ----
b---- ----

Aynı şekilde ilk beş şatırın hepsi aynı kafiye de olup ikinci tahmisin ilk dört şatır birinci tahmisten farklı kafiye de ve beşinci şatır ise ilk tahmisin beşinci şatırının kafiyesiyle aynı olabilir.⁶⁹⁴

a---- ----
a---- ----

⁶⁹¹ Mes'ûd, *er-Râid*, 376; Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 188; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*, 597.

⁶⁹² Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 188.

⁶⁹³ Halûşî, *Fennu't-Tahtî'i'ş-Şi'rî ve'l-Kâfiye*, 297–298.

⁶⁹⁴ Halûşî, *Fennu't-Tahtî'i'ş-Şi'rî ve'l-Kâfiye*, 292–293.

a-----

b----- b-----

b----- b-----

a-----

Farklı şekillerde peş peşe yazılabilen tahmis aynı zamanda *el-musammetu'l-muhammes* olarak da adlandırılır.⁶⁹⁵ İlk olarak Abbasi döneminde görülmeye başlayan⁶⁹⁶ tahmis Osmanlı döneminde kendi başına bir şiir türü olarak en yaygın halini almıştır.⁶⁹⁷ Muhtevası da genel olarak gazel, medih, vâsf ve hamriyyâtır.⁶⁹⁸

İbn Ma'tûk'un divanında tahmis türünden dört şiiri bulunmaktadır. Bunların da birinci ve ikinci tahmisi aynı kafiyledir. Üçüncü ve dördüncü tahmislerinin ilk dört şatırı birinci ve ikinciden farklı ancak kendi içlerinde aynı kafiye olup beşinci şatırları birinci ve ikinci tahmislerin kafiyesiyle aynı olarak yazılmaktadır. Şair bu tahmislerini h. 1098 yılının Cemâziyelâhir ayının 17. gününde gazel içerikli olarak Seyyid Ali Han için kaleme almıştır.⁶⁹⁹

- 1 مَاذَا عَلَى مَنْ أَدَّى الْأَشْوَاقَ يُنْهَكُهُ لَوْ أَفْصَحَ الدَّمْعُ عَنْهُ حِينَ يُنْهَكُهُ
- 2 يَا لَا يَمِي فِي هَوَى مَنْ لَسْتُ أَتْرَكُهُ كَمْ أَكْتُمُ الْوَجْدَ وَالْأَجْفَانَ هَتَكُهُ
- 3 وَأَطْلُقُ الْحَبَّ وَالْأَحْشَاءُ تُمَسِكُهُ
- 4 قَالُوا دَعِ الْحَبَّ يَا هَذَا وَمَسْلَكَهُ فَكَمْ سَعَى فِيهِ مِنْ صَبٍّ فَأَهْلَكَهُ
- 5 فَعُلْتُ وَالشَّوْقَ دَاعِيَ الْبَيْنِ حَرَكُهُ عَصَانِي الْقَلْبُ لَمَّا أَنْ تَمْلِكُهُ
- 6 غَيْرِي فَوَا أَسَفًا لَوْ كُنْتُ أَمْلِكُهُ

⁶⁹⁵ Mahieddin Rahcîd - Selami Bakırcı, "Musemmat, Muhammes, Tahmis," *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* 1/14 (2021), 325,327.

⁶⁹⁶ Rahcîd - Bakırcı, "Musemmat, Muhammes, Tahmis," 328.

⁶⁹⁷ Rahcîd - Bakırcı, "Musemmat, Muhammes, Tahmis," 33; Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-Aşri'l-'Uşmânî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1989), 597; Manâl Selîm Sâlim en-Nuḥḥâl, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-'Karni't-Tâsi* 'Aşara'l-Milâdi/eş-Şâlis 'Aşara Hicrî A'râzuḥu-Zavâhiruhu-İtticâhâtuhu-Ḳaḍâyâhu (Gazze: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 276.

⁶⁹⁸ en-Nuḥḥâl, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-'Karni't-Tâsi* 'Aşara'l-Milâdi/eş-Şâlis 'Aşara Hicrî A'râzuḥu-Zavâhiruhu-İtticâhâtuhu-Ḳaḍâyâhu, 276.

⁶⁹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 225–226.

7	السُّحْبُ تَرْوِي حَدِيثَ الْعَيْثِ عَنْ حَدِيثِي	وَالْوَزْقُ تَنْقُلُ سَجْعَ النَّوْحِ عَنْ قَلْقِي
8	سَلِ الَّذِي نَامَ عَنْ وَجْدِي وَعَنْ حَرْفِي	مَا ضَرَّ مَنْ لَمْ يَدْعُ مِنِّي سِوَى رَمْقِي
9	لَوْ كَانَ يَسْمَحُ بِالْبَاقِي يَرْكُهُ	
10	وَيَحُ الْفُقَادُ أَيْرَجُو مِنْ مُعَدِّيهِ	وَصَلَا وَنَيْلُ الثُّرَيَّا دُونَ مَطْلَبِيهِ
11	بُعْدًا لَمَّا يَتَمَنَّى مِنْ بَحْنِيهِ	هَلْفِي عَلَى الْوَصْلِ لَوْ أَنِّي ظَفَرْتُ بِهِ
12	مَا كَلَّمَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ	

1. Özlemin eziyetinin zayıflatığı kimseye ne olmuş? Keşke özlem onu zayıflatmak yerine gözyaşı ondan özlemi açığa çıkarsaydı.
2. Ey kınayanım! Aşk için onu terk etmiş değilim. Gözlerim onu (aşkı) açığa çıkarsa da defalarca aşkı gizledim.
3. Aşkı defalarca bıraktım ancak iç organlarım (kalbim) onu bırakmıyor.
4. Aşkı ve onun yolunu bırak dediler, çünkü aşk yolunda çabalayan birçok kişiyi (aşk) helak etti.
5. Kalp ona sahip olduğunda, ayrılığın çağrıcısı özlemi harekete geçirdi ve bana karşı çıktı dedim.
6. Maalesef, keşke ona sahip çıksaydım.
7. Bulut gözümünden yağmurun hıştısını anlatıyor ve güvercin endişemden ağlamanın kafiyesini naklediyor.
8. Uyuyan kimseye aşkım ve (aşk ateşinde) yanışım hakkında sor, son nefesimi bırakan kimseye benden zarar gelmez.
9. Eğer geri kalan canımı müsamaha edip bırakırsa
10. Yazıklar olsun kalbe! Kendisine acı verenden kavuşmayı arzuluyor mu? Oysaki o onun bu arzusu Süreyya'dadır.
11. Her daim ondan uzak durmayı temenni ettiğinde ona yazıklar olsun! Üzüntüm ona kavuşmaktadır, keşke onu elde etsem.
12. Elbette insan istediği her şeyi elde edemeyebilir.

1.1.2.2. Bend

Kelime anlamı olarak on bin kişiden oluşan asker grubu, hile, acemi,⁷⁰⁰ büyük bayrak,⁷⁰¹ paragraf ve bent⁷⁰² anlamlarına gelmektedir. Bir şiir terimi olarak ise belli bir tanımı olmamakla birlikte nazım halinde yazılmayıp yani Arap şiir vezinleri ve tefilelerine karşıt olarak genellikle Hezec⁷⁰³ ve Remel⁷⁰⁴ bahirlerinin tefileleriyle düz yazı şeklinde yazılan ve nispeten son dönemlerde ortaya çıkan kendine özgü bir şiir türüdür.⁷⁰⁵

Bend türünün nerede ortaya çıktığına dair birçok eserde Irak ve Irak'ın güneyi⁷⁰⁶ gösterilse de kaynaklarda ilk rastlanan bend şiiri İbn Ma'tûk'un bendleri olduğu⁷⁰⁷ düşünüldüğünde ilk çıkış yerinin Hûveyze olması muhtemeldir.

Nâziku'l-Melâik *Kazâyâş-Şi'ri'l-Mu'âşir* isimli eserinde Arap araştırmacıların çoğunluğuna göre bend türünde sabit bir yöntemin bilinmediğini ve kendisinin de böyle bir şiir türünü 1953'ten önce ne duyduğunu ne de gördüğünü bildirmektedir.⁷⁰⁸ Oysaki

⁷⁰⁰ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 68.

⁷⁰¹ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, 1/279.

⁷⁰² Mes'ûd, *er-Râid*, 339.

⁷⁰³ Hezec, kelime anlamı olarak şarkı söylemek ve makamlı okumak anlamına gelir. Bkz: Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2006), 4/77; İstilah olarak ise aruz bahirlerinden biridir. Asıl vezni “مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن” şeklindedir. Ancak bu vezni nadiren kullanılmaktadır. Burada aruzu (beytin ilk şatırının son tef'ilesi) sahih olduğu gibi darbı (beytin ikinci şatırının son tefilesi) de sahih olarak gelir. Fakat daha çok meczû' yani her şatırı iki tefileli olmakla birlikte bir beyti dört tef'ileli olarak “مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن” şeklinde kullanılır. Buna sahih denilmektedir. Bir diğer ihtimal olarak ise aruzu sahih ve darbı ise mazuf olarak gelir ve böylece vezni “مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن” halini alır. Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-'Arûd ve'l-'Kâfiye* (Beyrut: Dâru'n-Nahḍati'l-'Arabiyye, 2002), 67–68.

⁷⁰⁴ Remel kelime anlamı olarak, hızlı yürüme, seri adım atma ve koşuşturma anlamlarına gelmektedir. Bkz: Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 4/33-34; İstilah olarak ise aruzun bir bahridir. Asıl vezni “فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن” şeklindedir. Burada aruzu hep فاعلاتن olarak gelirken darbı ise فاعلاتن ve فاعلاتن olmak üzere üç farklı şekilde gelebilir. Remel bahri meczû' olarak kullanıldığında vezni “فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن” şeklinde gelir. Aruzu hep sahih olarak, darbı ise yine üç şekilde gelebilir: فاعلاتن, فاعلاتن, فاعلاتن. Ayrıca remel bahrinin haşvine (aruz ve darbı dışındaki tefilelerdir) habn (tefileden ikinci sakın harfin silinmesi) gelir ve böylece فاعلاتن tefilesi فاعلاتن olur. Yine habnın üzerine keff de (tefileden yedinci sakın harfin silinmesi) gelebilir ve bu sefer فاعلاتن tefilesi فاعلاتن olur. Bkz. 'Atîk, *'İlmu'l-'Arûd ve'l-'Kâfiye*, 79–83; Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 4/36.

⁷⁰⁵ Cebbûr 'Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 1979), 51; Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2006), 4/194; Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-'Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 167.

⁷⁰⁶ Ḥalûşî, *Fennu't-Taḳṭi'i-Şi'rî ve'l-'Kâfiye*, 399; Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 4/194; Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-'Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 167.

⁷⁰⁷ Haydarî - Dîbâcî, “Şi'ru'l-Bendi'l-'Arabî 'inde Ebî Ma'tûk el-Huveyzî,” 78.

⁷⁰⁸ el-Melâike, *Kaḍâyâyî-Şi'rî'l-Mu'âşir*, 26.

ölüm tarihi 1676 olan İbn Ma'tûk'un 17. yüzyılda beş bend şiiri kaleme aldığı görülmektedir.⁷⁰⁹ Nitekim bend türünden bahseden kaynaklarda da bu şiir türünün ilk yazarı ve mucidi olarak İbn Ma'tûk gösterilmektedir.⁷¹⁰ Netice olarak Osmanlı döneminde ortaya çıkan en önemli şiir türlerinden biri olan bendi, bu dönemde Arap edebiyatının gelişmesi adına atılan büyük bir adım olarak değerlendirmek mümkündür.

Bend yapı olarak eş-şi'ru'l-hurr'a benzemekle birlikte tarifte de değinildiği üzere hezec ve remel bahirlerinin tefileleriyle nesir yani düz yazı şeklinde ve genellikle de başından sonuna kadar aynı vezinde yazılmaktadır. Yani eğer bahiri hezcesse مَفَاعِيلُنْ مَفَاعِيلُنْ tefileleriyle, yok eğer remelse فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ tefileleriyle yazılmaktadır. Bununla beraber tefileleri salim veya illetli (hazif, maktûb) olarak gelebilir.⁷¹¹ Her satırın tefile sayısı da değişkenlik gösterebilir. Örneğin birinci satır dört tefile, ikinci satır iki tefile, üçüncü satır beş tefile içerebilir.⁷¹² İran'da İbn Ma'tûk'un bendlerini inceleyen müstakil bir Arapça makale de yazılmıştır.⁷¹³

İbn Ma'tûk'un beş bendi vardır. Bunlar divanın üçüncü bölümünde yer almaktadır. Şair bendlerini remel bahrinde ve فَاعِلَاتُنْ tefilesinde yazmaktadır. Şairin birinci bendi 11 satır olup konu olarak gökyüzünün Allah'ın varlığı ve yaratıcılığına bir delil oluşunu işlemektedir. Bu benden olan bir bölüm aşağıdaki gibidir.⁷¹⁴ (Remel)

أَيُّهَا الرَّاقِدُ فِي الظُّلْمَةِ * نَبْهَ طَرْفِ الْفِكْرَةِ * مِنْ رَقْدَةِ ذِي الْعُقْلَةِ * وَانْظُرْ أَثَرَ الْقُدْرَةِ *
وَاجْلُ عَلَسِ الْحَيَرَةِ * فِي فَجْرِ سَنَاءِ الْحَيَرَةِ * وَارْزُ فَلَكَ الْأَطْلَسِ وَالْعَرْشِ * وَمَا فِيهِ مِنَ النَّقْشِ *
وَهَذَا الْأَفْقِ الْأَدْكَنِ * فِي ذَا الصُّنْعِ الْمُتَقَنِّ * وَالسَّبْعِ السَّمَوَاتِ * فَفِي ذَلِكَ آيَاتُ هُدًى
تَكْشِفُ عَنْ صِحَّةِ إِبْتِهَاتٍ إِلَهٍ كُشِفَتْ قُدْرَتُهُ عَنْ غُرْرِ الصُّبْحِ *...

⁷⁰⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 227–230.

⁷¹⁰ Haydarî - Dîbâcî, “Şi'ru'l-Bendi'l-'Arabî 'inde Ebî Ma'tûk el-Huveyzî,” 87; Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 4/194.

⁷¹¹ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 168; Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 4/194; daha ayrıntılı bilgi için bkz. el-Melâike, *Qadâyâyı's-Şi'ri'l-Mu'âşir*, 169–175.

⁷¹² el-Melâike, *Qadâyâyı's-Şi'ri'l-Mu'âşir*, 175–176.

⁷¹³ Haydarî - Dîbâcî, “Şi'ru'l-Bendi'l-'Arabî 'inde Ebî Ma'tûk el-Huveyzî.”

⁷¹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 227.

Ey karanlıkta uyuyan, düşüncenin gözünü gaflet uykusundan uyandır ve kudretin alametlerine bak.

Şaşkınlığın karanlığını (bilememezliğini) tecrübenin parıltısının şafağında (şafağı ile) aydınlat, karalığın göğüne (kararmaya başlamış göğe), arşa, nakıştan onda olana ve karanlık ufuğa bak.

Bu sağlam sanata ve yedi göğ'e bak. Çünkü bunda hidayet'in alametleri vardır. Öyle alametler ki Allah'ın ispatının sıhhatini ortaya çıkarır ve kudreti sabahın aydınlığını açığa kavuşturur.

İkinci bendi 14 satır olup konu olarak yine yer yüzünün Allah'ın varlığı ve kudretine delil oluşunu işlemektedir.⁷¹⁵ (Remel)

خَالِقُ أَضْحَاكَ فِي قُدْرَتِهِ الْبَرَقِ * فَأَبْدَى شَنْبَ اللَّمْعِ وَأَبْكَى مَقْلَ الْوَدْقِ * فَأَبْكَى دُرَرَ
الدَّمْعِ فَأَحْيَى نَفْعَ الْأَرْضِ * فَأَنْبَتَ دَنَانِيرَ بَهَارٍ حَمَلَتْهَا قَضْبُ الشُّدُورِ * وَمِنْ حُمْرِ يَوَاقِيَتِ
شَقِيقٍ وَالْحُمْلِ الْحَضْرُ * حَقًّا فَأَحْزَنَ الْمَسْكُ بِمَا الْفَطْرُ * إِذَا مَا انْفَتَحَتْ كَالْمُقْلِ الرَّمْدِ مِنْ
الشَّهْدِ بَكَتْ فِي دُرْرِ الطَّلِّ وَأَشْكَالٍ وَأَجْنَسٍ مِنَ الرَّهْرِ وَالْوَانِ * وَنَسْرِينَ وَفَيَرُوجَ
رِيحَانٍ * ...

O öyle bir yaratandır ki kudretiyle yıldırımı güldürmüş, parlaklığın dişlerini göstermiş ve yağmurun gözünü ağlatmıştır. Böylece göz yaşının incisini akıtmış ve ardından yer küresinin çöllerini diriltmiştir.

(Bulutlar) birbirinden ayrı dalların taşıdığı baharın dinarını (tomurcuğunu) dağ lalesinin kırmızılığı ve yeşil liflerden çıkartmıştır.

Gerçekten de misk, ud kokusunu o tomurcuklarda biriktirmiştir. Onların (tomurcukların) henüz açılmadığı vakitte, nesrin, reyhanın firuzesi (mavi suyu), renkler ve çiçekler, (farklı) cinsler ve şekiller hasta gözü görmek için göz yaşını akıttığı gibi şebnemin incisini akıtmıştır.

⁷¹⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 228.

Üçüncü bendi 15 satır olup konusu, nimet olarak Allah'ın elçiler göndermesi, Hz. Paygamber, Hz. Ali, on iki imam ve Seyyid Bereke Hân medhiyeleridir. Bu bendinden bir örnek:⁷¹⁶ (Remel)

بَاعِثُ الرُّسُلِ أُولَى الْعَزْمِ * إِلَى الْعَرَبِ مَعَ الْعَجَمِ * وَمَنْ طَهَرَ مَا أَخَذَتْ الْكُفْرُ مِنَ الرَّجْسِ
عَنْ مِلَّةٍ بِالطُّهْرِ * أَبِي الْقَاسِمِ ذِي الرَّأْفَةِ وَالرَّقَّةِ وَالْقِسْوَةِ وَالْقُوَّةِ وَالْقُدْرَةِ مَعَ الْحِكْمَةِ
وَالْحُكْمِ *...

(Allah) büyük azamet sahibi olan Peygamberleri acemlerle Araplara gönderendir. O öyle bir kimsedir ki küfürden hasıl olan pıslığı, kendisinin temizliğiyle gidermiştir.

Kâsım'ın babası, yöneticilik ve hikmetle beraber kıymet, güç, kuvvet, hiddet, incelik ve merhamet sahibidir.

Dördüncü bendi 10 ve beşinci bendi 11 satırdır. Her ikisinin konusu da Seyyid Bereke Hân medhiyesidir.⁷¹⁷

مَلِكٌ بَلَّ مَلَكٌ كَوْنُهُ اللَّهُ مِنَ النُّورِ * فَوَلَّاهُ عَلَى الْخَلْقِ وَنَادَاهُ رَفَعْنَاكَ عَلَى الطُّورِ *
هُمَا مَحْتِ الظُّلَمِ مَوَاضِيهِ سِوَى ظُلْمِ جُفُونِ الْمُقْلِ الْخُورِ * وَهَدَّيْنَا أَيْدِيَهُ إِلَيْنَا أُنْبِيَاءَ التَّبَرِّ
فَشَيَّدْنَا مَعَالِيَهُ عَلَى أَجْنَحَةِ النَّسْرِ *...

(Seyyid Bereke Hân) Bir melek veya padişahdır ki Allah onu nurdan yaratmış, onu tüm yaratılanların padişahı yapmış ve onu çağırarak seni Tur dağına çıkardık (seni Hz. Musa gibi yücelttik) demiştir.

(O) Öyle bir kılıçtır ki keskinliği, hurilerin gözlerinin zulümlerinden başka tüm zulümleri yok etmiştir. Onun elleri, bizlere altın dağları düpedüz kılmış ve böylece büyüklüğünü kartalın kanatlarına inşa etmiştir.

شَرَسَ يَهْجُمُ فِي بَيْضِ طَبَا الْهِنْدِ عَلَى الْأَسَدِ * فَيَعُزُّو شَرَفَ الْمَجْدِ * وَيُعْطِي بَدْرَ الْعَيْنِ
فَيَشِيرُ دُرَّ الْحَمْدِ مِنَ الْوَفْدِ * إِذَا سَارَ الدَّعْرُ إِلَى نَحْوِ أَعَادِيهِ *...

⁷¹⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 228.

⁷¹⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 229.

(Seyyid Ali Hân savaşta) öyle çetindir ki aslanların (düşmanın) üzerine Hint ceylanının beyazlığıyla (keskin ve parlatılmış Hint kılıcıyla) saldırır. O, büyüklüğün şerefini ister. Gözün ayını (dirhem) ve övgünün incisini temsilcilerden (padişahların gönderdiği temsilcilerden) satın alır. O yola çıktığı zaman korku da düşmanlarına doğru yol alır...

1.1.2.3. Mevâliyyâ

Mevâliyya kelimesi azat edilen, dost ve efendi⁷¹⁸ anlamlarına gelen mevlâ kökünden gelmektedir.⁷¹⁹ Bir şiir terimi olarak Mevâliyyâ ise genel kanaate göre Abbâsiler döneminde Vâsiteler tarafından icat edilmiş, fushaya yakın bir ammîce ile basît bahrinde, dört, beş ve yedi muhtelif kafiye ile yazılabilen bir şiir türüdür.⁷²⁰ Vâsitelerin, Müslüman köleleri bahçelerini düzenleme, kuyu kazma, duvar yapma, arazilerini sulama, hurma toplama vb. işlerinde kullandıkları esnada bu kölelerin patronlarına, söylenmesi kısa ve kolay olduğu için “Yâ mevâliyyâ!” (ey efendilerim) şeklinde seslenip yüksek sesle terennüm etmelerinden dolayı bu şiir türü mevâliyyâ ismiyle anılmaya başlamıştır.⁷²¹

Bir diğer kanaate göre de Abbâsi halifesi Harun Reşid (ö. 193/809), tebaasından olan Bermekîler’e fusha mersiye söylemeyi yasaklamış ve onlar da ammicceye benzer Arapçalaşmış kelimelerle kısa bentler halinde mersiyeler söyleyip sonuna da yâ mevâliyyâ ibaresini eklemişlerdir. Bundan dolayı bu adla anılmaya başlamıştır. Dolayısıyla Mevâliyyâ’nın en eski örneği Bermekî cariyelerine aittir.⁷²²

Mevâliyyâ’nın birçok çeşidi vardır. Bunlardan en yaygını *er-rubâ’î* yani dübeyttir. Dört şatırdan oluşur. Her dört şatırın kafiyesi aynı olup ravî harfin harekesi de sakin olur.⁷²³

⁷¹⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 918.

⁷¹⁹ İsmail Durmuş, “Mevâliyyâ,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/226.

⁷²⁰ Hâlûşî, *Fennu’t-Tahtî’i’ş-Şi’rî ve’l-Kâfiye*, 346; Safiyyuddîn el-Hillî, *el-‘Âtlu’l-Hâli ve’l-Marhasu’l-Gâli*, thk. Hüseyin Nişâr (Kâhire: Matba’atu Dâri’l-Kutub ve’l-Vesâ’iki’l-Kavmiyye, 2003), 105; Emîl Bedî’ Yakub, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî ‘İlmi’l-‘Arûd ve’l-Kâfiye ve Funûnu’i-Şi’r*, 431–432; Emîl Bedî’ Yakub, *Mevsû’atu ‘Ulûmi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, 9/218; Raşîd Yahyâvî, *eş-Şi’ru’l-‘Arabiyye el-Envâ’ ve’Ağrâz* (Mağrip: Afrikiyâ’ş-Şark, 1991), 46; Matlûb, *Mu‘cemu Muştalahâtî’n-Nakdi’l-‘Arabiyyi’l-Kadîm*, 415.

⁷²¹ el-Hillî, *el-‘Âtlu’l-Hâli ve’l-Marhasu’l-Gâli*, 107; Emîl Bedî’ Yakub, *Mevsû’atu ‘Ulûmi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, 9/218; Durmuş, “Mevâliyyâ,” 29/426.

⁷²² Hâlûşî, *Fennu’t-Tahtî’i’ş-Şi’rî ve’l-Kâfiye*, 344; Emîl Bedî’ Yakub, *Mevsû’atu ‘Ulûmi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, 9/218.

⁷²³ Emîl Bedî’ Yakub, *Mevsû’atu ‘Ulûmi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, 9/218-219.

a---- ----
a---- ----

Bazıları beş şatır olarak yani muhammes olarak da söylenmiştir. Mevâliyyâ'nın bu türü de iki farklı şekilde gelebilmektedir. Birinci türde, tıpkı dört şatırlılarda olduğu gibi her beş şatırın kafiyesi aynıdır.

a---- ----
a---- ----
a---- ----

Beş şatırlı mevâliyyânın ikinci şeklinde ise ilk üç şatırın kafiyesi aynı, dördüncü şatırın farklı ve yine beşinci şatırın kafiyesi ilk üç şatırın kafiyesiyle aynıdır.⁷²⁴

a---- ----
b---- ----
a---- ----

Üçüncü şatırın kafiyesi diğer şatırlarınkinden farklı olan mevâliyyâyâ ise *er-rubâ'il-'arac* denilmektedir. Bu çeşit dört şatırlı yani dübeyt olarak da gelebilir.⁷²⁵ Bununla birlikte beş şatırlı olup her beş şatırın kafiyesi aynı olarak gelen şiire de *el-'arac* denilmektedir.⁷²⁶

Diğer bir mevâliyyâ türü olan *en-nu'mânî* ise yedi şatır olarak gelmektedir. İlk üç şatırın kafiyesi aynı, ikinci üç şatırın kafiyesi de ilk üçtekinden farklı olarak birbirleriyle aynıdır. Yedinci şatırın kafiyesi ise ilk üç şatırın kafiyesiyle aynı olarak gelmektedir.⁷²⁷

a---- ----
b---- ----
b---- ----
a---- ----

⁷²⁴ Halûşî, *Fennu't-Tahtî 'i'ş-Şi'ri ve'l-Kâfiye*, 342–344.

⁷²⁵ Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 219.

⁷²⁶ Halûşî, *Fennu't-Tahtî 'i'ş-Şi'ri ve'l-Kâfiye*, 363.

⁷²⁷ Emîl Bedî' Yakub, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 219.

Netice olarak mevâliyyâ şiir türü beyit veya şatır sayısı açısından dört şatırlı (dübeyt), beş şatırlı (muhammes) ve yedi şatırlı (mukatta‘) şeklinde gelmekte ve bununla beraber kafiye ve ravî özellikleri bakımından öne çıkmaktadır.

İbn Ma‘tûk’un mevâliyyâ şiirlerine bakılacak olursa şair, yukarıdaki tanımlara uygun bir surette rubâ‘î / dübeyt (dört şatırlı), muhammes (beş şatırlı) ve onlardan farklı olarak mukatta‘ (sekiz şatırlı ya da on şatırlı) türlerini kullanmaktadır. Şiirleri kafiye ve ravî şartlarına uymakla birlikte beyit ve şatır sayıları açısından bazı farklılıklar içermektedir. Şairin mevâliyyâları tabloda gösterilerek ayrıntıları açıklanacaktır.

Mevâliyyâ Türü	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Rûbâ‘î (dört şatırlı)	50	100
Muhammes (beş şatırlı)	18	36
Mukatta‘ (sekiz ve on şatırlı)	3	22
Şiir ve Beyit Sayılarının Toplamı	71	158

Tabloda görüldüğü üzere İbn Ma‘tûk’un divanında 50 adet rubâ‘î, 18 adet muhammes ve mukatta‘ olmak üzere 158 beyitten oluşan 71 mevâliyyâ şiiri vardır. Dolayısıyla tabloda da olduğu gibi İbn Ma‘tûk’un mukatta‘ türünden mevâliyyâları şairin kendine has bir mevâliyyâ türü olarak değerlendirilebilir. Zira imkanlar dahilinde elde edilen kaynaklarda mevâliyyânın bu türüne rastlanmamaktadır. Bu, şairin kendine has bir mevâliyyâ nazmı olup Osmanlı dönemi içerisinde değerlendirildiğinde yeni sayılabilecek bir türdür.

Şatırlarının kafiye ve ravî özellikleri ise üste verilen ölçülere benzemekle birlikte yer yer farklılıklar da arz etmektedir. İbn Ma‘tûk, rubâ‘î mevâliyyâ türü şiirlerinin tamamı aynı kafiye ve ravî harfiyle yazmaktadır. Muhammes türü mevâliyyâlarını ise yukarıda bahsedilen her iki türde de kaleme alınmıştır. Birinci türde her beş şatırın beşi de aynı kafiye, ikinci türde ise beş şatırın ilk üç şatır aynı kafiye, dördüncü şatır farklı kafiye ve yine beşinci şatır ilk kafiye uygun olarak gelmektedir.

Şairin mukatta‘ olarak üç mevâliyyâ şiirinin kafiye ve ravî özellikleri de birbirinden farklı olup kendi içlerinde daha önce rastlanmamış bazı özelliklere sahiptir. Üç mukatta‘nın ikisi

sekizer şatır, biri ise on şatırdır. Sekiz şatırlılardan birinde ilk dört şatırın kafiyesi aynı ve ikinci dört şatırın kafiyesi ilk dört şatırın kafiyesinden farklı olarak kendi içerisinde aynıdır. Buna mukabil sekiz şatırın tamamında ravî harfî aynıdır. Bir diğer sekiz şatırlık şiirinin ilk üç şatır aynı kafiye, ikinci üç şatır da ilk üç şatırdan farklı olarak kendi içerisinde aynı kafiye ve son iki şatırın kafiyesi ise ilk üç şatırın kafiyesiyle aynıdır. On şatırlık mevâliyyâ şiirinde ise tüm şatırlar aynı kafiye. Tüm bunlara rağmen şair açısından mevâliyyâ şiirleri vezninden daha çok müziksel ritimi ön plana çıktığı müşahede edilmektedir. Zira bu türden bazı şiirlerinde müziksel ritimden dolayı vezine bağlı kalmadığı görülmektedir. Dolayısıyla verilen bu bilgiler ışığında kafiyesi ve ravîsi aynı olarak gelen dört şatırlı mevâliyyâlarından bir örnek olarak rubâ'î şiiri aşağıdaki gibidir. Şiirde işlenen konu siyasî medih temasıdır.⁷²⁸ (Basît)

يَا مَنْ بِسَيْفِ النَّوَالِ أَبَادَ نَفْسَ الْمَالِ وَمَنْ بِعَدْلِهِ لَأَقْطَارِ الْبَسِيطَةِ مَالِ
وَمَاجِدٌ مُدَّ نَشَا نَحْوِ الْمَكَارِمِ مَالِ وَمَنْ بِسَيْفِهِ غُرُوشَ الْمُعْتَدِينَ أُمَالِ

Ey ihsan kılıcıyla malları nefsi yok eden kimse ve ey adaletiyle dünya ülkelerine giden kimse!

Doğduğundan beri yüceliklere doğru yürüyen şeref sahibi kimse! Kılıcıyla düşmanların tahtını indiren kimse!

Gazel muhtevalı rubâ'î mevâliyyâ şiiri aşağıdaki gibidir. ⁷²⁹ (Basît)

أَنْوَارُكَ الْخَاطِفَةُ لِعُفُولِنَا تَسْتَرْقُ وَمَعَاظِفُكَ لِلْقُلُوبِ الْقَاسِيَةِ تَسْتَرْقُ
اللَّهُ فِي رُوحِ حُرٍّ لَكَ عَدَا تَحْتَرِقُ جِسْمُهُ بِدَمْعِهِ غَرِيقٌ وَمُهْجَتُهُ تَحْتَرِقُ

Hızlı ve parlak nurların bizim akallarımızı çalıyor, duygularından katı kalplerimiz yumuşuyor.

Allah'a yemin olsun ki senin için bedeni göz yaşına boğulmuş ve ruhu yanan özgür kimsenin ruhu yanıp tutuşuyor.

İhvanîyât temalı ruba'î mevâliyyâ türünden bir şiiri:⁷³⁰ (Basît)

⁷²⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 232.

⁷²⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 236.

⁷³⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 233.

كُنْتُ أَرْجِيكَ إِذَا جَارَ الزَّمَانُ عَلَيَّ بِكَ أَسْتَعِينُ وَتُوطِي هَامِي نَعْلِي
فَعَكَسَتْ ظَنِّي وَبَعْضُ الظَّنِّ غَيِّي وَكَيْ حَاشَاكَ حَاشَاكَ يَا سَهْمِي تُرْدُ إِلَيَّ

Zaman bana zulmettiğinde seni arzular, başım ayakkabım hizasına inerek senden yardım isterdim.

Sen zannımı aksine çevirdin, çünkü bazı zan günahı ve bazıları da doğruyu bozmaktır. Senden uzak olsun, senden uzak olsun, ey kendime döndürülen okum!

Dolayısıyla üstteki örneklerde de açıkça görüldüğü üzere şairin rubâ'î türü mevâlîyyâ şiirlerinin tamamı kendi içlerinde aynı kafiye ve ravî harflerine sahiptir.

Muhammes türü mevâlîyyâ şiirinden örnekler ise aşağıdaki gibidir. İlk şiiri, kafiyesi ve ravîsi aynı olan beş şatırlı bir mevâlîyyâdır ve konusu ihvaniyâtır.⁷³¹ (Basî) (Basît)

تَرَفَّعْتُ عَنْ رَجَا الْأُنْدَالِ هَمَّتْنَا وَلَوْ دَهَمْنَا اللَّيَالِي مَا أَهَمَّتْنَا
وَصُرُوفُ الْأَيَّامِ لَوْ بِالْشَّرِّ أَهَمَّتْنَا لَا تَعْتَقِدْنَا نَذْلُهَا وَلَوْ مِثْنَا
شِعَارُنَا الصَّبْرُ وَالتَّقْوِيضُ شِيَمَتْنَا

Düşük karakterlinin arzusundan bizim himmetimiz yükseldi. Musibetler bize gelse de umrumuzda değildir.

Musibetler kötülüleriyle bizi hedef alsın da sonunda ölsek de boyun eğmez sanma.

Zira sabır bizim şiarımız ve etkilendirme (kazanmak) da bizim karakterimizdir.

Aşağıdaki şiir de beş şatırlı mevâlîyyâlarından olup, dördüncü şatır hariç diğer şatırlarının kafiyesinin aynı olan türdendir. Hüseyin Paşa'ya atfettiği bir siyasî medihtir.⁷³² (Basît)

لِي مُهْجَةٌ لَا تَزَالُ إِلَيْكَ مَصْرُوفَةً وَيَعُوقُهَا عَنْ لِقَاكَ الدَّهْرُ وَصُرُوفُهُ
وَيَعُدُّ يَا مَنْ تَمَلَّكْنَا بِمَعْرُوفَةٍ هَذَا كِتَابِي إِلَيْكَ عَلَى الْبُعْدِ نَائِبُ
عَنِّي تَقَبَّلْ يَدًا بِالْجُودِ مَعْرُوفَةً

⁷³¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 239.

⁷³² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 234.

Benim, çabası sana doğru uçmak olan bir kalbim var. Ancak zaman ve onun sıkıntıları kalbimin senle görüşmesine engel oluyor.

Ve sonra, ey iyilikleriyle (yardımlarıyla) bize sahip olan kimse! Bu, uzaktan beni temsil etmesi için benim sana yazdığımdır.

İyiliği cömertlikle olan bir eli benden kabul buyur!

İbn Ma'tûk'un sekiz şatırlı mevâliyyâ türü şiiiridir. Bunun ilk dört şatırının kafiyesi aynı kökten ve ikinci dört şatırın kafiyesi de ilk dört şatırından farklı olarak kendi içinde aynı kökten kelimelerden oluşmaktadır. Fakat her sekiz şatırın kafiyesi aynı ve konusu gazeldir.⁷³³ (Basît)

1	ظَيِّ قَبْضَ بِأَهْوَى مَيِّ الْخَوَاسِ رُهُونُ	كَيْفَ أَصْغِي السَّمْعَ فِيهِ خِلَّةٌ يَنْهُونُ
2	عَزِيْزٌ وَضِلَّ تَرْكِي فِي عَذَابِ الْهُونُ	كُلُّ الْمَصَائِبِ سَوَى هَجْرِهِ عَلَيَّ هُونُ
3	لِي مُهْجَةٌ لِسَوَاكَ مِنَ الْوَرَى لَمْ تَحْنُ	وَأَضَالَعٌ فَوْقَ غَيْرِ مَوَدَّتِكَ لَمْ تَحْنُ
4	وَأَنْ تَوَالَتْ عَلَيْنَا مِنْ نَوَاكَ الْمِحْنُ	صَبْرًا عَسَى عَنْ قَرِيبٍ رُوَيْتِكَ يَنْمَحْنُ

1. O öyle bir ceylandır ki duyguları(mı) benden aşkla rehin aldı, mani olduğu arkadaşlık için ona nasıl kulak vereyim?

2. Kavuşması zor olan beni rüsva edici azabın içine terk etti, bana onun ayrılığı hariç musibetlerin tamamı kolaydır.

3. Benim insanlardan senden başkasını özlemeyen bir kalbim ve senin sevgin dışında başka sevgi arzulamayan uzuvlarım vardır.

4. Eğer senin uzaklığından dolayı kavuşmamız bize zorluk getirecekse sabrederiz, umulur ki yakından senin görünce (bu zorlukların) hepsi geçer.

İkinci sekiz şatırlı mevâliyyâsı da yukarıda zikri geçen ikinci türde yani ilk üç şatır aynı kafiyyede, sonraki üç şatır ilk üç şatırından farklı olarak ve kendi içerisinde aynı kafiyyede, son iki şatır da ilk üç şatırın kafiyesiyle aynı olarak gelmektedir. Konusu siyasî medihtir.⁷³⁴ (Basît)

1	يَا مَنْ بِهِ الْجَمْعُ فِي يَوْمِ الْوَعَا مَشْهُودُ	جَوَارِحِي فِي نَوَالِكَ لَكَ عَلَيَّ شُهُودُ
---	---	---

⁷³³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 237.

⁷³⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 230.

- 2 وَبَعْدَ يَا طِبَّ سُمِّ الْمُمْرَضِ الْمَجْهُودِ وَمَنْ إِلَيْهِ الْمَعَالِي بِالْوَرَى انْتَسَبَ
3 وَمَا جَدَّ بَعْدَ خَلَاقِي عَلَيْهِ اخْتَسَبَ لَمَّا عَشِيقَتِ الْمَدْحَ وَأَنَا عَشِيقْتُ الْكَسْبَ
4 صَيَّرْتُ رُحِّي يَرَاعِي وَالْمَدِيحُ جُنُودُ وَأَتَيْتُ غَابِرًا عَلَى مَا لِكَ بِخَمْسِ بُنُودِ

1. Ey savaş gününde kendisine (cesaretine) herkesin şahit olduğu kimse! Uzuvarım (bana verdiği) bahşış konusunda senin için bana şahittir.

2. Ey her türlü tedaviye rağmen iyileşmeyen yorgun hastanın tabibi ve insanlar arasında yüceliklerin (sadece) kendisine intisâb ettiği kimse!

3. O bir cömerttir, yaratıcılığını ortaya koyduktan sonra (ona şiir yazdıktan sonra) karşılığını alırım, çünkü o övünmenin aşığı, ben de kazanç elde etmenin aşığıyım.

4. Sen kalemimi mızrağım, Medhimi de ordu kıldın ve ben de senin üzerine beş ordu birliğiyle (beş bend şiiri) ile saldırdım.

Mevâliyyâ konusunda verilecek son örnek şiiri de on şatırlı olup tüm şatırlarının kafiyesi aynıdır. Konusu Seyyid Bereke Hân'a söylediği bir siyasî medih şiiridir.⁷³⁵ (Basîl)

- 1 يَا بَرَكَةَ الْمَجْدِ يَا لَيْتَ الْوَعَا الْمُفْتَرِسِ وَمَنْ لَنَا عِنْدَ لَزَبَاتِ النَّوَى تُرْسُ
2 أَقْسَمُ بِمُحَمَّدٍ سَمْرَكَ وَالْحُسَامِ الْوَرَسِ لَوْلَاكَ رَحْمًا سَبَايَا بَيْنَ أَيْدِي الْفُرْسِ
3 وَاصْحَتْ رُسُومُ الْخَوَافِ عَافِيَاتِ دَرْسِ لَكِنَّ يَا مَنْ يَعْلَمُ كُلَّ عَالَمٍ دَرْسِ
4 قَدْ خَصَّنَا اللَّهُ مِنْ ذَاتِكَ بِسَمَحٍ شَرَسِ فَأَنْقَذْتَنَا بَعْدَ مَا طَحْنَا وَجْدُ الْمَرَسِ
5 لَا زِلْتُ بِأَهْلِ الْعَبَا يَا بَدْرَنَا مُحْتَرَسِ مَا بَدَتْ شَمْسُ الْمَعَالِي فِي نَهَارِ طَرَسِ

1. Ey cömertliğin bereketi, ey şiddetli savaşın aslanı ve felaketlere karşı bize siper olan kimse!

2. Mızrağının keskinliği ve kırmızı olan kılıcına yemin ederim ki sen olmasaydın biz perslerin elinde tutsak olurduk.

3. Hûveyze'nin sağlam kalan eserleri yok olurdu, ey tüm dünyaya ders veren kimse!

4. Allah senin zatından bize sertliğin müsamahasını has kıldı ve (Persler) yok etmek için tutukladıklarında bizi kurtardın.

⁷³⁵ İbn Ma'tûk, Dîvân, 232.

5. *Ey bizim ihtiyatlı dolunayımızı, yüksekliğin güneşi aydınlık günde doğduğu müddetçe sen 'Aba ahalisinin koruyucususun!*

İbn Ma'tûk'un kendine has bir diğer şiiri de *rubâ'î muzebbel*'dir. Bu şiir türüyle ilgili mümkün olduğu kadarıyla yapılan araştırma ve incelemelerde herhangi bilgiye rastlanamayıp, şairin divanında bu şiirin hemen baş kısmında belirtildiği gibi *rubâ'î muzebbel* şiiri olarak anlatılmaya çalışılacaktır.

1.1.2.4. Rûbâ'î

İbn Mâ'tûk'un divanında işlenen bir diğer şiir türü de *rubâ'î*'dir. Tamamının kafiyeeleri aynı dört şatırlı şiir anlamına gelen *rubâ'î*'nin⁷³⁶ birçok kafiye şekli vardır.⁷³⁷ İbn Ma'tûk'un sekiz tanesi dübeyt ve bir tanesi de kaside yapısında yazılan toplam dokuz *rubâ'î*si bulunmaktadır ve bunlar kafiyeeleri itibarıyla dört farklı türde gelmiştir. Dübeyt şeklinde yazılan *rubâ'î*leri üç farklı kafiye şeklinde yazılmaktadır.

Birinci kafiye şekli şiirin birinci şatırı ile üçüncü şatırının ve ikinci şatırı ile de dördüncü şatırın kafiyeelerinin aynı olmasıdır. Bu da geleneksel olarak *rubâ'î* şiirlerine ait en yaygın kafiye şekillerindendir.⁷³⁸ (Basît)⁷³⁹

لَوْ أَقْسَمَ الْمَرْءُ بِالرَّحْمَنِ خَالِقُهُ بِأَنَّ بَعْضَ الْوَرَى لَا شَيْءَ مَا حَنَّا
إِنْ كَانَ شَيْئًا فَعَيْرُ اللَّهِ خَالِقُهُ اللَّهُ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَخْلُقَ الْعَبَا

Kişi yaratıcısı olan Rahman'a bazı insanların hiçbir şey olmadığı konusunda yemin ederse, yalan yere yemin etmiş olmaz.

Eğer o insanlar bir şeyse, onun yaratıcısı Allah'tan başkadır. Çünkü Allah absürt olanı yaratmayacak kadar şerefli dir.

Bir diğer yaygın kafiye yapılarından biri de tüm *rubâ'î*de üçüncü şatırın kafiyesinin diğer şatırların kafiyesinden farklı olarak geldiği türdür.⁷⁴⁰ İbn Ma'tûk bu kafiye türünde de *rubâ'î* şiir kaleme almıştır. (Tavîl)⁷⁴¹

⁷³⁶ Selda Kaya Kılıç, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Velayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2/ (2014), 270.

⁷³⁷ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-'Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 403–405.

⁷³⁸ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-'Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 2004–2005.

⁷³⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 226.

⁷⁴⁰ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-'Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 405.

⁷⁴¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 225.

قَضَى حُسْنُهُ فَلْيَبْكِهِ الْيَوْمَ عَاشِقُهُ وَعَادَ هَشِيمًا آسُهُ وَشَقَائِقُهُ
تَكَدَّرَ فِي حَدِيثِهِ مَاءُ شَبَابِهِ أَلَمْ تَرَ قَدْ لَاحَتْ عَلَيْهِ عَلَائِقُهُ

Güzelliği geçip gitti (yaşlandı), öyleyse bugün aşığı ona ağlasın. Onun her daim yeşil olan otunun beyaz kokulu gülü ve bahar mevsiminde biten otunun sarı gülü samana döndü.

Gençliğinin suyu yanaklarında bulanıklaştı. (Acaba) onun boynunum sarktığını görmedin mi?

Şairin bir diğer rubâ'îsi ise üçüncü şatırı hariç diğer şatırların kafiyepleri aynı olan türüdür. Bu kafiye de bir Arap rubâ'îsine rastlanılmamaktadır. (Kâmil)⁷⁴²

يَا نَاقِلَ الْمَصْبَاحِ لَا تَمُرْ عَلَيَّ وَجْهِ الْحَبِيبِ وَقَدْ تَكَحَّلَ بِالْكَرَى
أَحْشَى خِيَالَ الْهَدْبِ يَخْرُجُ خَدُّهُ فَيَقُومُ مِنْ سِنَةِ الْكَرَى مُتَدَعِرًا

Ey kandil taşıyıcı, sevgilinin önünden geçme. Çünkü o uyku ile gözüne sürme sürüyor (uyuyor).

Kirpiğinin gölgesinin yanağını çizmesinden ve bu sebeple narin uykusundan korkarak uyanmasından korkarım.

İbn Ma'tûk'un divanında rubâ'î muzebbel yapısında ve mekfûfu'r-recez vezninde yazılan bir şiiri bulunmaktadır. İmkanlar dahilinde elde edilen Arapça ve Farsça kaynaklarda ne bu yapıyla ne de bu vezinle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Zira rubâ'îler rubâ'î mu'arrac, rubâ'î hâlis, rubâ'î mumantak, rubâ'î muraffal, rubâ'î marduf⁷⁴³ çeşitlerinden ibaret olup, müzebbel türünde bir rubâ'î bulunmamaktadır. Aynı şekilde recez bahri çeşitleri de sadece meczûu'r-recez, maştûru'r-recez ve menhûku'r-recez olarak zikredilmiştir.⁷⁴⁴

⁷⁴² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 226.

⁷⁴³ Halûşî, *Fennu't-Takâtî 'i'ş-Şi'rî ve'l-Kâfiye*, 365-366; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Velayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler," 270; Maţlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, 233,367.

⁷⁴⁴ Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-'Arûd ve'l-Kâfiye* (Beyrut: Dâru'n-Nahdâti'l-'Arabiyye, 2002), 74-75; Maţlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, 235-236; Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 82-88; Topuzoğlu, *Recez*, 34/509.

Fars Edebiyatında ise rubâ'îlerin tek bir vezinden türemiş 24 vezni bulunmaktadır.⁷⁴⁵ Ancak bu 24 vezin incelendiğinde hiçbirisi İbn Ma'tûk'un bu şiirine birebir uygun düşmemektedir. Bununla birlikte 24 türün içerisinde yalnızca bir türün birinci şatırı İbn Ma'tûk'un söz konusu şiirine uygun gelmektedir. Bu vezin “مَفْعُولُ مَفَاعِلُنْ” şeklindedir ve adı *ahreb-i makbûz-i ezel*'dir.⁷⁴⁶

Tüm bunlardan hareketle, Fars Edebiyatında rubâ'înin tek bir vezninden 24 vezin türediyse daha fazlası da türeyebilir sonucunu çıkarmak mümkündür. İbn Ma'tûk'un bu rubâ'îsinin vezni de sonradan türemiş ve bu sebeple de kaynaklarda zikredilmemiş olabilir.

Aruz ilminde keff işlemi, tefileden yedinci sakın harfin silinmesidir. Örnek olarak tefilesinin فَاعِلَاتُ haline, مَفَاعِلُنْ tefilesinin مُسْتَفْعِلُنْ haline ya da مُسْتَفْعِلُنْ tefilesinin مُسْتَفْعِلُنْ haline getirilmesidir. Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu 'i-Şi'r* adlı eserinde keff işleminin yalnızca hezec, muzârî', tavîl, medîd, remel, hafif ve muctess bahirlerinde olabileceğini ifade etmektedir.⁷⁴⁷ Dolayısıyla mekfûfu'r-recez türüne kaynaklarda rastlanmamıştır. Şairin divanı haricinde elde edilebilen kaynaklarda bu türden bir şiir yapısı görülmemektedir.

Sonuç olarak bu şiir türü İbn Ma'tûk'a has olduğu için böyle bir adlandırılmayla ilk defa karşılaşılmaması muhtemeldir. Yapısal olarak muvaşşaha benzeyen bu tür kaside biçiminde yazılmıştır. 11 bölümden oluşan bu şiirin her bölümü dört satırlık bir rubâ'î olarak kabul edilmiştir. Her bölümü ikinci şatırları eksik olarak iki beyit, bir tam beyit ve en son tek bir şatırdan oluşmaktadır. Şairin adlandırdığına göre bu tür, yapısal olarak muzebbel rubâ'î ve vezin olarak mekfûfu'r-recez'dir. Rûbâ'îlerin ilk iki satırındaki tüm kafiyeleleri birbiriyle aynıdır. Fakat son iki şatırları her rubâ'îde farklı olup bölüm içinde aynı olarak gelmektedir. Nevrûz Bayramını kutlama vesilesiyle Seyyid Bereke Hân'ı

⁷⁴⁵ Fars edebiyatında rubâ'î şiir türüyle ilgili en ayrıntılı çalışmalar için bkz. Sîrûs Şemîsâ, *Seyr-i Rûbâ'î Der Şi'r-i Fârsi* (Tahran: İntişârât-i Firdevs, 1374); Bu yazma eserde de birçok rubâ'î şiir türü vezninden bahsedilmektedir. Bkz. Şems Kays, *el-Mu'cemu fî Me'âyiri Eş'âri'l-'Acem* (Tahran, 1304), 24-45; Mürsel Öztürk, “Rûbâî,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/177.

⁷⁴⁶ Öztürk, “Rûbâî,” 35/177.

⁷⁴⁷ Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu 'i-Şi'r*, 328, 386.

methettiği bu şiirin mukaddimesindeki gazel muhtevalı beyitler aşağıdaki gibidir.⁷⁴⁸
(Makfûfu'r-recez)

1	مَا اسْتُنِقَ بَيَاضُ مِسْكِيهَا الْكَافُورِ	مِسْكُ الشَّعْرِ
2	إِلَّا كَسَرَ الضُّحَى بِتَرْكِ النُّورِ	زُنْجِ السَّحَرِ
3	حَوْدٌ كَحَلَّتْ جُفُوهَا بِالْعَسَقِ	وَأَفْتَرَّ شُنَيْبُهَا لَنَا عَنْ فَلَقِ
4	قَدْ ضَمَّ لِثَامُهَا شُعَاعَ الشَّقَقِ	
5	وَاسْتَوْدَعَ فَجَرَ نَحْرِهَا الْبُلُورِ	شُهْبِ الدَّرَرِ
6	وَأَنْبَتَ ظِلَامُ فَرْعِهَا الدِّيُورِ	فَوْقَ الْقَمَرِ
7	أَلْخَمَرُ مُلَقَّبٌ بِقَبْلِهَا بِرَضَابِ	وَالطَّلَعُ بَدَا بِتَغْرِهَا وَهُوَ حُبَابِ
8	وَالدُّرُّ بِنُطْقِهَا مُسَمًّى بِحِطَابِ	
9	بِكُرِّ بَرَعَتْ بِبَيْتِهَا الْمَعْمُورِ	شَمْسُ الْخَفَرِ
10	وَأَنْقَضَ حَوْلَ سَخْفِهَا الْمَرْزُورِ	شُهْبِ السَّمَرِ
11	مَا الرُّمُحُ بِيَالِغٍ مَدَى قَامَتِهَا	وَالصَّارِمُ مُعْتَرٍّ إِلَى مُقْلَتِهَا
12	وَالسَّهْمُ رَوَى النُّفُودَ عَنْ لِفْتَتِهَا	

1. Onun kafur (gibi) olan miskin (yüzünün) beyazlığı, saçının miskini (siyahlığını) ortadan kaldırmamıştır.
2. Ancak güneş ışığını terk ederek seher vaktinin karanlığını ortadan kaldırmıştır.
3. O öyle bir genç kızdır ki gecenin karanlığıyla gözüne sürme çekmiştir. Ayrıca onun dişleri, tan vaktinden bize parlamıştır.
4. Peçesi de şafağın parlaklığını (bize tekrar) kapatmıştır.
5. Onun billur (gibi) olan boynunun beyazlığı, incinin kül (geri) rengine emanet bırakılmıştır.
6. Ayın üstünde onun zifiri siyah saçının karanlığı (siyahlığını) yayılmıştır.
7. İçki onun ağzında ağzının suyuyla adlandırılmıştır, tomurcuk ise bir kabarcık olarak onun dişlerinde görünmüştür.

⁷⁴⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 208.

8. *İnci ise onu anarken hitabet diye isimlendirilmiştir.*
9. *O daha namahrem eli değmemiş bir kızdır ki utanmanın güneşi de onun mamur evinde doğmuştur.*
10. *Onun iliklenmiş eteğinin etrafında mızrağın sağlamlığı dahi gitmiştir.*
11. *Mızrak onun boyunun uzunluğuna yetişmez ve keskin kılıç onun (etkileyici) gözüne nispetlenir.*
12. *Ok, deliciliğini onun bakışından öykünür.*

1.1.2.5. Ma'kus Şiir

Ma'kus şiir sağdan sola, soldan sağa, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru okunabilen bir şiir türüdür.⁷⁴⁹ Ma'kus şiirin birçok çeşidi vardır. Bunlar beyit, şatır, kelime ve harf olarak tersten de okunabilen,⁷⁵⁰ kelime ve harf olarak doğrudan okunuşu övme ve tersten konuşu yerme anlamına gelen ve medih temalı beyitlerden oluşan bir şiirin her beytinin ikinci şatırı silinip yukarıdan aşağıya doğru okununca yerme temalı bir şiire dönüşen gibi türlerdir.⁷⁵¹

İbn Ma'tûk'un divanın birinci bölümünün son kısımlarında bir ma'kus şiiri bulunmaktadır. Şairin bu şiir türü tam nazım değil nesire benzer şekilde kafiyeli olarak yazılmış olup her satır dört bentten oluşmaktadır. Ancak nazım olarak yazabilecek şekilde kafiyeli ve vezinlidir. Ravîsi lâm harfidir. Bu ma'kus şiirinin teması Seyyid Ali Hân'ı medhidir.⁷⁵² (Basît)

- 1 فَخْرُ الْوَرَى * حَيْدَرِيٍّ عَمَّ نَائِلُهُ * فَجْرُ الْهَدَى * دُو الْمَعَالِي الْبَاهِرَاتِ عَلِي
- 2 تَجْمُ السُّهَى * فَلَكِيَّاتٍ مَرَاتِيهِ * بَادِي السَّنَا * نَبِيٍّ يَسْمُو عَلَى زُحَلِ
- 3 لَيْثُ الثَّرَى * قَبَسٌ هَمِي أَنَامِلُهُ * غَيْثُ النَّدَى * مَوْرِدٌ أَشْهَى مِنَ الْعَسَلِ
- 4 بَدْرُ الْبَهَا * أَفُقٌ تَبْدُو كَوَاكِبُهُ * شَمْسُ الدُّنَا * صُبْحٌ لَيْلِ الْحَادِثِ الْجَلَلِ
- 5 سَامِي الدَّرَى * صَاعِدٌ مُحْشَى نَوَازِلُهُ * حَتْفُ الْعِدَا * ضَارِبُ الْهَامَاتِ وَالْقَلَلِ

⁷⁴⁹ Halûşî, *Fennu't-Takâtî 'i's-Şi 'rî ve 'l-Kâfiye*, 374.

⁷⁵⁰ Kılıç, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Velayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler," 553–554; Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu 'l-Mufaşşal fî 'İlmi 'l-'Arûd ve 'l-Kâfiye ve Funûnu 'i-Şi 'r*, 291–292.

⁷⁵¹ Kılıç, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Velayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler," 550–552; Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu 'l-Mufaşşal fî 'İlmi 'l-'Arûd ve 'l-Kâfiye ve Funûnu 'i-Şi 'r*, 293–294.

⁷⁵² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 211.

- 6 طَوْدُ النَّهْيِ * عِنْدَ بَيْتِ الْمَالِ صَاحِبُهُ * سَمَطُ النَّنَا * زَيْنَةُ الْأَجْيَادِ وَالْدُّوَلِ
- 7 طُبُّ الْقِرَى * كَفُّ يَمْنِ الدَّهْرِ كَاهِلُهُ * نَابُ الرَّدَى * أَجَلٌ فِي صُورَةِ الرَّجُلِ
- 8 رَوْضٌ زَهَا * مَنَهْلٌ طَابَتْ مَشَارِبُهُ * زَوْجُ الْمُنَى * مَنَبْعُ الْأَلَاءِ وَالْحَوْلِ
- 9 بَحْرٌ جَرَى * عَلَقْمِيٍّ مُجَّ عَاسِلُهُ * مُزَوِي الصَّدَى * مَوْرِدُ الْعَسَالَةِ الدُّبْلِ
- 10 مُعْطِي اللَّهَى * نَبَوِيَّاتٌ مَنَاقِبُهُ * رَحْبُ الْفَنَا * نَجْلٌ خَيْرُ الْخَلْقِ وَالرُّسُلِ
- 11 مَقْنَى الثَّرَى * فَاضِلٌ عَمَّتْ فَوَاضِلُهُ * عَفٌّ الرِّدَا * عَلَوِيٌّ طَاهِرُ الْخُلِّ
- 12 دَهْرٌ دَهَا * قَدَرٌ دَارَتْ نَوَائِبُهُ * كَنْزُ الْغِنَى * كَهْفٌ أَمِنَ الْخَائِفِ الْوَجِلِ

1. (Seyyid Ali Hân) insanların medar-ı iftiharıdır, iyilikleri kapsayıcı olan Haydarî'dir, hidayetin nuru ve göz alıcı büyüklük sahibidir.
2. Süha yıldızıdır, gezegenler onun mertebeleridir, nuru ortaya çıkarandır (ki o) nur Zühal'den de üstündür.
3. Çölün aslanıdır, parmaklarının ucundan düşen bir ateş parçasıdır, otun yağmurudur, baldan tatlı çeşmedir.
4. Parlaklığın ayıdır, yıldızları ortaya çıkan bir ufuktur, yakınlığın güneşidir, büyük hadisenin gecesinin sabahıdır.
5. Zirvelerin yükselenidir, inişleri korkutulan bir tırmanandır, düşmanların ölümüdür, tepe ve boyunları vurandır.
6. Aklın dağı, beytülmalin sahibidir, övgünün kolyesidir, yiğitlerin ve devletlerin ziynetidir.
7. Misafirperverliğin hekimi, zamanın bereketinin eli onun destekçisidir, ölümün azı dişidir, kişinin yüzündeki bir eceldir.
8. Parılayan bir bahçedir, içme yeri güzel olan bir pınardır, umudun arzusudur, nimetlerin ve malların kaynağıdır.
9. Akan bir denizdir, balı atılmış bir acı elmadır, susuzluğu giderendir, canlılığını yetirmiş bal kovanın pınarıdır.
10. En iyi bahşişleri verendir, huyu Peygamberlik huyu gibidir, bahçenin genişliğidir, insanların ve Peygamberlerin en iyisinin evladıdır.
11. Verimli topraklara sahip olan yerdir, fazileti kapsayıcı olan bir faziletlidir, ridanın temiz olanıdır, dostların en temiz olan Alevî'dir.

12. O başına musibet gelen bir alın yazısıdır, musibetleri dönen bir kaderdir, zenginliğin hazinesidir, ürkek ve korkağın güvenlik mağarasıdır.

1.2. Vezin ve Kâfiye

Vezin kelimesi Arapça olarak bir şeyi kendi ağırlığında olan başka bir şeyle ölçmek⁷⁵³ anlamına gelmektedir. Şiirde vezin, aruz ilmi anlamındadır.⁷⁵⁴ Arûz bir ilim dalı olup, tespit edilmiş veya kabul görülmüş vezinlerin durumundan bahsetmektedir.⁷⁵⁵ el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî aruz vezinlerini önce beş kısma ayırmış, sonra da 15 ayrı tür ortaya koymuştur. Bu türler bahir olarak isimlendirilmiştir. Buna ilave olarak öğrencisi Ahfeşu'l-Evsat (ö. 215/830 [?]) el-mütedârik bahirini eklemiş ve toplamda 16 bahir bugün bilinen son şekline kavuşmuştur.⁷⁵⁶

İbn Ma'tûk, şiirlerinden 32 satırlık kendine has rûbâ'î muzebbel kasidesi hariç diğer şiirlerini klasik Arap aruz vezinlerinde söylemiştir. Şair 7 farklı aruz bahri kullanmıştır. Bunlara ait şiir ve beyit sayıları aşağıda verilen tablodaki gibidir.

Geleneksel Arûz Bahirleri		
Bahir	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Tavîl	16	643
Basît	89	935
Vâfir	10	486
Kâmil	22	1444
Remel	6	133
Hafîf	8	373

⁷⁵³ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 900.

⁷⁵⁴ Ebî'l-Kâsim İsmail b. 'İbâd, *Kitâbu'l- 'İknâ' fi'l- 'Arûd ve Tahrici'l- 'Kavâfi*, thk. İbrahim Muhammed Ahmed İdkâvî (Kahire: Matba'atu't-Teğâmin, 1987), 57.

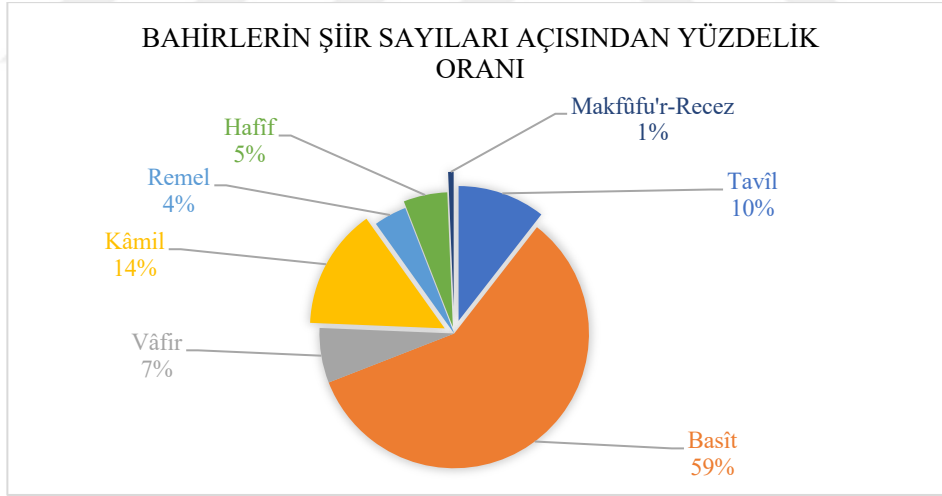
⁷⁵⁵ 'Atîk, *'İlmu'l- 'Arûd ve'l- 'Kâfiye*, 7.

⁷⁵⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. 'Atîk, *'İlmu'l- 'Arûd ve'l- 'Kâfiye*.

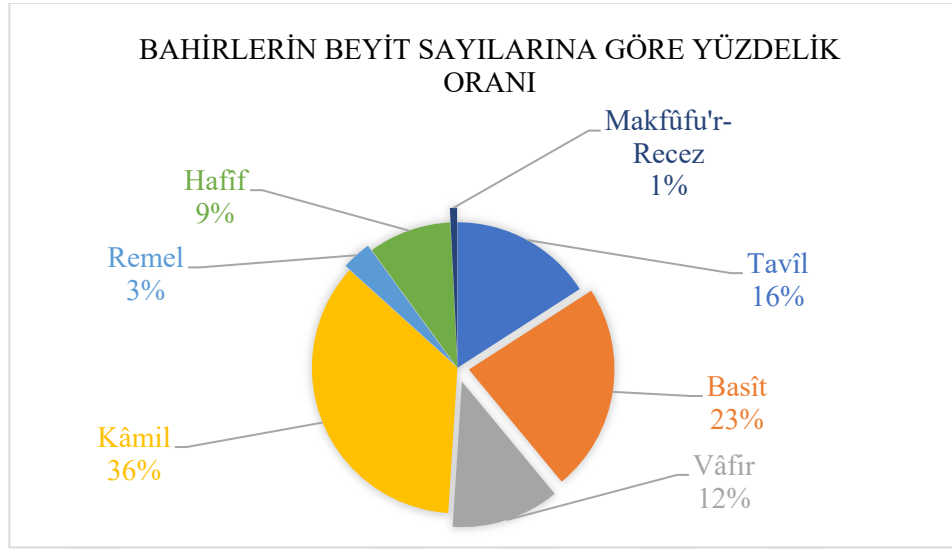
Geleneksel Olmayan Arûz Bahirleri		
Bahir	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Makfûfu'r-Recez	1	32
Genel Toplam	152	4046

Dolayısıyla bu tabloya göre İbn Ma'tûk'un en çok kullandığı bahir, şiir sayısı olarak basîtdir. Ancak bu vezindeki şiirlerin çoğu dûbeyt, mukatta' ve mevâliyyât türü olan kısa şiirlerdir.⁷⁵⁷ Bundan dolayı beyit sayısı olarak azdır. Ancak beyit sayısı olarak en çok kullandığı bahir 1444 beyitle kâmil bahridir. Daha önce de işaret edildiği gibi şair meramını daha iyi anlatmaya imkan verdiği için uzun bahirleri daha çok tercih etmiştir.

Yukarıdaki yedi bahrin şiir ve beyit sayısı açısından yüzdelik oranını gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

⁷⁵⁷ Basît bahrinden yazdığı kısa şiirler için bkz. İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 223–239.

Grafiklerde görüldüğü üzere en çok tercih edilen bahir\ şiir sayısı açısından sırasıyla %59'le basît, %14'le kâmil, %10'la tavîl, %7'le vâfir, %5'le hafif, %4'le remel ve %1'le makfûfu'r-recez'dir. Bu durum beyit sayısı baz alındığında değişiklik arz etmektedir. beyit sayılarına göre yüzdelik oranı olarak en çok tercih edilen bahirler sırasıyla %36'la kâmil, %23'le basît, %16'la tavîl, %12'le vâfir, %9'la hafif, %3'le remel ve %1'le makfûfu'r-recezdir.

Sonuç olarak az beyit sayılı şiirlerde en çok kullandığı bahir basit bahri olup çok beyit sayılı beyitlerde ise kâmindir. Bu ikisinden sonra en çok tavîl, basît ve vâfirden yararlanmıştı. Bunların haricinde en az kullandığı bahirlerse remel ile makfûfu'r-recez'dir. Dolayısıyla şair çoğunlukla uzun bahirlerde daha çok şiir söylemeyi tercih etmiştir. Bu da şairin konuları ayrıntılı ele alma arzu ve isteğini göstermektedir.

Şairin hangi konuyu hangi vezinde yazdığı ile ilgili olarak şiirlerin muhtevalarına göre bahirleri, bunların şiir ve beyit sayıları aşağıdaki tabloda ele alınmıştır.

Konular		Tavîl	Basît	Vâfir	Kâmil	Remel	Hafif	Makfûfu'r-Recez	Toplam
Medih	Şiir Sayısı	9	45	7	19	4	7	1	92

	Beyit Sayısı	517	844	474	1375	108	371	32	3721
Mersiye	Şiir Sayısı	4	-	-	1	-	-	-	5
	Beyit Sayısı	116	-	-	64	-	-	-	180
Gazel	Şiir Sayısı	1	33	2	1	-	-	-	37
	Beyit Sayısı	2	69	4	2	-	-	-	77
İhvâniyât	Şiir Sayısı	-	6	-	-	-	-	-	6
	Beyit Sayısı	-	12	-	-	-	-	-	12
Şikâyet	Şiir Sayısı	-	-	1	-	-	-	-	1
	Beyit Sayısı	-	-	8	-	-	-	-	8
Tabiat	Şiir Sayısı	-	1	-	1	-	-	-	2
	Beyit Sayısı	-	2	-	3	-	-	-	3
Dini İçerik	Şiir Sayısı	2	4	-	-	2	1	-	9

	Beyit Sayısı	8	8	-	-	25	2	-	43
Toplam Şiir Sayısı		16	89	10	22	6	8	1	152
Toplam Beyit Sayısı		643	935	486	1444	133	373	32	4046

Üstteki bu tabloya göre İbn Ma'tûk'un kullandığı vezinlerin sayıları şiir ve beyitlerin sayılarına göre farklılık göstermektedir. Bunun en büyük nedeni şairin beyit sayısı olarak kısa ve uzun şiirler yazmasıdır. Dolayısıyla şair şiir sayısı olarak en çok şiiri basît bahrinde söylemiştir. Bu vezinde söylediği şiirlerin 45'i medih, 33'ü gazel, 4'ü de dini içerik ve tabiat muhtevalı olmak üzere toplam 89 şiirdir. Basîttten sonra en çok kullandığı vezinse kâmil bahridir. Bu vezinde söylediği şiirlerin 19'u medih, birer tanesi de gazel, tabiat ve mersiye olmak üzere toplam 22 şiirdir. Bir diğer çok kullandığı vezinse tavîldir. Bu vezindeki şiirleri de 9 medih 4 mersiye, 2 dini içerik ve 1 gazel ile toplam 16 şiirdir. Bunlardan sonra 10 ve ondan az şiir söylediği vezinler vâfir, hafif, remel ve makfûfu'r-recez bahirleridir. Beyit sayısı olarak ele alınacak olduğunda en çok kullandığı vezin 1444 beyitle kâmil bahridir. Onu sırasıyla 935 beyitle basît, 643 beyitle tavîl, 486 beyitle vâfir, 373 beyitle hafif, 133 beyitle remel ve 32 beyitle makfûfu'r-recez bahirleri takip etmektedir.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk'un en çok şiir söylediği muhteva medihtir ve bu şiirlerini sayısı olarak sırasıyla en çok basît ve kâmil bahirlerinde söylemiştir. Beyit sayısı olarak da bunun aksidir yani kâmil ve basît bahirleridir. Bir diğer çok şiir söylediği tema ise gazeldir. Bu muhtevalı şiirlerin ekseriyetini de basît bahrinde söylemiştir. Dolayısıyla şairin en çok kullandığı bahirler basît ve kâmil bahirleridir. Bunları müteakip sırasıyla tavîl, vâfir, hafif, remel ve makfûfu'r-recez bahirleri gelmektedir.

Kafiye konusuna değinilecek olursa, kelime olarak bir şeyi takip etme anlamına gelen قَفَا ve قَفُو kökünden gelmektedir. İsim olarak ense ya da arka anlamlarına da

gelebilmektedir.⁷⁵⁸ Bir şiir terimi olarak el-Halil b. Ahmed'in anlayışı ve kabul edilen en yaygın tanıma göre de beytin son harfinden geriye doğru gidildiğinde ilk karşılaşılan sakın harften, bu sakın harften de önceki harfin harekesine kadar olan kısımdır.⁷⁵⁹ Dolayısıyla kafiye ya da aynı anlamda kullanılan ravî, beytin sahîh olan son harfinden oluşmaktadır.⁷⁶⁰

Altındaki tabloda İbn Ma'tûk'un kafiye yapısı şiirlerde kullanılan vezinlerle uyumlu bir şekilde çoğunlukla geleneksel Arap şiiri kafiyelerini dikkate almasıyla birlikte kendisinin ortaya koyduğu farklı kafiye yapılarına da sahip olduğu görülecektir. Neredeyse şiirlerinin tamamında ravî harf sistemini kullanmıştır. Bunlar diğer şiir çeşitleri başlığı altında örneklerle açıklanmıştır. Burada sadece şiir ve beyit sayılarına göre hangi ravî harfini ne kadar kullandığı değerlendirilecektir.

Ravî Harfi	Şiir Sayısı / Beyit Sayısı	Ravî Harfi	Şiir Sayısı / Beyit Sayısı
ر	23 / 963	س	3 / 9
م	18 / 339	ض	2 / 9
ن	15 / 465	ح	2 / 71
د	13 / 420	ء	2 / 167
ل	12 / 345	ث	1 / 2
ب	9 / 276	ش	1 / 2

⁷⁵⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 690.

⁷⁵⁹ Halûşî, *Fennu't-Takâtî'i's-Şi'rî ve'l-Kâfiye*, 213; el-Kayravânî, *el- 'Umde fî Mahâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 1/151.

⁷⁶⁰ 'Atîk, *'İlmu'l- 'Arûd ve'l-Kâfiye*, 132.

ك	9 / 18	ط	1 / 2
ق	7 / 156	ع	1 / 81
ت	6 / 251	ف	1 / 2
ا	3 / 259	ي	1 / 71
ج	2 / 46	–	–

Tabloda olduğu gibi İbn Ma'tûk'un en çok kullandığı ravî harfleri sırasıyla د, م, ر, ن ve ل'dır. On ile beş şiir sayısındaki ravî harfleri ق, ك, ب, ت ve beş ile bir şiir sayısındaki ravî harfleri ا, ت, ث, ج, ح, د, ط, ض, ش, س, ح, ج, ث, ت, ا ve ي'dir. Şairin ravî harfî olarak Arap dilinde en çok kullanılan harflerin yanında en az kullanılan harfleri de kafiye kullanmasından onun şiir konusunda ne kadar usta olduğu sonucu çıkarmak mümkündür. En çok kullandığı harfler Arap şiir geleneğinde de en fazla kullanılan ravî harflerdir ve Arap şiirinde ravî olarak en az kullanılan harfler İbn Ma'tûk'un en az kullandığı veya hiç kullanmadığı harflerdir.⁷⁶¹ Dolayısıyla yukarıda da işaret edildiği gibi şairin Arap şiirinde geleneksel kafiye sistemini esas aldığı görülmektedir.

İbn Ma'tûk'un kafiye kullandığı unsurlardan biri de *lüzûmu mâlâ yelzem* ve *levâzimu'l-kâfiye*'dir.⁷⁶² Bunlardan vasl, kısaca ravî harfinden sonra ه, ي, و, ا

⁷⁶¹ Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*, 297; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 350.

⁷⁶² Lüzûmu mâlâ yelzem, kafiye'nin kuralları gerektirmediği halde müzik ritmini artırmak ve dil becerisini seğilemek için şairin ravî harfiyle birlikte bir harf veya hareketin kendine zorunlu kılmasıdır. Bkz. Emîl Bedî' Yakub, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*, 388. Levâzimu'l-kâfiye (kafiye'nin gerekleri) de denilmektedir. Bunlar beş harf (ravî, vasl, te'sîs, ridf, harûc) ve altı harekettir (mecrâ, tevcih, nefâz, işbâ', hazv, ress). Bu kafiye gerekleri ya ravî harfinden önce gelir ya da sonra gelir. Ravî harfinden sonra gelenine vasl harfî denir. Vasl dışında diğerleri ravî harfinden önce gelenleridir. Bu malumatlarla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Hâlûşî, *Fennu't-Tahtî'i-Şi'rî ve'l-Kâfiye*, 233–250; 'Atîk, *'İlmu'l-'Arûd ve'l-Kâfiye*, 136–166.

harflerinin gelmesidir.⁷⁶³ Bununla ilgili şairin şiirinden örnek beyitler aşağıdaki gibidir.⁷⁶⁴
(Kâmil)

مَعْنَى إِذَا عَنَى حَمَامٌ أَرَاكِهَ رَقَصَتْ بِهِ طَرَبًا مَعَاظِفُ بَانِهِ
فَلَكْ تَنْزَلْ فَهُوَ يُحْسِبُ بُعْعَةً أَوْ مَا تَرَى الْأَقْمَارَ مِنْ سَكَّانِهِ

(O bahçe öyle güzel) bir misafirhanedir ki misvak ağacının güvercini şarkı söylediğinde, Bân (Moringa) ağacının paltoları (yaprakları) sevinçle dans eder.

(O bahçe) (gökten aşağı) inen bir gezegendir, buna rağmen yeryüzünden bir parça olarak sayılıyor. Oysaki oranın sakinlerinin olan ayları görmüyor musun?

Üstteki örnek beyitler şairin ilk Peygamber medhiyeli nûniyye şiirindendir. Burada ravî harfî ن'dur ve ona bitişik olarak gelen ه (hâ) harfiye vasl harfidir. Kafiye şiirin tamamında böyle devam etmiştir. Alttaki beyitlerde ise ravî harftan sonra gelen ا harfine bir örnektir. Şairin bu şiirinde ravî harfî ر ve vasl harfî ise ravî harfinden sonra gelen ا harfidir.⁷⁶⁵ (Tavîl)

فَمَا الْبَصْرَةُ الْفَيْحَاءُ إِلَّا قِلَادَةٌ وَخَرَكٌ مِنْ دُونِ التُّخُورِ بِهَا أُخْرَى
وَمَا هِيَ إِلَّا دَاثٌ حُسْنٍ تَعَجَّبَتْ قَدْ اتَّخَذَتْ جَيْشَ الْأَسُودِ لَهَا خِدْرًا

Geniş Basra bölgesi sadece bir gerdanlıktır ve başka boyunlara göre senin boyunun ona en uygun boyundur.

Basra sadece, aslanlar ordusunun kendisine harem edinmiş olduğu şaşırtıcı bir güzelliğe sahibidir.

İbn Ma'tûk'un bu şiiri Efrâsiyâb ailesinden Yahyâ Paşa'nın Basra'yı fethettikten sonra onu tebrik etmek için söylediği şiirindendir. Şairin en çok kullandığı vasl harfî ا ve ه harfleridir. Özellikle kasidelerinde vasl olarak sadece bu ikisini kullanmıştır.

⁷⁶³ 'Atîk, 'İlmu'l-'Arûd ve'l-Kâfiye, 143; Hâlûşî, Fennu't-Tahtî'i'sh-Şi'rî ve'l-Kâfiye, 249; İbn 'Îbâd, Kitâbu'l-'İknâ' fî'l-'Arûd ve Tahrîci'l-Kavâfi, 184.

⁷⁶⁴ İbn Ma'tûk, Dîvân, 6.

⁷⁶⁵ İbn Ma'tûk, Dîvân, 205.

Dûbeytlerindeyse bu ikisine ي harfîni de vasl olarak işlemiştir. Bununla ilgili örnek, ravî harfî ن olan aşağıdaki beyitlerdir.⁷⁶⁶ (Basit)

فَلْيَبِغْزِ الْخُدُودَ الْحُمْرِ لَا يَغْنِي وَفِي سِوَى الْبَيْضِ لَا يَغْرُمُ وَلَا يَغْنِي
إِنْ قُلْتُ حَلِّي هَذَا الْعَيِّ وَاتَّبَعْنِي يَقُولُ بَعْضُ وُجُوهِ الْعَرِّ بِمَنْعِي

Kalbim sadece al yanaklıyı düşünüyor ve sadece güzel yüzlülere esir ve âşık oluyor.

Kalbime bu kötülükleri bırak ve benim dediğimi yap dediğimde ise “bazı iffetli yüzler bana engel oluyor” diyor.

İbn Ma‘tûk’un şiirlerinde geçen, ravî harfinden önce med harflerinden birinin gelmesi olan redif⁷⁶⁷ ve bunlarla ilgili örnekler aşağıdaki verilmektedir. Redifle ilgili verilecek ilk örnek beyitler, şairin Seyyid Mensûr Hân’ı methettiği bir siyasî kasidesindendir. Bu beyitlerde ravî harfî olan ر’dan önce gelen و harfî, redif harfidir.⁷⁶⁸ (Hafif)

حَفِيتُ مِنْ لَطَافَةِ الْجَزْمِ حَتَّى لَا تَرَى فِي وَعَائِهَا غَيْرَ نُورِ
بَابَيْنِ الْمَاءِ لَوْهَا فَأَلْوَاني كَالْمَسَاوِي هَا عَلَى الْمَشْهُورِ

Şarap vücudunun güzelliğinden gizlenmiş, hatta onun can damarında nurdan başka bir şey görmüyor.

Su, (şarabın) rengine benzemedi (su, şarap gibi görünmedi). Çünkü bilindiği üzere kaplar birbirine denktir.

İbn Ma‘tûk’un şiirlerinde kullandığı bir diğer levâzimu’l-kavâfî ise elîf ile ravî harf arasına düşen sahih⁷⁶⁹ harf anlamına gelen⁷⁷⁰ te’sîs’tir. Buna aynı zamanda dahîl de

⁷⁶⁶ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 236.

⁷⁶⁷ İbn ‘İbâd, *Kitâbu ‘l-İknâ’ fi ‘l-‘Arûd ve Tahrîci ‘l-Kavâfî*, 184; ‘Atîk, *‘İlmu ‘l-‘Arûd ve ‘l-Kâfiye*, 155.

⁷⁶⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 19.

⁷⁶⁹ Sâhih harfler; elif, vâv, yâ, hâ ve tenvîn harfleri haricindeki harflerdir. Sâhih olmayan harfler istisnalar hariç olmakla birlikte ravî harfî olarak gelemezler. Ayrıntılı bilgi için bkz. ‘Atîk, *‘İlmu ‘l-‘Arûd ve ‘l-Kâfiye*, 138–141.

⁷⁷⁰ ‘Atîk, *‘İlmu ‘l-‘Arûd ve ‘l-Kâfiye*, 161.

denilmektedir.⁷⁷¹ Te'sisle ilgili olarak şairin Seyyid Ali Hân'ın bazı Arap kabileleri ile savaşını ve Ramazan Bayramını kutlayarak tebrik ettiği kasidesinden beyitler örnek verilecek. Bu beyitlere ا ile ravî harfî olan ر'nın arasındaki ب harfî te'sîs olarak gelmiştir.⁷⁷² (Tavîl)

سَلِيلٌ عَلِيٌّ الْمُرْتَضَى وَسَيِّدُهُ كَرِيمٌ أَتَتْ فِيهِ الْكَرَامُ الْأَكَابِرُ
عَزِيزٌ لَدَى الْمَسْكِينِ يُبْدِي تَذَلُّلاً وَتَسْجُدُ ذُلًّا إِذْ تَرَاهُ الْجَبَابِرُ
مُنِيرٌ بَحَلَّى فِي سَمَاوَاتِ رَفْعَةٍ كَوَاكِبُهَا أَخْلَافُهُ وَالْمَائِرُ

Hz. Ali Murtezâ'nın torunu ve onun adaşı (Ali Hân), soyluların ve büyüklerin kendisine geldiği bir asilzadedir.

O, garibanların yanında mütevazi görünen bir azizdir. Ancak zorbalar onu gördüğünde boyun eğerek secde ederler.

O, gezegenlerinin onun iyi huyları ve kahramanlıkları olduğu yüksekliğin göklerinde parlayan bir ışıktır.

Dolayısıyla İbn Ma'tûk vasl, redif ve te'sisle kafiye luzûmiyyâtlarını şiirlerinde çokça işlemektedir. Şairin bunları şiirlerinde çokça işlemesindeki amacı da şairliğini, dil becerisini, kelime dağarcığını sergilemek ve muhatabın kulağına hoş gelmesiyle onları etkileyerek duygu ve düşüncelerini coşkulu bir şekilde harekete geçirmektir.

Sonuç olarak kullandığı ravî harfli kafiye sistemi bakımından incelendiğinde şairin kasidelerinde de herhangi bir farklılık yoktur. Yani ilk beytin ravî harfî neyse kasidesinin sonuna kadar öyledir. Ancak kaside olarak rûbâ'î muzebbel şiirinin kafiyesi bunlardan farklıdır. Bir de dübeyt ve mukatta' gibi kısa şiirlerinde de farklı kafiye kullanmıştır. Genellikle farklı kafiye kullandığı durumlarda da geleneksel kafiye tarzından taviz vermeyerek farklı ravî harfleri kullanmıştır. Nitekim İbn Reşîk'e göre muhammes gibi kısa şiir türlerinde farklı kafiye kullanmak ayıp sayılmamaktadır.⁷⁷³ Zaten İbn Ma'tûk da bu durumun farkında bir şair olduğunu birçok yapı, vezin ve

⁷⁷¹ Halûsî, *Fennu't-Tahtî'i's-Şi'ri ve'l-Kâfiye*, 250.

⁷⁷² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 145.

⁷⁷³ el-Kayravânî, *el-'Umde fi Maḥâsin's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 1/134.

kafiyede söylediği şiir çeşitleriyle ortaya koymaktadır. Bu da şairin şiire hakimiyetini gösteren bir durum olmalıdır.

2. Üslup ve Dil Özellikleri

Üslup kelime anlamı olarak yol, mezhep ve yön anlamlarına gelmektedir.⁷⁷⁴ Bir edebiyat terimi olarak kişinin konuşma ve yazı dilinde duygu ve düşünceleri kendine özgü bir şekilde ifade etmesi anlamında bir tarz ve yöntemdir.⁷⁷⁵ Arap şiiri açısından büyük bir öneme sahip olan üslup,⁷⁷⁶ şairin şiir söylerken gramer kuralları ve belagat ilmi sanatlarından kendine özgü bir şekilde istifade etmesidir.⁷⁷⁷

İbn Ma'tûk, şiirlerinin yapı ve muhtevalarında olduğu gibi kullandığı üslupta da Cahiliye dönemi başta olmak üzere kendi dönemine kadarki üslûp özelliklerinin izini taşımasının yanında, kendine özgü bir şekilde belagat esaslarından yararlanmış, özellikle de me'ânî (haberî cümle, inşâ'î cümle, istifhâm, nidâ, temenni) ve beyan ilmi (isti'âre, teşbih, mecaz, kinaye) üsluplarıyla bedî' sanatlarını iktibâs, telmîh, tıbbâk, cinâs, taşrî', hüsn-ü ta'lîl, murâ'âtü nazîr vb.) fazlaca kullanmıştır.

Şairin üslubuna bir örnek olması açısından sekiz beyitlik bir mukatta' şiiri incelenecektir. (Vâfir)⁷⁷⁸

1	جَعَلْتُكَ بِالسُّوَيْدَا مِنْ فُؤَادِي	وَمِنْ حَدَقِي فَدَيْتُكَ بِالسَّوَادِ
2	هَوَيْتُكَ وَاصْطَفَيْتُكَ دُونَ رَهْطِي	وَأَوْلَادِي فَكُنْتُ مِنَ الْأَعَادِي
3	جَهَلْتُ أُبُورِي وَجَحَدْتُ حَقِّي	وَقَابَلْتُ الْمَوَدَّةَ بِالْعِنَادِ
4	أَتَنَسَّى حُسْنَ تَرْبِيَّتِي وَلُطْفِي	وَمَا سَيِّئْتُ إِلَيْكَ مِنَ الْأَيَادِي
5	رَجَوْتُكَ كَالْعَصَا لِأَوَانِ شَيْبِي	وَمُعْتَمِدِي إِذَا مَالَتْ عِمَادِي
6	وَإِنْ كَسَرْتُ يَدَ الْحَدَثَانِ عَظْمِي	تَرَى مِنْهُ بِمَنْزِلَةِ الضِّمَادِ
7	وَلَسْتُ أَخَالُ فَيْكَ يُحْيِي طَيِّي	وَيُخْطِي سَهْمُ حَدْسِي وَاجْتِهَادِي

⁷⁷⁴ Maṭlûb, *Mu'cemu Muṣṭalaḥâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, 77.

⁷⁷⁵ İbrahim Fethî, *Mu'cemu'l-Muṣṭalaḥâti'l-Edebiyye* (Safâkes: et-Te'âdudiyye'l-'Ummâliyye li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1986), 28.

⁷⁷⁶ Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısı ve Şiirleri*, 150.

⁷⁷⁷ İsmail Durmuş, "Üslûp," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/383.

⁷⁷⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 324–325.

8 عَسَاكَ عَلَيَّ تَعْطِفُ يَا حَبِيبِي وَتَهْجُرُ مَا تَرُومُ مِنَ الْبَعَادِ

1. Seni kalbimin derinliklerine yerleştirdim ve göz bebeğimi sana feda ettim.
2. Çocuklarım ve zümreme karşı seni seçtim ve sevdim, fakat sen düşmanlarımdan oldun.
3. Babalığıııı görmezden geldin, hakkımı inkâr ettin ve sevgiye inatla düşmanlıkla karşılık verdin.
4. Lütfumu, sana verdiğim terbiyemin güzelliğini ve nimetlerimden sana gönderdiklerimi unutuyor musun?
5. Senin yaşlılık dönemimde asam ve sırtım bükülmeye başladığında değneğim gibi (olmanı) arzu etmiştim.
6. Ve eğer musibetlerin eli kemiğimi kırarsa, onu sarıp ve ona merhem olacağını arzu etmiştim.
7. Senin hakkında zannımın yanılacağını, çaba ve sezgimin okunun isabet etmeyeceğini düşünmüyordum.
8. Ey sevdiğim, umulur ki bana sevgi duyarsın ve gitmeyi arzuladığın uzaklardan vazgeçersin.

şair üstteki sekiz beyitlik bu mukatta‘ şiirinde durumu anlatacak şekilde 17 defa mütekellim yâ’sını kullanmıştır. Bu kadar fazla kullanması çocuklarına karşı kalbinde hüznün çokluğunu belirlemesi açısından son derece önemlidir. Bunlara işaret eden Ömer Musa Paşa bu sekiz beyitlik şiiri ve üslûp olarak her zaman ve her yerde asil bir insanın duygularını ve her bir babanın durumunu kâmil manada ifade ettiğini vurgulamaktadır.⁷⁷⁹

2.1. Kelime Tercihleri

şiir ilk safhada kelimelerden oluşmaktadır. şairler de şiirlerinin etkileyici olabilmesi için lafız olarak kulağa hoş gelen ve mana olarak da gönlü etkileyen kelimeler tercih etmektedir.⁷⁸⁰ Örneğin şair gazel temalı bir şiir söyleyecekse narin, zarif ve latif kelimeler, tema medihse övülen kişinin onur ve gururunu okşayacak lafızlar ve tema mersiyeysse ölen kimsenin iyi sıfatlarını anmak, ailesini teselli edecek ve

⁷⁷⁹ Ömer Musa Paşa, *Târîhu ‘l-Edebi ‘l- ‘Arabî el- ‘Aşri ‘l- ‘Uşmânî*, 364.

⁷⁸⁰ Fidan, *Arap şairlerinden İbnu ‘n-Nakîb ve şiiri*, 208.

teskinleştirecek ifadeler kullanmalıdır.⁷⁸¹ Dolayısıyla şiirde konu ne ise kelimeler de ona göre seçilmelidir.⁷⁸²

İbn Ma'tûk'un da şiirlerinde aynı hassasiyeti gösterdiği görülmektedir. Zira konu şikâyetse muhataba pişmanlık duygusu yaşatacak kelimeleri, tabiatsa yol, ağaç, yeşillik, çiçek ve tabiat mehfumlu kelimeleri ya da konu mersiye, gazel ve medihse hemen üst paragrafta zikredilen ifadeleri hem vezin hem de konuya uygun bir şekilde ustaca işlediği müşahade edilmektedir. Bunlarla ilgili çalışmanın ikinci bölümünde verilen örneklere de bakılabilir. Bu bağlamda medih konulu şiirden bir örnek aşağıda verilmektedir. (Kâmil)⁷⁸³

34	لم ألقِ قبلَ العشقِ ناراً أحرقتْ	بشراً وحبُّ المصطفى	بجنانهِ
35	خَيْرِ النَّبِيِّنَ الَّذِي نَطَقْتُ بِهِ أَلْ	توراةُ والإنجيلُ	قبلَ أوانهِ
36	كَهْفُ الْوَرَى غَيْثُ الصَّرِيحِ مَعَاذُهُ	وَكَفِيلُ نَجْدَتِهِ وَحِصْنُ أَمَانِهِ	
37	الْمُنْطِقُ الصَّخَرِ الْأَصَمِّ بِكَفِّهِ	والمخرسُ البلغاءُ في تبيانهِ	
38	لطفُ الإلهِ وسرُّ حكمتهِ الذي	قد ضاقَ صدرُ الغيثِ عن كتمانهِ	
39	قُرْنٌ بِهِ التَّوْحِيدُ أَصْبَحَ ضَاحِكاً	وَالشِّرْكُ مُنْتَجِباً عَلَى أَوْتَانِهِ	
40	نَسَحَتْ شَرَائِعُ دِينِهِ الصُّحُفَ الْأَلَى	فِي مُحْكَمِ الْآيَاتِ مِنْ فُرْقَانِهِ	

34. Seçilmiş kişinin (Mustafa'nın/Hz. Peygamber'in) sevgisi onların ruhundayken, aşktan önce insanları yakan bir ateş görmedim.

35. (Hz. Muhammet fazilet olarak) **nebilerin** en hayırlısıdır. Kendisi gelmeden önce Tevrat ve İncil onun hakkında konuşmuştur.

36. İnsanların sığınağı, yardım isteyenlerin yağmuru, kurtuluşlarının sorumlusu ve güvenliklerinin kalesidir.

37. O eliyle dilsiz kayayı konuşuran, açıklamasıyla belagatçıları ve fesahatçıları susturandır.

⁷⁸¹ el-Kayravânî, el- 'Umde fî Maḥâsin 'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakḍihi, 1/199.

⁷⁸² Tasa, İbnu's-Semmân ve Şiirleri, 151.

⁷⁸³ İbn Ma'tûk, Dîvân, 8.

38. O Allah'ın lütfu ve hikmetinin sırrıdır. Onun (yağmura) sığınmasından yağmurun göğsü daralmıştır.

39. O bir örnektir. Onunla tevhit (Allah'ın birliği) gülmeye ve şirk de (kendi) putlarına ağlamaya başladı.

40. Onun dininin şeriatı, önceki sahifeleri (şeriatları) Kur'an'ının muhkem ayetleriyle neshetti.

Şair siyasî medihlerinde önce övdüğü kişinin kişisel özelliklerini, sülalesini, yöneticiliğini, cesaretini ve sonra da şiiri ne zaman ve ne amaçla yazdığını işlemektedir. Bunu yaparken medih temalı bir şiir olduğunun farkında olarak kelimeleri ona göre tercih etmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte övdüğü Mirzâ Mehdî'nin sülalesinden, kişisel özelliklerinden ve yöneticiliğinde bahsederken bağlama uygun kelimeleri tercih etmiştir.⁷⁸⁴ (Basît)

44	حَلِيفُ فَضْلِ بِهِ تَدْرِي الْوِزَارَةُ إِذْ	فِيهَا تَجَلَّى بِأَيِّ الْفَضْلِ حَلَاهَا
45	طِيبُ التُّبُوءَةِ فِيهِ عَنْهُ يُخْبِرُنَا	بِأَنَّهُ تَمَرٌ مِنْ دَوْحِ طُوبَاهَا
46	كَرِيمُ نَفْسٍ مِنَ الْإِحْسَانِ قَدْ جَبِلَتْ	مِنْهُ الطَّبَاعُ فَعَمَّ النَّاسَ جَدْوَاهَا
47	ذَاتُ مِنَ اللَّطْفِ صَاغَ اللَّهُ غَضَبَهَا	وَرَحْمَةً لِّجَمِيعِ النَّاسِ سَوَّاهَا
48	عَظِيمَةُ يَتَّقِي الْجَبَّارَ سَطَوَهَا	زَكِيَّةٌ تَعْرِفُ الْعِبَادُ تَقْوَاهَا

44. O faziletin dostudur. Vezirlik onu bilir ve eğer vezirlikte ortaya çıkarsa, onu her türlü iyilikle donatır.

45. Nübüvvetin güzel kokusu ondadır. Bize onun nübüvvetin büyük temiz ağacının meyvesi olduğunu ondan haber verir.

46. O iyilikle dolu asil bir kişidir, ahlaklar da ondan (onun iyiliklerinden) meydana getirilmiştir ve onun bahşışleri insanların tamamını kapsamıştır.

47. Onun özü nezakettendir. Allah onun zatının maddesini şekillendirdi ve onu tüm insanlara rahmet olarak yarattı.

⁷⁸⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 193.

48. *O bir büyüktür, zalimler onun kudretinden sakınırlar. O bir masumdur, âbidler onun takvasını bilirler.*

Görüldüğü gibi yukarıda verilen bu beyitlerde İbn Ma‘tûk fazilet, dost, güzel koku ve rahmet ifadeleriyle Mirza Mahdî’nin karakterini; cömert, iyilik ve ihsan kelimeleriyle cömertliğini; büyüktür ve masumdur lafızlarıyla da yöneticiliğini ifade etmektedir. Nitekim çalışmanın birinci bölümündeki Ali Hân ile ilgili başlık altında ve ikinci bölümde de siyasî medihler başlığı altında siyasî liderleri hükümdarlık, adalet, âlimlik ve Allah şeriatını uygulayan olma gibi ifadelerle övdüğü ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Aynı şekilde yöneticilerin bu özelliklerinin yanında cesaret ve kahramanlığını da övmektedir. Bununla ilgili de Seyyid Ali Hân’ı övdüğü ve bayramını kutladığı bir şiiri örnek verilerek, konuya uygun bir şekilde övülen kişi gerçekten tanımlayabilecek ifadeleri tercih edip etmediği görülecektir.⁷⁸⁵ (Kâmil)

بَطْلٌ إِذَا هَزَّ الْقَنَا بَأْكُفِهِ تَضْحِي الْقُلُوبُ مَرَايَا لِرُجَاهِ
أَسَدٌ إِذَا لَقِيَ الْحَمِيسَ فَعِنْدَهُ كَبْشُ الْكَثِيبَةِ مِنْ أَدَلِّ نِعَاجِهِ
جَمْعُ الْأَسْوَدِ إِذَا لَقِيَهُ لَدَى الْوَعَى حَدَرًا يُبَدِّلُ زَارُهُ بِثَوَاجِهِ

O öyle bir kahramandır ki mızrağı eliyle salladığında (düşmanların) kalpler temrenden dolayı ölüm yeri olur.

O öyle bir aslandır ki (düşmanın) ordusuyla karşılaştığı zaman onun yanında sığırların en zecilinden ağılın koçu olur.

Savaş anında onu (Seyyid Ali Hân’ı) görünce aslanları tamamı, korkudan (aslan gibi) kükreyişleri (koyun gibi) melemeye değişir.

Görüldüğü gibi üstteki bu beyitler de şair bir yöneticiyi överken cesaretinden, heybetinden ve savaşçılığından bahsetmektedir. Bunu yaparken de savaş, ölüm yeri, mızrak, sallamak ve ağıl gibi kelimelerle de savaşın cereyan ettiğine işaret ederek, kahraman ve aslan ifadeleriyle bu savaş anında övdüğü kişinin kahramanlığını, gücünü, kahramanlığını, heybetini ve kılıç kullanmasını ortaya koymaktadır. Ayrıca ordu, koç ve aslan gibi kükreyiş ifadeleriyle düşmanın Seyyid Ali Hân’la karşılaşmadan önceki

⁷⁸⁵ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 189–190.

durumunu; en zayıf sığır, korku ve koyun gibi melemek ifadeleriyle de düşmanın Seyyid Ali Hân'la karşılaştıktan sonraki durumunu anlatmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu kelimelere bakınca şairin kelime dağarcığı ve konuya uygun kelime tercihleri onun büyük şairliğini ve ustalığını ortaya koymaktadır.

Bazı beyitlerde ise şair kafiye ve vezin gereği bazı terkipleri sadece kelime olarak ele almıştır. Örneğin قُلُوبُ الْأَعْدَاءِ kelimesini aslında قُلُوبُ الْأَعْدَاءِ izafet terkiibinden ve ikinci

beyitteki اَلْخَمِيسِ ifadesini de اَلْخَمِيسِ الْأَعْدَاءِ terkiibinden özetle veya kısaltarak söylemektedir.

Ayrıca buna karşılık İbn Ma'tûk'un vezin ve kafiye gereği bazı kelimelerden de harfleri kısalttığı görülmektedir ki bunlara yeri geldiğinde teferruatlı olarak değinilecektir. İlk türe verilecek örnek, şairin Seyyid Ali Hân'ın bayramını kutlamak için yazdığı bir kasidesindendir.⁷⁸⁶ (Kâmil)

مَوْلَايَ قَدْ ذَهَبَ الصَّيَامُ مُوَدَّعًا وَأَتَاكَ شَهْرُ الْفِطْرِ بِاسْتِبْهَاجِهِ
شَهْرُ نَوَى قَتَلَ الصَّيَامَ هَزْبُهُ فَاغْتَالَ مُهْجَتَهُ بِمِخْلَبِ عَاجِهِ

Ey efendim, oruç (bizi) uğurlayarak gitti ve iftar (yeme içme) ayı sana tüm sevinciyle geldi.

O öyle bir aydır ki aslanı orucu öldürmeye niyet etti ve ardından orucun kalbini fil dışından pençesiyle parçaladı.

Üstteki bu beyitlere bakılınca şairin siyasî bir liderin bayramını şiirin ana konusuna uygun kelimelerle kutlaması, şiir içinde bütünlüğün sağlaması açısından önemlidir. Şiirinde bir siyasî lideri ve onun savaşırlığını övdüğü için Ramazan Bayramını oruç, iftar, ay (Ramazan ayı), sevinç, orucun ölümü, aslan, fildişi, kalp, pençe ve parçalamak gibi ifadelerle kutlamaktadır.

Sonuç olarak siyasî medihleri için kelime seçiminde İbn Ma'tûk'un tamamen o alanla ilgili kelimeleri tercih ettiğı görülmektedir. Gazel temalı şiirlerindeki kelime tercihlerini ise aşağıda verilen beyitlerde görmek mümkündür.⁷⁸⁷ (Tavîl)

أَحْنُ لِمَرَأَى خَدَّهَا وَهَوَ مَصْرَعِي وَأَعَشَقْتُ مِنْهَا الطَّرْفَ وَالطَّرْفَ قَاتِلِي

⁷⁸⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 190.

⁷⁸⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 54.

فَوَا عَجَبًا أَشَقَى بِهَا وَهِيَ جَنَّتِي وَلَمْ أَقْتَصِمْهَا وَالْظُّبَى مِنْ حَبَائِلِي
وَلَيْلٍ غُرَائِي الْخِضَابِ كَفَرَعَهَا طَوِيلٌ لِحَظِّي لَوْنُهُ غَيْرُ نَاصِلِ

*O benim felaketim olduğu halde ben onun (sevgilinin) yanağını görmeyi
özlüyorum ve bakışları benim katilim olduğu halde ben o bakışlara âşığım.*

*Ne kadar da tuhaf! O benim cennetim olduğu halde ben onunla bedbaht olurum
ve kılıçlar tuzaklarda olduğu halde onu ben avla(ya)madım.*

Onun saçı gibi karga renkli geceler, benim bahtım gibi uzun ve canlı renklidir.

Bu beyitler İbn Ma'tûk'un Seyyid Ali Hân'a söylediği bir siyasî medih kasidesinin mukaddimesindeki gazelden alınmıştır. Bu sebeple de afif gazelle ilgili özlem ve aşık olmak, hissi gazelle ilgili sevgilinin yanağı, gözü ve saçı gibi kelimeleri narin, zarif, güzel, kulağa hoş gelen ve dile getirmesi kolay olmaları açısından tercih etmiştir. Bunun yanı sıra siyasî medih konusuna uygun düşmesi için de katil, avlamak, kılıç ve tuzak kelimelerini tercih ettiği görülmektedir.

İbn Ma'tûk'un divanında işlenen bir diğer tema olsan mersiye şiirlerindeki kelime tercihlerinin görülmesi için konuyla ilgili bir örnek aşağıdaki gibidir. (Tavîl) ⁷⁸⁸

عَزِيزٌ ثَوَى تَحْتَ التُّرَابِ بِحُفْرَةٍ فَيَا لَيْتَهَا مُحْفُورَةٌ فِي التُّرَابِ
فَلَا تَحْسَبُوهُ مِنْ دُجَى الْقَبْرِ رَاهِبًا أَلَيْسَ الْمُحْيَا مِنْهُ مِصْبَاحُ رَاهِبٍ
سَقَى اللَّهُ مَثْوَاهُ بِعَفْوٍ وَرَحْمَةٍ وَأَوْلَاهُ سَرًّا يَوْمَ كَشَفِ الْمَعَايِبِ

*O toprağın altındaki çukurda yatan bir efendidir. Keşke o, (benim) göğüs kafesime
gömülü olsaydı.*

*Onu kabrin karanlığından korkar sanmayın, onun çehresi rahibin kandili değil
midir?*

*Allah onun ikametgahını rahmeti ve mağfiretiyle sulasın, ayıpların ortaya çıktığı
gün ona bir perde kılsın.*

⁷⁸⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 220.

Bu mersiye şiirinde de temaya bağlı kalmak için gömülü, toprak, çukur, yatma, göğüs kafesi, karanlık, kabir, ikametgâh, rahmet, mağfiret, sulama, ayıplarını örtme gibi tabirleri tercih etmektedir.

Kayda değer bir başka husus ise İbn Ma'tûk'un şiirin vezniyle ilgili bir sorunla karşılaştığında gramer kurallarına zaman zaman uymadığıdır. Örneğin aşağıdaki beyitte müzekker bir kelime olan *الْأَبْعَدُونَ* için müennes sigadaki *شَقَّتْ* fiili kullanmıştır.⁷⁸⁹ (Tavîl)

وَشَقَّتْ عَلَيْهِ الْأَبْعَدُونَ جُيُومَهَا مِنْ الْوَجْدِ فَضْلاً عَنْ قُلُوبِ الْأَقَارِبِ

Akrabalarının kalbinin açılmasının yanı sıra uzaktakiler (eller) de ona (Seyyid Ali Hân'ın oğlu Seyyid Hüseyin'in ölümüne) göğüsleri açtılar (üzüldüler).

Aynı şekilde şair birkaç kez şiirlerinde “نَضُّوا” fiilinin fetha olması gereken ‘aynu’l-fi’l’ini vezin gereği damme yapmıştır.⁷⁹⁰ (Kâmil)

إِنْ زَارَهُمْ حَصَمٌ عَلَيْهِ نَضُّوا الطُّبَا أَوْ مُدْنِفٌ سَلُّوا عَلَيْهِ الْأَعْيَنَا

Onları güçlü bir düşman ziyaret ederse, kılıçlarını kınından çıkarır veya onları zayıf (bir düşman) ziyaret ederse ona gözlerini perdeden çıkarır.

Zaman zaman İbn Ma'tûk'un şiirlerinde kullanımına çok az rastlanan bazı ifadeleri de görmek mümkündür. Örneğin aşağıdaki beyitte “أَيْنَ أَنْتَ” demek yerine “أَيْنَكَ” tabirini tercih etmiştir.⁷⁹¹ (Kâmil)

يَا قَلْبُ أَيْنَكَ مِنْ بُلُوغِ بُدُورِهِمْ وَلَوْ اتَّخَذَتْ حِبَالُ شَمْسِكَ سُلَمًا

Ey kalp! Sen onların aylarının tamamlanmasında neredeydin? Güneşinin ipini kendine merdiven yapmış olsaydın ya!

Bunlarla birlikte birçok şairin yaptığı gibi İbn Ma'tûk'un da kafiye gereği bazı kelimeleri, sonundaki hemze'yi silerek kısalttığı görülmektedir. Örneğin normalde *السَّمَاءُ*

⁷⁸⁹ Şairin fiili aynı şekilde iki defa kullandığı tespit edilmiştir. İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 220.

⁷⁹⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 74,125.

⁷⁹¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 127.

ve الظَّمَا şeklinde hemzeli yazılan kelimeleri aşağıda verilen iki beyitte كَسَمَا ve كَسَمَا olarak kullanmıştır.⁷⁹² (Kâmil)

مَعْنَى تَوَهَّمَتِ الْحِسَانُ بِأَرْضِهِ أَنَّ الْهَبُوطَ بِهِ الْعُرُوجُ إِلَى السَّمَاءِ

O öyle bir meskendir ki (Himâ'nın) topraklarındaki güzeller, oraya inmeyi göğeye çıkmak zannederler.

نَارُ الْحَدِيدِ لَدَيْهِ فِي حَرِّ الْوَعَى أَشْهَى مِنَ الْمَاءِ الزَّلَالِ عَلَى الظَّمَا

Savaş kızıştığı zaman susayan kimseye onun (Seyyid Muhsîn'in) elindeki demirin ateşi, soğuk sudan bile daha tatlı gelir.

Veznin uyması içinin hemzenin düşürüldüğü bir başka örnek ise aşağıdaki gibidir. كَفَضَا olması gereken kelime كَفَضَا şeklinde yazılmıştır.⁷⁹³ (Tavîl)

لَهُ فِطْنَةٌ يَوْمَ الْفَضَا عِنْدَ لَبْسِهِ تَفَرَّقُ مَا بَيْنَ السُّلَافَةِ وَالسُّكْرِ

Onun, savaş günü zorluk esnasında şarap ile sorhoşluk arasındaki farkı ayırt eden kıvrak bir zekası vardır.

Bununla ilgili bir başka örnekse كَفَضَا kelimesinin كَفَضَا şeklinde gelmesidir.⁷⁹⁴ (Basît)

يَضِيقُ رُحْبُ الْفَضَا فِي عَيْنِ هَارِجِهِمْ خَوْفًا وَأَضِيقُ مِنْهَا دِرْعُ حِيلَتِهِ

Korkarak kaçanların gözünde uzayın genişliği (bile) daralıyor ve hatta onun süsünün kalkkanı oradan da dardır.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk şiirlerini düzerken kelimeleri konunun mahiyetine uygun, söylemesi kolay, dinlemesi hoş ve anlaşılır bir şekilde seçmiş, şiir açısından da lafız ve anlam zenginliğine sahip ifadeleri tercih etmiştir. Bu kelimeleri kullanırken belagat ve fesahat sahasından bolcu yararlanmıştır. Fakat tespit edilebildiği kadarıyla

⁷⁹² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 127, 129.

⁷⁹³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 133.

⁷⁹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 203.

örneğine az rastlanmakla birlikte vezin ve kafiye için bazı terkip ve kelimelerde kısaltma yaptığı da müşahade edilmiştir. Nitekim dil biliciler ve dil eleştirmenleri şiirde bu gibi yazım tercihlerinin makul karşılandığı kabul etmektedirler.⁷⁹⁵ Aynı şekilde nahiv alimleri de bu tarz meseleleri nesirde uygun görmedikleri halde şiirde caiz kabul etmişlerdir.⁷⁹⁶

Dolayısıyla şairin kelime kullanmalarında tenafür (telaffuz etmesi zor), garabet (anlamı bilinmeyen ve anlaşılması zor olan), muhalifetu'l-kiyâs (kelimeyi kurala uymayacak şekilde değiştirmek) ve kerâhetu's-sem' (kulağa hoş gelmeyen kelimeler)⁷⁹⁷ içeren ifadelerden uzak durmaya çalışarak Arap belagatı kurallarına titizlikle riayet ettiği ve çoğunlukla fasih kelimeleri tercih etmeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle kasidelerinin tamamında bunları uygularken kaside olmayan kısa şiirlerinde nadiren de olsa göz ardı ettiği olmuştur. Aslında bu da o şiir türlerinin özelliğinden sayılmaktadır. Netice olarak bu da şairin şiirle ilgili konularda bilgi, birikim ve becerisinin tam olduğunun bir göstergesidir. Yine şairin Osmanlı dönemi şairlerinden biri olması, o dönemde Arap edebiyatının genel mahiyette üst düzeyde olduğunun kanıtı niteliğindedir.

2.2. Anlatım Yöntemleri

Bu başlık altında şairin anlatım üslubunu zenginleştirmek ve dinleyiciyi şaşırtarak dikkatinin dağılmasını önlemek için kullanmış olduğu hitabet, irticalen söyleme, muhavere ve tahkiye anlatım yöntemleri incelenecektir.

2.2.1. Hitâbet

Bir anlatım sanatı olan hitabet nazım veya nesir olarak belli bir konuda yapılan, başlangıcı ve sonu bulanan ve maksadını anlatmak için başkasına yöneltilen bir konuşmadır.⁷⁹⁸ İbn Ma'tûk'un da kullandığı anlatım yöntemlerinden ilki hitabettir. Şair şiirlerinin ekseriyetini bu yöntemle yazmaktadır. Çünkü şiirlerin çoğu medihlerdir ve bunlar belli bir kişiyi muhatap alarak yazılır. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde örnek olarak kullanılan pek çok şiir ve beyit hitabet yöntemiyle söylenmiştir. Konunun anlaşılması açısından aşağıda, Seyyid Ali Hân'ı methettiği bir kasidesinin hâtimesinde

⁷⁹⁵ el-Kayravânî, *el-'Umde fî Maḥâsin 'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakḍihi*, 2/296.

⁷⁹⁶ Muhammed Hammâse 'Abdullatîf, *el-Cümle fî 'ş-Şi'ri'l-'Arabî* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî bi'l-Kâhire, 1990), 21.

⁷⁹⁷ Celâleddîn Muhammed b. 'Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Kazvînî, *el-İḍâḥ fî 'Ulûmi'l-Belâga*, thk. İbrahim Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003), 13–15; Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, 355–356.

⁷⁹⁸ Mohammad Mohammadı, *Ebû Hamza el-Hâricî ve Hitabetteki Yeri* (Konya: Kitaparası, 2020), 13.

hacca gitmek için ondan izin istediği ve Ramazan Bayramını kutladığı bölümden alınan beyitler örnek olarak verilmektedir.⁷⁹⁹ (Tavîl)

- 62 أَمْؤَلَايَ يَا مَوْؤَلَايَ دَعْوَةَ مُؤَلِصٍ حَلِيفٍ وُلَا فِي وُدِّهِ لَا يُؤْمِجُمُ
63 لَقَدْ أُؤَجِبْتُ نَعْمَاكَ حَجًّا وَعُمْرَةً عَلَى ذِمَّتِي وَالْحُجِّ قَرَضٌ مُؤْتَمُّ
64 فَهَلْ إِؤْدُنْ لِي أَؤْقْضِي حُقُوقَ مَنَاسِكٍ تُؤْشَارِكُنِي فِيهَا الثَّؤَابَ وَتَعْنَمُ
65 لِيَهْنِكَ صَوْمُ الشَّهْرِ وَؤَقِّتْ أَؤْرَهُ وَبِالْعَزِّ عُؤْبَاهُ لَكَ اللَّهُ يَخْتِمُ
66 وَعَوْدَةٌ عِنْدَ قَدْ تَزَيْنَ جِنْدُهُ بَطُؤُوقِ هِلَالٍ نُؤْنُهُ لَيْسَ تُؤْعْجَمُ

62. Ey efendim! Yâ efendim! Samimi olanın, sevgisinde sadık olanın kekelemediği daveti(ne gelin).

63. Senin nimetlerin hac ve umreyi benim mesuliyetimde bana vacip kılmıştır. Zira hac kaçınılmaz bir farzdır.

64. Senin sevabına ortak olacağın ve faydalanacağın haccın haklarını yerine getirmem için bana izin var mıdır?

65. Ramazan ayı sana mübarek olsun, sen onun ecrini elde ettin ve Allah onun sonunu senin için hayırlı bir şekilde getirsin.

66. Boynu, nûnuna nokta koyulmamış bir hilalden gerdanlıkla süslenmiş olan bayramın dönüşi (sana mübarek olsun).

Üsteki örnekte olduğu gibi İbn Ma'tûk hitabet yöntemini genellikle kasidelerin son bölümlerine yani hâtimede tercih etmektedir.

2.2.2. Doğaçlama

Farklı anlatım yöntemlerinden bir başkası da doğaçlamadır ki bu türde şair şiiri herhangi bir planlama yapmaksızın yani irticali olarak söylemektedir. İbn Ma'tûk'un şiirlerinde bu yöntemle sıklıkla karşılanmasa da mukatta'a, ve rubâ'î şiirlerinde kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki şiir şairin doğaçlama olarak söylediği şiirlerden bir örnektir.⁸⁰⁰ (Kâmil)

⁷⁹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 61.

⁸⁰⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 224.

أَشْدَاءُ زَهْرٍ الْبَاقِلَاءِ تَصَوَّعَتْ نَفْحَاتُهُ أَمْ نَشْرُ مِسْكِ أَذْفَرِ
يَعْقُ بِهِ نَشْفُ السَّوَادِ تَطْنُهُ فَوْقَ الْعُصُونِ نَصَارَةٌ لِمَنْظَرِ
أَظْفَارِ دُرٍّ قُمِعَتْ فِي عَنَبٍ مِنْ فَوْقِ أَيْدٍ مِنْ زُجَاجٍ أَخْضَرِ

Bakla çiçeğinin esintisinin emanet bıraktığı, bakla çiçeğinin kokuları mı? Yoksa ziyadesiyle hoş kokulu bir miskin yayılması mıdır?

(Bu bakla çiçeği) öyle beyazdır ki onunla siyahlık giderilir. Sen onu, dalların üstünde manzarayı güzelleştiren taze çiçekler olarak tasavvur edersin.

(Bakla çiçeği) amber içine, ellerin üstünden yeşil şişeler halinde yerleştirilen incilerin kabuklarıdır.

2.2.3. Muhâvere

İbn Ma‘tûk’un bir diğer anlatım yöntemi de muhavere yani karşılıklı konuşmadır. Şair kendi durumunu ve sevgilinin güzellikleri tasvir ederken sözlerini etkili bir şekilde ortaya koymak için bu yöntemi kullanmaktadır. Örneğin gazel konulu mevâliyyâ türü bir muhammes şiirini muhavere yöntemiyle söylemektedir.⁸⁰¹ (Basî)

قَالُوا دَعْ الْحُبَّ يَا هَذَا وَمَسْلُكُهُ فَكَمْ سَعَى فِيهِ مِنْ صَبٍّ فَأَهْلَكَهُ
فَقُلْتُ وَالشَّوْقُ دَاعِي الْبَيْنِ حَرَّكَهُ عَصَابِي الْقَلْبِ لَمَّا أَنْ تَمَلَّكَهُ
غَيْرِي قَوْا آسَفًا لَوْ كُنْتُ أَفْلِكُهُ

Dedi ki: “Ey filan kişi, aşkı ve onun yolunu bırak! Çünkü onun için çabalayan birçok kişiyi sevdadan dolayı helak etti.

Ben de “Sevgi aramızdaki aşkı kızıştıran ve o (aşkı) harekete geçirendir. Kalp, ona sahip olduğu zaman bana karşı çıktı.” dedim.

Ne yazık, onun (kalbimin) sahibi ben olsaydım ya...

Görüldüğü üzere şair üstteki şiirin lafızlarında karşılıklı olarak diyalog kurma yöntemini kullanmıştır.

Şair, kısa olan mukatta‘ ve rubâ‘î gibi şiirlerini söylerken muhavere yönteminde daha çok yararlanmaktadır. Kasidelerinde bu anlatım yöntemine rastlanmamaktadır.

⁸⁰¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 226.

2.2.4. Taḥkiye

Son anlatım yöntemi de taḥkiyedir ki bu türde şair şiirlerinde anlatmak istediğini hikâye şeklinde aktarmaktadır. İbn Ma'tûk bu anlatım tarzıyla şiirlerinde baştan sona kadar belli bir olayı sunmasa da kasidelerinin belli kısımlarında epeyce yararlanmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde sevgilin dış güzelliklerini hikâyeleme yöntemiyle anlatmaktadır. Bu beyitler siyasî medih temalı kasidesinin mukaddimesindeki gazel muhtevasından bir örnektir.⁸⁰² (Kâmil)

1	حَطَرْتُ فَمَالَ الْغُصْنُ وَهُوَ مُنْطَقٌ	وَبَدَتْ فَلَاحَ الْبَدْرِ وَهُوَ مُطَوَّقٌ
2	وَتَبَسَّمَتْ فَجَلَّتْ عَقِيقاً نَثْرُهُ	كَالْعَقْدِ فِي خَيْطِ الصَّبَاحِ مُنْسَقٌ
3	وَتَحَدَّيْتُ فَحَسِبْتُ أَنَّ بَرِطَهَا	صَمّاً يُخَاطِبُنِي وَظَبِيّاً يَنْطِقُ
4	وَرَنْتُ فَفَوَّقَ لِحْظَهَا نُبْلًا لَهُ	عِنْدَ الرُّمَاءِ عَلَى السِّهَامِ تَفُوقُ
5	وَتَدَرَّعَتْ حُمْرَ الثِّيَابِ فَأَشْبَهَتْ	شَمْساً تَوَرَّدَ مِنْ سَنَاهَا الْمَشْرِقُ

1. (Sevgili) yürüdü de sonra beli kuşaklı olan dallar eğildi. (Sevgili) göründü de sonra ay boynunda kolye takılı olarak parladı.
2. (Sevgili) güldü de ardından sabahın ipinde dizilişi kolye gibi düzenlenmiş olan akiği (dişi) patlattı.
3. (Sevgili) eğildi de ben onu keten elbisesiyle bana söz söyleyen bir put veya konuşan bir ceylan sandım.
4. Baktı da bakışı ok atıcıların nezdinde atılan oklara üstünlük sağlayan oka üstünlük sağladı.
5. Elbiselerin kırmızısıyla zırhlandı ve böylece parlamasıyla kırmızıya boyayan güneşe benzedi.

Görüldüğü üzere şair üstteki beyitlerde sevgilinin yol yürüyüşünü, üstendeki elbisesini, belindeki kemerini, boynundaki kolyesini ve bakışını hikâye yöntemiyle anlatarak şiirini ilgi çekici bir anlatımla süslemiştir.

Nitekim şair hikâye anlatım yöntemlerini kasidelerin mukaddimesinde ele aldığı kasidenin ana konusunun anlatımında da bu tarzdan yararlanmaktadır. Buna örnek olarak

⁸⁰² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 160.

Seyyid Ali Hân'a yazdığı bir medih temalı kasidesinde Ali Hân ile isyancı bazı Arap kabileler arasındaki savaşı taḥkiye yöntemiyle şöyle dile getirmektedir.⁸⁰³ (Tavîl)

- 48 فَلِلّٰهِ يَوْمُ الْكَرْخِ مَوْفِقُهُ ضَحَىٰ وَقَدْ سَالَتِ الْأَعْرَابُ بِالْجَحْفَلِ الْمَجْرِ
49 أَتَوْهُ يَمْدُونُ الرِّقَابَ تَطَاوُلًا فَأَضْحَوْا وَمِنْهُمْ ذَلِكُ الْمَدِّ لِلْجَزْرِ
50 رَمَوْهُ بِحَرْبٍ كُلَّمَا قَامَ سَاقُهَا رَكَضْنَ الْمَنَايَا فِي الْقُلُوبِ مِنَ الدُّعْرِ
51 يَبِيعُ الرَّدَىٰ فِي سُوقِهَا صَفْقَةً الْمُنَىٰ بِنَقْدِ النَّفُوسِ الْغَالِيَاتِ لِمَنْ يَشْرِي
52 سَطَوْا وَسَطًا كَاللَّيْثِ يَقْدُمُ فِتْيَةً يَرُونَ عَوَانَ الْحَرْبِ فِي صُورَةِ الْبِكْرِ
53 وَفُرْسَانٍ مَوْتٍ يُقْدِمُونَ إِلَى الْوَعَىٰ إِذَا جَمَحَتْ أُسْدُ التَّرَالِ عَنِ الْكَرِّ
54 وَخَيْلًا لَهَا سُوقُ النَّعَامِ كَأَنَّهَا تَطِيرُ إِذَا هَبَّتْ بِأَجْنِحَةِ الْكُدْرِ
55 فَرَوَجَ دُكْرَانُ الظُّبَىٰ فِي نَفُوسِهِمْ وَأَنْقَدَهُمْ ضَرْبُ الْحَدِيدِ عَنِ الْمَهْرِ
56 وَأَضْحَتْ وَخُوشُ الْبَرِّ بِمَا أَرَاقَهُ مِنْ الدَّمِ كَالْحَيْتَانِ فِي لُجَّةِ الْبَحْرِ

48. Allah'a yemin olsun ki Araplar'ın çok kalabalık askerleriyle yok oldukları Kerh'teki savaşın yeri besbellidir.

49. (Araplar) kibirli bir şekilde boyunlarını uzatarak ona geldiler, sabahladılar ve onların uzayan o boyunları boğazlamak içindi.

50. Her ne zaman ayağa kalksa ona mızrakla vurdular ve kalplerdeki ölümler korkudan kaçıştılar.

51. Ölüm, temennilerin pazarında pahalı canlara karşı ümit satın almak isteyen kimseye (ümit) satıyor.

52. Onlar öyle bir saldırdı ki sanki savaşın zorluğunu, temiz yüzünde gördükleri bir çocuk olarak gelen aslan (Seyyid Ali Hân) gibiydi.

53. (O gençler) saldırıdan savaşın aslanları kaçtığı zaman ölümün kahramanlarını savaşa sürüklüyorlar.

⁸⁰³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 52–53.

54. *Deve kuşunun ayakları gibi ayakları olan atları da (savaşa sürüklüyorlar) ve bulanık kanatlarıyla hareket ettiği zaman ise sanki uçuyor.*

55. *(Ali Hân) kılıçların erkeklerini onların canlarıyla evlendirdi ve mührini kılıcın vurmastıyla (kesmesiyle) onlara peşin olarak verdi.*

56. *Oranın vahşi hayvanları onun (Ali Hân'ın) döktüğü kanda denizin derinliklerinde yüzen balık gibi oldu.*

Görüldüğü üzere şair, taḥkiye yöntemiyle anlattığı bir savaş sahnesiyle hem Ali Hân'ı methetmekte hem de bu yolla muhatapları tarafından dikkatlice dinlenmesini ve zihinde canlandırılması yoluyla o anın daha net anlaşılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla İbn Ma'tûḳ'un kasidelerin farklı bölümlerinde aktarmak istediklerini en çok bu yöntemle dile getirmektedir.

Sonuçta şair şiirlerinde anlatım yöntemi olarak ağırlıklı olarak hitabet ve taḥkiye yöntemlerini kullanırken, bunları sırasıyla doğaçlama ve muhavere takip ettiğini söylemek mümkündür. Hitabet yöntemini yapısal olarak şiirlerinin tamamında, taḥkiyeyi sadece kasidelerinin belli bölümlerinde, doğaçlama ve muḥâveyi ise mukatta' ve rûbâî türü şiirlerinde kullanmaktadır.

2.3. Cümle Yapıları

Kelime harften, cümlede kelimedenden oluştuğu gibi şiir de cümle ve cümlelerden oluşmaktadır. Cümle gruplarının bir araya gelip meydana getirdikleri yapı, mana ve delalet açısından çok önemlidir.⁸⁰⁴ Bu hususta İbn Ma'tûḳ'un kelime tercihlerinden sonra şiirleri, sözün yere ve duruma göre söylenmesini ele alan meani ilmine göre cümle yapıları incelenecektir.

Meani ilmine göre herkesçe ve her dilde kurulan her bir cümle ya *haberî* (sözü söyleyenin sözünde yalan veya doğru hükmünün verileceği) ya da *inşâ'î* (sözü söyleyenin sözünde doğru veya yalan hükmünün verilmeyeceği cümle) cümle olur.⁸⁰⁵ Şimdi bunların detaylı durumları incelenecektir.

⁸⁰⁴ Sedat Şensoy, "Nazmü'l-Kur'ân," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2006), 32/465.

⁸⁰⁵ Sa'duddîn et-Taftâzânî, *Muḥtaşaru'l-Me'ânî* (Kum: Daûr'l-Fikr, 1990), 28; Muhammet ve Diğerleri Tasa, *Anlatım Belâgat* (Konya: Sebat Ofset, 2008), 15.

2.3.1. Haberî Cümle

Dil bilimcilerin nezdinde haber; ilim, durum, bildiri ya da geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman içerisinde gerçekleşen bir durumu muhataba ifade etmek demektir.⁸⁰⁶ Terim olarak haber cümlesi ise içeriğinde doğru ve yalan olma ihtimali barındıran, o cümleyi söyleyene de doğru söylüyorsun ya da yalan söylüyorsun denilebilen cümledir.⁸⁰⁷

Haberin birçok gayesi vardır. Bunlar muhatabı bilgisi olmadığı bir konuyu bildirme olan *fâ'idetu'l-haber* ve durumu bilen muhataba mütekellimin de onu bildiğini ifade etme anlamına gelen *lâzimu'l-fâ'ide*'dir.⁸⁰⁸ Aynı zamanda haberin üç çeşidi bulunmaktadır. Haberin hükmüyle ilgili muhatabın zihninde herhangi bir şeyin olmadığı ve şüphe de duymadığı için tekit edatı kullanılmayan *ibtidâ'î haber*, haberin hükmünden muhatabın tereddüt duyup işin hakikatini öğrenmek istemesi halinde bir tekit edatının kullanıldığı *talebî haber* ve muhatabın haberi inkâr etmesi durumunda en az iki tekit edatının kullanıldığı *inkârî haber*'dir.⁸⁰⁹

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde haberî cümle kullanımına gelince şairin haber cümlelerinde çeşit olarak en fazla yararlandığı ibtidâî haberdir. Talebi haberi, inkârî habere nispetle daha az kullanmış olduğu görülmektedir. Yine şairin talebî haber cümlelerinde kullanmış olduğu tekit edatları içerisinde *إِنَّ* edatını öne çıkarmaktadır. İnkârî haber cümleleri ise şairin şiirlerinde nadir görülen bir haber türüdür. Haber cümlelerinin amaçları olarak ise pek fazla istifade ettiği de fâ'idetu'l-haberdir. İbn Ma'tûk'un kullanmış olduğu bu haber cümleleri isim ve fiil cümlesi olarak incelendiğinde fiil cümlesinin daha çok fazla olduğu görülmektedir. Şimdi ise verilen bu bilgilere bazı örnekler verilerek konu tamamlanacaktır.

⁸⁰⁶ Ahmed Maţlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâtî'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ* (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiye li'l-Mevsû'ât, 2006), 2/464.

⁸⁰⁷ Ebû Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000), 51–52; el-Ğazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 25.

⁸⁰⁸ el-Ğazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 27; Tasa, *Anlatım Belâgat*, 26.

⁸⁰⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 258; Maţlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâtî'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, 465–466; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015), 112–114.

Şair alttaki beyitte gelecek zaman içerisinde olabilecek, muhatabın bilmediği bir haberi tekit edatı kullanmaksızın bildirdiği için ibtidâî haber çeşidinden fâîdetu'l-haber örneği sunmaktadır.⁸¹⁰ (Kâmil)

فَلَوْ اسْتَطَعْتُ قَذَفْتُ حَبَّةَ مُفْلَتِي وَجَعَلْتُ مَدْفِنَهُ الشَّرِيفَ الْمَحْجَرَا

Eğer gözümün bebeğini atabilseydim ve göz çukurumu onun mübarek mezarı yapardım.

Aşağıda verilen beyitler de ibtiâî haber çeşidinden fâîdetu'l-haber gayeli cümleye örneklerdir.⁸¹¹ (Kâmil)

كَهْفُ الْوَرَى غَيْثُ الصَّرِيحِ مَعَادُهُ وَكَفِيلُ نَجْدَتِهِ وَحِصْنُ أَمَانِهِ
الْمُنْطِقُ الصَّخَرِ الْأَصَمِّ بِكَفِّهِ وَالْمُخْرِسُ الْبُلْغَاءِ فِي تَيْيَانِهِ

İnsanların sığınağı, yardım isteyenlerin yağmuru, kurtuluşlarının sorumlusu ve güvenliklerinin kalesidir.

O eliyle dilsiz kayayı konuşuran, açıklamasıyla belagatçıları ve fesahatçıları susturandır.

Aşağıda beyitler ise şair, muhatabın yaptığı ve kendi yaptığı için de haberdar olduğu bir durumu bildirdiği için lâzimu'l-fâide gayesini ve tekit edatı kullanmaksızın bildirdiği için de ibtidâî haber çeşidini teşkil etmektedir.⁸¹² (Hafif)

وَعَمَمْتُ الْعِبَادَ مِنْكَ بِفَيْضٍ صَيَّرَ الرَّاحِرَاتِ مِثْلَ السُّتُورِ
دُمْتُ بِالذَّهْرِ مَا بَدَا الْبَدْرُ كَثْرًا لَفَقِيرٍ وَجَابِرًا لِكَسِيرٍ

Kendi katından bir bolluğu insanlara açtın; (bu) bolluk örtü gibi (herkesi kapsar) oldu.

Ay aydınlanana kadarki zaman içerisinde (insanların durumu iyi olana kadar) fakirlere hazine ve (gönlü) kırık insanlara da iyileştiren oldun.

⁸¹⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 215.

⁸¹¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 8.

⁸¹² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 22.

Şair aşağıdaki beyit muhatabı, haberin hükmüyle ilgili tereddütte kaldığı için bir tane tekit edatı kullanmıştır ki bu da talebî haber türüne bir örnektir. Gaye olarak ise fâ'idetu'l-haberdur.⁸¹³ (Tavîl)

مُنْعَةٌ لَا يُمَكِّنُ الطَّيْفَ نَحْوَهَا صُعُودٌ وَلَوْ أَنَّ الْمَجْرَةَ سَلَّمَ

O aşılmazdır/yenilmezdir, onun galaksisi bir merdiven olsa bile rüyasına girmek mümkün olmaz.

Aşağıda beyitte de biri yemin olarak diğeri de إِنَّ edatıyla birden çok tekit edatı kullanıldığı için inkârî haber çeşidine bir örnektir.⁸¹⁴ (Vâfir)

لَعَمْرُكَ إِنَّ قَدْرَكَ لَا يُجَارَى وَقَطْرُكَ بِالسَّمَاحَةِ لَا يُبَارَى

Ömrüne yemin olsun ki ne kudretine yetişilebilir ne de bir damla cömertliğine yarışılabilir.

2.3.2. İnşâî Cümleler

Meani ilmine göre cümlelerin diğer bir çeşidi inşâî cümledir. İnşâ sözlükte başlamak, icat etmek, yaratmak, bir nesneyi yükseltmek, yazmak, güzel konuşmak ve güzel şiir söylemek anlamalarına gelmektedir.⁸¹⁵ Belagat terimi olarak ise ifade edilen söze doğrudur ve yalandır hükmü verilmeyen cümledir.⁸¹⁶

İnşâî cümleler talebi ve gayrî talebî olarak ikiye ayrılmaktadır.⁸¹⁷ Gayri talebi cümle talep ifade etmeyen inşâ cümleleridir. Örneğin övme ve yerme fiilleri, mukâabe fiilleri, yemin, taaccub, tereccî ve akit sigalarıdır. Talebî inşâ ise istek anında gerçekleşmemiş olan bir şeyin olmasını veya olmamasını başka birinden talep etmektir ve emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ olmak üzere beş çeşittir.⁸¹⁸

⁸¹³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 59.

⁸¹⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 178.

⁸¹⁵ İsmail Durmuş, "İnşâ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/334; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 180.

⁸¹⁶ et-Taftâzânî, *Muhtaşaru'l-Me'ânî*, 129.; Ma'lûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâtî'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, 1/332.

⁸¹⁷ el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 108; Ma'lûb, *Mu'cemu Muştalahâtî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, 113.m

⁸¹⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 415–431; et-Taftâzânî, *Muhtaşaru'l-Me'ânî*, 129.mu

İbn Ma'tûk şiirlerinde kullandığı gayri talebî cümleler ile muhatapların duygu ve düşünceleri harekete geçirme, dikkatlerini toplama ve şiiri güzel hale getirmeyi hedeflemekte, talebî cümleler ile de muhataplardan taleplerini dolaylı veya dolaysız olarak dile getirmektedir. Bu anlamda şairin şiirlerinde inşâî cümlelere epeyce yer verdiği tespit edilmiştir.

2.3.2.1. Emir

Emir, bir fiilin yapılmasını talep etmektir.⁸¹⁹ Bu isteme de ya emir fiil ya da fiil-i muzarînin başına gelen emir lamı iki şekilde olur.⁸²⁰ Anlam olarak ise dua, iltimas, temenni ve nasihat gibi birçok manalarına gelebilmektedir.⁸²¹

Nitekim İbn Ma'tûk'un da emir kiplerini şiirlerinde dua, nasihat, irşat, temenni, tasviye (düzeltme) ve tebrik manalarında kullandığı görülmektedir. Emir kullanımı çoğunluk olarak şiirlerinin hâtîme kısmında yer almaktadır. Bunların da ekseriyeti dua, temenni ve iltimas anlamlarındadır. İbn Ma'tûk'un şiirlerinde farklı anlamlarda kullandığı emirlerle ilgili örnekler sırasıyla aşağıda verilmektedir.

Dua anlamında kullandığı emir ile ilgili örnek beyit:⁸²² (Tavîl)

سَقَى اللَّهُ أَكْنَافَ الْعَقِيقِ بَوَارِقًا تُقَطِّعُ زَنْدَ اللَّيْلِ فِي قُضْبِ النَّبْرِ

Allah, 'Akîk bölgesinin etrafını altın sopalarla gecenin çakmağını parçalayan parıltılarla sulasın.

Aşağıdaki beyitte de emir, dua ve temenni anlamında kullanılmıştır.⁸²³ (Basî) (Basît)

فَلْتَهْنِ عُرَّتُهُ مِنْ بَشْرِ وَجْهِكَ فِي هَلَالِ تَمِّ بُنُورِ الْفَضْلِ مُكْتَمَلِ

Onun (Ramazan Bayramının) görünmesi, (senin) eksiksiz faziletinin nuruyla tamam olan ayda senin yüzünün sevincinden dolayı kutlu olsun.

⁸¹⁹ el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 38.

⁸²⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 428; el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 38.

⁸²¹ el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 116–117.

⁸²² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 51.

⁸²³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 26.

İltimas ve bağışlama dileme manasından kullanılan emre örnek aşağıdaki gibidir.⁸²⁴ (Basît)

وَاعْفِرْ فِدَى لَكَ نَفْسِي ذَنْبَ مُعْتَرِفٍ بِفَضْلِكُمْ مُسْتَقِيلٍ مِنْ حَظِيئَتِهِ

Canım sana feda olsun! Sizin iyilikleriniz karşısında suçunu itiraf edeni ve hatalarından dolayı af isteyeniyi bağışla.

Yine şair aşağıdaki beyitte emir fiilini tasviye ve iltimas için kullanmıştır.⁸²⁵ (Basît)

كُنْ كَيْفَ شِئْتَ فَمَالِي عَنْكَ مُصْطَبِرٌ وَارْتُقِ بِمَنْ أَنْتَ مَلُومٌ بِذِمَّتِهِ

Nasıl istiyorsan öyle ol, çünkü benim sana karşı sabrım kalmadı. Sen de sorumluluğunu yüklenmiş olduğun kimseye yumuşak davran.

Emir lââmı ile söylediği emir aşağıdaki gibidir.⁸²⁶ (Tavîl)

لِيَهْنِكَ نَصْرٌ عِزُّهُ يَخْذُلُ الْعِدَا وَفَتْحٌ يَحُلُّ الْمَغْلَقَاتِ مِنَ الْأَمْرِ

İzzetinin düşmanları zelil kıldığı zafer ve işten geri kalmayı mübah kılan fetih sana kutlu olsun!

Nasihat ve irşat anlamında kullandığı emir ile ilgili örnek.⁸²⁷ (Basît)

وَاطْمَعْ بِمَا فَوْقَ إِكْلِيلِ التُّجُومِ وَلَا تَرْجُو الْوُصُولَ إِلَى مَا فِي أَكْلِيَّتِهِ

Yıldızların tacının üstünde olanı iste ve taçlarında olanı elde etmeyi arzulama!

Şairin bazen emir sigasında olmayan filleri de emir anlamında kullandığına rastlanmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte mazi fiili emir anlamında kullanmıştır.⁸²⁸ (Tavîl)

سَقَى اللَّهُ مَتَوَاهُ بِعَفْوٍ وَرَحْمَةٍ وَأَوَّلَاهُ سِتْرًا يَوْمَ كَشَفِ الْمَعَايِبِ

⁸²⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 204.

⁸²⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 204.

⁸²⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 53.

⁸²⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 200.

⁸²⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 220.

Allah onun ikametgahını rahmeti ve mağfiretiyle sulasın, ayıpların ortaya çıktığı gün ona bir perde kılsın.

Aşağıdaki beyitte ise muzari fiili emir anlamında kullanmıştır.⁸²⁹ (Tavîl)

وَيُلْهِمُكَ الصَّبْرَ الْجَمِيلَ بِفَضْلِهِ وَمَتِّدُ فِي الْخَطِّ السَّعِيدِ لَكَ الْعُمُرُ

Onun faziletiyle Allah sana sabr-ı cemîl ilham etsin, iyi şans ile ömrün uzasın.

2.3.2.2. Nehiy

Nehiy, bir şeyin yapılmasının istenmemesi veya yapılmamasını istemek anlamında emrin zıttıdır. Başına cezmeden “لا” harfî gelen muzari fiil olmak üzere tek bir sigası vardır. Vacip kılma, iltimas, ibâha (izin verme), tazarru’ (dua etme ve yalvarma) ve tehdit gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁸³⁰

İbn Ma‘tûk’un emire nazaran nehiy kipinden daha az yararlanmıştır. İstifade ettiği yerlerde de iltimas, rica, nasihat, tembih ve tehdit anlamlarında kullandığı tespit edilmiştir. Bunlarla ilgili şairin şiirlerinden örnekler aşağıdaki gibidir.

Aşağıdaki beyitlerde nehiy, rica manasında kullanılmıştır.⁸³¹ (Basît)

لَا تَمَقِّيْ أَثَرًا بِي فِي الْخُطُوبِ بَدَا فَرِيْنَةُ الصَّارِمِ الْهِنْدِيِّ بِالْأَثَرِ
وَلَا تَدُدِّيْ بَيَاضَ الشَّيْبِ إِنْ شُعِلَتْ شُمُوعُهُ فِي سَوَادِ اللَّيْلِ مِنْ شَعْرِ

İşlerde benden görünen bir eseri sevmemezlik etme, çünkü Hint kılıcının güzelliği eseriyledir.

Saçımdan gecenin karanlığında mumlar yandıysa da yaşlılığın beyazlığını kötüleme!

Nasihat ve uyarı anlamında kullandığı nehiy kipiyle ilgili örnek beyitler de şöyledir:⁸³² (Tavîl)

فَلَا تَطْلُبُوا يَا حَاسِدِيهِ اغْتِيَالَهُ فَتَخْطَفَكُمْ عُولُ الْخُطُوبِ الْعَوَائِلِ

⁸²⁹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 219.

⁸³⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 429.

⁸³¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 48.

⁸³² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 57.

وَلَا تَنْزِلُوا أَرْضاً بِهَا حَلٌّ سُحْطُهُ فَتَنْزِلَ فِيكُمْ صَاعِقَاتُ النَّوَازِلِ

Ey ona haset edenler! Onun öldürülmesini istemeyin, yoksa talihsizliklerin ve felaketlerin korkusu sizi yakalar.

Onun gazabının yerleştiği yerde asla konaklamayın, yoksa musibetlerin yıldırımları sizin üzerinize yağar.

Şairin nehiy kipini uyarı anlamında kullandığı da görülmektedir. Aşağıda kalbini muhatap alarak söylediği beyitte bunu görmek mümkündür.⁸³³ (Kâmil)

لَا تُنْكِرُنْ يَا قَلْبُ أَجْرَكَ فِيهِمْ هُمْ أَهْلُ بَدْرِ أَنْتَ مِنْ شَهَدَائِهِ

Ey kalp! Onların üzerindeki mükafatını asla inkâr etme, zira onlar Bedir (gazvesinin) ehliye ve sen de şahitlerindensin.

İltimas, rütbesi aynı olan iki kişinin birbirinden talepte bulunmasıdır.⁸³⁴ İbn Ma'tûk'un da nehiy kiplerini iltimas anlamında kullandığı görülmektedir.⁸³⁵

لَا تَلْمِزْنِي إِذَا تَفَانَيْتُ فِيهَا فَفَنَاءِي فِي الْحُبِّ عَيْنٌ وَجُودِي

Aşkta kaybolursam beni kınamayın, çünkü benim aşkta yok oluşum, var oluşumun ta kendisidir.

2.3.2.3. Nidâ

Nidâ, “أَيَّ”, “أَيَا”, “أَيَّ”, “أَيَّ”, “هَيَا”, “وَا” ve “وَيَا” edatlarıyla kurulan seslenmek ve çağırmak için kullanılan bir yapıdır.⁸³⁶ Bu çağırmanın amacı da yardım istemek, hatırlatmak, tereccî, te'accub, nüdbe vb. anlamlar olabilmektedir.⁸³⁷

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde de nidâ yapıları dua, yardım isteme, hatırlatma, uyarı, pişmanlık ve medih anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak yine de şairin sürekli başvurduğu bir anlatım şekli değildir. Şair nidâ edatı olarak en çok “يَا” edatını

⁸³³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 62.

⁸³⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 429; el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 117.

⁸³⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 91.

⁸³⁶ Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğiyye ve Tetavvuruḥâ*, 3/326.

⁸³⁷ Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 192.

işlemektedir. Bunlarla ilgili örnekler sırasıyla aşağıdaki gibidir. Örneğin aşağıda beyitte şairin nidâyı dua manasında kullandığı görülmektedir.⁸³⁸ (Kâmil)

صَلَّى الْإِلَهُ عَلَيْكَ يَا مَوْلَى الْوَرَى مَا حَزَّ مُعْتَرِبٌ إِلَى أَوْطَانِهِ

Ey insanların efendisi! Allah'ın salât ve selamı senin üzerine olsun. Hiçbir gurbetçi vatanının özlemini çekmedi.

Nidâ bir alttaki beyitte pişmanlık amacıyla kullanılmıştır.⁸³⁹ (Kâmil)

يَا لَيْتَ قَوْمِي يُؤَلَّدُونَ بِعَصْرِهِ أَوْ يَسْمَعُونَ دُعَاءَهُ مُسْتَنْصِرًا

Keşke benim kavmim onun zamanında dünyaya gelselerdi ve onun feryadını duyup ona yardım etselerdi...

Şair aşağıdaki beyitlerin birincisinde hatırlatma ve uyarıda bulunurken, ikinci beyitte ise yardım istediği görülmektedir.⁸⁴⁰ (Vâfil)

أَلَا يَا أَيُّهَا الْمَلِكُ الْمَرْجَى إِذَا غَدَرَ الزَّمَانُ بَنًا وَجَارًا
وَيَا غَيًّا إِذَا الْأَنْوَاءُ ضَنْتْ وَطَالَ جَفَا الْحَيَا حَيًّا وَرَارًا

Dikkatli ol! Ey hayat bize ihanet ve zulüm ettiği zaman kendisinden ümit beklenen hükümdar!

(Ve dikkatli ol) ey yağmurlu bulut! Batmak üzere olan yıldızlar cimrilik ettiği zaman yağmurun şiddeti uzun sürer, hayat verir ve ziyaret eder.

Aşağıda beyitlerde nidâ yapısı, özür ve bağışlama talebinde bulunma anlamında kullanılmaktadır.⁸⁴¹ (Kâmil)

يَا صَفْوَةَ الرَّحْمَنِ أَبْرَأُ مِنْ فَتَى فِي حَقِّكُمْ جَحَدَ التُّصُوصِ وَأَنْكَرًا
وَأَعُودُ فِينَكُمْ مِنْ ذُنُوبٍ أَثْقَلْتُ ظَهْرِي عَسَى يُولَائِكُمْ أَنْ تُغْفَرَا

⁸³⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 10.

⁸³⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 2016.

⁸⁴⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 178.

⁸⁴¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 216.

Ey Rahman'ın seçkin (kulu)! Ben sizin için bir genci, nasların tamamını inkâr etmekten ve nankörlük etmekten alıkoyuyorum.

Belime ağır gelen günahlardan size sığınıyorum, umulur ki büyüklüğünüzle affedersiniz.

Nidâ şairin şiirlerinde methetmek manasına da gelebilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair dostunu övmektedir.⁸⁴² (Hafîf)

يَا بَدِيعًا فَاقَ الْوَرَى وَأَدِيًّا رَقَّ طَبْعًا وَرَأَقَ فِيهِ زَمَانُهُ

Ey tüm yaratılanlardan üstün olan eşsiz kişi! Ey ince tabiata sahip ve zamanın kendisi için memnun edici olduğu edip!

İbn Ma'tûk'un nidâ üslubunu ta'accub anlamında kullandığı da olmuştur. Aşağıdaki beyit buna bir örnektir.⁸⁴³ (Basît)

يَا لِلْعَجَبِ نَارُهَا تَضْرِمُ بِكُلِّ جَنَانٍ وَلِحَاطُكِ الْخُورُ تَسْكُنُهَا وَهْنٌ جِنَانٍ

Gariptir, yanağının ateşi tüm kalplerde alev alev yanıyor ve (öyle bir) bakışın var ki orada huriler mesken ediniyor.

2.3.2.4. İstifhâm

İstifhâm, “أ” ve “هل” gibi soru edatlarıyla soru sorarak bir şey hakkında bilgi edinme üslubudur.⁸⁴⁴ Emir ve nehiy kiplerinde olduğu gibi istifham da şiirlerde dua, irşat, haber verme, te'acuub, ispat, takrir, temenni, tembih, sitem, azarlama, nefiy, dua, küçümseme ve inkâr gibi birçok farklı gayeler için kullanılabilmektedir.⁸⁴⁵

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde kullanılan istifhâm cümlelerinin takrir, inkâr, nefiy, dua, tembih, azarlama, haber verme ve sitem anlamlarında olduğu görülmektedir. Bunların her biriyle ilgili örnekler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

⁸⁴² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 212.

⁸⁴³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 232.

⁸⁴⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 419; Ma'tûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, 1/181.

⁸⁴⁵ Ma'tûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, 1/181-194.

Şair aşağıdaki beyitte de nefisini muhatap alarak istifhâmı azarlama gayesi için kullanmaktadır.⁸⁴⁶ (Basîl)

حَتَّامَ يَا نَفْسُ مِنْ سُكْرِ الْهَوَى تَصْحِيحُ وَمُسَوِّدَاتِ الدُّنُوبِ بِتَوْبَتِكَ تَمْحِيحُ

Ey nefis, ne zamana kadar aşkın sarhoşluğundan uyanacaksın ve günahların (kalpteki) siyahlıkları tövbenle yok edeceksin.

Konuyla ilgili istifhâmın takrir gayesine bir örnektir. Şair bu istifhâmı muhatapı ikrar edip itiraf etmeye yönlendirmektedir.⁸⁴⁷ (Vâfir)

سَلُّوْهَا هَلْ لَهَا وَجْدٌ بِنَجْدٍ فَرَقْتُ رِقَّةَ الصَّبِّ الْمَصَابِ

Nesimna sorun, (acaba) Necd'de onun aşkı var mı? Çünkü (nesim) aşk derdine düşmüş âşığın narinliği gibi latif oldu.

Aşağıdaki beyitte “كَيْفَ” soru edatı, “لا” yani inkârî⁸⁴⁸ anlamında kullanılmaktadır.⁸⁴⁹ (Kâmil)

تَهْوَى وَتَطْمَعُ أَنْ تَفِرَّ مِنَ الْهَوَى كَيْفَ الْفِرَارُ وَأَنْتَ رَهْنُ ضَمَانِهِ

(Ey kalp) âşık olursun, sonra aşktan kaçmak istersin. Sen onun garantisi altında bir rehinken (ondan) nasıl kaçabilirsin?

Alttaki beyitte de istifhâmın nefîy anlamında olumsuz bir surette kullanıldığı görülmektedir.⁸⁵⁰ (Tavîl)

سَلِ الْأَرْضَ عَنْهُ هَلْ تَصْدَى فِرْدَهُ فَعَهْدِي بِهِ نَصْلٌ صَقِيلُ الْمَضَارِبِ

Yere onun hakkında sor, (acaba) onun kılıcıyla karşılaşmış mıdır? Çünkü benim bildiğim kadarıyla (onun) keskin uçlu bir kılıcı vardı.

⁸⁴⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 238.

⁸⁴⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 165.

⁸⁴⁸ İnkârî istifhâmı mana, olumsuz anlamdadır. Bkz. Ma'lûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâgiyye ve Tejavvuruha*, 184.

⁸⁴⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 7.

⁸⁵⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 221.

Yani üsteki beyitte *karşılaşmış mıdır* anlamındaki “هَلْ تَصَدَّى” ibaresiyle aslında nefî ifade eden *karşılaşmadı* anlamındaki “لَا تَصَدَّى” kastedilmektedir. Bu anlamda şair “هَلْ” soru edatını istifhâm-ı inkârî formunda kullanmıştır.

Yine benzer şekilde aşağıdaki beyitte de “هَلْ” edatını nefîy harfî yani “لَا” anlamında işlemektedir.⁸⁵¹ (Tavîl)

وَهَلْ دُفِنَتْ مِنْهُ الشَّمَائِلُ فِي التُّرَى فَمَرَّكَزَهَا الْأَصْلِيُّ بَيْنَ الْكَوَاكِبِ

Onun mizacı toprağa gömüldü mü? Zira onun mizacının asıl merkezi yıldızların arasındır.

İbn Ma‘tûk aşağıdaki şiirinde istifhâmı sitem anlamında kullanmıştır.⁸⁵² (Basit)

حَتَّامَ فِيكُمْ أَعَانِي الشُّوقَ وَأُقَاسِي وَأَذُوبُ رَقَّةً وَكُلُّ مِنْكُمْ قَاسِي

Sizden gelen her şey zor ve ben zayıflıktan bitkin düşmüşken size karşı olan özleminden dolayı ne zamana kadar ızdırıp duyup bu ızdıraba tahammül edeceğim?

Örneklerde de görüldüğü gibi şair istifhâmı pek çok farklı manada kullanmıştır. İbn Ma‘tûk’un şiirlerinde “talebi inşâ” çeşitleri arasından en çok yararlandığı türün istifhâm olduğu görülmektedir. Sonuç olarak şair geniş anlamda meanî ilminden özelde ise haberi ve inşâî cümle çeşitlerinden olabilecek tüm şekilleriyle yararlanmıştır. Bu farklı kullanımları sayesinde şiirini şekil ve muhteva bakımında zenginleştirmiş ve muhatabın duygularını harekete geçiren, düşüncelerine tercüman olan ve dikkatlerini cezbeden bir anlatım tarzı ortaya koymuştur. Bu da şairin farklı şekillerde şiir söyleme melekesinin üstün bir derecede olduğunun göstergesidir.

Çalışmanın bu bölümünde zikredilen haberi ve inşâî cümle yapılarının her bir çeşidi bir anlatım yöntemidir. Aynı şekilde ileride bahsedilecek olan beyân üslupları ve bedî’ sanatları da şairin anlatım tarzındandır. Bu yöntemlerden istifade etmesindeki gayesi de şiiri lafzen ve manen güzel hale getirme, dinleyiciyi duygu ve düşünce olarak

⁸⁵¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 221.

⁸⁵² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 233.

etkileme ve kendisinin şiir söylemedeki bilgi ve becerilerini sergilemesidir. Bu minvalde şairin kullandığı başka anlatım yöntemleri de bulunmaktadır. Yeri gelmişken onlardan bahsetmek de çalışmaya yeni bir boyut katması açısından önemlidir.

2.3.3. İcâz

İcâz sözün bir kısmı, azı ve özeti anlamına gelmektedir.⁸⁵³ Bazı belagatçılar icâzın, belagatin bizzat kendisi ve en belîğ yönü olduğunu bildirmişlerdir.⁸⁵⁴ İbn Ma'tûk da şiirlerinde bu güzel ve belîğ sanattan çokça yararlanmıştı.

İcâz-ı hazf ise hazif yani düşürme yoluyla yapılan icâzdır. Bir diğer ifadeyle söylenmek isteneni, cümlede onu çağrıştıran bir karine bulunmakla birlikte herhangi bir ibareyi cümleden çıkarmak suretiyle ifade etmektir.⁸⁵⁵ Şairin icâz-ı hazf üslubunu kullandığı ilk beyit aşağıdaki gibidir.⁸⁵⁶ (Basît)

فَكَمْ عَزِيزٍ لَهُ وَلَتْ ضَرَاغِمُهُ وَكَمْ كِنَاسٍ خَبَا قَدْ فَرَّ جُودُهُ

Onun, aslanları sırtını dönmüş nice azizleri vardır! Ayrıca yaban sığırı yavrusun kaçtığı nice gizli sığınakları vardır!

Üsteki beytin ikinci şatırında “خَبَا” kelimesinin sıfatı olan لَهُ hazfedilerek icâz-ı hazf sanatı yapılmaktadır. Karine de birinci beyitteki لَهُ ibaresidir. Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de ikinci şatırın sonundaki عَلَيْهِمْ tabiri, birinci şatırında sonunda yer alan عَلَيْهِمْ karinesi sayesinde eksiltilerek icâz-ı hazf uygulanmıştır.⁸⁵⁷ (Vâfir)

أَثِيلُ الْمَجْدِ مَنْصُورٌ عَلَيْهِمْ وَصَارَ الْعِزُّ مَمْدُودٌ الظَّلَالِ

Şerefın asaleti onlara galip geldi ve saygınlık, gölgesini (onların üzerine) yaymış oldu.

⁸⁵³ Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâgiyye ve Teṭavvuruhâ*, 1/343.

⁸⁵⁴ Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâgiyye ve Teṭavvuruhâ*, 1/344.

⁸⁵⁵ el-Ḳazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 145; et-Taftâzânî, *Muḥtaşaru'l-Me'ânî*, 173; İbn Nâzım, *el-Mişbâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 74; Şafiyuddîn el-Hillî, *Şerhu'l-Ḳâfiyeti'l-Bedî'iyye*, thk. Nesib Neşâvî (Beyrut: Dâru Şâdir, 1982), 178.

⁸⁵⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 40.

⁸⁵⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 43.

Aşağıda verilen beyitte ise iki ibare hazfedilerek icâz-ı hazf uygulanmıştır.⁸⁵⁸
(Remel)

مَلِكٌ قَدْ شَرَفَ الْمُلْكُ بِهِ وَأَرَزَدَهُی الْمُنْصَبُ وَالْمَجْدُ تَنَاهَى

O öyle bir padişah'tır ki saltanat onunla şeref bulmuştur. Makam (onunla) övünmüş ve övgü de (onunla) gayesine ulaşmıştır

Beytin ikinci şatırında yer alan الْمُنْصَبُ ve الْمَجْدُ kelimelerinden sonra به ibaresi düşürülmek suretiyle icâz-ı hazf uygulanmıştır.

Sonuç olarak icâz-ı hazfî şairin her kasidesinde görmek mümkündür. İbn Ma'tûk, bu üslubu kullanarak muhataba maksadını anlatmayı başarabilmiş bir şairdir.

2.3.4. İtnâb

İcâzın aksine itnâb, maksadın bir cümle veya bir kelime fazladan zikretmekle ifade edilmesidir.⁸⁵⁹ Ayrıca itnâb için kapalılıktan sonra açıklama⁸⁶⁰ veya gerek övme gerekse kötuleme gibi amaçlarla sözü uzatmada aşırıya kaçma⁸⁶¹ gibi tanımlar da yapılmıştır. Sözde asıl olan manalarla lafızların eşit olmasıdır ancak aşırıya kaçmamak kaydıyla hem icâz hem de itnâb hoş kabul edilmektedir.⁸⁶²

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde çok karşılaşılan üsluplardan biridir. Nitekim şair aşağıda beyitlerde sevgilinin bedeninin cevherini suya benzetmekle birlikte onun su gibi akıcı olmadığını ve ikinci beyitte de endamının mızrağa benzetmekle birlikte endamının onun kadar sert olmadığını söyleyerek itnâb sanatından istifade etmiştir.⁸⁶³ (Tavîl)

وَيَأْفُوتُ فِيهَا إِنَّ جَوْهَرَ جِسْمِهَا لَكَالْمَاءِ إِلَّا أَنَّهُ غَيْرُ سَائِلٍ
وَوَرَدَ مُحْيَاها النَّصِيرُ لَقَدْهَا هُوَ الرُّمْحُ إِلَّا أَنَّهُ غَيْرُ ذَائِلٍ

⁸⁵⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 172.

⁸⁵⁹ el-Kazvînî, *et-Telhîş fî 'Ulumi'l-Belâğa*, 210.

⁸⁶⁰ el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulumi'l-Belâğa*, 151.

⁸⁶¹ Ma'tûk, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâtî'l-Belâgiyye ve Teṭavvuruḥâ*, 1/224.

⁸⁶² el-Kazvînî, *et-Telhîş fî 'Ulumi'l-Belâğa*, 210; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 245.

⁸⁶³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 54.

Onun (sevgilinin) ağzı yakut gibidir ve cisminin cevheri de su gibidir ancak o akıcı değildir.

Ve onun altın çehresi çiçek gibidir ve endamı da mızrak gibidir ancak o sert değildir.

Yukarıda da zikredildiği gibi şair, sevgili suya ve mızrağa benzettikten sonra akıcı olmayan ve sert olmayan şeklinde açıklama getirerek itnâb yapmaktadır. Bunun yapma sebebi de sözün başka taraflara çekilerek yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermesini engellemek olarak düşünülebilir. Nitekim aşağıdaki beyitte de aynı şeyi iki defa zikrederek itnâb yapmaktadır.⁸⁶⁴ (Tavîl)

أَمُولَايَ يَا مَوْلَايَ دَعْوَةَ مُخْلِصٍ حَلِيفٍ وَلَا فِي وَدِّهِ لَا يُجْمَعُ

Ey efendim! Ey efendim! Samimi olanın, sevgisinde sadık olanın kekelemediği daveti(ne gelin).

Görüldüğü gibi üsteki beyitte şairin bir مَوْلَايَ lafzıyla yetinmesi mümkünken gerek demek istediğinin öneminden gerekse de beyti vezne uydurma gayesinden dolayı burada itnâba başvurduğu görülmektedir. Sonuç olarak şairin abartıya kaçmak için değil, yer yer gerektiği için bu yola başvurduğu söylenebilir.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk'un, şiirlerinde belagâtın önemli anlatım üsluplarından olan meanî üsluplarından epeyce yararlandığı söylenebilir. Şair bu üslupları kullanarak şiirlerinin anlam zenginliğini sağlamış ve aynı zamanda anlamın muhataba etkili bir şekilde sunumunu gerçekleştirmiştir.

2.4. Beyân Üsluplarından Yararlanması

Beyan, sözlükte açığa çıkarmak ve anlaşılır hale getirmek manalarına gelmektedir.⁸⁶⁵ Bir belagat terimi olarak manadan kastedileni zamir kullanmadan, açık ve seçik bir şekilde, farklı yollarla ifade etme üsluplarını inceleyen ilim dalıdır.⁸⁶⁶

⁸⁶⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 60.

⁸⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/67; Ebî Osman 'Amer b. Bahr el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî bi'l-Kâhire, 1998), 1/76.

⁸⁶⁶ el-Kazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 163; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 438; Celâleddîn Muhammed b. 'Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Kazvîni, *et-Telhîs fî 'Ulûmi'l-Belâga*, thk.

İbn Ma'tûk diğer Osmanlı dönemi şairleri⁸⁶⁷ gibi beyânın teşbih ve isti'âre üsluplarında epeyce yararlanmışır. Şairim şiirlerini muhataba kolay ve anlaşılır bir şekilde aktarmak için neredeyse şiirinin her beytinde bu üsluplardan istifade ettiği söylenebilir. Bu bilgilerin delillendirilmesi açısından İbn Ma'tûk'un yararlandığı beyan üsluplarına mümkün oldukça bol örnek verilerek konu açıklığa kavuşturulacaktır.

2.4.1. Teşbih

Teşbih kelimesi sözlükte “شَبَّهَ” fiilinin mastarı olup benzetmek anlamına gelmektedir.⁸⁶⁸ Bir beyân üslubu olarak teşbih ise aralarındaki bir ortak noktadan dolayı iki şeyden birinin diğerine benzetilmesidir. Teşbihin benzeyen (müşebbeh) ve benzetilen (müşebbehün bih) olarak iki tarafı vardır. Bir de değişkenlik gösteren iki tarafı birleştiren benzeme yönü (vechu's-şebah) ve benzetme edatı unsuları vardır ki bunlar bazen açıkça zikredilmez.⁸⁶⁹

Teşbihin birçok çeşidi vardır. Bunlar, yukarıda zikredilen teşbih unsurlarının ifadede zikredilip zikredilmemesine göre farklı isimler almaktadır. Burada şairin şiirlerinde kullanmış olduğu teşbih çeşitlerinin kısa tanımı yapıp, devamında bunların her biriyle ilgili örnekler verilecektir.

Teşbih edatı zikredilirse *mursel*, hafzedilirse *müekked*; benzetme yönü zikredilirse *mufasssal*, hafzedilirse *mücmel*; teşbih edatı ile benzetme yönü birlikte hafzedildiyse *belîğ* şeklinde isimlendirilir. Benzetme yönünün birden fazla nitelikle, bir tabloyu başka bir tabloya benzetmesine *temsîlî* adı verilmiş ve benzeyen ile benzetilen yer değiştirildiği teşbih türüne de *maklûb* denilmiştir. Bir şeyin başka bir şeye benzemesi ancak maksadın

Abdurrahman el-Berkûtî (Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1932), 235; Ma'lûb, *Mu'cemu'l-Muštalahâtî'l-Belâgiyye ve Te'avvuruhâ*, 1/409.

⁸⁶⁷ Örneğin es-Sefercelânî şiirlerinde manayı ikinci plana itecek derecede bu bilim dalı üsluplarından yararlanmışır. Bkz. Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 213.

⁸⁶⁸ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 396.

⁸⁶⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 439; el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 164; Ebû Bekir Abdu'l-Kâhir b. Abdurrahman el-Cûrcânî, *Esrâru'l-Belâga*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1991), 321. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 434.; İsmail Durmuş, “Teşbih,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/543.

benzetmek olmadığı gibi aksettirilen teşbih türüne *izmâr* ve eğer benzeyen bir tane olmasına rağmen benzetilen birden fazlaysa bu türe *cem*’ denilmiştir.⁸⁷⁰

İbn Ma‘tûk da şiiirlerinde aynen Beşâr b. Bürd (ö. 167/783-84)⁸⁷¹ gibi teşbihin güzellik ve letafetini üstün bir melekeyle işlemiştir. Bu konun daha iyi anlaşılmasını sağlayan örnekler aşağıdaki gibidir. İlk örnek belîğ teşbih örneğidir. Zira şair en çok teşbih-i belîğden yararlanmıştır.⁸⁷² (Hafif)

سُكَّرِيٌّ مُضَابُهُ كَوَثَرِيٌّ جَنَّةٌ عَذَّبَ الْأَنَامَ بِحُورٍ

Şekerlidir, ağzının suyu Kevser’dir, insanları hurilerle tatlandırır bir cennettir.

İbn Ma‘tûk burada müşebbeh olan “ağzının suyu” ve müşebbeh bihi olan “Kevser” taraflarını zikrederek teşbih edatı (gibi) ve vechu’s-şebahi (benzeme yönünü) hazfettiği için bu beyit teşbih-i belîğ bir örnektir. Burada belîğ teşbih isim cümlesi olarak gelmektedir. Nitekim belîğ teşbih bazen isim tamlaması olarak gelebilir ve türünü açıklayan muzaf da mastar olarak da gelir.⁸⁷³ Şairin bu tür teşbihten bazen aynı beyitte birden fazla kez istifade ettiği de görülmektedir.⁸⁷⁴ (Kâmil)

الْمُلْكُ حَيْدٌ أَنْتَ حَلِيَّةٌ نَحْرُهُ وَالْمَجْدُ جِسْمٌ أَنْتَ جَنَّةٌ حُلْدِهِ

Mülk bir boyundur, sen onun boynun ziynetisin. Şeref bir cisimdir, sen onun sonsuzluğunun cennetisin.

Üstteki beyitte *أَنْتَ جَنَّةٌ* ve *وَالْمَجْدُ جِسْمٌ*, *الْمُلْكُ حَيْدٌ*, *أَنْتَ حَلِيَّةٌ* ifadelerinin hepsinde belîğ teşbih vardır. Tek beyitte dört belîğ teşbih kullanması, şairin şiiirlerinde beyan üsluplarında yararlanma arzusunu ve bu konudaki maharetini ortaya koymaktadır.

Aşağıdaki beyit ise isim tamlaması olarak gelen belîğ teşbihten bir örnektir.⁸⁷⁵ (Hafif)

⁸⁷⁰ Sa‘duddîn et-Taftâzânî, *Kitâbu’l-Muṭavvel li’t-Taftâzânî*, thk. es-Seyyid Mîr Şerif (Kum: Mektebetu’l-Dâverî, 1986), 310–345; es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 439–464; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalaḥâtî’l-Belâğîyye ve Teṭavvuruhâ*, 2/166-214; Durmuş, “Teşbîh,” 40/555; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 441–459.

⁸⁷¹ el-Ḳayravânî, *el-‘Umde fî Maḥâsin’ş-Şi‘r ve Âdâbihi ve Naḳdihi*, 2/239; Durmuş, “Teşbîh,” 40/553.

⁸⁷² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 21.

⁸⁷³ Ali el-Cârim - Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-Vâḍiḥa* (Kahire: Dâru’l-Ma‘âlî, 1999), 1/25.

⁸⁷⁴ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 33.

⁸⁷⁵ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 20.

وَيُدَوِّرُ مِنَ السُّقَاةِ تُعَاطِي فِي كُؤُوسِ النَّصَارِ شَمْسَ الْعَصِيرِ

Aylar, meyve suyunun güneşini, sakilerden (aldıkların) halis altın kaselerde sunuyorlar.

Üsteki bu beyitte geçen شَمْسَ الْعَصِيرِ tamlamasında belîğ teşbih vardır. Aynı zamanda müşebbeh, müşebbeh bih'e muzaaf olmuştur. Bu sebeple bu türe *teşbih-i belîğ-i izâfî* denilmektedir.⁸⁷⁶ (Kâmil)

وَالْتَمَّ عَقِيْقَةً مَرَشَقِيَّهَا رَاشِقًا مِنْهَا ثَنَائًا لِلُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ

İki dudağının akiğini ve gizlenmiş inciden olan dişlerini, içine çekerek öp.

Bu beyitte isim tamlaması olarak kullanılan عَقِيْقَةً مَرَشَقِيَّهَا ve ثَنَائًا لِلُّؤْلُؤِ ifadeleri teşbih-i belîğ-i izâfî için örneklik oluşturmaktadır. Aşağıdaki beyit, bu türe verilecek son örnektir.⁸⁷⁷ (Kâmil)

مَصْفُؤْلَةٌ صَقْلَ الْحُسَامِ كَأَنَّمَا بَعَجِينَ طَيَّبَتْهَا أُدِيفَ الرِّبْقِ

Kılıcın parlaklığı cilalatılmıştır. Sanki civa, mayasının hamuru ile harmanlanmıştır.

Üsteki beytin birinci şartındaki صَقْلَ الْحُسَامِ ifadesinde, benzeme yönü ve teşbih edatı olmadığından belîğ teşbih türündendir. Bu teşbih örneğinde mastar ve muzâf olarak gelen صَقْلَ kelimesi, kendi nev'inden olan مَصْفُؤْلَةٌ kelimesini açıklayıcı olarak gelmiştir.

Şairin bir diğer belîğ teşbih kullanımı ise bir tane müşebbehe mukabil birden fazla müşebbeh bihi kullandığı türdür. Daha önce teşbih çeşitleri kısmında da değinildiği gibi bu tür teşbihe cem' adı verilmektedir. Aşağıdaki beyit de buna bir örnektir.⁸⁷⁸ (Kâmil)

وَتَحَدَّثَتْ فَحَسِبْتُ أَنَّ بَمَرِّطِهَا صَنَمًا يُحْطِئُنِي وَطَبَّيَا يَنْطِقُ

⁸⁷⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 33.

⁸⁷⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 160.

⁸⁷⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 160.

(Sevgili) eğildi de ben onu keten elbisesiyle bana söz söyleyen bir put veya konuşan bir ceylan sandım.

Beyitte teşbih yönü ve teşbih edatı zikredilmediği için aynı zamanda bir belîğ teşbih örneğidir. Şair tek bir benzeyen olarak sevgiliyi, puta ve ceylana olmak üzere birden çok şeye yani benzeterек teşbih-i cem’ için bir örnek sunmaktadır.

İbn Ma’tûk’un belîğden sonra çokça istifade ettiği bir diğer teşbih çeşidi de mursel teşbihtir. Şairin şiirlerinde mursel teşbihi farklı edatlarla kullanmayı tercih etmiştir. Aşağıdaki beyit كَأَّ edatıyla kullanılan mursel teşbih için bir örnektir.⁸⁷⁹ (Kâmil)

هَوَى مُهَنَّدَهُ النُّفُوسُ كَأَّهْ بَرَقَ تَأَلَّقَ مِنْ مَبَاسِمِ رَعْدِهِ

Nefisler onun Hint yapımı kılıcına aşık olur. Sanki (o kılıç), onun ağzının gök gürlemesinden parlayan bir yıldırımdır.

Üstteki beyitte yer alan كَأَّهْ tabirinde mursel teşbih vardır. Burada şair teşbih edatı olarak كَأَّ’yi kullanmıştır. Nitekim alttaki beyit şairin, teşbih bildiren isim adı da verilen⁸⁸⁰ مِثْلُ edatını kullanımına bir örnektir.⁸⁸¹ (Hafif)

هَوْنَ الْبَاسِ عِنْدَهُ كُلِّ شَيْءٍ وَالْعَظِيمِ مِثْلُ الْحَقِيرِ

Cesaret ona yanında her şeyi kolay kılmış ve büyük olan her şey onun katında küçük olmuştur.

Görüldüğü gibi burada مِثْلُ الْحَقِيرِ tabirinde mursel teşbih vardır. Burada benzeme yönünü hafzedildiği için bu örnek aynı zaman da mücmel teşbih olarak da kabul edilebilir. Dolayısıyla şair yer yer mursel ve mücmel teşbih türlerinden aynı anda istifade edebilmektedir. Aşağıdaki beyit de yine buna bir örnektir.⁸⁸² (Kâmil)

قَلْبُ الْكَمِيِّ إِذَا رَأَهُ وَقَدْ نَصَا سَيْفًا كَفُرَطِ الْخَوْدِ فِي خُلُقَانِهِ

⁸⁷⁹ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 30.

⁸⁸⁰ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 437.

⁸⁸¹ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 22.

⁸⁸² İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 8.

Cesurun kalbi, onu kılıcı çekmiş olarak gördüğünde genç kızın kulağındaki küpesi gibidir.

Şair burada müşebbeh olan *cesurun kalbi* anlamındaki قَلْبُ الْكَمِيِّ ile müşebbeh bih olan *genç kızın küpesi gibi* anlamındaki “كَفَرَطِ الْخُودِ” ibarelerinden oluşan teşbih yapısında teşbih edatı olan ك’yi zikretmiş olmasından mursel ve benzetme yönü olan sallanmayı hazfettiğinden dolayı mücmel teşbih türlerinden yararlanmıştır. İbn Ma’tûk’un şiirlerinde teşbih bildiren fiillerden⁸⁸³ yararlandığı da olmuştur. Buna bir örnek, aşağıda beyitte yer alan تَحْكِي fiilidir. Bu beyit, teşbih edatı içerdiği için mursel ve benzeme yönü hazfedildiği için de mücmel teşbihtir.⁸⁸⁴ (Vâfir)

عَوَامِضُ فِكْرِهِ تَحْكِي الدَّرَارِي وَطَيْبُ ثَنَاهُ يَرْحُصُ بِالْعَوَالِي

Onun fikrinin derinlikleri büyük yıldızlara benziyor ve onun övgüsünün kokusu pahalıyı ucuz kılıyor.

İbn Ma’tûk’un yararlandığı bir diğer teşbih türü de temsîlidir. Bu türden diğerleri kadar sık yararlandığı söylenemez. Aşağıdaki beyitler teşbihin bu türüne birer örnektir.⁸⁸⁵ (Tavîl)

فَتَى حُبُّهُ لِلْمَجْدِ أَفْقَدَهُ الْغَنَى كَمَا فَقَدَ السُّلْوَانَ صَبُّ مُنَيِّمٍ

O öyle bir gençtir ki kara sevdalı âşıkın teselli bulamadığı gibi o da onur için zenginliğini kaybetmiştir.

Bu beyitte yer alan teşbihin benzeme yönü birden fazla unsurdan meydana geldiği için temsîlî teşbihe örnek oluşturmaktadır. Bu teşbih çeşidiyle ilgili ikinci bir örnek de aşağıdaki gibidir.⁸⁸⁶ (Kâmil)

وَتَبَسَّمَتْ فَجَلَّتْ عَقِيْفًا نَثْرُهُ كَالْعَقْدِ فِي خَيْطِ الصَّبَاحِ مُنْسَقًّ

⁸⁸³ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 437.

⁸⁸⁴ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 42.

⁸⁸⁵ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 59.

⁸⁸⁶ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 160.

(Sevgili) güldü de ardından sabahın ipinde dizilişi kolye gibi düzenlenmiş olan akiği (dişi) parladi.

İbn Ma'tûk üsteki beyitte çarpıcı iki tabloyu birbirine benzeterek teşbih-i temsîlî örneğini işlemektedir. Bunlardan sonra şairin nadiren kullanmış olduğu teşbih çeşitleri incelenecektir. Bunlar biri izmâr yani zimnî teşbihtir.⁸⁸⁷ (Kâmil)

بَعْدَ الْمَشَقَّةِ نَالَ لَذَاتِ الْعُلَى لَا يَسْتَلِدُّ الْعُمْضَ مَنْ لَمْ يَسْهَرْ

O zorluklardan sonra yüceliğin lezzetine ulaştı, sabah erkenden uyanmayan kimse uykudan lezzet alamaz.

Üstteki beyitte şair, uykudan lezzet almak için erken kalkarak gün boyu çalışılması gerektiği gibi ve üstün makamlar elde etmek için de zorluklar çekilmesi gerektiğini ima etmektedir. Ancak burada asıl konuyla alakalı olan zorluk çeken birisinin sabah erkenden kalkan birisine benzetilmesidir. Sonuç olarak bu zimnî teşbih için örneklik oluşturmaktadır. Az kullandığı teşbihlerden bir diğeri de mablûb teşbihtir.⁸⁸⁸ (Tavîl)

كَأَنَّ الدِّيَاجِي مِنْهُ سُودٌ عَوَاسٍ وَأَنْجُمُهُ يَبْضُ الْحِسَانِ التَّوَاكِلِ

Sanki gecenin karanlığı sert bir siyahlık ya da yıldızları yakınıni kaybetmiş güzellerin beyazlığı gibidir.

Şair üsteki bu beyitte gecenin karanlığını sevgilinin saçına ve gecenin gökte parlayan yıldızlarını da güzelin yüzünün parlaklığına benzeterek mablûb teşbih üslubunu işlemektedir. Çünkü benzeyen ile benzetilen yer değiştirmiştir.

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde görünen bir diğér tür de aynı beyitte birden çok teşbih üslubunu kullanmasıdır. Mufasssal, mücmel, müekked ve belîğ teşbih türlerini aynı anda içeren aşağıdaki beyti bunun için bir örnektir.⁸⁸⁹ (Tavîl)

هِيَ الْبَدْرُ فِي الْإِشْرَاقِ لَوْلَا حِجَابُهَا وَتَمَسُّ الصُّحَى لَوْلَا السِّحَابُ الْمُخَيِّمُ

⁸⁸⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 28.

⁸⁸⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 54.

⁸⁸⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 58.

Eğer onun örtüsü (peçesi) olmasaydı o, ışıldamada bir ay olurdu. Eğer üzerine salınan örtüsü olmasaydı, kuşluk vakti güneşi olurdu.

“هِيَ الْبَدْرُ فِي الْإِشْرَاقِ” ifadesinde teşbih edatı zikredilmediği için müekked, parlamak olan benzeme yönü zikredildiği için mufassal ve *kuşluk vakti güneşi* anlamındaki “شَمْسُ” tamlamasında parlamak olan benzeme yönü zikredilmediği için mücmel ve benzeme yönü ile teşbih edatını zikredildiği için de belîğ teşbihtir.

Dolayısıyla şairin şiirlerinde beyân ilminin en önemli konularından olan teşbih ve bunun her çeşidini sıkça kullandığı görülmektedir. Bunların içerisinde belîğ, mursel ve temsîlî teşbih türlerinden daha fazla yararlandığı sonucuna varılabilir. Ayrıca verilen tüm bilgi ve örnekler doğrultusunda şairin şiirlerinde bu üslupları özgü bir şekilde kullanmasıyla muhatabın dikkatini çekmeyi başardığı ve bu konulardaki bilgi ve becerisini nitelikli bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir.

2.4.2. Mecaz

Mecaz sözlükte bir mesafeyi yürüyerek katetmek, geçmek ve aşmak anlamlarına gelmektedir.⁸⁹⁰ Terim olarak mecaz ise bir lafzı asıl manasını kastetmeye engel teşkil eden bir karineyle birlikte herhangi bir alakadan dolayı hakiki manası dışında kullanmaktır.⁸⁹¹ Teşbihte olduğu gibi mecazın da birçok çeşidi vardır. Ancak burada sadece İbn Ma‘tûk’un yararlanmış olduğu mecaz-ı mursel ve mecaz-ı akliden bahsedilecektir.

Mürsel mecaz, gerçek manası haricinde kullanılan ve alakası benzerlik dışında olan lafızdır. Bu mecaz türünün pek çok alakası vardır.⁸⁹² Şairin şiirlerinden örnekler verilirken hangi mecaz-ı mursel alakalarından yararlandığına da değinilecektir. İbn Ma‘tûk’un aşağıdaki beyitte alakası cüz’iyye olan mursel mecazdan yararlanmış olduğu görülmektedir.⁸⁹³ (Kâmil)

⁸⁹⁰ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 134.

⁸⁹¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 466; el-Ğazvînî, *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 203-205; el-Ğazvînî, *et-Telhîş fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 292-95; et-Taftâzânî, *Muhtaşaru’l-Me‘ânî*, 218-219; Tasa, *Anlatım Belâgat*, 146.

⁸⁹² el-Ğazvînî, *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 205-209; el-Ğazvînî, *et-Telhîş fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 295-299.

⁸⁹³ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 35.

سَمَّحٌ لِمَنْ طَلَبَ الْإِفَادَةَ بَاسِطٌ بَيْنَانِهِ وَبَيَانِهِ كَثْرَتَيْنِ

O kendisinden bilgi isteyen kişi için parmak uçlarıyla ve diliyle iki hazineyi yayan (ortaya koyan) bir cömerttir.

Üstteki beyitte geçen بَيَانٌ kelimesinde mecaz-ı mürsel vardır. Şairin parmak uçlarından kastı, methettiği kişinin elidir. Parmak uçları da elden bir parça olduğu için alakası cüz’iyye olarak kabul edilir. Şairin şiirlerinde alakası külliye olan mürsel mecazlardan da çokça yararlandığı görülmektedir. Aşağıdaki beyit buna bir örnektir.⁸⁹⁴ (Tavîl)

وَلَا قَنَصْتُ أَحْتُ الْعَزَالِ جَوَارِحِي وَلَا هَيَّجْتُ وَزُقُ الْحَمَامِ بَلَابِلِي

Yırtıcı kuşlarımı ceylanın kız kardeşi avlayamadı ve bülbüllerimi(in ötmesini) de güvercinlerin gri renkleri harekete geçiremedi.

Bu beyitte güvercinlerin gri renkleri anlamındaki “وَزُقُ الْحَمَامِ” tamlamasında güvercinin bir parçası olan sesi kastedilmesine rağmen küllî olarak güvercinin kendisi zikredildiği için alakası külliye olan mürsel mecaz üslubuna bir örnek oluşturmaktadır.

İbn Ma’tûk’un bir beyitte birden çok mecaz kullandığı da olmuştur. Alttaki beyit de bunun için bir örnektir.⁸⁹⁵ (Tavîl)

وَلَوْلَا رُقَى السِّحْرِ الْمُبِينِ بَلْفَظُهَا لَمَا التَّدَّ سَمْعِي فِي أَحَادِيثِ بَابِلِ

Eğer onun lafzıyla apaçık olan sihrinin efsunu olmasaydı benim kulağım Bâbil’in konuşmalarından lezzet almazdı.

Üstteki beytin birinci şatırındaki لَفْظٌ kelimesi konuşma manasında olup mürsel mecaz anlamında kullanmıştır. Konuşma insan oğlunun eylemlerinden biri olduğu için bu mecazın alakası da cüz’iyyedir. Hemen beytin ikinci şatırındaki Bâbil kelimesiyle ise Hârût ve Mârût kastedilmiştir. Dolayısıyla gerçek anlamı dışında mahallî bir alaka ile mürsel mecazdan yararlanılmıştır.

⁸⁹⁴ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 55.

⁸⁹⁵ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 55.

Şair mecazın bir diğer çeşidi olan akli mecazdan⁸⁹⁶ da çokça istifade etmiştir. Akli mecazın birçok alakası vardır ancak burada yalnızca İbn Ma'tûk kullanmış olduğu akli mecaz ve alakalarına yer verilecektir. Örneğin şair aşağıdaki beyitte alakası zarfiyyet olan akli mecazdan yararlanmıştır.⁸⁹⁷ (Kâmil)

لَوْ تُنْصِفُ الدُّنْيَا وَقَتَكَ بِنَفْسِهَا وَفَدَاكَ آدَمُ فِي بَقِيَّةِ وَلَدِهِ

Eğer dünya sana insaf etseydi, seni kendi canıyla korur ve Hz. Âdem de kendi zürriyetinden geride kalan tamamını sana feda ederdi.

Şair burada insaflı olma işini gerçek faili olan insana değil dünyaya isnat ederek akli mecaza örnek sunmaktadır. Dolayısıyla dünya insanlar için bir mekan konumunda olduğundan dolayı alakası zarfiyyettir. Yine bir diğer beyitinde İbn Ma'tûk, insanlara isnat edilmesi gereken bir fiili insanların yaşadığı şehirlere isnat ederek alakası mekâniyye olan akli mecazdan istifade etmiştir.⁸⁹⁸ (Vâfir)

وَنَاءَ الْعِيدِ فِيكَ هَوًى وَبَاهًى بِكَ الْأَفْطَارُ وَافْتَحَرَ الصِّيَامُ

Bayram sana olan aşkından dolayı yolunu kaybetti. Şehirler seninle övündü ve oruç da (seninle) iftihar etti.

Beyitte geçen şehirler anlamındaki “الْأَفْطَارُ” kelimesinde akli mecaz vardır. Zira şairin şehirleri zikretmekteki asıl kastı şehirlerde yaşayan insanlardır. Çünkü gösteriş yapma, gurur duyma ve övünme fiilleri insana isnat edilen eylemlerdir. Fakat şair bu vasıfları insanların mekanına isnat etmiştir. Bu sebeple de alakası mekâniyyedir. Alakası mucâveret olan bir diğer örnek de aşağıdaki gibidir.⁸⁹⁹ (Kâmil)

عَقَدَتْ عَلَيْهَا السَّابِحَاتُ سَحَابًا تَهْمِي بَوَارِقُهَا النَّجِيعَ وَتُعْدِقُ

Yürük atlar onun üzerine bulutlar bir araya getirdi. Bulutların şimşekleri şifa verici olarak aktı ve sağanak sağanak yağdı.

⁸⁹⁶ Mecaz-ı akli, bir alaka ile herhangi bir işi asıl failine değil başkasına isnad etmektir. Bkz. İsmail Durmuş, “Mecaz,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/220; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 290.

⁸⁹⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 33.

⁸⁹⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 47.

⁸⁹⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 163.

Üstteki bu beyitte şair süvarilere ait bir araya getirmek manasına gelen fillini yürük atlara yani hızlı atlara nispet ederek alakası mücâveret (yakınlık) olan bir aklı mecaz üslubuna örnek sunmaktadır.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk'un şiirleri incelendiğinde bu türlerden mecazlarla karşılaşmak mümkündür. Özellikle mursal mecaz şairin en çok tercih ettiği üsluplardan birisidir. Şair şiirlerinde lafızların hakiki manaları yerine aralarında alakası olan başka bir manada kullanmış ve bu yolla anlatımını renklendirip kuvvetlendirmiştir.

2.4.3. İsti'âre

İsti'âre teşbih ve mecaza dayanan bir beyan üslubudur. Başka bir ifadeyle teşbih taraflarından olan müşebbeh ya da müşebbeh bihten birinin hazfedilmesiyle isti'âre yapılmış olur. Alakası da benzerliktir.⁹⁰⁰ Teşbihte olduğu gibi isti'ârenin de bazı unsurları vardır. Bunlara müsteâr leh (müşebbeh), müsteâr minh (müşebbeh bih), müsteâr (lafız veya terkip) ve câmi' (vechu's-şebbeh) denilmektedir.⁹⁰¹

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde, taraflarına göre isti'âre türlerinden hem meknî isti'âre⁹⁰² hem de tasrîhî isti'âreden⁹⁰³ yararlandığı görülmektedir.

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde geçen meknî isti'âre ile ilgili örnekler aşağıdaki gibidir. Şair alttaki bu beyitte hilâli insana benzetmekte ancak benzetilen insanı hazfedip ona ait دَّو (aşık olmak) fiilini zikrederek meknî isti'âre yapmaktadır.⁹⁰⁴ (Kâmil)

قَدْ حَصَّنَا الرَّحْمَنُ مِنْهُ بِمَاجِدٍ وَدَّ الْهَلَالَ حُلُولَ هَامَةِ حُجْدِهِ

⁹⁰⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 477, 493; el-Ğazvîni, *et-Telhîş fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 330; el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 212; et-Taftâzânî, *Muhtaşaru'l-Me'ânî*, 223; Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, ts), 67; Ebû Bekir Abdu'l-Ğâhir b. Abdurrahman el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1991), 239, 320.

⁹⁰¹ el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 205, 224-225; İskender Pala - İsmail Durmuş, "İsti'âre," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/316.

⁹⁰² Buna isti'âre bi'l-kinaye de denilmektedir. Musteâr lehin zikredilip, onunla ilgili bir unsur bulunmakla birlikte müsteâr minhin hazfedilmesiyle yapılan isti'âredir. Bkz. el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 234, 238; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 487.

⁹⁰³ İsti'âre-yi tasrîhiyye ise müsteâr leyhin hazfedilip ondan bir alaka bulunmakla birlikte müsteâr minhin zikredilmesiyle olur. Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 330, 486.

⁹⁰⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 32.

Rahman şerefli kişiyi bize has kıldı, hilâl onun şerefinin zirvesinin vücut bulmasına âşık oldu.

Şairin tek beyitte iki ayrı meknî istiâre kullandığı da olmuştur.⁹⁰⁵ (Vâfir)

دَخَلْتُ عَلَيْهِ وَالظُّلُمَاتُ تُرْخِي دَوَائِبَهَا عَلَى صَلْتِ الْهِلَالِ

Karanlıklar zülüflerini ayın parlaklığı üzerine salmış bir haldeyken onun yanına girdim.

Şair üstteki beyitte sevgilinin yanına girdiğinde karanlığın her tarafı sarmış olduğunu ifade etmek için karanlıkları insana ve ayı da yüze benzetmiştir. Şair karanlıkları, zülüfler karinesiyle müsteâr minh tarafı olan insanı ve ayı da parlaklık karinesiyle müsteâr minh tarafı olan yüzü hafzederek meknî istiâre türünden istifade etmiştir. Bu istiâre türüyle ilgili üçüncü bir örnek de şöyledir:⁹⁰⁶ (Basît)

مُلْكُ يَرْكَبُ الْأَمَرَ الْخَوْفَ وَمِنْ فَوْقِ الْأَقَاعِي بِهِ يَمْشِي عَصَنَفَرُهُ

O öyle bir padişaktır ki korkunç işlere atılır, onun aslanı onunla en tehlikeli yılanların üstünden yürür.

İbn Ma'tûk'un yukarıdaki beyti her iki istiâre çeşidi için de örnek teşkil etmesinin yanında tasvire dayandığı için istiâre temsiliyyeyi de kapsamaktadır. Korkunç işler insana benzetilmiş ancak müsteâr leh olan taraf zikredilip müsteâr minh olan taraf hafzedilmekle birlikte insanı hatırlatan binmek fiili kullanılarak meknî istiâre yapılmıştır. Ayrıca şair zorlukları yılan ve atı da aslana benzetmektedir. Böylece müsteâr leh olan at ve zorlukları hafzederek tasrihi istiâreyi işlemektedir. Tasrihî istiâre ile bir diğer örnek de şöyledir:⁹⁰⁷ (Tavîl)

وَتُبْدِي ثَنَائَهَا لَنَا كَنْزَ جَوْهَرٍ فَتَرَصُّدُهَا فِي فَرْعِهَا وَهُوَ أَزَقُّمُ

Onun dişlerini bize cevherin hazinesi olarak gösteriyor ve (onun zülfü) bir yılan olduğu halde sen zülfünde kendisini gözetliyorsun.

⁹⁰⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 41.

⁹⁰⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 39.

⁹⁰⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 58.

Bir yılan olarak anlamındaki “وَهُوَ أَرْقَمُ” ibaresinde tasrihî istiâre vardır. Sevgilinin zülfü yılanı benzetilmiş, sevgili olan müsteâr leh hazfedilmiş ve yılan olan müsteâr minh zikredilmiştir. Yine şairin aynı kasidesindeki bir başka beytinde ise kan suya benzetilmiş ve kan lafzı hazfedilip su lafzı zikredilerek tasrihî istiâre yapılmıştır.⁹⁰⁸ (Tavîl)

سَقَى دَارَهَا مَادَ الطَّلَى بَارِقُ الطُّبَا فَفِي الثُّرْبِ مِنْهَا لَا يَسْمُغُ التَّيْمُمُ

Geyik yavrusunun parıltısı onun evini boyunların suyuyla (kanıyla) suladı, (bundan dolayı) onun toprağında teyemmüm yapmak hoş karşılanmaz.

Tasrihî istiâre İbn Ma'tûk'un en çok yararlandığı istiâredir. Bazı beyitlerinde bu üsluptan birden fazla kez yararlandığına da rastlanmaktadır.

Sonuç olarak şairin istiâre türlerinden şiirlerinde sıklıkla yararlanmış olduğu görülmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere tasrihî istiâreden meknî istiâreye nazaran daha çok istifade etmektedir. İbn Mâ'tûk, istiârenin güzellik ve mübalağa yönlerinden yararlanma yoluyla şiirlerini muhataplarının gözünde daha etkileyici bir hale getirmektedir.

2.4.4. Kinaye

Kinaye, sözlükte bir lafzı hem hakikat hem de mecaz anlamında gelebilecek şekilde kullanmak anlamındadır.⁹⁰⁹ Terim olarak ise ifadeyi hakiki manayı düşünmeye mani olan herhangi bir karine olmaksızın bir başka manaya da gelecek şekilde kullanmaktır.⁹¹⁰ Kinayenin sıfatın kastedildiği, mevsufun kastedildiği ve sıfatın mevsufa nispet edildiği kinaye olarak üç çeşidi bulunmaktadır.⁹¹¹

İbn Ma'tûk şiirlerinde çok sık olmasa da kinaye üslubundan yararlandığı olmuştur. Sıfatın kastedildiği kinayeden örnek beyit aşağıdaki gibidir.⁹¹² (Tavîl)

وَهْدَبِ تَسْقَى نَبْلُهُ سَمَّ كُحْلِهَا قَدَبَ بِشَوْكِ النَّحْلِ عَنْ شَهْدَةِ الثَّعْرِ

⁹⁰⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 59.

⁹⁰⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhîṭ*, 4/384.

⁹¹⁰ el-Ğazvînî, *el-İdâḥ fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 241; el-Ğazvînî, *et-Telḥîṣ fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 337; es-Sekkâkî, *Miftâḥu'l-'Ulûm*, 516.

⁹¹¹ es-Sekkâkî, *Miftâḥu'l-'Ulûm*, 513.

⁹¹² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 50; el-Ğazvînî, *et-Telḥîṣ fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 339–341; es-Sekkâkî, *Miftâḥu'l-'Ulûm*, 314–319.

Kirpiğin oku sürmesinin zehriyle sulandı ve sonra arı iğnesiyle ağzının balından uzaklaştırdı.

Şair bu beyitte *arı iğnesi* anlamındaki “شَوْكُ النَّحْلِ” tamlamasında göz ve kirpik karineleriyle sevgilinin keskin bakışını kastederek bir sıfattan kinayeye örnek sunmaktadır. Aynı türden kinayeye bir başka örnek de aşağıdaki gibidir.⁹¹³ (Kâmil)

لَمْ نَدْرِ قَبْلَ قَوَامِهَا أَنَّ الْقَنَا
بِمَا يُنَوِّرُ فِي النَّضَارِ وَيُورِقُ

Sevgilinin endamını (görmeden) önce mızrağın saf altında çiçek açan ve yaprak çıkaran olduğunu bilmezdim.

Şair üsteki bu beytinde, sevgilinin özelliklerinden olan güzel endamından kinaye yapmaktadır. Aşağıdaki beyti de mevsufun kastedildiği kinayeden bir örnektir.⁹¹⁴ (Basît)

قَرْنٌ إِذَا مَا عَدِيرُ الدُّرِّ أَعْرَفَهُ
حَاضَ الرَّدَى فَيَكَاذُ الْبَاسُ يُورِيهِ

O öyle bir dosttur ki incilerin gölü onu batıracağı zaman ölüm suya dalar ve neredeyse cesaret onu ateşe verir.

Yukarıdaki beyitte yer alan *incinin gölü* anlamındaki “عَدِيرُ الدُّرِّ” ifadesinden kastı övülen kimsenin gümüş renkli zırhıdır. Aşağıdaki beyitte de cennetin hurileri onun manasındandır anlamındaki “حُورٌ عَيْنٌ مِنْ مَعَانِيهِ” cümlesinden şiirin manasının güzelliğini kastederek kinaye yapmaktadır.⁹¹⁵ (Basît)

بُيُوتُ شِعْرِ بَنَاهَا الْفِكْرُ مِنْ ذَهَبٍ
سَكَّاهَا حُورٌ عَيْنٍ مِنْ مَعَانِيهِ

Fikir, sakinleri manalarından cennet hurileri olan şiirin beyitlerini (evlerini), altından inşa etmiştir.

Aşağıdaki beyitte yer alan *Arapların en fasihi* anlamındaki “أَفْصَحُ الْأَعْرَابِ” ifadesi de Kureyş kabilesinden bir kinayedir.⁹¹⁶ (Remel)

⁹¹³ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 160.

⁹¹⁴ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 81.

⁹¹⁵ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 82.

⁹¹⁶ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 170.

سَمَكَ الْعِزُّ بِهَا أَئِنَّيَّةً أَفْصَحَ الْأَعْرَابِ مَا ضَمَّ بِنَاهَا

İzzet, onlara öyle yüksek binalar yaptırdı ki Arapların en fasihi bile öyle binalara sahip değillerdi.

2.5. Bedî‘ Sanatlarından Yararlanması

Bed’ kelimesi “بَدَعَ” fiilinden türemiş olup hakkında bir bilgi ve zikri olmayan, önceden yaratılmamış bir şeyi ortaya koymaktır.⁹¹⁷ Terim olarak ise ortama uygun bir şekilde sözleri süslü, güzel ve gösterişli olarak dile getirme sanatıdır.⁹¹⁸

İbn Ma‘tûk’un şiirleri incelendiğinde hem lafız hem de mana olarak şiire değer katan ve etkisine etki katan bu sanatları bolca kullandığı görülmektedir. Burada şairin şiirlerinde sıkça yararlandığı bedî’ sanatları, beyitler halinde örnekler verilmek suretiyle ele alınacaktır.

2.5.1. Cinas

Cinas; manaları farklı, söyleyiş veya yazılışları aynı ya da benzer olan iki lafzın bir arada kullanılmasını sanatıdır.⁹¹⁹ İbn Ma‘tûk’un bedî’ sanatları içinde en çok istifade ettiği sanatlardan birisidir.

Cinasın pek çok çeşidi olmakla birlikte çalışmanın bu kısmında yalnızca şairin şiirlerinde bahsi geçen cinas çeşitleri üzerine durulacaktır. Bunlar sırasıyla iki lafzın harf, hareke, sayı ve dizilişlerinin aynı olduğu *tam cinas*; tam cinasın sahip olduğu özelliklerden birinin olmadığı *nâkıs cinas*; harflerinin türleri farklı olup mahreçlerinin yakın ve benzer olduğu *muzâri‘ cinas*; harflerin ve harflerin mahreçlerinin birbirinden uzak olduğu *lahak cinas* ve kök harflerinin aynı olduğu *iştikâk cinas*’dır.⁹²⁰ Aşağıda beyit tam cinastan bir örnektir.⁹²¹ (Basît)

⁹¹⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 42.

⁹¹⁸ el-Ğazvînî, *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 255; es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 538; el-Ğazvînî, *et-Telhîş fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 347; Muhammet Vehbi Dereli, *Arap Edebiyatında Bediye Geleneği ve Suyûtî’nin Nazmu’l-Bedî Adlı Eseri* (Konya: Dizgi Ofset, 2021), 23.

⁹¹⁹ el-Ğazvînî, *et-Telhîş fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 388; el-Cârim - Emîn, *el-Belâğatü’l-Vâdiha*, 1/26; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 54.

⁹²⁰ el-Ğazvînî, *et-Telhîş fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, 388–391; es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 539–540; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 55, 57, 60, 64, 65, 73.

⁹²¹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 238.

كَمْ تَعْقِلِينَ وَفِي أَسْرِكَ طَلَابُ الْحَيْنِ مَا تَعْمَلِينَ إِذَا فَاجَاكَ هَذَا الْحَيْنِ

Zamanın fırsatları senin arkandan (seni kovalıyorken) ne kadar daha gafıl kalacaksın? Ölüm sana hızla geldiğinde ne yaparsın?

Üstteki beyitte الْحَيْن (zaman) ve الْعِل (ecel/ölüm) lafızları arasında tam cinas vardır.

Zira harfleri, harf sayıları, herekeleri ve dizilişleri açısından aynıdır. Alttaki beyit de nâkıs cinastan örnektir.⁹²² (Kâmil)

أَقْمَارُكُمْ فَوْقَ الْأَهْلَةِ طُلُعَ وَثُمُوسُكُمْ تَحْتَ الْأَكَلَةِ تَعْرُبُ

Sizin aylarınız tüm hilallerin üstünde doğar ve sizin güneşiniz taçlarınız altında batar.

Görüldüğü gibi yukarıdaki beyitte أَهْلَةٌ (aylar) ve أَكَلَةٌ (taçlar) arasında nâkıs cinas vardır. Çünkü tam cinasta aranan özelliklerinde tek bir eksik vardır ve o da harflerinin farklı olmasıdır. Sonraki beyit de isticâk cinas için bir örnektir.⁹²³ (Tavîl)

وَلَا تَنْزِلُوا أَرْضًا بِهَا حَلَّ سُحْطُهُ فَتَنْزِلَ فِيكُمْ صَاعِقَاتُ النَّوَازِلِ

(Seyyid Ali Hân'ın) gazabının yerleştiği bir yerde konaklamayın, yoksa üzerinize afetlerin yıldırımları iner.

Görüldüğü üzere üstteki beyitte تَنْزِلُوا ve نَوَازِلِ kelimelerinin kökleri aynı olduğu için aralarında cinâs-ı isticâk vardır. Aşağıdaki beyit de lâhik cinâs türünden bir örnektir.⁹²⁴ (Kâmil)

رَيْحَانُهُ سُمُرُ الرِّمَاحِ وَوَرْدُهُ حُمُرُ الصَّوَارِمِ وَالْبُنُودُ الزَّنْبُقُ

Onun reyhanı mızrağın karalığıdır, gülü keskin kılıçların kırmızılığıdır ve bayraklar da zambaktır.

⁹²² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 67.

⁹²³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 57.

⁹²⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 163.

Zikri geçen *سُمِّرَ* ve *حُمِّرَ* kelimelerinin baş harfleri olan *س* ve *ح* harflerinin mahreçleri birbirine uzak olduğu için bu beyit cinâs-ı lâhike örnek oluşturmaktadır. İbn Ma'tûk'un yararlandığı bir diğer cinas türü de muzâri'dir.⁹²⁵ (Basît)

يَا سَاعِدَ الْجُودِ بَلْ يَا نَفْسَ حَاتِمِهِ يَا نَفْسَ حَاتِمِهِ يَا طَوْقَ هَادِيهِ

Ey cömertliğin kolu, hatta ey onun emiri! Ey yüzüğünün nakışı! Ey hidayete erdirenin kolyesi!

Beyitte yer alan *حَاتِم* ve *حَاتِم* kelimelerindeki *ح* ve *خ* harflerinin mahreçleri birbirlerine yakın olduğu için bu kelimelerde muzâri' cinâs bulunmaktadır.

Sonuç olarak örneklerde görüldüğü gibi İbn Ma'tûk şiirlerinde cinasın farklı çeşitlerinden yararlanmıştır. Bu vesileyle şiirlerine lafzen ve manen güzellik katmasının yanı sıra okuyucunun ve dinleyicinin dikkat kesilmesini sağlamıştır. Şair cinası çok kullanmış olmasına rağmen birçok çeşidini farklı farklı örneklerle ele alarak ve kurallarına uygun biçimde kullanarak bu özel sanatı başarılı bir şekilde uygulamıştır. Zira cinası yerinde kullanmak faydalıdır ve ayrıca şiirin kibar ve narin bir hal almasına vesile olmaktadır.⁹²⁶ Bu anlamda İbn Ma'tûk'un şiirlerinin zerafet ve letafet içerdiği söylenilebilir.

2.5.2. İktibas

İktibas kelimesi *قَبَسَ* fiilinden türemiş olup ateşten bir miktar almak, ilim almak ve faydalanmak manalarına gelmektedir.⁹²⁷ Terim olarak ise şiir, nesir, mektup ve konuşmada Kur'ân'dan veya hadisten bir kelime yahut bir cümleyi oradan alındığına işaret etmeden zikretmektir.⁹²⁸

⁹²⁵ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 82.

⁹²⁶ Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 214.

⁹²⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 651–652; Ma'lûb, *Mu'cemu'l-Muşâlahâti'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, 1/270.

⁹²⁸ el-Kazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 330; es-Seyyid Ali Saadru'd-Dîn el-Medenî, *Envâru'r-Rebî fî Envâ'i'l-Bedi'*, thk. Şâkir Hâdî Şükr (Necef: Ma'tba'atu'n-Nu'mân, 1968), 2/217,222; Safiyyuddîn el-İhillî, *Şerhu'l-Kâfiyyeti'l-Bedi'iyye*, thk. Nesîb Neşâvî (Beyrut: Dâru Şâdir, 1982), 326–327; el-Cârim - Emîn, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, 1/227; Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 155.

İbn Ma'tûk da şiirlerini lafzen ve manen güzelleştirmek için iktibas sanatından yararlanmıştı. Özellikle medih temalı şiirlerinde daha fazla kullandığını görmek mümkündür. Şiirlerinde bu sanattan yararlanması onun Kur'ân'a olan aşinalığını ortaya koymaktadır. Aşağıdaki verilen beyitler şairin şiirlerindeki iktibasa bir örnektir.⁹²⁹ (Kâmil)

لَمْ يَفْتُلُوهُ عَلَى الْيَقِينِ وَإِنَّمَا عَرَضَتْ لَهُمْ شُبُهَ الْيَهُودِ تَصَوُّرًا
لَعِ الْإِلَهِ بَنِي أُمَيَّةَ مِثْلَمَا دَاوُدُ قَدْ لَعَنَ الْيَهُودَ وَكَفَرًا

Kesinlikle (Hz. Hüseyin'i) öldürmediler, şüphesiz Yahudilerin şüphesi kendilerine onu öldüklerini gösterdi.

Allah, Hz. Davud'un Yahudileri tekfir ettiği ve lanetlediği gibi Ümmeyye oğullarını lanetlesin.

İbn Ma'tûk birinci beyitte Nisâ suresinde yer alan bir ayetten iktibâs yapmıştır. İlgili ayetin tamamı şu şekildedir:

قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبُهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا

“Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.”⁹³⁰

Aynı beytin devamında verilen ikinci beyitte ise Meryem suresindeki bir ayetten iktibâs yapmıştır. Bu ayetin tamamı ise aşağıdaki gibidir:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

⁹²⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 215–216.

⁹³⁰ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çiv. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Nisâ 4/157.

“İsrail oğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü.”⁹³¹

Aşağıdaki siyasî medih temalı beyit de bir diğer iktibas yaptıklarından örnektir.⁹³²
(Basîl)

كَأَنَّمَا لَيْلَنَا تُطْوَى غَيَاهِبُهُ إِذَا صَحَائِفُهُ فِيهَا نَشَرْنَاهَا

Biz onun oradaki kitaplarını onlara dağıttıktan sonra sanki gecemizin karanlıkları kaybordu.

Şair üsteki bu beyitte Tekvîr suresinde yer alan “Amel defterleri açıldığında”⁹³³ mealindeki “وَإِذَا الصُّحُفُ تُشْرَتْ” ayetinden iktibas yapmaktadır. Seyyid Ali Hân’a atfen söylediği bir diğer medih şiirinde ise Kâdir suresinde geçen “Doğrusu, biz, Kuran’ı kadir gecesinde indirmişizdir.”⁹³⁴ mealindeki “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ” ayetinden iktibasta bulunmaktadır.⁹³⁵ (Tavîl)

حَوَامِيمُ رُشْدٍ فَصَلَّتْ لِلْوَزَى هُدًى وَأَيَّاتُ فَتَحٍ أُزِّلَتْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ

Onlar insanlara hidayet için gelmiş olan doğru yolun havâmîmidir ve kadir gecesinde indirilmiş fetih ayetleridirler.

Şair özellikle bend türü şiirlerinde de iktibastan istifade ettiği görülmektedir.⁹³⁶

فَهُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالْبَاطِنُ وَالظَّاهِرُ وَالْقَابِضُ وَالْبَاسِطُ وَالْبَاعِثُ وَالْوَارِثُ وَالْعَادِلُ وَالْعَالِمُ

O (Allah) evveldir, ahirdir, batındır, zahirdir, tutandır, ferahlatandır, vârisdir, âdildir ve âlimdir.

⁹³¹ Mâide, 5/78.

⁹³² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 194.

⁹³³ Tekvîr, 81/10.

⁹³⁴ Kadir, 97/1.

⁹³⁵ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 101.

⁹³⁶ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 2027.

Şair bu bendinde Hadîd suresinde yer alan “O, ilk ve sondur. Zâhir ve bâtın’dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁹³⁷ “هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ” ayetinden iktibas yapmıştır.

Dolayısıyla İbn Ma’tûk’un şiirlerinde pek çoğu Kur’ân’dan olmak üzere bu tarz iktibas sanatlarına rastlanmak mümkündür. Özellikle medih ve züht temalı şiirlerinde bu sanattan daha çok istifade etmiştir.

2.5.3. Telmîh

Telmîh kelimesi parlamak ve göz ucuyla bakmak anlamlarına gelen لَمَحَّ kökünden gelmektedir.⁹³⁸ Terim olarak ise gerek şiirde gerekse nesirde söz sahibinin çok bilinen ve insanlar arasında dolaşımda olan bir olguya işaret etmesi sanatıdır.⁹³⁹ Fakat telmîhin ifadeyi güçlü kılıp güzelleştirmesi için neye telmiş yapıldığına açık bir işaret olmalıdır. Yoksa sözde kapalılığa sebebiyet vererek sanatsal özelliğinden uzak kalmış olacaktır.⁹⁴⁰

İbn Ma’tûk’un da ifade ve anlatım şeklini güçlendirerek şiirine güzellik katmak için bilinen bazı kıssalardan telmiş yaptığına rastlanmaktadır.⁹⁴¹ (Remel)

يَا بَنِي فَهْرٍ سَلُّوا بَلْقَيْسَكُمْ كَيْفَ تَسِي مَهْجَتِي وَهِيَ سَبَاها

Ey Fehr’in evlatları! O Sebe memleketiyken kalbimi nasıl aşık edecek diye Belkıs’ınıza sorun.

Şair bu beytinde meşhur Sebe melikesi Belkıs’ın hikayesine telmiş yapmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyit de Hz. İbrahim’in rüyasında gördüğü Hz. İsmail’in kurbanlık olarak kesilmesine telmiş yapmaktadır.⁹⁴² (Kâmil)

رُؤْيَا خَلِيلِ اللَّهِ فِيهِ تَعَبَّرْتُ حَقًّا وَتَأْوِيلُ الْكِتَابِ تَفَسَّرَا

⁹³⁷ Hadîd 57/3

⁹³⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 756.

⁹³⁹ el-Hillî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bedî’iyye*, 329–330; el-Curcânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, 69; el-Medenî, *Envâru’r-Rebî’ fî Envâ’i’l-Bedî’*, 4/266.

⁹⁴⁰ İsmail Durmuş, “Telmîh,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/407.

⁹⁴¹ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 171.

⁹⁴² İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 214.

Halilullah'ın (Hz. İbrahim'in) rüyası, onun (Hz. Hüseyin) hakkında gerçekleştirecek diye tabir olundu ve (böylece) kitabın (Kur'an'ın) tevili de tefsir olundu.

Aşağıdaki beyit de Hz. Yakub'un gözünün Hz. Yusuf'un gömleğiyle şifa bulmasından bir telmihtir.⁹⁴³ (Kâmil)

نَفْحَاتُهُ تُبْرِئُ الصَّرِيرَ كَأَمَّا رِيحُ الْقَمِيصِ هَبُّ مِنْ تِلْقَائِهِ

Oranın, sanki onunla (Hz. Yusuf'la) karşılaşmasından dolayı gömleğin rüzgârının esmesi gibi nefes alıp vermesi (rüzgârı) gözü görmeyen kimseyi bile iyileştirir.

Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere şair şiirlerinde genel olarak Kur'an kıssalarına telmih yapmaktadır. Ayrıca şairin şiirlerinde telmih sanatını anlaşılır olarak işlediği söylenebilir. Nitekim bu da anlatım yöntemi bakımından şiirlerini ilgi çekici hale getirmektedir.

2.5.4. Tağmin

Tağmin, kelime anlamı olarak içermek ve içine almak manalarına gelen ضَمَّنْ kökünden gelmektedir.⁹⁴⁴ Terim olarak ise şairin kendi şiirine başka bir şairin şiirinden beyit, şatr, kelime ve anlam olarak alıntısı yapması sanatıdır.⁹⁴⁵ İbn Ma'tûk'un kendisinden şiir alınan büyük bir şair olmasının yanı sıra kendisinin de zaman zaman Mütenebbî ve el-Bûşîrî'den alıntı yaptığı terkiplerle karşılaşmak mümkündür. Ancak bunlar birkaç şiirle sınırlıdır. Bu konu çalışmanın birinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığı için burada birkaç örnekle yetinilecektir.

İbn Ma'tûk, el-Mutenebbî'nin kendi şairliğini övdüğü şiirinin aşağıdaki beytini anlam olarak alıntılanmaktadır.⁹⁴⁶ (Basît)

أَنَا مِلءٌ جُنُوفِي عَنْ شَوَارِدِهَا وَيَسِيرُ الْخَلْقُ جَرَّاهَا وَيَخْتَصِمُ

⁹⁴³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 62.

⁹⁴⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 445; Mañlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabîyyi'l-Kadîm*, 163.

⁹⁴⁵ el-Ğazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâġa*, 316; Ebû Abbâs Abdullah İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî*, thk. İrfân Matrâcî (Beyrut: Mu'essesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2012), 81; Mañlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâġiyye ve Te'avvuruha*, 2/262; Mañlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabîyyi'l-Kadîm*, 164.

⁹⁴⁶ Ahmed b. Hüseyin el-Ca'fî el-Mutenebbî Ebu't-Tayyib, *Divanu'l-Mutenebbî*, (Beyrut: Dâru Beyrut, 1983), 332.

Ben şiirlerin zorluklarından gözkapaklarımın doluluğuyla (rahatlığıyla) uyuyorum ve insanlar (diğer şairler) onların tefsir etmek amacıyla uyuyamıyor ve tartışıyorlar.

İbn Ma'tûk'un aynı anlamı alıntılacağı beyti şöyledir:⁹⁴⁷ (Vâfir)

أَنَا الْهَادِي إِذَا الشُّعْرَاءُ هَامُوا بَوَادِي الشَّعْرِ فِي لَيْلِ الضَّلَالِ

Ben, şairler karanlığın gecesinde şiir vadisinde şaşırdıkları zaman hidayet edenim.

İbn Ma'tûk'un kelime ve bazı terkip olarak el-Bûsîrî'den de alıntı yaptığı olmuştur. Aşağıda önce İbn Ma'tûk'un alıntılacağı beyitleri ve ardından da kendisinden alıntı yapılan el-Bûsîrî'nin beyitlerinden örnek verilecektir.

İbn Ma'tûk'un alıntı yaptığı beyitleri şöyledir:⁹⁴⁸ (Basît)

يَا جِرَّةَ الْبَانِ لَا بُدَّ وَلَا بَرَحَ تَبْكِي عَلَيْكُمْ سَوْرًا أَعْيُنُ الدَّيَمِ

Ey Bân ağacının komşuları! Siz tamamlanmadınız ve sığınak yağmurun gözleri mutluluktan sizin üzerinize ağlamaya devam etti.

وَلَا انْجَلَى عَنْكُمْ لَيْلُ الشَّبَابِ وَلَا أَفَلْتُمْ يَا بُدُورَ الْحَيِّ مِنْ إِصَمِّ

Ve 'Izem mahallesinin ayları ne sizden gençliğin gecesi aydınlandı ne de yıldızınız battı.

el-Bûsîrî'nin alıntı yapılan beyitleri de şöyledir:⁹⁴⁹ (Basît)

لَوْ لَا الْهُوَى لَمْ تُرَقْ دَمْعًا عَلَى طَلَلٍ وَلَا أَرَقْتُ لِذِكْرِ الْبَانِ وَالْعَلَمِ

Eğer bu aşk olmasaydı herhalde ağlayıp durmazdın, Bân ağacı ve 'Alem dağını andıkça uykuyu terk etmezdin.

أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ تَلْقَاءِ كَاطِمَةٍ وَأَوْمَضَ الْبَرْقُ فِي الظَّلَمَاءِ مِنْ إِصَمِّ

⁹⁴⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 42.

⁹⁴⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 11.

⁹⁴⁹ el-İmâm Hâlid el-Ezherî, *Şerhu 'l-Burde*, 34, 38.

Yoksa o şerefli şehir Medine-i Münevvere tarafından bir rüzgâr mı esti veya zifiri karanlık içindeyken **‘İzem** dağından bir şimşek mi çaktı geçti?

2.5.5. Tıbâk

Tıbâk, sözlükte bir kelimenin diğer bir kelimeye zıt olması anlamındadır.⁹⁵⁰ Aynı zamanda tezat, tatbik ve mutabaka şeklinde de isimlendirilmektedir.⁹⁵¹ Belagat alimleri tıbâkı, sözde veya şiirin bir beytinde gece gündüz, beyaz siyah gibi iki zıt kelimeyi bir arada kullanma sanatı olarak tanımlamışlardır.⁹⁵² İbn Ma‘tûk, manevi güzelleştiricilerden sayılan tıbâk sanatını⁹⁵³ bol miktarda ve yerinde kullanarak hem lafız hem de anlam olarak şiirlerine güzellik katmıştır.

Şair şiirlerinden tıbâkla ilgili örnek bir beyit aşağıdaki gibidir.⁹⁵⁴ (Vâfir)

إِذَا امْتَدَّتْ إِلَيْهِ يَمِينُ نَفْسِي ثَنَيْتُ عَنْهَا بِيَدِي الشِّمَالِ

Nefsimin sağ tarafı ona doğu meylettiğinde sol elimle onun yollarını katlayıp tuttum.

Verilen beyitte sağ ve sol anlamlarına gelen يَمِينُ ve شِمَالِ kelimeleri arasında tıbâk sanatı vardır. Her iki kelime birbirinin zıttı olarak geldiği için bu tür îcâbî tıbâk⁹⁵⁵ olarak kabul edilmektedir. Bu tür tıbâkla ilgili bir diğer örnek de aşağıdaki gibidir.⁹⁵⁶ (Tavîl)

بَحِثْتُ الدَّمَ الْمَحْظُورَ فِيهِ مُحَلَّلٌ عَلَى السَّيْفِ وَالْمُبَاحِ مُحَرَّمٌ

Zira orada haram olan kan, kılıca helal kılınmıştır ve mubah olan su ise haramdır!

⁹⁵⁰ el-Medenî, *Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'*, 2/31. Ahmed el-Hûz, *Kıssatu'l-Belâğa* (Dimeşk: el-Maṭba'atu'l-İlmiyye, 1992), 29.

⁹⁵¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 348–349. Abdulazîz 'Atîk, “İlmu'l-Bedî',” (Beyrut: Dâru'n-Nahḍati'l-'Arabiyye, ts), 76; Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 157.

⁹⁵² 'Atîk, “İlmu'l-Bedî',” 77; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, 72.

⁹⁵³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 352.

⁹⁵⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 41.

⁹⁵⁵ Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalaḥâti'l-Belâgiyye ve Tetâvvuruḥâ*, 3/66.

⁹⁵⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 58.

Buradaki مُحَلَّل ve مُحَرَّم kelimeleri arasında îcâbî tıbâk sanatı bulunmaktadır. Alttaki beyit ise kelimelerden birinin olumlu diğerinin olumsuz olarak kullanıldığı selbî tıbâktan⁹⁵⁷ bir örnektir.⁹⁵⁸ (Kâmil)

وَيْلٌ لِّقَاتِلِهِ أَ يَدْرِى أَنَّهُ عَادَى النَّبِيَّ وَصَنُوهُ أَمْ مَا دَرَى

Vay onun katilinin haline! Acaba Hz. Peygamber'e ve onun eş değerine (Hz. Hasan'a (ö. 49/66)) düşmanlık yaptığını biliyor mu? Yoksa bilmiyor mu?

Üsteki beyitte يَدْرِى ve دَرَى kelimeleri arasında selbî tıbâk vardır.

Sonuç olarak İbn Mâ'tûk'un şiirlerinde tıbâk sanatının farklı türlerinden istifade ettiği görülmektedir.

2.5.6. Tevriye

Sözlükte arkaya atmak ve gizlemek anlamlarına gelen⁹⁵⁹ tevriye, terim olarak nesir veya şiirde, biri yakın ve diğeri uzak olmak üzere iki anlama sahip olan bir kelimeyi zikredip uzak olan anlamı kastetmektir.⁹⁶⁰ Zor durumları atlatmak ve yalan söylememek için başvuru olan tevriye⁹⁶¹ bedii sanatlarının en güzellerindendir. Ancak az başvurulduğunda güzel sayılan bir sanat türüdür⁹⁶² Bununla ilgili bir diğör örnek de aşağıdaki gibidir.⁹⁶³ (Tavîl)

هُمَامٌ يَصِيدُ الْأُسْدَ تَغْلِبُ رُحْمِهِ إِذَا الرُّبْدُ زُفَّتْ فِي بَرَارِ الْحِجَافِلِ

O öyle bir cesurdur ki toz toprak orduların pisliklerine daldığında onun mızrağının ucu aslanları avlıyor.

⁹⁵⁷ Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâgiyye ve Teṭavvuruhâ*, 3/67.

⁹⁵⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 214.

⁹⁵⁹ 'Atîk, "'İlmu'l-Bedî'", 122.

⁹⁶⁰ el-Kazvinî, *et-Telhîş fî 'Ulumi'l-Belâga*, 360; et-Taftâzânî, *Muḥtaşaru'l-Me'âni*, 271. el-Ḥillî, *Şerḥu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, 135; 'Atîk, "'İlmu'l-Bedî'", 122; İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 105.

⁹⁶¹ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 467.

⁹⁶² Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 156.

⁹⁶³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 56.

İlk şatırda yer alan ثَعْلَبٌ kelimesiyle yakın anlamı olan tilki anlamı değil uzak anlamı olan uç kısmı anlamı kastetmektedir. Bununla ilgili bir diğer örnek de aşağıdaki gibidir.⁹⁶⁴ (Kâmil)

بَحْرٌ يُشَبُّ مِنْ الْحَدِيدِ بِكَمِّهِ نَارٌ يَحْرِ هَا الْكَلِيمُ وَيَصْعَقُ

O öyle bir denizdir ki eline demirden bir ateş dökülecek ve yaralı insan onun önüne secde edecek ve bayılacaktır.

Beyit geçen الْكَلِيمُ kelimesinin akla gelen ilk anlamı Hz. Musâ'dır. Ancak şairin kastettiği kelimenin yaralıdır anlamıdır.

Sonuç olarak şairin şiirlerinde az da olsa tevriye sanatı görülmektedir. Yukarıda zikredildiği üzere bu sanatın az kullanılması daha muteberdir ve buna uygun olarak İbn Ma'tûk'un şiirlerinde de nadir rastlanılan sanatlardan birisidir.

2.5.7. Redd'l-'Acuz 'Ala's-Şadr

Reddu'l-'acuz 'ala's-şadr, sözü güzelleştiren önemli bedî' sanatlarından biridir. Terkibindeki sadr kelimesi beytin ilk şatırına ve 'acuz da beytin ikinci şatırına verilen addır.⁹⁶⁵ Şiirin birinci şatırında zikredilen bir lafzın aynı veya aynı kökten bir türeyeninin -ki manası ister aynı isterse farklı olsun- ikinci şatırda da zikredilmesi yahut iki kelimenin tek bir şatırda zikredilmesi sanatıdır.⁹⁶⁶

İbn Ma'tûk'un, şiirlerinde reddu'l-'acuz 'ala's-sadr sanatını çokça kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki beyit bunlardan bir örnektir.⁹⁶⁷ (Basît)

بَعَوْا عَلَيْهِ وَمَنْ يَجْعَلُ تِجَارَتَهُ بِضَاعَةَ الْبَغْيِ يَوْمًا حَابٌ مَتَجَرُهُ

Ona zulmettiler. Ancak kim ticaretini zulmün malı yaparsa bir gün o ticareti batar.

⁹⁶⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 162.

⁹⁶⁵ İbn Nâzım, *el-Mişbâh fî 'l-Me'ânî ve 'l-Beyân ve 'l-Bedî'*, 165.

⁹⁶⁶ el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi 'l-Belâga*, 294; es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'Ulûm*, 292–293; İbn Nâzım, *el-Mişbâh fî 'l-Me'ânî ve 'l-Beyân ve 'l-Bedî'*, et-Taftâzânî, *Muhtaşaru 'l-Me'ânî*, 291–292; 165; el-Hillî, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'l-Bedî'iyye*, 82; 'Atîk, " 'İlmu 'l-Bedî' ", 224.

⁹⁶⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 40.

Görüldüğü gibi şair, beytin birinci şatırında zikredilen بَعُوا ibaresi ve beytin ikinci şatırında zikredilen الْبُعْيِ kelimesiyle aynı kökten manaları bir beyitte kullanılarak reddu'l-'acuz 'ala's-sadr sanatını kullanmaktadır. Şairin tek bir beyitte birden çok defa bu sanattan istifade ettiği olmuştur. Örneği şair aşağıda beyitte عَصْرُ ve عَصِرَ ve سَبَقَ ve أَصْبَقُ ve تَأَخَّرَ, أَصْبَقُ ve تَأَخَّرَ kelimeleriyle bu güzel sanattı tek bir beyitte tam üç kere kullanmıştır.⁹⁶⁸ (Kâmil)

سَبَقَ الْكِرَامَ وَقَدْ تَأَخَّرَ عَصْرُهُ عَنْ عَصَرِهِمْ فَهُوَ الْأَخِيرُ الْأَسْبَقُ

O, saygınlıkta öne geçti. Oysaki onun zamanı onlardan sonra olmakla birlikte ancak o son ve ilk olandır.

Alttaki beyit de yalnızca tek şatırda reddu'l-'acuz 'ala's-sadr sanatını uyguladığı görülmektedir.⁹⁶⁹ (Kâmil)

وَمَكَارِمٌ فِيهِ تَذُلُّكَ أَهَّاءَ خُلُقٌ وَفِي طَبَعِ الْعَمَامِ تَخَلُّقٌ

Onun zatında olan saygınlıklar sana onun bir mahluk olduğunu ve bulutların tabiatıyla ahlaklandığını gösterir.

Beytin ikinci şatırında zikredilen خُلُقٌ ve تَخَلُّقٌ ibareleri arasında reddu'l-'acuz 'ala's-sadr sanatı uygulanmıştır.

Sonuç olarak şair bu güzel sanatı beytin iki şatırında yahut tek şatırında bir veya birden fazla kez kullanmaktadır. Bu kelimeleri aynı mana veya aynı kökten türemiş lafızlar şeklinde tercih ettiği beyitlere daha fazla rastlanmaktadır.

⁹⁶⁸ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 162.

⁹⁶⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 162.

2.5.8. Murâ'âtu'n-Nazîr

Tenasüp, tevfik ve i'tilaf isimleriyle de anılan murâ'âtu'n-naẓîr, aralarında zıtlık bulunmayan الشَّمْسُ ve الْقَمَرُ gibi birbirine yakın ve benzer kelimeleri bir arada toplama sanatıdır.⁹⁷⁰

Sözün en iyisi bazının bazısına delalet edenidir. Bu yargıdan hareketle murâ'âtu'n-naẓîr de edebî sanatlar arasında makbul ve hoş kabul edilen bir güzel sanattır.⁹⁷¹ İbn Ma'tuk'un da şiirlerinde bu manevi güzelleştiriciden çokça istifade ettiği görülmektedir.

Aşağıda beyitler bunlardan bir örnektir. Zira şair bu beyitlerde مَبْسَمٌ ve لَحْظٌ, خَدٌّ, تَغْرٌ kelimelerini bir arada zikrederek murâ'âtu'n-naẓîr sanatına güzel bir örnek sunmaktadır.⁹⁷² (Tavîl)

إِذَا وَحْبَابٍ وَهُوَ تَغْرٌ مُفْلَجٌ وَجَامِدٍ حُمْرٍ وَهُوَ خَدٌّ مُعْنَدٌ
لَصْنَوَانٍ مَسْمُومٍ السَّهَامِ وَلَحْظُهَا وَمَبْسَمُهَا وَالْجَوْهَرُ الْفَرْدُ تَوَّامٌ

Ya açık bir delik gibi olan ışık ya da kıpkırmızı yapılmış yanak gibi olan donuk bir şaraptır.

İkizlerden birinin zehirlenmiş okları vardır. Onun bakışı, onun ağzı ve özünün bir ikizi vardır.

Bir diğer örnek aşağıdaki gibidir.⁹⁷³ (Kâmil)

رُوحُ الزَّمَانِ وَقَلْبُهُ وَيَعِينُهُ كَفُّ السَّمَاحِ وَزُنْدُهُ وَالْمَرْقُ

O zamanın ruhu, kalbi ve bereketidir; cömertliğin kolu, bileği ve dirseğidir.

Beyitteki رُوحٌ ve مَرْقٌ, زُنْدٌ, كَفٌّ gibi birbiriyle anlam ilişkisi bulunan kelimelerin bir arada toplanması murâ'âtu'n-naẓîr sanatı için hoş bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim

⁹⁷⁰ el-Ğazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 261–262; el-Ğazvînî, *et-Telhîş fî 'Ulumi'l-Belâğa*, 354; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedi'iyye*, 128; Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muş'alâhâti'l-Belâğîyye ve Teṭavvuruhâ*, 1/374; 'Atîk, “*İlmu'l-Bedi'*,” 179.

⁹⁷¹ el-Ğazvînî, *et-Telhîş fî 'Ulumi'l-Belâğa*, 355.

⁹⁷² İbn Ma'tuk, *Dîvân*, 58.

⁹⁷³ İbn Ma'tuk, *Dîvân*, 162.

şair aşağıdaki beyitte de قَلَّدَتْ, عَقْدٌ, جَيِّدٌ ve حَصْرٌ ifadelerini beraber zikrederek bu güzel sanata başka bir örnek sunmaktadır.⁹⁷⁴ (Tavîl)

وَقَلَّدَتْ فِي عَقْدِ الْمَكَارِمِ جَيِّدَهَا وَوَشَّحَتْ مِنْهَا فِي صَنَائِعِكَ الْحَصْرَا

Sen saygınlıkların gerdanlığını onun gerdanına taktın ve güzel işlerini de onun beline taktın.

Sonuç olarak şair bu sanatı şiirlerinde bolca kullanmaktadır. Hatta en çok kullandığı sanatlardan saymak da mümkündür. Bundaki temel gayesi şiirin muhatap tarafından beğenilmesini ve kolay anlaşılmasını sağlamanın yanı sıra beytin okuyucu için de daha akıcı bir hal almasını sağlamaktır. Dolayısıyla şiirlerinde murâ'âtü'n-naẓîr sanatıyla beraber bu sanatın bir alt başlığı kabul edilen teşâbuhu'l-eṭraf sanatıyla da karşılaşmak mümkündür.

2.5.9. Teşâbuhu'l-Eṭrâf

Murâ'âtü'n-naẓîr'den sayılan bu sanat, sözün sonunun başta söylenene anlamca uyumlu bir lafızla tamamlanmasıdır.⁹⁷⁵ İbn Ma'tûk şiirinde bu tarzdan bir sanatla da karşılaşmak mümkündür. Örneğin şair aşağıdaki beytinin ilk şatırında faziletten bahsederken ikinci şatırında yine ona uygun olarak fazilet ve şereften bahsetmektedir.⁹⁷⁶ (Vâfir)

تَمَلَّكَنِي هَوَاهُ فَرَدْتُ فَضْلًا وَفَضْلُ الْعَبْدِ مِنْ شَرَفِ الْمَوْلَى

Onun aşkı beni tamamen kapsadı da böylece ben fazilet olarak arttım. Nitekim kölenin fazileti, sahibinin şerefindendir.

Alttaki beyit de teşâbuhu'l-eṭraf sanatı bir örnektir. Şair beyte 'Akîk bölgesinin güzellerini özlemekle başlamış ve ikinci şatırında da onlara benzeyen âşık olur ifadesiyle tamamlamıştır.⁹⁷⁷ (Tavîl)

وَيَشْتَأُقِ آرَامَ الْعَقِيقِ وَإِنَّهُ لَعَمْرُكَ فِي أَشْبَاهِهَا لَعَمِيدٌ

⁹⁷⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 206.

⁹⁷⁵ el-Kazvînî, *et-Telhîş fî 'Ulumi'l-Belâga*, 354; Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muşṭalahâti'l-Belâgiyye ve Tejavvuruha*, 2/164.

⁹⁷⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 42.

⁹⁷⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 196.

O, 'Akîk'in ceylanlarını özler, sana yemin olsun o onlara benzeyenlere âşıktır.

2.5.10. Mübâlağa

Mübâlağa; bir vasıf, eylem veya durumu gerçekte olabilmesi mümkün olmayacak derecede abartarak ifade etmektir. Mübâlağa gerçekliğe yakın derecesine göre mümkün olup olmayışı değişmektedir. Buna göre mübâlağa adeten ve aklen mümkünse teblîğ, adeten değil aklen mümkünse ıgrâk olarak isimlendirilir ki mübâlağanın bu iki türü hoş ve makbul kabul edilmektedir. Üçüncüsü de hem adeten hem aklen mümkün olmayan gulûv'dur ve bu tür mübâlağanın makbul değildir.⁹⁷⁸

Yer yer bahsedildiği gibi İbn Ma'tûk'un şiirlerinin büyük bir kısmı medih temalıdır. Medihte abartıya kaçmak da bir mübâlağadır. Dolayısıyla şairin şiirlerinde mübâlağa sanatı çokça mevcuttur. Aşağıda beyitler de bununla ilgili örneklerdir.

Mübâlağanın adeten ve aklen mümkün olan teblîğ türüne bir örnek aşağıdaki gibidir.⁹⁷⁹ (Tavîl)

يَرَى زُورَةَ الْعَافِي أَلَدَّ مِنْ الصَّبَا وَأَحْسَنَ مِنْ وَصْلِ الْحَبِيبِ الْمُنَاطِلِ

O, muhtaç bir kimseyi bir kere ziyaret etmeyi nesiminden daha hoş ve uzun süredir görülmeyen sevgiliye kavuşmaktan da daha güzel görür.

İhtiyaç sahibi birini ziyaret ederek onun ihtiyacını gidermenin, nesiminden hoş oluşu ve uzun zamandır görülmeyen sevgiliye kavuşmaktan da güzel oluşu aklen ve adeten mümkündür.

Aşağıdaki beyit adeten mümkün olmayıp aklen mümkün olan ıgrâk türü mübâlağaya bir örnektir.⁹⁸⁰ (Kâmil)

لَمْ يَبْكْ وَهُوَ عَلَى حَشِيَّةٍ مَهْدِهِ إِلَّا لِحُبِّ زُكُوبٍ صَهْوَةٍ مُهْرِهِ

O, beşiğin şiltesindeyken sadece atın yavrusunun sırtına binme isteğinden ağladı.

Daha çok küçük yaşlardaki çocuğun atın sırtına binmesi adeten mümkün değil ancak aklen mümkündür.

⁹⁷⁸ el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 275; et-Taftâzânî, *Muhtaşaru'l-Me'ânî*, 278; el-Ğazvîni, *et-Telhîş fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 370; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedi'iyye*, 145; 'Atîk, "'İlmu'l-Bedi'", 91.

⁹⁷⁹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 56.

⁹⁸⁰ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 73.

Altteki beyit de hem aklen hem de adeten mümkün olmayan gulûv türü mübalağaya örnektir.⁹⁸¹ (Tavîl)

مُنْعَةً لَا يُمَكِّنُ الطَّيْفَ نَحْوَهَا صُعُودٌ وَلَوْ أَنَّ الْمَجْرَةَ سَلَّمَ

O öyle erişilmezdir/yenilmezdir ki saman yolu ki bir merdiven olsa bile gökkuşağının ona yaklaşması mümkün olmaz.

Şair üsteki bu beyitte muhatabını överken onu aklen, mantıken ve adeten mümkün olmayan bir olgu üzerinden övmektedir. Aşağıdaki beyit de bu tür mübalağadan bir örnektir.⁹⁸² (Kâmil)

إِنَّ الْمَدِيحَ إِذَا أَرَدْتُ ثَنَائَكُمْ تَهْوِي النُّجُومُ إِلَيَّ مِنْ أُرَاجِهِ

Sizi methetmek istediğim zaman, yıldızlar burclarından bana iniyorlar.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk mübalağanın her şeklinden yararlanmıştır ve bu sanat divanının muhtevası gereği şairin en çok istifade ettiği sanatlardan biridir. Özellik siyasî ve Ehl-i Beyt medihleri muhtevalı şiirlerinde çokça rastlanabilmektedir.

2.5.11. Husnu't-ta'lîl

Husnu't-ta'lîl sanatı, söze letafet katmak için bir durumu hakiki sebebi dışında başka bir sebeple açıklamaktır.⁹⁸³ İbn Ma'tûk da şiirlerine güzellik katmak için husnu't-ta'lîl sanatından orta düzeyde yararlanmıştır. Aşağıdaki beyitler bu sanat için birer örnektir.⁹⁸⁴ (Kâmil)

وَالنَّارُ مِنْ فَرَعِ الْحُمُودِ بِصَوْبِهِ فَرَعْتُ إِلَى جَوْفِ الصُّحُورِ لِتَكْمُنَا

Ateş onun yağmurlu bulutuyla sönmenin korkusundan kendini gizlemek için kayaların ortasına sığındı.

⁹⁸¹ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 59.

⁹⁸² İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 190; Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalaḥâtî'l-Belâgiyye ve Teṭavvuruḥâ*, 2/298; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 141.

⁹⁸³ el-Ḳazvînî, *el-İqdâḥ fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 277.

⁹⁸⁴ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 76.

Şair üsteki bu beyitte ateşin sönme korkusunun sebebinin, methettiği kişinin cömertliği olduğunu iddia ederek husnu't-ta'lîl sanatına güzel bir örnek sunmaktadır.⁹⁸⁵ (Kâmil)

هَوَى زِيَارَتَهَا وَتَحَدَّرَ قَوْمَهَا رِيح الصَّبَا فَلَدَا تَرَقُّ وَتَصَفُّقُ

Nesim onun ziyaretine aşık oluyor ancak onun kavminden sakınıyor. Bunun için nesim zarif oluyor ve alkışlıyor.

Üstteki beyitte şair nesiminin sevinip oynamasındaki gayesinin sevgiliyi ziyaret etmek olduğunu iddia ederek durumu, gerçek sebebi dışında güzel bir sebebe bağlamak suretiyle açıklamıştır.

Üçüncü örnek de mersiye temalı bir kasidesindendir. Şair burada Kabe'nin örtüsünün siyah olmasını, Hz. Hüseyin ölümünden dolayı yas tutması için olduğuna işaret ederek manzarayı gerçek sebep dışında güzel bir sebebe bağlamaktadır.⁹⁸⁶ (Kâmil)

خَطْبٌ وَهِيَ الْإِسْلَامُ عِنْدَ وَفُوعِهِ لَبَسْتُ عَلَيْهِ حِدَادَهَا أُمُّ الْقُرَى

Bir musibettir ki onun vuku bulmasıyla İslam zayıflamış ve Kabe üzerine matem elbisesini giymiştir.

2.5.12. Muḳâbele

Sözlük anlamı karşılaşmak ve karşılamak⁹⁸⁷ olan muḳâbele kelimesi terim olarak şiir ve nesirde birbirine zıt olmayan kelimelerin ardından karşıtlarını getirmektir.⁹⁸⁸ Muḳâbele sanatının, İbn Ma'tûk'un şiirlerinde hemen her kasidesinde karşılaşılan bir sanat olduğu söylenebilir. Aşağıdaki beyitler bunun için birer örnektir.⁹⁸⁹ (Tavîl)

نَفَرٌ إِذَا يَرْتُو عَزَالَ مُقَنَّعٌ وَنَسْطُو إِذَا يَرْتُو هَزِيرٌ مُعَمَّمٌ

Peçeli ceylan görüldüğü zaman biz kaçarız ve sarıklı aslan görüldüğü zaman ise saldırırız.

⁹⁸⁵ İbn Ma'tûk, *Divân*, 161.

⁹⁸⁶ İbn Ma'tûk, *Divân*, 213.

⁹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/540.

⁹⁸⁸ el-Ḳazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 260; el-Medenî, *Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'*, 1/298; Abdulkerim er-Rahyevî, *Cemâliyâtü'l-Uslûb fî 'Şi'ri'l-Câhil* ('Ammân: Dâru'l-Kunûzi'l-Ma'rife li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2014), 256. 'Atîk, " 'İlmu'l-Bedî', " 84.

⁹⁸⁹ İbn Ma'tûk, *Divân*, 58.

Şair üsteki bu beytin birinci şatırında “ceylan görüldüğü zaman kaçarız” ifadesinden sonra ikinci şatırda onun zıttı olan “aslan görüldüğünde saldırırız” ifadesini zikrederek mukâbele sanatına güzel bir örnek sunmaktadır. İkinci bir örnek de aşağıdaki gibidir.⁹⁹⁰ (Tavîl)

وَعَطَّلْتُ بِئْرَ الظُّلْمِ حَتَّى هَدَمْتُ فَأَصْبَحَ قَصْرُ الْعَدْلِ وَهُوَ مَشِيدُ

Zulmün kuyusunu bozdun hatta sonunda yıkıldı. Ardından da adalet sarayı inşa edilmiş oldu.

Burada da beytin ilk şatırında “zulmün kuyusu” ve hemen ikinci şatırında da mukâbili olan “adaletin sarayı” tamlaması; “yıkıldı” ve “bina edildi” kelimeleri getirilerek mükâbele sanatı uygulanmıştır. Sonuç olarak bu sanat şiire güzellik katmasının yanı sıra şairin kelime dağarcığının zenginliğini de ortaya koymaktadır.

2.5.13. Tensîku’ş-Şifât

Bu başlık altında ele alınacak olan tensîku’ş-şifât sanatı, kaynaklarda yalnızca tensîk olarak da geçmektedir. Sözlükte tertip ve tek bir nizam⁹⁹¹ anlamına gelen tensîk, terim olarak ise şair ve yazarın birden fazla isim veya sıfatı peş peşe zikretmesidir.⁹⁹² İfadede güzel ve hoş kabul edilen bu sanatın, İbn Ma’tûk’un şiirlerinde çokça yer aldığı söylenebilir. Şair, gazel temalı bir şiirinde alınan aşağıdaki beytinde “kuşanmış”, “örtülmüş” ve “sarıklanmış” gibi birden çok sıfatı artarda getirerek tensîku’ş-şifât sanatına örnek sunmaktadır.⁹⁹³ (Basît)

وَبَدَرَ خَدْرٍ بِشِبْهِ اللَّيْلِ مُنْتَطِقٍ مَبْرَقٍ بِسَاءِ الْفَجْرِ مُعْتَجِرٍ

Gecen gibi olanla kuşanmış ve şafağın parlaklığıyla yüzünü örtmüş, sarıklanmış olan haremın ayı...

Aynı şekilde şair, yine bir başka gazel temalı şiirinden alıntılanan beytinde sevgilinin sıfatlarını sıralamaktadır.⁹⁹⁴ (Tavîl)

⁹⁹⁰ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 200.

⁹⁹¹ Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalaḥâtî’l-Belâgiyye ve Teṭavvuruhâ*, 2/367.

⁹⁹² el-Ḥillî, *Şerḥu’l-Kâfiyyeti’l-Bedî’iyye*, 248; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalaḥâtî’l-Belâgiyye ve Teṭavvuruhâ*, 2/367.

⁹⁹³ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 48.

⁹⁹⁴ İbn Ma’tûk, *Dîvân*, 54.

وَلَيْلٍ عُرَابِيٍّ الْخِضَابِ كَفَرَعَهَا طَوِيلٍ كَحَظِّي لَوْنُهُ عَيْرٌ نَاصِلٍ

Onun saçı gibi karga renkli (kara) geceler, benim bahtım gibi uzun ve canlı renklidir.

Şair üsteki beytin bulunduğu kasidenin bir diğer beytinde de Seyyid Ali Hân için “fakih”, “hikmetli”, “alim”, ve “mütekellim” sıfatlarını peş peşe zikrederek tensîku’s-şifât sanatına mükemmel bir örnek sunmaktadır.⁹⁹⁵ (Tavîl)

فَقِيهٌ حَكِيمٌ عَالِمٌ مُتَكَلِّمٌ يَنْصُ عَلَى أَحْكَامِهِ بِالِدَّلَائِلِ

O öyle bir fakih, hikmet sahibi, alim ve mütekellimdir ki hükümlerini delillerle belirler.

Sonuç olarak tensîku’s-şifât sanatının, şairin şiirlerinde sık karşılaşılan sanatlardan biri sayılması mümkündür. Muhatabın kulağına musiki tadı vermesinin yanında şairin kelime dağarcığını zenginliğine de işaret etmektedir.

2.5.14. Taşrî‘

Seci’ türlerinden biri olup beytin birinci şatırının sonuyla ikinci şatırının sonunun kafiye olarak aynı olması sanatına taşrî‘ adı verilir.⁹⁹⁶ el-Ĥalîl b. Ahmed gibi bazı dil âlimleri taşrî‘ sanatını söze güzellik katan bir sanat olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁹⁷ İbn Ma‘tûk da şiirlerinde bu güzel sanattan yararlanmaktadır. Aşağıda verilen beyit buna bir örnektir.⁹⁹⁸ (Kâmil)

حَطَرْتُ فَمَالَ الْعُصْنُ وَهُوَ مُنْطَقٌ وَبَدَتْ فَلَاحُ الْبَدْرِ وَهُوَ مُطَوَّقٌ

(Sevgili) yürüdü de sonra beli kuşaklı olan dallar eğildi. (Sevgili) göründü de sonra ay boynunda kolye takılı olarak parladı.

⁹⁹⁵ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 57.

⁹⁹⁶ el-Ĥazvîni, *el-İdâh fî ‘Ulûmi ‘l-Belâğa*, 298; el-Ĥazvîni, *et-Telhîş fî ‘Ulûmi ‘l-Belâğa*, 402–403; el-Ĥillî, *Şerhu ‘l-Kâfiyeti ‘l-Bedi’iyye*, 188.

⁹⁹⁷ Maṭlûb, *Mu‘cemu ‘l-Muşṭalaḥâti ‘l-Belâğîyye ve Teṭavvuruḥâ*, 2/245.

⁹⁹⁸ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 160.

Görüldüğü gibi iki yukarıdaki beytin aruzu (birinci şatırının sonu) ile darbı (ikinci şatırının sonu) aynı kafiyede gelmektedir. Bu da taşrî‘ sanatı için güzel bir örneklik oluşturmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde de bunu görmek mümkündür.⁹⁹⁹ (Basîl)

كَمْ لَيْلَةٍ قُضِمْتُ فِيهَا وَالْخُلُقُ نَوْمًا لِأَجْلِ الدُّعَا لَكَ فِيهَا الطَّرْفُ مَا هَوَمًا
فَالْحَمْدُ لِلَّهِ أَعْطَانِي مُرَادِي وَمَا كَذَبَ ظُنُونِي وَأَسْكَتَ عَنِّي اللُّؤْمَا

Kaç gecedir insanlar uykudayken ben ayaktayım, gözüm o gecelerde sana dua etmek için kapanmadı.

Allah’a hamd olsun ki dilediğimi verdi, zanlarımı boşa çıkardı ve üstelik benim hakkımda kötüleyici kimseleri de susturdu (uzaklaştırdı).

Görüldüğü üzere yukarıda verilen dúbeytinde İbn Ma‘tûk bu sanattan yararlanmıştı. Birinci örnek şiir, kasidelerinden ve ikinci örnek de dúbeyitlerinden bir alıntıdır. Şairin taşrî‘ sanatını kasidelerin matla‘ beyitlerinin tamamında uyguladığı görülmektedir. Bununla ilgili bir örnek aşağıdaki gibidir.¹⁰⁰⁰ (Kâmil)

هَذَا الْحِمَى فَانْزِلْ عَلَى جَزَعَائِهِ وَاحْذَرْ طُبَا لَفَتَاتِ عَيْنِ طِبَائِهِ

Bu(rası) Himâ’dır, öyleyse oranın düzlüklerinde konakla ve ceylanlarının attığı bakışın kılıcından (kendini) koru.

2.5.15. Muvâzene

Muvâzene sanatı, beytin iki şatırının aynı vezinde ancak farklı kafiyede olmasıdır.¹⁰⁰¹ İbn Ma‘tûk şiirlerinde bu türden bir bedî‘ sanatını yer yer kullanmıştır. Muvâzene, şairin çok kullanmış olduğu sanatlar arasında değilse de kasidelerinin bazı beyitlerinde buna rastlamak mümkündür. Alttaki beyit de bunlardan bir örnektir.¹⁰⁰² (Kâmil)

فَاعْضُضْ بِجِلْمِكَ نَاطِرًا مُتَيَقِّظًا وَاجْمَعْ لِرَأْيِكَ خَاطِرًا مُتَفَقِّظًا

⁹⁹⁹ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 238.

¹⁰⁰⁰ İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 62.

¹⁰⁰¹ el-Kazvîni, *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâga*, 299; el-Hillî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bedî’iyye*, 192.

¹⁰⁰² İbn Ma‘tûk, *Dîvân*, 78.

Yumuşak huyluluğuyla bakarak ve uyanık olarak gözlerini kıs, uyanık olarak ve kıvrak zekanla zihnini topla.

Üstteki beyitte görüldüğü üzere vezin olarak her iki şatır da birbirine uygun olarak gelmiştir. Bu açıdan muvâzene sanatına güzel bir olmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyit öyledir.¹⁰⁰³ (Vâfir)

وَأَجِدُهُمْ وَأَطْوَهُمْ نَجَادًا وَأَفْخَرُهُمْ وَأَطْهَرُهُمْ إِزَارًا

O, onların en yardım severi, kılıç kını olarak onların en uzununu, onların en görkemlisi ve elbise olarak onların en temizidir.

Bu beyit de aynı şekilde her iki şatırında birbirine vezin olarak eşit olduğu için muvâzene sanatına güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Sonuç olarak şairin şiirlerinde yer yer bu sanata yer verdiği söylenebilir. Bunun da şiirlerine musiki ve ahenk katmasının yanı sıra İbn Ma'tûk'un şiir söyleme melekesinin üstünlüğü ve kelime dağarcığının genişliğine delalet ettiği söylenebilir.

2.5.16. Leff-ü Neşir

Önemli bedî' sanatlarından sayılan leff-ü neşir, iki veya daha fazla şeyi zikrettikten sonra bunların her birine ait öğeleri getirme yoluyla uygulanır. Ancak hangi öğenin hangisine ait olduğu belirtilmez ve muhatabın anlayışına bırakılır.¹⁰⁰⁴ Tayy-u neşir da denilen bu güzel sanatın şekil olarak cümle öğelerinin diziliş ve kuruluşuna düzen, anlam olarak da şiire muhatabı etkileyecek bir güzellik kattığı söylenebilir.¹⁰⁰⁵

Leff-ü Neşir sanatının güzelliklerinden yararlanmak için İbn Ma'tûk'un da şiirlerinde buna epeyce yer verdiği söylenebilir.¹⁰⁰⁶ (Kâmil)

جَمَعَ الشَّهَامَةَ وَالْجَمَالَ فَتَارَةً تَحْسَى لِقَاءَهُ وَتَارَةً تَتَشَوَّقُ

¹⁰⁰³ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 175.

¹⁰⁰⁴ el-Kazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 268; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 534; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, 76; el-Medenî, *Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'*, 1/341; el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 203.

¹⁰⁰⁵ Ma'lûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâtî'l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, 3/173; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 280.

¹⁰⁰⁶ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 161.

Güzelliği ve cesareti topladı. Sen de onunla karşılaşmaktan kah korkarsın kah da onu arzularsın.

Üstteki beyitte görüldüğü üzere şair beytin birinci şatırında cesaret ve güzellik lafızlarını bir arada zikretmiş ve hemen beytin ikinci şatırında da o ikisine ait olduğunu belirtmeden *ondan korkar* ve *onu arzular* olur öğelerini getirerek leff-ü neşir sanatına güzel bir örnek sunmuştur. Bu sanatla ilgili ikinci bir örnek de aşağıdaki gibidir.¹⁰⁰⁷ (Makfûfu'r-Recez)

مِنْ مَبْسَمِهَا الْعَذْبِ إِنَّ بَانَ بَرِيقُ يَا شَامَتَهَا اخْرُمِي فَوَادِيكَ عَقِيقُ
مِنْ رُشْفِ رُضَاهَا وَمِنْ لَثَمِ عَتِيقِ

Ey sevgilinin beni! Onun tatlı ağzından parlaklık (dışleri) ortaya çıkarsa, akik (kırmızı) şakağının onun ağzının suyuna değmesinden ve güzel dudağının öpmesinden mahrum bırak.

Şair üsteki bu beyitte olan *ağzı*, *parlaklık*, *ben* ve '*Akik* gibi isimleri bir arada zikrettikten sonra onlara ait *ağız suyu*, *dudak* ve *öpmek* öğelerini getirerek leff-ü neşir sanatını işlemiş bulunmaktadır.

Elbette İbn Ma'tûk'un istifade etmiş olduğu daha nice sanatlar vardır ancak çalışmanın konusunun sınırlılığı sebebiyle bu kadarıyla iktifa edilecektir.

Özet olarak araştırmanın bu bölümünde şairin şiirlerinin şekil ve üslup özellikleri başlığı altında nazım yapısı, nazım türü, vezin, kafiye, bahir başlıklarla şiirlerinde istifade etmiş olduğu meanî ve beyan üsluplarıyla bedii sanatları tespit edilerek örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

¹⁰⁰⁷ İbn Ma'tûk, *Dîvân*, 209.

SONUÇ

Bu araştırma Osmanlı döneminde yaşamış Arap Şîî şairi Şihâbuddîn İbn Ma'tûk el-Mûsevî el-Hûveyzî'nin hayatı ile şiirlerinin şekilsel, muhteva ve edebî özelliklerinin incelenmesini içermektedir.

İbn Ma'tûk 1616 yılında Hûveyze'de doğmuş ve çocukluk yıllarında Basra'ya gelmiştir. Orada yetişip eğitimi tamamlamış ve şiir meclislerine katılarak fitraten sahip olduğu şiir söyleme melekesiyle çocukluğundan 1678 yılı olan vefatına kadar hem geleneksel yöntemle hem de kendine özgü farklı yapı ve içeriklerde şiirler söylemiştir. Şiirlerinde belagat ilminin her dalından yararlanarak temayüz etmiştir. Uykusunda şiir söyleyecek kadar şairlik yeteneği gelişmiş ve şiirlerini hiciv gibi olumsuz içeriklerden uzak tutarak yaşadığı dönem için iyi ve olumlu bir tavır ortaya koymuştur.

Şairin *Dîvânu İbn Ma'tûk* adında beş farklı baskısı mevcut olan tek bir divanı bulunmaktadır. Bu çalışmada referans olarak 1885 yılında Beyrut'ta basılmış olan divanı seçilmiştir. Ancak diğer nüshalarda bazı kelimelerin farklı oluşu bakımından çalışmada bahsi geçen başka baskılardan da yararlanılmıştır. Şairin vefatından sonra divanını, şairin maddi ve manevi hâmişi olan dönemin Muşâ'sa' hükümdarı Seyyid Ali Hân'ın emriyle oğlu Ma'tûk derlemiştir. Bu sebeple oğlu divanın adını *Dîvânu İbn Ma'tûk* koymuş ve böyle de yaygınlık kazanmıştır. Aslında divanın asıl adı Divanû Ebî Ma'tûk'tur. Çünkü Ma'tûk, Şihâbuddîn'in babası değil, oğludur. Elde edilen bilgilere göre şairin bunun dışında herhangi başka bir divanı veya şiiri bulunmamaktadır.

İbn Ma'tûk'un 4046 beyitten oluşan 152 şiiri, söz konusu bu divanı aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Şiirleri yapılarına göre tasnif edildiğinde toplamda 1 yetim, 80 nutfе, 7 mukatta'a ve 64 kaside şiiri söylemiştir. Bunlardan mukatta'anın 28 beyit ve kasidenin de 3857 beyit olduğu göz önünde bulundurulduğunda toplam 4046 beyte ulaşılmış olmaktadır. Yine bunların içerik olarak 3721 beyitlik 92 şiiri medih, 77 beyitlik 37 şiiri gazel, 180 beyitlik 5 şiiri mersiye, 43 beyitlik 9 şiiri züht ve hikmet, 12 beyitlik 6 şiiri ihvânîyât, 8 beyitlik 1 şiiri şikâyet ve 5 beyitlik 1 şiiri de tabiat temalarını oluşturmaktadır.

Yukarıda yapılan şiir tasnifine, şairin kendi icadı olan 5 bend, 1 rubâ'î muzebbel ve önceden var olmakla birlikte kendine has yöntemle söylediği 4 tahmis, 71 mevâlîyyâ, 9 rubâ'î, 1 ma'kus şiir ve 1 taşîr şiiri de dahildir.

İbn Ma'tûk'un birçok yapı, vezin ve kafiye de şiir söylediği tespit edilmiştir. Kafiye olarak kendine has şiirleri hariç Arap şiirindeki geleneksel kafiye sistemini esas aldığı görülmüştür. Şairin en çok kullandığı ravî harfleri sırasıyla ر, م, د, ن ve ل'dır. Orta derecede kullandığı ravî harfleri ق, ك, ب, ت ve nadiren kullandığı ravî harfleri de ا, ث, ج, ح, ه, ز, س, ش, ط, ظ, ع, ف, غ ve ي'dir. Şair, ravî harfî olarak Arap dilinde en çok kullanılan harflerin yanında en az kullanılan harfleri de kafiye de kullanmıştır. Kendine özgü bir kasidesi hariç diğer tüm kasidelerinde ilk beytin ravî harfî neyse kasidesinin sonuna kadar o harfe bağlı kalmıştır. Yine *lüzûmu mâlâ yelzem* ve *levâzimu'l-kâfiye*'den de yararlanmıştır. Bu durum şairin şiire hakimiyetini göstermektedir. Bununla birlikte mukatta', muhammes ve dübeyt yapılı mevâliyyâ şiir türlerinde yer yer kafiye harfini korumadığı görülmüştür. Ancak bu tür şiirlerde farklı kafiyeler tercih etmek Arap şiir geleneğinde bir ayıp sayılmamaktadır. Yine bu tür şiirlerinde vezne bağlı kalmadığı da tespit edilmiş olup çalışmada kullanılan örnek beyitlerde vezin olarak en yakın bahir zikredilmiştir.

İbn Ma'tûk, şiirlerinden 32 şatırlık özgü bir kasidesi ve bazı mevâliyyâ şiirleri hariç diğer şiirlerini klasik Arap aruz vezinlerinde söylemiştir. Toplamda 7 farklı aruz vezni kullanmıştır. Bunlardan tavîl bahri 643 beyitlik 16 şiir, basît bahri 935 beyitlik 89 şiir, vâfir bahri 486 beyitlik 10 şiir, kâmil bahri 1444 beyitlik 22 şiir, remel bahri 133 beyitlik 6 şiir, hafif bahri 373 beyitlik 8 şiir, mekfûfu'r-recez bahri 32 beyitlik 1 şiirdir. Şairin az beyit sayılı şiirlerinde en çok kullandığı bahir basît bahri olup, çok beyit sayılı şiirlerinden olan kasidelerinde en sık kullandığı bahir ise kâmil bahridir. Bu ikisinden sonra en çok tavîl, basît ve vâfir bahirlerinden yararlanmıştır. En az kullandığı bahirlerse remel ile mekfûfu'r-recez'dir. Netice olarak şairin uzun bahirlerde konuları ayrıntılı ele alma arzu ve isteğini göstermektedir.

İbn Ma'tûk'un kasidelerinin en kısıtı 22 beyit, en uzununu ise 107 beyittir. Genellikle kasideleri 70 ila 90 beyit arasındadır. Kasidelerinin neredeyse tamamını hükümdarlara yazmıştır. Şekil ve yapısı olarak geleneksel kaside anlayışına bağlı kalmıştır. Ayrıca anlaşılacak ve meramını karşı tarafa en iyi şekilde ifade etme amaçlarını gütmüştür. Genel olarak uzun kasideler tercih etse de söylemek istediklerini kelime, cümle veya anlam olarak tekrara düşmeden ve gereğinden fazla uzatmadan ele aldığı

görülmüştür. Kasideleri klasik Arap şiiri geleneğindeki gibi matla‘, mukaddime, teħalluş ve ĥâtmeden oluşmaktadır. Yöntem, üslup ve muhteva olarak geleneksel kaside yapısına bağlı kaldığı ancak kullanmış olduğu yöntem ve lafızlar açısından yenilikler getirdiği görülmüştür.

Matla‘ beyitleri, Arap edebiyatında makbul görülen şekliyle gramer ve belagat bakımında kusursuzdur. Ayrıca matla‘ beyitlerinde kullanılması hoş karşılanılmayan فَدّ, أَلَا gibi ifadelerden uzak durduğu görülmüştür. Matla‘ beyitleri muhteva olarak bazen kasidesinin tamamına bazen de yalnızca kasidenin mukaddime ya da ĥâtimesine uygun olarak gelmektedir.

Genel olarak kasidelerinin mukaddimesi 25 beyit ile 35 beyitten oluşmaktadır. Mukaddimelerinde yapısal olarak klasik mukaddime yapısına uymasının yanı sıra modern dönemlere uygun bir şekilde ele aldığı kasideleri de bulunmaktadır. Mersiye temalı kasideleri hariç diğer kasidelerinin mukaddimelerine sırasıyla en çok gazel, atlâl ve hamriyyât temalarıyla başladığı, ayrıca bu temaları hem lafız hem de mana olarak ana konuya uygun bir şekilde ele aldığı görülmektedir. İbn Ma‘tûk’un mukaddimelerine genel olarak bakıldığında Osmanlı döneminde uygulandığı üzere hem klasik hem de modern dönem mukaddime yapılarında gelebildiği görülmektedir.

Bir tür mukaddime muhtevası olarak atlâl, Arap edebiyatında genellikle gazele bağlı bir şekilde ve gazelden önce gelmiştir. İbn Ma‘tûk da geleneksel klasik kaside anlayışına riayet ederek atlâl konulu mukaddimelerinin gazel kısmına önce atlâl ile başlamıştır. Gazel muhtevalarını da ana konuya uygun lafızlarla dile getirmiş, sevgilinin iç ve dış özelliklerini belagat sanatlarıyla süslü dizelerinde betimlemiştir.

Şair, kasidelerin teħalluş kısmı için Arap şiirinde klasikleşmiş olan metodu kendine has denilebilecek bir üslupla ele almaktadır. Şairin kasidelerin neredeyse tamamı siyasî medihlerden meydana gelmektedir. Bunların da teħalluş bölümünde memduhun ismini, ona işaret eden herhangi bir lakabı, sıfatı veya oğlunun adını zikretmek suretiyle edebî sanatlardan da yararlanarak hem lafız hem de mana olarak muhatabı etkileyebilecek bir yöntem uygulamaktadır. Ayrıca Arap şiiri teħalluşu için en güzel olan dinleyiciye fark ettirmeden mukaddime muhtevasından ana konuya geçiş yapmaktır ki şairin bunu da ustaca uyguladığı görülmektedir.

İbn Ma'tûk, kasidelerinin hâtîme bölümlerini de ana temaya uygun bir şekilde işlemektedir. Şayet konu Peygamber medhiyesi veya Hz. Ali medhiyesi olursa onlara olan muhabbetini bildirme, onlara yaptığı ziyaretinin kabul olunması ve onlardan kendisine şefa'at etmelerini dilemek; devlet büyüklerine yazılmış medih ise Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Nevruz Bayramı tebriki, savaşta kazanılan zafer ya da sünnet düğünü kutlamaları, yanlış yapıldığı düşünülüğünde özür dileme ve memduh hakkında dua ve iyi dileklerde bulunma gibi duygularını, kasidenin yapısına uygun bir çerçevede ifade ettiği görülmektedir. Mersiyelerinin hâtîmelerinde ise mersiye söylediği kişinin güzel hasletlerini anmak, onların günahsız olduklarını belirtmek ve Allah'ın onlara ahirette iyi davranmasını temenni etmek gibi birden fazla konuyu işlediği görülmektedir. Arap edebiyatında şiirin ana teması neyse hâtîmedeki kelimelerin de ona göre seçilmesi makbuldür. Nitekim İbn Ma'tûk'un da şiirlerinde bu hususta oldukça titiz ve seçici olduğu rahatlıkla görülebilmektedir.

İbn Ma'tûk, şiirlerinde kullandığı dil ve üslupta Cahiliye dönemi başta olmak üzeri kendi dönemine kadar görülen üslup özelliklerinin izini taşımakla birlikte belagat ilminden özgü bir şekilde faydalanmıştır. Özellikle de me'ânî (haberî cümle, inşâ'î cümle, emir, istifhâm, nidâ, temenni vb.) ve beyan ilmi (isti'âre, teşbih, mecaz, kinaye, icaz, itnâb vb.) üsluplarıyla bedi' sanatlarını (iktibâs, telmîh, tıbâk, cinâs, taşrî', tevriye, hüsn-ü ta'lîl, murâ'âtü nazîr vb.) gereğinden daha fazla kullandığı görülmüştür.

İbn Ma'tûk'un şiirlerinde kelime tercihi olarak şiirin konusu şikâyetse muhataba pişmanlık duygusu yaşatacak kelimeleri; tabiatsa yol, ağaç, yeşillik, çiçek gibi doğaya dair kelimeleri; mersiyeysse vefat eden kişinin iyi özelliklerini andığı sıfatları; gazelse sevgilinin yurdunu, yurduna götüren yolu, yine onun fiziki güzelliklerini betimleyen kelimeleri; şayet medihse de övülen kişinin, yiğitliği, hükümdarlığı, alimliği, cömertliği, kahramanlığını ve soyluluğuna dair kıvanç hissettirecek kelimeleri konuya uygun bir şekilde ustaca işlediği müşahede edilmiştir.

Şairin, şiirlerinde anlatım yöntemi olarak çoğunlukla hitabet ve tahkiye yöntemlerini kullandığını ve bunları da sırasıyla doğaçlama ve muhavere yöntemlerini takip ettiğini söylemek mümkündür. Hitabet yöntemini tüm şiir yapılarında, tahkiyeyi sadece kasidelerinin belli bölümlerinde, doğaçlama ve muhavereyi ise mukatta' ve rûbâî türü şiirlerinde kullanmaktadır.

Sonuç olarak İbn Ma'tûk şiirlerini, her anlamda tekrardan uzak bir şekilde, edebî sanatları sıklıkla kullanarak, duygu ve düşünceleri harekete geçiren ve kulağa hoş gelen bir ahenkte, kendine özgü bir tarzla ele almıştır. İbn Ma'tûk bir medih şairidir. Kendisini himaye eden yöneticileri ve özellikle de derin muhabbet duyduğu Ehl-i Beyti överken yer yer mübalağaya kaçtığı olmuştur. Yöneticilere çok sayıda şiir söylediğinden ötürü onu bir saray şairi olarak nitelemek de mümkündür. Ayrıca şair Şî olmasına rağmen şiirlerinde Şî olmayan herhangi bir mezhep ve şahsa hiçbir kötü ifade kullanmamıştır. Sadece Hz. Hüseyin'in katillerini Allah ve Peygamber'inin lanetlediğini zikrederek ahirette durumlarının zor olacağına dair göndermelerde bulunmuştur. Ayrıca şiirlerinde az da olsa el-Mütennebî ve el-Bûsîrî'nin izlerini görmek mümkündür.

Şair çok fazla şiir söylemiş olmasına rağmen kendisi, ailesi ve hocaları ile ilgili herhangi bir bilgi bırakmamış olması konunun derinlemesine incelenmesinde bir engel oluşturmıştır. Yine önceki dönemlerde benzeri görülmemiş şiirlerinin olması inceleme esnasında bazı zorluklara sebebiyet vermiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi bend ve rûbâ'î muzebbel şiirleri gibi şairin kendine has şiir türleri müstakil olarak bir çalışmaya konu olabilecek niteliktedir. Yine Ma'kus şiiri ile göz ardı edilemeyecek miktardaki mevâliyyâ şiirleri de ayrıca incelenebilir. Şiirlerinde bahsettiği Seyit Ali Hân gibi bazı yönetici, alim ve şairler hakkında çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulgâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li’l-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. İstanbul: el-Maṭba‘atu’l-İslâmiyye, 1. Baskı., 1982.
- Abdulkerim, Zeyneb. “Dirâsetu’t-Taḥlîliyye li Nemâzi Şi‘riyye min Şi‘ri İbn Ma‘tûk el-Mûsevî.” *Mecelletu Kulliyeti’l-‘Arabiyet’l-İslâmiyye li’l-‘Ulûmi’t-Terbeviyye ve’l-İslâmiyye* 20/ (2015), 43–56.
- Abdullatîf, Muhammed Hammâse. *el-Cümle fi’ş-Şi‘ri’l-‘Arabî*. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî bi’l-Kâhire, 1. Baskı., 1990.
- Cebbûr, ‘Abdu’n-Nûr. *el-Mu‘cemu’l-Edebî*. Beyrût: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyin, 1. Baskı., 1979.
- el-Mutenebbî Ebu’t-Ṭayyib, Ahmed b. Hüseyin el-Ca‘fî. *Dîvânu’l-Mutenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrût, 1983.
- Aḥtar, Yasemîn. *eş-Şekvâ fi’ş-Şi‘ri’l-‘Arabî fi’n-Nisfi’l-‘Evvel mine’l-Ḳarni’l-İşrîn*. İslâmâbad: el-Câmi‘atu’l-İslâmiyye el-‘Âlemiyye, Arap Dili Fakültesi, Doktora Tezi, 2010.
- Alî, Fatime. “Seyr-i Ğazel Der Şi‘r-i Fârsî.” *Faṣıl-nâme-i Edebiyat-i Fârsî* 6 (1965), 95–114.
- alsahra.org. “Ḥimâ Ḍuriyye.” Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022.
<https://alsahra.org/2007/07/لمحات-تاريخية-وجغرافية-عن-حمى-ضرية/>
- Altuntaş, Halil - Muzaffer Şahin. *Kur’ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 10 Baskı., 2006.
- ‘Ânûtî, ‘Usâme. *Ebûl-‘Atâhiye Râidu’z-Zuhd fi’ş-Şi‘ri’l-‘Arabî*. Beyrût: Câmi‘atu’l-Amîrkiyye, 1957.
- el-‘Aracî, Muhammed Huseyin. *eş-Şi‘r fi’l-Kûfe munzu Evâsiṭi’l-Ḳarni’s-Sânî hattâ Nihâyeti’l-Ḳarni’s-Sâlis*. Bağdat: Maṣṣûrâtü’l-Cemel, 1. Baskı., 2007.
- As, Efdal. “XVI. YY. ’dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Estitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 46/ (2010), 219–253.
- el-‘Atî eş-Şâfi‘î, Hasan b. Ahmed eş-Şehir İbn Ma‘tûk. *Râiku’l-Âdâb fî Medḥi Seyyidi’l-*

- ‘Arab, ts..
- ‘Atîk, Abdulazîz. *’İlmu’l-‘Arûd ve’l-Kâfiye*. Beyrut: Dâru’n-Nahđati’l-‘Arabiyye, 1. Baskı., 2002.
- ____ *’İlmu’l-Bedî’*. Beyrût: Dâru’n-Nahđati’l-‘Arabiyye, 1. Baskı., ts..
- ‘Atvân, Hüseyin. *Muḳaddimetu’l-Ḳaşıdeti’l-‘Arabiyye fi’l-‘Aşri’l-‘Abbâsiyyi’l-Evvel*. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif bi Mısr, 1. Baskı., 1119.
- ____ *Muḳaddimetu’l-Ḳaşıdetu’l-‘Arabiyye fi’ş-Şi’ri’l-Câhili*. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif bi Mısr, 1. Baskı., 1970.
- Aydemir, Yaşar. “Medhiye (Türk Edebiyatı).” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 410–411. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- el-‘Azâvî, ‘Abbas. *Târîhu’l-‘Irâk beyne İhtilâleyn*. Bağdat: Şirketu’t-Ticâre ve’t-Tıbâ‘atu’l-Mahdûda, 1. Baskı., 1949.
- Bağcı, Abdullah Esat. *Arap Şairlerinden Ebu’l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Basrah City. “Şi’ru’l-Başra fi’l-Ḳarni’r-Râbi’i’l-Hicrî.” Erişim Tarihi: 1 Kasım 2022. <https://www.basrahcity.net/pather/report/basrah/85.html>
- Bekkâr, Yusuf. *Ġazelu’l-Mekkîyin fi’l-‘Aşri’l-Emevî*. Mekke: Mu’essesetu’l-Furḳân li’t-Turâşi’l-İslâmî, 1. Baskı., 2009.
- ____ *Binâu’l-Ḳaşıde fi’n-Naḳdi’l-‘Arabî el-Ḳadîm fi’l-Dav’i’n-Naḳdi’l-Hadîş*. Beyrût: Dâru’l-Endelus, 1. Baskı., ts..
- Bilgehan, İzzettin. *18. Asır Arap Şairlerinden el-Emîr es-San’ânî ve Dîvânı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2023.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1. Baskı., 2015.
- el-Bûşîrî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’îd. *el-Burdetu bi Şerhi’l-Bâcûrî*. thk. Yusûf Alî Bedevî. Dimaşk: Dâru Menâbi’i’n-Nûr, 2. Baskı., 2007.
- el-Câhîz, Ebû Osman ‘Amer b. Baḥr. *el-Beyân ve’t-Tebyîn*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetu’l-Ḥâncî bi’l-Ḳâhire, 7. Baskı., 1998.

- el-Cârim, Ali - Emîn, Mustafa. *el-Belâġatu'l-Vâdiġa*. Kahire: Dâru'l-Ma'âlî, 1. Baskı., 1999.
- Ceklî, Zeyneb Bîre. "Maẓâhiru'r-Riṣâ' fî Şi'ri'l-'Arabî fî'l-'Aşri'l-'Uṣmânî." *Mecelletu Câmi'ati's-Şâriġa li'l-'Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-İnsâniyye* 4/2 (2007), 1–36.
- el-Cevherî, İsmail b. Himmâd. *eş- Şihâh*. thk. Ahmed 'Abdu'l-Ġafûr 'Attâr. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî bi Mıṣr, 1. Baskı., 1956.
- Ceyhan, Semih. "Zühed." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 530–533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- el-Cezerî, 'İzze'd-Dîn İbnu'l-Eşîr. *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*. Beyrût: Daru Şâdır, ts..
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrût: Mektebetu Lübnan Sâġatu Riyâdu's-Şulġ, 1. Baskı., 1985.
- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman. b. Muhammed. *Esrâru'l-Belâġa*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1991.
- _____. *Delâilu'l-İ'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, ts..
- Çokyürür, Mehmet Zahid. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden el-Habsî el-Ummânî*. Konya: Eğitim Yayınevi, 1. Baskı., 2021.
- Dayf, Şevkî. *el-Edebu'l-'Arabîyyi'l-Mu'âşır fî Mıṣr*. Kahire: Daru'l-Ma'ârif, 10. Baskı., ts..
- _____. *er-Riṣâ'*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 4. Baskı., 1119.
- _____. *Târîġu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşr el-'Abbâsî eş-Şânî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1. Baskı., 1119.
- Dereli, Muhammet Vehbi. *Arap Edebiyatında Bediîye Geleneġi ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*. Konya: Dizgi Ofset, 1. Baskı., 2021.
- _____. "Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Ebu't-Tayyib el-Ġazzî ve Şiirleri." *Marife* 9/2 (2009), 205–226.
- ed-Duhân, Sâmî. *el-Medîġ*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Baskı., 1119.
- Durmuş, İsmail. "İnşâ." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 334–337. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- ____ “Mecaz.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 217–220. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- ____ “Mevâliyyâ.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 426–427. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- ____ “Muhammed (Arap Edebiyatı).” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 448–454. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- ____ “Telmîh.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 407–408. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- ____ “Teşbîh.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 553–556. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- ____ “Üslûp.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 383–385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Ali, Nebîl Hâlid. “Me‘âniyi Şi‘ri’l-Ğazel Beyne’t-Taqlîd ve’t-Tecdîd fi’l-‘Aşreyni’l-Memlûkî ve’l-‘Uşmânî.” *Mecelletu’l-Câmi‘ati’l-İslâmiyye* 17/1 (2009), 1–37.
- Ğudâme b. Ca‘fer, Ebû’l-Ferec. *Nağdu’s-Şi‘r*. İstanbul: Matba‘atu’l-Cevâ’ib, 1. Baskı., 1885.
- Ebû Riğâb, Hassân. *el-Ğazel ‘inde’l-‘Arab*. Kahire: Matba‘atu Mısr Şerike Musâheme Mısrıyye, 1. Baskı., 1947.
- Ekinci, İsmail. *Abdulganî b. İsmail en-Nablusî ve Divânu’l-Hakâik ve Mecmû‘u’r-Rekâik İsimli Eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- el-Emin, Hasan. *Dâiretu’l-Ma‘ârifi’l-İslâmiyye şs-Şi‘iyye*. Beyrût: Daru’t-Te‘âruf li’l-Maţbû‘ât., 2002.
- el-Emîn, Muhsin. *A’yânu’s-Şi‘a*. Beyrût: Daru’t-Te‘âruf li’l-Maţbû‘ât, 4. Baskı., 1986.
- el-Emînî en-Necefi, Abdu’l-Hüseyin Ahmed. *el-Ğadîr fi’l-Kitâb ve’s-Sünne ve’l-Edeb*. Beyrût: Daru’l-Kitabi’l-‘Arabî, IV. Baskı., 1986.
- el-Eyyûbî, Yâsîn. *Âfâku’s-Şi‘ri’l-‘Arabî fi’l-‘Aşri’l-Memlûkî*. Trablus: Currûs Purs, 1. Baskı., 1995.

- el-Ğayravânî, İbn Reşîk el-Ezdî. *el- 'Umde fî Maĥâsin 'ş-Şi 'r ve Âdâbihi ve Nakĥdihî*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Maĥba'atu's-Sa'âde, 3. Baskı., 1964.
- Elmalî, Hüseyin. "Kaside." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 562–564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- _____. "Tasvir." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 135–136. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Emecen, Feridun. "İbrâhim." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 274–281. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- _____. "Mustafa I." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 272–275. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- _____. *Osman II. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Emîl Bedî' Yakub. *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Ğâfiye ve Funûnu'i-Şi'r*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-'İlmiyye, 1. Baskı., 1991.
- _____. *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Luĥati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baaskı., 2006.
- Emîn, Bekrî Şeyĥ. *Mutâla'ât fî 'ş-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî*. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 4. Baskı., 1986.
- Ergin, Mehmet Mesut. *İbn Mâ'sum el-Medenî Şâ'iran*. Dimaşq: Dâru'l-Beyrût, 1. Baskı., 2004.
- _____. *İbnu'n-Neĥĥâs el-Halebî ve Şiirleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Baskı., 2008.
- _____. "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şair: Ahmed el-Keyvânî". *Nüşa Şarkiyat Araştırmalar Dergisi*. İstanbul, 2002.
- _____. "Osmanlı Dönemi Şii Araprinde Peygamber Medhiyeleri." *Marife* 7/1 (2007), 119–135.
- _____. "Osmanlı Dönemi Şii Araprinde Sosyal Unsurlar." *Nüşa Şarkiyat Araştırmalar Dergisi* 6/21 (2006), 40–67.
- Erhan Afyoncu. "Otlukbeli Savaşı." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4–6.

- İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eroğlu, Cengiz. vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*. Ankara: Orsam (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi), 1. Baskı., 2012.
- el-Ezherî, el-İmâm Hâlid. *Şerhu'l-Burde*. Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1. Baskı., 1966.
- el-Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Davud Selman el-'Anbekî - İn'âm Davud Sellûm. Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1. Baskı., 2004.
- Fethî, İbrahim. *Mu'cemu'l-Muştalahâtî'l-Edebiyye*. Şafâkes: et-Te'âdudiyye'l-'Ummâliyye li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1. Baskı., 1986.
- Fidan, İbrahim. *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb ve Şiiri*. Ankara: Gece Yayınevi, 1. Baskı, 2016.
- ____ *Şii Araprinde Hz. Peygamber*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Baskı., 2021.
- el-Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*. Beyrut: Daru'l-'İlm li'l-Cemî', 1. Baskı., 1941.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İsnâ'aşariyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 142–147. İstanbul: TDV Yayınları, 2021.
- Furat, Ahmet Subhi. *Arap Edebiyatı Târîhi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1. Baskı., 1996.
- el-Ğandûr, 'Abdu's-Şabûr es-Seyyid. "Dîvân ve Şâ'ir." *Mecelletu Kulliyeti'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'z-Zekâzîk* 2/ (1983), 119–157.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er. İstanbul: İmaj Yayınları, 1. Baskı., 1993.
- Ḥafâcî, Muhammed 'Abdi'l-Mun'im. *el-Edebi'l-'Arabî ve Târîhihi fi'l-'Aşraynî'l-Emevî ve'l-'Abbâsî*. Beyrut: Dâru'l-Celîl, 1. Baskı., 1990.
- Ḥalûşî, Sefâ. *Fennu't-Taḳtî'i's-Şi'rî ve'l-Kâfiye*. Bağdat: Menşûrâtu Mektebeti'l-Muşennâ bi Bağdâd, 5. Baskı., 1977.
- el-Ḥamevî, Yâḳût. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrût: Dâru Şâdır, 1986.
- Ḥarb, Muhammed. *el-'Uṣmâniyyûn fi't-Târîḥ ve'l-Ḥaḍâra*. Kahire: el-Merkezu'l-Mısrî li'd-Dirâsâtî'l-'Uṣmâniyye ve Buhûşî'l-'Âlemi't-Turkî, 1. Baskı., 1994.
- Hasan, 'İzze. *Şi'ru'l-Vukûf 'ala'l-Atlâl mine'l-Câhiliyye ilâ Nihâyeti'l-Ḳarnî's-Şâlis*.

- Dımaşk: Matba'atu't-Teraqqî, 1968.
- el-Hâşimî, Ahmed. *Mizânu'z-Zeheb fî Şinâ'ti Şi'ri'l-'Arab*. thk. Alaeddin 'Atiyye. Beyrût: Mektebetu Dâri'l-Beyrûtî, 3. Baskı., 2006.
- el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâi Luğati'l-'Arab*. Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kübra, 17. Baskı., ts..
- Haydarî, 'Adil - Dîbâcî, es-Seyyid İbrâhîm. "Şi'ru'l-Bendi'l-'Arabî 'inde Ebî Ma'tûk el-Huveyzî." *The Islamic University College Journal* 48/ (2018), 85–125.
- Helâyilî, Kemal. *Cemheretu Revâi'u'l-Ğazel fî's-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrût: el-Mu'essetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1. Baskı., 1993.
- el-Hez'alî, Nişâr Ahmad. *el-Ahvâz el-Mâdî el-Hâdır el-Müstakbel*. Ahvâz: Şeriketu's-Şarkî'l-Evsat li't-Tıba'a, 1. Baskı., 1990.
- el-Hillî, Şafiyyuddîn. *el-'Âtılı'l-Hâli ve'l-Marhasu'l-Ğâli*. thk. Hüseyin Nisâr. Kâhire: Matba'atu Dâri'l-Kutub ve'l-Veşâ'iki'l-Kavmiyye, 2. Baskı., 2003.
- el-Hillî, Şafiyyuddîn. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bed'iyye*. thk. Nesîb Neşâvî. Beyrût: Dâru Şâdır, 1. Baskı., 1982.
- Huart, Clement. *Arab ve İslâm Edebiyatı*. çev. Cemal Sezgin. Ankara: TİSA Matbaacılık Sanayii, 1. Baskı., 1971.
- el-Hûfî, Ahmed Muhammed. *el-Ğazel fî'l-'Aşri'l-Câhilî*. Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır bi'l-Fucâle, 1. Baskı., 1950.
- el-Hulv, Ali Ni'me. *el-Ahvâz 'Arabistân*. Bağdat: Daru'l-Basrî, 1. Baskı., 1969.
- Humâdî, Mesnâ Na'im. "Fennu't-Teşbîh fî Şi'ri Ebî Ma'tûk el-Müsevî ve Ali b. Halef el-Hûveyzî." *Mecelletu Midâdi'l-Âdâb* 28 (ts.), 143–184.
- el-Hurâzî, Bedî'a. *Mefhûmu's-Şi'r "İnde Nukkkâdi'l-Mağrib ve'l-Endelus fî'l-Karneyni's-Sâbi'" ve's-Şâmini'l-Hicriyyeyn*. Rabat: Dâru Neşri'l-Ma'rife, 1. Baskı., 2005.
- el-Hûz, Ahmed. *Kıssatu'l-Belâğa*. Dımaşk: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1992.
- Işık, Emin. "Fâtiha Süresi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 252–254. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İbn 'İbâd, Ebu'l-Kasım İsmail. *Kitâbu'l-'İknâ' fî'l-'Arûz ve Tahrici'l-Kavâfi*. thk.

- İbrahim Muhammed Ahmed İdkâvî. Kahire: Maṭba‘atu’t-Teḍâmin, 1. Baskı., 1987.
- İbn Keşîr. *Tefsîru İbn Keşîr*. Beyrut: Daru’l-Endulus, 1. Baskı., 1966.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim. *eş-Şî‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*. thk. eş-Şeyh Hasan Temîm. Beyrut: Dâru Ehyâ‘i’l-‘Ulûm, 3. Baskı., 1987.
- İbn Ma’sûm Ali b. Ahmed. *Kitâbu Sulâfeti’l-‘Aşr fî Mahâsini’ş-Şu‘arâ’i bi Kulli Mışr*. İskenderiye, 1. Baskı., 1907.
- İbn Ma’tûk, Şihâbuddîn. *Dîvânu İbn Ma’tûk*. thk. Saîd eş-Şertûnî. Beyrut: el-Maṭba‘atu’l-Edebiyye, 1885.
- İbn Manzûr. *Lisânu’l-‘Arab*. Beyrût: Daru Şâdır, 1. Baskı., ts..
- İbnu’l-Mu‘tez, Ebû Abbâs Abdullah. *Kitâbu’l-Bedî’*. thk. İrfân Matracî. Beyrût: Mu’essesetu’l-Kutubi’s-Şekâfiyye, 1. Baskı., 2012.
- İbn Nâzım, Bedruddîn b. Malik eş-Şehîr. *el-Mişbâh fî’l-Me‘ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî’*. thk. Hüsnî Abdulcelil Yûsuf. Mektebetu’l-Âdâb ve Maṭba‘atuhâ bi’l-Cemâmîz, 1. Baskı., 1989.
- İlgürel, Mücteba. “Ahmed I.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30–33. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İlgürel, Mücteba. “Ahmed II.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33–34. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- İmâm Ahvâzî, Seyyid Muhammed Ali. *Târîh-i Hûzistân*. Tahran: Encumen-i Âşar ve Mefâhîr-i Ferhangî, 1. Baskı., 2000.
- İpekten, Halûk. “Gazel.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 440–442. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İrvânîzade, Abdulgani - Şâmlî, Nasrullah. *el-Edebu’l-‘Arabî ve’l-İrânîyyûn*. Tahran: Merkez-i Taḥkîk ve Tevsi‘a-i ‘Ulûm-i İslâmî, 3. Baskı., 1967.
- el-İsfehânî, Râğib. *Mufredâtu Elfâzu’l-Kur’ân*. thk. Adnan Dâvûdî. Şam: Daru’l-Kalem, 3. Baskı., 2002.
- el-İskenderî, Ebu’l-Feth Naşr b. Abdurrahman. *Kitâbu’l-Emkine ve’l-Miyâh ve’l-Cibâl ve’l-Âşar ve Nahvîhâ el-Mezkûr fî’l-Aḥbâr ve’l-Eş‘âr*. thk. Hamed el-Câsır. Riyad:

- Dâretu'l-Melik Abdulaziz, 1. Baskı., ts..
- el-İskenderî, eş-Şeyh Ahmed - 'Anânî, eş-Şeyh Mustafa. *el-Vasîf fî'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhi*. Kâhire: Maṭba'atu'l-Hilâl bi'l-Fecâle, V. Baskı., 1920.
- İsmail, İzzeddin. *el-Edebu ve Funûnuhu*. Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1. Baskı., 2013.
- İyişenyürek, Orhan. *Abdullah eş-Şebrâvî ve Şiiri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2019.
- _____. "İbn Ma'tûk'un Dîvân'ındaki Peygamber Medhiyeleri." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/ (2019), 145–194.
- el-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed. *Subḥu'l-Aşâ*. Kahire: Dâru'l-Kutubi's-Sultâniyye, 1. Baskı., 1916.
- Kays, Şems. *el-Mu'cem fî Me'âyiri Eş'âri'l-'Acem*. Tahran, 1304.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Devleti Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1. baskı., 2011.
- el-Kazvînî, Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed. *et-Telḥîş fî 'Ulûmi'l-Belâğa*. thk. Abdurrahman el-Berkûtî. Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 2. Baskı., 1932.
- _____. *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*. thk. İbrahim Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2003.
- Kehḥale, Ömer Rıza. *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Dimaşk: el-Maṭba'tu't-Ta'âvuniyye bi Dimaşk, 1. Baskı., 1972.
- Kerîm, Firdevs Abdurrahman. "Abdu'l-Âlî b. Nâsır b. Raḥme el-Hûveyzî Muerrihen." *Mecelletu'l-Âdâb* 2020/135 (2020), 247–276.
- Kerîmî, Gulâm Rıza - 'Amîr, Mâlik Ka'b. "Dirâsetu fî'ş-Şi'ri'l-'Arabî el-Mu'âşır li Hûzistân." *Buḥûş fî'l-Luġati'l-'Arabîyye ve Âdâbihâ: Nişfu Seneviyyeti Maḥkeme li Külliyyeti'l-Luġati'l-Ecnebiyye bi Câmi'ati İsfahân* 6 (1391), 87–101.
- Kîlânî, Muhammed Seyyid. *el-Edebu'l-Miṣrî fî Zilli'l-Hukmi'l-'Uṣmânî*. Kahire: Dâru'l-Furcânî, 1. Baskı., ts..
- Khalaf Marzoog Alzayd, Ali. "Abbâsî Döneminde Gazel Kasidelerindeki Çeşitlilik ve Farklılıklar." *Koceli İlahiyat Dergisi* 5/2 (2021), 669–694.

- Kisrevî, Ahmed. *Târîh-i Pânşad Sâle-i Hûzistân*. Tahran: İntşârât-i Bingâh-i Maṭbû'ât-i Kûtanberg, 3. Baskı., 1911.
- Kılıç, Selda Kaya. "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Velayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2/ (2014), 319–336.
- Komisyon. *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyetu'l-'Âlemiyye*. Riyad: Mu'essesetu A'mâli'l-Mevsû'ati li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Baskı., 1999.
- Küçüksarı, Mücahit. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Baskı., 2017.
- Küçüksarı, Mücahit - Ak Murat. "Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yûsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtu'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-'İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı." *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi* 26/2 (2022), 881–902.
- el-Lâmî, Abdurrahman Kerim. *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Ahvâz*. Bağdat: Dâru'l-Ḥurriye li't-Ṭıba'a, 1. Baskı., ts..
- el-Mânî, Câbir Celîl. *el-Ahvâz, Ḳabâ'iluhâ-Ensâbuhâ-Şuyûhuhâ-A'lâmuḥâ*. Beyrût: ed-Dâru'l-'Arabiye li'l-Mevsû'ât, 1. Baskı., ts..
- Maṭlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-Muşṭalahâti'l-Belâgiyye ve Taṭavvuriḥâ*. Beyrût: ed-Dâru'l-'Arabiye li'l-Mevsû'ât, 1. Baskı., 2006.
- _____. *Mu'cemu'l-Muşṭalahâti'n-Nakdi'l-'Arabi'l-Ḳadîm*. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Şakâfiyyeti'l-'Amme, 1. Baskı., 1989.
- _____. *Mu'cemu Muşṭalahâti'n-Nakdi'l-'Arabi'l-Ḳadîm*. Beyrût: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1. Baskı., 2001.
- el-Medenî, es-Seyyid Ali Sadreddin. *Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şükr. Necef: Maṭba'atu'n-Nu'mân, 1. Baskı., 1968.
- el-Melâike, Nâzik. *Ḳadâyâyî's-Şi'ri'l-Mu'âşir*. Bağdat: Menşûrâtu Mektebetu'n-Nahḍa, 1. Baskı., 1962.
- Mendûr, Muhammed. *Fennu's-Şi'r*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 1. Baskı., 2019.
- Mes'ûd, Cubrân. *er-Râid*. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 2. Baskı., 1967.

- Mohammadı, Mohammad. *Ebû Hamza el-Hâricî ve Hitabetteki Yeri*. Konya: Kitaparası Yayınları, 1. Baskı., 2020.
- Muhammed, Mahmud Sâlim. *el-Medâ'ihu'n-Nebevîyye hatta Nihâyeti'l-'Aşri'l-Memlûkî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı., 1996.
- Muhammed, Sirâceddîn. *el-Ğazel fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1. Baskı., 2011.
- _____. *el-Medih fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1. Baskı., 1997.
- _____. *er-Risâ fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1. Baskı., ts..
- _____. *el-Hikme fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1. Baskı., ts..
- _____. *ez-Zuhd fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1. Baskı., ts..
- _____. *ez-Zuhd ve't-Taşavvuf fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1. Baskı., ts..
- el-Muhibbî. *Nefhatu'r-Reyhâne*. thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Daru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1. Baskı., 1111.
- Mukaddes, Ebu'l-Hasan Emîn. “Medh-i Ehl-i Beyt ez Manzar-i İbn Ma'tûk.” *Mecelleyi Dânişkedeyi Edebiyyât ve 'Ulûmi İnsaniyi Dânişgâhi Tahrân 127/* (ts.), 23–36.
- Musâlîme, Halid. *el-Ahvâz el-Ardu'l-'Arabiyye'l-Muhtelle*. Bochum: Maṭba'atu Câmi'ati'r-Rûr, 2. Baskı., 2008.
- Mübârek, Zekî. *el-Medâ'ihu'n-Nebevîyye*. Kahire: Dâru'l-Meḥacceti'l-Beydâ, 1. Baskı., 1935.
- _____. *et-Taşavvuf el-İslâmî fi'l-Edeb ve'l-Ahlâk*. Kahire: Maṭba'atu'r-Risâle, 1. baskı., 1937.
- Nâşîf, İmîl. *Erve'u mâ Kile fi'l-İhvâniyyât*. Beyrût: Dâru'l-Cebel, 1. Baskı., 1996.
- en-Nuḥḥâl, Manâl Selîm Sâlim. *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-Ḳarni't-Tâsi' 'Aşara'l-Milâdi/eş-Şâlis 'Aşara Hicrî A'râzuhû-Zavâhiruhu-İtticâhâtuhu-Ḳadâyâhu*. Gazze: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Onat, Hasan. “İmamiyye Şiası.” *İslâm Mezhepleri Tarihi*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Baskı., 2014.

- Ömer Musa Paşa. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşri'l-'Uşmânî*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, I. Baskı., 1989.
- Özaydın, Abdulkerim. "Karahanlılar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 404–412. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özcan, Abdulkadir. "Mehmed LV." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 414–418. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- _____. "Mustafa II." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 275–280. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- _____. "Süleyman II." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 75–80. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Müşa'şalar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 155–156. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özkan, Ramazan. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerden Muhammed Emîn el-Muhibbî ve Şiirleri*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Öztürk, Mürsel. "Rubâî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 176–177. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı., 1993.
- Pala, İskender - Durmuş, İsmail. "İstiâre." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 315–318. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Pekparlatır, Selçuk. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri*. Konya: Palet Yayınları, 1. Baskı., 2019.
- Pûr Abbâsî, Abbas. "Nigâh-i be Şi'r 'Arabî Şî'î der Hûzistân". *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve 'Ulûm-i İnsân-i Dânişgâh-i Tahrân*. Tahrân, 1379.
- Rahcîd, Mahieddin - Bakırcı, Selami. "Musemmat, Muhammes, Tahmis." *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* 1/14 (2021), 313–337.
- er-Raḥyevî, Abdulkerim. *Cemâliyâtü'l-Uslûb fi'ş-Şi'ri'l-Câhilî*. Amman: Dâru'l-Kunûzi'l-Ma'rife li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı., 2014.

- Remzi Kılıç. *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasabetleri (1520-1566)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı., 2006.
- Reşîdyân, Seyfullah. *Coğrâfyây-i Hûzistân*. Tahran: Çâphâne-i Ahter Şemâl, 1. Baskı., 1374.
- es-Şabbâğ, Leylâ. *min A'lâmi'l-Fikri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Uşmâniyyi'l-Evvel*. Dimaşk: eş-Şeriketu'l-Muttahide li't-Tevzî', 1. Baskı., 1986.
- Sâlimî, Şalâh. "el-Fedâ' el-Mekânî fi Eş'âri Ebî Ma'tûk el-Hûveyzî." *Mecelletu'l-Eşer* 18/1 (2021), 156–173.
- Samancı, Yusuf Sami. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Baskı., 2017.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Arapça Türkçe Lûgat*. İstanbul: Kitapkalbi Yayıncılık, 1. Baskı., 2018.
- es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-'Ulûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı., 2000.
- Selâm, Muhammed. *el-Edeb fi 'Aşri'l-'Abbâsiyyîn*. İskenderiye: Munşâ'atu'l-Me'ârif bi'l-İskenderiyye, 1. Baskı., ts..
- es-Semâvî, eş-Şeyh Muhammed. *eş-Talî'atu min Şua'râi's-Şî'a*. thk. Kâmil Selmân el-Cebbûrî. Beyrût: Daru'l-Muerrihi'l-'Arabî, I. Baskı., 2001.
- Sistânî, İrec Efşâr. *Nigâhî Be Hûzistân*. Tahran: Neşr-i Billur, 1. Baskı., 1369.
- Soyyığit, Osman Zeki. *el-Edebu'l-'Arabî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Baskı., 1993.
- Sucu, Nurgül. "Zâhid-Sûfî Tipinin Kimliği, Divan Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri." *İstem* 5/10 (2007), 227–253.
- Şahin, İlhan - Emecen, Feridun. "Amasya Antlaşması." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4–5. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Şebur, Câsim Hasan. *Târîhu'l-Müşa'sa'iiyyîn ve Terâcimu A'lâmihim*. Necef: Maṭba'atu'l-Âdâb, 1965.
- eş-Şehrî, Zâfir Abdullah Ali. *eş-Şekvâ fi's-Şi'ri'l-'Arabî hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Şâlisi'l-Hicrî*. Mekke: 'Ummi'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Doktora

Tezi, ts..

Şemîsâ, Sîrûs. *Seyr-i Rubâ'î Der Şi'r-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-i Firdevs, 2. Baskı., 1374.

Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kizoğlî b. Abdullah. *Mir'âtu'z-Zamân fî Tavârihi'l-'Ayân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dimaşk: Daru'r-Risâle el-'Arabiyye, 1. Baskı., 2013.

Şensoy, Sedat. "Nazmü'l-Kur'ân." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 464–466. TDV Yayınları, 2006.

Şentürk, Ahmet Atilla. *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut Zâhid Hakkında*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1. Baskı., 1996.

Şimşek, Sait. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Baskı., 2012.

et-Taftâzânî, Sa'duddîn. *Muhtasarü'l-Me'ânî*. Kum: Daru'l-Fikr, 1. Baskı., 1990.

et-Taftâzânî, Sa'duddîn. *Kitâbu'l-Muṭavvel li't-Taftâzânî*. thk. es-Seyyid Mîr Şerîf. Kum: Mektebetü'd-Dâverî, 1. Baskı., 1986.

Tahrânî, Âgâbuzurg. *Tabakâtu A'lâmi's-Şî'a er-Ravḍatu'n-Nazîretu fî 'Ulemâ*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, I. Baskı., 2009.

Tasa, Muhammet. *Ahmed b. Şahin el-Kıbrîsî ve Şiirleri*. Konya: Adal Ofset, 1. Baskı., 2013.

_____. *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*. Konya: Adal Ofset, 1. Baskı., 2007.

Tasa, Muhammet vd. *Anlatım Belâgat*. Konya: Sebat Ofset, 1. Baskı., 2008.

TDK Sözlük. "Bakla Çiçeği." Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022. <https://sozluk.gov.tr/>

Toprak, M. Faruk. "Mersiye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 215–217. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Uludağ, Süleyman. "İbn Haldûn." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 538–543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Uluerler, Sıtkı. "Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme." *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 99 (2012), 1–17.

- Uslu, Recep. “Hûzistan.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 436–439. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Wahîd, Esadullah. *Gazel-i Kemâl*. Tebriz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, ts.
- Yahyâvî, Reşid. *eş-Şi’ru’l-‘Arabiyye el-Envâ‘ ve’l-Ağrâd*. Mağrip: Afrîkiyâ’ş-Şark, 1. Baskı., 1991.
- Yavaş, Fatih. *Muhyiddîn İbnü’l-Arabî ve Dîvânı*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Levh-i Mahfûz.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 151–153. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yazıcı, Tahsin. “Efrâsiyâb.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 478–479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yılmaz, Ziya. “IV. Murat.” 177–183. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yusûf, Halid İbrahim. *eş-Şi’ru’l-‘Arabî Eyyâmu’l-Memâlik*. Beyrût: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 1. Baskı., 2003.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Ali Şîrî. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1. Baskı., 2005.
- Zekeriyya, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Faris. *Mu‘cemu’l-Mekâyis fi’l-Luğa*. thk. Şihâbuddîn Ebu ‘Amr. Beyrût: Dâru’l-Fikr li’d-Dirâsât ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1. Baskı., ts..
- Zeydân, Corcî. *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*. Kâhire: Maṭba‘atu’l-Hilâl bi’l-Fecâle, I. Baskı., 1913.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn. *el-A‘lâm*. Beyrût: Daru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 15. Baskı., 2002.